STUDIA CAROLIENSIA

KRE

NÉPSZERŰ TUDOMÁNY, TUDOMÁNYNÉPSZERŰSÍTÉS

A Károli Gáspár Református Egyetem
2019-es évkönyve

Szerkesztette
Furkó Péter, Szathmári Éva

Károli Gáspár Református Egyetem,
L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2019

Felelős kiadó: Dr. Czine Ágnes, a Károli Gáspár Református Egyetem rektora

Szerkesztőbizottság:
Boros Gábor, Bozsonyi Károly, Csanády Márton, Fabiny Tibor, Furkó Péter,
Homicskó Árpád Olivér, Horváth Géza, Kendeffy Gábor, Kocsev Miklós, Miskolczi-Bodnár
Péter, Mogyorósi András, Pap Ferenc, Sepsi Enikő, Zsengellér József

Olvasószerkesztő: Szathmári Éva

Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: +36-1-455-9060
Fax: +36-1-455-9062

© Szerzők, szerkesztők, 2019
© Károli Gáspár Református egyetem, 2019
© L'Harmattan Kiadó, 2019

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó.
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-1-267-5979
www.harmattan.hu; webshop.harmattan.hu

A borítót Kára László tervezte.
A tördelés Csernák Krisztina munkája.
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.,
felelős vezető: Tomcsányi Péter.

TARTALOM

Rektori előszó 7
Furkó Péter: Tudománynépszerűsítés – Bevezető gondolatok 9

A TUDOMÁNYNÉPSZERŰSÍTÉSRŐL ÁLTALÁBAN

Balog Ilona Ida: Tudománynépszerűsítés és közgazdaságtudomány 21
Birher Nándor: Ami mérhető, és ami nem 31
Rixer Ádám – Csáki-Hatalovics Gyula – Repponi Felícia:
A közigazgatási jogtudomány mint népszerű tudomány 49
Kovács-Veréb Lilla: Alkotó gyermekek és kutatóvá nevelés Magyarországon,
Zsolnai József és Kiss Albert munkássága nyomán 66

TUDÓSÍTÁSOK A TUDOMÁNY VILÁGÁBÓL

Ferenczi Andrea: Megmérni a mérhetetlent – A sémák és az istenkép
összefüggései 79
Mirnics Zsuzsanna – Terék Zoltán: Életcsapdák 92
Szummer Csaba – Horváth Lajos: Tudattalan és álmodó tudat
a fenomenológiában és a pszichoanalízisben 104
Csontos Nóra: Kognitív nyelvészet – Mi rejlik benne? 117
Gulyás Adrienn: Mesterségem címere: műfordító 128
M. Pintér Tibor: Modern elméletek a bibliafordításban 136
P. Márkus Katalin: Szótárak – kezdetektől napjainkig 146
Mogyorósi András: Történelmi sorskérdések a nemzetközi
egészségügyi irodalomban 156
Drjenovszky Zsófia: Egy új gazdasági lehetőség az észak-amerikai
indiánok kezében 163

Sárközy Miklós: Bukhara – Egy város arcai a Selyemúton 173
Németh István: Kép-rejtvények, avagy a művészettörténész nyomoz 208
Sztárayné Kézdy Éva – Drjenovszky Zsófia – Dupcsik Csaba:
Miért megy az apa GYES-re? 220
Fehér Boróka – Vályi Réka: Mire (is) jó a kutatás? – A szociálismunka-
kutatás új eszközei a képzési programban 233
Szontagh Pál: A pedagógusképzés mint értelmiségképzés 247
Vályi Réka – Török Péter: Református tanodák – Egy kutatószeminárium
tanulságai 257
Tóth J. Zoltán: A halálbüntetésről mítoszok nélkül – Az „elrettentő hatás”
kérdése a számok tükrében 272
Miskolczi-Bodnár Péter: Tanúsító védjegyek a környezetvédelem
szolgálatában 290
Tari János: Creative visualisation of edutainment and digital learning
in the socially connected museums and higher education 306
Szabó Júlia Anna: A tudományos ismeretterjesztéstől a tudomány-
kommunikációig – Interjú Buda Béla professzorral 333

A kötet szerzői 343

A KÁROLI KÖNYVEK SOROZAT
2011 ÓTA MEGJELENT KÖTETEI 349

REKTORI ELŐSZÓ

Egyetemünk szép hagyományát követve immár kilencedik alkalommal jelenik meg évkönyvünk, amelynek tanulmányai ezúttal a tudomány népszerűsítéséhez, illetve a népszerű tudomány témaköréhez kapcsolódnak. A témaválasztás nem véletlen. A tudomány az utóbbi évtizedekben már a mindennapjaink részévé vált, és a tudomány fejlődése, eredményeinek megértése, nyomon követése nem csak a kiváltságosok feladata. Amikor a kötet témája megfogant, még senki sem gondolt a világméretű járványra, a Covid 19-re, a koronavírus elleni harcra. Arra, hogy az évkönyv témáját, a népszerűsítő tudomány jelentőségét a világméretű járvány elleni tudományos harc igazolja a leghitelesebben. A tudósok félretették projektjeiket, és felgyorsították a tudományos kommunikációt, kísérletek sokasága indult el a világban. A mi egyetemünkön pedig az oktatók és hallgatók, szinte egyik napról a másikra, egy meglévő, de kevésbé használt oktatási formára tértek át, megtapasztalva a digitális technikák alkalmazása során adódó tanulás és tanítás időnként göröngyös, de szép ívű folyamatát, megbecsülve és talán megkedvelve a Moddle, Microsoft Teams, Zoom szoftverek használatát, az online konferenciák nagyszerű lehetőségeit, az új élethelyzetekből adódó, sokszor vidám pillanatokkal együtt. Az informatika tudománya, az online konferenciák világa a mindennapi életünk valóságává vált.

Gyermekeinknek és nekünk is olyan fogalmakkal, összefüggésekkel és eszközökkel kell együtt élni, amelyekről szüleink még nem is tudhattak. Nagyon sok múlik ezért azon, hogy a tudományt a mindennapokhoz közelebb hozzuk és eredményeit bemutassuk, olyan módon, hogy az egyébként bonyolult összefüggések vagy új tudományos eszközökhöz kapcsolódó ismeretek könnyebben elsajátíthatók legyenek. A ma tudósainak, oktatóinak felelőssége, hogy az eljövendő évek feltalálói vagy gondolkodói minél fiatalabb korban megismerhessék és megkedveljék a különböző tudományágakat, és megtalálják a saját útjukat a tudomány világában és az egyre több elágazással bővülő információs sztrádán.

A kötetben helyet kapott tanulmányok ezt a küldetést teljesítik, amikor színes és változatos témaválasztásukkal, igényes, de a közérthetőségre törekvő megfogalmazásukkal mutatják be az egyetemünk által oktatott tudományterületeken elért eredményeket és a feltárt kapcsolódásokat. Nem titkolt szándéka ennek a tematikus számnak, hogy azon hallgatók számára, akik kézbe veszik a kötetet, értékes tudást adjon át, és egyben felcsigázza az érdeklődésüket. Kedvet teremtve ahhoz, hogy a tudomány művelését és fejlesztését válasszák életük egyik fontos céljaként, valamint lehetőséget adjon az oktatóknak, hogy átevezhessenek a tudomány más területeire is.

Azzal a kívánsággal bocsátom tehát útjára, nem kis büszkeséggel, ezt a kilencedik kötetet, hogy minden olvasója megtalálja benne a számára kellemes szellemi élményt, valamint az intellektuális muníciót, és kedvet ahhoz, hogy maga is hasonlóan színvonalas értekezésekkel segítse elő a tudomány népszerűsítését.

„Gondot viselj magadról és a tudományról; maradj meg azokban; mert ezt cselekedvén, mind magadat megtartod, mind a te hallgatóidat." (1Tim 4, 16). Ezen szép bibliai gondolatokkal kívánok az egyetem jelenlegi, múltbeli és jövőbeli hallgatóinak, oktatóinak, valamennyi dolgozójának reményteljes szép hitet, sok erőt, jókedvet a tanuláshoz, a tudás megszerzéséhez és annak átadásához. Mindezt abban a hitben és meggyőződésben, hogy szűkebb és tágabb közösségünk és magyar nemzetünk gazdagodik általa.

Dr. Czine Ágnes
rektori feladatokkal megbízott rektorhelyettes

FURKÓ PÉTER

TUDOMÁNYNÉPSZERŰSÍTÉS BEVEZETŐ GONDOLATOK

Az olvasó a Studia Caroliensia, a Károli Gáspár Református Egyetem évkönyvének kilencedik kiadását tartja kezében. Az eddig megjelent kötetek a következő témákat dolgozták fel: *Európa* (2011); *Tudomány és etika* (2012); *Confessionality and University in the Modern World* (2013); *Hit és tudás* (2014); *Nyelv, Kultúra, Identitás* (2015); *Folyamatos megújulás; Reformáció(k) tegnap és ma* (2016); Értelmiség – felelősség – protestantizmus (2017); *Károli 25* (2018). A tudományos igénnyel kibontott, szélesebb társadalmi érdeklődésre számot tartó témák köré csoportosított mondanivaló reményeink szerint nemcsak a szakma, de a laikus érdeklődő számára is értékes üzenetet közvetít, emellett a kiadvány értekezési fórumot nyújt egyetemünk oktatói számára.

Jelen kötet témáját – *Népszerű tudomány, tudománynépszerűsítés* – a protestáns értelmiség tudománynépszerűsítő szerepe adja. A kötet egyik előfeltevése, hogy a bölcsészet- és társadalomtudományok, a hittudomány, az állam- és jogtudomány, az egészségtudomány, a (szociál)pedagógia és az egyes területekhez kapcsolódó kutatói életpálya népszerűsítését, a szemléletformálást, a játékosan történő ismeretszerzést minél szélesebb körben, és akár már kisgyermekkorban érdemes elkezdeni. Fontos értelmiségi küldetés, hogy az adott tudományterület eredményeit az egyetemi hallgatóságnál szélesebb közönség számára is testközelbe tudjuk hozni, emellett a bonyolult tudományos módszerekkel megvizsgált jelenségeket és a hozzájuk kapcsolódó szakkifejezéseket hétköznapi nyelvre tudjuk fordítani. Az egyetemi oktatók készségrendszerének különösen fontos eleme, hogy tudományos eredményeiket a célközönség számára megfelelő nyelvezettel és strukturálással tudják előadni, tudóstársaik és minimális háttérismerettel rendelkezők számára egyaránt követhető és befogadható módon.

Az állam- és jogtudomány népszerűsítése terén szempont lehet az állampolgárok jogtudatának fejlesztése, jogi ismeretek terjesztése, a jogtudatos szemléletmód mindennapi alkalmazásának és különböző eseteinek ismertetése. A peda-

gógiai küldetésnek szintén egyik alappillére a tudományos eredmények megfelelő szintű közvetítése, az egészségtudomány területén pedig az egészségtudatosság fejlesztése. A bölcsészet- és társadalomtudományok területén oktatók tudománynépszerűsítő szerepe többek között a szociális érzékenység, az értelmiség társadalmi szerepvállalása, a különböző tudományos és politikai diskurzusok átláthatóvá és közérthetővé tétele révén mutatkozik meg.

A kötet ***első szerkezeti egysége*** – *A tudománynépszerűsítésről általában* – négy tanulmányt foglal magába, melyek a tudomány élvezetessé tételének általános kérdéseiről értekeznek, köztük a tudománynépszerűsítés mindennapi küzdelmeiről és nehézségeiről, valamint az egyes törekvések tudományterület-specifikus jellemzőiről.

Balog Ilona Ida a közgazdaságtudomány és a gazdaságtudományok szélesebb olvasó és gondolkodó közönséghez fűződő viszonyát elméleti síkon tárja elénk. Felsorolja azokat a szemléletbeli változásokat, amelyek a közgazdaságtudományban az utóbbi évtizedekben zajlanak. A szerző megközelítése alapján a közgazdász hivatása úgy is felfogható, mint a keskeny és bozótos út választása a világ megismerése és jobbá tétele felé. A tanulmány azokat az elméleti alapvetéseket és értelmezéseket is elénk tárja, amelyeken keresztül láthatóvá válhat a közgazdaságtudomány érthetősége és hasznossága.

Birher Nándor a mérhető és a mérhetetlen, az értelem és a hit elválaszthatatlanságát boncolgatja. Állítása szerint a tudományos bizonyosság egyre inkább valószínűséggé olvad, a hit bizonytalansága pedig a fenntarthatóság megkerülhetetlen záloga lesz. A kutatás erkölcsi szabályozásának a szerző megállapítása szerint éppen ezért ezekre a szempontokra is figyelemmel kell lennie.

Rixer Ádám, Csáki-Hatalovics Gyula és Repponi Felícia tanulmánya – *A közigazgatási jogtudomány mint népszerű tudomány* – négy fő célkitűzést határoz meg: bemutatja a) azokat a tárgyakat (közigazgatási területeket, kérdésköröket), melyek a szerzők szerint a leginkább közérdeklődésre számot tartóak, b) azokat az interdiszciplináris tudományterületeket, amelyek a közigazgatási jog mint jogág, és úgy is mint jogtudományi ág eredményeit újszerűen használják fel és mutatják be, c) azokat az új, lehetséges társadalmi célcsoportokat, melyek a népszerűsítő törekvések középpontjába kerülhetnek, valamint d) azon új kommunikációs lehetőségeket, csatornákat, melyek révén a megszólításra és párbeszédre nagyobb esély nyílik. A szerzők megállapítják, hogy ma már a közigazgatástudományok – s ezek között a közigazgatási jogtudomány – eredményeinek a tudományon kívüli világban való megjelenítése nem csupán valamifajta elvi lehetőség, hanem megkerülhetetlen szükséglet; kizárólag az információözönben is helyt álló és helyét folyamatosan újrateremtő, extenzív tudomány remélheti, hogy egyrészt, mint korszerű diszciplína érvényesülni tud

az oktatásban, másrészt valós hatással lesz közvetlen tárgyára is. E tudomány újrapozicionálásának kikerülhetetlensége következik a jog változási sebességének növekedéséből, egyes új határtudományok előretöréséből, a befogadók tudás- és igényszintjének változásából, a tudás közvetítésének radikálisan új csatornáiból is. Mindezen szempontok azonban nem csupán a felsőoktatás tananyagát és oktatásmódszertanát alakítják át radikálisan, hanem a harmadik generációs egyetemek piacosító törekvései nyomán kifelé forduló, folyamatosan „megrendelőket", támogatókat és „potenciális érdeklődőket" bevonzó, multifunkciós „ismeretterjesztés" jellegzetességeit is.

Kovács-Veréb Lilla Zsolnai József és Kiss Albert munkássága nyomán vizsgálja az alkotó gyermekek tevékenységét és a kutatóvá nevelést Magyarországon, az alkotóvá érés, valamint az alkotóvá nevelés kutatási területének, a kreatológiának vizsgálati módszerei révén. A kreatológia választ ad olyan kérdésekre, hogy mely időszakok kedveznek az egyéni és társas alkotásoknak, hogy ezeknek az alkotásoknak milyen hatásuk és hatékonyságuk van, továbbá arra is választ ad, hogy ezekhez milyen képességekre, milyen teljesítményre van szükség. Zsolnai írásai alapján a szerző megállapítja, hogy a gyermekeket nemcsak a tudomány eredményeivel kell szembesíteni, hanem azt is meg kell mutatni nekik, hogy miként születik maga a tudomány, emellett a korai életszakasztól kezdve lehetőséget kell adni arra, hogy a gyermekek megismerkedhessenek a tudománnyal, a tudomány művelésével.

A kötet ***második szerkezeti egysége*** konkrét tudománynépszerűsítő tanulmányokat foglal magába a bölcsészettudományok, társadalomtudományok, szociális és egészségtudományok, pedagógia, valamint a jogtudományok területéről. A bölcsészettudományt képviselő tanulmányok sorában kiemelt szerepet kapott a pszichológia, a nyelvtudományok, a történelemtudomány és a művészettörténet területén végzett kutatások közérthetővé tétele.

Ferenczi Andrea a mérhetetlen mérésére vállalkozik a sémák és az istenkép összefüggéseinek vizsgálata révén. Megállapítja, hogy istenképpel minden ember rendelkezik, függetlenül attól, hogy hívő-e vagy sem, emellett az istenkép nem csupán istenkapcsolatunk minőségét határozza meg, hanem személyiségünkre, cselekedeteinkre, az önmagunkról alkotott képre, gondolkodásmódunkra és társas kapcsolatainkra is hatással van, cselekszik bennünk és rajtunk keresztül. A maladaptív sémák istenképre gyakorolt hatásának vizsgálata révén pszichológiai kutatás keretében keres választ arra a kérdésre, hogy miért éljük meg olyan sokféleképpen Isten hozzánk való viszonyát, és arra, hogy mi lehet az oka annak, hogy Istenről és vallásról folytatott diskurzusink során ugyanazon hívő közösséghez tartozók is eltérő istenképről számolnak be. A tanulmány feltételezése szerint az egészséges istenkép, mely összefüggésben áll az egyén pszichológiai

jóllétével, nem sémavezérelt, ugyanakkor fontos kulcsa az egészséges egyéni hitéletnek, valamint az ebből fakadó integráló és megtartó közösségek fejlődésének.

Mirnics Zsuzsanna és Terék Zoltán az életcsapdákról értekezik közérthető módon. Tanulmányukban az 1990-es évektől ismert, modern kutatásokra alapuló Young-féle sématerápiás modell keretében, esettanulmányok tükrében tárják elénk a gyermekkorból származó korai maladaptív sémák mint önsorsrontó minták hatásait, valamint betekintést nyújtanak azokba a lélektani módszerekbe is, melyek segítségével ezeken változtatni lehet. „Életcsapdaként" azokat a működésmódokat definiálják, amelyek nem tudatosan hatják át az életünket, torzítják helyzetmegítélésünket, negatív következményekkel járnak, és mégis nehéz rajtuk önerőből változtatnunk. A hétköznapokban gyakran tapasztaljuk, hogy sokan érzéketlen, akár bántalmazó társat választanak, pedig gyermekkorukban éppen egy problémás családi helyzettől menekültek. Mások félnek a kudarcoktól, és ezzel hátrányba hozzák magukat, pedig képességeik okán volna esélyük a sikeres életre. Megint mások félnek kimutatni érzéseiket a többi ember meg nem értésétől tartva, és ezzel éppen azt érik el, hogy embertársaik nem értik őket.

Szummer Csaba és Horváth Lajos a *Tudattalan és álmodó tudat a fenomenológiában és a pszichoanalízisben* címmel közöl értekezést Husserl és Freud alapján. A szerzők megállapítják, hogy míg Husserl az általában vett tapasztalás leírására vállalkozik, Freudot a tapasztalás egy sajátos esete, a vágykielégülés foglalkoztatja. Husserl továbbá elsősorban éber normál tudatállapotban írja le a mentális működéseket, Freudot ezzel szemben hangsúlyosan foglalkoztatja az álom. Az álom a tudati élet része, azonban fenomenológiai vizsgálatát több tényező is akadályozza. Az elmúlt évtizedekben a klasszikus fenomenológiai leírások után az álom újra felkeltette a fenomenológusok figyelmét. A fantázia után az álom lehet a fenomenológia és a mélylélektan újabb közös vizsgálódási terepe.

Csontos Nóra tanulmánya – *Kognitív nyelvészet – Mi rejlik benne?* – a funkcionális nyelvészet egyik ágát, a kognitív nyelvészetet kívánja értelmezhető(bb) módon elérhetővé tenni. Az elmélet alapját és az ahhoz kapcsolódó fogalmakat, terminusokat kívánja olyan keretben vizsgálni, mely elsősorban a magyarázatra koncentrál, példák segítségével mutat rá ezen nyelvészeti irányzat kérdéseire. Emellett előtérbe helyezi az egyes nyelvészeti részterületeken való felhasználhatóságát abból a célból, hogy rámutasson, a formális irányzatokból történő megközelítéshez képest ezen nyelvészeti irányzat milyen új nézőponttal gazdagíthatja a nyelvről való (tudományos) gondolkodást, így azt is, milyen megértési és értelmezési lehetőségek rejlenek benne.

Gulyás Adrienn tanulmányának fókuszában (*Mesterségem címere: műfordító*) a műfordítói hivatás és a bölcsészképzések kapcsolata áll. A tanulmány

alaptézise szerint a műfordítás alkalmazott bölcsészet, és a bölcsészképzésekben megszerezhető tudás nélkül nem lehet szakszerűen fordítani. Ennek a tudásnak része az elmélyült nyelvtudás, a szövegelemzés és szövegalkotás, a filológiai, stilisztikai, nyelvtani és kutatásmódszertani ismeretek. A tanulmány kitér arra is, hogyan alakult át a műfordítóképzés a rendszerváltás óta, és milyen részt vállalnak benne az egyetemek, jelesül a Károli Gáspár Egyetem. Taglalja, milyen paralel, általában szintén bölcsész szakmákban helyezkednek el a műfordítók megélhetésüket biztosítandó, s hogy miben látják hivatásuk pozitív és negatív oldalait. A szerző megállapítja, hogy noha a szakma anyagi megbecsültségén volna mit javítani, a felmérések szerint a műfordítók általában elégedettek a hivatásukkal, és örömüket lelik a munkájukban.

M. Pintér Tibor *Modern elméletek a bibliafordításban* című írása összegzi és megmagyarázza azokat a nyelvészeti modelleket, nyelvészeti megfontoláson alapuló fordításelméleti kérdéseket, amelyek a mai, modern szemléletű bibliafordítást vezérlik, illetve felvázolja azokat a támpontokat, amelyek a kétnyelvű beszédmód és a fordítás közti kapcsolatot, egyszersmind a bibliafordítás modern felfogásait jelentik. A tanulmányban központi szerepet kap a modern bibliafordítás egyes elemeinek, illetve az egyes nyelvészeti diszciplínák gyümölcsöző egymásra hatásának bemutatása – mindezt úgy, hogy a hallgatók is megértsék.

P. Márkus Katalin tudománynépszerűsítő tanulmánya (*Szótárak – kezdetektől napjainkig*) először rövid áttekintést ad a szótárkészítés történetéről. A szótárak eredete több ezer évre nyúlik vissza, a legkorábbi „szótár" i. e. 2300 körül készülhetett. Szíriában a régészek agyagtáblákra írt kétnyelvű szólistákat tártak fel, amelyek még nem felelnek meg a szótár mai definíciójának, de sok ponton hasonlóságot mutatnak, erre alapozva az első lépésnek tekinthetők a mai szótárak kialakulásához. A görög nyelv legkorábbi szótára egy egynyelvű értelmező szótár i. e. 340 és 290 között keletkezhetett, és a ritkán használt görög szavakat gyűjtötte össze és magyarázta el az olvasónak. A szótárak széleskörű elterjedésére azonban a 16. századig kellett várni, amikor Johannes Gutenberg feltalálta a könyvnyomtatást. A történeti áttekintés után a szerző bemutatja, milyen egyéb utakat jártak be a szótárak, és milyen okok vezettek a jelenlegi modern szótárak / szótártípusok fejlődéséhez.

Mogyorósi András tanulmánya felvezetéseként megállapítja, hogy a magyar történelmi és politikai köztudatban kevés kérdés szerepel olyan intenzitással, mint a magyar őstörténet (ezen belül is a lingvisztikai vonatkozások) vagy a Trianon felé vezető események, maga Trianon, illetve a békeszerződés után kialakult bonyolult kárpát-medencei helyzet. Érdekes módon azonban ezen magyar sorskérdések leképezése nemcsak a szorosan vett nemzetközi történettudományi, régészeti, lingvisztikai, illetve politikatörténeti irodalomban található

meg, hanem az egészségtudományiban is. A szerző megállapítja, hogy a magyar nyelv eredetére vonatkozó domináns finnugor elmélet kiterjesztő értelmezésű elfogadása arra vezethet, hogy a nyelvtudományilag meglévő rokonság alapján a kevésbé alapos szemlélő a két népcsoport között genetikai rokonság meglétét is tételezi, és ezen feltételezett genetikai rokonsággal magyaráz bizonyos, önmagukban kétségtelenül mindkét népcsoportban meglévő betegség-manifesztációkat. Hasonlóképpen a trianoni békeszerződés után kialakult hatalmi és etnikai helyzet *status quo*jának ismerője azt az adott területek történelmi-etnikai jellemzőinek ismerete hiányában helytelenül extrapolálhatja, és a magyar (orvos) tudomány kimagasló alakjait a jelenlegi többségi népcsoport tagjainak nevezheti. A problémafelvetés után a tanulmány két olyan, Európa talán legkiemelkedőbb egészségügyi folyóiratában, a *The Lancet*ben megjelent publikációt mutat be, amelyek a fenti logikai-következtetési hibákat követték el. A tanulmány szerzője mindkét esetben felhívta a figyelmet az érvelési hibára. Ezt a *The Lancet* szerkesztői mindkét esetben akceptálták, és a hibára rámutató véleményeket rövid időn belül leközölték.

Drjenovszky Zsófia a kaszinók létesítéséről mint az észak-amerikai indiánok kezében lévő új gazdasági lehetőségről ír. A szerző megállapítja, hogy az indiánok mindig is elnyomott státuszban voltak az európai ember megjelenése óta, mind társadalmi, mind gazdasági értelemben. Az észak-amerikai rezervátumok százötven éves történelme óta az őslakosok a legszegényebb társadalmi réteghez tartoztak, nagyon kevés esélyük volt arra, hogy ezen változtassanak. A 20. század végére azonban egy váratlan eszköz – a kaszinók létesítésének lehetősége – új alternatívát kínált a felemelkedésre, mely vitathatatlan gazdasági előnyei mellett, társadalmi és kulturális szinten számos kérdőjelet rejt magában. A szerző a tanulmányban ennek folyamatát és hatásait mutatja be két kiemelt példán keresztül.

Sárközy Miklós képekkel illusztrált írásában Bukhara történetének írott és régészeti forrásai elevenednek meg a szogd kezdetektől a Számánidák virágkorán át a Sejbánida és a cári időszak újdonságáiig. Bukhara a mai Közép-Ázsia szívében fekvő ősi oázisváros, melynek gyökerei az iszlám előtti periódusra nyúlnak vissza. A Zarafsán folyó csatornái által sűrűn behálózott Bukhara oázis területén több városszerű település virágzott már a Kr. u. 4-8. században, a szogd népcsoport fénykorában. A Kínától a Mediterrenáumig ívelő Selyemút kereskedelme és a helyi ismeretekre épülő oázisgazdálkodás egyaránt ösztönözte a térség városfejlődését. A Bukhara oázis több városszerű települése (Varakhsa, Paikent, Romitán, Bukhara) közül végül Bukhara vált a leghíresebbé és egyben legkutatottabbá, s e település részben máig megőrizte középkorias városszerkezetét. Bukhara identitását több hatás (Közép-Ázsia, India, Irán, Kína, a steppevilág)

formálta, a középkorban pedig a klasszikus iszlám városi kultúra egyik legsikeresebb példája volt.

Németh István *Kép-rejtvények, avagy a művészettörténész nyomoz* című tanulmánya keretében három olyan esettel ismerkedhetünk meg, amikor az interneten felfedezett képekből (egyes holland reklámplakátok, illetve könyvillusztrációk) kiindulva, izgalmas nyomozás, illetve kutatómunka eredményeként sikerült néhány jelentős, de mára már teljesen elfeledett magyar származású személy (egy cigányprímás, egy fiatalon elhunyt csodahegedűs, illetve egy perzsaszőnyeg-kereskedő) életrajzát rekonstruálni.

Sztárayné Kézdy Éva, Drjenovszky Zsófia és Dupcsik Csaba kutatásukban azokra az apákra koncentrálnak, akik úgy döntöttek, hogy több-kevesebb időre ők maradnak otthon a gyermekükkel (gyermekeikkel). A szerzők a velük készített interjúk alapján tárják fel az otthonmaradás főbb okait, motivációit, vagyis azt, hogy milyen komplex szempontrendszer alapján hozták meg ezt a döntést. A tanulmány olvasása során megismerkedhetünk a magyar családtámogatási rendszer apákat érintő főbb jellegzetességeivel, és választ kapunk arra a kérdésre is, hogy ez a célcsoport miért nem fedi le pontosan azok körét, akik a családtámogatás valamely elemét igénybe veszik: azaz nem minden otthon maradó apa megy GYES-re/GYED-re, és nem minden GYES-en/GYED-en lévő apa marad ténylegesen otthon gyermekével.

Fehér Boróka és Vályi Réka a KRE SZEK képzési programjaiban megvalósuló szociálismunka-kutatás új eszközeiről ír. Az utóbbi évtizedben zajló innovatív folyamatok közül a szerzők egyrészt a participatív kutatási metódusok előtérbe kerülését emelik ki, másrészt a kvalitatív módszertanok virágzását, mely számos új lehetőséget teremt a segítő tevékenységek monitorozására, értékelésére, hatásvizsgálatok és alapkutatások végzésére. A tanulmány a hallgatókkal közösen végzett kutatásokra is kitér, melyek a terepgyakorlati helyszínek, szociális ellátást nyújtó intézmények szakmai munkájához kapcsolódnak. A diákoknak ezek révén lehetőségük nyílik rá, hogy részt vegyenek az empirikus kutatások teljes megvalósításában, a kutatási dizájn megtervezésétől a kutatási kérdések megfogalmazásán és a módszertan kialakításán keresztül a kutatás végeztével a kutatási jelentés kidolgozásáig. A tudományos kutatás ily módon – a nemzetközi trendeknek megfelelően – már a képzés során a szociális professzió részévé válhat, emellett eredményei hozzájárulhattak a szakma és a szakmapolitika fejlesztéséhez is.

Szontagh Pál a pedagógusképzés mint értelmiségképzés kérdéskörét tárgyalja a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karán tartott művelődéstörténeti és társadalomismereti kurzusai alapján. A szerzőnek a „Fejezetek Magyarország történetéből" tantárgy oktatása keretében lehetősége van

a tanító, óvodapedagógus és csecsemőgondozó szakos hallgatók egyidejű megszólítására. Az évek alatt kialakított tematika lehetőséget ad a hallgatók történelmi alapismereteinek felelevenítésére, társadalmi kihívások és problémák iránti érzékenyítésére és a saját élményű történelmi forráskutatásra is. A szerző a kurzus tematikáján keresztül tekinti át azokat a csomópontokat, melyeket ebben a szemléletformáló képzésben a legfontosabbnak tart, valamint a hallgatók által az elmúlt években készített évfolyamdolgozatok témaválasztásának elemzésén keresztül törekszik általános érvényű megállapításokat tenni a pedagógusjelöltek történelem iránti érdeklődésére vonatkozóan.

Vályi Réka és Török Péter tanulmánya – *Református tanodák – egy kutatószeminárium tanulságai* – a hazai tanodarendszer működését, illetve ezen belül a református gyülekezetek által fenntartott tanodák sajátos helyzetét mutatja be, emellett ismerteti a szerzők által az elmúlt években elvégzett kutatások tapasztalatait. A narratív hatásvizsgálati módszertanban egy, a hazai kutatásokban még nem elterjedt, Rick Davis által kifejlesztett kutatási eszközzel történő elemzéssel rámutatnak, melyek voltak azok a legfontosabb változások, amelyeket a tanodaprogramok a saját mikrokörnyezetükben fennállásuk óta elértek.

Tóth J. Zoltán tanulmányának célja az, hogy a halálbüntetéssel kapcsolatos vitatémák egyik legfontosabb problémájához, a halálbüntetés elrettentő hatásának kérdéséhez (e hatás létezésének eldöntéséhez) adjon fogódzót, mégpedig nem távoli országok emberölési és kivégzési trendjeinek elemzése, hanem az arra vonatkozó logikus érvek és empirikus szempontok, illetve a magyar helyzet statisztikai vizsgálata alapján. A halálbüntetés kérdése – bár azt Magyarországon már csaknem három évtizede eltörölték – mind a mai napig élesen megosztja nemcsak a széles közvéleményt, hanem az értelmiséget, sőt magukat a politikusokat is. Időről időre felvetődik a visszaállítás gondolata is, még ha csak (Magyarország nemzetközi kötelezettségvállalásaiból adódóan) elméleti jelleggel is. E szankció újbóli bevezetésének követelése (illetve a halálbüntetés tényleges intézményesítése) melletti legfőbb érv annak vélelmezett visszatartó hatása, vagyis az a tétel, miszerint az élet elvételével való jogi fenyegetés képes a potenciális gyilkosokat elrettenteni szándékolt cselekedetüktől. A szerző hangsúlyozza, hogy a kérdés vizsgálata empirikus alapon is lehetséges (még akkor is, ha a statisztikai adatok elemzéséből származó következtetések a dolog jellegénél fogva nem minősülhetnek konkluzív érveknek), vagyis megnézhető, hogy a halálbüntetés alkalmazása idején milyen emberölési trendek érvényesültek, és ez hogyan változott meg a halálbüntetés eltörlése után. E metódus minden ismert módszertani fogyatékossága ellenére kiindulópontul tud szolgálni a problémakör vizsgálatához.

Miskolczi-Bodnár Péter tanulmánya bemutatja a vásárlókat informáló árujelzőket, azok szerepét a vásárlói döntési folyamatban. A fejezet rámutat,

hogy a logók és márkák könnyen felismerhetővé teszik az árukat, szolgáltatásokat és azokat összekapcsolják a gyártóikkal. Az árujelzők ugyan nem jelentenek garanciát a minőségre, mégis alkalmasak lehetnek a fogyasztói bizalom kialakítására. A szerző kiemeli, hogy a termékek kiválasztásának folyamatában egyre nagyobb szerepet játszik azok környezeti hatása is: a tanúsító védjegyek között egyre több olyan van, amely azt igazolja, hogy az adott termék csak csekély fokban károsítja a környezetet.

Tari János angol nyelvű tanulmánya révén – *Creative visualisation of edutainment and digital learning in the socially connected museums and higher education* – az AVICOM / ICOM f@imp fesztivál kulisszái mögé nyerhetünk betekintést. A fesztivál célja, hogy elismerje és díjazza azon intézmények legjobb képviselőit, akik audiovizuális és multimédia technológiákat alkalmaznak múzeumi kiállításaikon és felsőoktatásukban. A nemzetközi jelentkezési és kiértékelési folyamatot egy összetett informatikai infrastruktúra támogatja az AVICOM új weboldalán (faimpavicom.org). Az elmúlt hat év munkája arra irányult, hogy a szoftveres infrastruktúrát továbbfejlesszék, és az évek során a fesztivál által létrehozott digitális kulturális örökséget hozzáférhetővé tegyék. A weboldalt nemrégiben, a japán Kiotói ICOM konferencia idején frissítették. Az ezredforduló óta eltelt közel 20 évben számottevő fejleményeket láthattunk a tartalomban és a technológiában egyaránt. A kiállítási tárgyak és a kapcsolódó információk, amelyeket korábban csak a múzeumok poros zugai rejtettek, manapság már a vizuális edutainment módszerei révén valódi közkincseinkké válhatnak.

A kötetet egy igazi csemege zárja: Szabó Júlia Anna *A tudományos ismeretterjesztéstől a tudománykommunikációig* címmel közli 2002-ben Buda Bélával, a KRE díszpolgárával készített, eleddig még nem publikált interjúját. Az interjú során betekintést kapunk a folyamatba, melynek révén a tudományos ismeretterjesztéstől eljutottunk a bloggoló kutatókig. Buda Béla neve hosszú évtizedekig szinte azonos volt a lélektani felvilágosítással, az interjúból, amely mintegy a korszak pillanatfelvétele, jól kirajzolódik Buda Béla személyisége, tudományos ismeretterjesztő attitűdje. Tudománytörténeti szempontból is igen tanulságos a Buda Béla nevével fémjelzett hőskorszak bemutatása, amikor különböző tabutémák között indult el az ismeretterjesztés.

A TUDOMÁNYNÉPSZERŰSÍTÉSRŐL ÁLTALÁBAN

BALOG ILONA IDA

TUDOMÁNYNÉPSZERŰSÍTÉS ÉS KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY

Bevezetés

Népszerű közgazdaságtan? Sokak szemében egy ilyen kifejezés oximoronnak hathat. A közgazdaságtudományt és a közgazdaságtant általában negatív kontextusban szokás emlegetni, akár annak konkrét tartalmáról, akár művelőiről, a közgazdászokról van szó. Való igaz, a bevezető óráimat gyakran azzal kezdem magam is, hogy nem ígérhetek túl sok szívderítő következtetést. A jó megélhetés, magas életszínvonal, sikeres gazdálkodás nehéz feladat, ami tele van buktatókkal, korlátozásokkal és főleg bizonytalansággal az egyén számára éppen úgy, mint a szervezetek, vállalkozások vagy éppen országok szemszögéből nézve. Ezeket a nehézségeket bizony nem könnyű elfogadni, különösen akkor nem, ha az indoklást bonyolult matematikai számításokkal próbáljuk alátámasztani és a végén még az is kiderül, hogy az előrejelzés nem teljesült, valami más történt, lehet az is, hogy éppen az ellenkezője annak, amire számítottunk. Néha komoly erőfeszítéseket kell tenni azért, hogy az emberek felkészüljenek egy olyan válságra, amely végül nem következik be, máskor pedig készületlenül éri őket a baj, amelyet nem láttak előre. A mindennapi nehézségeinkről beszélni eleve lehangoló, de ha ezekre még megoldás sem születik, és a következtetéseket sokszor a valóság sem igazolja vissza, akkor tényleg nehéz értelmet találni és tanulási kedvet teremteni ebben a tudományban. Azt gondolom, hogy ilyen körülmények között nem meglepő, hogy sem a diákság, sem a művelődni vágyó nagyközönség nem lelkesedik túlságosan a gazdaságtudományokért, különösen nem azok alaptudományi változatáért, a közgazdaságtudományért.

Van-e, lehet-e mégis értelem és pozitívum ebben a tudományban, amelyet a diákságnak szükséges, az érdeklődő nagyközönségnek pedig érdemes megtanulnia? Ebben a rövid esszében szeretnék hitet tenni amellett, hogy van értelme annak a küzdelemnek, amelyet a közgazdaságtudomány tanulásának és kutatásának szentelünk. Élvezetessé tenni ugyan továbbra is nehéz ezt az utat, de világunk jobb megértése és ezzel kicsit talán jobbá tétele, a törvényszerűségek szépségének kiemelése egyáltalán nem lehetetlen. Reménykedem abban, hogy

egyszer majd a mai helyzethez képest sokkal több embernek hasznára válik az a józan, objektív gondolkodásra és tervezésre törekvő, sokszor számszerűsítő gondolkodásmód, amelyet a gazdaságtudományok képviselnek.

Forradalom és szemléletváltás a közgazdaságtudományban

A közgazdaságtudomány és alkalmazott tudományterületei egy sajátos forradalom korát élik. A 2008-ban elkészített Stiglitz-jelentéstől[1] a 2017-ben a London School of Economics kapujára kiszegezett 33 pontig[2] számos különböző esemény jelzi a változások követelését. A sokak által támadott közgazdasági főáramhoz tartozást már nem szívesen vállalják fel a kutatók, a főáramlat képviselői egyre inkább még nagy, de fogyatkozó hatalmú kisebbségnek tűnnek. Azok, akik a főáramú közgazdaságtudománnyal szemben békülékenynek mutatkoznak, azon belül is a heterodox, alternatív nézetek térnyerését szorgalmazzák.[3]

Az elégedetlenség nem újkeletű jelenség ezen a tudományterületen.[4] Mivel a megfigyelés tárgya az emberi cselekvés, a kimenetek előrejelzése bonyolultabb, mint a természettudományok esetében. A kísérleti körülmények hiánya és az ebből is fakadó sikertelen előrejelzések pedig sokak szemében újra és újra megkérdőjelezik a közgazdaságtudomány létjogosultságát. A közgazdaságtudomány jelenlegi válságát is megelőzte egy olyan időszak, amelyben a tudományos következtetések elszakadtak a valóságban tapasztalható tényektől. Szokás megemlíteni a 2008-as gazdasági válság váratlanságát, de a gazdaságilag elmaradott térségek felzárkóztatásának sikertelensége is szerepel a kiábrándulás fő okai között.[5]

A közgazdaságtudomány eddigi története reformációk sorozatának tűnik, amelyben a spontán piaci működés és a tudatosabb állami beavatkozás paradig-

[1] Joseph E. Stiglitz – Amartya Sen – Jean-Paul Fitoussi: *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress,* 2008, http://ec.europa.eu/eurostat/documents/118025/118123/Fitoussi+Commission+report, (Letöltés: 2020. február 28.)

[2] RE-NWI: *33 Theses for an Economics Reformation.* Rethinking Economics & The New Weather Institution, 2017. http://www.newweather.org/wp-content/uploads/2017/12/33-Theses-for-an-Economics-Reformation.pdf. (Letöltés: 2020. február 28.)

[3] David Colander – Richard Holt – Barkley Rosser: Live and Dead Issues in the Methodolgy of Economics, *Journal of Post Keynesian Economics,* XXX. évf., 2007/2, 303–312.

[4] John Cassidy: Rebellious Economics Students have a Point, *The New Yorker,* 2014. május 13. https://www.newyorker.com/news/john-cassidy/rebellious-economics-students-have-a-point. (Letöltés: 2020. február 28.)

[5] Paul Krugman: How Did Economists Get It So Wrong?, *New York Times,* 2007. szeptember 6., http://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic-t.html?_r=2&. (Letöltés: 2020. február 28.)

mái váltogatták egymást, de mindig ugyanazokra az ősi klasszikus alapokra hivatkozva, amelyekhez, mint tiszta forráshoz, az egymásnak legjobban ellentmondó iskolák is vissza akartak és akarnak térni, megszabadulva a mások által szerintük rárakott sallangoktól és torzításoktól.[6] Az új elképzeléseket a közgazdászok egyidejűleg több irányban is keresik. A piacok kudarcait hangsúlyozó, nagyobb állami szerepvállalást sürgető irányzatok[7] éppúgy megtalálhatók a palettán, mint a szereplők nagyobb, valódi döntési szabadságát követelő és a rugalmas, innovatív piaci megoldásokat támogató elképzelések. Az eltérő irányban gondolkodó kutatók gyakran éppen egymást illetik a főáramú irányzat követésének bélyegével, holott valójában magát mindenki haladónak tartja ehhez a főáramhoz képest, vagy éppen benne haladva.[8] Ezek között kevés olyan békülékeny, integráló hang hallható, mint amelyet Paul Samuelson használ világszerte elterjedt tankönyve utolsó kiadásának előszavában.[9] Abban mégis a legtöbben egyetérteni látszanak, hogy Samuelson a főáramhoz tartozik.

Vannak olyan újító javaslatok is, amelyek a közgazdságtudomány által kutatott témákat szeretnék megváltoztatni. Ilyen javaslat az is, amely a belső különbségek, különösen a jövedelemkülönbségek szerepét hangsúlyozza az aggregált, átlagos vagy éppen optimális jövedelem és teljesítményértékek ellenében.[10] Említhetők azok a javaslatok is, amelyek a gazdaság működésének hosszabb távon ható jellemzőire hívják fel a figyelmet, és a gazdasági jelenségek vizsgálatát szélesebb körű társadalmi, illetve ökológiai beágyazottságban képzelik el.[11] A főáramúnak tekintett tudományos tevékenységgel ebből a szempontból elsősorban az a baj, hogy nem tartja feladatának ezeknek a „nem gazdasági" jelenségeknek a rendszerbe integrálását, azokat csak külső adottságként, környezeti elemként kezeli, figyelmen kívül hagyva, hogy a gazdasági tevékenység komoly változásokat tud létrehozni saját működési feltételeiben is. Ezek a kritikák véleményem szerint nagyon helyénvalóak, a közgazdaságtudomány elsősorban valóban azért nem tud eleget tenni a vele szemben támasztott elvárásoknak, mert neoklasszi-

6 Carig Freedman: Not for Love nor Money: Milton Friedman's Counter-Revolution, *History of Economics Review*, 2006, No. 44, 87–119.

7 Michael Hudson: *J is for Junk economics, An A-to-Z Guide to Reality and Fiction,* ISLET Verlag, 2017.

8 Olivier J. Blanchard: The state of the macro, *NBER Working Paper,* 2008, No. 14259, http://www.nber.org/papers/w14259. (Letöltés: 2020. február 28.)

9 Paul A. Samuelson – William D. Nordhaus: *Közgazdaságtan,* ford. Misz József, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012, xxi–xxv.

10 Thomas Piketty: *Capital in the Twenty-First Century,* London, The Belknap Press of Harvard University Press, 2014.

11 Elinor Ostrom: Background on the Institutional Analysis and development Framework, *Policy Studies Journal,* XXXIX. évf., 2011/1, 7–27.

kus formájában elutasító olyan jelenségek vizsgálatára nézve, amelyek talán bonyolultak, de kölcsönhatásuk a gazdasággal meghatározó minden eredményváltozó szempontjából. Ezeknek a jelenségeknek és témaköröknek a vizsgálata azonban nem kell hogy kiszorítsa a korábban is kutatott, tisztán gazdasági jelenségek vizsgálatát. Megbecsülendő az ökológiai közgazdaságtan, az intézményi közgazdaságtan (régi és új formájában egyaránt) számos más, újabb keletű irányzattal együtt, de nem szükséges, hogy ezek ellenében lebecsüljük a neoklasszikus szemléletmód eredményeit, és a piacokat bizonyos szempontból igenis jól leíró modelleket egy az egyben továbbfejlesztésre is érdemtelennek tekintsük.

A diákság, a nagyközönség és a közgazdaságtudomány

Úgy vélem, hogy két mechanizmuson keresztül is az oktatás lehet az a terület, ahol az igazán effektív tudományfejlődés elindulhat. Az egyik út az oktatás pozitív externális hatásán keresztül vezet, amely azért hatásos, mert több emberrel ismerteti meg a kezelendő problémákat. Márpedig mindig nagyobb a valószínűsége annak, hogy több ember közül valaki jó megoldást talál a problémára, mint abban az esetben, ha azt csak kevesen ismerik.[12] A másik utat a „szűz kéz" működési logikájában találhatjuk meg. Minél nagyobb változásra, fejlesztésre van szükség, annál könnyebben találnak új megoldást azok, akik a régieket kevéssé ismerik. A tudomány fejlődésének tehát szüksége van a diákság és a művelődő nagyközönség véleményére és alkotó erejére.

Mi lehet a feladata a tanároknak ebben a helyzetben? Gondolataimat a 2017-ben deklarált közgazdasági reformációs kiáltvány (továbbiakban: a Kiáltvány) néhány pontja alapján szeretném bemutatni.[13] Felhasználom ehhez azokat a válaszokat is, amelyeket kérdéseimre hallgatóim fogalmaztak meg egy év alapszintű közgazdaságtan hallgatása után.

Tananyagunk hagyományos felsőoktatási keretek között oktatott hagyományos tananyag. 70 hallgatómból 38 fő látogatta azt az órát, amelyen kérdéseimet feltettem. Összesen 26 hallgató válaszolt az oktatásunk negatívumaira vonatkozó kérdésre, a többiek nem tudtak, vagy nem akartak negatívumokról beszámolni. A pozitív, hasznos ismeretet nyújtó elemekre vonatkozó kérdésekre mindannyian válaszoltak, amiből azt a következtetést tudom levonni, hogy diákjaink körében nincs akkora elégedetlenség a közgazdaságtan oktatása kapcsán, mint

[12] Gregory N. Mankiw: *A Közgazdaságtan alapjai,* ford. Bodnár Katalin, Hudecz András, Budapest, Osiris Kiadó, 2011, 410.

[13] RE-NWI: *33 Theses.*

amilyenre a Kiáltványból következtethetünk. Ezzel együtt a mi hallgatóinknak is vannak ötletei arra vonatkozóan, hogy milyen változásokat lehetne tenni.

A Kiáltvány 31. pontja többek között a közvéleménnyel és a laikusokkal kialakítandó kapcsolatokra koncentrál.[14] A gyakorlatias problémákra irányuló tartalom követelménye a közgazdasági oktatásban kevéssé teljesül, ezt hallgatóim is hangsúlyozták, hárman is kiemelték különböző témák kapcsán, hogy nem a mindennapi élethez is szükséges ismereteket tükröz a tananyag. A közgazdaságtan közérthetőségére nézve is több kritikus megjegyzés érkezett, különösen a bankok működése, a munkanélküliség jelenségeinek mérése és az aggregált keresleti és kínálati függvények vonatkozásában.

Teljes mértékben egyetértek azzal a követeléssel, amely szerint a közgazdaságtudományban és a gazdasági oktatásban is erősíteni kell a közvéleménnyel kialakított kapcsolatokat. Számos ellenérzésnek az az oka, hogy a kívülállók egyszerűen nem értik a közgazdasági következtetések logikáját.[15] Észre kellene venni, hogy a társadalmak részéről elfogyott a bizalom, a közgazdaságtudomány és a tudományos eredmények felhasználói, a politikusok, gazdálkodók és hétköznapi emberek között nem rövid távú piaci tranzakciós kapcsolat van![16] A közérthetőség követelése talán az egész közgazdasági forradalom egyik legátütőbb jelzése arra nézve, miért nem folytatható minden a régi kerékvágásban. Nem annyira a valóságtól elszakadt téves következtetések jelentik a problémát, hiszen tévedni emberi dolog, még az emberekből álló tudós társaságok esetében is, hanem sokkal inkább az, hogy nem tudjuk beavatni felhasználóinkat botladozva működő tudományos módszereinkbe. Talán nem csoda, hogy a hétköznapi emberek azokban a következtetésekben sem hisznek már, amelyek még megállnák a helyüket valamilyen szinten. A diákok, a jövő közgazdászai, többségükben a hétköznapi emberek pártján állnak, csak akkor tudjuk bizalmukat visszaszerezni, ha erősítjük tudományunk közérthetőségét, ami az oktatásnak egyébként is alapvető, természetes feladata.

Ez a feladat azonban nehéz, és egyelőre nem találjuk azt a módszert, amely segíthetne a közérthetőség növelésében. Ahhoz, hogy a közgazdaságtudomány alapvető gondolkodásmódját az érdeklődők megérthessék, komoly matematikai alapokra lenne szükség. A közérthetőséget és a matematikai kifejezéseket azonban sokan egymással ellentétes fogalmaknak tartják. A Kiáltvány 32. pontja a kvalitatív kutatási módszerek szélesebb körű alkalmazását sürgeti a közgazda-

[14] RE-NWI: *33 Theses*.

[15] Ha-Joon Chang – Jonathan Aldred: After the crash, we need a revolution in the way we teach economics, *The Guardian*, 2014. május 11. https://www.theguardian.com/business/2014/may/11/after-crash-need-revolution-in-economics-teaching-chang-aldred. (Letöltés: 2020. február 28.)

[16] Voszka Éva: A tudomány a politika szolgálóleánya? (Adalékok), *Külgazdaság,* 2017/5–6, 8–27.

ságtan-tanítás területén, kiemelve, hogy a kvantitatív módszerek túlsúlyban vannak a jelenlegi oktatási gyakorlatban.[17] Hallgatóim válaszaiban sok helyen megjelentek a számítások, függvények, többnyire a negatív oldalon (10 említés), bár pozitív értelmű nyilatkozatot is kaptam!

A túlmatematizáltság vádját azonban kicsit nehéz értelmezni, hiszen nagyon sok alapszintű közgazdaságtan tankönyv csak mellékletekben mutatja be azokat a matematikai eszközöket, amelyeket a szakcikkek használnak, ezek alkalmazása alapszinten nem elvárt.[18] Számítási példáinkban leegyszerűsített, könnyen kiszámítható eseteket adunk meg, amelyek megoldásához a középiskolában elsajátított matematikai készségek elegendőek. Úgy érzékelem, hogy a diákság és a nagyközönség szemében a matematika a természettudományokhoz tartozik, sokan nehezen fogadják el, hogy a társadalomtudományok területén is szükséges ennek a valójában módszertani tudománynak az ismerete. Kevesen gondolnak arra, hogy az ember nem a természeti jelenségek megismerése végett, hanem megélhetésének biztosítása miatt fejlesztette ki a számolás képességét. Ha tehát a matematikának köze van bármely tudományterülethez, az elsősorban a gazdasági tudományok területe lesz. Nem engedhetünk olyan követeléseknek, amelyek azért szeretnének kevesebb kvantitatív eszközt alkalmazni, mert az ezekhez szükséges matematikai alapok hiányoznak, még akkor sem, ha tudjuk, hogy ez a közgazdaságtudomány népszerűségének nem tesz jót. A matematikai tudományok művelőivel viszont érdemes lenne összefogni a továbblépés érdekében.

A Kiáltvány 33. pontja a kritikus gondolkodást és az egyedi esetek feldolgozását elősegítő esettanulmányok elterjedését serkenti.[19] Önmagában már az is, hogy a diákság nagy részének vannak komoly kritikai megjegyzései mind a közgazdaságtan oktatása, mind a közgazdaságtudomány előrehaladása terén, azt jelzi, hogy a kritikus szemléletre nagyon is szüksége van ennek a tudománynak. A megkérdezett diákok viszonylag nagy számban adtak konkrét kritikai észrevételeket is a tanultakkal szemben, amelyek között a leggyakoribbak a „nem fontos", „nem pontos", „nem valós kifejezések voltak.

A kritikus szemlélet a diákságban természeténél fogva megtalálható, és azt gondolom, hogy mind erre, mind a nagyközönség kritikájára az oktatásnak mindig fokozottan oda kell figyelnie. A kritikai megjegyzésekben foglaltak megfogadása azonban már nem lehet automatikus. A közgazdaságtudomány jelenlegi helyzete azt mutatja, hogy inkább negatív, de előre nem mutató kritikákkal találkozhatunk. Bár arra a kritikára is szükség van, amelyre nem tudunk építeni,

[17] RE-NWI: *33 Theses*.
[18] Samuelson – Nordhaus: *Közgazdaságtan*; Mankiw: *A Közgazdaságtan alapjai*.
[19] RE-NWI: *33 Theses*.

ha az egymás mellett élő, különböző irányokból jól megkritizált irányzatok nem tudják megtermékenyíteni egymást, az oktatásban csak a zűrzavart és a hallgatóság leterheltségét fogják fokozni, további károkat okozva ezzel a közgazdaságtudomány népszerűségének is.

Pozitív irányok

A nemzetközi irodalomban sokszor felemlegetett jelenség, hogy a közgazdasági kutatásokból hiányzik az interdiszciplinaritás, a közgazdászok bezárkóznak elefántcsonttornyukba, és a szakdolgozatokat már csak a lehető legszűkebb értelemben vett neoklasszikus közgazdasági megközelítésben tartják elfogadhatónak.[20] Ezt annál is inkább szomorúnak tartom, mert éppen ezen a szinten lehetne nagyobb szerepe az interdiszciplinaritásnak, a nyitásnak nemcsak más tudományterületek, hanem az új közgazdasági elméletek felé is. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az integráló szemlélet és nem pusztán a különböző megközelítések egymás mellett élése lenne fontos, ami azt jelenti, hogy egymás eredményeire építeni kell, nem csak tolerálni azokat. A közgazdaságtudományok újabb irányzatai, a viselkedési közgazdaságtan, az intézményi közgazdaságtan már eleget tesznek ennek a követelménynek. Ilyen értelemben a neoklasszikus közgazdasági eszköztár beszivárgását más tudományokba nem az „elavult" neoklasszikus gazdasági gondolkodás terméketlen térhódításaként kellene felfogni, hanem az interdiszciplináris együttműködés egyik előremutató megjelenési formájaként!

A Kiáltvány 31. pontja mások mellett a politikai kapcsolatokkal foglalkozik.[21] A követelés szerint a közgazdaságtan oktatásának nyitnia kell a politikatudományok és az etika irányában is, elismerve, hogy a politikai semlegesség ezen a területen nem lehetséges. Ilyen irányú megjegyzéseket hallgatóimtól nem kaptam, de hozzá kell tenni, hogy a KRE-n különösen erős az etika oktatása, nagy hangsúlyt helyezünk a közgazdasági tárgyak oktatása során arra, hogy a közgazdaságtudomány mindig is szoros kapcsolatban állt az etikával, és kiemeljük annak etikai vonatkozásait.

A semlegesség elvetését nem tudom előremutatónak elfogadni. Annyiban tudok csak egyetérteni a követelés ezen részével, hogy a teljes semlegesség valóban elérhetetlen, és ezt jobb őszintén kinyilvánítani már az oktatás legelején, de én sokkal inkább a semlegességre való törekvést fogalmaznám meg követelmény-

[20] Hudson: *J is for Junk*.
[21] RE-NWI: *33 Theses*.

ként, mint a semlegesség tagadását. A politika, politológia, etika tárgyak oktatását a közgazdászok számára is fontosnak tartom, de nem helyezném azokat a közgazdasági törvényszerűségek objektivitásra törekvő tanulmányozása elé. A világ jelenkori társadalmaiban mutatkozik bizonyos trend a nézetek radikalizálódására, a politika elhatároló jellege sok területen egyre hangsúlyosabban jelenik meg. Úgy gondolom, hogy ennek egyik példája a már említett Stiglitz-jelentés is, hiszen kifejezetten a politikai szféra felkérésére született, és olyan következtetéseket fogalmaz meg, amelyek a közgazdaságtudományban már azelőtt is régen ismertek és tárgyaltak voltak, legfeljebb a politikusok és a közvélemény figyelmét kerülték el.

Zárszó

A közgazdaságtudomány terén forradalom zajlik, amelynek szele a közgazdaságtan oktatását is felkavarja. A kritikus megnyilvánulások, a változás utáni vágy és a régi, hagyományos módszerekhez, tartalmakhoz való ragaszkodás egymásnak is ellentmondó törekvései szabdalják a tanulási folyamat integritását. Mindez nagyon megnehezíti ennek az egyébként sem túl népszerű tudománynak a megkedveltetését.

A diákság és a laikus nagyközönség oldaláról megnyilvánuló elégedetlenség és változtatási vágy sokszor nem elég jól artikulált. Intenzíven érzik, hogy valami nincs rendben, de azt, hogy pontosan mi is az, ami hiányzik, már nehezebb jól beazonosítani. Mivel rálátásuk a problémákra még nem elmélyült, könnyen beállhatnak egy-egy irányzat mögé, anélkül, hogy a többi gondolkodási irányban rejlő lehetőségeket kellőképpen mérlegelni tudnák. Felfedezhetők olyan törekvések, amelyek a divatossá váló jelszavak mögé bújva csak parciális érdekeket igyekeznek előremozdítani, egyes iskoláknak és politikai értékrendeknek teremtve tömegbázist, miközben ezzel a viselkedéssel a neoklasszikus hagyományokat őrző ellentábort vádolják,[22] amely maga szintén nem mentes attól a törekvéstől, hogy saját gondolati kereteit kritikátlanul újratermelje.[23] Mindez azonban egy forradalomnak mindig is velejárója volt, az effajta vélemények és hozzájárulások is segíthetnek az előrevivő út megtalálásában.

[22] Simon Wren-Lewis: When economics students rebel. *Mainly Macro,* blog comment, 2014. április 24. https://mainlymacro.blogspot.hu/2014/04/when-economics-students-rebel.html. (Letöltés: 2020. február 28.)

[23] Joe Earl – Cahal Moral – Zach Ward-Perkins: *The Econocracy, The Perils of Leaving Economics to the Experts,* Manchester, Manchester University Press, 2017.

A forradalmak lehetnek vértelenek, és az is történelmi tapasztalat, hogy ha magában a forradalomban nem is, az utána elkerülhetetlennek látszó visszarendeződés során a legfontosabb régi alapelemek óhatatlanul visszaszivárognak a társadalmi működés mindennapjaiba, megújult és immár fejleszthető változatukban. Nem számítok tehát arra, hogy a neoklasszikus következtetések és módszerek végképp el fognak halni, abban reménykedem, hogy a forradalomnak is vége lesz egyszer, és akkor elindulhat a közgazdaságtudomány valódi fejlődése is azokba az új, szintetizált irányokba, amelyekben eddig nem is mertünk gondolkodni.

Mit tehetnek a tanárok ebben az ellentmondásos helyzetben? Jobb, ha a változások élére állva vezetik a forradalmat, vagy inkább védekező várakat kiépítve igyekezzenek átmenteni a hagyományosnak nevezhető főáramú gondolkodást békésebb időkre? Úgy gondolom, hogy a diáksággal és a tanulni vágyó emberekkel együtt kell haladni, ugyanakkor kontroll alatt kell tartani a folyamatokat, éppen a jövőbeli hatékony, kreatív alkotás érdekében. Meg kell őrizni az oktatási folyamat strukturáltságát, a bizonytalanságokat, kudarcokat nem tagadva kell megtartani az oktatás és a gondolkodás szabadságát mind az „*ancient régime*" korlátozó beszűkültsége, mind az újabb irányzatok forradalmi diktatúrája ellenében azért, hogy megtanítsuk a kutatókat és a tudományunk világába újonnan belépőket arra, hogy ne csak elviseljék egymást, hanem együtt hozzanak létre olyan új, közös eredményeket, amelyeknek tudományos besorolása talán kérdéses lehet, de a gazdaság égető kérdéseire adott releváns megoldásai igazolni fogják törekvéseinket.

Bibliográfia

Blanchard, Olivier J.: The state of the macro, *NBER Working Paper,* 2008, No. 14259, http://www.nber.org/papers/w14259.

Cassidy, John: Rebellious Economics Students have a Point, *The New Yorker,* 2014. május 13. https://www.newyorker.com/news/john-cassidy/rebellious-economics-students-have-a-point.

Chang, Ha-Joon – Aldred, Jonathan: After the crash, we need a revolution in the way we teach economics, *The Guardian*, 2014. május 11. https://www.theguardian.com/business/2014/may/11/after-crash-need-revolution-in-economics-teaching-chang-aldred.

Colander, David – Holt, Richard – Rosser, Barkley: Live and Dead Issues in the Methodolgy of Economics, *Journal of Post Keynesian Economics,* XXX. évf., 2007/2, 303–312.

Earl, Joe – Moral, Cahal – Ward-Perkins, Zach: *The Econocracy, The Perils of Leaving Economics to the Experts,* Manchester, Manchester University Press, 2017.

Freedman, Craig: Not for Love nor Money: Milton Friedman's Counter-Revolution, *History of Economics Review*, 2006, No. 44, 87–119.

Hudson, Michael: *J is for Junk economics, An A-to-Z Guide to Reality and Fiction,* ISLET Verlag, 2017.

Krugman, Paul: How Did Economists Get It So Wrong?, *New York Times,* 2007. szeptember 6. http://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic-t.html?_r=2&.

Mankiw, Gregory N: *A Közgazdaságtan alapjai,* ford. Bodnár Katalin, Hudecz András, Budapest, Osiris Kiadó, 2011.

Ostrom, Elinor: Background on the Institutional Analysis and development Framework, *Policy Studies Journal,* XXXIX. évf., 2011/1, 7–27.

Piketty, Thomas: *Capital in the Twenty-First Century,* London, The Belknap Press of Harvard University Press, 2014.

RE-NWI: *33 Theses for an Economics Reformation.* Rethinking Economics & The New Weather Institution, 2017. http://www.newweather.org/wp-content/uploads/2017/12/33-Theses-for-an-Economics-Reformation.pdf.

Samuelson, Paul A. – Nordhaus, William D.: *Közgazdaságtan,* ford. Misz József, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012.

Stiglitz, Joseph E. – Sen, Amartya – Fitoussi, Jean-Paul: *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress,* 2008. http://ec.europa.eu/eurostat/documents/118025/118123/Fitoussi+Commission+report.

Voszka Éva: A tudomány a politika szolgálóleánya? (Adalékok), *Külgazdaság,* 2017/5-6, 8-27.

Wren-Lewis, Simon: When economics students rebel. *Mainly Macro,* blog comment, 2014. április 24. https://mainlymacro.blogspot.hu/2014/04/when-economics-students-rebel.html.

BIRHER NÁNDOR MÁTÉ

AMI MÉRHETŐ, ÉS AMI NEM

A tudomány átértékelése

Az új technológiák alkalmazása világossá teszi, hogy a tudomány egyre kevésbé az egyéni ismeretszerzést jelenti, hanem sokkal inkább az emberiség meglévő ismeretanyagában való eligazodás képességét. Erre a képességre kell a következő generációkat felkészíteni, azzal, hogy a tanítás ne egyszerű ismeretátadás, ismeretterjesztés legyen, hanem sokkal inkább a helyes tudásra (*ortosz logosz*), a valóság helyes és igaz ismeretére való eljutás elősegítése. Más kérdés, hogy úgy tűnik, az utóbbi időben mintha éppen erre a helyes tudásra nem lenne igény. Gyakran tapasztaljuk, hogy az adatbázisokra és az internetre való hagyatkozás miatt már sem a lényegi ismeretre, sem a helyes tudásra nem vágynak a tömegek. Esterházy Péter halhatatlan idézete jut eszünkbe a Trabant személygépkocsi használati útmutatójából: „A Trabant útfekvése kitűnő és gyorsulása kifogástalan. Ez azonban nem szabad, hogy könnyelműségre csábítson."[1]

A tudomány átértékelését hozta el – az új technológiák használata által generált változásokon túl – a Karl Popper által részleteiben kidolgozott falszifikációs elmélet, amely szerint a tudományos kijelentés tudományosságát a kijelentés szükségszerű megcáfolhatósága adja. Ez a tézis az alapja annak, hogy zárójelbe tegyük a tudomány bizonyosságába vetett hitünket. A kérdés csak az, tényleg tudomásul vesszük-e, hogy a tudomány sosem hozhatja el az ember által várt örökös és megkérdőjelezhetetlen tudást.

Azzal ellentétben, amit a közoktatásban tanítottak, nevezetesen, hogy a tudomány kijelentései biztosak, a hit kijelentései pedig bizonytalanok, nem kellene-e gyökeres fordulattal –a legújabb tudományos kutatásoknak is megfelelve – kijelenteni, hogy a tudomány kijelentései szükségszerűen bizonytalanok, az egyetlen bizonyosságot csak a hit adhatja.

[1] Esterházy Péter: *Kis magyar pornográfia*, Budapest, Magvető, 2016, https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/ESTERHAZY/esterhazy00029_kv.html. (Letöltés: 2020. március 3.)

Egy ilyen fordított világban sok minden megváltozna, az örök élet vágya visszakerülne a helyére, az örökkévalóságba, a tudomány gőgjét megtörné az ember lelki nagysága és fizikai kicsinysége. Talán újra fontos lenne a másik ember is, aki nemcsak anyag, hanem hitre képes szellem.

Mérj meg mindent, ami mérhető

… és ami nem az, tedd azzá. A mérhetőség illúziójával kezdődik meg a napjainkban is tartó modern gondolkodás. A mérhetőség (a becslés pontosságának a növelése) kitüntetett szerepet játszik a tudományos ismeretben. Mindez nemcsak a természettudományokra, hanem az egész modern tudományos felfogásra igaz. A mérés (és újabban a számítás) központi szerepe a tudományos gondolkodásban szoros összefüggést mutat az ember világban való önértelmezésével, mivel a méréssel szerzett adatok lesznek a valóságról alkotott objektív igazság kritériumai. Az empirista gondolkodás alaptételei szerint a metafizikának elég két, valójában fizikai fogalmat használnia: a kiterjedést és a mozgást. Mivel a gondolkodó dolog (*res cogitans*) is ebben a mérhető valóságban jelenik meg, ezért annak is anyagi alapja kell, hogy legyen. Nagyon gyorsan a világ a testek világává redukálódik, amelyben léteznek a természetes és mesterséges testek, továbbá ezeken kívül megjelenik a mesterséges testeket létrehozó természetes test: az ember. Ebből születik az a mechanikai világkép, amely mind a mai napig meghatározza a gondolkodásunkat, és amely szerint az „ideák", a fogalmak is fizikai kölcsönhatás révén keletkeznek.[2]

Innentől már csak egy lépés, hogy a világunkat determinált, eleve meghatározott, kiszámítható valóságként fogjuk fel. Ha pedig mindent meg tudunk mérni, és ismerjük a mozgások okait, akkor a jövő sem maradhat sokáig rejtve előttünk. Ha a biztos jövőlátás nem is következett még be, a szubsztancia fogalma jelentősen megváltozott. A szubsztancia érzékelése és az arról való reflexió anyagi jellegű valóság lett, a lét és az érzékelés fogalmai szorosan összekapcsolódtak. Létezni annyi, mint érzékelve lenni, mondta Berkeley.

Az érzékelés objektív vetülete pedig maga a mérés. Ez tehát a modernitás első illúziója.

[2] A mérés kérdését az itt tárgyaltakkal részben egyezően a *Studia Wesprimiensia* c. folyóiratban elemeztük (Birher N.: Mérések, *Studia Wesprimiensia*, 2017, xvii : I–II, 21–25).

A megismerés módjai és a mérés

A mérés kérdése ismeretelméleti kérdés is. Felvetődik, hogy a mérések világa mennyiben lehet a világ teljességének leírása? A klasszikus megközelítés szerint az ismeret kialakulása a megismert valóság és a megismerő alany viszonya. Amennyiben a megismert tárgy megfelel a megismerő alany felismerésének, annyiban a megismerés igaz. (*Veritas: adaequatio rei et intellectus*[3]). Mindez persze több problémát is felvet, amelyek közül csak néhányat említünk most. Ki az alany? Hogyan van az alanyban jelen a tőle független valóság (tárgy) képzete, amelyet meg kellene feleltetni a megismert dolognak? Ha nem tudom, hogy ismerem-e a dolgot, hogyan végezhetném el a megfeleltetést? A megismerő alany része, vagy határa a valóságnak?

Az ismeretelmélet kérdéseinek elemzése nem feladatunk. Jelenleg elégedjünk meg annyival, hogy az emberi ismeretek megszerzésének több biztosnak tűnő útja van. Természetünknél fogva úgy gondoljuk, hogy megismerjük a valóságot. A valóság dolgai pedig folyamatosan „közlik magukat". A dolgok és a megismerő alanyiság kölcsönös egymáshoz való viszonyulását nevezzük intencionalitásnak (a tudat valamire való irányultságának). Husserl definíciója szerint a tudat mindig valamiről való tudat.[4] A valóság ismeretének első lépése az érzékszerveinkkel kezdődik. Ez az ismeret azonban pontatlan és bizonytalan. Maguk az érzékszervek a fizikai valójukban erősen torzítanak. Ezen a helyzeten ugyan sokat javít az agy működése, de az érzékelésnek ezt a módját csak preobjektivnek, objekivitás előttinek nevezhetjük.[5]

Preobjektív intencionalitás

Az alany világhoz való viszonya az érzékelésen keresztül – mélyebb fogalmi elemzés hiányában – még bizonytalan kölcsönhatásban merül ki. Ezzel együtt érdemes megjegyezni, hogy napjainkban a kommunikáció milyen nagymértékben húzódott vissza ebbe a „fogalomtól távoli" világba. A nyelv objektivitása és cizelláltsága helyett egyre nagyobb és növekvő szerepe van a képi beszédnek, a vizuális (hiperreális) környezetnek. A látás szerepe egyre nő, az általa közvetített

[3] Battista Mondin: *Manuale di filosofia sistematica: Cosmologia. Epistemologia*, vol. I, Bologna, ESD, 1999, 263 1999.

[4] Menyes Csaba: Az észlelés és az időtudat Husserl 1905-ös előadásai alapján, https://epa.oszk.hu/00100/00186/00003/9913menyes.htm. (Letöltés: 2020. január 29.)

[5] Az intencionalitás hármas felosztását Carlo Huber dolgozta ki ismeretelméletében: Carlo Huber: *Critica del sapere*, Roma, Pontificia Univ. Gregoriana, 2001.

információk pedig egyre egysíkúbbak. 💔😂😞😡☺![6] A fizikai látás néha a szellem elsötétüléséhez vezet.

Objektív intencionalitás

A megismerés objektív szintje bizonyos értelemben meghaladja az érzékszervi megismerést, mivel a megismerő alany eszközöket használ a valóság leírása érdekében. Ezek az eszközök specifikusak (a megismerés adott formáihoz kerülnek kidolgozásra) és ismételhető a velük végzett művelet. Ezen tulajdonságaik miatt nagyobb pontossággal közelítenek a valóság (tárgy) leírásának irányába. Ilyen objektív eszközünk a mérés alkalmazása is. Természetesen, ahogy megjelenik az objektivitásra való igény, úgy megjelenik az egyre magasabb szintű absztrakció is. Érdekes összefüggés, miközben az anyagi valóság egyre pontosabb leírására törekszünk, az absztrakció miatt attól, bizonyos érelemben, mégiscsak távolabb kerülünk. A mérés és a mérésre kifejlesztett eszközeink adják az alany–tárgy viszony objektív szintjét. A mérés eszközei mellett megjelenik a mérés kommunikációjához kifejlesztett nyelv. A mérésen túlmutató eszköz az ember nyelvhasználatát lehetővé tevő fogalomalkotás is. A fogalmak elvontsága segítségével az érzékelést meghaladó összefüggéseket ismerhetünk fel és rögzíthetünk.

Intézményesült intencionalitás

Az eszközök és a nyelv megfelelő szintű használata teszi lehetővé az objektív ismeret kialakulásának intézményi szintjét. Ezen a szinten nem az egyéni, hanem a kollektív ismeret kerül előtérbe. Lehetővé válik a kultúra, vallás, állam mint az ismeret megszerzésére irányuló sajátos rendszer kialakulása. Az ismeret azáltal tekinthető egyre biztosabbnak, hogy azt a többiek is elfogadják, a közösségi lét szintjein megerősítik. Ehhez a megerősítéshez tartozik az intézmények időbeli (történelmi) formálódása is. Az intézményesült intencionalitás túlemelkedik az egyéni tapasztalatokon, és a közösségi ismeretekre alapoz. Ezek a közösségi ismeretek természetesen történelmi jellegüknél fogva túlmutatnak az egyének szűkreszabott idején is. Ezen az intencionalitási szinten domborodik ki az igazság történelmi és kollektív jellege.

[6] Az emoitikonok használatáról részletesen: https://blog.emojipedia.org/the-most-popular-emoji-additions-of-2020/. (Letöltés: 2020. február 17.)

Természetesen az intencionalitás imént felsorolt szintjei nem függetlenek vagy akár elválaszthatók egymástól. Mindhárom szint feladata, hogy közelebb vigye az alanyt a megismerés egyre teljesebb valósságához.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a mérés az intencionalitás objektív szintjén a sok lehetőség közül csupán egy eszközt jelent ahhoz, hogy a valóság (igazság) egyik aspektusát feltárjuk. Önmagukban a mérések adatai nem tekinthetők a valóság egészéről alkotott képnek.

Éppen ezért a mérések esetében mindig tisztában kell lenni azzal, hogy a mérés csak erősen korlátozott leírását adhatja a megismerés tárgyának. A szenzualista-empirikus álláspont már csak ezért sem lehet tartható.

A tudomány népszerűsítése során világossá kell tenni, hogy a méréseken túl még számos olyan, a (tudományos) valóságot leíró módszer található, amelynek segítségével igaz állításokat tudunk tenni, mégpedig olyanokat, amelyeket érvekkel alá is tudunk támasztani. Ebben az értelemben pedig az egész valóság és benne az ember – bármennyi adat áll is róla rendelkezésre – mindig jelentősen több, mint a róla gyűjtött adatok összessége.

A mérés szerepének megfordulása

A mérés álláspontunk szerint a valóság leírásának, nem pedig létrehozásának az eszköze. Ezzel szemben az imént bemutatott, teljes egészében mérhetővé tett világban fennáll az esélye annak, hogy a mért eredményeink szerint határozzuk meg a valóságunkat, azt képzelve, hogy az eredmények világa a világ egésze. Mindez azon a téves feltevésen alapszik, hogy a szubsztancia a maga teljességében anyagi és mérhető valóság.

Ezzel szemben meg kell jegyeznünk, hogy a valóság túlmutat a mérhetőségen. Az igazság ismerete sem egyszerűen a mérésen vagy a szavak logikáján alapul. A mérések adatai a világ jó jellemzését adják, de sohasem magát a világot. A mérések adatain túl találjuk a felelősségteljes embert, aki öncél, aki képes a szabad döntésre és a felelősségvállalásra. Ebből a méltóságból fakad az ember legmagasabbrendű képessége, a mérhetőségen kívül álló szeretet is.

Gyakorlati vonatkozások – Kutatásetika

Az imént leírt elméleti megközelítés gyakorlati vonatkozásai jelentős mértékben a tudományerkölcsben öltenek testet. Az embernek a mérés kizárólagos objektivitásának illúzióján alapuló téves valóságismerete könnyen elvezethet a tudo-

mányos kutatás korlátlanságának illúziójáig. Mivel azonban – ahogy láttuk – a megcáfolhatóság ténye az egyetlen bizonyosságunk a tudományos kijelentések világában, könnyen viszonylagossá tesszük azokat a kutatás határait kijelölő etikai típusú kijelentéseket, amelyek a teljesebb igazságismeret esetén megvédenének bennünket az önsorsrontástól. Egyszerűbben: kutatáserkölcsi problémaelemzés nélkül nem szabadna tudományos tevékenységet végezni. Minden tudományos népszerűsítésnek az alapjánál az etika kellene hogy álljon. Csak az etikai önkorlátozás védheti meg az embert a tudományos eredmények negatív hatásaitól.

Munkánkban tudományos ismereteknek tekintjük az emberi ismeretből és tapasztalásból származó felismerések rendszerezett összességét. A tudományos ismeretek körébe tartoznak a természettudományi, társadalomtudományi, szellemtudományi (összefoglaló néven: résztudományok), filozófiai és teológiai (összefoglaló néven: egyetemes tudományok) ismeretek is.[7] Álláspontunk szerint téves és hibás az a felfogás, amely szerint a kutatás kimerül a természettudományos ismeretek bővítésében.[8]

Etikán az emberek egy csoportjának kapcsolati rendszerében kialakuló, a személyes moralitáson (lelkiismeret) nyugvó, magatartás-elvárások rendszerét értjük. Az etikának egyszerre van csoportelvárási és személyes meggyőződési aspektusa is.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a kutatások etikai szabályozása nem minden esetben hatékony. Gyakran eltér ugyanis a kutatást végző, a kutatást finanszírozó csoport magatartás- elvárási rendszere a kutatás eredményét felhasználó csoport magatartás-elvárási rendszerétől. Előfordulhat, hogy egy kutatási tevékenységet tisztán a gazdasági, vagy éppen hatalmi igények szerint végeznek el, vagy pedig a kutatást egyszerűen kutatói dicsőségvágy, esetleg a kontrollálatlan kíváncsiság, kutatói szabadság vezérli. Ezek a magatartás-elvárások gyakran nem számolnak a kutatási eredmények alkalmazásának következményeivel, például az eredmények emberi életre és a környezetre gyakorolt esetlegesen negatív hatásaival. A kutatónak és a kutatást finanszírozónak minden részletre kiterjedően válaszolnia kell arra a kérdésre, hogy a kutatás eredménye „mennyivel ad többet hozzá a »jó« emberi élethez, mint amennyit elvesz abból?"

Végső soron a kutatásetika kérdése is visszavezethető az etika alapvető kérdésére – József Attila szavával: „Mért legyek én tisztességes?"

[7] A felosztásban alapul vett módszerről lásd: Arno Anzenbacher: *Bevezetés a filozófiába*, Budapest, Herder, 1993, 37.

[8] A kutatásetikáról a *Magyar Bioetikai Szemlé*ben jelent meg az itt közölt tartalmakat tárgyaló tanulmány (Birher, N. – Abonyi J. – Veress G.: A szellemtudomány és a természettudomány viszonya a kutatásban – kutatáserkölcs, *Magyar Bioetikai Szemle*, 2015, 4. sz., 137–147).

Erre a kérdésre azonban egészen biztosan nem adható természettudományos válasz. Amennyiben a természettudomány önmaga akarná megválaszolni a kutatásetikára vonatkozó kérdést, szükségszerűen szembekerülne a „minden rendszert megalapoz egy másik rendszer”[9] ellentmondással. Pontosan emiatt nem látszik, hogy tisztán a természettudomány felől közelítő kutatásszabályozás képes lenne-e egyszerre általánosan érvényes és valóban hatékonyan érvényesíthető szabályokat felmutatni.

Ez az út vezet azokhoz a kutatási eredményekhez, amelyek lenyűgözők, ám egyidejűleg veszélyeztetik az emberiség jövőjét. A természettudomány szerkezetei egyre hatékonyabban működnek, azonban egyre kevésbé vannak figyelemmel az emberire, arra, hogy az eredményeket az ember egyaránt képes jóra és rosszra egyaránt használni.

A tudományos fejlődés megalkotta az elképzelhetetlent, a negatív mindenhatóságot, ami annyit jelent, hogy az emberiség képes önmagát teljesen elpusztítani. De nemcsak az elképzelhetetlent alkotta meg, hanem az értelmezhetetlent is. Az elképzelhetetlen kezelhető. Meg kell akadályozni, hogy bekövetkezzen az önpusztítás. Erre eljárásrendeket lehet kidolgozni. Az értelmezhetetlen viszont kezelhetetlen is. Olyan természettudományos fejlődés vette kezdetét, amelynek középpontjában nem az ember áll, hanem az önmagáért létező és formálódó rendszer. Az ember már csak egy eleme egy olyan, komplex rendszernek, amelyik folyamatosan újabb és újabb, egyre veszélyesebb kimeneteket termel – az emberi tudáson alapulva –, és amely rendszert sem az egyének, sem a közösségek nem képesek a maguk teljességében átlátni, még kevésbé irányítani. Ennek egyik mai, sokat hangoztatott jele például a valószínűleg az ember tudományos tevékenysége következtében kialakult klímaváltozás és az azzal kapcsolatos tanácstalanság.

Egészen bizonyos, hogy vissza kell térni azokhoz a világértelmezésekhez, amelyekben az ember szónak nem csak kémiai és neurológiai jelentése volt. Sem a kémia, sem a neurológia nem fog választ adni a kutatásetika kérdésére. Azokat a folyamatokat, amelyeket az emberi tudás alkotott, és amelyek napjainkra átláthatatlanokká és irányíthatatlanokká váltak, újra kézbe kell vennie az emberi tudásnak. Annak a tudásnak, amelyik a mérhetőség igazságán túlmutatva egyetemesebb igazságfogalmat keres. Ilyen tudás az etika „jó”-ra vonatkozó tudása is.

[9] „Minden *ellentmondásmentes*, a *természetes számok elméletét tartalmazó, formális-axiomatikus elméletben megfogalmazható* olyan állítás, mely se nem *bizonyítható*, se nem *cáfolható*.” Gödel első nemteljességi tétele.

A kutatás szabályozásának szintjei

A kutatás etikájának funkciója a kutatással kapcsolatos magatartás-elvárások leírása és előírása lenne, ám mindez, ahogy korábban megállapítottuk, nem történhet csak és kizárólag a természettudományos értelmezési horizontból kiindulva. Az elmúlt időszak tapasztalatai szerint a következő, a természettudományos ismereteken túlmutató szabályozási kísérleteket azonosíthatjuk a kutatásetika területén.

Morális szabályozás: a kutatók (kutatócsoport tagjai) lelkiismeretükkel egyeztetik össze a kutatási tevékenységüket. Ehhez részben fejlett morális érzék, részben a kutatás hatásainak teljes egészében való átlátása, részben pedig kellően erős önmegtartóztató akarat kell az egyének részéről.

Csoporterkölcsi szabályozás: a kutatócsoport mint közösség, a megrendelők vagy a fogyasztók és egyéb érdekeltek elemzik és értékelik, hogy az adott kutatások megvalósíthatók-e, figyelemmel azok módszereire, és/vagy azok eredményeire. A szabályokat megszegőket a csoport kirekeszti magából. Mindehhez erős közösségi tudatra, világos szabályokra van szükség. Erre példa az emberi génszerkesztést tartalmazó és ikerszüléshez vezető kutatás, amelyet a kínai He Csienkuj végzett, és amelyet rövid idő után etikai illetve jogi elmarasztalás követett.

Jogi-adminisztratív szabályozás: az állam, vagy az államok feletti szervezetek jogi szabályokban rögzítik az egyes kutatások határait, illetve a megszegéhez szankciót is rendelnek. A jogalkotónak képesnek kellene lennie a rövidtávú érdekeken túllátni a fenntarthatóság érdekében. Nagyon lényeges lehet a jövőben egy egységes nemzetközi szabályozási környezet megteremtése, hogy az etikátlan kísérletekkel ne lehessen „offshore" kutatói paradicsomokba menekülni. Az államok nem jogosíthatják fel magukat rövidtávú politikai érdekek miatt az erkölcstelen kutatási tevékenység folytatására – ahogy próbálkoztak ezzel például a náci Németországban.

Gazdasági szabályozás: ezen a szinten a „pénzért mindent meg lehet venni" elv fordítottja a „pénz nélkül semmit sem lehet csinálni" elv a maga spontán és rejtett módján, ámde annál nagyobb hatékonysággal működik. A gazdaságnak – figyelemmel a verseny kitüntetett szerepére – a legritkább esetben érdeke a saját logikája ellenében korlátozni a kutatásokat. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy etikai aggályok esetén a kutatás finanszírozásának megtagadása ne lenne kötelessége a gazdaságnak.

Minden egyes szabályozási szint személyes emberi felelősséget követel meg. Ha nem hiszünk a lelkiismeretben, a közösség igazságérzetében, az igazság létében vagy a pénz hatalma felett álló hatalomban, akkor az imént felsorolt szabályozási szintek alkalmazhatatlanokká válnak. Ezen a ponton kell ismételten

egymásra találnia az értelemnek és a hitnek. Ennek első lépése az intézményesült intencionalitás fontosságának a hangsúlyozása akár a mérésekkel szemben is. Az emberi értelem módszeres fejlődése elvezette az emberiséget a bunkótól az atombombán keresztül a személy lényegtelenségéig. Mindez azonban nem jogosíthat fel bennünket arra, hogy feladjuk az élet szépségéhez való természetes ragaszkodásunkat. A tudomány mellett az embernek és az emberi közösségeknek ismét hinniük kell az emberi élet értelmében.

Az egyetlen út a kutatásetika számára, hogy visszataláljon az ember a lelkéig. Heisenberg mondja: „[…]a »lélek« a lényegi rendre utal, a lények benső magjára, akiknek külső megnyilvánulásai igencsak különbözőfélék, és ezért áttekinthetetlenek."[10] A kutatásetika feltétele, hogy a közös és feltétlen létezés szintjein értelmezze az emberi tevékenységet. Mindehhez pedig nem elég a névvel rögzíthető vizsgálata, szükség van a kollektív tapasztalatra és a hitre is. A hitre a közös és feltétlenben. Abban, amitől mindennek és bárminek egyáltalán értelme lehet. Az emberi értelem nem talál önmagában értelmet. Az értelem az értelmen túl van. A lélekben, a közös és feltétlen létezésben. A hit itt nem valamiféle homályos vallási képzetet jelöl, hanem a szabad emberi akarat ragaszkodását a közös és feltétlen alaphoz. Ahhoz, amiről tudjuk, hogy lennie kell, mert nélküle minden értelmetlen.

A kutatásszabályozás (kutatásetika) ebben a helyzetben kiemelt feladattá vált, mivel egyre nyilvánvalóbb, hogy önmagában a gazdasági hatékonyság növelése nem vezet az emberi élet minőségének növekedéséhez. Pontosabban a gazdasági hatékonyság növekedése és az emberi élet minőségének növekedése egy bizonyos ponton túl fordított arányban állnak egymással. Az ezzel kapcsolatos narratívák is jól mutatják ezt: a fenntartható fejlődés fenntarthatósággá zsugorodott, a fenntarthatóságból pedig lassan már csak túlélés lesz. A második világháború után a kutatók jól azonosították a lehetőségeket és a veszélyeket. Heisenberg írja: „A tudományos és a technikai fejlődés minden kétséget kizáróan az egyre csökkenő számú, és egyre növekvő erejű nagyhatalom kialakulásának kedvez. […] Következésképp példátlan méretű centralizációra számíthatunk, és csak halvány reményünk van rá, hogy az egyes embernek és az egyes nézeteknek marad azért valami cselekvési szabadságuk."[11] A nagyhatalmakon is túlnövekvő rendszereink mára már bizonyították, hogy a cselekvési szabadság az ellenőrzés/fanatizmus kódjává redukálódott. A közös és feltétlen alapot kereső hit bálványimádássá aszalódott.

[10] Werner Heisenberg: *A rész és az egész,* Budapest, Gondolat, 1975, 280.
[11] Uo.

A nyugati gondolkodás zsidó-keresztény gyökereinél megtaláljuk a „teshuvah" vagy a „metanoia" fogalmait, amelyek nem jelentenek mást, mint a megfordulást. A zsidó hagyomány szerint már a világ teremtése előtt a Teremtő megalkotta a megtérést.[12] A feladat nem lehet más, mint visszafordulni az első, az emberi irányba, a teremtett világ tiszteletének az irányába. Akárhogy is, de felfogni: a világmindenség nagyobb, szebb, tökéletesebb, mint a tudományos modellek megcáfolható valósága vagy az én halálra szánt anyagi valóságom, időm, vágyaim.

Erkölcs–jog–vallás viszonya

Ahhoz, hogy az ember a világában képes legyen eligazodni a jog–erkölcs–vallás koordinátarendszerében kell megfelelően mozognia. Ez a három koordináta az, ami minden szabályozás alapját adja.

A jog, az erkölcs és a vallás más-más szempontból közelít az embernek ahhoz az alapvető kérdéséhez, hogy hogyan kell cselekednie, azaz hogyan kell élnie.

1. táblázat. *A normarendek sajátosságainak összefoglaló táblája*

	Vallás	**Erkölcs**	**Jog**
Egzisztenciális kérdés	Miért lehet/kell tennem? (Miért cselekedjek?)	Mit kell tennem? (Saját tökéletességem és a másik boldogsága) (Hogyan cselekedjek?)	Mit lehet tennem? (Mindent szabad, ami nem tilos) (Hogyan cselekedjek?)
A kötelezés módja	a Feltétlen erejével szabályoz, de hogyan kerülhetem el a fanatizmust?	a tisztesség erejével szabályoz, de „Mért legyek én tisztességes?"	az állami hatalom erejével szabályoz, de mi a jó és a rossz fogalmának lényege?
Normakövetés célja	Örökkévalóság része lenni	Közösség tagjaként maradni	Személyes boldogulás
Szankció jellege	Az Örökkévalóval való kapcsolat elvesztése	Közösségi tagság elvesztése, lelkiismeretfurdalás	Személyes korlátozás felderítés esetén

Jól látható, hogy a normarendek összemosása, vagy olyan szétválasztása, amely együttműködésüket, kapcsolódásukat is lehetetlennek tekinti, egyaránt veszélyeket hordoz magában, éppen ezért van szükség a normarendek világos elhatá-

[12] Talmud – Mas. Nedarim 39b, „Seven things were created before the world, viz., The Torah, **repentance**, the Garden of Eden, Gehenna, the Throne of Glory, the Temple, and the name of the Messiah."

rolására, és kapcsolataik felvázolására egyaránt. Hogy a kutatásetikai kérdésekre választ kapjunk, el kell igazodnunk a jog–erkölcs–vallás normarendjei között.[13]

Napjaink kutatásetikájának hibás kiindulópontja

A kutatás entuziazmusának megszületése, a természettudományos modellezés és emberközpontúság egybeesett a hit és értelem fogalmainak a szétválásával. Amíg a középkorban a kutatás alapjánál a természet célszerűsége és a célszerűség kifejezhetősége állt, addig a reneszánsz korban már sokkal inkább az ember csodálatos értelme volt a kutatások alapja. Nagy Szent Albert, a tudósok védőszentje úgy volt kutató és „boszorkánymester", hogy egy pillanatra sem vonta kétségbe, minden okozott dolog az okozójára utal. A világban tehát nem magunkat, hanem a Teremtőt ismerjük meg. Mindez különleges felelősséget is jelent a tudós számára. Albertnál a tudás, a hit és a szociális érzékenység szorosan összetartozott. A reneszánsz idejére ezek a fogalmak egyre jobban szétválnak, a modernitás idejére pedig kristálytisztán az ember mint gondolkodó vagy mint tapasztaló élőlény került a világ közepébe. Innentől már csak egy lépés kellett, hogy a világ a gondolatok vagy éppen a tapasztalatok világa, majd ezt követően az én gondolatainak és az én tapasztalatainak a világa legyen. Kifejező Kant erre vonatkozó, német nyelven megfogalmazott egyértelmű definíciója: „*Sapere aude! Habe Mut, dich deines eigenen Verstandes zu bedienen*", azaz „Legyen bátorságod a saját értelmed szolgálatára".

A gondolkodás története a saját értelem szolgálatának igája alatt egyre szűkülő horizontokat mutat, miközben a virtuális világok sokaságával káprázatja el saját magát. A hit és a szociális érzékenység szempontjai a kutatásban legfeljebb ésszerű technikákká zsugorodnak. Ami megmaradt az az emberi értelemnek, az a saját, ki nem mondott végességével szembeni tehetetlen „mindenhatóságának" illúziója.

Ebből a hibás kiindulópontból természetesen csak hibás kutatásetika születhet, hiszen maga a természet- vagy társadalomtudomány kívánja meghatározni a kutatásetika lényegét.[14] Mindez lehetetlen, mivel a kutatásetikának természet-

[13] A kérdést részletesen a Birher N. – Homicskó Á. (szerk.): *Az egyházi intézmények működtetésének etikai alapjai* c. tanulmánykötetben fejtettük ki (Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2019).

[14] Teknős Péternek erre a kérdésre is van kész válasza: „Van-e Isten? A mai modern ember csak abban hisz, amit lát, megfoghat, vagy amit a tudomány bizonyít. A tudomány szerint az egész világmindenség nagyon kicsi, és igen nagy égitestekkel van tele […] Nincs máshol menyország és pokol, nincsenek ördögök, angyalok, nincsenek istenek és egyéb csodás lények. A modern kor

és társadalomtudományt meghaladó kijelentéseket kell tennie. Érvényes kutatásetika tehát csak olyan filozófiából keletkezhet, amelyik tisztában van az emberi értelem kicsinységével és nagyságával egyszerre. Olyan filozófiából, amelyik még ismeri a „dolog" a *res*, az ok és a cél fogalmait. Azaz olyan filozófiából, amelyik metafizikai alapokon nyugszik, akkor is, ha ehhez radikálisan vissza kell fordulni. Ennek a filozófiának kell kiegészülnie a tényleges szociális érzékenységgel (nemcsak olcsó technikákkal, hanem a szeretettel) és azzal a hittel, hogy a világnak, azon belül az emberi létnek értelme van. Azzal a hittel, hogy a világ jó, és a jó közli magát.

A tudás zárt világa – „a rendszer"

Az ész önáltatásának és magába zárkózásának egyik újkeletű elnevezése Niklas Luhmann szavával az „önreferencialitás"[15]. Önreferenciális az az egység, amelyikben az egység önmaga számára jelenik meg – függetlenül mások, vagy másik rendszer megfigyelési perspektívájától. Az ismeret határai a megismerhetőség határait is jelentik (transzcendentális módszer – a tudásunk nem leírja, hanem megalkotja a világot). Miközben a világ centruma nem fellelhető, a megfigyelhetősége pedig egy külső szempontból nem megvalósítható, a belső működésre kell koncentrálni. Világunk az a kognitív világ (Baudrillard szavával szimulákrum[16]), amelyben a megismerés teremti az új létterületeket. Ez a kognitív világ zárt, a műveleteit a saját játékszabályai szerint végzi. Az agy a maga működési elvei mentén a világot nem reprezentálja, hanem konstruálja. Éppen ezért a környezet már nem jelenthet önmagában semmit, nem állíthatja sem a szépet, sem a jót, sem az igazat. Ezek a kategóriákat meghaladó fogalmak nem vonatkoznak semmilyen külső valóságra, egyszerűen az agynak mint funkcionálisan zárt rendszernek a termékei. A megkonstruált világot a nyelv leírja (több-kevesebb pontossággal).

Ebben a valóságban a tudás nem a tudati tartalom megfeleltetése a valóságnak (*adequatio rei et intellectus*) hanem a zárt rendszer evolúciós teljesítménye az

---

űrhajósai felmentek az »égbe« és vissza is jöttek onnan. A vallásban hívő ember azonban hisz a földöntúli lényekben. A vallás bonyolult társadalmi jelenség, nem lehet egyszerűen »megszüntetni« azzal, hogy tudományosan megmagyarázzuk az embereknek a világ szerkezetét. A vallásosság lassan – több nemzedék után az egész élet megváltoztatásával – szűnik majd meg." Teknős Péter: *Kérdezz! felelek mindenre*, Budapest, Móra, 1982, 179.

15 Niklas Luhmann: *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*, Frankfurt/M., Suhrkamp, 1984.

16 Jean Baudrillard: A szimulákrum elsőbbsége, http://www.fajltube.com/irodalom/konyvek/Jean-Baudrillard-A-szimulakrum91548.php. (Letöltés: 2016. augusztus 9.)

objektivitás igénye és lehetősége nélkül. A katasztrófa akkor következik be, ha ez az evolúciós teljesítmény teljes egészében elveszíti a reflektált kapcsolatát a külvilággal, miközben a maga számára konstruált világokkal a saját biológiai létezését veszélyezteti. A valóság fikciónak tűnik, a kutató úgy vélheti, nem a „valóságot", hanem csak saját tapasztalatait elemzi saját gondolati rendjében. Az elméleteket már nem a valóságnak akarjuk megfeleltetni, hanem a problémamegoldó képességük szerint értékeljük őket. Aszerint, hogy mennyire képesek más területekről származó modellekhez kapcsolódni. Knorr-Cetina definíciója szerint az elméletek nem mérhetőek egy objektív világhoz, így nem lehetnek sem igazak, sem hamisak, legfeljebb az vizsgálható, hogy más elméletekhez képest jobb-e a problémamegoldó képességük.[17] A kutatás értéke kizárólag a hasznosságától függ. Ez a pragmatikus utilitarizmus az, ami meghatározza a tudományos és a közgondolkodást egyaránt. A konstrukciós mechanizmusok alkotják a valóságot. És ez a valóság annál teljesebb minél hatékonyabb.

Pontosan ezért nem mindegy, hogy mi lehet a hatékonyság igazi kritériuma egy központ nélküli világban? A tudomány feladata, hogy próbálkozásaival (kísérleteivel) bővítse (teremtse) a világot. Ismét megjelenik a már említett tétel: a tudás termelése konstruktív és nem deskriptív jelenség. A teljes valóság modell, „laboratórium", ahol maga a természet soha nem jelenik meg. Mindig csak a természet egy, a tudás által átalakított formájával találkozunk. Ezzel teljesül be az alkimisták teremtő vágya. Az aranycsinálás lehetővé vált, ugyanúgy ahogy az élőt át tudjuk tervezni, vagy az értéktelenből értékeset tudunk készíteni. Megjelenik az örök élet gépiesített illúziója is az új alkímia lombikjaiban.

Csakhogy nagy árat kellett fizetni mindezért: a valóság elvesztésének árát. A kutatót nem érdekli (mert nem is értelmezhető számára) az igaz és az igazság fogalma. Helyette arra koncentrál, hogy a dolgok működjenek. (*to make things work*) Ez az elv az ún. Ipar 4.0 vezérmotívuma is. Ebben az ipari koncepcióban már a dolgok (eszközök, tárgyak) kommunikálnak egymással (WoT). Ebben a kommunikációban, kiegészülve a mesterséges intelligenciában rejlő képességekkel már egészen biztosan nem fognak etikai kérdések a rendszerből magából megjelenni. A drónt sem az „erkölcsi törvény", sem a „csillagos ég" nem fogja csodálattal eltölteni. Ezzel együtt az esetleges katasztrófát nem a gépek, hanem a gépeket vezérlő személytelen, ám az ember által alkotott struktúrák fogják okozni. A tudomány területén is megjelenő, a gazdaságból és a politikából eltanult „verseny" jelensége pedig még tovább élezi ezt a helyzetet.

[17] Karin Knorr-Cetina: *Die Fabrikation von Erkenntnis: Zur Anthropologie der Naturwissenschaft. Erweiterte Neuaissenschaft Taschenbuch*, Suhrkamp, 2002.

Az imént felvázolt jelenségek nemcsak a természettudomány, hanem a társadalomtudomány területén is tapasztalhatók. „A természettörvények nem a tényleges események állandó összefüggéseit rögzítik, hanem a releváns cselekvésmódok lehetőségének feltételeit és határait."[18] Éppen ezért nincs is igazi különbség a természet- és társadalomtudományok között. Talán azt mondhatnánk, amíg a természettudomány az értelem, addig a társadalomtudomány a kommunikáció elsődlegességét hangsúlyozza valamivel jobban. A lét ismerete a gondolkodás és a kommunikáció ismerete lesz, a világról magáról nem szerezhetünk tudást. A világot saját megkülönböztetésink mentén konstruáljuk, nem pedig az alany és tárgy függetlensége mentén.[19] Ebben az esetben a valóság bizonyossága a rendszer saját műveleteinek végrehajthatósága.

A mai társadalom nem más, mint funkcionálisan differenciálódott részrendszerek összessége, amelyek nem rendelkeznek központtal, hanem a saját játékszabályaik szerint látják el feladataikat. A rendszerek és részrendszerek önálló kódokat használnak, amelyek a zártságukat biztosítják. A jogos/jogtalan, fizet/nem fizet, hatalom/ellenzék kódok. Ezek a részrendszerek már egyre kevésbé kötődnek egy államhoz vagy területhez, sokkal inkább a világtársadalom működését alapozzák meg.[20] A világtársadalom kialakulását legfeljebb az alrendszerekhez való csatlakozóképesség korlátozza. Ezt a csatlakozóképességet határozzák meg a hagyományok, kulturális „előítéletek".

Pontosan ez az, amiről napjaink konfliktusai tanúskodnak. Az imént leírt rendszer minden kétséget kizáróan működik, és hatékonyan működik (bár fogalmunk sincs róla, pontosan hogyan működik), azaz az ember nem keres és nem is talál lét- és élet-értelmet, azonban a gazdasági és egyéb struktúrák a maguk mára már kontrollálhatatlan módján hatékonyan működőnek tűnnek (egyelőre).

[18] Niklas Luhmann – Gunther Teubner: *A társadalom és a jog autopoietikus felépítettsége*, Szerk.: Dr. Varga Csaba, Cs Kiss Lajos, Karácsony András, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 1994, 20.

[19] „ […] a világ egyúttal a pillanatnyilag kétségbe nem vont, az előzetesen megértett, a problémátlan háttérmeggyőződés, és az ezeket hordozó metabizonyosság tartománya, mely a szerint világ a megkülönböztetések minden feloldását és bevezetését valamiképpen közelíti egymáshoz. A világ pillanatnyilag és egyáltalán az értelemszerű önreferencia cirkularitásának előfeltételezendő zártsága." Dr. Varga Csaba, uo., 45.

[20] „Csak egy társadalom létezik, a világtársadalom, amely semmi másból nem áll, csak kommunikációból, s ezáltal teljesen egyértelmű határokkal rendelkezik." Dr. Varga Csaba, uo., 47.

A helyes kiindulópont

Vissza kell térni az emberhez. Ahhoz az emberhez, akit nem hagy nyugton az értelmes élet igénye. A jól működő struktúrák központjává a lét- és életértelmet kereső (és találó) embert kell tenni. Azt, aki boldog akar lenni. Aki – már csak evolúciós okokból is, de – célt keres a létében. Ha ez a cél csak az egyén pillanatnyi élvezeteiben található meg, megszűnik a szaporodás igénye, és elöregszik, majd elpusztul a közösség. A cél felismerése értelmes folyamat kell hogy legyen, ennek az értelemnek azonban az egyéntől, értelemtől független valóságban kell gyökereznie. A valóság elvesztése mindenképp önpusztításhoz vezet: vagy a saját szerkezeteink falnak fel minket, vagy az értelem nélküli fanatizmus dönt romba mindent. A célt az értelem és a hit együtt ismeri fel. Itt állunk ma.

Ha nem sikerül az igazság kérdését az értelem és a hit horizontján belülre hozni, a „világtársadalomban" kénytelenek leszünk egyre komolyabb szélsőségekkel számolni.

Tudomásul kell venni, hogy a valóságot nem az ember alkotja, hanem az tőle függetlenül is létezik. Az értékeket sem az ember találja ki, hanem felismeri őket, a tőle független világban, az emberek közösségében. Az értékek felismerésének első lépése a hit. Hit az egyéntől alapvetően független, ámde önmagát közlő valóságban, hit a másik ember kommunikációjában. A világmegismerés ebből a természetes hitből ered, amelyet aztán a személyes belátás erősít meg az értelem fejlődésével egyidejűleg.

Minden emberi kutatásnak célja van. Nem egyszerűen hatékonyságnövelés, hanem a rendszeren túlmutató értelem. Minden kutatás megkezdése előtt fel kell tenni a kérdést: milyen célt szolgál a kutatásom? (A kutatás célja és szabályozása nem jöhet magából a kutatásból, az a kutatást megelőző kérdés).

A kutatásetikában kiemelt szerepe van tehát az igazság megismerhetőségének, a valóság realitásának, továbbá a személyes kapcsolatok erejének. Ezek a fogalmak olyan fogalmak, amelyek ma a legtöbb kutató számára viszonylagosak, vagy értelmezhetetlenek. Valóban sokkal egyszerűbb egy olyan hatékony rendszert kialakítani, amelyben a kommunikáció világos és megkérdőjelezhetetlen médiuma teljesen egyértelműen mérhető, mint például a pénz mennyisége.

Ezzel szemben viszont a tények azt mutatják, hogy az emberi tökéletesség elsődlegesen nem a kommunikációs médiumoktól, pénztől, hatalomtól, „diktált igazságtól" függ, hanem a másik emberrel való lényegi kapcsolatoktól, az irgalmasságtól, hűségtől, szeretettől. Mindez olyan felismerés, amely mindenkiben ott él, de amelyet mégsem veszünk komolyan saját virtuális kommunikációs terünkben. Helyette inkább saját odúinkba bújva igyekszünk pótcselekvésekkel eltölteni a nekünk kiszabott időt.

A helyes kiindulópont felismerése a kutató számára a gyakorlatban a következőt jelenti: nem tehetek meg mindent önkontroll nélkül, amit a technológia lehetővé tesz számomra. A kontroll egy, a természet- és társadalomtudományokat meghaladó filozófiai rendszer, amelynek megismerése (felismerése) kötelességem (bölcsesség). Az így felismert igazságok megvalósítása (erősség) pedig a mértékletesség elvének szem előtt tartása mellett erős akarattal történjék meg.

A kutatásetika feltételezi a kutató igényét az igazság egészére. Feltételezi, hogy a kutató képes a világot egyben látni. Pontosan ez az, ami hiányzik a kutatók képzése során, és ami miatt tehetséges és jószándékú emberek pislognak vaksin, és utolsó emberekként pusztítják a földet.[21] A kutatásetika első elméleti lépése a megtérés. Első gyakorlati lépése a bölcsesség szeretete utáni vágy. Ezt a vágyat fel kell kelteni a kutatókban, világossá kell tenni előttük, hogy a szerepük menynyire fontos az egész világ jövőjét illetően. Szükség volna igazi szellemi műhelyekre. Ezek a műhelyek legyenek helyei az „Egészről való beszédnek". Arról az Egészről kell beszélni, amelyikről, mint Leibniz állította: mindenki a legjobbakat gondolja, és ami miatt minden értelmes ember inkább a megszületést, mint a meg nem születést választaná.[22]

„Az igaz erény az általános lét iránti jóakaratban áll. Az erény lényege az általános lét iránti szeretet…" állítja Edwards *Az igaz erény természete* című munkájában. Az egyén létszeretete a másik ember szeretetéig vezet. „Mert annak, aki tiszta és egyszerű jóakarattal viseltetik az általános létezés iránt, másokban is szeretnie kell ugyanazt a lelkületet, mely a magáéval egybecseng s összejátszik. […] Aki igazán és őszintén keresi mások javát, annak becsülnie s szeretnie kell azt, aki csatlakozik hozzá a mások javát keresve."[23]

Amíg a kutatóink csak a hírnévről, vagyonuk gyarapításáról és nem lelkük lehető legjobbá tételéről gondolkodnak,[24] addig a kutatásetikának sem lehet sok értelme. Szókratész idejében ezek a gondolatok legfeljebb az athéni polgárok sorsát érintették, ma viszont már az egész emberiség jövőjéről van szó.

Az önpusztítás bizonyosságának megfordítása a legnagyobb *tesuvah*. Ezt Martin Buber az Én és Te című munkájában világosan fogalmazza meg a következő szavakkal: „[a fejlődés] útjának minden kanyarulata mélyebb romlásba és ugyanakkor mélyebb megfordulásba vezet bennünket."[25] Ez a megfordulás egyelőre

[21] Vö.: Friedrich Nietzsche: *Így szólott Zarathustra,* Budapest, Osiris, 2001, 22–23.
[22] Vö.: Heller Ágnes: *Leibniz egzisztenciális metafizikája*, Budapest, Kossuth, 1995, 134–135.
[23] Jonathan Edwards: *Az igaz erény természete*, 2007, Budapest, Helikon, 22.
[24] Vö.: Platón: *Szókratész védőbeszéde*, XVII fejezet, http://mek.niif.hu/00400/00460/00460.htm. (Letöltés: 2020. március 4.)
[25] Martin Buber: *Én és Te,* Budapest, Európa, 1999, 146.

nem látszik, de biztos, hogy gyakorlati, egzisztenciális döntésekre van szükség.[26] Mindez teljesen gyakorlati feladatokat jelent minden egyén számára. A befektető ne csak a haszon maximalizálást lássa, a menedzsment ne tegyen meg bármit a haszon érdekében, a munkavállalók ne bújjanak ki a személyes felelősség alól a „csak parancsot teljesítettem" elv hangoztatásával.

Összegzés

A kutatásetika önmagát csak a természet- és társadalomtudományos kutatás rendszereiből kilépve határozhatja meg. Reménytelen törekvés lenne, ha a kutatásetika kérdéseit természettudományi „problémának" fognánk fel, amelyeket meg kell oldani. A pragmatizmus térnyerésével a kutatók és feltalálók egyre inkább részproblémákat látnak maguk előtt, amelyeket meg kell oldani, minden más az „amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell" kategóriába kerül. Valójában azonban az igazán fontos kérdések, így a kutatásetika, vagy a fenntarthatóság kérdései nem a „megoldandó problémák" halmazába tartoznak. Ugyanúgy, ahogyan az élet, a személyes egzisztálás, a gyermeknevelés vagy barátság sem megoldásra váró probléma, hanem az emberi kiteljesedés egyetlen lehetséges módja, maga a lényeg. Ennek a „lényegnek" az értelmes felismerése nem történhet máshogy, mint a valóság egészére való odafigyeléssel. Sajnos a metafizikával együtt ezek a fogalmak is kikerültek a tudományos értelmezhetőség köréből. Ekkor indult az a folyamat, amelyben a modern ember az értelmére támaszkodva igyekezett lépésről lépésre, problémáról problémára haladva megoldani az élet kérdéseit. Így keletkezett például az atombomba. Vagy így alakult ki a gazdasági eredményességbe, pénzbe vetett végtelen hit.

Látható, sem a természettudomány, sem a nagy társadalmi ideológiák nem hoztak az élet egésze szempontjából meggyőző eredményeket. A félrecsúszott társadalomfilozófiák – nevezzük őket bárhogy – nem működnek. Amennyiben nem nyerjük vissza azt az alapvető képességünket, hogy az életet és a világunkat mint egészet szemléljük, és hogy hinni tudjunk abban, hogy mindent átjár a rend, a harmónia, nem élhetünk fenntartható életet. Vissza kell térni a valláshoz.[27]

[26] A kérdésről kissé ironizálva ír részletesen a feminista Helena Bier-Herr *A sör kora* című munkájában (Budapest, L'Harmattan, 2017).

[27] A vallásra való igény egyre nyilvánvalóbb, azonban jelenleg inkább a fanatizmussá torzult formáiban jelenik meg. Pontosan ezért van egyre nagyobb szükség a nyugati ember „helyes vallásosságára". A vallási fanatizmus nem egyszerűen geopolitikai probléma, hanem globális identitásválság, amelynek a vallási fanatikusok nem kiváltói, hanem „tünetei".

Az élet értelmének hitéhez. A szeretethez. Enélkül egész biztosan felesleges a kutatásetika, mivel csak olcsó színjáték lesz minden kijelentése.

Minden kutatónak feladata tehát az egyre speciálisabb szakmai ismeretek elmélyítésén túlmenően a „kutatott valóság felett álló" megismerése is. Enélkül a kutatás ejtőernyő nélkül végrehajtott ugrás. Igaz, hogy egyre magasabbról ugrunk, de ez a végeredményen nem igazán változtat. A kutatóknak jól kell ismerniük és kezelniük a kutatás morális, etikai, jogi és gazdasági szabályozási és működési szintjeit is. Mindez illúziónak tűnik, mert a kutatás az egyre jobban szűkített területek egyre alaposabb vizsgálatát jelenti. Meg a struktúrák működése úgyis kitermeli az újabb és újabb eredményeket, személytelenné téve és szabadon cserélgetve a kutató egyéneket. Pontosan ezért kell megfordulni.

Itt az idő hát egy új struktúra létrehozására. Az élet szeretetének a struktúráját kell kialakítani. Hittel és értelemmel és gyakorlással.

„Az értelmesek pedig fénylenek, mint az égnek fényessége; és a kik sokakat az igazságra visznek, miként a csillagok örökkön örökké."[28]

[28] Dán 12,3.

RIXER ÁDÁM – CSÁKI-HATALOVICS GYULA – REPPONI FELÍCIA

A KÖZIGAZGATÁSI JOGTUDOMÁNY MINT NÉPSZERŰ TUDOMÁNY

Bevezetés

A közigazgatási jog, úgy is, mint elkülönült jogtudományi ág, és úgy is, mint tudás- és tudósközösséget generáló jelenségcsoport jelentős kihívások előtt áll: az egyik, témánk szempontjából is lényeges ok éppenséggel az, hogy minden oktatási és kutatási intézményben nő az egyre inkább piaci alapúvá váló és kifelé irányuló tudásmenedzsment, illetve tudásmegosztás jelentősége, szoros összefüggésben a tudás és az azt közvetítő csatornák szerkezetének és jellemzőinek átalakulásával. Ennek az átalakulásnak egyik növekvő jelentőségű aspektusa a *tudománynépszerűsítés* is – úgy is, mint a tudományos eredmények disszeminációjának új terepe. Az egyes tudományos műhelyek eredményeinek megismertetése, régi-új személyi körhöz való eljuttatása, s ennek révén is a tágabb intézmény imázsának erősítése, közvetett és közvetlen bevételeinek növelése – mint cél – egyre fontosabbá válik a különféle intézményi prioritások és tervek listáin – nemzetközileg is.

Ma már a közigazgatástudományok – s ezek között a közigazgatási jogtudomány – eredményeinek a tudományon kívüli világban való megjelenítése sem csupán valamifajta elvi lehetőség, ha úgy tetszik: „feltűnési vágy", hanem megkerülhetetlen szükséglet; kizárólag az információözönben is helyt álló és helyét folyamatosan újrateremtő, extenzív tudomány remélheti, hogy egyrészt, mint korszerű diszciplína érvényesülni tud az oktatásban, másrészt valós hatással lesz közvetlen tárgyára (is). E tudomány újrapozicionálásának kikerülhetetlensége következik a jog változási sebességének növekedéséből, egyes új határtudományok előretöréséből, a befogadók tudás- és igényszintjének változásából, a tudás közvetítésének radikálisan új csatornáiból is. Mindezen szempontok azonban nem csupán a felsőoktatás tananyagát és oktatásmódszertanát alakítják át radikálisan, hanem a harmadik generációs egyetemek piacosító törekvései nyomán kifelé forduló, folyamatosan „megrendelőket", támogatókat és „potenciális érdeklődőket" bevonzó, multifunkciós „ismeretterjesztés" jellegzetességeit is.

Másként közelítve a kérdéshez: miért ne lehetne a közigazgatás-tudomány is a népszerű tudományok egyike? Miért a fizikusok kiváltsága, hogy érdekesen, azaz sokak számára hozzáférhető, érthető és érdekfeszítő módon tudjanak beszélni saját területükről?

A tanulmány – a tudománynépszerűsítés általános fogalmának meghatározását (1. fejezet) követően – röviden bemutatja a népszerűsítés főbb céljait, kitérve azokra a készségekre is, amelyek leginkább fejleszthetőek e népszerűsítő törekvések révén (2. fejezet); azokat a tárgyakat (közigazgatási területeket, kérdésköröket), melyek véleményünk szerint a leginkább közérdeklődésre számot tartóak (3. fejezet); továbbá azon új kommunikációs lehetőségeket, csatornákat és *konkrét* (módszertani) megoldásokat, melyek révén a megszólításra és párbeszédre nagyobb esély nyílik (4. fejezet). Választ keresünk arra is, hogy melyek azok a lehetséges társadalmi célcsoportok, amelyek leginkább a népszerűsítő törekvések középpontjába kerülhetnek (5. fejezet), végül pedig összefoglalásra kerülnek a tanulmány eredményei.

A tanulmány az elvi megközelítéseken túlmenően konkrét példákat is hoz a digitális térben használt új megoldásokra, az applikáció-alapú fejlesztésekre, melyek révén a legfiatalabbaktól a legidősebbekig sokféle hasznos tudás válik elérhetővé. Már itt érdemes rögzítenünk, hogy a közigazgatási jog egyik – a népszerűsítés lehetősége szempontjából is – előnyös sajátossága éppen az, hogy akarva-akaratlanul is *mindenki* kapcsolatba kerül vele, sőt, folyamatos az információéhség, amelynek kielégítése részben éppen a kreatív tudománynépszerűsítés feladata lehet.

1. A tudománynépszerűsítés általános fogalma

A népszerűsítés műfaja a tudomány berkein belül is igen vegyes megítélésű. Nem mindig világos, hogy mi számít népszerűsítésnek, másrészt erősen megoszlanak a vélemények a népszerűsítés értékét illetően is. Nemes László a *filozófianépszerűsítés* fogalma kapcsán jegyzi meg, hogy az alapvetően azt sugallja, hogy a megfelelően tájékozott és jó írói készségekkel megáldott szerző egyszerű és közérthető módon *közvetíti* a tágabb nyilvánosság felé az akadémikus tudomány aktuális fejleményeit. Ez a megközelítés legalább két következtetés levonását teszi lehetővé: egyrészt a népszerűsítő jellemzően nem saját eredeti belátásait fogalmazza meg, hanem elsősorban mások felismeréseit mutatja be összegző módon; másrészt pedig a népszerűsítő szerző célközönségét (elsősorban) nem a professzionális filozófusok közössége képezi, hanem a művelt és érdeklődő em-

berek tágabb köre.[1] Nemes mindehhez azt is hozzáteszi, hogy „[…] önmagában az, hogy egy tudós vagy filozófus sokakat érdeklő témákról, sokak által érthető módon ír, s ezáltal népszerűvé válik (életében vagy halála után), nyilván nem egyenlő azzal, hogy népszerűsítő lenne. Friedrich Nietzsche, Jean-Paul Sartre, Peter Singer vagy mondjuk Slavoj Žižek népszerű szerzők, de ez nem jelenti, hogy egyszerűen *mások* nézeteit közvetítenék a tágabb olvasóközönség felé".[2]

Tovább kutatva a fogalom gyökereit és mai jelentését, szintén vissza-visszatérő fogalmi elemként azonosíthatjuk azt is, hogy a vonatkozó szakirodalomban a tudománynépszerűsítés „iskolai oktatást kiegészítő, segítő programokat" is jelent, azaz mindig szoros a kapcsolata a köz- és felsőoktatással, azoktól nem elválasztható, azokhoz – amint azt később látni fogjuk – többféle módon is kötődik.[3]

A fogalom valamifajta jogiasulása (normativizálódása) is érzékelhető, például a tudomány eredményeiből való részedés jogának megjelenése révén: az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 27. cikkelye 1948. december 10-én a következő formulában összegezte mindazt, amit a nemzetközi közösség a vizsgált kérdésben már akkor fontosnak tartott rögzíteni: „Mindenkinek joga van szabadon részt venni közössége kulturális életében, élvezni a művészeteket, részesedni a tudományok előrehaladásából és eredményeinek hasznából".[4]

A tudománynépszerűsítés egzakt fogalmának hiányában is jól körvonalazódik, hogy feltétlenül tudatos, kortárs eredményeket rendszerező, összefogott módon bemutató tevékenységről van szó, amely – akár a népszerűsítő személye, akár a befogadók révén – szorosan kapcsolódik az állam által szervezett (engedélyezett) oktatási tevékenységek egy részéhez is. Ez a definíció éppen elégséges is ahhoz, hogy továbblépjünk az egyes részkérdésekhez, azok révén is pontosítva, alakítgatva „munkafogalmunkat".

[1] Nemes László: Filozófiatörténet kezdőknek. Nigel Warburton: A filozófia rövid története, *Kultúra & Kritika. A PPKE BTK Esztétika Tanszékének kritikai portálja*, 2016. július 12. 11:18, http://kuk.btk.ppke.hu/hu (Letöltés: 2019. november. 13.).

[2] Uo.

[3] Gajzágó Éva: Tudománynépszerűsítés süvöltő lángcsóvával, *Élet és Tudomány*, LXX. évf., 2015/43, 1371.

[4] Ezen aspektus kifejtését lásd: Z. Karvalics László: A tudományművelés és a tudományokban való jártasság mint emberi jog. Egy arkhimédészi pont azonosítása, *Acta Humana*, VII. évf., 2019/3, 119–135.

2. Melyek a fontosabb céljai a népszerűsítő tevékenységnek – általánosságban és a közigazgatási, illetve közigazgatási jogi ismeretek kapcsán?

Elöljáróban érdemes feltennünk magunknak azt a kérdést, hogy mit is várunk a népszerűsítéstől: melyek lehetnek eme tevékenység döntő érdemei, amelyek indokolttá teszik annak alkalmazását, sőt, fejlesztését is? Az egyszerűség kedvéért külön vizsgáljuk az elsődleges, közvetlen célokat és azokat a közvetett célokat, melyek előbbiek révén valósulhatnak meg.

A legnyilvánvalóbb közvetlen célok közé kell sorolnunk a tárgyi ismeretek eljuttatását az érintettekhez, amibe beletartozik a meglévő ismeretek frissítése, rendszerezése is. Leegyszerűsítve: a tudománynépszerűsítésnek általánosságban és saját szűkebb területünkön is van egy *tájékoztató funkciója* (ami egy lényeges társadalmi rendeltetés), illetve ez az, ami kiegészül – ideális esetben – egy *szórakoztató funkcióval* is. A szórakoztató funkció léte arra utal, hogy semmiképpen sem kényszerről, valamifajta iskolarendszerű, kötelező jellegű részvételről van szó a befogadók oldalán, hanem éppen ellenkezőleg: önkéntességről és tudásvágytól hajtott jelenlétről.

A közvetett célok az előbbiek révén, azok önálló hatásaként valósulhatnak meg, azzal hogy a puszta részvételen és a befogadott információn túl az egyén személyisége, de legalábbis attitűdjei, készségei is változást, pozitív fejlődést mutatnak. Konkrét készségfejlesztési területekben érdemes gondolkodnunk: szűkebb területünkön is kiemelkedő jelentőségű *a demokratikus készségek erősítése és az empátia fejlesztésének szükséglete.*

További, kimondott vagy látens formában megjelenhet az céltételezés is, amely abból indul ki, hogy a hatás kölcsönösségi mozzanatokat is tartalmazhat: a politikának, jogalkotásnak, jogalkalmazásnak szóló (vissza)jelzések adásának is terepe, színtere lehet a szervezett tudománynépszerűsítés – különösen olyan témák kapcsán, amelyek az állam működésével, gyakorlataival és önképével kapcsolatos információáramlást valósítanak meg.

A demokratikus készségek kialakítása és erősítése körében lényeges, hogy a jogorvoslat intézményét tanórai körülmények között sem elég ismertetni (iskolarendszeren kívüli szituációkban pedig még kevésbé elégedhetünk meg ezzel): a demokratikus participáció, az egyenrangú bevonás, jelenlét (bevonódás) intézményeit folyamatosan fel kell tudni mutatni *gyakorlatias formákban is*. A külső körülményektől független, demokratikus gondolkodás nem alakítható ki pusztán ezzel kapcsolatos információk nyújtásával: *a részvételi típusú intézmények ismeretterjesztési folyamatban történő személyes megélhetőségének biztosítása a közigazgatási jog oktatóinak, „népszerűsítőinek" mindenképpen egyik legfőbb*

kötelessége. A konkrét megoldások számos alakot ölthetnek: a csoportmunka számos formája, az opponensi típusú szerepek kialakítása, néhány vonatkozásban a többségi elv alkalmazása, a helyzetgyakorlatok és szimulációk elvégzése mind ilyen „bevonási", részvételre képesítési, együttműködési készséget fejlesztő eszközök lehetnek (a részleteket lásd a 4. fejezetben). Természetesen a különféle applikációk is hasonló szereppel bírhatnak; s jegyezzük is meg, hogy a ma újnak tetsző felületek, megoldások stb. idővel szükségképpen megszokottá válnak, ami egyúttal azt is jelenti, hogy a tudomány népszerűségének egyik mércéje éppen az ismertté válás, meghonosodás, „beépülés" mértéke.

Amint arra a fentiekben utaltunk, a közigazgatási jogi ismeretterjesztés további közvetett célja az empátia fejlesztése, korunk egyik leglényegesebb új igényére adott válaszként. „[…] valós ügyek közvetlen »meglátogatása«, a szereplőkkel való találkozás […] a szerepjátékok és szimulációk is alkalmasak lehetnek az empátia fejlesztésére, ha az oktató vagy tudománynépszerűsítő megfelelő módon készíti elő, és elegendő időt szán e célok elérésére. Hasonlóképpen az ismertetett, valós vagy kitalált ügyre vonatkozó nem jogi, társadalomtudományi (pszichológiai, szociológiai, közgazdasági, egyéb szakértői) irodalom, szaktudás használata is növeli az ügyek kezelésének komplexitását, és a szemlélet tágításával lehetőség nyílik lényeges általános és szakmai kompetenciák fejlesztésére. Például egy gyermekvédelmi szituációban vagy családon belüli erőszak ügyében tipikusan szükség van a nem jog(ász)i szakmai források megértésére és használatára, az empátia és az érzelmi feldolgozás készségeire. Sőt arra is, hogy a tanuló vagy a népszerűsítő közlés befogadója kritikusan viszonyuljon a jogászi működés, beavatkozás nem várt, diszfunkcionális következményeihez. Hogyan fordíthatóak le a nem jogi információk a jogi eljárás számára? Hogyan lehet a bíróság számára elfogadhatóvá tenni? Azokban a jogi hagyományrendszerekben, ahol nincs eleve nyitottság az ilyenek elfogadására, ezek a kérdések általában fel sem merülnek, pedig a társadalomtudományok stratégiai használata, a szaktudások feldolgozásának képessége a jogi eljárás során is hasznos képesség."[5] Fleck a jogászképzéssel kapcsolatban fogalmaz meg a tudománynépszerűsítésre is ráhúzható megállapításokat: „A jogászi tevékenység alapszerkezetének és az ebből következő személyes következményeknek és követelményeknek az érzékelhetővé tétele azonban csak bevonódás, közvetlen tapasztalat, érzékenyítés útján lehetséges. Az igazságtalanság észlelése, a személyes elkötelezettség a szembenállásra, kritikára csak a saját szerep megfogalmazásával fejlődik. Határozott feladata a képzésnek, hogy visszahozza az emberi szenvedés megértését a speciális szakmai szempontok közé, szorgalmazza a személyes bevonódást. Ez leginkább a

[5] Fleck Zoltán: A jogászképzés módszertani dilemmái, *Neveléstudomány*, VI. évf., 2018/4, 35.

személyes narratívák, a névvel és arccal rendelkező szereplők, a kapcsolatrendszerek és történések mély textúrájának közvetlen érzékelésével lehetséges. A jogász tanulók a tipikus jogászi gondolkodást nagyon korán elsajátítják, ez a visszavétel (érzékenyítés) zavart okozhat, amelyet kezelni kell, tehát pedagógiai érzéket, még inkább pedagógiai kompetenciákat kíván meg az oktatóktól".[6]

Az emberi szenvedés megértéséhez hozzátartozik annak figyelembevétele is, hogy *a közigazgatásban dolgozó* nem egyszerűen jogalkalmazó, (jog)szolgáltató, szervező tevékenységeket lát el, hanem mindezek során *emberi konfliktusokkal, „sorsokkal", érzelmileg, erkölcsileg kihívó helyzetekkel is találkozik, sőt, ezek egy részében maga is érintett.*

Lehetséges-e egyáltalán egy jogvita feloldása, bármely komolyabb „jogi" kérdés rendezése oly módon, hogy annak folyamatából teljes mértékben kirekesztjük az érzelmi nehézségeket és a lelki sérüléseket, valamint azok következményeit? A válaszunk határozott nem, sőt alappal feltételezhetjük, hogy a közigazgatással és közigazgatási joggal kapcsolatos ismeretterjesztésnek kifejezetten célja kell hogy legyen a részvét-képesség, *az altruizmusra késztetettség fejlesztése* is. Természetesen nem kérdőjelezzük meg, hogy a jogi rendszer legfőbb erejét éppen az adja, hogy a felektől egyenlő távolságban, pártatlanul, az érzéseket, vágyakat kirekesztve képes többé-kevésbé objektív döntéseket elérni. Inkább arról van szó, hogy az együttérzés képességének növekedése alkalmassá tesz minket a párhuzamos valóságok, illetve a komplexitás észlelésére, egyes, a jogtól távolabb eső univerzumok érzékelésére is.

A fentiekben a közvetett célok között tüntettük fel a népszerűsítési törekvések tudományra és tudományon túli jogéletre gyakorolt hatását, a „viszonossági" dinamika megvalósulását is.

A közigazgatás-tudomány népszerűsítése, a nyilvánosság tudományon túli szférái felé közvetítése – hasonlóan a közigazgatási jogtudomány iskolarendszerű oktatásához – önmaga is képes lehet stimulálni a terület egészét, kikényszerítve a folyamatos összegzést, a felhalmozódó tudás rendszerezését, a tudás átadásának újabb és újabb lehetséges formáira irányuló kutatásokat stb. *Ideális esetben a népszerűsítő tevékenység tehát visszahathat a tudományra is: a kérdés úgy is megfogalmazható, hogy a tudomány laikus fogyasztóinak visszajelzései, igényei be tudnak-e épülni a tudományba, s ezen keresztül – ha közvetve is – a jogalkotásba, jogalkalmazásba?*

A népszerűsítés ilyetén hatásának lehetőségét a tudomány fejlődésének mai iránya is alátámasztja, amennyiben a követő jellegű és reaktív, a már létező megoldások leírásában kimerülő tudomány ideje lejáróban van; s azt is figyelembe

[6] Uo.

kell vennünk, hogy a változások intenzitása egyúttal az együttműködések, „együttgondolkodások" kényszerét is megnöveli – valamennyi „elérhető" társadalmi aktor (partner) irányában.

Tekintetbe kell vennünk azt is, hogy a tudomány képviselői és a közigazgatási jogalkotás és jogalkalmazás professzionális szereplői között jelentős személyi átfedés is felfedezhető, s eme kettős szerepvállalásnak nyilvánvalóan vannak/lehetnek tudománynépszerűsítési leágazásai is…

Mindent egybevetve a közigazgatás-tudományok eredményeire irányuló szervezett népszerűsítés egyúttal egy igen összetett kapcsolatrendszer is a közigazgatás személyi állománya, a tudomány képviselői és a befogadók között. Jobb esetben nem egyirányú kommunikációról van szó, hanem folyamatos és kölcsönös hatásmechanizmusokról. Mind a nemzetközi, mind pedig a hazai szakirodalom is jelzi, hogy mindez ma már nem csupán elvi lehetőség: megjelent az ún. állampolgári tudomány jelensége is,[7] amely lényege szerint *az önkéntes tudományos munka* kormányzati tevékenységek körében történő magas hatékonyságú felhasználásának biztosítása, végső soron a tudománypolitika társadalmasítása,[8] amelynek egyik közvetlen célja és következménye éppen a tudomány iránti általános fogékonyság növelése.[9]

3. A népszerűsítés lehetséges tárgyai

A közigazgatási jog, illetve a legtágabban vett közigazgatás-tudomány mindezidáig nem voltak jelen a „népszerű tudományok" véges listáján, miközben tény, hogy éppen a közigazgatás és tipikusan a közigazgatási jog jelenségei azok, melyek kikerülhetetlenül és tömegesen vannak jelen valamennyi állampolgár hétköznapi életében is. Ez eredményez(het)i azt a sajátos helyzetet, hogy olykor az ügyfeleknek készülő különféle ügyleírások, tájékoztatók és összefoglalások – éppen a lényeg kiemelése, az egyszerűsítő megközelítés, illetve folyamatszerű ábrázolás szándéka miatt – olykor maguk is tudománynépszerűsítő jelleggel bírnak. Hasznos, ha ezek a kommunikációtudomány, a szociálpszichológia stb. mellett a közigazgatási jogtudomány egyes – döntően tartalmi jellegű – eredményeit is visszatükrözik.

Rögzíthetjük, hogy a tudományos eredmények itt olyan személyek számára jelennek meg fogyasztási javakként, akik *a legtöbb felmerülő kérdésben pontos*

[7] Z. Karvalics László: Állampolgári tudomány és önkéntes erőforrásszerzés mint paradigmatikus, szakpolitikai és menedzsment-kihívás, *Új Magyar Közigazgatás,* XII. évf., 2019/1, 44–53.

[8] Uo., 49.

[9] Uo., 51–52.

szakmai előismeretekkel nem, vagy általában csupán korlátozottan, hétköznapi életük által indokolt mértékben rendelkeznek. Sőt, éppen a jogi vonatkozású területeken a legtöbb az olyan *meglévő tudás*, amely fals, és előítéleteken, pletykákon, jólértesültek félretájékoztatásán alapul[10] – azaz gyakran a tudománynépszerűsítés révén nem egyszerűen új tudás felkínálásáról és beépítéséről van szó, hanem téves információk kigyomlálásáról és tényszerű, helytálló tudásokkal való helyettesítéséről is.

De nem kitérve a fejezet címében feltett kérdésre adott válasz elől, vajon melyek lehetnek azok a témák, melyek közérdeklődésre számot tartó, s ennek érdekében közérthetően tálalt tudományos értékként lennének megjeleníthetőek ma Magyarországon?[11] Feltétlenül ilyen – a teljesség igénye nélkül – egy roma-magyar kiegyezés közjogi előkészítése az okok és eredmények közzétételével; az önálló Balaton megye létrejötte mellett szóló érvek bemutatása; a székely kulturális autonómia lehetséges közigazgatási vonatkozásainak vázlata; a migrációval összefüggő új jogi-igazgatási összefüggések bemutatása; annak „kitalálása", hogy a köz szolgálatában hivatásszerűen tevékenykedők migrációval összefüggő, átfogó és kötelező képzésének mi legyen a tartalma; az e-sport hiányzó szabályozásának esetleges közjogi és kifejezetten közigazgatási jogi elemei; a szociális területeken megjelent kitagolás jelentésének és jelentőségének, jogi és azon túli összefüggéseinek megismertetése; az éghajlatváltozás várható hatása a magyar településekre, egészen a településszerkezet változását is eredményező hatások bemutatásáig menően stb., stb. Csupán néhány kiragadott téma alapján is jól érzékelhető, hogy igen izgalmas, tartalmas és előremutató, az előző fejezetben leírt céloknak is megfeleltethető, a jogi-igazgatási összefüggéseket is dominánsan felmutató tudománynépszerűsítő törekvéseknek lehet helye hazánkban…

Ismerve a legtöbb népszerűsítő alkalom befogadói korösszetételét (értsd: a jelenlévők magas átlagéletkorát), bátran felvethető – akár *roadshow* jelleggel – egy-egy, több igazgatási szempontból *is* sajátos helyzetben lévő település (Sopron, Budapest, Debrecen stb.) átfogó bemutatásának lehetősége is. Vetítéssel, történeti áttekintéssel és a kortárs kihívások érzékeltetésével komoly hozzáadott érték lenne előállítható. A tények rendszerezett felkínálása eleve erőteljes hatású, másrészt pedig lehetővé válik a jogi mellett a politikatudományi, szociológiai, sőt társadalomlélektani és egyéb tudások alkotó jellegű közvetítése is!

A közigazgatási jogi összefüggések egyik vissza-visszatérő, s mindig nagy érdeklődést kiváltó területe a közigazgatási jogi nyelvújítás kérdése, amelyben

[10] Erre nézve lásd például: Bernard-Henri Lévy: Google, fake news és az igazság válsága, *Heti Világgazdaság*, XLI. évf., 2019/8, 65.

[11] Rixer Ádám: *A magyar közigazgatási jogtudomány értékelésének szempontjai*, Budapest, Lőrincz Lajos Közjogi Kutatóműhely, 2018, 24–25.

a résztvevők aktív bevonására is sor kerülhet: a csupán fonetikus átírásban létező, vagy egyenesen idegen nyelvben kialakult formában használt szavak magyarításának, magyar megfelelőjének „feltalálására" irányuló pályázatok kiírása is a „befogadók" érdemi bevonásának egyik jó példája lehetne.[12]

4. Formák, módszerek, megoldások… melyek révén a tudomány eljuttatható a tudomány világán kívüli közönséghez

4.1. Általános kérdések

A közigazgatási jog mint jogtudományi ág, s mint oktatási diszciplína, maga is megújulás előtt áll, vagy – ha megengedőbbek vagyunk – éppen most megy át egy megújuláson: nem csupán tartalmilag, dogmatikailag, hanem kifejezetten a módszertan, a didaktika területén is,[13] s ez az, ami a tudománynépszerűsítésben is szükségképpen visszaköszön.

Kiindulópontként rögzítsük, hogy az eredményes és hiteles tudománynépszerűsítésnek van két elemi előfeltétele: a kifejtett álláspont, közvetített információ tartalmi helytállósága, illetve annak érthetősége. Ezeket akár „módszertani követelményekként" is rögzíthetjük.

A közérthetőség követelményére egy másik jogterület döntéseivel (*a Be. szerinti határozatokkal*) kapcsolatban hívja fel a figyelmet Gábri Angéla: „[a] közérthető megfogalmazás három fő követelménye, hogy a célközönség: a) meg tudja találni, amire szüksége van, b) megérti, amit talált, és c) fel tudja használni az információt saját igényeinek kielégítésére".[14] Erre „rímelnek" Vajda Róza szavai, aki az akcionista tudomány fogalmát értelmezve írja, hogy a tudományhoz mint erőforráshoz való hozzáférés demokratizálásának egyik záloga éppen a közérthetőség.[15]

A tartalom kérdéséről szólva meggyőződésünk, hogy a közigazgatási jogtudománynak is vannak, illetve lehetnek olyan eredményei, amelyek megismertetésre méltóak és meg is ismertethetőek a szélesebb társadalmi nyilvánossággal

[12] Uo., 139–151.

[13] Lásd Rixer Ádám *Alternatív utak a közigazgatási jog oktatásában* című előadását a Szamel Lajos születésének 100-ik évfordulója alkalmából szervezett tudományos konferencián, a PTE ÁJK-n, 2019. november 22-én.

[14] Gábri Angéla: Közérthetőség a hazai büntetőeljárási jogban, *Jogtudományi Közlöny*, LXXIV. évf., 2019/12, 503.

[15] Vajda Róza: Mi fán terem az akcionista tudomány? – Módszeresen beszámoló, *Szociológiai Szemle*, XXIX. évf., 2019/1, 149.

(lásd az előző fejezetben megjelölt témákat), csak meg kell találnunk a *megfelelő formákat*.[16] Nyilván nem arról van szó, hogy a kereskedelmi tévék valamelyikében az aktuális valóságshow és az időjárásjelentés között valaki szemelvényeket ad elő a magyar közigazgatás-tudomány klasszikusaitól; s nem is a bulvárosodás a cél (politikailag frekventált, aktuális témák felvetésével), de kell hogy legyenek csatornák is, ha léteznek hasznos, befogadásra méltó ismeretek, eredmények.[17]

A tudásátadás hagyományosan legalapvetőbb formája, egyúttal a tudománynépszerűsítés kiindulópontja – társadalomtudományi témákban legalábbis – mindig *a befogadó saját előismereteire is alapozva újat mondó információátadás* (tehát az „én ezt már láttam, hallottam" felismerést hasznosnak vagy érdekesnek látszó tudással „megfejelő" közlésmód), amely egyúttal letisztult, könnyen hozzáférhető, a szükséges mértékben leegyszerűsített. Közlés, amely kész, jól értelmezhető megoldásokat kínál fel: adott esetben olyan új – a látszólag különnemű jelenségeket egyberendező, azok kapcsolatára hihető magyarázattal szolgáló – modelleket biztosítva, amelyek minden kérdésünkre képesek megfelelni, sőt, vélhetően a későbbi jelenségek viszonyítási pontjaiként is megfelelőek lesznek. A tudománynépszerűsítés bizonyos mértékben – Arisztotelész nyomdokain haladva – a valóság művészi formákban történő visszatükrözése, mimézis is, amiből az is következik, hogy a befogadói oldalon – egyebek mellett – valamifajta *műélvezetről*, a korábban megismert jelenségek új információk általi jobb megértéséről is szó lehet.

4.2. Az egyes módszerek…

Négy tudománynépszerűsítési alapmódszerünk közül az első az előadásos forma, fizikailag jelenlévő közönség előtt, tipikusan technikai segédeszköz használatával, míg a második az írásos forma, amely a közigazgatási jog esetében a jogi műnyelv megértésorientált, korlátozott használatát is szükségképpen jelenti. A harmadik a gyakorlati bevonó (szimulációk és azokhoz kapcsolódó magyarázatok, tudományos igényű információk révén), a negyedik pedig a nem személyes jelenléten alapuló, azaz tipikusan digitális platformokon keresztül megvalósuló. Természetesen lehetséges ezek kevercse, vegyes megjelenítése is.

Bármelyik „alapmódszert" használjuk is, tisztában kell lennünk azzal, hogy bizonyos *tudományos műfajok* inkább, megint mások pedig kevésbé szolgálják

[16] Rixer: *A magyar közigazgatási jogtudomány…*, 25.
[17] Uo.

a „népszerűsítés" ügyét. Tóth Károly jegyzi meg még évtizedekkel ezelőtt, hogy „A monográfia […], legyen bármilyen kis terjedelmű, lényegénél fogva nehezen egyeztethető össze a népszerűsítéssel, nehezen szolgálhatja a népszerűsítés célját. Tudománynépszerűsítőnek én azt a könyvet nevezném, amely nem egy-egy szakterület eredményeit ismerteti (tehát nem tényeket sorol fel), hanem megmozgatja a képzeletet. Nem már előzőleg kialakult érdeklődésre épít, hanem éppen azt igyekszik felébreszteni. Nem jóllakat, hanem étvágyat gerjeszt. Formai jellemzője, a könnyedség (Barabás Endre kritériuma) nem meghatározója a műfajnak, hanem csak hordozója az említett tartalmi jegyeknek."[18] Tóth állítását értve és tarthatónak tekintve is meg kell jegyeznünk, hogy egy monográfia (kismonográfia) is alkalmas lehet a tudományos tények szakszerű és mégis olvasmányos, élvezetes közlésére – ennek legújabb példája a közigazgatási jogtudomány körébe sorolható munkák között Köbel Szilvia jogtörténeti és jogdogmatikai alapkérdéseket is feszegető munkája.[19]

Bármi legyen is az igazság a monografikus művek lehetőségeivel kapcsolatban, figyelembe kell vennünk azt is – *ahogyan az irodalomtanítást sem lehet tartósan visszatuszkolni a száz évvel ezelőtti, modern médiumhasználati ismeretektől mentes struktúrákba* –, hogy a digitális korszakváltás eredményei bizonyosan nem rekeszthetőek ki a módszertani megoldások köréből sem.

Alapmódszertől, illetve a választott „műfajtól" függetlenül kijelenthető, hogy a mai kor követelménye szerint létezik olyan, az információátadást is magában foglaló általános – és tudományosan is megalapozott, fejlesztett – módszertan, amely a legtöbb tudománynépszerűsítő kísérlet számára is megkerülhetetlen: ez az ún. élménypedagógia. A tudás célba juttatásának mikéntjére vonatkozó kérdésünkre adott *egyik lehetséges, generális válasz tehát maga az élménypedagógia*. S „[…] bár az élménypedagógia – ha ragaszkodunk a pedagógia szó szerinti fordításához – gyerekeknek szól, mégis, eddigi tapasztalataink során minden korosztály esetében sikert arat, így az időseknél is".[20] Az élménypedagógiai irányzat megalapítója, Kurt Hahn szerint az iskolai nevelés célja a személyiségfejlesztésben rejlik: az igyekezet kialakulása és fennmaradása, az állandósuló kíváncsiság és együttérzés (!) fejlődése talán a leglényegesebb elemek.[21] Az iskola egyik meghatározó iránya az a képzési modell, amely az ún. tapasztalati tanulás szerint működik, s amelynek lényege az akadémikus tudás megszerzése helyett a sze-

[18] Tóth Károly: Tudománynépszerűsítés vagy ismeretközlés?, *Korunk*, XXXIII. évf., 1974/1, 142.

[19] Köbel Szilvia: Az emberi jogok védelmezőiből a „nép ellenségei". A Magyar Közigazgatási Bíróság megszüntetése 1949-ben, Budapest, Patrocinium Kiadó, 2019.

[20] Csimáné Pozsegovics Beáta – Sáriné Csajka Edina: Élménypedagógia a minőségi időskorért, *Képzés és Gyakorlat*, XV. évf., 2017/4, 69.

[21] Uo.

mélyiség és az érettség fejlesztése az aktív tapasztalatszerzés folyamatán keresztül.[22]

Összetevői leggyakrabban a külső helyszínek, váratlan, de életszerű feladatok, melyek az egyéni kompetenciák fejlődése mellett mások jobb megismeréséhez és a csapatmunka hatékonyságának növeléséhez is jelentősen hozzájárulnak.[23] Az egyes feladatelemek mindig egymásra épülnek, és általában értékeléssel zárulnak. Az értékelés segíti a résztvevőket abban, hogy elgondolkozzanak a friss élményeken, és tudatosítsák magukban az új tapasztalatokat, ide sorolva az új, szakmai jellegű tapasztalatokat is. A feladatok általában úgy kerülnek kialakításra, hogy azok kihívást jelentsenek mind az egyén, mind a csapat számára, ám egyúttal mindenki által teljesíthetőek legyenek.[24]

A fentieket a közigazgatási a közigazgatási jogi ismeretterjesztésre vonatkoztatva, a közigazgatási jogot a megszokott tantermi környezetből kiszakítva *is* kell oktatni, közvetíteni: intézményeket látogató kirándulások, helyszíni szimulációk és más, hasonló keretek között. Ezek a formák természetszerűen hozzák magukkal az életből vett és komplex eseteken, jelenségeken keresztül történő oktatást, azzal a további előnnyel is szolgálva a célok elérését, hogy emez életszerű jelenségek legalább egy részével, egyes körülményekkel kapcsolatban a hallgatóknak már lehetnek, vannak egyéni előismeretek is.

Az élménypedagógia tehát szoros kapcsolatban áll a korábban említett komplex problémamegoldással is, amennyiben ezen „jogesetek" előzetes tudásszinttől függetlenül lehetővé teszik a kapcsolódást, bevonódást, aktív tanulást. Ilyen témák lehetnek például – ahogyan arra korábban is utaltunk – a Sopron közigazgatását érő extrém kihívások, hatások napjainkban, vagy éppen egy cigány–magyar közjogi kiegyezés közigazgatási összefüggései, elemei. Végső soron az élménypedagógia a frontális tudásátadás gyakorlatának oldását eredményezi – valósuljon meg az szimulált képviselőtestületi ülés vagy szabálysértési tárgyalás formájában, esetleg egy felsőoktatási vagy azon kívüli közigazgatási és szépirodalmi kurzus keretében…

Napjainkban szinte minden területen kiemelt jelentőséget kap az infokommunikációs (IKT) eszközök használata. A technológiai fejlődés eredményeként ráadásul egy öngerjesztő folyamat indult a különböző konvergens eszközök és alkalmazások területén.[25] Az „okos" világban, a Web 2.0 elterjedésével a felhasználók szokásai is jelentős változásokat mutatnak a korábbi évtizedek tapaszta-

[22] Uo.

[23] Horváth András: Alternatív élménypedagógia. *Tudásmenedzsment*, X. évf., 2009/2, 92.

[24] Uo.

[25] Konvergens technológián a távközlés, informatika és elektronikus média világának konvergenciáját értjük, amellyel kapcsolatban lásd részletesen: Sallai Gyula – Abos Imre: A távközlés,

lataihoz képest. Amíg néhány évvel ezelőtt bizonyos alapvető számítástechnikai ismeretek nélkül lényegében elképzelhetetlen volt az internet és a hozzá kapcsolódó szolgáltatások használata, addig manapság egy egyszerű érintőképernyős mobileszközön keresztül, minimális felhasználói szintű ismeret birtokában banki műveleteket lehet végezni, elektronikus közszolgáltatásokat lehet igénybe venni vagy részt lehet venni a közösségi média valamely platformjában (akár egyszerre több csatornán keresztül is).

Mára már elképzelhetetlen lenne szinte bármely tudományterület művelése számítástechnikai eszközök hiányában. A technológia nemcsak a kutatásban, hanem az oktatásban és a tudománynépszerűsítésben is komoly szerepet játszik, s egyre több megoldás létezik a tudás megosztására, kezdve az e-learning[26] keretrendszerektől az applikációkon át a közösségi média világáig. A konvergens technológiáknak köszönhetően a legtöbb hálózatalapú, grafikus megjelenítésre képes eszközhöz léteznek ún. optimalizált megjelenítési módok, amelyek a lehető legjobb felhasználói élményt nyújtják, függően attól, hogy a felhasználó hagyományos számítógépet, vagy valamilyen (kisebb vagy nagyobb) mobil eszközt használ.[27]

Bármennyire furcsán hangzik is, a közigazgatás-tudomány IKT eszközökön keresztüli oktatásában és népszerűsítésében álláspontunk szerint éppen ez a jelenség, nevezetesen a vizualizáció játssza a főszerepet. Olyan ismerettömeggel van dolgunk ugyanis, amely egyfelől rendkívül differenciált (gondoljunk csak a számos szakigazgatási területre), másfelől forrásanyaga elsősorban és legnagyobb részben szöveg alapú: jogszabályok és magyarázatok, valamint tudományos közlemények összessége. Már magának az e-learning eszközök első generációjának megjelenése (amely eszközök egy hagyományos, asztali számítógép átlagos méretű monitorját vették alapul a tudásközvetítés egységnyi elemeként) is behatárolta a közvetíthető ismeretek mennyiségét, nem is beszélve a módszertanról. Az e-learning keretrendszerek segítségével a „hagyományos" oktatástechnikai eszközökön (poszterek, diák, videók, animációk) túlmutatóan nemcsak vizualizációval lehet növelni a tudásközvetítés hatékonyságát, hanem egyszerre, egy időben lehet vizuális magyarázatot, fogalmi hálót és kontextust közvetíteni.

információ- és médiatechnológia konvergenciája, *Magyar Tudomány*, CLXVIII. évf., 2007/7, 844.

[26] E-learningen Bodó nyomán a számítógéppel, illetve az infokommunikációs technológiákkal támogatott tanulást értjük. Bodó Balázs: E-learning módszertan-, tananyag- és technológiafejlesztés a felsőoktatásban, *Tudásmenedzsment*, IV. évf., 2003/2, 40.

[27] Lásd a témában: Garamvölgyi László: Mobileszközökre optimalizált könyvtári honlapok és katalógusok, OSZK-s tapasztalatok, http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/466 (Letöltés: 2020. február 18.).

Mindez pedig nagyban segíti az ún. kompetenciák kialakulását, melyekben nemcsak a lexikális, hanem az alkalmazott tudás jelentősége is számottevő.[28] A közigazgatásban – mint arra utaltunk – számos olyan terület van, ahol látványos vizualizációkat lehet készíteni. Tipikusan ilyenek a különböző járművekhez szükséges vezetői engedélyek megszerzésére irányuló tanfolyamok és vizsgák, vagy más, jellegüknél fogva „életszerű" szituációkat bemutató tananyagok.

Más a helyzet azonban azokkal a területekkel, ahol a fentiek nem, vagy csak nagyon nehezen értelmezhetők. Számos esetben egy jogszabályhely többszörösen összetett diszpozíciójában megjelenő felsorolás vagy egy definíció elemeinek kifejtése nem vizualizálható. A digitális eszközök sajátosságai viszont a rendelkezésre álló kereteket jelentősen beszűkítik. Az elektronikus tananyagok egyik alapvető rendező elve ugyanis, hogy egy-egy képernyőkép egyfelől egy-egy gondolati körhöz kapcsolódjon, és a „tananyag" egésze ne legyen túltagolt. Másfelől minden képernyőkép esetében (optimális esetben) elvárás, hogy vizuális elemet is tartalmazzon (képet, ábrát, animációt, videót stb.).[29] Mindez jelentősen beszűkíti a rendelkezésre álló, amúgy sem túl széles mozgásteret. Könnyű belátni, hogy egy legfeljebb 3-4 ezer karaktert megengedő elektronikus felületen keresztül nehéz olyan tudományos ismereteket átadni, amelyek hagyományos kidolgozási mélysége (terjedelem szempontjából legalábbis) akkor vehető komolyan, ha eléri legalább a fenti mennyiség tízszeresét.

Mindezeket tovább árnyalja, hogy az e-learning technológiák népszerűségét is túlszárnyalja a közösségi médiában és az applikációkon keresztül terjedő, sok esetben tudományos igényesség tekintetében megkérdőjelezhető, bizonytalan eredetű anyagok sokasága. A célközönség (a felhasználók) információéhsége egyre inkább növekszik, azonban az elmélyült ismeretszerzésre (nem tanulásra, csak az információ megismerésére) fordított idő jelentős mértékben csökkenni látszik. Továbbra is fennáll ráadásul az az ellentmondásos összefüggés az infokommunikációs technológiával kapcsolatban, hogy miközben az információáramlás sebessége az emberiség technológia-történeti képzeletbeli számegyenesén a számítógép feltalálása óta exponenciálisan nő, addig az értő olvasás sebessége számottevően nem változott az elmúlt néhány ezer évben, legfeljebb néhányszorosára nőtt.

Nézzük meg mindezt egy konkrét terület példáin keresztül is! A kiválasztott terület a gyermekvédelem, amelyben különösen lényeges a jogi és igazgatási típusú információk elérhetővé tétele – akár gyermekek számára is. Annak ellené-

[28] Lásd erről részletesen: Bodó: E-learning módszertan…, 39–46.

[29] Illés Zoltán et al.: Az MMM-generáció és az oktatás, https://www.researchgate.net/publication/304037212_Az_MMM-generacio_es_az_oktatas. (Letöltés: 2020. február 18.)

re, hogy a legtöbb felmérés az internet veszélyeire hívja fel a figyelmet a gyermekek felhasználói szokásaival kapcsolatban; nem elhanyagolhatóak a digitális térben rejlő (pozitív) lehetőségek sem, melyek az oktatás, ismeretterjesztés, jogtudatosság fejlesztése területén is hasznosíthatók.[30] A technológiai fejlődéshez való alkalmazkodás a szegénységben élő családok számára is egyre inkább megkerülhetetlenné válik; az okostelefonok már-már a beilleszkedés elengedhetetlen eszközei,[31] növelve ezzel ezen társadalmi csoportok elérhetőségét. Az utóbbi időben egyre több magyar nyelvű online felület, applikáció célozza meg a hátrányos helyzetű gyermekek és fiatalok megszólítását; a következőkben ezek közül mutatunk be néhányat:

1. A *Roma News Production* YouTube csatornát, melynek célja a cigányságot érintő társadalmi kérdések feldolgozása a humor eszközével, továbbá példaadás a roma fiatalok számára, két roma származású egyetemista indította útjára 2014-ben; a csatorna ma már több mint négymillió megtekintést ért el, és huszonötezer követőt tart számon. 2019-től pedig a „routinebegin" elnevezésű videósorozat keretein belül kifejezetten a romák egészségügyi helyzetével és az egészségre neveléssel foglalkoznak. Az alapítók „Unitut – a hiányzó mentor" címmel elindítottak párhuzamosan egy csatornát, mely a felsőoktatás világát és működését hozza közelebb a roma fiatalokhoz, bemutatva különféle szakirányokat, ösztöndíjakat és a felvételi pontszámítás metódusát.[32] Itt tehát a tudomány világának általános jellegű népszerűsítéséről van szó, nem egy konkrét tudományos kérdés felvetéséről, bemutatásáról.
2. A *YounGo App* – „a mindig ráérő segítő a zsebedben" gyakorlati szakemberek által megalkotott alkalmazás 2016-ban vált elérhetővé, és a gyermekvédelmi gondoskodásból kikerülő fiatalok számára kíván segítséget nyújtani tematikus kérdések és válaszok formájában. Az applikáció a gyermeki jogok és az életvezetési tanácsok (például a pályaválasztás, pénzkezelés, munkavállalás, társas kapcsolatok) mellett a célcsoport által igényelhető főbb szociális ellátásokról (mint az utógondozotti ellátás, a Családi Otthonteremtési Kedvezmény (CSOK), az életkezdési és az otthonteremtési támo-

[30] Lásd a Magyarország Digitális Gyermekvédelmi Stratégiáját bemutató dokumentumot, amely elérhető a kormány honlapjáról: www.kormany.hu/download/6/0e/c0000// MagyarországDigitálisGyermekvédelmiStratégiája.pdf. (Letöltés: 2020. január 18.)

[31] Bővebben lásd: Bass László – Darvas Ágnes (szerk.): *Civil jelentés a gyerekesélyekről 2014-2017*, Budapest, Gyerekesély Közhasznú Egyesület, 2018.

[32] A Roma News Production tevékenységeiről bővebben a http://romanews.hu/ honlap ad tájékoztatást, az Unitut csatorna elérhetősége pedig: youtube.com/unitut. (Letöltés: 2020. január 20.)

gatás) és az igénybevételhez szükséges lépésekről, hivatalos ügyintézésről is tájékoztatást ad.[33]

3. A *StoryLab mobiljáték* 2017-ben indult útjára Európai Uniós támogatással, a *Terre des hommes* Alapítvány és *Pressley Ridge* Alapítvány gondozásában. A megalkotás gyermekekkel foglalkozó európai szakemberek bevonásával valósult meg, a játék jelenleg hat nyelven érhető el. Az applikáció a gyermeki jogokat, gyermekvédelmi eljárásokat és az igazságszolgáltatás működését mutatja be életszerű, animált szituációk segítségével. A magyar verzió kidolgozásában az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala és több, gyermekvédelemmel foglalkozó civil szervezet is részt vett, a játékban megjelenő eseteket a *Lauder Javne* Középiskola tanulóinak és a Rákospalotai Javítóintézet és Központi Speciális Gyermekotthon lakóinak visszajelzései alapján alakították ki.[34]

Az ismertetett kezdeményezések igen előremutatóak, s különösen az utóbbi kettőre igaz, hogy mind a tartalmi, mind pedig a formai (a kommunikáció csatornáját érintő) elemek tudományosan is megalapozott volta miatt a tudománynépszerűsítés körébe is bátran besorolhatjuk őket. S ami lényegesebb: ezekben az esetekben a kreatív megoldások szerepet játszhatnak a gyermekek kiszolgáltatottságának csökkentésében is.

5. Kik jelentik a fő célcsoportot?

Miközben helytálló az a felvetés, hogy a közigazgatási jogi ismeretek befogadásához a legtöbb vonatkozásban szükséges valamifajta elvont előismeret és/vagy személyes tapasztalat is, ez nem feltétlenül mond ellent annak a szintén tartható álláspontnak, amely szerint a fiatalok nevelése, közigazgatás-tudományok iránti érdeklődésének felkeltése már korán elkezdhető – nem szükséges a hatóságokkal való folyamatos ügyféli, állampolgári kapcsolat, valamifajta „érettségi szint". Érdemes *hipotézisként* rögzítenünk, hogy közigazgatási, illetve közigazgatási jogi ismeretek tudománynépszerűsítés keretében történő közvetítése gyakorlatilag minden korosztály és társadalmi csoport számára lehetséges, sőt, kifejezetten kívánatos. Általános iskolás kortól kezdődően az „aktív állampolgárságra képesítés" keretében már indokolt e forma alkalmazása, illetve a vala-

[33] A YounGo applikációt és tartalmát a http://youngo.hu/#/ oldal mutatja be, emellett elérhető az App Store-ban és a Google Play áruházban is. (Letöltés: 2020. január 20.)

[34] A StoryLab mobiljáték elérhető a www.storylab.io/hu honlapon, a Facebookon (facebook.com/StoryLab.io/), továbbá az okostelefonok alkalmazás-áruházaiban. (Letöltés: 2020. január 25.)

milyen okból társadalmi hátrányokkal élő, azokat elszenvedő csoportok (nők, gyermekek, cigányok, idősek, sérültséggel élők stb.) esetében is kiemelkedő szerepe van/lehet az ismeretátadás hagyományos csatornákon kívüli megoldásainak, *az informálás kreatív formáinak*. A bevonandó csoportokra vonatkozó taxatív – vagy akárcsak a jelen állás szerint leginkább „megcélzandó" rétegeket rögzítő – lista összeállítása tehát nem feltétlenül indokolt: pontosabb úgy fogalmaznunk, hogy egy folyamatosan bővülő és bővítendő személyi körről beszélünk, amelybe minden potenciális csoportnak a bevonása mellett jó, erőteljes érvek sorakoztathatóak fel.

Összegzés

A jelen tanulmányban kifejtettek alapján friss, naprakész és népszerűsítésre alkalmas, a közigazgatási jogtudománnyal kapcsolatot mutató tudás legalább három vonatkozásban válhat lényegessé: egyrészt a felhalmozott tudás újszerűsége, esetleg a hozzáférhető tudások újszerű rendszerezése jelenthet nóvumot; másrészt a megcélzott és elért közönség speciális volta (pl. gyermekek, idősebbek, intézményi ellátottak stb.) indokolhatja a népszerűsítési törekvéseket; harmadrészt pedig a tudás átadásának csatornája, formája lehet különleges. *Természetesen a legtöbbeket elérő és leginkább hasznosuló megoldások azok lehetnek, amelyek új tudásokat megfelelően csoportosítva, és az adott, speciális célcsoport sajátosságai által lehetővé tett kommunikációs formákban közvetítenek.*

Jelen tanulmányban igyekeztünk mindhárom fenti aspektusra példákat hozni; felvillantva azokat lehetőségeket, jelenlegi vagy tervezett kísérleteket, melyek segítségével a közigazgatás-tudományok, s kifejezetten a közigazgatási jogtudomány egyes kortárs eredményei a szűkebb szakmai közegen kívül is érdemben hozzáférhetővé válhatnak. Bemutatásra került, hogy a közigazgatással összefüggő ismeretek átadása kapcsán számos területen kiválóan alkalmazhatók az új típusú technológiai vívmányok is, miközben a hagyományos(abb) ismeretközvetítési módszerek létjogosultsága mellett is szólnak érvek.

KOVÁCS-VERÉB LILLA

ALKOTÓ GYERMEKEK ÉS KUTATÓVÁ NEVELÉS MAGYARORSZÁGON, ZSOLNAI JÓZSEF ÉS KISS ALBERT MUNKÁSSÁGA NYOMÁN

Az alkotóvá érés, valamint az alkotóvá nevelés egy kutatási terület, melyet a kreatológia vizsgál. A kreatológia választ ad azokra a kérdésekre, hogy például melyek azok az időszakok, amelyek kedveznek az egyéni és társas alkotásoknak (hogyan lehet egyénileg és csoportban alkotni); a született alkotásoknak mekkora hatásuk, hatékonyságuk van (az alkotó és befogadó szerint); továbbá, hogy ezen alkotások megszületéséhez milyen képességekre, milyen teljesítményre van szükség.[1]

Ezen gondolatokat annak a Zsolnai Józsefnek a tollából idéztük, aki a nemzetközi hírű Értékközvetítő és Képességfejlesztő Pedagógia (továbbiakban ÉKP), a Nyelvi, irodalmi és kommunikációs (NYIK) modell, valamint a tudománypedagógiai programjának (Kutató Gyerekek Tudományos Konferenciája, továbbiakban KGYTK) kidolgozója.[2]

A kezdetek

Zsolnai József szerint a gyermekeket nemcsak a tudomány eredményeivel kell szembesíteni, hanem azt is meg kell mutatni nekik, hogy miként születik maga a tudomány.[3] A professzor emiritus úgy vélte, hogy a korai életszakasztól kezdve lehetőséget kell adni arra, hogy a gyermekek megismerkedhessenek a tudomány-

[1] Zsolnai József: Tehetségfejlesztés és „kutatóvá nevelés" korai életszakaszban, *Tehetség*, IX. évf., 2001/3–4, http://www.mateh.hu/tehetsegujsag/Tehetsegujsag_2001_3-4.pdf. (Letöltés: 2017. április 30.)

[2] Zsolnai Józsefné: A taneszközökről való gondolkodás változásai a Zsolnai-programokban, *Iskolakultúra*, 22–évf. 12. sz., http://real.mtak.hu/56569/1/EPA00011_iskolakultura_2012_12_093-101.pdf (Letöltés: 2020. február 1.)

[3] Bognárné Kocsis Judit: *Pedagógiai kutatások módszertana és statisztikai alapjai*, Veszprém, Pannon Egyetemi Kiadó, 2014, 11.

nyal, a tudomány művelésével. Ehhez elengedhetetlen, hogy a gyermekekkel foglalkozó tanítók is nyitottak legyenek a tudomány világára „szükségük van tudományos ismeretekre, kutatásmódszertani, tudományelméleti felkészültségre”[4]. Az ideális pedagógusnak érteni kell az elemzéshez, maga is alkotásra érett és nyitott az „új” megismerésére, valamint elméleti és gyakorlati pedagógiai ismeretei által hiteles segítője lehet a tehetségek(ígéretek)nek.

Zsolnai József 35 évig foglalkozott tehetséges emberek felkutatásával, a kisgyerekektől a felnőttekig. A tehetségkutatást nemcsak elméleti szinten, hanem gyakorlatilag is nyomon követte. A magyarországi tehetségkutatást nemzetpedagógiai ügynek tekintette, ami azt jelenti, hogy nemcsak a társadalmi elit szintjén, hanem a szegényebb rétegek között is kereste a tehetségeket.[5]

A fenti gondolat, mely az 1970-es évek elején fogalmazódott meg a professzor emiritusban, nem maradt meg elméleti síkon, hiszen 1997-ben Zalabéren – az ottani, immár majdnem negyed évszázada ÉKP-s iskolában[6] – gyakorlatban is megmutatta elképzeléseit a kutatásra nevelésről: akciókutatásba kezdett a tehetségek felkutatására. Segítője a Zalabéri Általános Iskola igazgatója, Kiss Albert, biológia-kémia szakos tanár volt. A választás azért esett Zalabérre, mert Zsolnai szerint, amennyiben egy „Isten háta mögötti” településen képesek a gyermekek a tudomány művelésére, akkor bárhol máshol is, és ez azt is jelentheti, hogy ez a kezdeményezés akár országos mozgalommá is kinőheti magát.

Zsolnai az akciókutatás elején meghatározta, hogy mely pedagógusok jelentkezhetnek önkéntes alapon témavezetőnek. Véleménye szerint a pedagógus akkor tud segíteni, ha maga is alkotó ember az élet valamely területén. Fontosnak tartotta, hogy a pedagógus el tudjon igazodni a tudományos életben, tájékozott legyen a könyvtárhasználatban és a szövegértelmezésben is. Ehhez maga is hozzájárult saját kurzusaival, melyeket a témavezető pedagógusoknak tartott. Tehát végső soron a kutatói utánpótlás nevelésének ügye a szintúgy alkotó és kutató pedagógusok kezében van [7]

Zsolnai a tudománnyal való korai foglalkozással és az alkotásra késztetéssel nem „tudóskák” nevelését, hanem a magasabb színvonalú érdeklődést, a kogni-

[4] Zsolnai József: Kutatói utánpótlás már tízéves kortól, *Magyar Tudomány*, 2004. 2. sz., http://www.tanarkepzohalozat.hu/index.php/zsolnai-pedagogia/kgytk/kutatoi-utanpotlas. (Letöltés: 2017. április 30.)

[5] Bognárné: *Pedagógiai kutatások módszertana és statisztikai alapjai*, 18.

[6] Zsolnai József: *Az Értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia iskolái*, Pápa, Veszprémi Egyetem ÉKP Országos Központja, 2002, 191–194.

[7] Kovács-Veréb Lilla: Tudományos diákkörök: oktatói részvétel és motiváció, in Kovács Tibor Attila (szerk.): *Tehetségek hite, hallgatói tanulmánykötet*, Budapest, L'Harmattan, 2019, 37–50.

tív képességek fejlesztését, a szakmai kommunikációval összefüggő érvelési kompetenciák növelését célozta meg, írja Bognárné.[8]

A gyermekek tehát szakszerű segítséget kaptak témavezetőiktől, akik mind a szakirodalmak felkutatásában, mind az interneten fellelhető információk gyűjtésében, valamint a könyvtárlátogatásokban is segítették a fiatalokat. A kutató diákok ez időre felmentést kaptak az iskolába járás alól, később pótolták mindazt, amiről lemaradtak, de a több hónapos munka meghozta a várva várt eredményt: Bognárné szerint 1998-ban a Zalabéren kutató gyermekek munkáinak kiválósága bebizonyította, hogy nem csak az egyetemeken lehetséges a kutatásra nevelés.[9]

A történet

1998-ban tehát a kutató gyermekek bemutatták munkáikat, „alkotói napok" keretén belül közölhették kutatásaik eredményeit. Erre a III. Országos ÉKP-kKonferencián került sor. Ezt követően egy kiadvány is megjelent a legjobb pályamunkákról.

Az első általános iskolai Tudományos Diákköri Konferencia (továbbiakban TDK) Zalabéren került megrendezésre, ahol a diákok előre megadott témákból adhattak elő. Az előadások színvonala megmutatta, hogy a tehetséggondozó program sikeresnek bizonyult, így a cél a TDK (a felmenő rendszerű, komplex) tanulmányi verseny kidolgozása lett.

Szintén ebben az évben mérték össze ÉKP-s és nem ÉKP-s iskolák tanulói teljesítményeit, ennek során pontosan megadták a tanulóknak a pályamunkák elkészítésének paramétereit. Az összehasonlítás eredménye alátámasztotta a tudományos diákköri munka sikerét, hiszen a zalabéri tanulók több szempontból is (a kommunikáció, problémaérzékenység, forráskiválasztás és felhasználás terén) jobban teljesítettek a nem ÉKP-s iskolák tanulóival szemben. Ez az eredmény is alátámasztotta a tehetséggondozó program hatékonyságát.

Kiss a következőket írta:

> A TDK hozama egy olyan tehetséggondozási program lehet, mely túlmutat az általános iskola „tantárgyszagú" zárt világán. E tehetséggondozási program a valós világ problémáira mutat, melyek megoldása kutatási folyamatokat igényel. E folyamatok elemeit a kisiskolás tanulók is képesek megfelelő irányítás

[8] Bognárné Kocsis Judit: Kutatások és fejlesztések a pedagógusképzés hatékonysága érdekében napjainkban, in János Tibor Karlovitz (szerk.): *Vzdelávanie, výskum a metodológia*, Komarno, Intern. Research Inst., 2013, 605–612.

[9] Bognárné: *Pedagógiai kutatások módszertana és statisztikai alapjai,* 12.

mellett elsajátítani. Az elsajátítás tanulási folyamatában végzett tevékenységek rendszere mozgósítja és fejleszti a tanulók képességeit, attitűdjeit.[10]

Az 1999/2000-s tanévben már országosan meghirdették a TDK-t az ÉKP-s iskolák számára, melyre 10 iskola jelentkezett. A döntőben 28 előadás volt, melyből 14-et kiemelkedően jónak ítélt meg a szakmai zsűri. 2001-ben Zsolnai professzor és Kiss beszámolót írt a tapasztalatokról. Ezt követően Zalabér lett a Veszprémi Egyetem ÉKP Központjának kísérleti iskolája. A zalabéri intézményen kívül további két ÉKP-s iskola – a tapolcai és az osztopáni – vállalta magára a TDK területi koordinálását.

2001/2002-ben hirdették meg az első országos TDK-t immár az összes általános iskola tanulói számára, ezen a gyerekek 30%-a nem ÉKP-s iskola tanulója volt. 2002/2003-ban már olyan mértékű volt a jelentkezések számának növekedése, hogy három régióra (Eger, Százhalombatta, Zalabér) kellett osztani az iskolákat.

A 2001 és 2003 között a TDK népszerűségének növekedése azt eredményezte, hogy az Oktatási Minisztérium a TDK-t mint komplex tanulmányi versenyt az *Oktatási Közlöny*ben hirdette meg.

2004 és 2008 között öt régióban folyt a munka. A regionális versenyeken a Pannon Egyetemre keresztelt felsőoktatási intézmény Neveléstudományi Kutatóintézetének szakemberei voltak a zsűrielnökök, és további kutatók és doktoranduszok voltak a zsűri tagjai.

Az általános iskolai tanulók számára rendezett Országos Tudományos Diákköri Konferenciára (továbbiakban OTDK) Budapesten került sor. Ebben a négyéves időszakban 34-38 iskola jelentkezett (1203 tanulóval), melyből 29-36 meghívást kapott a döntőbe (246 pályamunkával). Az ÉKP-s iskolák részvételi aránya csökkent, ugyanakkor a diákköri munkában részt vevő tanulók száma nőtt.

A fejlődésnek köszönhetően felmerült az igény egy kézikönyv elkészítésére, ezért a tapasztalatok megosztása végett Kiss Albert egy jegyzetet állított össze, amely segítséget nyújt a TDK-s diákok és a diákokat segítő pedagógusok számára.[11]

Időközben a 2000-es évek elején a komplex tanulmányi verseny nevét Kutató Gyerekek Tudományos Konferenciájára (KGYTK) változtatták.

Kiss egy pályázat keretén belül írt egy összefoglaló tanulmányt a KGYTK-ról, melyben leírta a KGYTK országos térszerkezetét és hálózatépítését, ezenkívül

[10] Kiss Albert: A TDK lehetőségei az általános iskolai tehetséggondozásban, *Új Pedagógiai Szemle*, 2001. március, http://epa.oszk.hu/00000/00035/00047/2001-03-mu-kiss-tdk.html. (Letöltés: 2020. február 1.)

[11] Bognárné: *Pedagógiai kutatások módszertana és statisztikai alapjai*, 14–16.

bemutatta a segítő kutatók és szakértők munkáját, az időközben megalakult KGYTK Tehetségsegítő Tanácsot (továbbiakban KGYTK TT), a Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar munkatársait, a KGYTK Pártolók Körét, azok szervezeteit, valamint a KGYTK projekt Tudományos Diákköreit és azok szervezeteit.[12]

A KGYTK TT „Ékes szilánkok" címmel 2013 nyarán folyóiratot indított.

A folyóirat létrejötte is bizonyíték arra, hogy az általános iskolában folyó tudományos diákköri munkában résztvevőknek is igényük van rá, hogy csatlakozzanak a tudományos pálya világához. Bognárné azt írja, hogy „Zsolnai elképzeléséről megoszlott a pszichológusok véleménye. A szakemberek egyrészről megterhelőnek tartották a kutatást a gyermekek, a fiatalok számára, másrészről [úgy vélték, hogy] a pszichológia eredményei szerint énképzavarokhoz, gőghöz, nagyképűséghez vezethet a tudomány művelése."[13]

1. kép. *A KGYTK TT folyóirata*[14]

Bár sokáig az volt az általános nézet, hogy a kutatói nevelés igazi terepe, színtere a felsőoktatás – s annak pedig a középiskola bizonyos, nívós országos versenyei az előfutárai –, tanulmányunk mégis arra hivatott, hogy bemutassa az általános iskolai alkotóvá nevelés, kutatói munka fontosságát és legfontosabb eredményeit.

Az első tíz év

Kiss azt írja az első tíz évet összefoglaló könyvében, hogy a tudományos diákköri munka felkelti a 10-14 éves tanulók érdeklődését. Leginkább az Ember és társadalom műveltségterület az, amely kisebb vizsgálódásokra ösztönzi a gyermekeket,[15] a természetismeret, az életvitel és az anyanyelv és irodalom kevésbé,

[12] Kiss Albert: Kutató Gyerekek Országos Konferenciája. Készült a TÁMOP 4-1.2-08/1/B-2009-0007-es programja támogatásával, „A Közép-Dunántúli Régió pedagógusképzését segítő szolgáltató és kutatóhálózat kialakítása" című pályázat keretében 2011-ben, http://www.tanarkepzohalozat.hu/images/cikkekhez/pdf_tanulmany-kiss-albert-kgytk.pdf. (Letöltés: 2017. április 30.)

[13] Bognárné Kocsis Judit: Általános iskolás korú gyermekek kutatásra nevelésének elméleti és gyakorlati kérdései, in, Torgyik Judit (szerk.): *Sokszínű pedagógiai kultúra*, Komarno, Intern. Research Inst., 2014, 258–266.

[14] Forrás: http://kgytk-zalaber.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=17&Itemid=123. (Letöltés: 2020. február 1.)

[15] Kiss Albert: *Tudományos diákkör az általános iskolákban - Zalabér szerepe az első 10 évben*, Zalabér – Pápa, Pannon Egyetem ÉKP Országos Központja, 2009, 82.

a legkevésbé pedig az informatika, vizuális kultúra, testnevelés, idegen nyelv és matematika műveltségterületek.[16] A gyermekek regionális fordulóra készített pályamunkáinak 20%-a elérte azt a szintet, amellyel eleget tettek az országos döntőbe jutás feltételeinek. Ezek a dolgozatok leginkább az ismeretterjesztő kategóriába sorolhatók.

Kiss a TDK meghonosodására is tett megállapításokat, melyek szerint amely iskolában kettőnél többször szerveztek tudományos diákköri munkát, ott nagyobb esélyt lát a TDK meghonosodásra, mint azon iskolákban, ahol kevesebbszer volt tudományos diákköri munka. Továbbá azt is kijelenti, hogy bár hasonló százalékban próbálták ki a tudományos diákköri munkát az ÉKP-s és a más kerettanterv szerint működő iskolák, mégis az ÉKP-s általános iskolákban nagyobb mértékű a meghonosodás, mint azon iskolákban, melyek nem az Értékközvetítő és Képességfejlesztő Program szerint működnek.[17]

Kiss a TDK-ra felkészítő pedagógusokat is vizsgálta. A minta alapjául azon pedagógusok szolgáltak, akiknek a tanítványait a 2008-as OTDK-ra meghívták.

Az országos verseny döntőjén részt vevő intézmények több mint 70%-ában működik tudományos diákköri műhely, melynek tevékenységhez az intézmények pedagógusközössége, a tantestület több mint 66%-a pozitívan viszonyul.[18]

A vizsgálat eredménye szerint a tudományos diákköri munka tanulásának segítésében az alábbiak játszanak fontos szerepet: „a differenciált csoportmunka, a projektkészítésre és kiselőadásokra ösztönzés, az iskolai és az iskolán kívüli forrásközpontok, az információs technológia alkalmazása, az interneten való adatgyűjtés, az egyéni, a csoportos és a páros tanulási technikák, a pedagógus- és diákcsoport együttes team munkában irányított alkotói tevékenység".[19]

Kiss összehasonlította a falvakban és a városokban folyó diákköri munkát, emellett külön kitért azon pedagógusokra, akik 2004 és 2008 között 3 évnél többször juttattak már diákokat az országos döntőbe. [20]

Ezen pedagógusok a tanítás mellett kutató tevékenységet is folytatnak, valamennyiük publikált már, és preferálják az iskolán kívüli forrásközpontokat. Azt tapasztalták, hogy az alkotó munka a kisebb létszámú diákcsoportokban a legeredményesebb. Az alkotó munka iránti érdeklődés az iskoláskorú diákoknak kb. 10-20%-át érinti, tehát a diákok 10-20%-a lehetne bevonható a ebbe a munkafolyamatba. Ahogy korábban írtuk, a tantestület pozitívan viszonyul ehhez az

[16] Uo., 108.
[17] Uo., 105.
[18] Uo., 143.
[19] Uo., 144.
[20] Uo., 145 a 10-14 éves TDK-s diákok körében,147.

önkéntes tevékenységként is értelmezhető[21] munkaformához, a nagy egész mintában is, s azok körében is igaz ez az állítás, akik már legalább 3 alkalommal juttattak diákot az országos forduló döntőjébe.

Dr. Orosz Sándor, az MTA doktora 2003 és 2008 között kérdőíves vizsgálatot folytatott a 10-14 éves TDK-s diákok körében,[22] az erről készült kéziratot Kiss a könyvében publikálta.

Kiss az *Új Pedagógia Szemlé*ben így foglalta össze a tudományos diákkörök munkájáról szerzett tapasztalatait:

> A tudományos diákköri pályamunkák, az országos döntőkön elhangzott előadások, valamint a felkészítő pedagógusok és az országos döntő zsűritagjainak körében végzett kérdőíves felmérések elemzése megerősíti azt az előfeltevésünket, amely szerint az általános iskolai tudományos diákkörök bevezethetik a tehetséges gyerekeket a (képességeiknek, ismereteiknek, tudásuknak megfelelő) szubjektív tudományos alkotásba, és felkészíthetik őket a tudomány művelésére (a gimnáziumi TUDOK-os, majd az egyetemi TDK-s tevékenységekre), a tudás alapú társadalomban való helytállásra, az új tudás létrehozására és annak felelős alkalmazására.[23]

Önkontrollos hatásvizsgálat

Kiss 2017-es könyvében bemutatja a KGYTK 10 éven át történő fejlesztéséről készült önkontrollos hatásvizsgálatának eredményeit,[24] megállapítva, hogy a KGYTK Tehetségsegítő Tanácsának munkája elérte célját.

Kiss a kutatásába bevont célcsoportok számát kibővítette: részt vettek a kutatásban a TDK-s hallgatók, pedagógusok, intézmények mellett a TDK-s hallgatók családtagjai, valamint a TDK versenyben részt vevő zsűri tagjai is részt vettek a kutatásban. Módszerek tekintetében a dokumentumelemzést és a kérdőíves adatgyűjtést választotta.

[21] Kovács-Veréb: Tudományos diákkörök: oktatói részvétel és motiváció, 39.

[22] Orosz Sándor: Pueri Experientes. Kísérletező, kutató gyerekek, Kérdőíves vizsgálat 10-14 éves TDK-s diákok körében, in Kiss Albert: *Tudományos diákkör az általános iskolákban - Zalabér szerepe az első 10 évben,* Zalabér – Pápa, Pannon Egyetem ÉKP Országos Központja, 2009, 151–175.

[23] Kiss Albert: A tudományos diákkörök szerepe a tudományos alkotómunkára való felkészítésben, *Új Pedagógiai Szemle,* 2010. május, http://epa.oszk.hu/00000/00035/00141/pdf/EPA00035_upsz__2010_5_049-056.pdf. (Letöltés: 2020. február 1.)

[24] Kiss Albert: *A KGYTK 10 éves fejlesztésének önkontrollos hatásvizsgálata és eredményei*, Zalabér, KGYTK Tehetségsegítő Tanács, 2017.

Az intézmények KGYTK-s tevékenységének fejlesztését segítette a nyomtatott és elektronikus úton megjelent publikációk írása, a tehetségnapok és konferenciák szervezése, az időközben létrejött eredmények bemutatása, mely információforrássá vált. Ezek a fejlesztések segítették az általános iskolákat és a pedagógusokat abban, hogy a KGYTK-s diákok megtanulhassák az információs forrásközpontok használatát, megismerhessék (és alkalmazzák) a kutatásmódszertant, valamint, hogy jobban megérthessék a tudományos problémákat. Kiss megállapítja, hogy 2017-re 31 alapfokú oktatási intézményben honosodott meg a tudományos diákkör.[25]

A pedagógusok önfejlesztését segítette, hogy visszajelzéseket kaptak a munkájukról, ösztönözték a kreatív pedagógiai folyamatok tervezését és irányítását, weblapot hoztak létre számukra, melyen minden tartalom elérhetővé vált: pályamunkák, rezümék, prezentációk. Létrehozták továbbá a KGYTK Mester és Tanítványa Díjoklevelet, mellyel elismerik a pedagógusok segítő munkáját. Ezek a fejlesztések segítették a pedagógusokat abban, hogy maguk is a kutatás iránt affinitást mutató pedagógusok legyenek, és önszerveződő formában tovább tudják adni a tudomány világában szerzett tapasztalataikat diákjaiknak, kollégáiknak. Mindezek révén, mint Kiss megállapítja érvényesül a tudományos utánpótlás-nevelés néhány módszertani eleme is.[26]

A diákokkal kapcsolatosan Kiss megállapítja, hogy a KGYTK-s diákok többé-kevésbé elsajátították a felelősségteljes önművelést, a forrásközpontok használatát, a nyomtatott és digitális formájú ismeretterjesztést, a kutatási módszerek alkalmazását, a tudományos problémák vizsgálatát, valamint az alkotást és az alkotásról való kommunikációt.[27]. Az egyik legfontosabb eredmény, hogy bebizonyosodott: azok a gyermekek, akiknek életútjában jelen volt a tudományos diákköri tevékenység, az ott szerzett tudást és kompetenciákat a közép- és felsőfokú oktatásban és a munka világában is hasznosíthatták.[28]

A családok attitűdjéről elmondható, hogy nagyra értékelik a KGYTK-s tevékenységet, ötleteikkel segítették a gyermeküket a témaválasztás során (és a kutatás fázisában is), s a félelmeik leküzdésében is szerepet játszottak. Együttműködnek a KGYTK munkájával, és szeretnék, ha a KGYTK hatására gyermekük a jövőben felsőoktatási intézményben tanulna tovább.[29]

[25] Uo., 78.
[26] Uo., 78–79.
[27] Uo., 79.
[28] Uo., 80.
[29] Uo.

A tanulók kevésbé vélik hasznosnak a KGYTK-s munkát, mint a pedagógusok, de nem nagy a százalékos különbség, emellett a tanulók elégedettebbek a KGYTK-s rendezvényekkel, mint a pedagógusok[30].

A TDK versenyek zsűrijében részt vevő pedagógusok (minősített kutatók és/vagy a KGYTK TT tagjai) elégedettek a KYGTK mozgalom tudományos utánpótlás-nevelésével.[31]

Az a tény, hogy „a KGYTK 2015-ben bekerült a nagy hagyományú és szakmailag elismert tanulmányi versenyek pályázati úton történő anyagilag támogatottak sorába"[32] előrejelzi, hogy még a jövőben is várható szakmai és anyagi támogatás, mely a tanulmányban leírt fejlesztési irányok megvalósításában is nagy segítség lenne.

Tanulmányunk a Kutató Gyerekek Tudományos Konferenciáját és az alkotóvá nevelés, kutatóvá nevelés témáját volt hivatott bemutatni. Összegezve elmondható, hogy a Zsolnai-pedagógia programjai (ÉKP, NYIK, KGYTK) napjainkban is működnek. A professzor emiritus tudományos örökségét és hagyatékát több hazai pedagógus-kutató is gondozza, akik valamennyien tanítványai, munkatársai voltak. Tanulmányunk lezárásaként álljon itt két Zsolnai-idézet, melyek közül az egyik Zsolnai professzor elhivatottságát bizonyítja, a másik pedig célt és feladatot fogalmaz meg az utókor pedagógusai számára:

> Az alkotó pedagógia számomra tehát program és kihívás, amelyet tanítóként, általános iskolai tanárként, igazgatóként, szakfelügyelőként, főiskolai tanársegédként, főiskolai docensként, egyetemi docensként, tudományos főosztályvezetőként, kutatóintézeti igazgatóként és botcsinálta oktatáspolitikusként egy percig sem adtam fel, s a legkülönbözőbb műfajokban: provokatív hangvételű glosszákban, kézikönyvekben és oktatáspolitikai programokban szorgalmaztam.[33]

> Ha még marad pedagógia mint tudásterület a 21. században, akkor nyilvánvaló, hogy az egyik alternatívát, az értékőrzést, a közjót szolgáló tehetségfejlesztést neki kell vállalnia.[34]

[30] Uo.
[31] Uo., 81.
[32] Uo., 83.
[33] Zsolnai József: Az alkotó pedagógia programja, in *Alkotó pedagógia: Program és szerkezet*, Pécs, JTPE Tanárképző Intézet, 1996, 45–56., 11. http://www.tanarkepzohalozat.hu/images/ZsolnaiJ_Az_alk_ped_prog.pdf. (Letöltés: 2017. április 30.)
[34] Zsolnai József: *A tudomány egésze – A magyar tudomány tudománypedagógiai szemléje*, Budapest, Műszaki Kiadó, 2006, 63.

Bibliográfia

Bognárné Kocsis Judit: Általános iskolás korú gyermekek kutatásra nevelésének elméleti és gyakorlati kérdései, in Torgyik Judit (szerk.): *Sokszínű pedagógiai kultúra*, Komarno, Intern. Research Inst., 2014, 258–266.

Bognárné Kocsis Judit: *Pedagógiai kutatások módszertana és statisztikai alapjai*, Veszprém, Pannon Egyetemi Kiadó, 2014.

Bognárné Kocsis Judit: Kutatások és fejlesztések a pedagógusképzés hatékonysága érdekében napjainkban, in Karlovitz, János Tibor (szerk.): *Vzdelávanie, výskum a metodológia*, Komarno, Intern. Research Inst., 2013, 605–612.

Kiss Albert: *A KGYTK 10 éves fejlesztésének önkontrollos hatásvizsgálata és eredményei*, Zalabér, KGYTK Tehetségsegítő Tanács, 2017.

Kiss Albert: A TDK lehetőségei az általános iskolai tehetséggondozásban. *Új Pedagógiai Szemle,* 2001. március, http://epa.oszk.hu/00000/00035/00047/2001-03-mu-kiss-tdk.html Kiss Albert: A tudományos diákkörök szerepe a tudományos alkotómunkára való felkészítésben. *Új Pedagógiai Szemle,* 2010. május, http://epa.oszk.hu/00000/00035/00141/pdf/EPA00035_upsz__2010_5_049-056.pdf. Kiss Albert: Kutató Gyerekek Országos Konferenciája. Készült a TÁMOP 4-1.2-08/1/B-2009-0007-es programja támogatásával, „A Közép-Dunántúli Régió pedagógusképzését segítő szolgáltató és kutatóhálózat kialakítása" című pályázat keretében 2011-ben, http://www.tanarkepzohalozat.hu/images/cikkekhez/pdf_tanulmany-kiss-albert-kgytk.pdf.

Kiss Albert: *Tudományos diákkör az általános iskolákban – Zalabér szerepe az első 10 évben.* Zalabér – Pápa, Pannon Egyetem ÉKP Országos Központja, 2009.

Kovács-Veréb Lilla: Tudományos diákkörök: oktatói részvétel és motiváció, in Kovács Tibor Attila (szerk.): *Tehetségek hite, hallgatói tanulmánykötet*, Budapest, L'Harmattan, 2019, 37–50.

Orosz Sándor: Pueri Experientes. Kísérletező, kutató gyerekek, Kérdőíves vizsgálat 10-14 éves TDK-s diákok körében, in Kiss Albert: *Tudományos diákkör az általános iskolákban – Zalabér szerepe az első 10 évben*, Zalabér – Pápa, Pannon Egyetem ÉKP Országos Központja, 2009, 151–175.

Zsolnai József: *A tudomány egésze – A magyar tudomány tudománypedagógiai szemléje,* Budapest, Műszaki Kiadó, 2006, 63.

Zsolnai József: Az alkotó pedagógia programja, in *Alkotó pedagógia: Program és szerkezet*, Pécs, JTPE Tanárképző Intézet, 1996, 45–56, http://www.tanarkepzohalozat.hu/images/ZsolnaiJ_Az_alk_ped_prog.pdf.

Zsolnai József: *Az Értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia iskolái*, Pápa, Veszprémi Egyetem ÉKP Országos Központja, 2002.

Zsolnai József: Kutatói utánpótlás már tízéves kortól, *Magyar Tudomány*, 2004. 2. sz., http://www.tanarkepzohalozat.hu/index.php/zsolnai-pedagogia/kgytk/kutatoi-utanpotlas

Zsolnai József: Tehetségfejlesztés és „kutatóvá nevelés" korai életszakaszban, *Tehetség*, IX. évf., 2001/3–4, http://www.mateh.hu/tehetsegujsag/Tehetsegujsag_2001_3-4.pdf.

Zsolnai Józsefné: A taneszközökről való gondolkodás változásai a Zsolnai-programokban, *Iskolakultúra*, 22. évf., 12. sz., http://real.mtak.hu/56569/1/EPA00011_iskolakultura_2012_12_093-101.pdf.

TUDÓSÍTÁSOK A TUDOMÁNY VILÁGÁBÓL

FERENCZI ANDREA

MEGMÉRNI A MÉRHETETLENT – A SÉMÁK ÉS AZ ISTENKÉP ÖSSZEFÜGGÉSEI

Egy istenarc van eltemetve bennem,
Tán lét-előtti létem emlék-képe!
Fölibe ezer réteg tornyosul,
De érzem ezer rétegen alul,
Csak nem tudom, mikép került a mélybe.

Egy istenarc van eltemetve bennem,
Néha magamban látom, néha másban.
Néha állok, mint fosztott ág, szegényen,
Ha rossz órámban eltűnik egészen
Alter-egóm az örök vándorlásban.

Egy istenarc van eltemetve bennem,
A rárakódott világ-szenny alatt.
A rámrakódott világ-szenny alól,
Kihűlt csillagok hamuja alól
Akarom kibányászni magamat.
(Reményik Sándor: *Istenarc*)

„Vagyok, aki vagyok" (2Móz 3,14) – mondja Isten Mózesnek az égő csipkebokor közepén. Noha a keresztény egyházak az újszövetségi istenkép, a szerető, gondoskodó, irgalmas Isten bemutatására törekszenek, sokakban erősebben él a büntető, szigorú, félelmet keltő Isten elképzelése. Vajon milyen körülmények alakítják és befolyásolják személyes istenképünket, s ez milyen hatással van Istennel megélt kapcsolatunkra, másokhoz való viszonyunkra, mentális egészségünkre? Ezekre a kérdésekre a pszichológia eszköztárának felhasználásával keresünk választ.

• Ferenczi Andrea •

A vallásosság fogalmi meghatározása a pszichológiában

A pszichológia hosszú ideje foglalkozik a vallásosság meghatározásával, mérhetővé tételével, az emberi pszichére gyakorolt hatásaival, bár utóbbiról a különböző elméletalkotók meglehetősen eltérő véleményt alakítottak ki.

Freud[1] például állította, hogy a vallás csupán téveszme, amelynek a neurózis kialakulását is a számlájára írta, és Istent egy olyan illúziónak tekintette, amelyet a saját védtelenségét érzékelő ember hoz létre egy félelmetes világban. Ellis[2] hasonlóan gondolkodott: a vallásosság és az érzelmi egészség között fordított arányosságot feltételezett, és a hit helyett a humanista gondolkodást ajánlotta, mint világnézetet. Ezzel szemben Frankl[3] úgy látta a vallást, mint ami hozzásegíthet az élet értelmének megtalálásához, amit elsődlegesnek tartott a mentális egészség szempontjából. Maslow a legmagasabb rendű szükséglet, az önmegvalósítás egyik formájának tekintette a transzcendensre alapvető hangsúlyt helyező életmódot. Erik Erikson pszichoszociális fejlődéselméletében a vallás már identitásforrás. Erikson a személyiségfejlődést nyolc szakaszra osztotta, amelyek során egy-egy jellegzetes krízissel kell megbirkóznia az egyénnek, amiben a vallás is támaszként szolgálhat.

Gordon Allport vallási orientációról beszélt, és különbséget tett érett és éretlen vallásosság között, bevezetve az intrinzik (belső) és az extrinzik (külső) vallásosság fogalmát. Az érett, vagyis az intrinzik vallásossággal rendelkezők belső, motivációs erőként tekintenek a vallásra, amely meghatározza életformájukat, kapcsolataikat, céljaikat, döntéseiket, hitük áthatja és irányítja az életüket. Ezzel szemben az éretlen, vagyis az extrinzik vallásosság egy eszköz, mely különböző pszichológiai szükségletek kielégítésére szolgál: az egyén biztonságot, vigaszt, testi-lelki jóllétet keres általa. Allport szerint az extrinzik motiváltságú személy használja a vallását, míg az intrinzik motiváltságú megéli azt.[4]

[1] Sigmund Freud: Obsessive Actions and Religious Practices (1907), in *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 9. köt., *(1906–1908): Jensen's 'Gradiva' and Other Works*, Hogarth Press, 1959.

[2] Albert Ellis: *Overcoming resistance*, New York, Springer, 2002, idézi Jakabházi Béla-Botond: Vallásosság, bűntudat és lelki egészség kapcsolata az empirikus pszichológiai kutatások tükrében, *Keresztény Magvető*, CXVI. évf., 2010/4, 396–412.

[3] Viktor Frankl: *Értelem és egzisztencia,* Budapest, Jel, 2006.

[4] Gordon W. Allport – Michael J. Ross: Personal religious orientation and prejudice, *Journal of Personality and Social Psychology*, V. évf., 1967/4, 432–443.

A vallásosság és a mentális egészség kapcsolata

Az utóbbi időben egyre több figyelmet fordítanak a hit, a vallás, illetve a spiritualitás testi és lelki egészségre gyakorolt hatásának vizsgálatára. Számos kutatás igazolta, hogy a vallási közösséghez tartozás, illetve a vallásosság pozitív, személyes elkötelezettségen alapuló formáit a mentális egészség védőfaktoraiként tarthatjuk számon.[5]

Nagyszámú vizsgálatban találtak pozitív összefüggést a vallásosság és jóllét, stresszel és betegségekkel való megküzdés, valamint a boldogság között.[6] Szintén több kutatás mutatott rá a vallásosság, illetve a spiritualitás és az élettel való elégedettség, az optimizmus, a megfelelő önértékelés, valamint az élet értelmének megélése közötti pozitív kapcsolatra, melyek mindegyike szubjektív jóllétünket támogatja.[7]

A spirituális tapasztalatok mellett már maga a spirituális beállítódás is hozzájárul az öngyilkosságok megelőzéséhez, továbbá segítheti a mentális betegek gyógyulását is.[8] A templomba járás gyakorisága, illetve az örök életben való hit pozitív összefüggésben áll a jólléttel, továbbá a templomba járás csökkenti a distresszt.[9] Ezek alapján feltételezhetjük, hogy a vallás közösségi, szociális, társas támogató funkciója jelentősen hozzájárul a szubjektív jóllét minél magasabb mértékéhez.

[5] Kopp Mária – Székely András – Skrabski Árpád: Vallásosság és egészség az átalakuló társadalomban, *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, V. évf., 2004/2, 103–125; Martos Tamás – Kézdy Anikó: Vallásosság, lelki egészség, boldogság, in Horváth-Szabó Katalin (szerk.): *Vallásosság és személyiség*, Piliscsaba, PPKE, 2007, 51–83; Pikó Bettina: Vallásosság és káros szenvedélyek fiatalok körében, *Addictologia Hungarica*, IX. évf., 2003/2, 53–64.

[6] John E. Pérez et al.: Types of prayer and depressive symptoms among cancer patients: the mediating role of rumination and social support, *Journal of Behavioral Medicine*, XXXIV. évf., 2011/6, 519–530; A. R. Sullivan: Mortality differentials and religion in the United States: Religious affiliation and attendance, *Journal for the Scientific Study of Religion*, XLIX. évf., 2010/4, 740–753; Konkoly-Thege Barna et al.: Relationship Between Religiosity and Health: Evidence from a Post-communist Country, *International Journal of Behavioral Medicine*, XX. évf., 2013/4, 477–486.

[7] B. L. Whittington – S. J. Scher: Prayer and subjective well-being: An examination of six different types of prayer, *International Journal for the Psychology of Religion*, XX. évf., 2010/1, 59–68; Martos Tamás – Konkoly-Thege Barna – Michael F. Steger: It's not only what you hold, it's how you hold it: Dimensions of religiosity and meaning in life, *Personality and Individual Differences*, 49, 2010, 863–868.

[8] J. Maltsberger: *Suicide Risk, the Formulation of Clinical Judgement*, New York, New York University Press, 1986.

[9] C. G. Ellison et al.: Religious involvement, stress, and mentalhealth: findings from the 1995 Detroit Area Study, *Social Forces*, 80, 2001/1, 215–249.

A vallásos attitűdök megküzdéssel és lelki egészséggel való kapcsolatára is rámutatott több hazai kutatás.[10] A vallásos megküzdések olyan sajátos erőforrások a hívő ember életében, melyek megannyi adaptív módot biztosítanak a különböző problémák megoldásához. A pozitív vallásos megküzdés esetén az ember hisz és bízik Isten gondoskodásában, abban, hogy segít a nehézségek megoldásában, érzi Isten szeretetét. Ez a megküzdési forma tehát hozzájárul a fizikai jólléthez, a poszttraumás stressz tüneteinek enyhítéséhez, valamint a fájdalmas tapasztalatok pozitív irányú átértékeléséhez.[11]

Istenkép

A vallásos ember számára – különösen keresztény kultúrkörben – alapvetően fontos az Istennel való személyes, érzelmi élményeket és tapasztalatokat is magában foglaló kapcsolat. Istennel való kapcsolatunkat mindenekelőtt az határozza meg, hogy milyen képet alakítottunk ki róla. Istenképünk ugyanakkor személyiségünkre, cselekedeteinkre, viselkedésünkre is hatással van, és befolyásolja gondolkodásunkat. Az istenkép jellege azért is alapvető kérdés, mert gyakran megtalálható önismereti, kapcsolati és életvezetési nehézségeink hátterében.[12]

Az istenkép fogalmi tisztázására Ana-Maria Rizzuto[13] tett kísérletet mintegy félszáz évvel ezelőtt. Elgondolása szerint az *istenkép* az Istenről alkotott, bennünk élő szubjektív kép, melyben főleg érzelmi komponensek dominálnak. Leginkább kora gyermekkori tapasztalataink határozzák meg, s a tudattalanból kiindulva befolyásolja és irányítja életünket, meghatározza az érzéseket, a gondolkodást és a cselekvést.[14] Az *istenfogalom* kognitív jellegű tudás Istenről, tanulás és gondolkodás eredménye; nagyrészt tudatos, kevés érzelmi elemet tartalmaz, az egyház által közvetített. Az istenfogalom és istenkép olykor ellentmondásban is állhat egymással, például ha valaki tudatosan elfogadja ugyan a szerető és megbocsátó Istent (istenfogalom), miközben fél az ítélkező, büntető és bosszúálló Isten belső képétől. A kettő együtt alkotja az *istenrepre-*

[10] Kézdy Anikó et al.: A vallásos attitűdök, a megküzdési módok és a lelki egészség összefüggései serdülő- és fiatal felnőttkorban, *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 11, 2010, 1–16, https://doi.org/10.1556/Mental.11.2010.1.1. (Letöltés: 2020. január 11.)

[11] Ferencz E.: Vallásos megküzdés az élet alkonyán, *Keresztény Szó*, 2017, https://epa.oszk.hu/00900/00939/00194/EPA00939_kereszteny_szo_2017_01_4.html. (Letöltés: 2020. január 2.)

[12] Béri L. R.: A te arcodat keresem, *Embertárs*, 2016/2, 119–133.

[13] A. M. Rizzuto: *Critique of the contemporary literature in the scientific study of religion*, Paper presented at the annual meeting of the Society for the Scientific Study of Religion, New York, NY., 1970, http://www.godimage.org/rizzuto.pdf. (Letöltés: 2019. november 25.)

[14] Béri: A te arcodat.

zentációt. Istenképpel, illetve istenreprezentációval – természetesen egyéni különbségeket mutatva – minden ember rendelkezik, függetlenül attól, hogy vallásos-e vagy sem.

Az istenképet alakító tényezők

Az istenképet alakító és befolyásoló tényezők közül az egyik legkorábbi a gyermek szüleivel való kapcsolata, amely kapcsolat már születése előtt kialakul, és hatással van rá, hogy a magzatot várták-e vagy sem, áldásként vagy teherként tekintenek érkezésére. A gyermekben létrejövő ősbizalom vagy annak hiánya jelentősen befolyásolja a későbbi, Istenről alkotott képét.[15] De vajon melyik szülő van nagyobb hatással az istenképre?

Frielingsdorf[16] szerint a gyermek számára az „első istenszimbólum" képviselője az édesanyja. Ezt megerősítve Robu[17] is az anya–gyermek kapcsolatot tekinti az Istennel való kapcsolat ősmintájának. Ha a gyermek átélte az édesanya feltétel nélküli szeretetét, mely által biztonságos kötődés alakult ki közöttük, akkor istenképe pozitív lesz. Az apakép és az istenkép közötti kapcsolatról is ez mondható el, ám a két szülő közül az hat erősebben a gyermek istenképére, akit jobban idealizált. Kovács[18] kutatásában a férfiaknál és a nőknél is pozitív kapcsolatot talált a szerető szülőkép és a szerető istenkép között. Óvodások istenképét vizsgálva De Roos és munkatársai[19] úgy találták, hogy a szülők tetteiken keresztül is befolyásolják gyermekük istenképét. A „szerető" és „gondoskodó" anyakép, „anyaélmény" a „szerető Isten" fogalmával állt kapcsolatban. Hasonlóképpen a szülők fegyelmezési stílusa is hatással van a gyermekekben kialakuló istenképre. Azok a gyermekek, akiknek a szülei tekintélyelvű fegyelmezési módszereket (kiabálás, fenyegetés, büntetés) alkalmaztak, kevésbé látták gondoskodónak Istent, mint azok, akik nevelésében „szeretetorientált" módszereket használtak.[20]

[15] Robu M.: *Az istenreprezentáció kognitív szempontú vizsgálata*, Doktori értekezés, Debreceni Egyetem, 2013, https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/197809/Robu_Magda_diszszertacio_t.pdf. (Letöltés: 2019. november 2.)

[16] Karl Frielingsdorf: *Istenképek*, Budapest, Szent István Társulat, 2007.

[17] Robu: *Az istenreprezentáció*.

[18] Kovács R.: *A házastársi kapcsolat, a párkapcsolati elégedettség narratív pszichológiai tartalomelemzéssel és pszichometriai eszközökkel történő vizsgálata, tekintettel a családi életciklusokra*, Doktori (PhD) értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2012.

[19] S. A. De Roos – J. Iedema – S. Miedema: Young children's descriptions of God: influences of parents' and teachers' God concepts and religious denomination of schools, *Journal of Beliefs and Values*, XXII. évf., 2001/1, 19–30.

[20] J. R. Dickie et al.: Parent-child relationships and children's images of God, *Journal for the Scientific Study of Religion*, XXXVI. évf., 1997/1, 25–43.

A gyermek szüleivel való kapcsolatának tapasztalatai, a szülők tettei, nevelési stílusa, gondoskodása, és az is, hogy hogyan viszonyulnak Istenhez, mind szerepet játszanak istenképe kialakulásában.

Az istenképet alakító tényezők között a tágabb környezet, vagyis a gyermeket körülvevő más jelentős személyek istenképe is említést érdemel. A vallási közösségben szerzett tapasztalatok, a közösség képviselői által – tudatos és tudattalan folyamatokon keresztül – közvetített istenkép, a tanárok, nevelők, lelkipásztorok szerepe sem lebecsülendő.[21]

Az istenkép és az önértékelés összefüggése

Egyes tanulmányok szerint az önértékelésnek is jelentős szerepe van az istenkép formálódásában. Benson és Spilka[22] kutatásában a magas önértékelés pozitív, szerető istenképpel járt együtt, az alacsony önértékelés pedig negatív, kontrolláló vagy távoli istenképpel állt összefüggésben. A kutatók eredményeiket a *kognitív konzisztencia-elmélettel* magyarázták.

Az elmélet szerint, ha valaki a saját magáról alkotott képpel ellentétes információt észlel, az így keletkezett diszkomfortérzés csökkentése érdekében különböző stratégiákat alkalmaz, mint például szelektív észlelést, az észleletek torzítását vagy tagadását. Tehát ha valakinek alacsony az önbecsülése, önmagáról azt gondolja, hogy értéktelen vagy nem szerethető, akkor az ezzel ellentétes, vagyis a szerető és elfogadó Isten képét nem tudja elfogadni, és olyan istenképet fog kialakítani, amely egybevág a meggyőződésével. Vagyis önértékelésük függvényében ugyanazon tanítás, igemagyarázat, bibliai passzus alapján egyesek büntetőnek, mások irgalmasnak látják Istent. Ebből következően az alacsony önértékelésű személyek, akiknek ugyancsak szükségük lenne a türelmes, elfogadó, megbocsátó és szerető Istenre, nagy valószínűséggel kritikusnak, ítélkezőnek, elutasítónak látják őt.

Az istenkép és a mentális egészség kapcsolata

Az istenkép és istenfogalom, valamint a mentális egészség összefüggéseit vizsgáló tanulmányok arra mutatnak rá, hogy a pozitív istenfogalom nagyobb pszi-

[21] Béri: A te arcodat.

[22] P. Benson – B. Spilka: God image as a function of self-esteem and locus of control, *Journal for the Scientific Study of Religion*, XII. évf., 1973/3, 297–310.

chológiai jólléttel és élettel való elégedettséggel, pozitív megküzdési módokkal, nagyobb boldogsággal, magasabb önértékeléssel, valamint a depresszió alacsonyabb szintjével jár együtt.[23]

Robu[24] arra a következtetésre jutott, hogy a pozitív tartalmú istenreprezentációk közepesen erős, pozitív korrelációt mutatnak az élettel való elégedettséggel. Kovács[25] házastársakkal készített felmérésének eredménye egybecseng Benson és Spilka[26] eredményeivel, miszerint a szerető istenkép pozitív kapcsolatban áll az önértékeléssel, valamint a társ értékelésével.

Istenhez való kötődés

Az Istennel való kapcsolatra kötődési kapcsolatként is hivatkoznak.[27] A kötődés Bowlby[28] modellje értelmében olyan velünk született motivációs rendszer, amely a csecsemő és a gondozója közötti távolságot szabályozza, és a túlélést szolgálja. Az átélt tapasztalatok belső munkamodellé szerveződnek, amely az egyén későbbi kapcsolataiban befolyásolja elvárásait, és szerepet játszik a saját magáról és másokról alkotott kép kialakításában. A kialakult minta későbbi kapcsolataira is rávetül, azokat nagymértékben befolyásolja. A kötődést mérhetővé téve Ainsworth és munkatársai biztonságos és bizonytalan, utóbbin belül elkerülő és ambivalens kötődési stílust különítettek el. A tipológia a későbbiekben még a dezorganizált kötődési típussal egészült ki.[29] Az Istenhez való kötődés jellege személyenként eltérő: lehet biztonságos, elkerülő vagy szorongó.[30]

A kora gyermekkorban kialakult belső munkamodellek és az Istennel való kapcsolat összefüggéseit az összeillési, kompenzációs és *szocializációs-összeillési hipotézisekkel* magyarázzák. Az összeillési hipotézis értelmében a felnőtt

[23] B. P. Zahl – N. J. S. Gibson: God representations, attachment to God, and satisfaction with live: a comparison of doctrinal and experiential representations of God in Christian Young Adults, *The International Journal for the Psychology of Religion*, XXII. évf., 2012/3, 216–230; Benson – Spilka: God image.

[24] Robu: *Az istenreprezentáció*.

[25] Kovács: *A házastársi*.

[26] Benson – Spilka: God image.

[27] L. A. Kirkpatrick – P. Shaver: Attachment theory and religion: childhood attachments, religious beliefs and conversion, *Journal for the Scientific Study of Religion*, XXIX. évf., 1990/3, 314–335.

[28] J. Bowlby: Attachment and loss: Retrospect and prospect, *American Journal of Orthopsychiatry*, 1982, 52(4), 664.

[29] M. D. S. Ainsworth et al.: *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation,* Hillsdale, NJ, Lawrence Erlbaum, 1978.

[30] Láng A.: Az Istenhez való kötődés és a vallásos megküzdés szerepe az élettel való elégedettségben, *Orvosi Hetilap*, CLIV. évf., 2013/46, 1843–1847.

olyan képet alakít ki Istenről, amely megfelel kora gyermekkori tapasztalatainak hatására kialakult belső munkamodelljének. Az elmélet szerint a biztonságosan kötődő gyermekek képesek felnőttként bensőséges kapcsolatot átélni Istennel, míg a bizonytalanul kötődők felnőttként is bizonytalanul kötődnek Istenhez, vallásosságukban félelmet és szorongást élnek át (ambivalens), vagy egyáltalán nem keresik Isten közelségét (elkerülő). A *kompenzációs hipotézis* szerint azok számára, akik gyermekkori kötődési személyükkel nem éltek át biztonságos kapcsolatot, Isten helyettesítő kötődési személlyé válhat, és a vele való kapcsolatban teljesen új tapasztalatokat szerezhetnek, hiszen Isten mint tökéletes kötődési személy az egyén valamennyi szükségletét képes kielégíteni. Ennek nyomán a vallásos megtérés és Istenhez fordulás a meghatározó és a lelki egészség szempontjából is lényeges „találkozások" egyike lehet. A *szocializációs-összeillési hipotézis* szerint a kötődés egyik fontos szerepe a vallásossággal kapcsolatos szülői minta átvételében rejlik. Nagyobb valószínűséggel követik szüleik vallásosságát azok, akik biztonságos kötődést alakítottak ki. A bizonytalanul kötődők inkább elpártolnak attól a személytől és attitűdjeitől, akivel kapcsolatban szorongást vagy akár kötődési traumákat éltek át. Ha ilyen tapasztalatokra vallásos szülővel kapcsolatban tesznek szert, könnyebben elfordulnak a számukra hiteltelenné vált vallásosságtól, viszont ha nem vallásos szülővel, akkor könnyebben orientálódnak a vallás nyújtotta biztonság felé.[31] Az Istenhez való kötődés minősége hasonló összefüggést mutat a mentális egészséggel, mint az istenkép jellege.[32]

Sémák és istenkép

„Szeretlek benneteket – mondja az Úr." (Mal 1,2) Akkor vajon miért éljük meg olyan sokféleképpen Isten hozzánk való viszonyát? Mi az oka annak, hogy Istenről és vallásról folytatott beszélgetéseink során ugyanazon hívő közösséghez tartozók is eltérő istenképről számolnak be?

[31] A. McDonald et al.: Attachment to God: Testing the correspondence vs. compensation hypothesis, *Journal of Psychology and Christianity*, XXIV. évf., 2005/1, 21–28; Urbán Szabolcs: A vallásosság kötődéselméleti megközelítésének alapjai, in Torgyik J. (szerk.): *Néhány társadalomtudományi kutatás és innováció*, Komarno, International Research Institute, 2018, 228–238.

[32] Kirkpatrick – Shaver: Attachment; P. Granqvist – B. Hagekull: Religiousness and percieved childhood attachment: profiling socialized correspondence and emotional compensation, *Journal for Scientific Study of Religion*, XXXVIII. évf., 1999/2, 254–273.

Béri[33] csendes és észrevétlen járványnak nevezi korunk istenképtorzulását. Aten, O'Grady és Worthington[34] említést tesznek a maladaptív sémák által okozott, istenképpel kapcsolatos nehézségekről, és a megoldást azon sémák azonosításában látják, melyek Istennel és saját magunkkal kapcsolatosak. Az istenkép és a korai maladaptív sémák összefüggéseinek vizsgálata a pszichológiának ez idáig kevéssé kutatott területe, empirikus vizsgálatok nem is találhatók a témában.

A korai maladaptív séma fogalma

Az egészséges felnőtt ember képes arra, hogy érzelmi alapszükségleteit adaptív módon elégítse ki. Young és munkatársai[35] szerint abban a személyben, aki erre nem képes, gyermek- és serdülőkori élmények, tapasztalatok alakítottak ki olyan diszfunkcionális, önsorsrontó érzelmi és kognitív mintázatokat, amelyek a későbbiekben mind kiterjedtebben hatják át az életét. Ezeket a mintázatokat nevezik sémáknak. A gyermekkori eredet indokolja a korai, a diszfunkcionális, önsorsrontó jelleg pedig a maladaptív jelző használatát. Young öt alapvető érzelmi szükségletet nevez meg: biztonságos kötődés, elfogadás, gondoskodás; az autonómia, kompetencia és identitás érzése; reális keretek (határok) és önkontroll; a szükségletek és érzelmek kifejezésének szabadsága; a spontaneitás és játék igényének kielégülése. Ezen érzelmi szükségletek alapján öt úgynevezett sématartományt azonosítottak, melyeken belül összesen 18 korai maladaptív sémát különítettek el. A sémák befolyásolják a valóságról alkotott képet, amely hat az egyén működésére, hangulatára, kapcsolataira, súlyosabb esetekben pedig mentális problémákhoz vezet.

A sémákat önkéntelenül is fenntartjuk, nehezen tudunk rajtuk változtatni, mert – egyebek mellett – a valóság torzításával akaratlanul is létrehozzuk azokat a körülményeket, amelyek bizonyítékul szolgálnak számunkra, hogy a séma igaz. A sémák súlyossága és kiterjedtsége igen eltérő lehet. Minél súlyosabb a séma, annál több helyzetben aktiválódik, és annál intenzívebb és tartósabb negatív érzelmekkel jár együtt. A legsúlyosabb és legkiterjedtebb maladaptív sémák kialakulása általában a gyermekkorra vezethető vissza, és többnyire egyik vagy másik szülőhöz, esetleg mindkettőjükhöz köthető. Minden, a séma szempontjá-

[33] Béri: A te arcodat.

[34] J. Aten – K. O'Grady – E. Worthington Jr. (eds.): *The psychology of religion and spirituality for clinicians: Using research in your practice*, Routledge, 2013.

[35] J. E. Young – J. S. Klosko – M. E. Weishaar: *Sématerápia*, Budapest, Magyar Viselkedéstudományi és Kognitív Terápiás Egyesület (VIKOTE), 2017.

ból releváns gondolat, érzés, magatartás és életesemény vagy megszilárdítja, vagy gyengíti, azaz gyógyítja a sémát.[36]

Ha az istenkép és a maladaptív sémák kialakulásában egyaránt a gyermekkori élmények játsszák a legfőbb szerepet, fejlődésüket az elsődleges gondozóval vagy gondozókkal – vö. szülőkkel – való kapcsolat határozza meg, feltételezhető, hogy összefüggnek egymással. Ahogy a másokkal vagy a világgal való kapcsolatra igaz, hogy az egyén azonosítja és akaratlanul is újrajátssza gyermekkori fájdalmas élményeit, ugyanúgy igaz lehet ez az Istennel való kapcsolatra is: a már kialakult séma önfenntartó jellege miatt nem engedi megváltozni az istenképet. Azt mondhatjuk tehát – egyetértve Blake-kel[37] –, hogy a maladaptív sémák magyarázatot adhatnak arra, miért lehet olyan különböző egyazon vallás követőinek istenképe.

Vizsgálat és módszer

A sémák és az istenkép közötti kapcsolat feltárására, valamint arra a kérdésre, hogy a vallásosságnak, illetve a vallásosság mértékének van-e bármilyen hatása erre a kapcsolatra, 1250 vizsgálati személy bevonásával törekedtünk választ adni. Az adatfelvétel online kérdőívek segítségével történt. A kutatásban 18 évesnél idősebb, pszichésen egészséges személyek vehettek részt, akik előzetesen tájékoztatást kaptak a kutatás céljáról, valamint arról, hogy részvételük önkéntes és anonim. A résztvevők demográfiai adatait egy részletes kérdéssorral jártuk körbe. Az egyéni vallásosság mérésére az intrinzik és extrinzik dimenziókat megkülönböztető *Religious Orientation Scale*-t (ROS-skálát) használtuk.[38] Az élményszintű vallásosságot az úgynevezett INSPIRIT Skálával (*Index of Core Spiritual Experience*) mértük.[39] A Kötődés Istenhez Leltár[40] szintén két dimenzió – az elkerülés és a szorongás – mentén méri a kitöltő Istenhez való kötődésének minőségét. A Szerető és Kontrolláló Isten Skálát (*Loving and Controlling God Scale* – LCGS) az istenkép, anyakép és apakép mérésére, illetve összeha-

[36] Uo.

[37] R. Blake: *God image and early maladaptive schemas: A correlational study*, Regent University, Faculty of the School of Psychology & Counseling, 2007.

[38] Murányi I.: Fiatalok vallásos szocializációja és előítéletessége, *Educatio*, 2004/4, 583–594, www.edu-online.eu/hu/letoltes.php?fid=tartalomsor/982. (Letöltés: 2020. március 18.)

[39] J. D. Kass et al.: Health outcomes and a new index of spiritual experience, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1991, 203–211.

[40] R. Beck – A. McDonald: Attachment to God: The attachment to God inventory, tests of working model, *Journal of Psychology & Theology*, 2004, 32, 92–103.

sonlítására használtuk.[41] A korai maladaptív sémák mérésére a Young-féle Séma Kérdőív rövid változatával került sor (*Young Schema Questionnaire* – YSQ3).[42] A kérdőívek eredményeit statisztikai módszerekkel elemeztük.

Eredmények és következtetések

Eredményeink közül jelen keretek között csak igen kevésre tudok kitérni. Többek között negatív kapcsolatot mutattunk ki az *Elszakítottság és elutasítottság* sématartomány sémái és a *szerető istenkép* között. Erre a sématartományra az a hiedelem jellemző, hogy az illető biztonság, stabilitás, gondoskodás, empátia, érzései megosztása, elfogadás és tisztelet iránti igénye nem fog teljesülni. Jellegzetes háttere a közönyös, rideg, elutasító, robbanékony, kiszámíthatatlan, bántalmazó, visszafogott vagy magányos családi légkör. Ezek a szükségleti deficitek öt maladaptív sémával írhatók le: Elhagyatottság – instabilitás, Bizalmatlanság – abúzus, Érzelmi depriváció, Csökkentértékűség – szégyen, Társas izoláció – elidegenedettség. Tehát minél magasabb a séma értéke, az egyén annál kevésbé látja Istent elfogadónak, megbocsátónak, szeretetteljesnek.

Hasonló eredményre jutottunk az *Aggályosság és gátlás* sématartomány két sémája – a *Könyörtelen mércék – hiperkritikusság* és a *Büntető készenlét* –, valamint az egyén Istenről alkotott reprezentációja közötti összefüggés tekintetében is. Mindkét maladaptív séma vonatkozásában azt találtuk, hogy az azokkal rendelkező egyének kontrollálóbbnak (ellenőrző, követelményeket támasztó, szigorú) látják Istent, mint azok, akik alacsony átlagértéket értek el a szóban forgó sémákat illetően. A *Büntető készenlét* esetében ezen túl még negatív kapcsolat is kimutatható a szerető istenképpel.

Az *Aggályosság és gátlás* sématartományhoz tartozó alapvető érzelmi szükséglet a spontaneitás és játék, melyek deficitje négy maladaptív sémával írható le. Ezek hátterében zord, túlkövetelő, néha büntető légkörű család áll, amelyben a teljesítmény, a kötelesség, a perfekcionizmus, a szabályok követése, sok esetben az érzelmek elrejtése uralkodik. Közülük a *Könyörtelen mércék – hiperkritikusság* mögött az a hiedelem húzódik meg, hogy az egyénnek törekednie kell arra, hogy a viselkedés és teljesítmény nagyon magas, belsővé tett mércéinek megfeleljen, többnyire azért, hogy a kritikát elkerülje. Ennek következtében az illető állandóan nyomás alatt érzi magát, vagy nehezére esik lassítani; nemcsak ma-

[41] Benson – Spilka: God image.

[42] Vankó T.: *Kötődés és korai maladaptív sémák vizsgálata egyes pszichés zavarokban*, Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, 2012, https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15280/vanko-tunde-phd-2013.pdf. (Letöltés: 2019. november 2.)

gával, hanem másokkal szemben is nagyon kritikus. Jellemzői többek között a perfekcionizmus, túlzott figyelem a részletekre, merev szabályok és „kell" állítások az élet számos területén, irreálisan magas morális, kulturális vagy vallási szabályok; vagy az idővel és hatékonysággal való állandó foglalkozás, a teljesítmény fokozásának kényszere.

A *Büntető készenlét* sémával rendelkező egyén általában haragos, intoleráns, büntető és türelmetlen olyan emberekkel (beleértve saját magát is), akik nem felelnek meg elvárásainak és mércéinek. Többnyire nehezére esik saját vagy mások hibáit elnéznie, mivel nem hajlandó figyelembe venni az enyhítő körülményeket, az emberi tökéletlenséget, vagy átérezni a másik érzéseit.

Nem meglepő tehát, hogy akik úgy gondolnak magukra, hogy „nem vagyok elég jó, mindent tökéletesen kell csinálnom", illetve „aki hibázik, az büntetést érdemel, nincs kegyelem, nincs kivétel", azok Istenről alkotott elképzelését és hitéletét is alakítja ezen meggyőződésük. Az Istennel kapcsolatos eltérő információk közül az egyén azokat veszi észre, és azokkal foglalkozik, amelyek összhangban vannak a sémájával, ráadásul az erre a sémára jellemző kognitív torzításoknak megfelelően értelmezi azokat.

Noha a vallásosság védőhatásai[43] alapján feltételeztük, hogy a vallásosság differenciál a sémák és az istenkép kapcsolatában, az eredmények azt mutatják, hogy nincs hatása a két változó kapcsolatára. Az alacsony, közepes vagy magas vallásossággal jellemezhető személyek esetében sem volt lényegi eltérés a sémák és az istenkép (szerető, kontrolláló) összefüggésében.

Feltehető azonban, hogy amennyiben Isten mint tökéletes kötődési személy az egyén valamennyi szükségletét képes kielégíteni,[44] akkor a hívő ember életében a vele való kapcsolat és az abból fakadó megannyi tapasztalat akár gyógyító hatású is lehet. A vallásos megtérés mint gondolkodásmód-változás, a közösség által nyújtott társas támogatás és elfogadás, a vallásos megküzdési minták és módok olyan többleterőforrásokkal együtt, mint az imádság, a rendszeres bibliatanulmányozás, akár a korai maladaptív sémák gyengítésében (gyógyításában) is szerepet játszhatnak, s ezen keresztül az istenkép formálódására is hatással lehetnek. Mindemellett az istenképet alakító tényezők egyikeként beazonosítható korai maladaptív sémák felülírására koncentráló eljárás, a sématerápia segítségével is közelebb kerülhetnek a sémával rendelkezők ahhoz, hogy Istent úgy

[43] Kass et al.: Health outcomes; Kopp – Székely – Skrabski: Vallásosság; Pikó Bettina: *Fiatalok lelki egészsége és problémaviselkedése a rizikó- és protektív elmélet, a pozitív pszichológia és a társadalom-lélektan tükrében*, Akadémiai doktori értekezés, 2012, http://real-d.mtak.hu/566/7/dc_310_11_doktori_mu.pdf. (Letöltés: 2019. október 25.); Robu: *Az istenreprezentáció*,.

[44] Kirkpatrick – Shaver: Attachment.

lássák és tapasztalják meg, ahogyan magáról kinyilatkoztatta: „Szeretlek benneteket."

A korai maladaptív sémák és a vallásosság kognitív-érzelmi (az istenképet érintő) és viselkedésbeli (a vallásgyakorlást érintő) összefüggései számos új területet nyitnak meg a pszichológiai kutatás számára. Emellett az is fontos cél, hogy a szülők, nevelők és lelki vezetők figyelmét felhívják és ráirányítsák a sémák működésére. Noha a korai maladaptív sémák kezelése pszichológus feladata, a lelkésznek, hitoktatónak és lelki vezetőnek fontos lenne szem előtt tartania, hogy a legőszintébb törekvés ellenére is nehéz elindulni Krisztus követésének útján egy maladaptív séma által fenntartott negatív istenképpel. Ahogy azt is fontos lenne felismerni, hogy amikor valakinek a hitéletét kudarcok és krízisek szegélyezik, vagy amikor sem az önmagával, sem az Istennel való helyes szeretetkapcsolatban nem halad előre, ennek oka a személy egész életét behálózhatja, és boldogulását munkájában és társas kapcsolataiban egyaránt megnehezítheti. A szülők és a gyermeket közvetlenül körülvevő család figyelmét pedig arra hívhatják fel ezen eredmények, hogy az általuk közvetített istenkép nem kevesebbet adhat, mint motivációt, stabilitást, biztonságot és belső szabadságot.

A szerző a tanulmány alapjául szolgáló kutatást a „Személyiség- és Egészségpszichológiai Kutatások" kutatócsoport 20655B800 témaszámú, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kara által finanszírozott pályázat keretében végezte.

MIRNICS ZSUZSANNA – TERÉK ZOLTÁN

ÉLETCSAPDÁK

Mária kétségbeesetten vágyakozik egy bensőséges párkapcsolatra; próbálkozásai során azonban eddig többször is verbális és fizikai bántalmazás érte. Ez annál is fájdalmasabb számára, hiszen édesapja gyermekkorában gyakran agresszív volt vele, sok tapasztalata van a bántásról, megalázásról.

Bálint, menyasszonyát követve, külföldön szeretne munkát vállalni, de bátortalan. Megfelelő végzettséggel és munkatapasztalattal rendelkezik, de visszza-visszatér az az érzése, hogy nem elég jók a képességei, retteg attól, hogy kénytelen lesz feladni a terveit. Nehezen tud kitartani az önéletrajz-küldések, interjúk sorozatában. Mindezt tovább nehezíti, hogy gyermekkorából is sok negatív emléke van az iskolai kudarcokról.

Kamilla állandóan aggódik az egészsége miatt. Huszonéves kora ellenére éberen figyeli teste minden rezdülését, egymást követő kivizsgálások során kér orvosi segítséget, tanácsot. A leletek nem igazolnak komolyabb betegséget, így az orvosok nem adnak számára megnyugtató, egyértelmű választ. Vissza-visszatérő panaszainak eredete bizonytalan, és ő továbbra is szorong. Amikor éppen nincs egészségügyi problémája, lehetséges fertőzések, betegségek miatt nyugtalankodik, mert „bármikor történhet valami katasztrófa". Mindemellett Kamilla nagyon nehezen fejezi ki az érzéseit, gyakran pókerarccal, szavak nélkül reagál le olyan helyzeteket, amelyek másokban érzelmeket keltenek. Fizikai nehézségeiről tud beszélni, de a lelke mások számára ismeretlen.

A pszichológia sématerápiás megközelítése szerint a korai maladaptív sémák a gyermekkori negatív élmények szubjektív megélésének belső leképeződései; olyan kiterjedt működési mintázatok, amelyek széles körű, negatív hatást gyakorolnak felnőttkori beilleszkedésünkre és kapcsolatainkra. Emlékekből, érzelmekből, gondolatokból (kogníciókból) és testérzésekből állnak, és önmagunkra, illetve a számunkra fontos személyekre vonatkoznak. A korai maladaptív sémák gyermekvagy serdülőkori eredetűek, de egész életünk során megmaradhatnak, amellett,

hogy megélésük változhat.[1] A fenti három példában az érintetteknek valójában kevés okuk van a gyötrődésre, ezzel együtt szinte automatikus programként olyasmit gondolnak vagy éreznek, ami tartósan nehezíti számukra jelenlegi élethelyzeteikben a reális, hatékony megoldást. Gyakran ők maguk is tudják, hogy érzéseik talán nem valósak, de nehezen tudnak kilépni „életcsapdáikból".

A korai maladaptív sémák kialakulásának oka a gyermekkorban tartósan kielégítetlenül maradt alapszükségletekre vezethető vissza. Öt ilyen alapvető érzelmi szükségletcsoportot ismerünk, melyek – rövid megnevezéssel – kötődés, autonómia, szabad érzelem- és szükségletkifejezés, spontaneitás és játék, valamint reális határok.[2]

A *kötődés* érzelmi szükséglete azt jelenti, hogy minden gyereknek szüksége van olyan elfogadó és biztonságos közegre, amelyben természetes módon ki tud teljesedni. Gondoskodó szülők mellett egy gyermek szeretetre méltónak és értékesnek éli meg önmagát, szükség esetén szabadon és bátran fordulhat hozzájuk segítségért, támaszért. Minden gyermek igényel egy természetes értékesség érzést is azzal kapcsolatban, hogy származási családjában ő rendkívül fontos, különleges, pótolhatatlan. Azok, akik családjukban feleslegesek, távollétükben nem hiányoznak, ők maguk, vagy akár a számukra fontos tárgyak a szüleik számára nem képviselnek értéket, egész életük során rendkívüli fájdalom és üresség érzéssel küzdhetnek. Az első szükséglet csoport sérülése jelenti a személyiség legmélyebb károsodását, pszichés tünetek erős kockázatával jár, tartós, erős indulatokat, erős negatív mintákat kelt [3]

Az egészséges fejlődéshez szükségünk van arra az érzésre is, hogy kompetensek, hatékonyak, ügyesek vagyunk. Meg kell tapasztalnunk, hogy önállóan meg tudjuk oldani életünk legtöbb helyzetét, életképesen álljuk a nehézségeket, saját ügyeink intézésében általában nem szorulunk másra. Az *autonómia és kompetencia* tapasztalata fontos része az önértékelésünknek is. Ha valaki felnőttkorban nem eléggé önálló, túlságosan függ a szüleitől vagy egy párkapcsolaton belül rejtetten arra vágyakozik, hogy egy helyette mindent megoldó fontos személy árnyékában éljen, akkor a második szükségletcsoport sérülésére gyanakodhatunk. Hasonló a helyzet olyankor is, amikor az egyén nem képes értékelni a sikereit, vagy olyan helyzeteket választ, amelyekben sorozatosan kudarcot vall. [4]

[1] Jeffrey E. Young – Janet S. Klosko – Marjorie E. Weishaar: *Sématerápia*, Budapest, VIKOTE, 2002.

[2] Uo.

[3] John Philip Louis – Louis Karen McDonald: *Good Enough Parenting: An In-Depth Perspective on Meeting Core Emotional Needs and Avoiding Exasperation*, New York, Morgan James Publishing, 2015.

[4] Uo.

A harmadik csoport, a *szabad ön- és érzelemkifejezés* arra a mély igényünkre vonatkozik, hogy szabadon beszélhessünk valamennyi érzelmünkről, legyen az akár pozitív, vagy negatív. Ha egy gyermek bármely témával és bármikor a szüleihez fordulhat, ettől arra a meggyőződésre jut, hogy a szeretteinek fontosak az érzései; mi több, érezni teljesen természetes, biztonságos dolog. Az érzelmek felismerése és kommunikálása azáltal is fontos, hogy ezek nélkül a későbbiekben nincsen intimitás, és ezáltal tartós párkapcsolat sincs. Önmagában a párkapcsolat „kémiája" – a fizikai vonzerő – a tartós elköteleződéshez ritkán elegendő, a párkapcsolati nézeteltérések rendezéséhez az érzelmi intelligencia előbb-utóbb elengedhetetlenné válik. A jól működő párkapcsolatok további fontos eleme, hogy mindkét fél el tudja fogadni, sőt képes legyen kezelni a párja megzuhanásait, rosszabb hangulatait. Akinek távolságtartó, sivár vagy rideg a szülői környezete, e területeken kissé tapasztalatlan lesz; esetenként kizárólag racionálisan tud majd működni, érzelmi intelligenciája hiányos marad. [5]

A következő érzelmi szükséglet a *spontaneitás és játék*, azaz a pihenés, kikapcsolódás igénye. Néha arra vágyunk, hogy egyszerűen a magunk módján létezhessünk, és ne tegyünk semmi fontosat; minden kötelesség és következmény nélkül feloldódjunk a pillanat örömében. Ebbe a szükségletcsoportba tartozik a játékra vagy a hobbira való igényünk is. Vannak családok, ahol minden „véresen komoly", például valamelyik szülő munkamániás és követelő, illetve a gyermekét is erre az életmódra neveli, mert meggyőződése, hogy az életben csak így lehet érvényesülni. A kihasználatlan idő e családokban megengedhetetlen és tilos, így a gyermek folyamatos belső konfliktust él át a saját pihenési szükséglete és a szülő magas elvárásai között. A későbbiekben, felnőttkorban is úgy érezheti, hogy az átlagos teljesítmény valójában gyenge, és ami nem tökéletes, az rossz. Az ilyen gyermek és felnőtt a teljesítményhajszolás következtében végtelenül elfárad, érzelmileg kiürül. Önmagával szemben „hajcsárrá", másokkal szemben keményen számonkérővé válhat. [6]

Végül, a utolsó szükségletcsoport: a *határok szükséglete*. Nem kellemes, mégis szükséges velejárója a gyermekkornak, hogy a környezet szabályokat állítson, ezáltal korlátozásokat vezessen be a gyermekkel szemben. A határok kijelölése már a legegyszerűbb helyzetekben is megnyilvánul, így a gyermek nem rohanhat bele piros lámpánál a forgalmas útkereszteződésbe, nem léphet cipővel a szobába, nem nyúlhat a forró sütőhöz. A korlátozás a morális viselkedésre is vonatkozik, például az óvodás megtanulja, hogy illendően köszönnie kell, kérdés nélkül nem veheti el a testvére játékát vagy ennivalóját, és helytelen a barátját fojtogatnia. Azok, akik szülői elhanyagolás miatt, vagy éppen elkényeztetés okán gyer-

[5] Uo.
[6] Uo.

mekkorukban nem tapasztaltak megfelelő szabályokat, felnőttként is küzdenek viselkedésük kontrolljával és a másokhoz való alkalmazkodással. Esetenként rendkívül szertelenek, és önkontrolljuk gyenge, máskor túlzott önkorlátozásra hajlamosak; megint más esetben önmagukkal nagyon megengedőek, míg másokkal a kegyetlenségig kemények, [7]

Mária gyermekkorából a biztonság hiányzott. Az apai agresszió kiszámíthatatlanul érte, édesanyja védtelen és alárendelődő volt, kiszolgáltatta gyermekeit a férjének. Mária számára gyermekként elviselhetetlen volt a fájdalmas tehetetlenség; egész későbbi életében ettől az érzéstől törekedett menekülni. Ismerősen élte meg azt, hogy bántják, fájdalma van, és reménytelenül törekszik megvédeni magát. Felnőttkorában nagyon félt attól, hogy társkeresése során agresszív partnerre akad, így erős, de első benyomásra jóindulatú férfiakat keresett. A kisebb párkapcsolati nézeteltérések során azonnal keményen védekezett, nehogy újra kiszolgáltatott, legyőzött helyzetbe kerüljön. Bármennyire törekedett tehát megfelelő partnert találni, vehemensen védte is magát tőle, így szinte mindig hangos, durva konfliktusai alakultak ki. Egyes barátairól a párkapcsolati viták során kiderült, hogy valójában erőszakosak, míg mások azt jelezték vissza, hogy valójában Mária fellépése támadó, és erre viszontagresszióval reagáltak. Mária a családjában történtekből ugyanis azt tanulta meg, hogy védtelen a megsemmisítő erőszakkal szemben, így megelőző csapást mért partnereire: a kicsit hangosabb, de ártalmatlan megnyilvánulásokat is bántásnak vette, és ebből fakadt az állandó, reménytelen, kétségbeesett küzdelme. A lelke mélyén nem létezett számára a békés kapcsolat lehetősége. Sohasem vonzották olyan „gyenge" férfiak, akik mellett valódi nyugalomra tudott volna találni.

Bálintnak a kompetenciaérzés megélése hiányzott. Serdülőkora kezdetén, mivel a barátságai kötötték le a figyelmét, hosszabb ideig gyenge jegyeket vitt haza. Engedelmes kisfiúból fokozatosan vadóc, dacos kamasszá változott. Családjából, melyben kemény munkamorál uralkodott, egyre inkább kilógott, elkönyvelték róla, hogy húgához képest „tehetségtelen és lusta". Szülei elutasítása erősen meggyötörte, és bár érdeklődött bizonyos iskolai tárgyak iránt, és intelligenciának sem volt híján, elvesztette a talajt a lába alól. Több éven át azt élte meg, hogy akármit is tesz, már nem tud megfelelni, és egy rockbandába menekült otthonról. A későbbiekben érettségije nem jól sikerült, de szerencsével mégis bejutott egy vágyainak megfelelő képzésre, és szerzett egy versenyképes egyetemi diplomát. Tanulmányai után elhelyezkedett, kollégái értékelték, jól is keresett, és családalapításon gondolkodott. Mindemellett bármennyit és bármilyen

[7] Uo.

hatékonyan dolgozott is, fiatalkorától kezdve úgy érezte, hogy igazán sikeres, nehezen tudta magát munkahelyi környezetben ügyesnek, kompetensnek megélni. Menyasszonya ekkor külföldön kapott állásajánlatot. Bálint természetesen elhatározta, hogy követni fogja, de ennél az országváltási tervnél önértékelési problémája jelentős elakadást okozott.

Kamillára családtagjai sokkal jobban figyeltek akkor, amikor beteg volt, mint egészséges időszakaiban. Serdülőkorában sokat fájt a hasa, orvosai hosszasan, többször vizsgálgatták. Munka által leterhelt édesanyja szenvedése idején kedves gondoskodással, féltő aggodalommal vette körül. Amikor azonban Kamilla meggyógyult, az anya is visszatért sok munkájához, és a lány hiába mesélt volna otthon iskolai élményeiről, barátságairól vagy érdeklődési köréről, élete „egészségesebb" része már nem váltott ki figyelmet az édesanyjából. Fiatal felnőttkorára meg is szokta, hogy valódi érzéseit jobb elrejtenie, mivel elvárják tőle, hogy kötelességtudóan és csendben tegye a dolgát. Kamillának a szabad ön- és érzelemkifejezés lehetősége hiányzott gyermekkorában, a másoknak (édesanyjának) való megfelelés során háttérbe szorította saját igényeit. Tévesen azt a tudattalan alapfeltevést alakította ki, hogy ha gondoskodást vár, akkor „tünetet kell produkálnia".

Az alapvető érzelmi szükségletek kielégítése terén bekövetkezett hiányok Jeffrey Young amerikai terapeuta, a sématerápiás irányzat fő képviselője szerint 18 féle „sérülési pontot", azaz sémát alakítanak ki, amelyeket öt sématartományhoz rendelhetünk (1. táblázat). Az első sématartományban – ún. *elszakítottság és elutasítottság* – olyan „életcsapdák" találhatók, mint az érzelmi depriváció (érzelemhiány) vagy az elhagyatottságérzés. E minták abból fakadnak, hogy a szülő iránti kötődés nem volt biztonságos, stabil és bensőséges. A második sématartomány – *károsodott autonómia* – körébe sorolható például a másokkal való túlzott egybefonódottság, összeolvadtság-érzés vagy az inkompetencia. További sématartományok a *kóros másokra irányultság*, amelybe egyebek közt a másoknak való túlzott megfelelési igény („elismerés hajszolása") tartozik, valamint az *aggályoskodás és gátlás*, amelybe a negativizmust és pesszimizmust, valamint a maximalizmust és perfekcionizmust („könyörtelen mércék") sorolhatjuk. Végül, a *károsodott határok* sématartományba azok a mintázatok tartoznak, amelyek megléte esetén az egyén hajlamos mások jogait és érzéseit semmibe venni, ilyen séma például a *feljogosítottság*.

1. táblázat. *Alapvető érzelmi szükségletek és kielégítésük hiányában keletkező sémák*

Alapvető érzelmi szükséglet	**Kielégítése hiányában keletkező séma neve (példák)**	**Kielégítése hiányában keletkező, tartós negatív gondolatok és érzések**
I. Biztonság, stabilitás, elfogadás és gondoskodás	Elhagyatottság Bizalmatlanság-abúzus Csökkentértékűség	*„Nem vagyok szeretetre méltó."* *„Nem bízhatok az emberekben."* *„Nem kaphatok segítséget másoktól."*
II. Autonómia, kompetencia- és identitásérzés	Kudarcérzés Függőség/inkompetencia	*„Képtelen vagyok segítség nélkül, önállóan boldogulni."* *„Ügyetlen vagyok, és képtelen vagyok bármit normálisan megcsinálni."* *„Bármihez is kezdek, nem sikerül."*
III. Szabad önkifejezés, érzelem- és szükségletkifejezés	Elismerés hajszolása Önfeláldozás	*„Senki sem kíváncsi az érzéseimre."* *„Felesleges beszélnem magamról, mert senkit sem érdekel."* *„Meg kell tagadnom a negatív érzéseimet."* *„Az, hogy mire van szükségem, senkinek sem számít."*
IV. Spontaneitás és játék	Könyörtelen mércék Negativizmus/pesszimizmus	*„Mindig történik valami rossz dolog, minden elromlik."* *„Ami nem tökéletes, az rossz."* *„Ha nem csinálok valami hasznosat, akkor értéktelen vagyok."*
V. Reális határok	Feljogosítottság Elégtelen önkontroll	*„Nekem mindenből több jár, mint másoknak."* *„Különleges ember vagyok, másokkal ellentétben."* *„Nem törődöm mások gondolataival, érzéseivel."*

Minél több korai maladaptív sémája van egy személynek, annál valószínűbb, hogy lelki betegséggel – általában személyiségzavarral – küzd.[8] A több séma által érintett személyek rendszerint azt élik meg, hogy negatív érzéseik felett

[8] Jens C. Thimm: Relationships between early maladaptive schemas, mindfulness, self-compassion, and psychological distress, *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 17, 2017/1, 3–17.

elveszítik az uralmat.[9] Young szerint a magyarázat az érzelemszabályozási folyamatokban keresendő. A félelem, szorongás tanulásában az amygdala nevű struktúra játszik fontos szerepet (1. ábra), amelyben a traumatikus emlékek is rögzülnek. A tartósan megterhelő élmények hatására megváltoznak az agyi reakciók, például egyes ingerületátvivő anyagok (transzmitterek) így a szerotonin- és endogén opiát háztartása. A traumához hasonló érzelmi helyzetekben a megterhelő tapasztalatok nyoma automatikusan – és tudattalanul – aktiválódik, a szervezet felkészül a veszélyhelyzetre, és ezzel a változással sajátos stresszreakciók, testérzések (pl. szapora légzés, bőrhőmérséklet-változás) is társulnak. Az amygdaláris rendszer elég gyorsan reagál, sokkal gyorsabban, mint amilyen a tervezett, tudatos válasz lenne. Mindemellett, e mechanizmus hajlamos a téves riasztásra, a traumára csak halványan emlékeztető helyzetekben is félelmet, agressziót vagy más negatív érzéseket élhetünk át, veszélyhelyzetként dekódolva olyan szituációkat, amelyek valójában nem azok. A gyermekkori sérülések (szülői elhanyagolás, érzelmi vagy fizikai bántalmazás) emléke az amygdaláris rendszerben tárolódik erős érzelmek és testérzetek formájában. E mintázatok általában véve, és különösen stresszhelyzetben, sokkal könnyebben aktiválódnak, mint a tudatos – hatékony – problémamegoldás, mely utóbbi egyébként a hippocampus emlékezeti rendszeréhez és a cortexhez (agykéreghez) kapcsolódik.[10]

1. ábra. *A sémák működéséhez kapcsolódó agyi struktúrák*

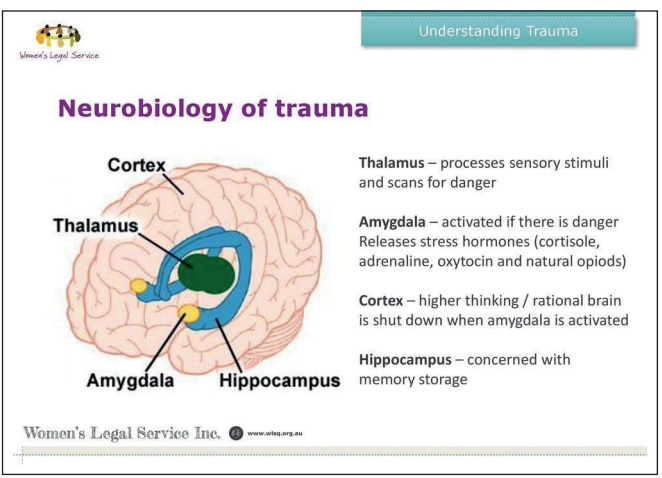

[9] Uo.
[10] Young – Klosko – Weishaar: *Sématerápia*.

Amennyiben tehát egy korai maladaptív séma aktiválódik, az egyén testi stresszreakciókat tapasztal, elöntik az intenzív érzelmi állapotok, és túlreagál olyan helyzeteket, amelyek más, pozitívabb élettapasztalatok birtokában akár könnyen megoldhatók lennének. Korábbi példáinkra visszautalva, Mária olyan helyzetekben is bántást észlelt, melyekben a partnerben nem volt ártó szándék, Bálint olyankor is kudarctól rettegett, amikor annak nem volt valós kockázata, és Kamilla olyankor sem merte valósan felvállalni az érzéseit, amikor ez előnyére vált volna; helyettük fizikai panaszokat tapasztalt. Felnőtt éveink során a sémák úgy működnek, mint szűrők, torzító szemüvegek, amelyek a realitás bizonyos elemeit eltúlozzák, míg mások észlelését gátolják.

A nehéz gyermekkort megélt felnőttek egészen korán megtanulnak valamiféleképpen együtt létezni a sémájukkal, így például elkerülni az ezekből fakadó, elárasztó érzelmeket. A sémához való belső viszonyulás alapvetően háromféle lehet (2. táblázat), így az egyén elfogadhatja negatív tapasztalatát, eltűrheti, újra meg újra átélheti a vele járó kellemetlenséget. Csökkentértékűség séma esetén például gyermekkori tapasztalatai miatt ismétlődően értéktelenség érzéstől szenvedhet, a legtöbb helyzetből azt látva meg, ami ebben a negatív érzésben megerősíti. A séma elkerülése esetén az egyén megpróbál nem tudomást venni annak létezéséről, elnyomja a károsító gyermekkori tapasztalatából származó érzéseit; erre a célra potenciálisan káros szereket, dohányzást, alkoholt használ. Végül, a séma túlkompenzálása esetén az egyén úgy gondolkodik, érez és viselkedik, mintha éppen a séma ellenkezője volna igaz, azaz csökkentértékűség érzését nagyzolással vagy perfekcionizmus útján tartja féken. Rejtetten viszont érzi a veszélyt, hogy bármikor elárulhatja magát, és kiderülhet róla a jól eltakart gyengesége. Ugyanazzal a megterhelő, káros gyermekkori tapasztalattal tehát a különböző személyek más-más, akár ellentétes módszerek útján küzdenek, de e stratégiákban közös, hogy automatikus reakciókkal, pszichés szenvedéssel és negatív következményekkel járnak, és valójában inkább csapdahelyzetekbe sodornak, mintsem valódi megoldást jelentenének.

A korai maladaptív séma azáltal válik csapdává, hogy egy-egy személy, akinek terhelt gyermekkora volt, felnőttkorában öntudatlanul és önsorsrontó módon éppen azokat a gyermekkori negatív mintázatokat ismétli meg, amelyektől nevelkedése során olyannyira szenvedett. A fenti példákban így Mária egy agresszív apa árnyékában agresszív férfiak iránt vonzódik, és/vagy agressziót provokál ki belőlük, Bálint elkerüli a kihíváshelyzeteket, és így újra kudarcot él át, Kamilla pedig – gyermekkori helyzetéhez hasonlóan – elzárja magát mások együttérzésétől azáltal, hogy nem beszél magáról.

2. táblázat. *Példa a séma elfogadására, elkerülésére, illetve túlkompenzálására*

Séma	**Elfogadás**	**Elkerülés**	**Túlkompenzálás**
Csökkentértékűség (a környezet szeretetteljes elfogadásának hiányából eredő séma)	A személy olyan környezetet érez természetesnek, melyben őt leértékelik, kritizálják. Nap nap után megéli értéktelenségét.	A személy elkerüli azokat a helyzeteket, melyekben másokkal össze kell mérnie a saját tudását, például a teljesítményhelyzeteket.	A személy törekszik tökéletesen teljesíteni (hogy ne érhesse kritika), ugyanakkor mások hibáival és gyengeségeivel szemben rendkívül bíráló.

A korai maladaptív sémák működését jól érzékelteti, ha párkapcsolati kontextusban vizsgáljuk őket, ahol a hasonló sémával rendelkező személyek gyakran egymásra találnak, ez azonban inkább csak fokozza a problémájukat. Két harmincas kliens kapcsolatában a pár férfitagja, Ferenc állandóan és alaptalanul attól félt, hogy valaki más kedvéért elhagyja a partnere. Folyamatosan gyanakodott, és a legkisebb bizonytalanság, félreértés hatására meggyanúsította a párját; ilyenkor rendkívül sértő dolgokat mondott neki. Az életcsapda működésbe lépett, partnere, Klára lassanként meg is ingott az együttélési szándékában, és végül komoly sérelmeik hatására szakemberhez fordultak. A beszélgetések során kiderült, hogy a férfi élettörténetében meghatározó érzés a mások iránti bizalmatlanság. Kései gyermek volt, akinek szülei azt a feladatot szánták, hogy egyben tartsa megtépázott házasságukat, de rövid idő alatt kiderült, hogy Ferenc létezése ehhez nem elég. Édesapja már a kliens csecsemőkorkorában elköltözött egy másik nőhöz. A fiú a későbbiekben édesanyjával nőtt fel, aki maga is sokat volt távol, hogy jövedelmet szerezzen, és változó segítőkre, családtagokra bízta a gyermekét. Így történhetett meg, hogy Ferenc óvodáskorában többször is szexuális zaklatásnak volt kitéve egy rokon részéről. Bár édesanyja érzékelt egyes árulkodó jeleket, bagatellizálta Ferenc traumáját, nem volt energiája kideríteni a probléma okát és felelősségre vonni az elkövetőt. A szexuális trauma kimondatlan, feldolgozatlan maradt. Gyermekkora hatására Ferenc felnőttként is úgy érzékelte, hogy akiket szeret, azokra nem lehet számítani, és amikor a legnagyobb szüksége volna rájuk, nincsenek jelen. Ezt a szorongást vitte tovább a felnőttkorába, és amikor partnere részéről bármilyen minimális bizonytalanságot tapasztalt, kontrollálóvá, támadóvá, időnként bántalmazóvá vált.

Klára, Ferenc partnere alapvetően tolerálta az erőszakos viselkedést, bár szenvedett is tőle. Eszébe sem jutott kiállni magáért, határokat állítani vagy megszakítani egy mérgező kapcsolatot. Családi hátteréről a terápia során kiderült, hogy kezdettől kiszolgáltatottan nőtt fel. Őt is egyedülálló anya nevelte nagyszülői környezetben, közvetlen családjában pedig lépten-nyomon felbukkant egy kábítószerfüggő közeli rokon a deviáns barátaival. Klára óvodáskori emlékeiből kiderült, hogy a rokon és társaságának tagjai a kislány közvetlen közelében több

alkalommal is mákteát főztek és fogyasztottak, figyelmetlenségükkel és rombolásukkal pszichésen és fizikai értelemben is tönkretették a kislány környezetét. A nagymama és az anya tehetetlen volt a problémával szemben, nem védte meg a kislányt ezektől a félelmetes élményektől. A drogos hozzátartozó gátlástalansága állandó szorongást keltett Klárában, megszokta, hogy ennek a rokonnak „mindent szabad", és neki értelmetlen bármit is szólnia, mert édesanyja és nagyanyja a másik fél pártját fogják, aki „szerencsétlen", akit „meg kell érteni". Miután családjában azt tanulta meg, hogy extrém helyzeteket kell elviselnie, hasonló mintát használt párkapcsolataiban is. Bármennyire zsarnoki volt is a partnere, évekig nem tudott szót emelni az agresszióval szemben, és véget vetni egy számára kártékony kapcsolatnak.

A korai maladaptív sémák változtatása bizonyos mértékig önerőből is lehetséges, ennél tartósabb és szilárdabb változást hoz azonban a sématerápia. A Jeffrey Young amerikai terapeuta által kidolgozott, kutatási eredményekkel sokoldalúan alátámasztott, koherens elméleti keretre épülő terápiás megközelítés a pszichológiai irányzatok és elméletek sorából ötvözi a kognitív, a pszichodinamikus és a Gestalt szemlélet eszköztárát és szemléletét. A kezelés elsődleges célja a sémák változtatása, gyógyítása, amihez az első lépés megismerésük és felismerésük, nevezetesen az edukáció. A kliens és terapeutája kezdetnek részletesen átbeszéli a terápiás célokat, hogy mindkettőjük számára egyértelmű legyen, milyen életcsapdákat is szükséges közös erővel leküzdeni. Részletesen feltárásra kerül az is, milyen gyermekkori események, traumák, nevelési módok alakították ki a problémás viselkedést. Fontos, hogy a kliens motivált és elkötelezett legyen arra vonatkozóan, hogy a sérülési pontjaival dolgozzon, és azokat ún. „egészséges felnőtt" működésekre váltsa.

Az edukációs fázis után a szakember megtanítja kliensét felismerni a sémák okozta torzításokat és azok következményeit a hétköznapi helyzetekben, hogy előbb-utóbb le is tudja állítani a nem megfelelő reakcióit. A fejlődés a kliens részéről általában komoly munkát, erőfeszítést igényel.[11] A változást segítő terápiás technikák három csoportra oszthatók: élményalapú, kognitív, illetve viselkedésterápiás technikákra.[12]

Az élményalapú technikák egyik legfontosabb típusa az imagináció, amikor is a kliens relaxált állapotban megterhelő gyermekkori helyzeteket képzel el, és enyhébb formában újra átéli az akkori érzéseit. Az emlékezés lehetőséget ad a feldolgozásra és terápiában történő korrekcióra is. A kliens elképzelheti például gyermekkori és felnőttkori énrészének találkozását egy gyermekkori stresszhelyzetben,

[11] Young – Klosko – Weishaar: *Sématerápia*.
[12] Uo.

majd jelenlegi énrészével képzeletben gondoskodik kiszolgáltatott, sérülékeny gyermeki önmagáról, például biztosítja számára azt, ami a gyermekkorában hiányzott. Terápiás tapasztalat hiányában ezt egy példából érthetjük meg, emlékezve a Harry Potter filmből arra a jelenetre, amikor az idősebb Harry, a maga bátorságával, szívósságával és varázserejével segít fiatalabb, kiszolgáltatott és gyenge önmagán a dementorok elleni harcban. Az imaginációs folyamatot a terapeuta irányítja, aki egyfajta „korlátozott szülői újragondoskodást" nyújt a kezelés során.[13] *Mária imaginációjában az édesapja bántalmazását idézte fel a gyermeki énje iránti együttérzéssel. Terapeutája segített neki elképzelni, ahogyan megvédi a „Kicsi Ént" az igazságtalan bántásokkal szemben. A többszöri imagináció hatására egyre több tapasztalatot szerzett a biztonságérzésről, amelyet gyermekkorában csak ritkán tapasztalt. Mindeközben a férfiakkal való ismerkedése is zavartalanabbá vált, csökkent az ingerlékenysége és a harciassága.*

A kognitív technikák körében a kliens szisztematikusan megfigyeli és elemzi azokat a torzításokat, amelyek hétköznapjai során zavart okoznak. Sorra veszi és elemzi azokat a megoldásokat, amelyek a sémákból fakadnak, és racionálisan felülbírálja őket. A terapeuta eközben arra buzdítja, hogy minél tudatosabban próbáljon jelen lenni a mindenkori problémahelyzetekben, kísérletezzen újszerű szemlélettel, új hiedelmekkel, akkor is, ha ezek ismeretlenek, és kockázatosnak tűnnek. A kognitív technikákhoz feladatlapok, „sémakártyák" tartoznak, amelyek a szakemberrel közösen, vagy önsegítő módszerként is használhatók. Ezáltal a sémákkal kapcsolatos intellektuális belátás és tudatosság terápián kívüli helyzetekben is folyamatosan javul.[14]

Bálint terapeutája segítségével listázta és végigelemezte a kudarc sémával járó érzéseit, testérzeteit és gondolatait, valamint az azokból fakadó helyzetmegoldásokat. Tudatosította magában, hogy miként reagál a teljesítményhelyzetekre, és milyen gondolatok segítenék abban, hogy szembeszálljon a félelmeivel, és eredményesebben tudjon helytállni. A reális nehézségek ismerete mellett bátorító gondolatokat gyűjtött össze, amelyek kitartásra ösztönözték az álláskeresési folyamatban. A tudatosító munka következtében megértette, hogy amikor a séma hatása alatt van, nem célszerű komoly életdöntéseket hoznia. A kognitív technikák abban is támogatták, hogy néhány havi próbálkozás után külföldön állást találjon, és menyasszonyát követve országot váltson.

[13] Joan M. Farrel – Ida A. Shaw: *Experiencing Schema Therapy from the Inside Out: A Self-Practice/Self-Reflection Workbook for Therapists*, Guilford Press, 2018.

[14] Jeffrey E. Young – Janet S. Klosko: *Reinventing Your Life: The Breakthrough Program to End Negative Behavior and Feel Great Again*, Plume, 1994.

A *viselkedésalapú technikák* alkalmazása új viselkedésekkel való kísérletezést jelent. Miután egy kliens már világosan érti, hogy a sémái miatt milyen nehézségekbe ütközik, kitűzheti magának azt a célt, hogy kis lépésekben, de elkötelezetten új szokásokat épít ki. A terapeuta segít ésszerű, elérhető célokat választani, házi feladatokat ad, bátorítja a gyakorlás folyamatában, próbálkozásai során kitartásra ösztönzi.[15]
Kamilla azt a házi feladatot kapta terápiában, hogy törekedjen érzéseiről beszélni – mindenekelőtt egy barátnőjének, majd a párjának. Először nagyon nehéz volt megnyílnia, de amikor bátorító jelzést kapott, egy alkalommal lassanként ki tudta önteni a lelkét; ekkor sokat sírt. Egyre többször tapasztalta, hogy partnere megértő, türelemmel kivárja, amíg Kamilla megtalálja a megfelelő szót, amellyel jellemezni tudja a lelkiállapotát. A terápián belüli és otthoni gyakorlás által idővel egyre inkább meg tudta tanulni érzései, hangulatai kifejezését, és ennek következtében párkapcsolata is bensőségesebbé vált.

A gyermekkorból hozott minták felismerésével és az azok feletti tudatos kontroll megteremtésével az amygdalában rekedt traumatikus emléknyomok felülíródnak: neurofiziológiai változás jön létre, így az automatikus, primitív viselkedésminták helyett egyre inkább a magasabb, agykérgi központok kezdik szabályozni a viselkedést. Az önismeret és érzelmi intelligencia növekedésével egyre rugalmasabbá és kompetensebbé válhat a hétköznapi – különösen a kapcsolati – helyzetek kezelése, amitől aztán a kliens közérzete és önértékelése is javul. A sématerápia következtében létrejött változás enyhébb esetekben néhány hónapot, súlyosabb lelki zavaroknál 1,5-2 évet vesz igénybe. A módszer hatékonyságát sokoldalú vizsgálatok támasztják alá személyiségzavarok, hangulatzavarok, valamint számos más pszichés probléma esetében[16], de önfejlődésre vágyó egészséges személyeknél is.

[15] Farrell – Shaw: *Experiencing Schema Therapy.*
[16] Schneider Bakos – Daniella, Gallo – Eduardo A., Wainer, Ricardo: Systematic review of the clinical effectiveness of schema therapy, *Contemporary Behavioral Health Care,* 1, 2015/1, 11–15.

SZUMMER CSABA – HORVÁTH LAJOS

TUDATTALAN ÉS ÁLMODÓ TUDAT A FENOMENOLÓGIÁBAN ÉS A PSZICHOANALÍZISBEN

Affekció és tudattalan Husserlnál és Freudnál

A kora újkori filozófiát különös negligencia jellemzi: a tudattalan mentális folyamatok negligálása.[1] A tudattalan fogalmát a 18. század végén a német idealizmus korai szerzői konceptualizálják.[2] A 18-19. század fordulójának romantikus szerzői pedig felfedezik az éber én akaratlagos ellenőrzése alól kiszabadult disszociatív lelki jelenségeket, az álmot, a hipnózist, az alvajárást, a fantáziát, az őrületet, egyszóval a módosult tudatállapotokban fellépő lelki jelenségek panoptikumát. Végül a 19-20. század fordulóján Freud és követői a romantikus-posztromantikus tradícióhoz kapcsolódva egy speciális interperszonális helyzetben, az orvos és beteg viszonyában elkezdik szisztematikusan tanulmányozni a disszociatív tudati jelenségeket.

Husserl, amikor elindítja a fenomenológia mozgalmát, lényegében véve megmarad a Descartes és a brit empirizmus által konstruált, a tudattalan lelki működéseket nem csupán negligáló, hanem egyenesen tagadó reduktív *antropológia* keretei között. *A husserli szubjektum egységes, disszociatív működésektől nem zavart entitás*, akárcsak a karteziánus ego vagy az empiristák tapasztalás útján kialakuló elméje.[3] Másfelől Husserl természetesen túllép mind az újkori repre-

[1] Ezt a kijelentést ugyanakkor az újabb kutatások fényében árnyalni kell. A kurrens Descartes-szakirodalom egyik kedvenc témája éppen a karteziánus tudattalan fogalma. Matthew C. Eshleman: The Cartesian Unconscious, *History of Philosophy Quarterly*, 24. évf., 2007/ 3. szám, 297–315. Kivételt képez továbbá az újkori tudatfilozófiai törekvésekben Leibniz, aki az apró észleletek fogalmával (*petites perceptions)* már elővételezi a tudatküszöb alatti szintézisek problémáját és a tudattalan képzetek lehetőségét.

[2] Kant után szinte rögtön megjelenik *explicite* is a tudattalan fogalma a német idealizmus korai szerzőinél, Reinhold, Schulze és Fichte gondolkodásában, illetve a tudat fogalmának kitüntetettségével szükségképpen megjelenik a tudattalan fogalma is. Fichte például a Nem-Én létrejöttét is tudattalan folyamatnak tudja be.

[3] Husserl a karteziánus-kantiánus tradíció örököse, közvetlen módon pedig Brentano deskriptív pszichológiai programjának követője és egyben kritikusa is. Freud, és különösen Jung ezzel szemben a romantikus és posztromantikus tradíció folytatói. Freud esetében Schopenhauer és Nietzsche a közvetlen elődök, míg Jungnál – különösen fiatal korában – Nietzsche hatása jelentős.

zentációs episztemológián, mind pedig a brit asszociációs elméleten. A fenomenológia alapító gesztusa a korrelációs tézis kimondása volt. Husserl szerint a mentális konstitutív mozzanata az intencionális irányulás és az intencióban megcélzott tárgyiság összjátéka. Tudat és tárgy primér módon összetartoznak, csak mesterségesen választhatók el egymástól. Az 1905-ös időről szóló előadásoktól kezdődően Husserl a statikus-leíró fenomenológiát elkezdi kiegészíteni az időtudatra (*hosszanti intencionalitás*ra) vonatkozó elemzésekkel.[4] Végül *A passzív szintézisre vonatkozó elemzések*kel megkezdi a genetikus fenomenológia kidolgozását, amelyet az időtudatra vonatkozó elemzések folytatásának tekint. Innentől kezdődően az öntudatot Husserl már nem redukálja az *éber* észleleti *tudat*ra, hanem a figyelem perifériáját, az észleleti szempontból homályos hátteret is az öntudat konstitutív rétegének tekinti.

A genetikus fenomenológia megjelenésével a fenomenológia – némiképpen a pszichoanalízishez hasonlóan – mintegy *kétszintűvé* válik. A tudatos mentális működések vizsgálatát kiegészíti egy érzéki adottságában közvetlenül nem megragadható, csupán kikövetkeztethető nemtudatos, ha úgy tetszik, „tudattalan" szféra. Pszichológiai szempontból azonban a husserli és a freudi tudattalan koncepciója legalább két okból alapvetően különbözik egymástól.

Az első ok, hogy Freud a tapasztalást a vágykielégítés speciális esetére szűkíti le. A freudi tudattalant ennek megfelelően *a vágy/elfojtás konfliktus dinamikája* hozza létre. A freudi ösztön-én a szubjektum minden pszichikus energiájával primér módon rendelkezik; az ösztön-én féken tartása állandó és jelentős erőfeszítést követel a tudatos éntől. Ez az oka annak, hogy Freudnál strukturális akadály választja el a tudattalant a tudattól. Legkésőbb a harmincas években Husserl maga is szembesül az elfedett és elfojtott tudattartalmak problémájával az affektivitásról és fenomenológiai tudattalanról szőtt elképzeléseiben. A husserli leírások azonban, különösen a passzív szintézisek koncepciója mégsem a vágykielégítés, hanem az általában vett tapasztalás létrejöttének sajátosságait igyekeznek megvilágítani. A husserli tudattalan a mentális működéseknek a tárgyszerű intencionalitást megelőző és megalapozó, az én aktív, akaratlagos, tudatos működését nem igénylő, preintencionális állapotát jelöli. Mint ilyen természetszerűen nem lehet elrekesztve a tudatos mentális aktusok birodalmától.

Ami az affektivitást illeti, a genetikus fenomenológiától kezdődően az affektivitás Husserlnál is az intencionális tudatműködés alapvető mozzanatává válik. Az intencionalitás ugyanis elválaszthatatlan a figyelem, az éberség tényezőjétől. Affektivitás nélkül a tárgyak nem lennének képesek magukra vonni a tudat ref-

[4] Vö. Olay Csaba – Ullmann Tamás: *Kontinentális filozófia a XX. században*, Budapest, L'Harmattan, 2011, 28.

lektorfényét, az alak és háttér vibráló dinamizmusa megszűnne létezni. Az affekció azonban Husserlnál nem annyira a freudi értelemben vett *Trieb*, hajtóerő, mint inkább a figyelmet moduláló erőtér. Az affekciónak ugyanakkor Freudhoz hasonlóan Husserlnál is vannak ösztönös-érzéki gyökerei. Affekció nem keletkezik érzéki (hületikus) behatás nélkül, és az érzéki hülé a tudatot annak kinesztetikus-szomatikus infrastruktúráján keresztül ingerli.

A bevett értelmezés szerint a fenomenológiai tudattalan megfeleltethető a freudi tudatelőttesnek, vagyis a Freud kifejezésével *leíró* értelemben vett tudattalannak. A fentiekből látható, hogy ez a megfeleltetés nem tartható. Egyes kortárs szerzők ugyancsak rámutatnak, Husserl nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a fenomenológia érdemben foglalkozzon a dinamikus tudattalannal. Nicholas Smith és Talia Welsh Husserl-recepciói például a fenomenológiai tudattalant egy olyan szedimentumrendszerként határozzák meg, amely nem pusztán az affektív elevenség nullpontjaként, hanem korábban elfojtott aktív retenciók erőtereként is értelmezhető.[5] Kozyreva[6] szerint pedig Husserl egyfajta *immanens* viszonyt tételez fel a tudat és a tudattalan között, vagyis a husserli ösztönintencionalitás fogalma explicit kapcsolatot létesít az elfojtás, a *Trieb*ek (ösztönkésztetések) és a tárgymegszállás pszichoanalitikus témáival. Az ösztönintencionalitás Husserlnál a világranyílás egyik alapvető motívuma, egyfajta nemreprezentatív (nem tárgyiasító) viszony a dolgokhoz. Az ösztönintencionalitás vágy- és ösztönkésztetései révén alakulhat ki a személyközi szféra életegysége. Vágyak és ösztönkésztetések nélkül pusztán önmagunkba záródott monadikus szubjektumok lennénk.[7]

Álom és más módosult tudatállapotok Husserlnál és Freudnál

Talán az elfojtás és általában véve az affektivitás eltérő hangsúlyánál is fontosabb eltérések adódnak abból, hogy Freud merőben más feltételek között figyelte meg a lelki működéseket, mint Husserl. Freud Álomfejtése és Husserl 1904/5-ös göttingeni előadásai között, 1902-ben jelent meg William James *The Varieties of Religious Experience* (*A vallási élmény változatai*) című műve, amelyben James

[5] N. Smith: *Towards a Phenomenology of Repression – A Husserlian Reply to the Freudian Challenge*, Stockholm, Stockholm University Press, 2010; T. Welsh: The retentional and the repressed: Does Freud's concept of the unconscious threaten Husserlian phenomenology?, *Human Studies*, 25. évf., 2002, 163–183.

[6] A. Kozyreva: Non-representational approaches to the unconscious in the phenomenology of Husserl and Merleau-Ponty, *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 17. évf., 2018/1, 199–224.

[7] Welsh: The retentional, 191.

így fogalmaz: „Éber normál tudatállapotunk, vagy ahogyan nevezni szoktuk, racionális tudatosságunk, csupán az egyik sajátos változata a lehetséges tudatállapotoknak, amely mellett, tőle csupán a legvékonyabb szűrőkkel elválasztva, ott lappanganak a tudatosság tőle teljesen eltérő alternatív formái. […] A világegyetem egyetlen leírása sem lehet addig teljes, amíg ezeket az alternatív tudatosságformákat figyelmen kívül hagyja."[8] James itt elsősorban a hallucinogén szerek által kiváltott módosult tudatállapokra utal.[9] Módosult tudatállapotok azonban spontán módon, például az ébrenlét-alvás napi ciklusa szerint is keletkeznek. Az éber tudattól az alvás pólusa felé távolodva egyre lazább szerveződésű, az éber normál gondolkodástól egyre radikálisabban különböző lelki működésekbe ütközünk. Freud az 1880-as évek közepe és az 1890-es évek vége között hatalmas, addig feltérképezetlen utat jár be. Az éber normál tudatállapot és az alvás két szélsőértéke között található különböző mélységű módosult tudatállapotok és azokhoz tartozó lelki folyamatok – hipnózis (1886-tól kb. 1892-ig), szabad asszociáció (kb. 1892-től), álom (1895-től), fantázia (1897-től)[10, 11] – során halad át, miközben folyamatosan fejleszti, finomítja elméletét és gyakorlati technikáját.[12] Így állapodik meg végül mind teoretikus, mind pedig terápiás szempontból az álmoknál.

[8] S. James: *The Varieties of Religious Experience: A Study In Human Nature*, Scotts Valley, CA, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2009, 349.

[9] James egy hallucinogén hatású gázzal (lásd W. James: Subjective Effects of Nitrous Oxide, *Mind*, Vol. 7, 1882; W. James: *The Varieties of Religious Experience: A Study In Human Nature,* Scotts Valley, CA, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2009/1902) váltott ki rendszeresen saját magán módosult tudatállapotokat az 1870/80-as évtized fordulóján. (vö. D. Tymoczko: The Nitrous Oxide Philosopher, *The Atlantic Monthly,* 5. évf., 1996, 93–101.) James közvetlen célja az volt, hogy a vallásos képzelőerőt tanulmányozza.

[10] 1897 őszén Freud elveti a „csábítási elmélet" teóriáját, amely szerint a hisztériát valamilyen szexuális abúzus traumája okozza. Ezzel a lépéssel, két évvel az álom jelentőségének felismerését követően, eljut a fantáziák, vagy ahogyan ő nevezi, „a pszichés valóság" fontosságának a megértéséhez. Nem túlzás azt mondani, hogy Freud Rubiconja ez. Ekkor hagy fel az empirikus tények (a feltételezett szexuális abúzus traumái) hiábavaló hajszolásával, a pszichoanalízis innentől kezdődően válik egyértelműen hermeneutikává.

[11] Freud szerint a fantáziában ugyanaz a vágyvezérelt, laza szövésű lelki működés, a már említett elsődleges folyamat tárul fel, mint az álomban. A fantáziában kiélhetjük vágyainkat, vagy elragadhatnak a félelmeink, a tudatos irányítástól függetlenül szerveződő, automatikusan lefutó szcenáriókat alkotva. Vö. Sigmund Freud: A költő és a fantáziaműködés, in Halász László (szerk.): *Művészetpszichológia,* Budapest, Gondolat, 1908/1983, 196.

[12] Freud először a hipnotikus szuggesztiókat hagyja el, majd a hipnózis alatti kikérdezést is a tünetek eredetére vonatkozóan. Egy rövid ideig még alkalmaz egy Bernheimtól ellesett hipnotikus trükköt. Ráteszi kezét a páciens homlokára, és biztosítja arról, hogy minden olyan múltbeli esemény eszébe fog jutni, ami az adott tünethez kapcsolódik. Vö. Sigmund Freud: Önéletrajz (1925), in Uő.: Önéletrajzi írások (szerk. Erős Ferenc), Budapest, Cserépfalvi, 1993, 26.

Annak, hogy Husserltól eltérően Freud az álomfenoménra alapozza elméleti építkezését, mélyreható következményei vannak. Freudot ugyanis jelentős részben az álomnak az éber gondolkodásétól radikálisan eltérő módon szövődő asszociációi és egyéb sajátosságai indítják arra, hogy „két tudati szintre", vagyis két különböző szabályrendszernek, az elsődleges és a másodlagos folyamatnak engedelmeskedő szférára ossza fel a mentális birodalmát. Husserl a tudatot az éber és alvó állapotok kettőségére bontja. Az éber állapot pedig az észlelés körül szerveződik nála.[13] A Husserl által leírt mentális aktusok – a fantázia lényeges kivételével,[14] és az álomra vonatkozó sporadikus elemzéseit nem számítva – az éber normál tudatállapotban megjelenő, azok hátterét képező, vagy azokhoz vezető tudati jelenségek, ideszámítva az elalvás és az ébredés fenoménjeit is.[15]

[13] Ugyanakkor Husserl már Merleau-Pontyt és Sarte-ot megelőzően kiemeli az észlelés testies és környezeti beágyazottságát. D. Moran: Husserl's layered concept of the human person: Conscious and unconscious, in D. Trigg – D. Legrand (Eds.): *Unconsciousness Between Phenomenology and Psychoanalysis,* Contribution To Phenomenology, Vol. 88, Cham, Germany, Springer, 2017, 3–23, 6.

[14] A fantázia enyhén módosult tudatállapotban szövődik.

[15] Husserlhez hasonlóan a wundti klasszikus német tudatlélektan, majd az akadémikus pszichológia többi meghatározó iskolája, az alaklélektan és a kognitív pszichológia ugyancsak éber normál tudatállapotban lévő alanyokra fókuszálja megfigyeléseit. Ugyanakkor a pszichológiában, és különösen a filozófiában több mint egy évszázados múltra tekintenek vissza azok az önkísérletek, amelyek célja módosult tudatállapotok kiváltása volt hallucinogén szerek segítségével. A pszichológiában és a filozófiában James nyomában járva számos kutató idézett elő saját magán módosult tudatállapotokat. Havelock Ellis érdeklődését az 1890-es években a peyote keltette fel, a huszas években pszichiáterek és *Gestalt* pszichológusok tanulmányozták a meszkalinnak az észlelésre gyakorolt hatását. Vö. M. Merleau-Ponty: *Phenomenology of Perception,* New York, NY, Humanities Press, and London, UK, Routledge & Kegan Paul, 1962.
Az 1930-as években Walter Benjamin próbálta ki kísérleti céllal a hasist. Walter, Benjamin: *On Hashish*, Cambridge, UK, Belknap Press of Harvard University, 2006 (Original work published in 1927-34). Lásd R. Wolin: *Walter Benjamin: An Aesthetic of Redemption,* Berkeley, CA, University of California Press, 1994; Ernst Bloch: *The Principle of Hope*, Cambridge, UK, MIT Press, 1986. (Original work published in 1954-59). Jean-Paul Sartre pedig a meszkalint. J.-P. Sartre: *Sartre By Himself*, New York, NY, Urizen Books, 1978. Hogy azután Sartre ki nem adott jegyzeteit meszkalinélményéről Maurice Merleau-Ponty használja fel *Az észlelés fenomenológiájá*ban. M. Merleau-Ponty: *Phenomenology of Perception,* New York, NY, Humanities Press, and London, UK, Routledge & Kegan Paul, 1962. Henri Bergson, Herbert Marcuse és Michel Foucault szintén „tudattágító eszközökként" méltatták a hallucinogéneket, habár Bergson soha nem próbálta ki őket. Henri Bergson:*Matter and Memory*, 6th edition, New York, Zone Books, 1896/1999; H. Marcuse: *An Essay on Liberation*, Boston, MA, Beacon Press,1969; M. Foucault: Theatrum Philosophicum, *Critique,* 282. szám, 1970, 885–908. Lásd P. Sjöstedt-H: *Noumenautics: Metaphysics – Meta-ethics – Psychedelics*, Falmouth, UK, Psychedelic Press, 2015. Napjainkban újra felébredt a filozófusok és a pszichológusok érdeklődése a pszichedelikus tudatállapotok iránt mind önkísérletezés, mind pedig elméleti vizsgálódások formájában. Shanon, B.: *The Antipodes of the Mind: Charting the Phenomenology of the Ayahuasca Experience*, Oxford, Oxford University Press, 2003; Horváth L. – Szabó A.: Integratív tudatállapotok fenomenológiája: Az észlelés és fantázia határmezsgyéjén, *Magyar Filozófiai Szemle,* 56. évf., 2012/3, 125–150;

Más szóval Husserlnál az éber normál szubjektivitás, a külvilágból érkező benyomások által afficiált tudat a kiindulási pont. Ez a metodológiai elköteleződés azonban nem jelenti azt, hogy Husserl nem fordított volna figyelmet a tudatélet komplexitására. A megélt tapasztalatok összefonódnak (*Verflechtung*), például egy észleleti támpont hatására megelevenednek múltbéli emlékek, vagy spontán felbukkanó visszaemlékezési aktusok „fertőzhetik meg" az észlelést stb. Husserl munkásságában jelentős fordulópontot képeznek a fantáziára és emlékezetre vonatkozó elemzések.[16] Mindenesetre az álom problémája a husserli fenomenológiai vizsgálódások határát jelképezheti, attól függetlenül, hogy Husserl erősen érdeklődött az álomtalan mélyalvás és a tudat esetleges kapcsolata iránt is.[17] Fenomenológiai nézőpontból szemlélve Husserllel szemben Freud számára az alvás radikálisan módosult tudatállapotában fellépő álombéli önaffekció – amikor is az afficiáló tárgyak az álom során fellépő fantáziák, emlékek utalásösszefüggései, valamint az álmodó test aktuális szomatikus ingerei – jelenti a kiinduló helyzetet.

Az álom fenomenológiai megközelítései

Mint említettük, a hatalmas husserli életműben az álmok elemzése perifériális jelentőségű, Husserl elszórtan és csupán néhány oldal erejéig foglalkozik az álmodás jelenségével.[18] Husserl érezhető averzióval viszonyul az álom fenomén-

P. Lundborg: *Psychedelia: An Ancient Culture, a Modern Way of Life*, Stockholm, Sweden, Lysergia – Subliminal Sounds, 2012; Szabo A. – Horvath L. – Szummer Cs.: Phenomenology and altered states of consciousness: a new framework for analysis?, *Psychologia Hungarica Caroliensis,* 2. évf., 2014, 7–29; L. Horváth – Cs. Szummer – A. Szabo: Weak phantasy and visionary phantasy: the phenomenological significance of altered states of consciousness, *Phenomenology and the Cognitive Sciences,* 2017, 17(1), 117–129; Szummer Cs. – Horváth L. – Frecska E. – Orzói K.: The hyperassociative mind: psychedelic experience and Merleau-Ponty's "wild being", *Journal of Psychedelic Studies,* 1. évf., 2017, 1–10. https://doi.org/10.1556/2054.01.2017.006. (Letöltés: 2020. március 10.)

[16] E. Husserl: Fantázia, képtudat, emlékezet, in: *Athenaeum,* 1993/4, 3–25 és Bacsó Béla (szerk): *Kép, fenomén, valóság,* Budapest, Kijárat Kiadó, 1997, 9–47. Lásd még Ullmann Tamás: Fantázia és intencionalitás, in Varga Péter András – Zuh Deodát (szerk.): *Kortársunk Husserl,* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013, 167–190.

[17] N. De Warren: The Inner Night: Towards a Phenomenology of (Dreamless) Sleep, in Dieter Lohmar & Ichiro Yamaguchi (Eds.): *On Time: New Contributions to the Husserlian Problem of Time-Consciousness*, Dordrecht, Springer, 2010, 273–294.

[18] Zippel szerint Husserl leginkább a következő négy szövegben foglalkozik az álommal: a *Husserliana* XXIII-ban; a Héringnek írt levélben; egy kéziratban, amely 1933 tavaszára datálható; végül egy 1920-as években publikált szövegben, amely a *Husserliana* XXXIX kötetének XVII. függelékében jelent meg. N. Zippel: Dreaming Consciousness: A Contribution from Phenomenology, *Rivista Internazionale Di Filosofia E Psicologia, Vol. 7,* n. 2, 2016, 180–201, 186. doi: 10.4453/rifp.2016.0019.

jéhez, az álmodás kifejezést „voltaképpen negatív értelemben használja, szembeállítva azt a fenomenológia autentikus kutatási területével, azaz a transzcendentális szubjektivitás éber életével”., állapítja meg Nicola Zippel.[19] Az álmot Husserl szerint nem lehetséges fenomenológiailag elemezni. (Hasonló álláspontra helyezkedik a mai fenomenológusok közül Dieter Lohmar[20] és Jean-Luc Nancy.[21]) Miből ered Husserl averziója az álommal szemben? A tömör válasz az lehetne, hogy Husserl szerint az álom „becsapja” az álmodó ént, az álom az álmodó előtt mégis mint észlelési valóság jelenik meg. A *Fantázia, képtudat, emlékezet* címmel összeállított szöveg, amely Husserl 1904-05-ös téli szemeszterben tartott göttengeni előadásainak egy részét tartalmazza, azzal kezdődik, hogy Husserl[22] szembeállítja egymással a *prezentáció*t, az észlelési megjelenítést (*Gegenwärtigung*), az emlékezéssel és a fantáziában történő megjelenítéssel, a *re-prezentáció*val (*Vergegenwärtigung*). „Az észlelés a jelen valóságot úgy fogja fel, mint jelenlévőt és valóságot; az emlékezet egy hiányzó valóságot tár elénk, mint nem jelenbélit, de mint valóságot. A *fantázia* esetében azonban hiányzik a valóság tudata azzal kapcsolatban, amit elképzelünk.”[23] Az álom a hallucinációval és az illúzióval együtt tehát leginkább abban különbözik a fantáziától, hogy az álmodó előtt az észlelés módján, vagyis mint valós és jelenlévő tűnik fel. A fantázia tárgyai ezzel szemben sem nem jelenlévők, sem nem valósak a személy számára. Husserl szerint a hétköznapi nyelvhasználat, amikor közeli rokonságot sejtet az álom kvázi-perceptuális élménye és a fantázia (álmodozás, *Tagtraum*) között, félrevezető.[24] „A valóság világa *majdnem* eltűnik, amikor átadjuk magunkat ezeknek a fantáziáknak, azonban finoman mégis érezteti jelenlétét, a fantáziát állandóan átszínezi saját illuzórikus jellegének enyhe tudata.”[25]

Husserl averziójával szemben a fenomenológia Husserl utáni klasszikusai mutattak érdeklődést az álommal kapcsolatban. Husserl több tanítványa, jelesül Eugen Fink, Theodor Conrad és Jean Héring kísérletet tesz arra, hogy fenomeno-

[19] Zippel: Dreaming Consciousness, 181.
[20] Dieter Lohmar: *Phänomenologie der schwachen Phantasie* (Phaenomenologica 185), Dordrecht, Springer, 2008. 160.
[21] J.-L. Nancy: *Tombe du sommeil*, Paris, France, Galilée, 2007.
[22] Husserl: Fantázia, képtudat, emlékezet, 4–7.
[23] Uo., 4 – kiemelés az eredetiben.
[24] Uo., 6–7.
[25] Uo., 44 – kiemelés az eredetiben).

lógiailag elemezze az álmot.[26] Sartre-ot és Merleau-Pontyt[27] pedig meglehetősen intenzíven foglalkoztatja az álmodás fenoménje.[28] A különböző álomkoncepciók azonban alig konvergálnak, a szerzők csupán elvétve reflektálnak egymásra.[29] Az elmúlt két évtizedben ismét megfigyelhető bizonyos érdeklődés az álmok iránt.[30] Továbbra sem alakult ki azonban az álom szisztematikus vizsgálata.

Az álom a tudati élet része, és mint ilyen, a fenomenológia tárgyát kell hogy képezze. Kétségtelen ugyanakkor, hogy az álom fenomenológiai vizsgálata számos akadályba ütközik. Az álmodó szubjektum nem rendelkezik az éber szubjektum reflexív tudatosságával. Az álomfenomén ezért közvetlenül nem, csupán az emlékezés prizmájának fénytörésén keresztül válik hozzáférhetővé a feno-

[26] Eugen Fink Vergegenwärtigung und Bild, in Uő. (Ed.): *Studien zur Phänomenologie 1930–1939*, The Hague, Nijhoff, 1966, 1–78; Theodor Conrad: *Zur Wesenlehre des psychischen Lebens und Erlebens,* Dordrecht, Netherlands, Springer, 1968; Jean Héring: Concerning Image, Idea, and Dream, *Philosophy and Phenomenological Research*, vol. VIII, 1947, n. 2, 188–205.

[27] J.-P. Sartre: *The Psychology of Imagination,* London, UK, Methuen & Co. Ltd., 1948; ; M. Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan*, ford. Farkas Henrik, Szabó Zsigmond, Budapest – Szeged, L'Harmattan – SZTE, Filozófia Tanszék, 2006. Merleau-Ponty elfogadja Binswanger tézisét, amely szerint az álom és az ébrenlét az emberi egzisztencia két összetartozó szférája. Merleau-Ponty az „álomszerűt", az *oneirikus*t a képzelet alapvető aspektusának tartja, amely az alvó és az éber létezésben egyformán megjelenik. J. Morley: The Sleeping Subject. Merleau-Ponty on Dreaming, *Theory and Psychology*, vol. IX, n. 1, 1999, 89–101. Merleau-Ponty álom-koncepcióját ugyanő tárgyalja.

[28] Meg kell még említeni a klasszikusok közül Patočka és Alfred Schütz nevét. J. Patočka: Die Frage des Solipsismus und das Argument des zusammenhängenden Traums, in Uő: Die Bewegung der menschlichen Existenz, *Phänomenologische Schriften II*, hrsg. von K. Nellen, Stuttgart, Germany, Klett-Cotta, 1991, 43–60; A. Schütz: *Collected Papers*, IV, Dordrecht, Netherlands, Kluwer Academic Publishers, 1996.

[29] A felsorolt szerzők lényegében nem reflektálnak egymás írásaira. Az egyetlen kivétel Héring, aki Husserllel váltott leveleket az álomról (ezt a levelezést Ferencz-Flatz dolgozza fel). Héring továbbá utalt Sartre-ra és Finkre is az álommal kapcsolatban. Husserl ugyanakkor nem volt hajlandó kommentálni Fink tőle eltérő álláspontját az álomról, amelyet Fink disszertációjában fejt ki, noha Husserl volt Fink témavezetője. C. Ferencz-Flatz: Traum-Ich und Phantasie bei Husserl und Fink, in Ion Copoeru – Pavlos Kontos – Agustín Serrano de Haro (Eds.): *Phenomenology 2010, Volume 3: Selected Essays from the Euro-Mediterranean Area. The Horizons of Freedom*, Bucharest, Romania, Zeta Books, 2011.

[30] Vö. Morley: The Sleeping Subject; H. R. Sepp: Phänomen Traum. Ein phänomenologischer Dialog, in U. Kadi – B. Keintzel – H. Vetter (Hrsg.): *Traum, Logik, Geld. Freud, Husserl und Simmel zum Denken der Moderne*, Tübingen, Germany, Edition Discord, 2001, 110–124; C. Ferencz-Flatz: Traum-Ich und Phantasie; De Warren: The Inner Night, 273–294; Zippel: Dreaming Consciousness, 180–201; V. J. Iribarne: *Contributions to the Phenomenology of Dreams*, in C.-F. Cheung – I. Chvatik – I. Copoeru – J. Iribarne – L. Embree – H. R. Sepp (Eds.): *Essays in Celebration of the Founding of the Organization of Phenomenological Organization*s, 2003, Available online at www.o-p-o.net.

menológiai elemzés számára. Az álmok felidézésének képessége pedig, noha fejleszthető, meglehetősen bizonytalan, és az egyéni képességek nagy szórást mutatnak ezen a téren. Másodszor, a felidézés során az éber tudatnak az álom nemlineáris, nemnyelvi, nemdiszkurzív struktúráját kell ébredés után szavakba öntenie. Ennek következtében rendkívül nehéz szétválasztani, hogy a felidézett álom milyen mértékben az eredeti élmény, és milyen mértékben a Freud által említett másodlagos megmunkálás eredménye. Végül figyelembe kell venni, hogy az álom (álmodás) heterogén lelki jelenségek gyűjtőneve. Az álmot létrehozó mentális működések alatt az én aktivitása egyrészt számottevően csökken, másrészt erősen fluktuál. Ennek következtében álmaink a ködös, elmosódott álomtöredékektől kezdve a jól kidolgozott, világos narratív struktúrájú álmokig nagy változatosságot mutatnak. Vannak jól strukturált, az éber képzelethez, olykor a fogalmi gondolkodáshoz, néha pedig akár a műalkotásokhoz hasonló tökéletességgel megformált álmok. Ismert végül a *lucid álmodás* különös jelensége is, amikor a *hipnonauta* bizonyos mértékig terelni képes az álom menetét. Az álmok heterogenitása lehet az egyik oka annak, hogy az álomkoncepciók ennyire különböznek egymástól mind a klasszikus, mind pedig a mai fenomenológiában.

Konklúziók

A romantikus hagyományhoz kapcsolódva Freud mind teoretikus, mind pedig gyakorlati szempontból kitört a karteziánus és empirista filozófia által behatárolt reflexiós térből. Úgy látta, hogy az alatt a lelki tartomány alatt, amelyet az újkori filozófiai hagyomány a mentális tartományával azonosított, valamilyen elementáris erejű archaikus szféra bújik meg, amely leginkább az álomfenoménben tárja elénk magát. Freud legfontosabb megfigyelései azon tudatállapotokra irányultak, amelyekben a tudat el van vágva a külvilágtól (hipnózis, alvás), illetve megoldja, fellazítja a külvilágra irányuló érdeklődését (szabad asszociáció és a fantázia enyhén módosult tudatállapotban). Husserl mintegy kívülről befelé halad, a fantáziát leszámítva elsősorban az észlelésmodellből kiindulva próbálja megérteni az emlékezést, a képtudatot és a többi mentális aktust. Freud éppen ellentétes módon építkezik: az alvás radikálisan módosult tudatállapotában keletkező álom modellje alapján véli megérthetőnek a fantáziát, a lelki és pszichoszomatikus tüneteket, a viccet, a tévcselekvéseket és más tudati jelenségeket.

Az álmok vizsgálatával a fenomenológia bemerészkedik a mélypszichológia által tematizált archaikus mentális szférába. Úgy gondoljuk, hogy mindazt, amit Freud, Jung és követőik a lélek „mélységeiben" megtalálni véltek, a fenomenológiai vizsgálódás tárgyává lehet tenni. Merleau-Ponty szerint a fenomenológia

feladata, hogy „a freudi fogalmakat egy jobb filozófia nyelvére ültesse át", hogy „a pszichoanalízis teljesen önmagává válhasson".[31] A fenomenológia és a mélylélektan közötti kapcsolat azonban nem lehet egyoldalú. A fenomenológiának éppúgy szüksége van az alvás és az álom módosult tudatállapotába behatoló mélypszichológiára, mint fordítva. Az éber normál tudatállapot és a módosult tudatállapotok kontinuumot alkotnak, még ha a fenomenológia és a mélypszichológia első évszázadában lényegében többnyire külön-külön vizsgálták is őket.

Bibliográfia

HUA = *HUSSERLIANA*, Martinus Nijhoff, Dordrecht, Kuwer AP/ Springer, 1950–2019.

Bacsó Béla (szerk.): *Kép, fenomén, valóság,* Budapest, Kijárat Kiadó, 1997, 9–47.

Bergson, H.: *Matter and Memory*, 6th edition, New York, Zone Books, 1896/1999.

Bloch, Ernst: *The Principle of Hope*, Cambridge, UK, MIT Press, 1986. (Eredeti mű: 1954–59).

Conrad, Theodor: *Zur Wesenlehre des psychischen Lebens und Erlebens,* Dordrecht, Netherlands, Springer, 1968.

De Warren, N: Eyes Wide Shut: Sartre's Phenomenology of Dreaming, in Dahlstrom, D. O. – Elpidorou, A. – Hopp, W. (Eds.): *Philosophy of Mind and Phenomenology: Conceptual and Empirical Approaches*, London/ New York, Routledge, 2016.

De Warren, N: The Third Life of Subjectivity: Towards a Phenomenology of Dreaming, in Breeur, R. – Melle, U. (Eds.): *Life, Subjectivity and Art: Essays in Honor of Rudolf Bernet*, Dordrecht, Netherlands, Springer, 2012, 457–479.

De Warren, N.: The Inner Night: Towards a Phenomenology of (Dreamless) Sleep, in Lohmar, Dieter – Yamaguchi, Ichiro (Eds.): *On Time: New Contributions to the Husserlian Problem of Time-Consciousness*, Dordrecht, Springer, 2010, 273–294.

Eshleman, Matthew C.: The Cartesian Unconscious, *History of Philosophy Quarterly*, 24. évf., 2007/ 3. szám, 297–315.

Ferencz-Flatz, C.: Traum-Ich und Phantasie bei Husserl und Fink, in Copoeru, Ion – Kontos, Pavlos –Serrano de Haro, Agustín (Eds.): *Phenomenology 2010, Volume 3: Selected Essays from the Euro-Mediterranean Area. The Horizons of Freedom*, Bucharest, Romania, Zeta Books, 2011.

Fink, E.: Vergegenwärtigung und Bild, in Uő. (Ed.): *Studien zur Phänomenologie 1930–1939*, The Hague, Nijhoff, 1966, 1–78.

Foucault, M.: Theatrum Philosophicum, *Critique,* 282. szám, 1970, 885–908.

[31] Merleau-Ponty előszava Angelo Hesnard francia pszichiáter és szexológus *Freud életműve és jelentősége a modern világ számára* (*L'Oeuvre de Freud et son importance pour le monde moderne)* című könyvéhez (Paris, Payot, 1960).

Freud, Sigmund: A költő és a fantáziaműködés, in Halász László (szerk.): *Művészetpszichológia,* Budapest, Gondolat, 1908/1983, 193–200.

Freud, Sigmond: Leonardo da Vinci egy gyermekkori emléke, in Uő.: *Esszék,* Budapest, Gondolat Kiadó, 1910/1982, 253–324.

Freud, Sigmund: Önéletrajz (1925), in Uő.: Önéletrajzi írások (szerk. Erős Ferenc), Budapest, Cserépfalvi, 1993, 11–27.

Héring, J.: Concerning Image, Idea, and Dream, *Philosophy and Phenomenological Research*, vol. VIII, 1947, n. 2, 188–205.

Hesnard, Angelo: *L'Oeuvre de Freud et son importance pour le monde moderne,* Paris, Payot, 1960.

Horváth L. – Szabó A.: Integratív tudatállapotok fenomenológiája: Az észlelés és fantázia határmezsgyéjén, *Magyar Filozófiai Szemle,* 56. évf., 2012/3, 125–150.

Horváth Orsolya: *Az öneszmélés fenomenológiája*, Budapest, L'Harmattan, 2010.

Horváth, L. – Szummer, Cs. – Szabo, A.: Weak phantasy and visionary phantasy: the phenomenological significance of altered states of consciousness, *Phenomenology and the Cognitive Sciences,* 2017, 17(1), 117–129.

Hua XI, Fleischer, M. (Hrsg.): *Analysen zur passiven Synthesis. Aus Vorlesungs – und Forschungsmanuskripten* (1918–1926), 1966.

Hua XXXIII Bernet, R. – Lohmar, D. (Hrsg.): *Die Bernauer Manuskripte über das Zeitbewusstsein* (1917/18), 2001.

Husserl, E: *Briefwechsel*, hrsg. von K. Schumann, Dordrecht, Netherlands, Kluwer Academic Publishers, 1993.

Husserl, E.: Fantázia, képtudat, emlékezet, *Athenaeum*, 1993/4, 3–25 és in Bacsó Béla szerk.: *Kép, fenomén, valóság,* Budapest, Kijárat Kiadó 1997, 9–47.

Husserl, E.: Phantasy, Image Consciousness, and Memory, 1898–1925 (Edmund Husserl Collected Works) (Husserliana: Edmund Husserl – Collected Works) (V. 11) first publishing: Husserl, Edmund: *Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung* (Hua XXIII.). Hrsg. von E. Marbach. Dordrecht, Boston, London, Kluwer, 1980.

Iribarne, V. J.: *Contributions to the Phenomenology of Dreams*, in Cheung, C.-F. – Chvatik, I. – Copoeru, I. – Iribarne, J. – Embree, L. – Sepp, H. R. (Eds.): *Essays in Celebration of the Founding of the Organization of Phenomenological Organization*s, 2003 (Web: www.o-p-o.net).

James, S.: The emergence of the Cartesian mind, in Tim Crane & Sarah Patterson (Eds.): *History of the Mind-Body Problem*, New York, Routledge, 2000, 111–130.

James, W.: Subjective Effects of Nitrous Oxide, *Mind*, Vol. 7, 1882.

James, W.: *The Varieties of Religious Experience: A Study In Human Nature,* Scotts Valley, CA, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2009.

Jung, C. G.: *Lélektani típusok* (ford. Dr. Régi Emese), Budapest, Scolar, 2010.

Kozyreva, A.: Non-representational approaches to the unconscious in the phenomenology of Husserl and Merleau-Ponty, *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 17. évf., 2018/1, 199–224.

Krékics J. – Kőváry Z.: Back to the Dreams; The Phenomenological-Daseinsanalytical Interpretation of Dreams, in Okagbue Nebeolisa (Ed.): *Dreams and Dreaming: Analysis, Interpretation and Meaning*, New York, NY, Nova Science Publishers, 2017, 1–26.

Lohmar, Dieter: *Phänomenologie der schwachen Phantasie* (Phaenomenologica 185), Dordrecht, Springer, 2008.

Lundborg, P.: *Psychedelia: An Ancient Culture, a Modern Way of Life*, Stockholm, Sweden, Lysergia – Subliminal Sounds, 2012.

Marcuse, H.: *An Essay on Liberation*, Boston, MA, Beacon Press,1969.

Merleau-Ponty, M.: *A látható és a láthatatlan* (ford. Farkas Henrik, Szabó Zsigmond), Budapest – Szeged, L'Harmattan – SZTE, Filozófia Tanszék, 2006.

Merleau-Ponty, M.: *Phenomenology of Perception,* New York, NY, Humanities Press, and London, UK, Routledge & Kegan Paul, 1962.

Merleau-Ponty, M.: Phenomenology and Psychoanalysis: Preface to Hesnard's *L'Oeuvre de Freud*, A. Fisher (trans.), in Hoeller, K. (Ed.): *Merleau-Ponty and Psychology*, Atlantic Highlands, NJ, Humanities Press, 1993.

Moran, D.: Husserl's layered concept of the human person: Conscious and unconscious, in Legrand, D. – Trigg, D. (Eds.): *Unconsciousness Between Phenomenology and Psychoanalysis,* Contribution To Phenomneology, Vol. 88, 2017, Cham, Germany, Springer, 3–23.

Morley, J.: The Sleeping Subject. Merleau-Ponty on Dreaming, *Theory and Psychology*, Vol. IX, n. 1, 1999, 89–101.

Nancy, J.-L.: *Tombe du sommeil*, Paris, France, Galilée, 2007.

Olay Csaba – Ullmann Tamás: *Kontinentális filozófia a XX. században*, Budapest, L'Harmattan, 2011.

Patočka, J.: Die Frage des Solipsismus und das Argument des zusammenhängenden Traums, in Uő: Die Bewegung der menschlichen Existenz, *Phänomenologische Schriften II*, hrsg. von K. Nellen, Stuttgart, Germany, Klett-Cotta, 1991, 43–60.

Ricoeur, P.: Consciousness and the unconscious, in Ricoeur, P. and Ihde, D. (Eds.): *The Conflict of Interpretations*, Evanston, Northwestern University Press, 1974, 99–120.

Ricoeur, P.: *Freud and Philosophy* (ford. Denis Savage), New Haven and London, Yale University Press, 1970.

Sartre, J.-P.: *The Psychology of Imagination,* London, UK, Methuen & Co. Ltd., 1948.

Sartre, J.-P.: *Sartre By Himself*, New York, NY, Urizen Books, 1978.

Schmal, D.: *Az elme filozófiája a kora újkorban*, Budapest, Gondolat, 2015.

Schutz, A.: *Collected Papers*, IV, Dordrecht, Netherlands, Kluwer Academic Publishers, 1996.

Sepp, H. R.: Phänomen Traum. Ein phänomenologischer Dialog, in Kadi, U. – B. Keintzel, B. – Vetter, H. (Hrsg.): *Traum, Logik, Geld. Freud, Husserl und Simmel zum Denken der Moderne*, Tübingen, Germany, Edition Discord, 2001, 110–124.

Shamdasani, S.*: Jung and the Making of Modern Psychology*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

Shanon, B.: *The Antipodes of the Mind: Charting the Phenomenology of the Ayahuasca Experience*, Oxford, Oxford University Press, 2003.

Sjöstedt-H, P.: *Noumenautics: Metaphysics – Meta-ethics – Psychedelics*, Falmouth, UK, Psychedelic Press, 2015.

Smith, N.: *Towards a Phenomenology of Repression – A Husserlian Reply to the Freudian Challenge,* Stockholm, Stockholm University Press, 2010.

Szabo A. – Horvath L. – Szummer Cs.: Phenomenology and altered states of consciousness: a new framework for analysis?, *Psychologia Hungarica Caroliensis,* 2. évf., 2014, 7–29.

Szummer Cs. – Horváth L. – Frecska E. – Orzói K.: The hyperassociative mind: psychedelic experience and Merleau-Ponty's "wild being", *Journal of Psychedelic Studies,* 1. évf., 2017, 1–10. https://doi.org/10.1556/2054.01.2017.006

Tengelyi L.: *Tapasztalat és kifejezés*, Budapest, Atlantisz, 2007.

Torma A.: Alvás és éberség Husserl filozófiájában, in Varga Péter András – Zuh Deodáth (szerk.): *Kortársunk, Husserl*, Budapest, Hungary, ELTE Eötvös Kiadó, 2016, 255–264.

Tymoczko, D.: The Nitrous Oxide Philosopher, *The Atlantic Monthly,* 5. évf., 1996, 93–101.

Ullmann Tamás: Fantázia és intencionalitás, in Varga Péter András – Zuh Deodát (szerk.): *Kortársunk Husserl,* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013, 167–190.

Walter, Benjamin: *On Hashish*, Cambridge, UK, Belknap Press of Harvard University, 2006 (Eredeti mű: 1927–34).

Welsh, T.: The retentional and the repressed: Does Freud's concept of the unconscious threaten Husserlian phenomenology?, *Human Studies*, 25. évf., 2002, 163–183.

Wolin, R.: *Walter Benjamin: An Aesthetic of Redemption,* Berkeley, CA, University of California Press, 1994.

Zippel, N.: Dreaming Consciousness: A Contribution from Phenomenology, *Rivista Internazionale Di Filosofia E Psicologia, Vol. 7,* n. 2, 2016, 180–201. doi: 10.4453/rifp.2016.0019

CSONTOS NÓRA

A KOGNITÍV NYELVÉSZET MI REJLIK BENNE?

Bevezetés

Tanulmányomban a kognitív nyelvészet elméleti alapjait kívánom röviden összegezni. Ezen összegzés a nyelvet meghatározó emberi kommunikáció, a nyelvhasználat és a megismerés, tapasztalat, illetve tapasztalati alapú tudás részletezésével, majd a nyelv szociokulturális és mentális meghatározottságának hangsúlyozása mellett a kategorizáció és a konstruálás rövid ismertetésével valósul meg.

Egy alapvetően tudománynépszerűsítő tanulmány kereteibe talán az is belefér, hogy néhány gondolatot közöljek arról, miért is vállalkoztam erre a számomra is új lehetőségre; számos kiváló tudományos munka[1] után miért is kívánom a kognitív nyelvészet alapjait összegezni – egyszóval röviden jelen tanulmány motivációjáról szólnék. Az oktatásban eltöltött idő alatt többször szembesültem azzal, a hallgatók azért nem értik, hogy miről szól egy-egy elmélet, illetve azért nem szívesen alkalmazzák azokat, mert túl elméletalapú – milyen is lehetne (?) – a megközelítés: leragadnak egy-egy terminus értelmezésénél, elvesznek egy-egy részlet megértésében, ahelyett, hogy az egész képet látva megértenék az elmélet működését. De ezen idő alatt egy másik lehetséges magyarázat is megszületett bennem: lehetséges, hogy az elméletek túl elméletiek (tehát másmilyenek is lehetnének)? Lehetséges, hogy az imént felsorolt tényezők sokkal inkább szólnak a szövegalkotóról? Elképzelhető, hogy ha jobban figyelembe vennénk a befogadók elvárásait, sikeresebbé, hatékonyabbá válna a megértés?

[1] A kognitív nyelvészet monografikus leírására lásd pl. Ronald W. Langacker: *Foundations of Cognitive Grammar, Volume I., Theoritical prerequisites*, Stanford, Stanford University Press, 1987; Ronald W. Langacker: *Foundations of Cognitive Grammar, Volume II., Descrptive Application*, Stanford, California, Stanford University Press, 1991; Ronald W. Langacker: *Concept, Image, Symbol: the Cognitive Basis of Grammar*, Berlin, New York, Mouton de Gruyter, 1991; Ronald W. Langacker: *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*, Oxford, Oxford University Press, 2008; Kövecses Zoltán – Benczes Réka: *Kognitív nyelvészet*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010; Tolcsvai Nagy Gábor: *Kognitív szemantika*, Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem, 2010; Tolcsvai Nagy Gábor: *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*, Budapest, Osiris Kiadó, 2013; Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris Kiadó, 2017.

Jelen tanulmányban kísérletet teszek: minden ponton arra próbálok törekedni, hogy – a kognitív nyelvészetre is jellemzővé váló terminusok magyarázatával – egy olyan megértési ösvényt rajzoljak ki a befogadó számára, amelyen elindulva további sétautak is elérhetővé és érthetővé válnak. Nem törekszem tehát a kognitív nyelvészet teljes leírására, csupán a főbb fogalmak, folyamatok, műveletek értelmezésének segítségével kívánom megteremteni azt a lehetőséget, hogy a befogadó a későbbiekben kedvet kapjon a kognitív nyelvészet elmélyültebb megismeréséhez.

A kognitív nyelvészet alapjai

A *kogníció* 'megismerés' a latin *cognosco* 'megismer' igéből származik. E nyelvészeti irányzat tehát elnevezésében is a *megismerés*t helyezi az előtérbe. De mit és hogyan ismerünk meg, illetve hogyan jön ez a nyelv kérdéséhez? Ezeknek a megértéséhez érdemes abból kiindulni, e nyelvészeti keretben miként értelmeződik a nyelv.

A kognitív nyelvelmélet egyik kiindulópontja az, hogy a nyelv az emberek közötti kommunikáció céljára kialakított gondolkodásmód. A nyelv azért jött létre, hogy kommunikálni tudjunk: információkat adjunk át, illetve társas kapcsolatokat vegyünk fel, tartsunk fenn vagy szakítsunk meg.

Ebben a keretben a nyelv, annak elsajátításával együtt értelmezhető megismerésnek, tapasztalatnak. A nyelv mint tapasztalati alapú tudás kiindulóalapja az, hogy nem kész nyelvvel (anyanyelvi tudással) születünk, csupán az arra való képességgel (kompetenciával). E kompetencia tesz minket képessé arra, hogy elsajátítsunk egy vagy több nyelvet. A nyelv elsajátítása viszont nyelvi, illetve társadalmi közegben valósul meg: beleszületünk ebbe a kommunikáló közegbe, „tapasztaljuk" a nyelvet, tehát a kommunikációs színtereken történő aktív vagy megfigyelői szerepünk segít minket ahhoz, hogy elsajátítjuk a nyelvet. A nyelv az emberi kommunikációban funkcionál, elsajátításának közege is ez – a nyelv ekképp minek is tekinthető, ha nem tapasztalatnak, megismerésnek vagy tudásnak? A nyelvet éppúgy tanuljuk, tapasztaljuk, mint más emberi viselkedésünket.

Elérkezett az idő, hogy mindezt egy példa segítségével szemléltessem: vegyük az *alma* szót mint a nyelvünk egy elemét. A magyar kulturális térben ezt minden bizonnyal elég korán elsajátítjuk, tekintve, hogy sok színtéren elérhetővé, ezáltal megtapasztalhatóvá válik. A szó elsajátítása egybeesik a tapasztalatszerzéssel. Először csak találkozunk magával az almával. Feldolgozzuk, tapasztaljuk, mi az alma: érezzük, tapintjuk, ízleljük, látjuk, halljuk, ha roppan, amikor beleharapunk. Észleljük mint a világ egy dolgát, és emellett halljuk a nyelvi megjeleníté-

sét (*alma*). A tapasztalatszerzés következő fokán próbáljuk azonosítani, mi az *alma*. Az alma tulajdonságait kezdjük feldolgozni. A tapasztalatunk és a nyelvi kifejezőeszköz kezd összekapcsolódni, képessé válunk a tulajdonságokat absztrahálni és sematizálni, tehát képesek vagyunk azonosítani és elménkben tárolni a dologról szóló tudást a tapasztalt tulajdonságai alapján, így kialakítva a fogalmat, jelen esetben az ALMA fogalmát.

Absztrakció és sematizáció: a fogalom kialakítása

A világ egyik összetevőjének feldolgozása tehát egy nyelvi közegben valósul meg. A nyelvi közegben nem csupán a dolog egyik példányával találkozunk, hanem többel, több fajtával és több esetben. Tehát többször, többfajta almát ismerünk meg, mindezzel együtt tapasztaljuk, mi készülhet almából, mire jó az alma; mit jelent a *tudás almája* és a *big apple*. Ezeknek a példányoknak az észlelései során fontos összetevőket vagyunk képesek kiválasztani (például az alma jellegzetes alakja, íze, mire „használjuk" stb.). Mindegyik jellemző sokféle lehet: attól függően válhatnak árnyalttá az összetevők, hogy hányszor, hányféle almával találkozunk. Ezen jellemzőket általánosítjuk. A jellemzők általánosítása *absztrakció*val történik. A jellemző tulajdonságok lesznek a fogalomnak az állandó összetevői (például az alma mérete, íze és színe eltérő lehet, de mindegyik alma jellemezhető ezekkel a tulajdonságokkal), melyeket sémákba, tehát a nyelvi kifejezések dekontextualizált (vagyis az előfordulási környezetüktől elvont), a jellemző tulajdonságok mentén kialakított „tartályba" rögzítünk.

> „A megismerő ember elméje a külső hatásokat észleléseként feldolgozza, többnyire nem tudatosan. A fontosnak ítélt észlelési összetevőket kiválasztja, függetleníti az észlelés körülményeitől, és általánosítja, azaz **absztrahál**ja információvá alakítva. Ekképp tárolja és vonatkoztatja az adott kategóriába tartozó példányokra. […] A **séma**k[2] a nyelvről való tudásban dekontextualizáltak, azaz függetlenednek a memóriában a számos ténylegesen tapasztalt előfordulástól, de háttértudásként általában hozzájuk kapcsolódik a prototipikus kontextus, szorosabban a behívott fogalmi környezet"[3]

[2] Kiemelés tőlem (Cs. N.).

[3] Tolcsvai Nagy: Bevezetés, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris Kiadó, 2017, 33, 34–35; lásd továbbá Langacker: *Foundations of Cognitive Grammar,* 116–137.

A sematizált, elménkben rögzített fogalom a beszédhelyzetekben, a tapasztalati térben feldolgozott dolognak nemcsak szemantikai, hanem fonológiai, morfológiai, szintatktikai és pragmatikai jellemzőit is tartalmazza (például milyen toldalékok járulhatnak az *alma*hoz, összefüggésben azzal, mi az alma).

Mind az absztrahálás, mind a sematizáció folyamatában kiemelt jelentősége van a begyakorlottságnak, tehát annak, hogy több, azonos és eltérő (pl. ízben, színben stb.) példánnyal, illetve a példányhoz hasonló (pl. formában, ízben, színben stb.) dolgokkal találkozunk, valamint ezekkel együtt halljuk a megerősítést: *ez alma – ez nem alma, hanem valami más*.

A sematizáció folyamatához kapcsolódóan szükséges arról is szólni, hogy ezek a tudások nem csupán egyszerű, hanem összetett sémákat is létrehoznak: ezek a tudáskeretek és a forgatókönyvek.[4] A *tudáskeret* egy központi fogalom köré szerveződő tudáskészlet, röviden: azt tartalmazza, hogy 'mi micsoda'. A KÓRHÁZ[5] központi összetevője a KÓRHÁZ lényege, de a fogalom sémaként más fogalmakat is tartalmaz, pl. ORVOS, LÁZ, BETEGSÉG, MŰTÉT stb. A *forgatókönyv* azt a tudást tartalmazza, hogy 'mi hogyan történik, zajlik', tehát „egy társadalmi cselekvés komplex összefüggéseinek emberi tudása és annak modellálása"[6]. Forgatókönyv például a VIZSGA, a VÁSÁRLÁS vagy az ORVOSI VIZSGÁLAT, melyeknek nyelvi és nem nyelvi cselekvéseiből álló lefolyásának menetét szintén tapasztalat során, az interakciókban sajátítjuk el.

Ezen a ponton érdemes megállni, hogy rögzítsük a legfontosabb levonható eredményeket. Ezek pedig: (a) a jelentés és a fogalom tapasztalati alapú; (b) a jelentés (szemantikai pólus) és a nyelvi jelölés (fonológiai pólus) nem függetleníthető egymástól, egyszerre sajátítjuk el, akárcsak (c) a fonológiai, grammatikai és pragmatikai jellemzőióket, tehát például azt, hogy egy szó milyen toldalékokat vesz fel, milyen kontextuális vagy metaforikus jelentései lehetnek stb., ezért (d) a tapasztalat nem csupán a jelentésösszetevőket mint felismert tulajdonságok elérhetését teszik lehetővé, illetve (e) a fogalom dekontextualizáltsága csupán azt jelenti, hogy ezek az információk függetlenednek a közvetlen tapasztalattól, de ugyanakkor képesek vagyunk egy adott kontextusnak megfelelően működtetni a tudásunkat.

[4] Vö. Teun A. van Dijk: Kontextus és megismerés. Tudáskeretek és beszédaktus-megértés, in Penavin Olga – Thomka Beáta (szerk.): *Tanulmányok 15*, Újvidék, 1982, 63–81; Robert de Beaugrande – Wolfgang Dressler: *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*, Budapest, Corvina Kiadó, 2000, 127–128; Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv szövegtana*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001, 73–78; Tátrai Szilárd: A kontextus fogalmáról, *Magyar Nyelvőr*, 128. évf., 2004/4, 481–482; Tolcsvai Nagy Gábor: A jelentés, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris Kiadó, 2017, 226–227.

[5] A kognitív nyelvészetben a fogalmakat kiskapitálissal jelöljük.

[6] Tolcsvai Nagy: A jelentés, 226.

A tapasztalati alapú jelentés. Mentális és szociokulturális meghatározottság

Az egyén az, aki a világ dolgait jelentéssel látja el. A nyelvi megismerésben ezáltal meghatározóvá válik, hogy az emberek a saját testükből kiindulva tapasztalják meg az őket körülvevő fizikai világot és annak összetevőit. A nyelvi megismerés szempontjából a fiziológiai megalapozottságú, nem nyelvi tapasztalatszerzésnek kiemelt jelentősége van, mert nagyban befolyásolja az ember nyelvi tapasztalatszerzését. Mint az az eddig elmondottakból látható, a megismerés mentális meghatározotttsága a jelentés és a fogalmi sémák kialakítása során kiemelkedővé válik. De emellett ebben a folyamatban annak is lényegi szerep jut, hogy mindezt az egyén milyen szociokulturában hajtja végre. A tapasztalatszerzés szociokulturális összetevői egyfelől azt jelentik, hogy a szociokultúrában található összetevők befolyásolják, miről milyen és milyen fokú ismerettel rendelkezhetünk, másfelől azt, hogy a nyelvi interakciók során, az adott szociokulturálisan meghatározott kontextusban milyen tudást szerzünk, illetve szerezhetünk egy dologról. A megismert dolgokból összeálló nyelv ezért szociokulturálisan is meghatározottá válik: az egyén szociokultúrában sajátítja el a nyelvi tudását. Egy egészen egyszerű és a magyar kultúrára jellemző dologgal szemléltetve: a *mákos tészta* lefordításával nem feltétlenül érti meg a más kultúrában élő ennek az ételnek a jelentését. Ha az adott kultúrában nem elérhető maga a dolog, illetve más jelentések és asszociációk társulnak a *tészta*hoz vagy a *mák*hoz, a nyelvi egység lefordítása önmagában mit sem ér. Ilyen esetben próbáljuk megmagyarázni, mi is lenne ez; az összetevők felsorolásával próbálkozhatunk valamilyen tapasztalat, tudás, jelentés átadására.

A mákos tészta példájához kapcsolódóan, bizonyára többekben felmerül a kérdés: hogyan lehetséges, hogy valamit közvetlenül nem tapasztalunk, mégis képesek vagyunk megérteni, tehát van valamilyen jelentésfogalmunk a dologról vagy egy folyamatról? A tapasztalatnak nem kell „kézzel foghatónak" lenni, a tapasztalati tér lehet egy elképzelt világ is, melyben képessé válunk mozogni. Gondoljunk arra, hogy milyen jól értelmezünk fiktív világokat abban az esetben, ha ennek a világnak a működése és az összetevői kellőképpen árnyaltakká válnak, tehát kapunk ahhoz segítséget, hogy megértsük mi micsoda, mi hogyan működik.

A tapasztalati világ összetevői mindezidáig nagyon dologszerűek voltak, ezért érdemes azt is hangsúlyozni, nemcsak egy-egy dolgot ismerhetünk meg, hanem a minket körülvevő világban folyamatokkal, cselekvésekkel, az abban szereplő, elhangzó társalgásokkal, stratégiákkal stb. is ugyanígy járunk el. A világ dolgai tehát lehetnek tárgyak, jelenségek, gondolatok, érzések, cselekvések, folyamatok tulajdonságok, viszonyok.

A kategorizáció

„A megismerés elvonatkoztatások révén csoportosítja, kategorizálja a világ dolgait. Miként ezeket a dolgokat, a nyelv egységeit is mint példányokat besoroljuk kategóriákba."[7] A *kategória*kba felismert tulajdonságok alapján sorolódnak be a példányok. A besorolás fő elve a *családi hasonlóság*: a kategóriába addig sorolunk be valamit, amíg legalább egy olyan tulajdonságot fedezünk fel a példányban, amely a kategóriára jellemző. Ezáltal a kategória nem minden példánya rendelkezik ugyanazon tulajdonságokkal, nem minden tagja egyenrangú: vannak központi példányok, melyek a kategória legtöbb tulajdonságának megfelelnek, és vannak perifériku sak, melyek a kategória kevesebb tulajdonságával rendelkeznek. Egy-egy példány ezáltal több kategóriába is tartozhat, a kategóriák határai nem határozottak, hanem érintkeznek egymással. A kategória ezek mellett tartalmazhat ún. prototipikus példányt: ez a kategória minden tulajdonságának megfelel. A kategória tagjai tehát nem egyenrangúak.

A tapasztalat során létrejövő kategóriák jellemzőit a klasszikus (arisztotelészi) kategóriákkal összehasonlítva adom meg, hogy egyúttal az is látható váljon, a klasszikus kategorizációt alkalmazó formális és a tapasztalaton alapuló, ún. népi kategorizációt használó funkcionális kognitív nyelvészeti irányzat miben tér el a kategóriák kialakítását és felépítését tekintve:

klasszikus kategorizáció	**tapasztalati alapú kategorizáció**
a kategóriák minden tagja egyenrangú	a kategória nem minden példánya egyenrangú
az alárendelt fogalom a fölérendelt kategória minden tulajdonságával rendelkezik	az alárendelt fogalom a fölérendelt kategória nem minden tulajdonságával kell hogy rendelkezzen
a kategóriába tartozás igen–nem kérdése (a példány vagy valami, vagy nem az)	a kategóriába tartozás nem igen–nem kérdése (a példány ha valami, még lehet valami más is)
a kategóriák határai határozottak	a kategóriák határai elmosódottak, a kategóriák egymással érintkeznek
a kategóriák szükséges és elégséges feltételekkel leírhatók (mivel a tagok egyenrangúak)	a kategóriák nem írhatók le szükséges elégséges feltételekkel (mivel a tagok nem egyenrangúak)

[7] Tolcsvai Nagy: *Kognitív szemantika*, 24; vö. még Tolcsvai Nagy: *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*, 114–129; Tolcsvai Nagy: A jelentés, 215–222, a nem tudományos, ún. népi megismerésre lásd bővebben pl. Rosch Eleanor: Human Categorization, in Warren, N. (Ed.): *Studies in Cross-Cultural Pshychology, Volume I.*, London, Academic Press, 1977, 1–49; Michael W. Eysenck – Mark T. Keane: *Kognitív pszichológia*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997, 280–287; Dirk Geerarts: *Diachoric Prototype Semantics: A Contribution to Historical Lexicology*, Oxford, Clarendon Press, 1997, 10–22.

A kategorizációt érdemes egy példán is szemléltetni. Vegyük a GYÜMÖLCS kategóriát, melynek egyik tipikus példánya az alma, mely – mint arról már volt szó – a magyar szociokultúrában mint tapasztalati térben elég könnyen elérhető. De emellett próbáljuk e kategóriába sorolni a következő példányokat: *banán, narancs, citrom, füge, dió, paradicsom, paprika*. Mint már ebből is érzékelhető, a felsorolt dolgok nem mindenki számára fognak ugyanolyan módon illeszkedni a GYÜMÖLCS kategóriájába, és bizonyos példány(ok) (*paprika*, de akár a *paradicsom* is) már más kategóriába (ZÖLDSÉG) is tartozhat(nak). A többi, felsorolt példányt aszerint soroljuk a kategóriába, illetve aszerint tartjuk őket prototipikus, kevésbé jellemző vagy perifériku s példánynak, hogy milyen releváns összetevők mentén tudjuk leírni a GYÜMÖLCS kategóriát. Egy próbát téve: a GYÜMÖLCS kategóriát úgy írhatjuk le, hogy 'azok a dolgok, melyek édesek, lédúsak, élvezetből fogyasztjuk, valamint általában főzés nélkül; külső héjuk keményebb, mint a belsejük; belsejükben magok találhatók, melyeket általában nem fogyasztunk; általában édes ételek (édességek) összetevőivé válhatnak'. Wierzbicka[8], majd Geerarts[9] a GYÜMÖLCS kategóriába sorolt példányok tulajdonságai alapján a következő leírását adják ennek a kategóriának:

– külső héjuk keményebb, mint belsejük;
– kis elkülönülő részek vannak bennük, melyeket nem jó megenni; ezekből földbe téve hasonló dolgok nőnek;
– jó megenni őket főzés, más beavatkozás vagy más élelmiszer nélkül, élvezetből fogyaszthatók;
– főzetlen fogyasztásuk élvezetet okoz;
– fogyasztható állapotuk előtt savanyúak lehetnek;
– levük van, levüket jó meginni;
– szárítva is fogyaszthatók;
– általános elképzelés szerint e dolgok fákon nőnek;
– vagy egy falat méretűek, vagy több falatban fogyaszthatók;
– ha fogyaszthatóvá válnak, eléggé édesek vagy édesítve ehetők;
– képzeletben megfelelően édesek;
– nőhetnek emberi beavatkozás nélkül, de általános elképzelés szerint ember ültette, a földből kinövő dolgokon nőnek; nem nőnek a földben;
– fogyasztható állapotuk előtt kívülről zöldek;
– jó fogyasztani őket cukorral főzve vagy más cukros dolgok részeként elkészítve.[10]

[8] Anna Wierzbicka: *Lexicography and Conceptual Analysis*, Ann Arbor, Karoma, 1985, 199–200.
[9] Geerarts: *Diachronice Prototype Semantics*, 13–15.
[10] Vö. még Tolcsvai Nagy: *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*, 123–124.

Mindezek alapján a magyar szociokultúrában a fentebbi példasorból talán az alma válna prototipikus taggá, vagy minden bizonnyal az első helyeken szerepelne. Itt számolnunk kell azzal is, hogy egy-két generáció óta a *banán* és talán a *narancs* is jellemző gyümölccsé vált, tehát mindkét példány központi vagy központibb helyen állhat, mint a felsorolásban szereplő többi példány. Valószínűleg a *citrom*, a – ha csak szárítottal találkoztunk – *füge* és a *dió* nem lesznek a kategória központi tagjai, a *dió* talán már a kategória perifériáján fog elhelyezkedni. Miért? Mert a *citrom* nem édes, általában nem élvezetből fogyasztjuk. A szárított *füge* és a *dió* pedig nem lédús, utóbbi nem is édes. A tapasztalaton alapuló kategorizációban a *paradicsom* már a kategórián kívülre is kerülhet, még akkor is, ha tisztában vagyunk azzal, hogy biológiailag gyümölcs. Itt érhető tetten egyfelől az, hogy a tapasztalati alapú, ún. népi, illetve a tudományos kategorizáció részlegesen eltér egymástól, másfelől az, hogy a GYÜMÖLCS és a ZÖLDSÉG kategória között átfedést lehet tapasztalni.

Természetesen ez a „rangsor" csupán egy lehetséges besorolást próbált leírni. A példányok egymástól való eltérései és elhelyezkedésük a GYÜMÖLCS kategórián belül annak a függvénye, ki mely jellemző tulajdonság alapján alakítja ki a kategóriát, mi válik prototipikus gyümölccsé, mi az, amivel leggyakrabban találkozott, milyen asszociációk társulnak a megismert példányokhoz.

A konstruálás

A kommunikáció során a nyelvi kifejezésekkel és a grammatikai szerkezetekkel fogalmi tartalmakat teszünk elérhetővé, illetve mások számára is hozzáférhetővé. A konstruálás[11] azt jelenti, hogy egy, a világban zajló vagy lezajlott eseményt feldolgozunk, megértünk, majd fogalmilag megalkotunk és ezzel szoros kapcsolatban nyelvileg megformálunk. Vegyük azt az eseményt, hogy egy családi reggeli során eltörik egy bögre. A család tagjai ezt például az alábbi módokon fejezhetik ki:

(a) Aladár eltörte a bögrét.
(b) Eltört a bögre.
(c) A bögre eltört.

A beszélő először feldolgozza az eseményt, fogalmilag azonosítja a benne szereplő „résztvevőket", például azt, mi az a tárgy, amivel történt valami (BÖGRE), illetve mi az a valami, ami a tárggyal történt (ELTÖRÉS), majd nyelvileg megfor-

[11] Lásd Langacker: *Cognitive grammar*, 55; Tolcsvai Nagy: Bevezetés, 42–43.

málja és kifejezi. A konstruálás – mint a példákból látható – több lehetséges módon is megvalósulhat. Az (a) példában a beszélő a cselekvőre akarja irányítani a figyelmet, ezért történik meg az, hogy ebben a példában szerepel maga az ágens, akihez a cselekvés (esemény) köthető. Ellenben a (b) és (c) példákkal, melyekben a beszélő a figyelem központjába nem a cselekvőt, hanem az eseményt (*eltört*), illetve azt a tárgyat (*bögre*) helyezi, amivel történt ez az esemény. Próbáljunk a három mondathoz családtagokat is rendelni. Talán elképzelhető, hogy az (a)-t az egyik testvér mondja, míg a (b) és (c) példákat a szülők, figyelve arra, hogy nem kell hibáztatni valakit azért, mert eltört a bögre. Ugyanaz az esemény – háromféle módon konstruálva. A konstruálást tehát nagyban meghatározza, hogy a beszélő kit akar a figyelem központjába helyezni (*figyelemirányítás*), ki vagy mi feltűnő számára az eseményből (*feltűnőség*), illetve miként kívánja mások számára is elérhetővé tenni az eseményt (*hozzáférhetőség*), valamint meghatározza az a helyzet, ahonnan a beszélő látja és láttatja az általa elmondottakat (*nézőpont*).[12]

Nyelv és nyelvhasználat: összegzés

A nyelv ebben az elméleti keretben nyelvhasználati események és az azokban szereplő nyelvi és nem nyelvi cselekvések tapasztalatából elvonatkoztatott, azok jellemzőit sematizáltan tartalmazó összetett rendszer, amely a nyelvhasználat során működésbe lép: az adott szituációban a tapasztalat mentális elrendezésével alkotott kategóriák, a nyelvi sémák kontextushoz igazított megvalósítása, konstruálása zajlik.

Az eltérő összetettségű nyelvi kifejezések szimbolikus szerkezetűek: egy szemantikai és egy fonológiai pólusból, összetevőből állnak; a két pólus szimbolikus kapcsolatán alapulnak. Elsajátításuk tapasztalati alapú, ezért a nyelvi egységeket mint elvont struktúrákat nem lehet a használattól függetlenül leírni, csak valamilyen nyelvi interakció részeként valósulnak meg. Egyszerű nyelvi kifejezés a nyelvi elem: egy szó vagy grammatikai elem. Összetett nyelvi kifejezés a nyelvi szerkezet, konstrukció: ez több elemből áll, az elemek egymással nyelvi kap-

[12] Az itt szereplő, zárójelbe tett fogalmak bővebb kifejtését lásd Tolcsvai Nagy: Bevezetés, 43–50; vö. még Paul D. Deane: *Grammar in mind and brain, Explorations in cognitive syntaxe*, Berlin, New York, Mouton de Gruyter, 1992; Wallace Chafe: *Discours, consiousness, and time, The flow and displacement of conscious experience in speaking and writing*, Chicago, London, The University of Chicago Press, 1994; Rachel Giora: Literal vs. figurative language. Different or equal?, *Journal of Pragmatics*, 34, 2002, 487–506; Tátrai Szilárd: Pragmatika, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris Kiadó, 2017, 940–942.

csolatban vannak. Nyelvi kapcsolat van tehát például a szótő és a toldalék, a mondat elemei, illetve a grammatikai szerkezetek elemei között.

Az elsajátított nyelvi tudás az absztrahálás és a sematizáció műveletén keresztül egyszerű vagy összetett (tudáskeretek, forgatókönyv) sémába rendeződik. A fogalmi alapú sémák tartalmazzák a dologhoz köthető összes, az interakciókban, nyelvhasználatban tapasztalt és feldolgozott grammatikai, szemantikai, pragmatikai ismereteket. Nyelvhasználat során a beszélő / szövegalkotó, valamint a hallgató / befogadó ezek segítségével érteti, illetve érti meg, miről van szó. Az alkotás oldaláról a folyamat az eseménytől a fogalmi megalkotáson keresztül elérhetővé tett, kifejezésre előkészített jelentéstartalmak nyelvi konstruálásával; a befogadás oldaláról a nyelvi kifejezések által hordozott jelentéstartalmak megértésével és értelmezésével valósul meg. A dekontextualizált sematizált tudást a nyelvhasználat során az adott kontextushoz vagyunk képesek igazítani.

A nyelvről való tudásunk tartalmazza a rendszerre és a rendszer használatára vonatkozó ismereteinket. A rendszerbe sematizáltan épülnek be a használat legfontosabb elemei. A nyelvhasználat során egységben működtetjük a rendszer és a használat tényezőit.

Mindezek alapján a nyelv egységeinek leírására törekvő nyelvtan ebben a keretben egységben látja és láttatja a rendszer (nyelv) és a használat (nyelvhasználat) kettősségét, egyszerre összpontosít a rendszer és a használat jellemzőire.

Bibliográfia

Chafe, Wallace: *Discours, consiousness, and time, The flow and displacement of conscious experience in speaking and writing*, Chicago, London, The University of Chicago Press, 1994.

De Beaugrande, Robert – Dressler, Wolfgang: *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*, Budapest, Corvina Kiadó, 2000.

Deane, Paul D.: *Grammar in mind and brain, Explorations in cognitive syntaxe*, Berlin, New York, Mouton de Gruyter,1992.

Eysenck, Michael W. – Keane, Mark T.: *Kognitív pszichológia*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997.

Geeraerts, Dirk: *Diachronice Prototype Semantics. A Contribution to Historical Lexicology*, Oxford, Clarendon Press, 1997.

Giora, Rachel: Literal vs. figurative language. Different or equal?, *Journal of Pragmatics*, 34, 2002, 487–506.

Kövecses Zoltán – Benczes Réka: *Kognitív nyelvészet*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010.

Langacker, Ronald W.: *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*, Oxford, Oxford University Press, 2008.

Langacker, Ronald W.: *Concept, Image, Symbol: the Cognitive Basis of Grammar*, Berlin, New York, Mouton de Gruyter, 1991.
Langacker, Ronald W.: *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I.*, Stanford, California, Stanford University Press, 1987.
Langacker, Ronald W.: *Foundations of Cognitive Grammar. Volume II., Descrptive Application*, Stanford, California, Stanford University Press, 1991.
Rosch, Eleanor: Human Categorization, in Warren, N. (Ed.): *Studies in Cross-Cultural Pshychology, Volume I.*, London, Academic Press, 1977.
Tátrai Szilárd: A kontextus fogalmáról, *Magyar Nyelvőr*, 128. évf., 2004/4, 479–494.
Tátrai Szilárd: Pragmatika, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris Kiadó, 2017, 940–942.
Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris Kiadó, 2017.
Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv szövegtana*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001.
Tolcsvai Nagy Gábor: *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*, Budapest, Osiris Kiadó, 2013.
Tolcsvai Nagy Gábor: Bevezetés, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris Kiadó, 2017, 21–71.
Tolcsvai Nagy Gábor: Jelentéstan, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris Kiadó, 2017, 205–499.
Tolcsvai Nagy Gábor: *Kognitív szemantika*, Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem, 2010.
van Dijk, Teun A.: Kontextus és megismerés. Tudáskeretek és beszédaktus-megértés, in Penavin Olga – Thomka Beáta (szerk.): *Tanulmányok 15*, Újvidék, 1982, 63–81.
Wierzbicka, Anna: *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor, Karoma, 1985.

GULYÁS ADRIENN

MESTERSÉGEM CÍMERE: MŰFORDÍTÓ

Bevezetés

A bölcsészettudományok társadalmi megítélése nem a legkedvezőbb sem Magyarországon, sem számos más fejlett országban. Bírálóik általában haszontalanságukat emelik ki, holott kevés olyan egyetemi képzés van, amely annyi, több szakterületen is kamatoztatható készséget fejlesztene, mint a bölcsészképzések. Az idegennyelv-szakos alapképzések három éve alatt például a diákok nem csak nyelvtudásukat fejlesztik. Megtanulnak tartalmi-stilisztikai szempontból szöveget elemezni, információt gyűjteni, rendszerezni, gondolataikat a tudományos logika szerint írásba foglalni, érvekkel alátámasztani. Tanulásmódszertani, kutatásmódszertani alapokat szereznek, fejlődik a prezentációs készségük és nem utolsó sorban a kritikai gondolkodásuk.

A nyelvtudás mellett ezek a készségek teszik lehetővé, hogy a bölcsész végzettségűek a legkülönbözőbb szakterületeken, a multinacionális cégektől a fordítóirodákon át a diplomácia világáig egyaránt sikerrel állják meg a helyüket. Az idegennyelvi bölcsészképzésekre sok közvetítő szakma is épül, ide sorolható a tanítás, a tolmácsolás vagy a fordítás. Azoknak a diákoknak, akik ezekben a szakmákban helyezkednek el, nemcsak a fent részletezett készségek lesznek majd szükségesek és hasznosak, hanem a képzés tartalmi elemei is, vagyis az a fajta tárgyi tudás, amely csak a bölcsészkarokon megszerezhető.

Saját közvetítő szakmáim, a tanítás és a műfordítás közül jelen tanulmányban a műfordítást szeretném népszerűsíteni, és bátorítani mindazokat a diákokat, pályakezdőket, akik a műfordítás mint kulturális közvetítő szakma iránt elhivatottságot éreznek, hogy tegyék próbára tudásukat és tehetségüket. A szakma társadalmi megítélésénél fontosabb, hogy az egyén személyisége, tehetsége ki tud-e teljesedni a szakmájában is. A későbbiekben látni fogjuk, milyen egyéb kereseti lehetőségekből biztosítják megélhetésüket a műfordítók.

Hogyan lesz valakiből műfordító?

A rendszerváltás előtt a műfordítóképzés kiadói hatáskörbe tartozott: a pálya iránt érdeklődő végzős bölcsészhallgatók felkeresték a virágirodalmi művek kiadására szakosodott Európa Könyvkiadót, hogy fordítani szeretnének. Vittek magukkal szövegmutatványt, vagy a kiadótól kaptak szöveget próbafordításra. Ha tehetségesnek ítélték őket, egy tapasztalt belső műfordító-szerkesztő megtanította őket a műfordítás fortélyaira, általában úgy, hogy megszerkesztette a fordításaikat, és a javításokat megbeszélte velük. Ez a gyakorlat aztán az 1990-es évektől visszaszorult, és a műfordítóképzés fokozatosan áttolódott az egyetemi szférába. Eleinte tanári vénával megáldott kiadói szakemberek tartottak műfordító műhelyeket egyetemistáknak. A teljesség igénye nélkül említhetném Lator László versfordító szemináriumát (mely neve ellenére költészeti szeminárium is volt egyben), Benyhe János spanyol és Bárdos László francia műfordítás szemináriumát az ELTE-n, vagy Géher István prózafordító műhelyét az Eötvös Collegiumban. Az említett szemináriumok legendásan népszerűek voltak, és a most aktív költők, írók, műfordítók közül sokan látogatták egyiküket-másikukat.

A műfordítóképzés intézményesülésének első fokozataként valószínűleg a műfordító műhelyek növekvő népszerűségére reagáltak az egyetemek azzal, hogy a műfordítás oktatását a 2000-es évektől beemelték az egyetemi tantervekbe.[1] Ezzel a folyamattal párhuzamosan, és mintegy ezt erősítve zajlott a kiadói szféra erőteljes átalakulása. A szocializmusban a könyvpiacot egymás közt felosztó állami kiadók között kialakult *status quo*t felborította a rendszerváltás. Az állam kivonult a könyvpiac szabályozásából, és a szabadverseny szellemében gombamód szaporodtak a kisebb-nagyobb könyvkiadók. A versenyhelyzetbe került, privatizált, nagy állami kiadók, így az Európa Kiadó is kénytelen volt megválni belső szerkesztőinek nagy részétől. A szocialista érában jól működő kiadói műfordítóképzés mint olyan egy csapásra megszűnt. A rendszerváltás utáni kiadói viszonyok egyszerűen nem tették, és az utóbbi húsz évre visszatekintve, továbbra sem teszik lehetővé, hogy a műfordító-utánpótlást, -képzést és -tehetséggondozást kiadói szakemberek végezzék.

A műfordítóképzés tehát a fordítóképzések vagy fordítói specializációk járulékos elemeként kiadói hatáskörből egyetemi hatáskörbe került, részint kényszerből, a könyvkiadás átalakulásának folyományaként, részint spontán módon, hiszen a műfordítók és a szerkesztők mindig is jelen voltak az egyetemi világban. A fordításoktatás, amelynek úttörője az ELTE Fordító és Tolmácsképzője volt

[1] A témában lásd Sohár Anikó: A Run-Through of the History of Translation Studies in Hungary, in *Getting translated*, Budapest, 2019, 148–153.

már a 1970-es években, ma már szinte minden bölcsészkar palettáján ott van, és népszerűsége töretlen. A szakfordítás és – kevésbé hangsúlyosan ugyan, de – a műfordítás is tanulható specializáció formájában BA képzéseken, főszakként mesterképzéseken, doktori iskolákban és szakirányú továbbképzéseken.

A Károli Gáspár Egyetemen több idegen nyelvi BA képzésen (anglisztika, németalandisztika, germanisztika, japanológia) is választható fordítói specializáció, és létezik egy posztgraduális szakfordítói és műfordítói szakirányú továbbképzés is.[2] Ez utóbbi három vagy négy féléves, attól függően, hogy egy, vagy két idegen nyelvet választ a hallgató a magyar nyelv mellé. A BA-képzéseknél már említett négy nyelven kívül a szakirányú továbbképzésben választható még a francia és a kínai nyelv is. A szakirányú továbbképzés oktatói gárdájának összeállításánál kialakult jó gyakorlat és egyben a képzés erőssége, hogy gyakorló szak- és műfordítókat, kiadói szerkesztőket szintén bevon az oktatásba. A hivatásos fordítók és kiadói szakemberek tudása és tapasztalata jól kiegészíti, erősíti és hitelesíti az elméleti tudást, amelyet a diákok a fordításról mint tudományról egyébiránt szereznek.

A szakirányú továbbképzés műfordítóképzésében olyan neves műfordítók vállaltak részt, mint Ádám Péter vagy Bognár Róbert, a kontrollszerkesztés tárgyat pedig néhány éve Tönkő Vera, a Park Kiadó irodalmi vezetője tartja. A képzésben azonban részt vesz több olyan főállású egyetemi oktató is, aki maga is gyakorló műfordító: Géher István László angol, Balogh Tamás holland, Horváth Géza német, Mayer Ingrid japán, Tokaji Zsolt kínai, jómagam francia és angol nyelvből tanítok műfordítás tárgyakat. Ez a fajta hibrid működésmód sikeresnek bizonyult az évek során, akadnak volt tanítványok, akiknek azóta műfordításaik jelentek meg a Park Kiadónál és a Móra Kiadónál. A szakma bevonásával megnyílik az átjárás az egyetem és a szakma között, a hallgatók kiépíthetik első szakmai kapcsolataikat.

A műfordító-jelölteknek továbbra is lehetőségük van próbafordításaikkal közvetlenül felkeresni a kiadókat, de ez az út nehezebben járható, mint a szocialista érában. Egyre inkább az a jellemző, hogy a műfordításhoz szükséges alaptudást az egyetemi képzésekben szerzik meg a műfordító-jelöltek.

[2] Az egyetemen folyó fordítóképzésekről és műfordítóképzésről lásd részletesen Sepsi Enikő: Fordítóképzés a Károlin. A műfordítás lehetőségei egyetemi keretek között, in Dróth Júlia (szerk.): *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és az oktatás különböző szintjein*, Budapest, L'Harmattan, 2018, 11–17.

A műfordítás mint alkalmazott bölcsészet

Mivel a tanulmány a műfordítást alkalmazott bölcsészetként értelmezi, jogosan merül fel a kérdés, hogy mi az a tudás, amely csak a bölcsészkaron szerezhető meg, és nélkülözhetetlen a műfordításhoz. A műfordítás irodalmi szövegeket teremt újra egy másik nyelven, az irodalmi szövegek pedig a legbonyolultabb szövegfajták közé tartoznak, amennyiben az általuk közvetített tartalom és az azt magában foglaló forma szerves egységet alkotnak. A műfordító feladata ennek az egységnek az újrateremtése egy másik nyelven, egy eltérő kultúrájú célközönségnek. A cél az, hogy a szöveg által kiváltott esztétikai-művészi hatás megközelítőleg azonos legyen mindkét nyelven.

A műfordítás első és *sine qua non* feltétele, hogy a műfordító felfejti, elemeire bontja ezt a tartalmi-formai egységet: azonosítja a szavak kontextusbeli jelentését, a jelentésárnyalatokat, a szinonimák különbségeit. Átlátja, hogyan építkezik a szöveg nyelvileg, dramaturgiailag, hol vannak benne leitmotivok, hogyan épül fel a narratíva. Érti a kiszólásokat, irodalmi-kulturális utalásokat, nyelvi játékot, humort, vagy az annál burkoltabb iróniát, felfedezi a szövegbe rejtett intertextuális utalásokat. A műfordítás tehát legelőször is az eredeti szöveg lehető legérzékenyebb olvasata.[3]

A műfordítónak minél nagyobb tapasztalata kell hogy legyen komplex irodalmi szövegek olvasásában és elemzésében, ezt a tudást és rutint pedig leginkább a bölcsészkarok magyar és különböző idegen nyelv szakjain lehet megszerezni. A bölcsészképzések adnak kellő filológiai háttértudást a bonyolult vagy régi szövegek értelmezéséhez is. A diákok megtanulják, hogy adott nyelvi kérdésnek hol tudnak utánanézni, hol és hogyan keressék a szavak jelentését, ha a szótárban nem találják, és megtanulják használni a kritikai apparátust.

Az olvasás és szövegelemzés készségén túl a másik készség, amelynek fejlesztésére a bölcsészképzések különös hangsúlyt fektetnek, a szövegalkotás, vagyis az íráskészség fejlesztése. Az írás, az eredeti szöveg új formába öntése egy másik nyelven pedig a műfordítás következő döntő mozzanata. A lefordítandó szöveg megfogalmazásánál az anyanyelvi kompetenciák kerülnek előtérbe, vagyis a műfordítónak az anyanyelvét kell jól ismernie, és verbális kreativitását művészi, vagy majdnem művészi szinten működtetnie ezen a nyelven.

A műfordításhoz szükséges, bölcsész nyelvszakokon fejleszthető kompetenciákat írja le kiválóan, rendszerbe foglalva a PETRA-E referenciakeret,[4] amely a

[3] Lásd még Gulyás Adrienn: Oktató-e a műfordítás?, in Szabó Dávid – Lőrinszky Ildikó (szerk.): A műfordítás alapkérdései, *Revue d'Études francaises*, 22, Budapest, CIEF, ELTE, 2018, 29–36.

[4] PETRA-E Referenciakeret, 2016, https://petra-educationframework.eu/hu/. (Letöltés: 2020. március 12.)

műfordítók oktatásához hivatott támpontokat adni, és a műfordítói életpályát bontja öt szakaszra, a kezdő fordítótól a szakértői szintig. A PETRA-E nyolc alkompetenciája közül a szövegkompetenciát, a nyelvi, heurisztikus és irodalmi-kulturális alkompetenciákat emelném ki, mert ezek ugyanannak a bölcsészkaron megszerezhető, szövegekkel kapcsolatos tudásnak a jelentőségét hangsúlyozzák, amelyeket fentebb leírtam.

Így a nyelvi kompetencia a forrás- és a célnyelv, illetve ezek irodalmi változatainak magas szintű nyelvtani, stiláris ismeretét irányozza elő, különös tekintettel az olvasásra és az írásra. A szövegkompetencia irodalmi műfajokban és stílusokban való jártasságot feltételez mindkét nyelven, illetve ennek a tudásnak az alkalmazását a szövegelemzésben és a szövegalkotásban. Heurisztikus kompetencián a PETRA-E azt érti, hogy a műfordító a célszöveg előállításához szükséges háttéranyagot, akár digitális, akár papíralapú, képes felkutatni és szakszerűen használni, tudja kezelni a különböző szövegkiadásokat vagy egy adott szöveg kritikai apparátusát. Az irodalmi-kulturális kompetencia pedig azt jelenti, hogy a műfordító képes a forrásnyelvi szöveget a maga irodalmi kontextusában elhelyezni, és ennek megfelelően transzponálni a célnyelvre, valamint felismeri a kultúraspecifikus elemeket és az intertextuális utalásokat az eredetiben, és ezeket szakszerűen ülteti át az anyanyelvére. Ez a négy PETRA-E által meghatározott alkompetencia fedi le azt a tudáshalmazt, amellyel kizárólag a bölcsészkarok nyelvi képzései vértezhetik fel a leendő műfordítókat.

Paralel szakmák

Az amerikai Authors Guild 2017-es felmérése szerint a felmérésben részt vevő műfordítók mindössze 7%-a él kizárólag műfordításból. A válaszadók 79%-ára igaz, hogy a jövedelmük kevesebb mint fele származik ebből a tevékenységből. Amikor a műfordítással töltött időről kérdezték őket, hasonló volt az arány: 7% tölti munkaidejét kizárólag, és 61% munkaidejének kevesebb mint felét műfordítással. Azok, akik más szakmákban is dolgoznak, jellemzően szakfordítással, egyetemi oktatással, írással foglalkoznak, vagy kiadói szakemberek, de voltak közöttük tolmácsok, ügyvédek, újságírók és egyetemisták is.[5] Az amerikai felmérés legszembetűnőbb eredménye azonban mégis az, hogy a műfordítók elenyésző százaléka él kizárólag műfordításból.

[5] 2017 Authors Guild Survey of Literary Translators Working Conditions, https://www.authorsguild.org/wp-content/uploads/2017/12/2017-Authors-Guild-Survey-of-Literary-Translators-Working-Conditions.pdf. (Letöltés: 2020. március 8.)

Sohár 84 fős mintán végzett kutatásában hasonló eredményekre jutott Magyarországon: a válaszadók 58%-a munkaidejének kevesebb mint felében foglalkozik műfordítással, egyharmaduk még a munkaidejük negyedében sem. Ők nem a megélhetésért, hanem valószínűleg kedvtelésből fordítanak. A válaszadók negyede tölti munkaidejének 75-100%-át műfordítással, ők azok a műfordítók, akik szinte kizárólag ebből a munkából élnek.[6] Sohár összegzésében megjegyzi, hogy a csak műfordításból élők száma és aránya csökkenő tendenciát mutat az utóbbi húsz évben, növekszik viszont azoknak az aránya, akik munkaidejüknek csupán egy részében fordítanak irodalmi műveket.

A lassan, vagy alig változó honoráriumok (a bruttó egy forintos leütés ár továbbra is „jónak" számít) és az, hogy a honoráriumok nincsenek arányban a munkára fordított idővel, rákényszeríti a szakembereket, hogy a műfordítás mellett más típusú munkát is vállaljanak. Holló tizenegy fős mintán végzett kvalitatív elemzéséből kiderül, hogy a műfordítók tanítanak egyetemeken vagy nyelviskolákban, szakfordítók, kiadói vagy rádiós szerkesztők, dramaturgok, tolmácsok, sőt, akadt olyan is, aki nyugdíjasként fordít.[7] Példájuk jól mutatja, hogy a nehezített körülmények ellenére, tudásukat paralel bölcsész szakmákban kamatoztatva tudnak hódolni a műfordítás szenvedélyének.

Mérlegen a szakma

A következőkben áttekintem, hogy a műfordítók milyen negatív és pozitív aspektusait említik szakmájuknak a felmérésekben. A műfordítás megfeszített agymunka, hiszen egy-egy mondat lefordításakor az agy rengeteg apró döntést hoz: jelentések és szinonimák közül választ, dönt szavak kihagyásáról vagy betoldásáról, mondatszerkesztési kérdésekről. Minőségi munkát végezni, tapasztalatom szerint, napi öt-hat órán át lehet. Ezt a megfigyelést erősíti meg egyébként Sohár kérdőíves felmérése is, amelyben arra a kérdésre, hogy „napi hány órában képes minőségi szöveget előállítani", a legtöbb szavazatot a napi hat óra kapta (40 válaszadó 60 szavazatából – mivel volt olyan fordító, aki több opciót is megjelölt – 21-et, a napi négy és öt óra 8 és 7, a napi nyolc óra 13 szavazatot kapott). Több időt műfordításra szánni egy nap csak úgy lehet, ha az agy teljesen ki tud kapcsolódni két műszak között. Erre a legjobb módszer a mozgás vagy az alvás.

[6] Sohár Anikó: Mit gondolnak a műfordítók saját helyzetükről? Egy felmérés előzetes eredményei, in Nyomárkay István – Nagy Sándor István (szerk.): *A fordítás elméleti és gyakorlati kérdései*, Budapest, MTA Modern Filológiai Társaság, 2019, 269–299.

[7] Holló Mária: A szakmai identitás kvalitatív vizsgálata műfordítók körében (KRE BTK Pszichológiai Intézet, szociálpszichológiai műhelymunka, 2019). A szerző szíves engedélyével.

Az effajta mentális fáradság, hosszabb munkák esetén kimerültség említhető a fordítói munka egyik negatívumaként. Bár műfordításnál a határidők jóval hosszabbak, mint szakfordításnál – egy könyv lefordítására fél, egy évet kapnak a műfordítók –, a határidő mégis stresszfaktorként jelenik meg Holló felmérésében.[8] A kérdezett műfordítók ugyancsak nehezen viselik a fordítással járó monotonitást és magányt is. Ezt mindenki egyéni lehetőségei szerint kompenzálja, de ahogy fentebb említettem, a műfordítók megélhetésüket biztosítandó gyakran űznek paralel szakmákat, amelyekben általában hangsúlyosabban van jelen az emberekkel való kapcsolat (tanítás, tolmácsolás). A paralel szakmák ellensúlyozni tudják a fordítói munka monotóniáját és alapvetően introvertált jellegét.

Pozitívumként jelenik meg a folyamatos kutatómunka és tanulás. A műfordítók nyitott, kíváncsi természetű emberek. Egy-egy regény fordítása kapcsán a legkülönbözőbb témákba kell beleásniuk magukat (a saját praxisomból említhetném a viselettörténetet, a római jogot vagy a madártant), és internetes forrásokból vagy a téma szakértőit felkutatva, velük konzultálva kell a témához kapcsolódó szakszókincset vagy ismereteket megszerezniük.

A pozitívumok és a negatívumok között egyaránt felbukkant az intenzív agymunka, amely egyrészt fárasztó, másrészt sikerélményt nyújt az intellektuális kihívásokra fogékony elmének. A fordítás ilyen szempontból hasonlít a tolmácsoláshoz, amely, ha lehet, még intenzívebb agymunkát igényel, hiszen egy adott nyelvi döntés meghozatalára tizedmásodpercek vagy másodpercek állnak a tolmács rendelkezésére. Pozitívumként könyvelik el a műfordítók azt is, hogy munka közben folyamatosan mélyül a nyelvtudásuk. Ehhez hozzátenném, hogy nemcsak a nyelvtudásuk, hanem kulturális, civilizációs ismereteik is bővülnek, mind a forrás-, mind a célnyelven.

Összegzés

A műfordítás nem nélkülözheti azt az elméleti – filológiai, irodalmi, nyelvtani, országismereti – háttértudást, amely csak bölcsészkarokon szerezhető meg, ugyanakkor ezt az elméleti tudást a műfordító a gyakorlatban kreatív, alkotói munka során alkalmazza. A műfordítás tehát alkalmazott bölcsészet.

Ahhoz, hogy valakiből műfordító legyen, több tényező szerencsés együttállása kell. Kell hozzá belső motiváció, tehetség, filosz véna és tudás. Kell türelem, kitartás és alázat a szöveggel szemben. És nem utolsó sorban kellenek kapcsolatok, szerencsés véletlenek, amelyek a műfordítani vágyót a kiadói világ felé terelik.

[8] Uo.

A bölcsészet sok negatív reklámot kap, és a műfordításba fektetett munka nincs anyagilag elismerve, a műfordítók mégis elkötelezettek a szakmájuk iránt, sikerként élik meg, hogy a fordítás közben adódó intellektuális kihívásokra kreatív módon tudnak reagálni, tulajdonképpen örömüket lelik a fordításban. Holló kismintás szociálpszichológiai kutatásának elgondolkoztató konklúziója, hogy a műfordítók munkájukkal elégedett, sikeres szakemberek, akik „ha tehetnék, se feltétlenül választanának más foglalkozást”.[9]

Kulturális közvetítő munkájukkal, melynek alapja a bölcsészkaron szerzett szaktudás és nyelvtudás, a műfordítók a magyar nyelvet és kultúrát gazdagítják, idegen szerzőket és kultúrákat tesznek hozzáférhetővé a magyar olvasók számára. A műfordítás értékes, hasznos és szükséges, kulturális értéket teremtő szakma. Az utóbbi időben egyre nagyobb a láthatósága, egyre több tudományos és médiafigyelmet kap, ami idővel remélhetőleg a műfordítói mesterség, közvetve pedig a bölcsész szakmák nagyobb társadalmi és anyagi megbecsültségéhez vezet.

[9] Uo., 21. o.

M. PINTÉR TIBOR

MODERN ELMÉLETEK A BIBLIAFORDÍTÁSBAN

A fordítástudomány és a Biblia

Habár a fordítás mint tartalom- és kultúraközvetítő folyamat a nyelvek sokfélesége miatt évezredes emberi tevékenység, a fordítás mai értelemben vett tudományos keretek közötti kutatása csupán a 20. században teljesedett ki. Ahhoz, hogy a sokféle elmélet és megközelítésmód egységes tudománnyá fejlődjön, szükség volt a múlt század termékeny nyelvészeti, nyelvtudományi változásaira (amelyeket a század első harmadában formálódó Prágai Nyelvészkör indított el). A fordítástudomány ma már kiforrott elméleteket és módszereket felmutató tudományág, amely sokféleképpen közelíti meg tárgyát, a fordítást. Általános elméleti keretet vagy definíciót e tanulmány keretében nem érdemes megadni, azonban a fordítás alapfogalmait érdemes áttekinteni. A fordítás folyamatában a fordító saját (nyelvi, kulturális és tárgyi) tudását alkalmazva a forrás- és célnyelv sajátosságainak, valamint a forrás- és célnyelvi közösség kulturális, történelmi, társadalmi kontextusának figyelembe vétele mellett a forrásnyelvi szöveget célnyelvre fordítja (így azt a célnyelven olvasók számára elérhetővé teszi; a célnyelvi szöveg azonban nem jelenti azt, hogy az olvasó úgy értelmezi a szöveget, ahogy a forrásnyelvi szöveg írója szerette volna, azaz ettől még nem biztos, hogy érthető is lesz).

A fordítás folyamata így a szövegtől, a nyelvtől és a forrás- vagy befogadó közösség igényeitől függően eltérő lehet. A bibliafordítás szempontjából mindenképpen fontos hangsúlyozni a fordítás folyamatának kultúraközvetítő aspektusát, azaz a folyamatra mint az egyik nyelvről, nyelvváltozatról a másik nyelvre, nyelvváltozatra történő ismeretátadás segítő eszközére tekintek.[1] Ebben az alkotó folyamatban a kulturális kötöttség feloldásához fontos a célcsoport szükségleteihez való alkalmazkodás és a célnyelvi szöveg céljának pontosítása is. A jó fordítás egyebek mellett figyelembe veszi az olvasó háttértudását és a for-

[1] Bővebben M. Pintér Tibor: A bibliafordítás sajátosságai a fordítástudomány tükrében, in Bölcskei Andrea (szerk.): *Protestantizmus, identitás és hagyomány a nyelvben*, Budapest, KRE – L'Harmattan, 2019, 38.

dított mű funkcióit (például más fordítás készül a gyermekeknek vagy más a szakembereknek, más az olvasgatáshoz és más az elmélyült olvasáshoz).

Az egyik legismertebb, kultúrához kötött szöveg a Biblia. Éppen ezért, illetve mivel a hívő emberek életét erősen meghatározó szöveg, a bibliafordítás tekinthető az egyik legösszetettebb intellektuális fordítói feladatnak. A jó bibliafordítás összegzi a nyelvész és teológus felkészültségét, az írói kreativitást, a költő stílusérzékenységét, valamint a szociológus józanságát és a pszichológus empátiáját.[2] Ugyan a fordítástudomány mára elkülönült az irodalmi, irodalomesztétikai fordítástól, a Biblia fordítására nem lehet nem irodalmi, esztétikai szempontból tekinteni. Ha a fordítás a forrásnyelvi szövegnek csupán formai vagy tartalmi oldalra fókuszál, nem foglalkozik például a szöveg esztétikai jellegével, akkor a forrásnyelvi szöveg által tartalmazott esztétikai élmény mint alapvető kategória elveszik.[3] A bibliafordítás nem elégedhet meg csupán az ismeretek átadásával. A fordítási folyamat komplexitása miatt azonban a célnyelvi szöveg elengedhetetlenül „más" lesz, mint az eredeti. A fordító szándéka miatt az eredeti szöveg tartalma „csorbul",[4] a törlések, tartalmi módosítások, mint például az általánosítás vagy egyszerűsítés a fordítás velejárói. A bibliafordítás interkulturális jelenség is egyben, mely során a fordító a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg kapcsolatán keresztül próbálja meg közvetíteni az eredeti szöveg tartalmát, kísérli meg a több évezrede keletkezett tartalom megértetését a mindenkori olvasó számára. Ekkora kulturális különbség áthidalása nem egyszerű, éppen ezért is léteznek különféle fordítói célokat követő bibliafordítások. A különböző fordítói célokat segítő különféle fordítói stratégiák lehetőséget nyújtanak annak feltárására, hogy láttassuk, az egyes fordítók mit tartanak fontosnak a Szentírás fordításakor.

Bibliafordítások főbb korszakai

A Biblia fordításával összefüggésben, elsődlegesen a forrásnyelvek, a célnyelvek, valamint a fordítói stratégiák megvalósulása alapján négy nagy korszakot különböztetünk meg:[5]

[2] Pecsuk Ottó: *Egy ökumenikus bibliafordítás felé. A bibliafordítás elmélete, gyakorlata és távlatai 1950. után,* Habilitációs értekezés, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2019.

[3] A szöveg fordításban szükségesen megjelenítendő alapvető kategóriáiról lásd Peter Newmark: A New theory of Translation, in Jan Chovanec (Ed.): *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, Brno, Masarykova Univerzita, 2007, 101–114.

[4] Jean-Claude Loba-Mkole: History and Theory of Scripture Translations, *Acta Patristica et Byzantina*, XIX. évf., 1. szám, 2008/19, 170–171.

[5] Vö. Ernst Wendland – Philip Noss: Bible translation, in Carol A: Chapelle (Ed.): *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, Blackwell Publishing Ltd., 2013, 1–3; M. Pintér Tibor: A bibliafor-

1. Az első nagy korszaknak is nevezett időszak az i. e. 200 körültől az i. u. 4. századig terjedt (a korszakot megelőző idők bibliafordításai az ún. Héber Biblia vagy Tanach – feltehetően informális nyelvváltozatban létező – arámi nyelvű fordításai voltak a Közel-Keleten, mivel az i. e. 5. század körül az arámi lett a térség *lingua franca*ja). Ezt a korszakot elsősorban a héber nyelvű szövegeken alapuló fordítások jellemezték: mivel a héber nyelv háttérbe szorult, a héber szövegek arámi nyelvű szóbeli fordításai, valamint azok magyarázatai vették át a Tanach szerepét. E szóbeli, parafrazeált fordítások a tárgumok, amelyek idővel többé-kevésbé standardizált fordításokká emelkedtek. A tárgumok melletti egyéb fordítások közül kiemelkednek az ún. pesitták, a kelet-arámit képviselő szír fordítások, illetve a mediterrán térség általános nyelveként használt koiné görög nyelvre fordított Septuaginta. A kor domináns célnyelveire (az arámira és a görögre) való fordítások mellett az Arab-félszigeten az iszlám korát megelőzően léteztek arab nyelvű fordítások is.

2. A második nagy korszak körülbelül az i. u. 4. századtól az 1500-as évekig tartó időszak, amely a korai keresztények számára fordított latin nyelvű bibliafordítások időszaka volt. A fordítók elsősorban Palesztina, később a Római Birodalom (más) területén működtek. A korszak kiemelkedő minőségű fordítása a Szent Jeromos által lefordított latin nyelvű Biblia, a Vulgata volt, amely alapul szolgált a korai nyugat-európai bibliafordításoknak. A Vulgata egyik jelentős vonása, hogy a fordítás nem a görög Septuagintán alapszik; Szent Jeromos fordításához az eredeti héber szövegeket is felhasználta, célja az eredetin alapuló fordítás készítése, az esetleges félreértelmezések kiküszöbölése volt. Szent Jeromos a gyakorlati fordítás mellett fordításelméleti kérdésekkel is foglalkozott. A fordítással kapcsolatos gondolatait, észrevételeit, valamint a fordításhoz készített jegyzeteit, kommentárjait 117 darab levélben írta le (*De viris illustribus*). Fontos stratégiai elem, hogy fordításában az eredeti szövegek jelentésének átültetésére, nem pedig a forrásnyelvi szövegek szavainak visszaadására törekedett. A Vulgata lett a nyugati kereszténység Bibliája, kiszorítva az addig használt Vetus Latinát. A korszak ilyen másodlagos fordítása például a Cirill és Metod által görögből készített ószláv fordítás, amely megalapozta a görögkatolikus vallást, illetve amelyhez megalkották az ószláv írásrendszert.

3. A harmadik nagy korszak a reformáció eszmei áramlatai által indított korszak volt, az i. u. 1500-as évektől az 1960-as évekig tartott. Ez a korszak új szemléletet hozott a fordításokba – mindezt új nyelveken. Több indoeurópai nyelv bibliafordítása(i) készült(ek) el ebben a korszakban: a legjelentősebbek például

dítás sajátosságai a fordítástudomány tükrében, in Bölcskei Andrea (szerk.): *Protestantizmus, identitás és hagyomány a nyelvben*, Budapest, KRE – L'Harmattan, 2019, 25–26.

Rotterdami Erasmus latin nyelvű kritikai (újra)fordítása, Luther német nyelvű Bibliája, az angol nyelvű King James Bible vagy Jogosított Változat (*King James Version / Authorised Version*), illetve e korszak szellemi termékei az első magyar nyelvű bibliafordítások is. A fordítói stratégiák tekintetében Luther német nyelvű fordítása figyelemre méltó, egyebek mellett azért, mert a fordítói munka folyamán a fordítók többféle stratégia tekintetében is következetesek voltak, miközben megalkották az első modern vernakuláris fordítást. Fontos (ellentétben a kor többi német fordításával), hogy a fordítás elsődleges forrásokra, a héber és görög szövegekre épült, illetve az új fordításokra támaszkodott – nem a Szent Jeromos által fordított Vulgatán alapszik. Emellett a fordítás nyelve egy erősebb standardizáltságú nyelvváltozaton alapult, amely összekötő kapocs volt a fel- és alnémet nyelvjárások között, azaz egy olyan változaton, amelyen a Biblia üzenete a legtöbb német anyanyelvű emberhez elért. Fordításában Luther nem az „elit" nyelvét, nyelvváltozatát részesítette előnyben, hanem a szélesebb körben mozgósítható „köznép" nyelvjárását. A fordítás folyamán a fordításban részt vevők elsősorban a tartalom, és nem az irodalmi vagy magasabb kultúrát közvetítő nyelv struktúráinak átadására koncentráltak, ügyeltek a jelentésközpontú fordításra.

Az egyik első, majdnem teljes angol nyelvű fordítás John Wycliffe nevéhez kötődik, aki társaival a Vulgatát alapul véve középangolra fordította a Bibliát. Ugyan a fordítás csak szűk körben terjedt el (kéziratos volt, illetve a korban csak kevesen tudtak olvasni), mégis óriási jelentősége volt abban, hogy a Vulgatát a kor egyik vernakuláris nyelvére fordították. A Wycliffe-féle fordítást és a Luther-féle fordítást (gyakorlatban és elméletben) felhasználva John Tyndale 1526-ban jelentette meg az első nyomtatott (és egyben első protestáns) angol Új Testamentumot. Az első teljes angol bibliafordítást Miles Coverdale készítette el 1535-ben. A kor legfontosabb, és egyben modern elveket valló angol nyelvű fordítása 1611-ben jelent meg. A fordítás, amely a héber szövegeket is felhasználta, az ún. King James Bible vagy Jogosított Változat (*Authorizes Version*), amely az Átdolgozott Hiteles Változat (*Revised Standard Version*) megjelenéséig (1946–1952) az angol nyelvterületen általánosan használt Biblia volt.

4. A negyedik nagy korszak a 20. század közepétől induló szakasz, amelyet a fordítástudomány önálló tudománnyá válása, az irodalomtudományt jellemző esztétikai-preskriptív irányzatoktól történő elszakadás, ezzel együtt a bibliafordítások módszertani megújulása jellemez. Az új nyelveken történő fordítások mellett a nagy nyelvekben egy sor újrafordítást és kritikai kiadást (revíziót) is készítenek. A 21. század bibliafordítását a korábbi korszakoktól eltérően a különféle fordítói szemléletmódok kialakulása, valamint keveredése jellemzi,[6]

[6] Wendland – Noss: Bible translation, 1–3.

amelynek következtében gyarapszik a fordításhoz szükséges segédletek, a magyarázatok és glosszáriumok száma, új formátumok jelennek meg, egyebek mellett a multimédiás szövegek. A segédanyagok számbeli és formátumbeli gyarapodása új kérdések megalkotását és fordítói módszerek létrejöttét eredményezi, amelyeket sokszor a célnyelv és célnyelvi társadalom speciális igényei hoznak létre. A tudományos megközelítés sokfélesége miatt (is) a bibliafordítás egy véget nem érő, folyamatosan megújuló folyamattá változott.

Az első bibliafordítások célnyelve a görög és a latin, azaz írásos irodalommal rendelkező nemzetközi nyelvek voltak. A kisebb nyelvek esetében a bibliafordítás a vernakuláris nyelv vagy nyelvváltozat megerősödését (magasabb presztízs szerzését) jelentette, illetve egyes európai nyelvek esetében különféle nyelvi tervezési folyamatok indítója, részese volt (így a macedónban, bolgárban/szlávban vagy a magyarban).

Egyes kimutatások szerint a kereszténység kezdete óta mintegy 2500 nyelven olvasható részben vagy egészében a Biblia. A fordítások a 19. század kezdetéig csupán mintegy 70 különböző nyelvet érintettek, a 19 században azonban a missziónárius tevékenységek által mintegy 460 új nyelven készült fordítás. A 20. századi fejlődés és kulturális nyitás nagy hatással volt a bibliafordításra, ebben a században legalább 1768 fordítást regisztráltak.[7] 2009 végéig mintegy 2508 nyelven jelent meg a Biblia valamely részének fordítása, közülük 409 nyelven az egész Biblia (ezek közül csupán 132 tartalmazza a deuterokanonikus könyveket, apokrifeket).

Fordítási stratégiák a bibliafordításban

A bibliafordítás több mint két évezredes hagyománya során a különféle fordítói stratégiák és célok az utóbbi évtizedekig általában egy kontinuum két végpontja között, az irodalmi szöveg formaorientált fordítói megközelítésétől (formális ekvivalencia) indulva a jelentésközelítő, parafrazeáló (dinamikus, majd később funkcionális ekvivalencia) fordítások között mozogtak. Legyen szó a két véglet közti bármelyik stratégiáról, a fordítói megközelítések alapja a kommunikációtudományokban, összehasonlító irodalomtudományban, diskurzuselméletben és a kognitív folyamatokban gyökerezik.[8]

[7] Vö. Wendland – Noss: Bible translation, 3.

[8] Bővebben Amparo Hurtado Albir – Fabio Alves: Translation as a cognitive activity, in Jeremy Munday (Ed.): *The Routledge Companion to Translation Studies*, London, Routledge, 2009, 54–73.

A 20. századi fordulat

A 20. századi fordításelméletet, azon belül is a bibliafordítást két nagy elméleti fordulat jellemezte: az első nagy változás Eugene A. Nida munkásságához kötődik, aki tanulmányaiban, később könyveiben rendszert, elméletet és módszertani alapot alkotott a bibliafordítók számára. Nida munkásságát, illetve az általa bevezetett és támogatott dinamikus ekvivalencia modelljét több kritika érte, éri, azonban a fordítástudomány és azon belül a bibliafordítók számára létrehozott elméleti keret, illetve gyakorlati segédanyagok miatt munkássága megkerülhetetlen, hatása a fordítástudományra megkérdőjelezhetetlen (elsősorban mivel megalapozta a bibliafordítás tudományos jellegét, valamint megpróbált koherenciát teremteni az addig létező, bibliafordításban alkalmazott stratégiák között).

A Nida által hangoztatott elv egyik alapvető eleme, hogy a formahű fordítás, azaz a formális ekvivalencia (tulajdonképpen a forrásnyelvi szöveg eredeti elemeinek, mint például mondatok, szavak, szókapcsolatok, szófajok megtartása, a célból, hogy a fordítás jobban hasonlítson a forrásnyelvi szövegre) hibája, hogy az olvasó nem érti meg a szöveget – egyrészt a grammatikai szerkezet, másrészt az eredeti jelentések megtartása miatt (ez tulajdonképpen felfogható az idegenítő fordítói stratégiának). Emellett a fordítás másik végpontját, a parafrazeálást sem tekintette célszerűnek, mivel – nézete szerint – az ilyen fordítás éppen a bibliai tartalmak szűkítését és ferdítését eredményezi. E két fordítói stratégia kiküszöbölésére fejlesztette ki a dinamikus ekvivalencia modelljét, amelynek alapját a *természetesség*, érthetőség és *hűségesség* hármasával jellemezte. Értelmezésében a fordításnak követnie kell a köznyelvi normákat, azaz a fordítónak például a szövegben kerülnie kell a hosszú körmondatokat, a szubjektív szórendet vagy mondatszerkezetet (*természetesség*), emellett fontosnak tartotta, hogy a célnyelvi szöveg minden olvasó számára könnyen érthető, értelmezhető legyen (érthetőség – ez a feltétel egyébként az egész munkássága folyamán megmarad), illetve hogy a fordított szöveg a forrásszöveg denotatív és konnotatív jelentésmezőit is vegye figyelembe, azaz a megfelelő ekvivalens illeszkedjen az olvasó kultúrájához, a nyelvében létező konnotatív jelentésekhez is (*hűségesség*).

Nida a formális ekvivalencia (amely voltaképpen nem is ekvivalencia *per se*, hanem a forrásnyelvi elemek célnyelvi megfeleltetése) ellensúlyozásaként a fordítás középpontjába nem a forrásnyelvi szöveg kisebb egységeit helyezte, hanem a nagyobb kommunikátumokat, mint a mondat vagy a bekezdés (a szó jelentését a kontextustól teszi függővé – problematikus azonban, ha a fordító félreértelmezi a kontextust, illetve akár már az is, hogy a fordító értelmezi a kontextust). Ez egyúttal később az elmélet félreértelmezését is eredményezte (akár úgy, mint

a parafrazeálások legitim voltának hangsúlyozását), amelyre válaszul szemléleti módosításokkal létrehozta a funkcionális ekvivalencia modelljét. Az 1960-as években hangsúlyozott fordítói értelmezésen és a közérthetőségen alapuló dinamikus ekvivalencia az 1980-as évek közepére funkcióorientálttá válik. Azaz a dinamikus modell által hirdetett közérthetőség és hatás (a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg azonos hatását vagy az olvasóban kiváltott reakcióját a Biblia esetében lehetetlen vizsgálni – ezt Nida elméletének korai fázisában is felismerte) a funkcionális modellben kommunikációs szándékká módosult, domináns szerepet adva a szövegtípusoknak és a fordítási stratégiáknak (egyben fokozatosan eltávolodva az eredeti, forrásnyelvi szövegtől, formai sajátosságaitól).

Ugyan a dinamikus és funkcionális stratégia között vannak különbségek, alapvetően mégis ugyanarra a következtetésre jutnak: az olvasó szerepét helyezik a középpontba, amely által a fordító veszi át az elsődleges értelmező (ha úgy tetszik, egzegéta) szerepét. A célnyelvi szöveg jelentésének hangsúlyozása azonban nem mindenki számára jelentett elégséges megoldást. A dinamikus és funkcionális ekvivalenciával nem minden fordító ért egyet. A többféle megközelítés alapvetően arra a pontra vezethető vissza, hogy a fordító a Biblia szavai, mondatai helyett annak értelmét próbálja lefordítani, illetve az értelemtükröztető fordítás során elvesz vagy hozzáad az eredetihez, ami tulajdonképpen tekinthető akár az ige módosításának is. A dinamikus és funkcionális ekvivalenciával szemben felmerülő problémákat Leland Ryken öt pontban foglalja össze.[9] Eszerint a dinamikus ekvivalencia égisze alatt fordítók túlzott mértékben adnak maguknak szabad kezet a forrásnyelvi szöveg ekvivalenssé alakításakor. Ryken olyan eseteket sorol fel, amikor a fordító a stilisztikailag fontos archaikus elemeket informális vagy akár beszélt nyelvi elemekkel helyettesít, fontos metaforákat feloldva azok értelmezését adja, a nehezebben értelmezhető részek fordításakor a könnyebb érthetőség kedvéért magyarázatot ad vagy a szándékosan hosszú mondatokat rövidebb egységekre töri. Mindeme tevékenység mögött feltehetően az a feltevés áll, miszerint a modern olvasó nem érti az eredeti szöveget, ezért azt közérthetően kell neki átadni. A felsoroltakkal kapcsolatos következmény a biblikus szöveg destabilizálása. Mivel az értelemtükröző fordítás során a mondat- és szóhasználat a könnyen értelmezhetőséget szolgálja, a fordítások sokszor lexikailag és grammatikailag is eltávolodnak az eredetitől. Emellett az is problematikus, hogy a fordítók sokszor nem veszik figyelembe az egyes szavak ihletett vagy a kontextustól függő sajátos jelentését. Mivel a dinamikus ekvivalenciát alkalmazó fordítók eltérnek az eredeti szövegtől, előnyben részesítve a jelentést, könnyen előfordul, hogy a fordítás sokkal inkább jelentések

[9] Leland Ryken: *Bible Translation Differences*, Wheaton, Illinois, Crossway Books, 2004, 11–22.

magyarázása vagy visszaadása lesz az eredeti szöveg elemeinek visszaadás helyett. Az ilyen bibliafordítások akár magyarázatokat is tartalmaznak, amelyek sok esetben a fordítók vagy a fordítást ellenőrzők véleményét tartalmazzák, ezzel akár változtatásokat is létrehozva az eredeti szöveg fordításában. Az ilyen fordítás egyik további problémája az átfogalmazás, melynek során a fordító a nyelvhasználat élőbbé tételével, grammatikai és lexikai változtatások sorával a forrásnyelvi szövegtől eltérő változatot hoz létre, mintegy átfogalmazva, magyarázva az eredetit. Az így létrejött szöveg pedig eltér az eredetitől. Bizonyos elméleti keretek szerint a dinamikus ekvivalenciát alkalmazó fordító nem a szavakat, hanem a jelentést fordítja (tulajdonképpen kommunikációs ekvivalenciát létrehozva), ezáltal logikai és nyelvtani lehetetlenségeket létrehozva és eltávolodva az eredeti szöveg céljától, szándékától. A Nida által bevezetett új fordítási ekvivalencia modellje nem szolgáltatott minden tekintetben kielégítő megoldást. A vele szemben megfogalmazott vádak főként azt rójják fel, hogy értelmet, és nem szavakat fordít. Hogy mennyit használt vagy ártott a fordítástudománynak, nem tudhatjuk, viszont használata több más elmélet létrejöttét befolyásolta.

Modern kori elméletek a bibliafordításban

Az 1970-es, 1980-as évek új, társadalomközpontú szemléletet hoznak a nyelvtudományba: a beszélőközpontú funkcionális szemléletek egyre inkább a kognitív, szociokulturális, illetve kommunikációs hatás felé fordultak. Ez a funkcionális megközelítés már Nida funkcionális ekvivalenciájának megformálásában is megmutatkozik, azonban a fordítás újféle megközelítése a kommunikációelmélet és pragmatika felől érkezett. Ennek „előszele" a szöveg és a befogadó közti kapcsolat felerősítése, a szöveg kommunikációs keretekbe történő helyezése volt.

Míg Nida elmélete sokkal inkább preskriptív jellegűnek tekinthető, az Ernst-August Gutt által a fordításban alkalmazott relevanciaelmélet sokkal inkább deskriptív szemléletű. A pragmatikai oldalról közelítő relevanciaelmélet központi eleme a kontextus, valamint az olvasó tudásának figyelembevétele, a kognitív környezet (tulajdonképpen a kontextus beemelésével és felértékelésével lépi túl a nidai dinamikus ekvivalenciát). A gutti értelemben vett fordítás egy másodlagos kommunikációs helyzetben véghezvitt interlingvális interpretatív kommunikáció, amely szerint az eredeti szöveg üzenetét csak az olvasó ismereteihez mérten lehet közvetíteni – az eredeti szöveget csak úgy érdemes lefordítani, hogy a célnyelvi szöveg olvasója saját kognitív keretéhez képest tudja azt értelmezni. Az elmélet szerint az ún. optimális hasonlóságot elérve csak úgy érdemes fordí-

tani, hogy a fordító tudatában van az olvasó háttérismeretének, és arra törekszik, hogy az elért kontextuális hatás és a feldolgozásba fektetett erőfeszítés optimális egyensúlyban legyen (például a kevésbé fontos részek olvasása könnyebb legyen a fontosabbakénál). Az explikatúrák (tulajdonképpen a szöveg egyértelmű részei, például az eredetiben található homonimák, illetve poliszém szavak megfelelőjének alkalmazása a fordításban a kétértelműség elkerülése céljából) és implikatúrák (tulajdonképpen a szövegben látható részek mögötti következtetések) hálóján keresztül a fordító segíti az olvasót a kívánt kommunikációs hatás elérésében. A fordító által interpretált jelentés továbbítása, olvasóval történő megértetése így a szöveg implicit és explicit utalásaira, illetve a különféle kontextuális ismeretekre épít.

Mivel a relevanciaelmélet fordítástudományban történt alkalmazása sem oldotta meg a formális–dinamikus–funkcionális ekvivalencia körüli problémákat, más elméletek is létrejöttek: közülük az egyik legismertebb az ún. Skopos-elmélet. Eszerint a fordítók nem is fordított, hanem a célnak megfelelő szöveget hoznak létre. E funkcionalista megközelítés szerint a fordító számára az a fontos, hogy az általa létrehozott szöveg betöltse funkcióját a célnyelvi társadalomban. Ennek megfelelően a fordítóknak figyelemmel kell lenni a célközönség kulturális, vallási és szociológiai kontextusára, ügyelni kell az eszközökre, melyekkel megpróbálták elérni, hogy az eredeti szerző szándéka megvalósuljon a fordítás sajátos szituációjában, ismerni kell a kapcsolatot az eredeti szöveg a célközönség szituációja között, illetve tudatában kell lenni annak, hogy a nyelv mennyiben segíti elő az adott célnyelvi környezetben az eredeti üzenet által szándékolt hatás elérését.[10] Ezek tisztázása érdekében a fordítók létrehozzák az ún. *translation brief*et, melyben meghatározzák a fordítás célját irányozó legfontosabb információkat, amelyekhez a fordító kétségek esetén fordulhat. A Skopos-elmélet hatása alatt fordítók a kívánt cél (ti. az időben és térben távoli forrásnyelven íródott szöveg célnyelven történő megértetése) érdekében inkább hajlamosak az adaptáció felé mozdulni – ha csak így lehet célba juttatni az eredeti szöveg „üzenetét".

Út az egységesség felé?

A Biblia fordításához nem vezet királyi út… A fordítás és fordításelméletek változatossága a bibliafordítások diverzifikálásához vezetett, ami végső soron egy-egy felekezet számára is többféle nyelvi megoldást eredményez. Csak a mai magyar

[10] Pecsuk: *Egy ökumenikus bibliafordítás felé. A bibliafordítás elmélete, gyakorlata és távlatai 1950. után*, 196.

fordítások is többféle fordítási stratégiát tükröznek, talán még mindig a nidai dinamikus ekvivalencia követői vannak nagyobb számban. Fontos lenne azonban azt is tudatosítani, hogy a sokféleség önmagában nem hátrány: ugyanazt olvasni más fordítói megközelítésből akár termékeny is lehet, hiszen a fordítói megoldások más-más gondolatokat, érzelmeket ébreszthetnek az olvasóban. A tudatos olvasó, aki esetenként más céllal nyúl az olvasmány után, talán más válaszokat is vár. A hit megerősítésének sok formája létezik: az isteni útmutatás pedig épp a fordítások különbözősége miatt értelmezhető annak komplexitásában.

Bibliográfia

Hurtado Albir, Amparo – Alves, Fabio: Translation as a cognitive activity, in Munday, Jeremy (Ed.): *The Routledge Companion to Translation Studies*, London, Routledge, 2009, 54–73.

Loba-Mkole, Jean-Claude: History and Theory of Scripture Translations, *Acta Patristica et Byzantina*, XIX. évf., 1. szám, 2008/19, 169–184.

M. Pintér Tibor: A bibliafordítás sajátosságai a fordítástudomány tükrében, in Bölcskei Andrea (szerk.): *Protestantizmus, identitás és hagyomány a nyelvben*, Budapest, KRE – L'Harmattan, 2019, 23–42.

Newmark, Peter: A New theory of Translation, in Chovanec, Jan (Ed.): *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, Brno, Masarykova Univerzita, 2007, 101–114.

Pecsuk Ottó: *Egy ökumenikus bibliafordítás felé. A bibliafordítás elmélete, gyakorlata és távlatai 1950. után. Habilitációs értekezés*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2019.

Ryken, Leland: *Bible Translation Differences*, Wheaton, Illinois, Crossway Books, 2004.

Wendland, Ernst – Noss, Philip: Bible translation, in Chapelle, A Carol (Ed.): *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, Blackwell Publishing Ltd., 2013, 1–8.

P. MÁRKUS KATALIN

SZÓTÁRAK – KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

Szótárak születése

Tanulmányom első részében a szótár mint műfaj kialakulása előtti időkből indulva bemutatom azokat az írásos emlékeket, amelyek a ma ismert szótárak, szótártípusok megszületésénél és kialakulásánál fontos szerepet játszottak, majd a második részben a magyar nyomtatott szótárakra fókuszálva áttekintem azokat az úttörő munkákat, amelyek ezen tudományág fejlődését és előrehaladását tekintve a magyar szótárirodalomban fontos szerepet játszottak.

A szótárak kialakulását, fejlődését és változásait bemutató utazásunkat a több ezer évvel ezelőtti időkben fogjuk kezdeni, mivel már a legkorábbi civilizációk is ismerték a kétnyelvű szótár fogalmát. Az általunk ismert legkorábbi kétnyelvű „szótár" i. e. 2300 körül készülhetett. Régészek az 1970-es években Nyugat-Szíriában több mint 14 000 agyagtáblát, illetve -töredéket tártak fel. A táblákon nagyrészt sumer ékírás olvasható, azonban némelyik eblai nyelven íródott. Utazásunk első állomásaként pedig még fontosabb számunkra, hogy az agyagtáblák közül jó néhány *kétnyelvű*: a táblákon található egyik nyelv a *sumer*, a másikat pedig *eblai* nyelvnek nevezték el. Nevét az ókori városállam után kapta, ahonnan származik. Ebla városa a mezopotámiai síkság és a Földközi-tenger partvidéke között terült el (a mai Tell-Mardíh). A vidék megfelelő volt az állattenyésztésre, főleg juhokat tenyésztettek; gabonát, szőlőt és olajbogyót termesztettek, valamint virágzott fém- és féldrágakő-kereskedelem. A feltárt agyagtáblák *sumer–eblai szójegyzékei* alapján a nyelvészek sok mindent megfejtettek az eblai nyelvről, így tudjuk tehát, hogy az eblai az akkáddal rokon sémi nyelv. Az agyagtáblák írásos emlékei és az addig ismeretlen nyelv megfejtése után nyilvánvaló lett, hogy a város jelentős méretű és gazdag település volt. A legtöbb agyagtábla adminisztratív szövegeket tartalmazott, azonban voltak köztük sumer és eblai nyelven íródott vallási, valamint irodalmi művek is.[1]

[1] Chaim Berman,– Michael Weitzman: *Ebla. Egy ismeretlen ókori civilizáció*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1986.

A legkorábbi kétnyelvű szótárak közül meg kell említenünk még egy az *akkád* nyelv szintén ékírásos *sumer–akkád* kétnyelvű „szótárát", amely nem sokkal régebbi az előbb említettnél. A mű *Urra-hubullu* néven ismert. 1–1 agyagtábla tárgykörök szerint (pl. állatok, növények nevei) foglalja össze a rájuk vésett szavakat.

A *kínai* nyelv legkorábbi ma ismert szótárát, ismeretlen szerző(k) állították össze az i. e. 3. század környékén. Az *Erya* címet viselő szótár, amelyet nevezhetünk enciklopédiának is, hiszen 4300 szó jelentését, illetve magyarázatát adja meg, ezért sokak szerint a legkorábbi fennmaradt és már feltárt *egynyelvű* szótár.

Utazásunkat térben és időben egy másik helyen kell folytatnunk. A görög kultúra kialakulása és fejlődése hozta létre a *görög* nyelv általunk ismert legkorábbi szótárát, amely Philétasztól származik. Philétasz tudós, grammatikus és költő volt Nagy Sándor korában. Egynyelvű értelmező szótárt (i. e. 300 körül) állított össze *Rendezetlen szavak* címmel, amelyben a ritkán használt görög szavakat sorolja fel és ad hozzájuk magyarázatot. A mű nagyon sokszínű, hiszen nem kizárólag irodalmi szavakat, hanem szakkifejezéseket és dialektusokat is tartalmaz.

Egy másik fontos kultúra, illetve a szótárak fejlődése során egy további meghatározó mérföldkő a *latin* nyelv és annak első általunk ismert szótára. A mű írója a nyelvész Marcus Verrius Flaccus (i. e. 55 körül – i. u. 20 körül). *De Verborum Significatione* (A szavak jelentéséről) című betűrendes szótárában régies szavakat magyaráz.[2]

A mai értelemben vett szótárírás a kéziratos *szójegyzékekkel* kezdődött, amelyekre igen nagy szükség volt, mivel – többek között – a latin nyelv oktatását szolgálták. A 14–15. században járunk keletkezésükkor. A magyar nyelv szempontjából ezekből az időkből különösen fontos a *Königsbergi* (közel száz latin szó magyar értelmezését tartalmazza), *Besztercei* (a szavakat fogalomkörök szerint csoportosító latin–magyar szójegyzék, több mint ezer magyar szót tartalmaz), *Schlägli* (szavakat tematikus csoportosításban adja meg, több mint kétezer magyar szót tartalmaz) *szójegyzék*.

A kéziratos szótárak szintén gyakorlati célokat szolgáltak, használatukkal a latin szövegek pontosabb megértése volt a cél. Ezekben a művekben már megjelenik az ábécérend, tehát a szólistákat, szójegyzékeket összeállítók rájönnek, hogy a könnyebb kereshetőség érdekében a szavakat valamilyen elv alapján rendezni kell, és így született az ábécérendes elrendezés. Ezen nyelvemlékek közül a leghíresebb a *Gyöngyösi Szótártöredék* (az 1540-es évekből).[3]

[2] Péli Péter: A szótárak eredete a sumér ékírástól…, *nyest.hu*, 2010, www.nyest.hu/hirek/mio-ta-vannak-szotarak?force_desktop. (Letöltés: 2020. február 28.)

[3] Magay Tamás: *A magyar lexikográfia évszázadai*, Kézirat, 2011.

A teljesség igénye nélkül itt le is zárhatjuk a legrégebbi időkbe és a legfontosabb helyekre történő kalandozásunkat (a szanszkrit, tibeti és arab szótárakról ezúttal nem esett szó). A szótárak igazán széleskörű elterjedésére a 16. századig, a könyvnyomtatásig kellett várni. Ekkor ugyanis Gutenberg, mainzi nyomdász feltalálja a különálló betűkkel való szedést és a nyomtató sajtógépet. Gutenberg egyik nagy művének számít Johannes de Balbus: *Catholicon* című lexikonjának kiadása, amely a kolofon szerint 1460-ban készült el. A kiadvány tulajdonképpen a középkor lexikona, amely a Biblia megértését szolgálta.[4]

Általánosságban elmondhatjuk, hogy az európai szótárírás kezdetei a 15. századra nyúlnak vissza. Elsőként Itáliában, majd a mai Németország területén, illetve Spanyolországban, később Franciaországban is elkezdtek egy-, illetve kétnyelvű szótárakat megjelentetni. Ezen kiadványokra azért volt szükség, mert megnőtt a művelődés iránti igény Európában, valamint az interkulturális kapcsolatok is erősödtek. Egyre nagyobb volt az igény az idegen nyelvek tanulása iránt, így ez a szótárkiadásra is hatással volt. A többnyelvű szótárak keresletét pedig nagymértékben növelték az erősödő kereskedelmi kapcsolatok. A szótárak ezen kezdeti időkben praktikus célt szolgáltak, főleg utazók és kereskedők forgatták őket. A kereskedelmi és egyéb céllal szervezett utazások számos idegen nyelv valamilyen szintű elsajátítását követelték meg, tehát jogosan merült fel az igény a többnyelvű szótárak minél szélesebb körben való elterjedésére.[5]

Ebben az időben jelenik meg például Európában Ambrosius Calepinus olasz szerzetes *Cornucopia* című latin értelmező szótára, amelyet a század vége előtt (1590) már 11 nyelvű szótárrá egészítettek ki. A magyar nyelv szempontjából kiemelkedő fontosságú az 1585-ben megjelelő 10 nyelvű szótár, amelyben több tízezer magyar szó és kifejezés szerepel.[6]

A korabeli többnyelvű szótárakban a latin mint kiindulási nyelv erős túlsúlyban van, mivel a szótárakkal elsősorban a latin nyelv megértését és tanítását akarták segíteni. A latin Európában hosszú évszázadokon keresztül a művelt rétegek nemzetközi nyelve volt, nem kizárólag a tudományoké, hanem a mindennapos nemzetközi kapcsolatoké is.[7]

[4] Tevan Andor: *A könyv évezredes útja*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1955.

[5] Vig István: *Verancsics Dictionariuma a korabeli európai kontextusban*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest, 2010.

[6] Vö. https://www.britannica.com/biography/Ambrogio-Calepino. (Letöltés: 2020. február 28.)

[7] Vig: *Verancsics Dictionariuma a korabeli európai kontextusban.*

Magyar nyomtatott szótárak

A magyar nyomtatott szótárirodalom közel fél évszázados múltra tekint vissza. A történet a 16. században indul Bécsben 1538-ban, amikor Pesti Gábor megjelenteti az első magyar nyomtatott szótárt, egy *hat nyelvet* (latin, olasz, francia, cseh, magyar és német) felölelő fogalomköri szótárt. A kezdetek többnyelvű szótáraival kapcsolatban fontos mérföldkő még a természettudós, szótáríró Verantius (Verancsics) Faustus ábécérendbe rendezett ötnyelvű (latin, olasz, német, horvát, magyar) szótára, amely Velencében jelent meg 1595-ben, és közel 4500 címszót tartalmaz. Verancsics szótára az etimológiai szótárak megszületésében is fontos szerepet játszik, mivel a végén fel vannak sorolva azok a szavak, amelyeket a szerző a magyarban szláv eredetűnek tartott. A leginkább praktikus célt szolgáló többnyelvű szótárak után egyre inkább kezdenek elterjedni a kétnyelvű szótárak, amelyek már a tanulást és művelődést szolgálják. Magyarországon a biblia- és zsoltárfordító Szenczi Molnár Albert vállalkozik az első teljes, kétirányú, magyar *kétnyelvű* szótár szerkesztésére. A szótár *latin–magyar* és *magyar–latin* részből áll, és 1604-ben jelenik meg. A szótári munka legnagyobb kihívása a szótár magyar–latin részének összeállítása volt, mivel mindaddig nem létezett olyan kiadvány, amelyben a magyar szavakat ábécérendben közölték volna. Szenczi Molnár Albert 1603. május 16-án kezdi el a latin–magyar rész szerkesztését és még ugyanebben az év decemberében be is fejezi azt. Az említett szótári rész 610 oldalon több mint 34000 címszót tartalmaz. A magyar–latin oldal 1604 januárjában készül el, 240 oldalas, és 18000 címszót tárgyal. A szerző az általános nyelvi anyag mellett feldolgozta az akkori ismeretek legfontosabb szavait is, például a földrajz, az irodalomtudomány, a filozófia, a történelem területéről. A szótár fontosságát mutatja az a tény, hogy ugyan két felújítással (Pápai Páriz Ferenc, 1708, valamint Bod Péter, 1767), de több mint kétszázötven évig használták Magyarországon a latin nyelv oktatása céljából.[8]

A *többnyelvű* és *kétnyelvű* szótárak után újabb úttörő munkával gazdagodik a hazai szótárpiac, amikor Johannes Amos Comenius Sárospatakon elkészíti és 1653-ban megjelenteti *képes* szótárát *Orbis Pictus* címmel. Munkája nem más, mint egy nyelvkönyv és egy szótár egyesülése, egy olyan illusztrált könyv, amelyet célzottan tanítási céljára szánt. A képeken számokkal vannak jelölve a különböző elemek, amelyeket a szótári részben több nyelven (latin, magyar és német) is megnevez. Comenius műve óriási sikert aratott, és a következő 150 évben rengeteg kiadást is megért.

[8] Magay: *A magyar lexikográfia évszázadai.*

Baróti Szabó Dávid költő, műfordító, szótáríró, nyelvújító *Kisded szó-tár*a 1784-ből az akkori ritka, többnyire nyelvjárási eredetű szavak gyűjteménye, így joggal tekinthetjük a magyar egynyelvű szótárak ősének.

A magyar standard kodifikálására közel kétszáz évet kell várnunk. 1832-ben születhetett meg az első magyar *helyesírási* szótár, amely előírja a szavak helyes alakját és használatát. A mai Magyar Tudományos Akadémia elődje, a Magyar Tudós Társaság 1830-ban kezdte meg működését. A magyar nyelv ápolását tartotta legfontosabb feladatának, így szorgalmazta a korszerű nyelvtanok és szótárak elkészítését is.[9]

Látjuk tehát, hogy a többnyelvű szótárak népszerűsége után a magyar nyelvre irányul a figyelem. A 19. század második felében három *egynyelvű* szótár is gazdagítja a magyar szótárirodalmat. A magyar nyelv első, tudományos igényű feltérképezését Czuczor Gergely és Fogarasi János végezte el. Értelmező *szótár*uk 1862 és 1874 között hat kötetben jelent meg. A szótár szerkesztői a magyar nyelv irodalmi műveiből, valamint a köznyelvből is gyűjtöttek szavakat, így elmondható, hogy a *Czuczor–Fogarasi-szótár* fölöleli a magyar nyelvnek azidőben használt teljes szókészletét (közel 122000 címszó), köztük még a korabeli helyneveket is. Bár a megbízás értelmező szótárra szólt, munkájuk kiterjedt a szótörténeti elemzésre is.

A magyar nyelv első, tudományos igényű feltérképezését követően a szavak szótörténeti elemzése kerül a középpontba. Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond készíti el először a magyar nyelv szavainak *történeti* szótárát. Háromkötetes művük 1890 és 1893 között jelent meg. Ezt követően a 20. században megjelenik *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. A munkálatokat Benkő Loránd vezeti. A mű három nagy kötetben (körülbelül 12000 szócikk) kerül 1967 és 1976 között a piacra, és mindmáig a magyar nyelv leírásának, történetének alapvető kiadványa.

A magyar nyelv leírását és elemzését tehát több nézőpontból is megfigyelhettük, nem láttuk azonban eddig a nép nyelvének tanulmányozását, amely ezekben az időkben szintén foglalkoztatja a nyelvészeket. 1830-ban megjelenik ugyan egy kis *tájszótár*, azonban Szinyei József vállalkozik a *tájszavak* bővebb szótározására, így 1893-ban és 1901-ben megjelenhet a kétkötetes *Magyar tájszótár*. Itt kell megemlítenünk az Új magyar tájszótárt is, amely Szinnyei József tájszótárának szerves folytatása. A kiadvány az 1890 és 1960 közé eső időszakban összegyűjtött, nyomtatott forrásokban közzétett és kéziratos forrásokban fennmaradt hatalmas tájszóanyagot teszi hozzáférhetővé. A munkálatok 1950-ben kezdődtek el és az ezredfordulót követően, 2010-ben fejeződtek be. A szótár a több mint félmillió adatot öt kötetben (120000 szócikk) gyűjti össze.

[9] Kiss Gábor: A magyar nyomtatott szótárak története, *LUPE Magazin*, 2007. június.

A második világháborút követően a magyar szótárirodalom egyik legmeghatározóbb alakja Országh László, aki amellett, hogy *az angol–magyar nagyszótár*aknak a főszerkesztője, még *A magyar nyelv értelmező szótára* munkálatait is vezeti. A mű hét kötetben 1959 és 1962 között jelenik meg, és 58000 címszót értelmez, így méltó utója a *Czuczor–Fogarasi-szótár*nak. A szótár fontosságát és népszerűségét mutatja, hogy ezen hétkötetes szótárnak *Magyar értelmező kéziszótár* címmel 1972-ben megjelent egy egykötetes rövidített változata, amelyet 1974-től 2003-ig az Akadémiai Kiadó változatlan formában adott ki, bár ekkorra már a szótár meglehetősen elavultnak számított. A felújítási munkákat Pusztai Ferenc vállalta. A szerkesztési folyamat pedig 2003-ban fejeződik be, amikor tehát az olvasók kézbe vehették az átdolgozott és kibővített kiadást.[10]

A nyelv frazeológiai szempontú leírását idáig még nem említhettük. Baranyai Decsi Csimor János 1598-ban állított össze először magyar közmondás- és szólásgyűjteményt *Adagiorum* (magyarul Ötezer görög–latin–magyar szólás gyűjteménye) címmel. A szótár talán 200–300 példányban jelent meg Bártfán, ezért hamarosan ritkasággá vált. Fontosságát az is mutatja, hogy Szenczi Molnár Albert *magyar–latin szótár*a második kiadásában számos közmondást közöl Baranyai gyűjteményéből. Követője Kis Viczay Péter 1713-ban szintén Bártfán jelenteti meg közmondásgyűjteményét. Az említett szerzők korában még elsősorban a latin nyelv tanítása volt a fő cél, és leginkább azért gyűjtöttek magyar szólásokat és közmondásokat, hogy velük magyarázzák meg a latin és görög kifejezéseket. A szótárban ezért a magyar szókapcsolatokat sokszor a klasszikus példákhoz igazítva jegyezték le, sőt az is előfordult, hogy a latin mintára maguk is létrehoztak az adott szólásokhoz, közmondásokhoz hasonló kifejezéseket.[11] A magyar frazeológiai kutatás az 1950-es évektől O. Nagy Gábor munkásságával felgyorsul. O. Nagy Gábor *Magyar szólások és közmondások szótára* címmel 1966-ban 18000 szólást adott közre magyarázatukkal együtt. A szólás- és közmondásanyag legnagyobb része az akkoriban élő és országszerte ismert köznyelvi kifejezések köréből származik. Emellett egy másik nagy rétegét a népnyelvi, valamint a nyelvjárási kifejezések képezik. A köznyelvi és a nyelvjárási szólásokon kívül még sok régi nyelvi kifejezést is tartalmaz, amelyek egyrészt régebben megjelent szótárakból, másrészt a szépirodalomból származnak.[12] A 2000-es években is több hasonló kiadvány jelenik meg. Közülük Bárdosi Vilmos 2003-ban megjelent *Magyar szólástár*a nemcsak vezérszó, hanem fogalomkörök szerint is

[10] Kiss Gábor: A Czuczor–Fogarasi-szótár helye a magyar szótárirodalomban, *Életünk. Irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat,* XLIX. évf., 3–4. szám, 2011, 84–90.

[11] Paczolay Gyula: Baranyai Decsi Csimor János, a szóláskutató, in Benkő Samu (szerk.): *Baranyai Decsi Csimor János emlékezete*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2001.

[12] O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1985.

csoportosítja a közmondásokat, szólásokat (több mint 13000 szólást, szólásha-sonlatot, helyzetmondatot, közmondást tartalmaz) és közreadja azok pontos magyarázatát, értelmezését is. A szótár egyik újdonsága, hogy adott fogalomkör vagy kulcsfogalom megnevezése alatt (pl. csodálkozik, csodálkozás) felsorolja a vonatkozó szókapcsolatokat, így lehetővé teszi a különböző fogalomkörhöz kapcsolódó célirányos keresést. A kötetben a magyar nyelv irodalmi, népies szokásmondásain kívül legnagyobb számmal a mai köznyelvre jellemző állandósult szókapcsolatok kerültek felvételre, ezen kívül nem maradnak ki a diáknyelv szlenges kifejezései sem. Forgács Tamás ugyancsak 2003-ban megjelent *Magyar közmondások és szólások szótárá*ban (több mint 10000 szócikk) pedig igen újszerű módon a szótár minden frazeologizmusát a magyar sajtó 1990-as éveiből vett sajtónyelvi példákkal szemlélteti, így tehát elmondható, hogy a kifejezések konkrét használatának bemutatása korpuszalapú, köznyelvi és sajtónyelvi példákon keresztül történik. Forgács Tamás a régies és tájnyelvi alakokat kihagyta szótárából, a szótár csak a valóban aktuális kifejezéseket tartalmazza, és a példamondatokon keresztül egy adott kor és nyelvállapot hiteles képét is láthatjuk benne. A kifejezések elrendezése vezérszavak alapján történik, tehát a vezérszót minden esetben a szólás, közmondás vagy állandósult szókapcsolat követi. A szótári egységekben megtaláljuk a kifejezés vonzatait is, majd következik a kifejezés jelentése, illetve néhány alkalmazási példa a korpuszból. Bizonyos esetekben még röviden a kifejezés keletkezéséről is tájékozódhat az érdeklődő olvasó.[13]

*Magyar szinonimaszótár*t *Póra Ferenc* szerkesztett és adott ki először 1907-ben *A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve* címmel. *O. Nagy Gábor* nevét ebben a vonatkozásban is meg kell említenünk, hiszen munkája során a szólások mellett a szinonimitás problematikájával is foglalkozott. Halála azonban meggátolta abban, hogy az elkezdett *Magyar szinonimaszótárát* befejezze, így ez a feladat *Ruzsiczky Évára* várt. A szótár mindezek után 1978-ban jelenhetett meg, és több mint 12000 címszót tartalmaz. A magyar szinonimaszótárak irodalmában fontos még megemlítenünk az 1998-ban, Kiss Gábor főszerkesztésében készült *Magyar szókincstár*t. A kötetet az anyanyelvoktatás és szókincsfejlesztés segédeszközének szánták. A rokon értelmű szavak mellett feltünteti a szavaknál nagyobb lexikai egységeket (szókapcsolatokat, szólásokat, közmondásokat) is, ezen túl közli még a szavak ellentétét, antonímáját. A szócikkekben (25500 címszó) a mai köznyelv szavain kívül szerepelnek régies, nyelvjárási és idegen hangzású szavak is, valamint nem maradhattak ki a diáknyelv és a szleng szavai, kifejezései sem.

[13] nyest.hu: Orbánék már a szótárban vannak, 2015, október 7., www.nyest.hu/hirek/betintaztunk. (Letöltés: 2020. február 28.)

Az *idegen szavak szótára*i közül a legmeghatározóbb Bakos Ferenc szótára volt, amely 1957-ben jelent meg. Idegen szavak egyre nagyobb számban vannak jelen nyelvünkben, így azóta is több kiadvány jelent meg ezen a területen. Az egyik Tótfalusi István *Idegenszó-tár*a, a másik Tolcsvai Nagy Gábor 2007-ben megjelent kiadványa *Idegen szavak szótára* címmel. Ahogyan azt az *Idegenszó-tár* alcíme: *Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára* is jelzi, azon túl, hogy értelmezi az idegen szavakat, megadja azok etimológiáját, eredetét is. A kötet 28000 címszót tartalmaz. A szótárban nem kizárólag a klasszikus műveltség szavai kerültek kiválogatásara, hanem a sajtó, a politika, a közgazdaság, az informatika, valamint a sportok és a művészetek szavai is. Ahol pedig szükséges, fel van tüntetve a szó helyes kiejtése is. A szótár függelékében megad több mint 300 idegen rövidítést, idegen mozaikszót, valamint feloldásukat és értelmezésüket is. Tolcsvai Nagy Gábor *Idegen szavak szótára* is a ma használatos idegen szavakat (36000 címszó) értelmezi. A szótár címszóanyaga bemutatja a hagyományos műveltség legfontosabb elemeit, illetve a mai kultúra, tudomány, a mindennapi érintkezés szavait, kifejezéseit, és ugyan a szavakra összpontosít, számos idegen eredetű mozaikszót, rövidítést is tartalmaz.

Utolsó állomásként az egyik legfontosabb, jelenleg is zajló szótári munkába is pillantsuk bele! *A magyar nyelv nagyszótára* a magyar szótárirodalomból még hiányzó, teljesen új műfajt képvisel, főszerkesztője Ittzés Nóra. Történeti jellegű értelmező szótárként legfontosabb célja, hogy a szavak jelentéstartalmát bemutassa és ezen jelentések viszonyrendszerét ábrázolja. Történeti jellegéből adódóan nem kizárólag a mai nyelvállapotot elemzi, hanem címszóállományában, jelentéseiben és példamondataiban egyaránt a történeti dimenziót érvényesíti, amikor az elmúlt csaknem 230 év szókincséből válogat. A készítők tervei szerint a készülő szótár mintegy 110000 címszót fog feldolgozni. A címszavak között szerepel az irodalmi és köznyelv szókincse, de a szótár ezen kívül válogat még például az archaikussá vált szavakból, a csoport- és rétegnyelvek, a nyelvjárások, a szleng szókészletéből is. *A magyar nyelv nagyszótára* egyedülálló az értelmező szótárak között, hiszen korpuszalapú szótár, ezért minden címszava valamennyi jelentését, értelmezett egységét bibliográfiai hivatkozással ellátott példamondattal illusztrálja. A készülő szótárra már régóta vár a nagyközönség, egészen pontosan 1831-ben döntött a Magyar Tudós Társaság a *Nagy magyar szó-könyv* elkészítéséről. Az évek során több kezdeményezés kudarcba fulladt, végül 1985-ben a számítógép nyújtotta lehetőségeket kihasználva új alapokon indult el a nagyszótár adatgyűjtése. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében elhatározták, hogy elektronikusan rögzített és adatbázisként használható szövegtestet, tehát korpuszt állítanak össze, amely segítségével egy teljesen korszerű szótárt lehet szerkeszteni. Ez teszi lehetővé, hogy *A magyar nyelv*

nagyszótára, amelyet húszkötetesre terveznek, a nagy európai szótársorozatok közé illő művé válhat. A sorozat hetedik kötete 2018-ban jelent meg. A nyomtatott változat mellett a nagyszotar.nytud.hu weboldalon elérhető a szótár eddig megjelent köteteinek online változata is.[14]

Utazásunk egy rendkívül izgalmas időben ért véget. Bár sokak szerint a lexikográfia és a szótárak ideje lejárt, modern világunkban a helyüket az interneten közösségek által is szerkeszthető online „kiadványok" és „szótárak" veszik át, amelyek azonban sokszor nem eléggé tudományosan megalapozottak és nem képviselik a korábban megszokott minőséget. Szótári körképünk során láthattuk, hogy a műfaj képes mindig, minden korban megújulni. Napjainkban ezért a számítógép segítségével szerkeszthető, korpuszalapú szótárak és az online-szótárak veszik át a hagyományos szótárak helyét. Az online-szótárak pedig sok szempontból kényelmesebbek modern világunkban, hiszen a felhasználók sokkal gyorsabban, eredményesebben, valamint rugalmasabban tudnak tájékozódni a szavak között. A szerkesztők számára pedig előnyös, hogy az elektronikus megjelenés miatt a szótár bármikor bővíthető, javítható és átdolgozható. A kollaboratív szerkesztés, gyors megjelenés, valamint a változatos keresési lehetőségek adta előnyök egyaránt jellemzik a modern szótárakat és szótárírást. Ilyen például a *Termini magyar–magyar* szótár, amely a magyar nyelv határon túli változatainak sajátos szókincsét gyűjti össze és teszi kereshetővé.[15]

Köszönhetően a világháló nyújtotta lehetőségeknek, nem kell több évet várni egy-egy újabb szótár megjelenésére, valamint nem tart több generáción át, mire az adott nyelv szótára újabb kiadással gazdagodik. A folyton változó nyelv folyamatosan változó tárházai mindig naprakészek lehetnek és szolgálhatják az oktatást vagy csak az olvasni, „lapozgatni" vágyókat.

Bibliográfia

Bermant, Chaim – Weitzman, Michael: *Ebla. Egy ismeretlen ókori civilizáció*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1986.

Kenesei István: *A magyar nyelv nagyszótára. Új történeti-értelmező szótár,* https://nagyszotar.nytud.hu/info.html.

Kiss Gábor: A magyar nyomtatott szótárak története, *LUPE Magazin,* 2007. június.

[14] Kenesei István: *A magyar nyelv nagyszótára. Új történeti-értelmező szótár*, https://nagyszotar.nytud.hu/info.html. (Letöltés: 2020. február 28.)

[15] Lásd M. Pintér Tibor: Magyar nyelv a határon. A Termini magyar–magyar szótár, 1. rész, *Magyar Nyelv*, 115. évf., 3. sz., 2019, 333–347; M. Pintér Tibor: Magyar nyelv a határon. A Termini magyar–magyar szótár, 2. rész, *Magyar Nyelv*, 115. évf., 4. sz., 2019, 473–479.

Kiss Gábor: A Czuczor–Fogarasi-szótár helye a magyar szótárirodalomban, *Életünk. Irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat*, XLIX. évf., 3–4. szám, 2011, 84–90.

M. Pintér Tibor: Magyar nyelv a határon. A Termini magyar–magyar szótár, 1. rész, *Magyar Nyelv*, 115. évf., 3. sz., 2019, 333–347.

M. Pintér Tibor: Magyar nyelv a határon. A Termini magyar–magyar szótár, 2. rész, *Magyar Nyelv*, 115. évf., 4. sz., 2019, 473–479.

Magay Tamás: *A magyar lexikográfia évszázadai*, Kézirat, 2011.

nyest.hu: *Orbánék már a szótárban vannak,* 2015, október 7, www.nyest.hu/hirek/betintaztunk.

O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások,* Budapest, Gondolat Kiadó, 1985.

Paczolay Gyula: Baranyai Decsi Csimor János, a szóláskutató, in Benkő Samu (szerk.): *Baranyai Decsi Csimor János emlékezete*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2001.

Péli Péter: A szótárak eredete a sumér ékírástól…, *nyest.hu*, 2010, www.nyest.hu/hirek/miota-vannak-szotarak?force_desktop.

Tevan Andor: *A könyv évezredes útja*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1955.

Vig István: *Verancsics Dictionariuma a korabeli európai kontextusban*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest, 2010.

https://www.britannica.com/biography/Ambrogio-Calepino.

MOGYORÓSI ANDRÁS

TÖRTÉNELMI SORSKÉRDÉSEK A NEMZETKÖZI EGÉSZSÉGÜGYI IRODALOMBAN

Bevezetés

A magyar történelmi- és politikai köztudatban kevés nemzeti sorskérdés szerepel olyan gyakorisággal és intenzitással, mint a magyar őstörténet különböző aspektusai (ezek között is előkelő helyet foglalnak el a lingvisztikai vonatkozások) vagy a Trianon felé vezető 19. és 20. századi események, maga a 100 évvel ezelőtt aláírt trianoni békeszerződés, illetve a békeszerződés után kialakult bonyolult kárpát-medencei társadalmi-politikai és etnikai helyzet. Természetesen ezek a témák a nemzetközi szakirodalomban is megjelennek. Érdekes módon azonban ezen magyar sorskérdések leképezései nemcsak a szorosan vett nemzetközi történettudományi, régészeti, lingvisztikai, illetve politikatörténeti irodalomban találhatók meg, hanem az elsősorban egészségtudománnyal foglalkozóban is. Az alábbiakban ez utóbbira hozunk fel két, megítélésünk szerint említésre méltó precedenst.

Selye János és Gerster Árpád – híres szlovák orvostudósok?

Első szemlézett példánk azt demonstrálja, hogy a trianoni békeszerződés után kialakult hatalmi helyzet *status quo*jának ismerője azt helytelenül az adott területek történelmi-etnikai jellemzőinek ismerete hiányában extrapolálhatja, és a magyar (orvos)tudomány kimagasló alakjait a jelenlegi többségi népcsoport tagjainak nevezheti.

A *The Lancet* 2004-ben összefoglaló cikket publikált a szlovákiai AIDS-helyzet sajátosságairól.[1] A szlovákiai egészségügy történetének egyidejű bemutatása céljából ugyanakkor közzétett egy híres szlovák orvosokat felsorolni szándékolt listát. Ez a lista több magyar származású szakembert is tartalmazott, azaz a szerző a trianoni békeszerződés következtében kialakult politikai-hatalmi helyzetet, Szlovákia történelmi-etnikai jellemzőinek mélyreható ismerete hiá-

[1] E. Holt: Slovakia has kept AIDS out despite money problems, *The Lancet*, 2004, 363, 1703–1706.

nyában, helytelenül extrapolálta. Ez vezethetett ahhoz, hogy a magyar orvostudomány kimagasló alakjait Szlovákia jelenlegi többségi népcsoportja, a szlovák nép tagjainak nevezte.

Nyilvánvaló, hogy az egyik legnagyobb presztizzsel rendelkező európai orvosi hetilap ilyen fajsúlyú hibát nem jelentethet meg a tévedés felimerését követő utólagos kiigazítás nélkül, ezért ebben az esetben a felismert hibát helyreigazító szakmai kommunikációnak helye volt.

A *The Lancet*nek megküldött helyreigazításunk[2] tartalmazta, hogy a mai Szlovákia több mint ezer éven keresztül, a trianoni békeszerződésig, azaz 1920-ig Magyarország szerves része volt, és jelenleg is nagyon jelentős magyar népességgel bír, a Trianon után kétségtelenül kimutatható asszimilációs törekvések ellenére. Azt is jeleztük, hogy 1920 után jelentős számú magyar etnikumú tudósra és művészre mint cseh vagy szlovák híresség ekre hivatkoztak csehszlovák állampolgárságuk miatt. Helyreigazításunk egyúttal rámutatott, hogy az elmúlt évszázadok számos magyar etnikumú notabilitása – akik ráadásul soha életükben Szlovákia nevű államalakulatban nem éltek, viszont a később Csehszlovákia részévé váló földrajzi területről származtak vagy ott is éltek – kapta meg a „szlovák" jelzőt a trianoni békeszerződés hatálybalépte óta eltelt időben.

A híres szlovák orvosoknak nevezettek listájából a helyreigazítás szoros határidejére tekintettel alapvetően két jól ismert személyiségre koncentráltunk, akiknél a magyar származás kétségtelenül igazolható volt. A 19. századi születésű Gerster Árpád (1848–1923) kassai mellkassebész 1873-ban (!), azaz a trianoni békeszerződés előtt majdnem fél évszázaddal emigrált az akkori Magyarországról az Amerikai Egyesült Államokba. Ő volt az, aki a New York-i Mount Sinai Orvostudományi Egyetem keretein belül létrehozta a mellkassebészetet mint specializációt, majd akit érdemei elismeréseképpen megválasztottak az Amerikai Sebészeti Társaság (*American Surgical Society*) elnökévé is. A komoly földrajzi távolság ellenére is szoros kapcsolatokat ápolt az óhazával, választott hazájában, az Amerikai Egyesült Államokban pedig a Magyarországról odaérkezett emigránsok egészségügyi ellátásában játszott jelentős szerepet. Ez utóbbi, önkéntes munkája Magyarországon is elismerést váltott ki.[3] Az utókor úttörő orvostudományi szakmai munkáját (és magyar származását) az angol nyelvű sebészeti szakirodalomban is újra és újra elismerte.[4]

[2] Mogyorósi A.: Famous Hungarian physicians, *The Lancet*, 2004, 364, 581–582.

[3] I. M. Rutkow: American surgical biographies, *Surgical Clinics of North America*, 1987, 67, 1153–1180.

[4] R. M. Langer: Arpad Gerster and Max Thorek contributions to American surgery, *Journal of Investigative Surgery,* 2009, 22, 162–166; P. A. Kirschner: The history of thoracic surgery at Mount Sinai, *Mount Sinai Journal of Medicine*, 2003, 70, 326–332.

A másik, helytelenül szlovákként aposztrofált orvostudós nem volt más, mint Selye János,[5] aki osztrák édesanyja miatt gyakran Hansként is szerepel az egészségügyi szakirodalomban.[6] Selye János (1907–1982), a stressz „atyja", az Osztrák–Magyar Monarchiában, Bécsben született, majd fiatalkorának meghatározó éveit Komáromban töltötte. Később Selye János, Gerster Árpádhoz hasonlóan, szintén az Amerikai Egyesült Államokba, onnan pedig Kanadába emigrált, ahol nemzetiségi hovatartozását (is) demonstrálva, az Amerika Magyar Orvosszövetség (HMAA, *Hungarian Medical Association of America*, az Újvilágban élő magyar egészségügyi dolgozók nagy múltú szakmai szervezete) tiszteletbeli elnökévé választotta. Ezt a tisztséget Selye János örömmel fogadta el és haláláig nagy becsületben tartotta. A *The Lancet*nek küldött helyreigazítás azt is aláhúzta, hogy Selye János városában, (Rév-)Komáromban a kórház, magyar nyelvű iskola és – évtizedes politikai küzdelem után – magyar nyelvű egyetem viseli világhírű fiának nevét.

A *The Lancet*, a tévedéseket korrigáló megállapításokat akceptálva, a helyreigazítást közölte. Az egészségtudományi szakmai folyóirat szerkesztőbizottsága nyilvánvalóan felismerte ezen neves orvostudósok személyével kapcsolatosan publikált tévedésük történelmi-politikai tekintetben kényes voltát, hiszen viszontválaszukban nem mulasztották el hangsúlyozni, hogy szerkesztőjük jóhiszeműen, egy általa megbízhatónak ítélt forrásból szerezte információit, és a folyóiratnak nem volt szándéka a történelem újraírása („The panel containing the list of "Slovak" physicians was compiled by one of our editors, using a source she believed to be accurate. We can assure you that there was no deliberate attempt to rewrite history.").

Finnugor öngyilkossági gén?

A *The Lancet* 1995 decemberében levelet közölt egy Minszkben (Fehéroroszország, Belarusz) dolgozó orvostól, aki annak a megfigyelésének adott hangot, miszerint a finn, illetve magyar származású lakosok körében az öngyilkosság aránya felülmúlja az egyéb etnikai csoportok körében tapasztalható hasonló mutatót.[7] Ebből azt a konklúziót vonta le, hogy ezen népek tagjai körében, nyilván genetikai rokonságuk miatt is, az öngyilkosságra való hajlam „genetikailag rögzült".

[5] Hársing L.: Selye János (1907–1982), *Orvosi Hetilap*, 1984, 125, 957–958.

[6] D. Ribatti: Hans Selye and his studies on the role of mast cells in calciphylaxis and calcergy, *Inflammation Research*, 2019, 68, 177–180.

[7] S. V. Kondrichin: Suicide among Finno-Ugrians, *The Lancet*, 1995, 346, 1632–1633.

A fehérorosz szerző tehát közölt egy állítást a különböző etnikumok körében általa megfigyelt eltérő öngyilkossági arányokra vonatkozóan (amely publikációjának megírásakor más szerzők által már publikált információ volt[8] a sikeres öngyilkosságok vonatkozásában is), valamint levont egy következtetést, miszerint ez a jelenség genetikailag determinált lehet. Mind állítása, mind következtetése lehet önmagában valós, és ezt a következő évtizedek kutatásai akár meg is erősíthetik, még akkor is, ha az azóta végzett, ezirányú kutatások eredménye ellentmondásosnak mondható.[9] Állítása tekintetében elmondható, hogy a finn és a magyar nép körében (néhány más etnikum mellett) az öngyilkosság aránya történelmileg valóban kiugró volt. Mindazonáltal a szerző megfigyelése feltehetőleg a Szovjetunió létezésének idejéből, illetve a közvetlen posztszovjet időszak Fehéroroszországából származott, amely történelmi korszakok egészségstatisztikai jelentéseinek megbízhatósága kérdéses, különösen egy olyan érzékeny témában, mint az öngyilkosság incidenciája.[10] Az is kézenfekvő, hogy a finnek és magyarok öngyilkossági arányszámát az adott társadalmakban vitt kisebbségi létük is jelentős mértékben befolyásolhatta.

A következtetés helytállósága, miszerint a finnekben és magyarokban megfigyelt magasabb öngyilkossági hajlam genetikai megalapozottságú, szintén elképzelhető, bár ez a feltételezés, mint ezt a fentiekben jeleztük, mindezidáig tudományosan nem tekinthető bizonyítottnak.

Összefoglalva, bár a szerzőnek állítása és következtetése is lehet akár helytálló is, az állítástól a következtetésig vivő gondolati út helytelennek tekinthető, hiszen azt tételezte, hogy az általa ismert, jelenleg dominánsnak nevezhető finnugor nyelvrokonsági teória egyúttal a finn és a magyar népcsoportok közötti genetikai rokonságot is jelenti. Másképp fogamazva, esetünkben a finnugor nyelvrokonság elméletének kiterjesztő értelmezésű elfogadása ebben az esetben ahhoz vezetett, hogy a nyelvtudományilag meglévő rokonság alapján a szerző, kevésbé alapos szemlélőként, a két népcsoport között genetikai rokonság meglétét is tételezi, és ezen feltételezett genetikai rokonsággal magyarázta az öngyilkosság mindkét népcsoportban történelmileg kétségtelenül kimutatható magas előfordulási gyakoriságát.

Mint fentebb észrevételeztük, a magyar nyelv eredetének kutatói között a finnugor nyelvrokonsági elmélet jelenleg dominánsnak tekinthető, következés-

[8] C. La Vecchia – F. Lucchini – F. Levi: Worldwide trends in suicide mortality, 1955–1989, *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 1994, 90, 53–64.

[9] M. Voracek: Ancestry, genes, and suicide: a test of the Finno-Ugrian Suicide Hypothesis in the United States, *Perceptual and Motor Skills*, 2006, 103, 543–550.

[10] B. A. Anderson – K. Katus – B. D. Silver: Developments and prospects for population statistics in countries of the former Soviet Union, *Population Index*, 1994, 60, 4–20.

képpen ezzel kapcsolatos vitát egy döntően egészségügyi publikációkat közlő folyóiratban, nyelvészettel professzionális szinten nem foglalkozó szerzők nem generálhatnak. Az azonban nyelvészeti tekintetben laikus szemmel is teljesen nyilvánvaló, hogy a finnugor nyelvekben kétségtelenül megtalálható grammatikai hasonlóság, valamint a szókincs egy részének megfeleltethetősége nem szükségszerűen jelent genetikai rokonságot az ezen nyelveket anyanyelvként beszélő különböző népcsoportok közt. Hosszabb ideig, különösen a nyelvek kialakulásának és formálódásának döntő időszakaiban azonos, vagy szomszédos földrajzi területen élt népek esetében kialakulhat nyelvi rokonság, sőt elképzelhető, hogy nyelvátvétel is, ez azonban elvileg független az adott népek genetikai sajátosságaitól. Az általunk leegyszerűsítve „finnugor öngyilkossági gén"-nek (*Finno-Ugrian suicide gene*) nevezett teóriát proponáló cikkel kapcsolatos fenti megjegyzéseket és megfontolásokat jeleztük a *The Lancet* szerkesztőségének, amely helyt is adott ezeknek az ellenvetéseknek,[11] majd ezek megjelenése után, egy későbbi számában újabb, a finnugor öngyilkossági elmélet ellen érvelő véleményt publikált.[12]

Összegzés

Szakmai-tudományos folyóiratoktól és a bennük publikáló szerzőktől elvárható, hogy a diszciplinájuk körében komolyabb hibát ne ejtsenek. Amikor azonban az adott tudományágra specializálódott kiadványban egy teljesen más tudományterületre vonatkozó állítások vagy azokból levont következtetések jelennek meg, ott az olvasó szempontjából mindenképpen helyénvalónak tűnik az óvatosság. Másképp megközelítve, fennáll a veszély, hogy az adott tudományterület publikációit szorosan figyelemmel kísérő, de más tudományágban csak átlagos ismeretekkel rendelkező értelmiségi olvasói réteg a más tudományterületek tényeit, eredményeit bármilyen szempontból félrereprezentáló, esetleg azokból valótlan konzekvenciát levonó közleményekből olyan hamis ismeretanyagot sajátít el, amelyet aztán magán-, társadalmi és szakmai kapcsolatai révén akarva-akaratlanul szélesebb körben terjeszthet.

A fentiekben két példát szemléztünk, melyekben érdekes módon olyan magyar sorskérdések leképezései jelentek meg különböző formákban a nemzetközi egészségtudományi szakirodalomban, mint a magyar történelmi és politikai köztudatot egyébként olyannyira foglalkoztató magyar őstörténet lingvisztikai vonatko-

[11] Mogyorósi A.: Is there a Finno-Ugrian suicide gene?, *The Lancet*, 1996, 347, 402–403.
[12] H. Melhus, H.: Evidence against a Finno-Ugrian suicide gene, *The Lancet*, 1996, 347, 696.

zásai, illetve a trianoni békeszerződés után kialakult bonyolult kárpát-medencei helyzet. A lehetséges finnugor öngyilkossági gén létezését feszegető szakmai publikációból a szerző érvelése folytán a talán kevésbé figyelmes olvasó azt a következtetést vonhatta le, hogy a finnugor nyelvrokonság meglétéből extrapolálható az a tény, hogy az ezen nyelveket beszélő nemzetek egyúttal genetikailag is rokonságot mutatnak. Véleményünk szerint egy ilyen nézetnek a *The Lancet*et rendszeresen olvasó, magasan kvalifikált szakemberek körében történő esetleges elterjedése önmagában nem vezet jelentős negatív következményekhez, mindazonáltal a tudományos pontosság megőrzése érdekében természetesen a megítélésünk szerint hamis konklúziót levonó publikáció állításaival szemben ebben az esetben is fel kell sorakoztatni az ellenérveket. Az a lehetséges kimenetel azonban, hogy a híres szlovák orvosokról szóló közleményből a maguk szakmájában eminensen járatos és társadalmilag is véleményformáló szerepet játszó, ugyanakkor a történelemtudományokban nem feltétlenül naprakész, nemzetközi egészségtudományi értelmiség tagjai arra következtethetnek, hogy minden, a mai Szlovákia területén, akár már a trianoni békeszerződés előtt is tevékenykedett tudós szlovák nemzetiségű, illetve hogy ezen földrajzi entitás területén élő népesség etnikailag a múltban és most is homogén szlovák származásúnak mondható, rendkívül káros, következésképpen tudományosan megalapozott érvekkel cáfolandó.

Megítélésünk szerint a nemzetközi tudományos szakirodalom legkülönbözőbb területein valószínűleg számos, szemlézett példáinkhoz hasonló, a magyar nemzet történelmét érintő, helytelen vagy hamis konklúzióhoz vezető, vagy az olvasóban azt eredményező publikáció jelenik meg, melyek esetében alapvető feladatunk a tudományos érvekkel történő helyreigazítás.

Bibliográfia

Holt, E.: Slovakia has kept AIDS out despite money problems, *The Lancet*, 2004, 363, 1703–1706.

Mogyorósi A.: Famous Hungarian physicians, *The Lancet*, 2004, 364, 581–582.

Rutkow, I. M.: American surgical biographies, *Surgical Clinics of North America*, 1987, 67, 1153–1180.

Langer, R. M.: Arpad Gerster and Max Thorek contributions to American surgery, *Journal of Investigative Surgery*, 2009, 22, 162–166.

Kirschner, P. A.: The history of thoracic surgery at Mount Sinai, *Mount Sinai Journal of Medicine*, 2003, 70, 326–332.

Hársing L.: Selye János (1907–1982), *Orvosi Hetilap*, 1984, 125, 957–958.

Ribatti, D.: Hans Selye and his studies on the role of mast cells in calciphylaxis and calcergy, *Inflammation Research*, 2019, 68, 177–180.
Kondrichin, S. V.: Suicide among Finno-Ugrians, *The Lancet*, 1995, 346, 1632–1633.
La Vecchia, C. – Lucchini, F. – Levi, F.: Worldwide trends in suicide mortality, 1955–1989, *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 1994, 90, 53–64.
Voracek, M.: Ancestry, genes, and suicide: a test of the Finno-Ugrian Suicide Hypothesis in the United States, *Perceptual and Motor Skills*, 2006, 103, 543–550.
Anderson, B. A. – Katus, K., – Silver, B. D.: Developments and prospects for population statistics in countries of the former Soviet Union, *Population Index*, 1994, 60, 4–20.
Mogyorósi A.: Is there a Finno-Ugrian suicide gene?, *The Lancet*, 1996, 347, 402–403.
Melhus, H.: Evidence against a Finno-Ugrian suicide gene, *The Lancet*, 1996, 347, 696.

DRJENOVSZKY ZSÓFIA

EGY ÚJ GAZDASÁGI LEHETŐSÉG AZ ÉSZAK-AMERIKAI INDIÁNOK KEZÉBEN

Bevezetés

Az észak-amerikai rezervátumok lakóinak életkörülményei igen nehezek a történelmi adottságokból következően. Számos gazdasági, társadalmi, illetve egészségügyi problémával kellett – és kell még napjainkban is – szembenézniük. Az indián törzsek a legszegényebb és legalacsonyabban képzett társadalmi csoportját alkotják az amerikai társadalomnak. Ez a többségi társadalomhoz képest alacsonyabb munkaerőpiaci részvétellel, magas munkanélküliséggel párosul, melyhez alacsonyabb jövedelem és képzettségi szint kapcsolódik.[1]

Az indián törzsek számára a megélhetés korábban két fő tényezőn alapult. A legfőbb élelemforrást sokáig a bölényvadászat biztosította, nemcsak húsát, hanem egyéb részeit (például bőrét) is felhasználták. A korábbi rezervátumi területek eltulajdonításával, valamint a bölények létszámának drámai lecsökkenésével ez a 20. században fokozatosan megszűnt.[2] A másik fő megélhetési forrás a föld. Az 1800-as évek közepén megkezdett indián rezervátum struktúra kialakítása során[3] azonban elsősorban az értéktelenebb területeket jelölték ki a törzsek számára, rossz infrastruktúrával.[4] Ezek a földek rossz minőségűek, jobbára terméketlenek – erdészeti, bányászati vagy mezőgazdasági lehetőségek nélkül –, valamint igen rossz elhelyezkedésűek. Ebből fakadóan a gazdasági lehetőségek szűkek, vagy egyáltalán nincsenek.[5] A törzs tagjainak megélhetési lehetőségei

[1] Steven Andrew Light – Kathryn R. L. Rand: *Indian Gaming and Tribal Sovereignty: The Casino Compromise*, Kansas, University Press of Kansas, 2005, 1–3; Wooyoung Kim: *The economic impacts of american indian casinos*, LAP LAMBERT, Academic Publishing, 2013, 1–7.

[2] William N. Evans – Julie H. Topoleski: *The social and economic impact of native american casinos*, (Working Paper No. 9198) National Bureau of Economic Research, 2002, 16.

[3] Zsigmond Anna: Az indián oktatás története az Egyesült Államokban, *Új Pedagógia*, 2016, 1–2, http://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/az-indian-oktatas-tortenete-az-egyesult-allamokban. (Letöltés: 2019. május 23.)

[4] John Fire (Lame Deer) – Richard Erdoes: *Sánta Őz, a sziú indián sámán*, Budapest, Filosz, 2004, 17–20.

[5] Stuart A. Kallen: *Indian gaming*, Farmington, Greenhaven Press, 2006, 9–10.

beszűkültek, ezért arra kényszerültek, hogy többségük a városokban keressen munkát.[6]

A 20. század vége azonban egy új lehetőséget adott az indián gazdasági élet felélesztésére: a '80-as években meghozott új szerencsejátékszabályozást. A sorra alapított kaszinók számos törzs számára példa nélküli fejlődést hoztak rövid időn belül. Mindez nem oldotta meg minden törzs problémáját, de hosszú idő után lehetőséget kaptak rá, hogy felvegyék valamiben a versenyt a többségi társadalommal.[7]

A kaszinók alapításához vezető út

Az indiánok társadalmi helyzetét tekintve az első meghatározó pozitív lépésre 1924-ben került sor, amikor az őslakosok szavazati jogot és állampolgárságot kaptak. A következő jelentős lépés az *Indián újjászervezési törvény* (*Indian Reorganization Act,* más néven Indián New Deal) meghozatala volt 1934-ben, melyben elismerték az indiánok belső önkormányzási jogát.[8] A szabályozás értelmében a törzsek önálló önigazgatási joggal rendelkeznek, ezen a saját kormány, a saját bíróság létrehozását és a saját törzsi alkotmányt is értve. Mindez az adott földön élőknek területi és gazdasági autonómiát biztosít, mely adómentességgel párosul.[9] Ennek eredményeként az Egyesült Államokban jelenleg is háromféle szuverén kormányzat van jelen: a szövetségi, az állami és a törzsi. A szabályozások értelmében tehát egy adott állam területén az önálló rezervátumban élő törzsek önálló egységként, és nem az adott állam részeként működnek: a törzsi szuverenitás értelmében saját törvényeik vannak, függetlenül az őket körülvevő államok törvényeitől.[10]

Az így kialakult helyzet biztosította az indián törzsek számára azt a jogot is, hogy az 1988-ban meghozott kaszinó törvény értelmében a saját rezervátumukban szerencsejátékhoz kötődő tevékenységet folytassanak abban az esetben, amennyiben ez a tevékenység nem ütközik az adott állam szabályozásába.[11]

[6] Drjenovszky Zsófia: A Pueblo indiánok küzdelme a kulturális túlélésért, *Tabula,* XIII. évf., 2010/2, 201–202.
[7] Kallen: *Indian gaming*, 9–10.
[8] Zsigmond: Az indián oktatás.
[9] Light – Rand: *Indian Gaming,* 17–25.
[10] Kulcsár László: A vidéki társadalom előtt álló kihívások Amerikában, *Területi Statisztika*, XXXXVIII. évf., 2008/4, 500–501.
[11] Janet M. Carey: *Continuing cultural viability via cultural tourism as an economic survival project for pueblo indian peoples*, (Dissertation,) Northern Arizona University, 2001, 188–190.

Miért kezdtek el az indián törzsek kaszinókat alapítani?

A rezervátumokban létesült kaszinóknak viszonylag új a története. A dél-floridai szeminol törzs 1979-ben alapította meg első bingótermét, melyet jó pár másik is követett Florida államban.[12] A helyi, állami kormányzóság azonban ezt a tevékenységet nem támogatta, és a Szövetségi Bíróságra vitte az ügyet, mely 1982-ben végül is az indiánoknak adott igazat,[13] és 1986-ban már három nagy bingótermet üzemeltettek jelentős bevétellel.

A másik hasonló eset Kalifornia állam és a helyi cabazon indiánok között zajlott. Az Amerikai Legfelsőbb Bíróság 1987-ben, figyelembe véve a szeminol precedenst, szintén az indiánok javára döntött, elismerte az indián jog elsőbbségét a rezervátumokban.[14]

A cabazoni eset után egy évvel a Kongresszus 1988. október 17-én törvénybe iktatta az *Indián szerencsejáték-szabályozási törvényt* (Indian Gaming Regulatory Act, IGRA). Ezzel megalkották az indián szerencsejáték szövetségi szabályozását.[15]

A tevékenységhez azonban egy lényeges kitétel kapcsolódott: rögzítették, hogy az ebből befolyó bevételt saját nemzetük gazdasági fejlesztésére.[16] a rezervátumban élők jólétének emelésére, a törzsi önigazgatás és törzsi kormányzati programok fejlesztésére, jótékonysági szervezetek támogatására, egészségügyre, képzésre és egyéb törzsi célokra kell fordítani.[17]

Az IGRA – a fenti közösségi fejlesztéseken túl – engedélyezi továbbá a személyre szóló kifizetést (per capita payments) is, amely gyakorlatilag egy névre szóló csekk kiállítását jelenti meghatározott időközönként a törzs tagjai számára. A bevétel egy része tehát közvetlenül is visszakerülhet a törzsi tagjaihoz.

Az 1988-as IGRA a szerencsejáték-tevékenységet három kategóriába sorolta.[18]

Az első kategóriába olyan közösségi játékok (*social game*) tartoznak, melyek már korábban is a törzsi élet részei voltak, a tradicionális indián szertartási élet-

[12] Jessica R. Cattelino: Casino Roots: The Cultural Production of Twentieth-Century Seminole Economic Development, in Brian Hosmer – Colleen O'Neill – Donald Fixico (Eds.): *Native pathways: American Indian culture and economic development in the twentieth century*, Boulder, University Press of Colorado, 2004, 67–68.

[13] Alan A. Lew – George A. Van Otten (Eds.): *Tourism and gaming on American Indian Lands*, New York, Cognizant Communication Corporation, 1998, 84–85.

[14] Kulcsár: A vidéki, 500.

[15] Lew – Van Otten: *Tourism,*85; Kim: *The economic,* 10–11.

[16] Az IGRA megalapította az ezt felügyelő ügynökséget, a *National Indian Gaming Comissio*n (NIGC) is.

[17] Carey: *Continuing,* 241–254; Evans – Topoleski: *The social and economic,* 2, 4, 23.

[18] Carey: *Continuing,* 254–264; Evans – Topoleski: *The social and economic,* 8–9; Kim: *The economic,* 11–12; Susan F. Carder: The Development of a Gaming Enterprise for the Navaho Nation, *The American Indian Quarterly*, 40, 2016/4, 300.

hez kapcsolódtak. Ezeknek inkább társadalmi szerepük van, minimális értékösszeg kapcsolódik hozzájuk. Ez a helyi törzsi szabályozás hatáskörébe esik.

A második kategóriábaba a bingó különböző formái és az ehhez hasonló játékok tartoznak (például lottó, kártyajátékok, kaparós sorsjegy stb.), melyek az államban bárhol játszhatók. Ezek szabályozása szintén a törzsi vezetés hatáskörébe tartozik, azonban már a NIGC felügyeletével.

A harmadik kategóriábaba tartoznak a kaszinók és az ehhez kapcsolódó játékok (például „félkarú rabló", black jack, kockajáték, rulett stb.) és minden egyéb tevékenység, amely nem tartozik az előző kettőbe. Ezek már egyéni szabályozást igényelnek.

Az új „bölénycsorda"

Az új üzletág számos indián törzs esetében a gazdasági bevétel fő – ha nem a legfőbb – forrását jelenti, ezért szerepét és jelentőségét ahhoz szokták hasonlítani, mint ami hajdan a bölényeké volt. A kaszinókat ezért az „új bölényekként" üdvözlik, az amerikai szlengben *new buffalo*-nak is nevezik.[19] Átvitt értelemben tehát a „bölényekhez" való visszatérés a gazdasági függetlenséghez való visszatérést is jelenti, továbbá jelenleg az egyik legfontosabb eszköz a törzsi élet újjáéledéséhez is.[20]

A kaszinók olyan vidéki térségekben létesültek, ahol nem csupán az indián, de a nem indián lakosságnak is szüksége van a munkahelyekre. Az indián törzsek számára viszont mindez nem csupán munka, hanem egyúttal lehetőség is, hogy visszatérjenek szülőfalvaikba, és helyben tudjanak dolgozni. Az ebből származó bevételt további indián vállalkozások létesítésére is tudják fordítani. Hasznot hoz a tagok, a törzs és az indián kultúra számára is.[21]

A sikerből azonban nem tud minden törzs részesedni, a kialakult helyzet mind a mai napig igen vegyes képet mutat.[22]

A továbbiakban két konkrét törzs helyzetének alakulása kerül részletesebb bemutatásra: az arizonai navahók, és az új-mexikói pueblók esete.

[19] Evans – Topoleski: *The social and economic,* 16.
[20] Kallen: *Indian gaming,* 12.
[21] Carder: The Development, 301.
[22] Cattelino: *Native pathways*, 85; Light – Rand: *Indian Gaming,* 13–14.

Az arizonai navahók

Az indián szerencsejátékkal kapsolatos nagy lelkesedés, illetve a kecsegtető anyagi haszon ellenére több törzs mégis határozottan ellenezte a kaszinónyitást. A belső ellenzők véleménye szerint a szerencsejáték terjedését limitálni kell, mert szenvedélybetegségekhez, anyagi és egyéb társadalmi problémákhoz vezet, valamint ellenkezik a kulturális hagyományokkal, összeférhetetlen a törzsi értékekkel és hittel. A tagok féltették szent helyeiket, privát életüket, tartottak attól, hogy az idegenek megrongálják örökségeiket, utat tör a bűnözés stb.

Így tett például a legnagyobb létszámú és legnagyobb rezervátumi területtel rendelkező törzs, a navaho is. Ők eleinte csak a kedvezőtlen hatásokat látták: ellenkezik az alapvető indián értékekkel, bűnnek tekintik a szerencsejátékot. A kérdés nagyon megosztotta a helyieket.[23] A közösségeken belül sokszor viták alakultak ki, nem csupán a pénzszerzési forrást, hanem a pénz felhasználását illetően is az úgynevezett progresszívek és a tradicionalisták között.[24] Ez a belső vita káros hatással volt a törzsi egységre nézve. 1994-ben és 1997-ben is kiírták szavazásra a kaszinónyitás kérdését, de végül több mint 50%-kal leszavazták ezt a lehetőséget, mondván, minden gazdasági nyereség eltörpül a várható társadalmi veszélyek mellett. Az idők során azonban a kaszinókat ellenző, idősebb korosztály lassan eltűnt, a fiatalabbak vették át a vezető pozíciókat, és végül is egy újabb, 2004-es szavazáson mégis jóváhagyták a kaszinónyitás tervét. A véleményváltozást további két fontos tényező eredményezte: egyrészt 2005-re teljesen bezárták a közeli Black Mesa szénbányát, s ezáltal sok törzsi tag veszítette el az állását. Másrészt időközben a környezetükben több kaszinó is nyílt, melyek nem csupán a turistákat, a navaho törzs tagjait is odavonzották.[25] Azaz, ha a navaho kormány továbbra sem „kaszinózik", az emberek úgyis átmennek máshova, ha viszont beszállnak a kaszinóüzletbe, a pénz helyben marad. Mindettől az életszínvonal növekedését és a 44%-os munkanélküliség csökkenését várták.[26] A gazdasági érvek győzelme ugyanakkor nem csökkentette a korábban is jelen lévő aggodalmakat.

A későbbi évek során végül is sorozatosan kötötték meg a szerződéseket. 2006-ban megalapították a *Navajo Nation Gaming Enterprise*-t (NNGE), mely nagyobb összegű kölcsönt kapott a navaho kormánytól. Az első kaszinójukat végül 2008-ban nyitották meg. A Fire Rock Casino, 1,3 millió vendéggel, már az első

[23] Kallen: *Indian gaming*, 14–17.
[24] Jessica R. Cattelino: Tribal Gaming and Indigenous Sovereignty, with Notes from Seminole Country, *American Studies*, 46, 2006/3–4, 192.
[25] Carder: The Development, 308–309.
[26] Light – Rand: *Indian Gaming*, 10.

évben nagyon jövedelmezőnek bizonyult. 2013-ra 342 alkalmazottuk lett, közülük 97% törzsi tag volt. Felbuzdulva a sikeren 2010-ben további 5 létesítményt nyitottak. A Flowing Water Casino volt a második, amely már sokkal kisebb költségvetésből valósult meg. 2012 januárjában nyílt a harmadik, a Northern Edge Navajo Casino. Az *Arizona Indian Gaming Association* 2012-es jelentésében már több mint 15 000 alkalmazottról számol be a kaszinókat illetően. A szabályozásban 2013-ban történt egy jelentősebb módosítás, amikor is az ebben az évben nyitott Arisona Twin Arrows Casinóban – a hagyományos navaho törvények tiltása ellenére – engedélyezték az alkohol árusítását a versenyképesség növelése érdekében. A navaho nemzet 2015-ben a szomszédos Új-Mexikó állammal is megállapodást kötött annak érdekében, hogy ott is nyithassanak kaszinót. A szerencsejáték tevékenységet később hotelek, éttermek, valamint utak és benzinkutak létesítésével is kibővítették.[27]

A megnyitott kaszinóknak azonban továbbra is számos ellenzője van, akik szerint a befolyó nagy összeg ellenére a rezervátum középső területein élők továbbra is szegénységben élnek, a bevétel nem jut el ezekhez a tagokhoz. A bevételből alapvetően a törzsi állami hivatalokat fejlesztik, melyeknek költségvetése azonban nem publikus, nem átlátható. (Ez ügyben több tárgyalás is zajlott a törzsön belül, például 2013-ban.) Sok navaho ezért egyénre szóló, *per capita* kifizetést szeretne. (Ennek a kifizetési módnak azonban ugyancsak számos negatív hatása ismert már más törzsek gyakorlatából.[28])

A kaszinók alapításával kapcsolatos vélemények jelenleg is ellentmondásosak, a hatásokat nem lehet egyértelműen megítélni. Annak ellenére, hogy a kaszinók számos munkahelyet teremtettek, a navahók többségére még mindig a szegénység jellemző. 2014-ben a munkanélküliség és a szegénységi ráta továbbra is sokkal magasabb a törzsön belül, mint az országos átlag.[29]

[27] Carder: The Development, 309–310.

[28] Az alanyi jogon járó csekkek kiállítása kapcsán felmerült, hogy pontosan kik is a tagjai az adott törzsnek. Nem volt ugyanis mindegy, hogy hányfelé kell szétosztani a bevételt. Ezért mindenkinek egyértelműen kellett bizonyítani a vérségi alapú kapcsolódást. (Wayne J. Pitts – Paul E. Guerin: Indian Gaming in New Mexico: A historical Overview with Implications for Tourism, in Alan A. Lew – George A. Van Otten (Eds.): Tourism and gaming on American Indian Lands, New York, Cognizant Communication Corporation, 1998, 192–193).
A személyre szóló kifizetések továbbá a munkaerőpiaci részvételre is negatív hatással vannak, hiszen az érintettek ugyanolyan jövedelemhez jutnak munka nélkül, mintha dolgoznának. (Pitts – Guerin 1998, 192–193; Landon C. Echols: *Jackpot! The Employment Effects of Gaming Revenue Allocation Plans on Native American Tribes*, Dissertation, Pennsylvania, University of Pennsylvania, 2018, 6.).

[29] Carder: The Development, 325.

Az új-mexikói pueblók

Az új-mexikói szerencsejáték az 1970-es évekre nyúlik vissza, amikor is elsőként Sandia Pueblo szeretett volna egy kutyaverseny vállalkozást létesíteni. Ettől függetlenül az 1980-es évekig az indián szerencsejáték Új-Mexikóban alapvetően csak bingót jelentette. A '80-as évek közepén már felmerülek további szerencsejáték-ötletek a hagyományos bingón túl is, de csak az IGRA megjelenésével lépett Sandia és Isleta Pueblo, majd 1991-ben csatlakozott Tesuque, később Santa Ana is. A kialakított tevékenységet időközben a szerencsejátékok harmadik kategóriájába sorolták, így a pueblóknak megállapodást kellett kötniük az állammal is. 1993-ra már 8 pueblo törzs[30] szervezett hasonló játékokat (pl. blackjack, rulett, poker stb.). A bevétel egyre nőtt, gazdasági hatása is egyre erősebb lett.[31] A kaszinók jelentős számú új munkahelyet teremtettek, a korábban igen magas munkanélküliség hirtelen minimálisra csökkent (például Sandiában ennek következtében a '90-es évek végére a munkanélküliség 2%-ra csökkent), vagy szinte teljesen meg is szűnt.[32]

Néhány konkrét példa Pitts és Guerin írásából:[33]

Santa Ana 1993-ban alapított kaszinót. Közel 100 embernek adott így munkát, akiknek kétharmada indián, s azok fele a helybéli törzs tagja. A befolyt összeget oktatásra, saját kormányzati kiadásaikra, illetve egészségügyre fordították. Számítógépeket vásároltak, növelték a rendőrségük létszámát, programokat szerveztek a közösségnek. De az akkori kormányzó bevallása szerint a kaszinó egyik legnagyobb haszna az indián közösség önbecsülésének erősödése volt. A komplexumot 2001-ben fejlesztették tovább egy 350 fős hotel megnyitásával.

Isleta Pueblo szintén egy nagyobb komplexumot hozott létre, amelyben 1996-ra már több mint 600 főt foglalkoztattak, indiánokat és nem indiánokat egyaránt. A bevételt többek között idősek otthonára, illetve fiataloknak létesített központ fejlesztésére, valamint játszóterek, pihenőövezetek létrehozására fordították, továbbá létrehoztak egy alkohol- és drogrehabilitációs központot is.

Az első nagy kaszinót Pojoaque Pueblo nyitotta meg 1995-ben, 570 törzsi, illetve helyi lakost foglalkoztatva. Ezzel a 70-80%-os munkanélküliség 0%-ra csökkent úgy, hogy más törzsbelieknek is tudtak munkát biztosítani. A bevételből ők is elsősorban az idősebbeket, illetve a fiatalokat támogatták. A komple-

[30] A pueblo indiánok közössége 20 autonóm törzsből áll, közülük 19 csoport él Új-Mexikóban (a zuni törzs kivételével a Rio Grande folyó környékén), egy pedig – a hopik – Arizonában.
[31] Pitts – Guerin: Indian Gaming, 188; Carey: *Continuing,* 250–253.
[32] Pitts – Guerin: Indian Gaming, 189.
[33] Carey: *Continuing,* 255–258.

xumot idővel ők is tovább bővítették hotel (1997-ben), illetve golfpálya (2001-ben) építésével.

Egy kaszinó sikerét vagy bukását azonban sok minden folyásolhatja, s a legtöbb esetben a földrajzi elhelyezkedése, azaz a nagyobb városok közelsége, a közlekedés, illetve a könnyű elérhetőség a meghatározó. Új-Mexikóban a kaszinók létesítésére már a kezdetektől nagyjából a pueblo indián falvaknak csupán a fele volt esélyes, hiszen nem mindegyik falu van kellő közelségre a legfőbb útvonalakhoz.[34] (Van köztük olyan is, amelyik transzportot is szervez a nagyvárosokból.) Azonban nem csupán a megközelítés számított. A navahókhoz hasonlóan a falvak itt is maguk döntöttek, választással, szeretnének-e létrehozni kaszinót. Több közösség (például a hopi és a cochiti törzs tagjai) ellene szavazott. Azoknak a pueblóknak a vezetői, akik támogatták a beruházást, később koalíciót alkottak annak érdekében, hogy együtt képviseljék érdekeiket az új-mexikói kormányzattal szemben a szabályozást – és legfőképpen az adózást – illetően.[35] Erre viszonylag hamar szükség is volt. Sok esetben ugyanis nem volt egyértelmű a várt nagymértékű profit, hiszen a beruházások hiteleit, illetve Új-Mexikó államnak az adót (korábbi megegyezzések alapján) ki kellett fizetni, melynek megoldására egyes pueblók egyéni válaszokat próbáltak találni, többnyire újabb beruházások létesítésével (például benzikutak stb.). A törzsi vezetők és a helyi állam között számos konfliktus alakult ki, melyet hosszas bírósági tárgyalások követtek. Habár 2000-ben a törzseknek egy nagyobb összegű kártérítést ítéltek meg, a tárgyalások sora nem ért véget.[36] 2001-ben megállapodást kötöttek az állammal, majd ezt követően 2007-ben, illetve 2015-ben újabb általános megyeggyezések születtek, melyek érvényesége 2037-ig szól.[37] Habár Új-Mexikó államnak továbbra is sok problémája van a kaszinókkal összefüggésben, nem érdeke ellehetetleníteni őket, hiszen igen nagy adóbevételt eredményeznek.[38]

Összegzés

A szerencsejáték-üzlet hatalmas összegeket mozgatott meg, új eszközt adva ezzel számos indián törzsnek, hogy kiemelje tagjait a szegénységből és a munkanélküliségből: növelték a foglalkoztatottságot és a béreket, emelték a közösségi bevételeket és az egyéni jövedelmet. A hatások közül nyilvánvalóan elsődleges

[34] Lew – Van Otten: *Tourism,* 85–88; Cattelino: Tribal Gaming, 188–189.
[35] Pitts – Guerin: Indian Gaming, 194–197.
[36] Carey: *Continuing,* 271–273.
[37] Carder: The Development, 306.
[38] Pitts – Guerin: Indian Gaming, 194–197, Carey: *Continuing,* 271–273.

a befolyó profit.[39] A törzsi vezetésnek így megvan a saját erőforrása ahhoz, hogy alapvető szolgáltatásokat biztosítson a saját tagjai számára, és hogy újabb üzleti vállalkozásokat indítsanak.[40] Ezek elsősorban a kaszinókhoz kapcsolódnak (például hotel, konferenciaterem, bevásárlóközpont), de segítik a helyi kézművesipart is.[41] Így az érintett törzsek gazdasága teljesen átalakult. Mára már a fenntartható gazdasági növekedés, illetve a függetlenedés fő eszköze a navahók vagy az új-mexikói indián törzsek számára is a szerencsejáték lett.[42]

Mindemellett a környező nem indián lakosság – és sok helyen az adott állam – számára is számos előnnyel jár. Új-Mexikóban még azok a törzsek is, amelyek maguk nem nyitottak kaszinót, támogatják a többi törzset abban a jogában, hogy ezt megtehessék,[43] hiszen számukra is munkalehetőséget kínálhat.

Összességében, mindez nem volt varázsszer minden esetben, hiszen amennyiben az indián össznépességet hasonlítjuk a teljes amerikai népességhez, a munkanélküliségi és a szegénységi ráta továbbra is magasabb az első csoportban, ahol jóval alacsonyabb az iskolai végzettség is.[44] Továbbá nem is minden indián törzs folytat ilyen tevékenységet, nem mind lett nyereséges, és számos problémába is ütköznek ezek a vállalkozások. Az indián kaszinók gazdasági ereje azonban vitathatatlan, napjainkban semmibe venni, mellőzni nem lehet.

Bibliográfia

Carder, Susan F.: The Development of a Gaming Enterprise for the Navaho Nation, *The American Indian Quarterly*, 40, 2016/4, 295–332.

Carey, Janet M.: *Continuing cultural viability via cultural tourism as an economic survival project for pueblo indian peoples*, (Dissertation,) Northern Arizona University, 2001.

Cattelino, Jessica R.: Casino Roots: The Cultural Production of Twentieth-Century Seminole Economic Development, in Brian Hosmer – Colleen O'Neill – Donald Fixico (Eds.): *Native pathways: American Indian culture and economic development in the twentieth century*, Boulder, University Press of Colorado, 2004, 66–90.

Cattelino, Jessica R.: Tribal Gaming and Indigenous Sovereignty, with Notes from Seminole Country, *American Studies*, 46, 2006/3–4, 187–204.

[39] Pitts – Guerin: Indian Gaming, 194–197.
[40] Carder: The Development, 319–322.
[41] Cattelino: *Native pathways,* 83–85; Light – Rand: *Indian Gaming,* 2–3.
[42] Carder: The Development, 319–322.
[43] Pitts – Guerin: Indian Gaming, 196–197.
[44] Kim: *The economic,* 2–7.

Drjenovszky Zsófia: A Pueblo indiánok küzdelme a kulturális túlélésért, *Tabula,* XIII. évf., 2010/2, 195–209.

Echols, Landon C.: *Jackpot! The Employment Effects of Gaming Revenue Allocation Plans on Native American Tribes*, Dissertation, Pennsylvania: University of Pennsylvania, 2018.

Fire, John (Lame Deer) – Erdoes, Richard: *Sánta Őz, a sziú indián sámán*, Budapest, Filosz, 2004.

Evans, William N. – Topoleski, Julie H.: *The social and economic impact of native american casinos*, (Working Paper No. 9198) National Bureau of Economic Research, 2002.

Kallen, Stuart A.: *Indian gaming*, Farmington, Greenhaven Press, 2006.

Kim, Wooyoung: *The economic impacts of american indian casinos*, LAP LAMBERT, Academic Publishing, 2013.

Kulcsár László: A vidéki társadalom előtt álló kihívások Amerikában, *Területi Statisztika*, XXXXVIII. évf., 2008/4, 497–505.

Lew, Alan A. – Van Otten, George A. (Eds.): *Tourism and gaming on American Indian Lands*, New York, Cognizant Communication Corporation, 1998.

Light, Steven Andrew – Rand, Kathryn R. L.: *Indian Gaming and Tribal Sovereignty: The Casino Compromise*, Kansas, University Press of Kansas, 2005.

Pitts, Wayne J. – Guerin, Paul E.: Indian Gaming in New Mexico: A historical Overview with Implications for Tourism, in Alan A. Lew – George A. Van Otten (Eds.): *Tourism and gaming on American Indian Lands,* New York, Cognizant Communication Corporation, 1998, 183–216.

Zsigmond Anna: Az indián oktatás története az Egyesült Államokban, *Új Pedagógia*, 2016. 1–2, http://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/az-indian-oktatas-tortenete-az-egyesult-allamokban.

SÁRKÖZY MIKLÓS

BUKHARA – EGY VÁROS ARCAI A SELYEMÚTON

Bevezetés

Közép-Ázsia világa sokak számára ismerősen és romantikusan cseng. Van, akinek a muszlim Kelet szellemi kincsei jutnak eszébe, másoknak híres magyar utazók, mint Vámbéry Ármin, s az ő halhatatlan közép-ázsiai kalandjai, másoknak a magyar őstörténethez kötődő legendák, mítoszok, a legendás Turán[1] és a Turáni-alföld neve ugrik be talán.

Mégis, részleteiben a nagyközönség számára sem ismert területről van szó, és valljuk be, a közép- és felsőoktatásban sem erős Közép-Ázsia tanítása, a vele kapcsolatos ismeretek oktatása a mai Magyarországon. Manapság, amikor világszerte a humán műveltség sajnálatos hanyatlásának és háttérbe szorulásának vagyunk tanúi, olyan szellemi ínyencségek, mint Közép-Ázsia története és kultúrája, csak ritkán kerülnek szellemi asztalunk terítékére. Mindezt az sem segíti, hogy mindmáig elég kevesen jutnak el a posztszovjet „isztánok" térségébe, hiszen Közép-Ázsia területe erősen izolált. Tengeren, vízi úton nem érhető el, Magyarországról közvetlen repülőjárat is csak Kazahsztánba jár, a szomszédos közép-ázsiai államokba csak átszállással és, valljuk meg, átlagembernek nem megfizethető áron lehet csak elrepülni. Az igen fárasztó szárazföldi, vonattal, autóstoppal megtehető utazás pedig –néhány kalandvágyó honfitársunktól eltekintve – aligha teszi vonzóvá számunkra Közép-Ázsia felfedezését.

Jelen, szerény tanulmányommal arra vállalkozom, hogy bemutassam Közép-Ázsia talán leghíresebb városát, Bukharát. Mint az alábbiakból kiderül, Bukhara sokoldalú település, izgalmas és különleges hely, amelyet érdemes megismerni.[2] Bukhara számomra Közép-Ázsia legkedvesebb városa, ahol jó pár alkalommal megfordultam.

[1] A keleti neveket egyszerű, magyaros átírásban közlöm végig a tanulmányban.

[2] A város nevének írása ingadozást mutat a különböző magyar nyelvű, népszerűsítő kiadványokban (Buhara, Bukhara, mai latin betűs üzbég Buxoro), jelen írás szerzője végig a Bukhara alakot használja ebben a tanulmányban.

Bukhara – Egy oázis és egy város

Bukhara városa a mai Üzbegisztánban, annak középnyugati részén található. Lakossága nagyjából negyedmillióra tehető és vegyes etnikumú, a török népek közé tartozó üzbégek és a perzsához közel álló nyelvet beszélő tadzsikok egyként lakják a várost, s emellett a szovjet periódusban idekerült sokféle etnikumból is akadnak itt még. A város földrajzilag az Amu-Darja és Szír-Darja[3] közötti területen, a Pamír hegységben eredő Zerafsán folyó (perzsául 'aranyontó' a folyó nevének jelentése) ágai mentén született meg. A Zerafsán a Pamírból nyugati irányba folyik és a Kizilkum sivatagban (magyarul: a vörös sivatagban) vész el. Bukhara városa a Zerafsán egyik, a sivatagban elenyésző ága mentén született meg. A város alig 225 méterrel fekszik a tengerszint felett, ami nyáron jóval forróbbá teszi klímáját a keletre fekvő másik híres közé-ázsiai híres városénál, a Pamír előhegységében fekvő, a tengerszint felett 700 méterre fekvő Szamarkandénál.[4]

Bukhara alapítása homályba vész, de biztosan az iszlám előtti településről van szó, amit megerősít a Bukhara név nyelvészeti vizsgálata is. Vélhetően a szogd *buxāraq*, 'szerencsés hely' értelmű szóösszetétel húzódhat meg a város neve mögött. Más nyelvészek véleménye szerint ugyanakkor a szanszkrit *vihāra*, 'buddhista dervishelyiség' szót sejthetjük a név mögött, ez a nyelvészeti feltételezés a buddhizmus egykori prominens jelenlétét valószínűsíti a városban (ennek ténye viszonylag könnyen bizonyítható, hiszen a mára innen már eltűnt buddhizmus a Kr. u. 1. és 8. század között jelen volt Közép-Ázsiában). [5]

Azt is érdemes hangsúlyozni, hogy napjainkban egy Bukhara városa melletti kiterjedtebb terület, a Zerafsán itteni oázisa is a Bukhara nevet viseli. Azt pedig úgyszintén érdemes megjegyezni, hogy az iszlám előtti korban, a Kr. e. 8. század előtt nem csak a mai Bukhara városa virágzott ebben az oázisban, sőt, úgy tűnik, hogy más települések mintha jelentősebbek lettek volna Bukharánál. Varakhsa, Paikand, Romitán vagy Vardána egykor talán komolyabb városok is lehettek Bukharánál, és a Kr. u. 8. század előtti aranykoruk a Selyemúton oly fontos szerepet betöltő szogd népcsoport kereskedelmi szerepéhez köthető. A Bukhara oázis fénykorában egyébként a Zerafsán folyó legalább egyik ága összeköttetés-

[3] Régi görög nevükön Óxosz és Iaxartész.

[4] Bukhara történetéhez a legalaposabb angol nyelvű lexikon az *Encyclopaedia Iranica*, melynek terjedelmes, többszerzős cikkei foglalkoznak Bukhara történetével, vö. Bukhara, *Encyclopaedia Iranica Online Edition*, 1989, http://www.iranicaonline.org/articles/bukhara-index. (Letöltés: 2020. február 28.)

[5] Richard Nelson Frye: Bukhara i, in Pre-Islamic Times, *Encyclopaedia Iranica Online Edition*, 2000, http://www.iranicaonline.org/articles/bukhara-i. (Letöltés: 2020. február 28.)

ben lehetett a hatalmas Amu-darja folyóval, a mai Bukhara városától délre, mely szerencsés állapot megkönnyíthette a település öntözését bizonyos korszakokban. A Zerafsánból származó víz mindmáig meghatározó a városkép formálásában. Narsakhí, a 10. századi Bukhara krónikása szerint Bukhara helyén eredetileg mocsár volt: „Az a hely, melyet manapság Bukharának hívunk, korábban mocsár volt, egy részét nádas borította, más része fákkal teleültetett síkság volt. Bizonyos részein az állatok sem tudtak száraz lábbal átkelni, mert a Szamarkand körüli hegyekből lefolyó hóolvadék és víz ott gyűlt össze."[6]

A mai Bukhara óvárosában mindmáig csatornák, kanálisok és rituális mosdáshoz használt, óriási, de mára többnyire üres medencék tátonganak minden irányban. Bukhara klasszikus oázistelepülés volt, amelyet az öntözés és a Zerafsán termékeny iszapja éltetett, de olykor – amikor pusztító járványok söpörtek végig a településen – az áldás átokká változott. Bukharában a víz, a csatornák időről-időre súlyos fertőzések kiindulópontja voltak, nem véletlen, hogy az 1920-as években alapos fertőtlenítéssel és a csatornák megtisztításával vette kezdetét a szovjet uralom az uralkodójától és régi világától megfosztott Bukharában. A szovjet időszak sok szenvedést hozott Bukhara számára, de a csatornák megtisztításából fakadó előnyöket még a legszovjetellenesebb helyiek sem tagadják. Máskor viszont a szárazság, a vízhiány okozott szenvedést az éltető vízzel gazdálkodó jámbor bukharai oázislakóknak. A helyi legendák szerint egyszer a bibliikus műveltségből, az Ószövetségből, de egyben a muszlim hagyományokból is jól ismert Jób (arabul Ajjúb) próféta szánta meg a szárazságtól senyvedő bukharaiakat, és botjával csodatévő forrást fakasztott Bukharában, így mentve meg a várost a pusztulástól. A csodatévő Jób-forrás, a Csasma Ajjúb máig megvan és ott csörgedezik az óváros peremén, közel a mai bukharai bazárhoz.[7]

Bukhara a történelem színpadán

Bukhara történelme sokrétű és fordulatokban gazdag história. A város történetének több kulcsfontosságú fordulata van, melyek egy-egy nagyobb történelmi eseményhez kötődnek. A régi iráni népek közé tartozó szogd népcsoport volt vélhetően Bukhara alapítója, mely népcsoport kiemelkedő szerepet játszott a selyemút késő ókori és kora középkori felvirágoztatásában. Bár tendencia manapság azt gondolni, hogy minél ősibb, annál eredetibb és szebb egy ország vagy

[6] Abú Bakr Muhammad b. Dzsaᶜfar Narsakhí: *Táríkh-i Bukhárá*, ed. Mudarris Razaví, Teherán, Ṭúsz, 1387/2009, 32, 7–8. (A tanulmány szerzőjének saját fordítása eredeti nyelvből.)

[7] Bukhara vízrajzához, csatornarendszeréhez lásd: Frye: Bukhara i.

egy város, de Bukhara esetében nem tudunk sok mindent a Kr. u. 5. századot megelőző korszakról. Általában persze megemlíthető az ennél korábbi óperzsa, a hellenisztikus és a kusán periódus, mint amelyek hatást gyakorolhattak a hely történetére, de Bukhara városa esetében történetünk fonala nagyjából „csak" másfélezer évvel ezelőtt a késő ókorban kezd szövődni.[8] Bukhara a Kr. u. 5-7. században önnálló szogd fejedelemség volt, melyet saját fejedelmei, a *bukhárkudát*ok kormányoztak, ennél régebbi időszakra azonban bajosan lehet visszakövetkeztetni. Bukhara történetéhez sok legenda is kapcsolódott, ezeket a kora iszlámkorban született jelentős történeti munka, a Narsakhí-féle *Bukhara története* örökített meg. Narsakhí szerint Bukharában volt eltemetve az iráni mitológia tragikus mártírhőse, Szijávus is, akit Turán királya, Afrásziják öletett meg, és a bukharai szogdok minden évben jelentős ünnepeket tartottak a sírja felett. Narsakhí szerint Szijávus a bukharai erődben volt eltemetve:

> Aḥmad b. Muḥammad b. Naṣr azt állítja, hogy Abú'l-Haszan Najsápúrí a *Tudományok kincsestárában* azt közölte, hogy a bukharai erőd építése Szijávus b. Kai Kāvúsz miatt volt, aki a Jayḥūn folyón átkelve apjától Bukharába, Afrásziábhoz menekült. Afrásziják kegyesen bánt Szijávussal, és hozzáadta feleségül a saját lányát. Némelyek azt mondják, hogy minden vagyonát is neki adta. Szijávus szeretett volna valamilyen emléket hagyni maga után ezen a területen, mivel ezt a területet neki adták kölcsönbe. Így épített itt egy erődöt, és többnyire abban tartózkodott. Ám közte és Afrásziják között viszályt szítottak, és Afrásziják megölette Szijávust. Szijávust ebben a citadellában temették el, ha a keleti kapun keresztül jössz be, a szalmaárusok kapuján belül, melyet Ġūriyān kapunak is hívnak, ott a sírja. A bukharai mágusok ezt a helyet emiatt tisztelték Bukharában. Minden évben újévkor minden férfi hozott Szijávus sírjához egy kakast, és napfelkelte előtt levágta. Bukhara népének voltak panaszos versei Szijávus megöléséről, mely minden tartományban ismert volt. Dalnokok dalokat írtak ezekből a versekből, és elő is adják őket, és az énekesek ezeket a dalokat a mágusok sírásának hívják. Ez a történet több mint háromezer éves, vagyis ezt az erődöt Szijávus emeltette a hagyomány szerint. Mások szerint Afrásziják építtette.[9]

[8] A késő ókort megelőző periódushoz elég jó bevezetést nyújt a következő orosz–angol nyelvű katalógus: Kazim Abdullaev – Edvard Rtveladze – Galina Shishkina: *культура и искусство древнего Узбекистана, каталог выставки /Culture and Art of Ancient Uzbekistan*, Exhibition Catalogue, vol. 1. Moscow, Vneshtorgizdat, 1991, 10–58.

[9] Narsakhí: *Táríkh-i Bukhárá*, 32–33. (A tanulmány szerzőjének saját fordítása eredeti nyelvből.)

Ma már talán meghökkentő kijelenteni, de Bukhara és a Bukhara oázis többi városának szogd kereskedői egykoron, a Kr. u. 3 és 8. század között domináns szerepet játszottak a Kína és a Földközi-tenger közötti kereskedelemben. A területileg nem jelentős kiterjedésű Bukhara fő bevételi forrása elsősorban a nyersselyem és más ritka távolkeleti luxuscikkek, fűszerek voltak, melyekkel Közép-Ázsia szogd kereskedői nemzetközi tényezővé tették a várost. A kínai Tang dinasztia, a Türk kaganátus, a szászánida Irán és Bizánc között ingázó szogd kereskedők befolyását aligha lehet túlbecsülni. Jóllehet, a Bukhara oázis városainak lokális politikai befolyása nem volt túl nagy és többnyire nagyobb birodalmak (heftaliták, türkök és a szászánida Irán) befolyása alatt álltak, de a komoly tőkét megmozgató és nemegyszer jelentős gazdasági-politikai befolyással bíró, Kínától a Fekete tengerig mozgó kereskedőik egyfajta külső védőhálót szőttek az anyaország köré, mely érdekeltté tette a Bukhara oázis felett fennhatóságot gyakorló nomád hatalmakat az ottani szogd kereskedőfejedelemségek megőrzésében.[10]

Mindez azonban jelentősen megváltozott az Omajjád Kalifátus (661–750) térnyerésével. Közép-Ázsia a Kr. u. 8. század közepére az iszlám világ része lett. Bukhara és környéke már a 680-as évektől fogva csatatérré vált, de az omajjád Khorászán kormányzója, Qutaiba b. Muszlim csak a 710-es évek elejére kebelezte be a mai Bukhara városát. Bukharában, ezt követően kettős uralom alakult ki, az arab vazallusként meghagyott szogd bukhárkudátok egészen a 9. század végéig nagyjából nyomon követhetők, míg mellettük a khorászáni arab kormányzó Bukharában székelő parancsnoka képviselte a kalifátust. Mindezek mellett azonban lényegesebb és mélyrehatóbb kulturális-társadalmi változások vették kezdetüket. A szogd lakosság fokozatos nyelvcserén esett át, és 10. század végére nagyobbrészt elperzsásodott, emellett pedig számottevő és egyre növekvő törökség is megjelent a város életében. Vallási téren pedig az iszlám vallás vált fokozatosan dominánssá a heterogén vallási hátterű (zoroasztriánus, manicheus,

[10] A szogd kereskedők világáról az egyik legjobb forrás a Narsakhí-féle *Bukhara története* mellett Harmatta János MTA székfoglaló előadásában bemutatott, majd később magyar fordításban is publikált ún. „Régi szogd levelek" néven ismert forráscsoport, mely a Kr. u. 4. századra datálható. Ez a szogd nyelvű levélcsoport a Kína és Közép-Ázsia között ingázó szogd kereskedők mindennapjairól szól. Vö. Hamatta János: A szogd „régi levelek" a levélírás kezdetei Közép-Ázsiában, *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei*, XXIII, 1–4, Budapest, 1982, 3–19. Újabban pedig Étienne de la Vaissière monográfiája számít jelentős munkának a szogd kereskedők történetéhez: Étienne de la Vaissière: *Sogdian Traders, A History*, Leiden, Brill, 2005. Emellett lásd még a témához: Sárközy Miklós: Egy kereskedőnép a Selyemúton: a szogdok és a Buhara története, *Határtalan régészet*, V. 1. 2020, 44–47. Ugyanúgy egy másik fontos összefoglaló tanulmány: Étienne de la Vaissière: Sogdian Trade, *Encyclopaedia Iranica Online Edition,* 2000, http://www.iranicaonline.org/articles/sogdian-trade, (Letöltés: 2020. március 2.)

buddhista) helyi kultuszok rovására. Az iszlamizáció folyamata vélhetően a 10. század végére vált kész ténnyé. Bukhara a 10. század elejétől, a Számánidák alatt vált a közép-ázsiai iszlám világ szívévé. Az alig több mint száz évig uralkodó számánida dinasztia (892–1005) a 10. században sokat tett Bukhara, a klasszikus perzsa nyelv, irodalom és kultúra felvirágoztatásáért, mely a közép-ázsiai perzsa nyelvű muszlim kultúra fő bástyájává vált,[11] és amelynek szépségét Rúdakí, a 10. századi korai közép-ázsiai perzsa líra nagy költője is megénekelte, amikor a Múlján patak illatáról írt (*„Bú-je dzsú-je Múlján ájad hamí / Jád-e jár-e mehrabán ájad hamí"* – A Múlján patak illata jön mindig / A kedves barát emléke jön mindig).[12]

A 11-12. században Bukhara Közép-Ázsia első igazi török etnikai hátterű dinasztiájának, a Karakhánidáknak a nyugati központja volt. A 12. század közepétől azután közel nyolcvan éven át különböző politikai formációk váltakoznak Bukharában: Karakhánidák, a belső-ázsiai eredetű Karakitájok, szeldzsukok, Khvárizmsahok és egy helyi kisdinasztia, a Burhánidák irányítják olykor csak évekre a várost, amely ettől függetlenül a klasszikus iszlám művelődés és vallási oktatás egyik nemzetközi fellegvárának számított a korban. Innentől fogva Bukharát olyan kitüntető jelzőkkel mint *qubbat al-iszlám* (az iszlám kupolája) vagy a *Bukhárá-i saríf* (a nemes Bukhara) is nevezték.

Bukhara a korban a klasszikus muszlim városi civilizáció egyik legtökéletesebben működő példája lett, egyben meglehetősen hagyománytisztelő, vallásos város hírében állt, egy befolyásos és döntően hanafita[13] szunnita jogtudós vallási elittel a város élén. Bukhara 13. és 16. század közötti története kevésbé fényes korszak volt, melyben az 1220-es mongol pusztítás központi szerepet játszott. Lakonikus tömörségű, mégis kifejező az a mondat, melyet Vámbéry Ármin idéz 1872-es Bukhara-történetében egy perzsa krónikából a Bukharát feldúló és a várost jóformán a földdel egyenlővé tevő mongol támadásról: *„jöttek, romboltak,*

[11] Bukhara késő ókori és koraiszlám-kori történelméhez lásd: Richard Nelson Frye: *The Heritage of Central Asia, from Antiquity to the Turkish Expansion*, Princeton, Markus Wiener, 1996, 183–239.

[12] A versrészlet Abú ᶜAbd Alláh Dzsaʾfar b. Muhammad Rúdakí (859–941), a legkorábbi jelentős klasszikus perzsa költő talán leginkább elhíresültebb költeményéből származik, amely a Khorászánban háborúzó Naszr b. Ahmad (II. Naszr 914–943) számánida emírt szimbolikus nyelven figyelmezteti bukharai katonái honvágyára, a bukharai Múlján patak emlékének megidézésével. A legendák szerint a megrendült emír trónjáról is leszállt a vers hallattán s hazaengedte szomorú katonáit.

[13] A hanafita szunnita jogi iskola az iszlám szunnita ága négy jogi iskolájának egyike, leginkább rugalmas, a logikát, rációt alkalmazó felfogása tette híressé, ma az egyik legelterjedtebb jogi muszlim jogi iskola a világon.

gyilkoltak, égettek, vittek és mentek".[14] Bukhara bevételét és a lakosság kardélre hányását Dzsingisz kán (1207–1227), a nagy mongol világhódító személyesen vezette, aki a régi bukharai nagymecsetet istállóvá alakította át. Bukhara több évtizedig képtelen volt kiheverni a mongolok támadását, az újjáépítést a 1314. század politikai eseményei is hátráltatták. Bukhara és környéke ekkortájt egy mongol utódállamhoz, a dzsingiszida Csagatájida Uluszhoz tartozott, melynek uralkodói szinte folyamatos belháborúkat vívtak egymás ellen a 1314. században. Bukhara ezzel együtt is megőrizte fontosságát az iszlámkori Selyemúton, amit Marco Polo rokonainak 1264 körüli és Ibn Battúta[15] 1333-as itteni látogatása és beszámolója is alátámaszt. Bukhara, a mongolokat követő Timúr Lenk (1370–1405) és utódai, a Timúridák alatt sem kapott jelentős politikai szerepet, mivel a Timúridák előbb Szamarkandot, később pedig a mai Afganisztán területén fekvő Herátot tették fővárosukká, míg Bukharára kereskedelmi és vallási központként tekintettek, amint ezt Ulugh bég (1447–1449), Timúr Lenk unokájának fényes 15. századi medreszéje tanúsítja.

Bukhara jelentősége ismét felívelő korba lépett a 16. század elején, az üzbég, kipcsak-török törzsek közép-ázsiai hódításával, amikor a magát Dzsingisz kántól származtató Sejbánida üzbég dinasztia (1500–1599) Bukharát választotta fővárosává, szemben a Sejbánidák által gyűlölt timúrida Szamarkanddal. A Volga folyó környékéről a 15. század második felében Közép-Ázsiát meghódító nomád török Sejbánidák részben mongol, részben turko-iráni-muszlim kulturális és politikai hagyományok alapján kormányozták közép-ázsiai birodalmukat, a Bukharai Kánságot, mely egyben az utolsó jelentős közép-ázsiai nomád birodalom is volt. A 17. században a Sejbánidák egyik oldalága, a szintén dzsingiszida Dzsánidák (más néven Astarkhanidák 1599–1747)[16] kerültek hatalomra Bukharai Kánságban, de mögöttük ugyanaz az üzbég elit állt.

Bukhara a Sejbánida-Dzsánida periódusban teljesen újjászületett, a nagymecset, a kánok erődje, medreszék, a bazár, csatornák, a régi bukharai zsidónegyed

[14] Vámbéry Ármin: *Bokhara története, a legrégibb időktől a jelenkorig, ismert és ismeretlen keleti kézirati kútfők alapján*, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2010, 173.

[15] Marco Polo útinaplója a 3. fejezetben, Marco Polo apja és nagybátyja, Niccolo és Maffeo Polo látogatásakor említi Bukharát, melyről megállapítja, hogy „Nincs ennél szebb város Perzsiában". A korabeli politikai események említése valószínűsíti, hogy Marco Polo apja és nagybátyja 1264-ben jártak Bukharában. *Marco Polo utazásai*, Budapest, Osiris, 2003, 41–42. Ibn Battúta bukharai látogatásához lásd: Yuri Bregel: Bukhara, iii. After the Mongol Invasion, *Encyclopaedia Iranica Online Edition,* 2000, http://www.iranicaonline.org/articles/bukhara-iii, (Letöltés: 2020. március 2.)

[16] Clifford Edmund Bosworth: *The new Islamic dynasties: a chronological and genealogical manual*, New York, Columbia University Press, 1996, 288–289; René Grousset: *The Empire of the Steppes: a history of central Asia*, New Brunswick, Rutgers University Press, 1970, 478–490.

zömében a 16-17. században készült el ma látható formájában, a korabeli turko-iráni kultúra legszebb példájává avatva a várost. A korban népszerű szúfi dervisrendek emlékei is gazdagították Bukhara környékét, a Bahá' al-Dín Naqsband mauzóleuma (1219–1389) és ma a világon legelterjedtebb dervisrend, a naqsbandík központja vagy a Dzsújbári dervisklán nekropolisza (Csór Bakrban) a 16-17. században épültek fel Bukhara mellett, ezek a szúfizmusnak, az iszlám misztikus ágának korabeli komoly politikai befolyására utalnak a posztmongol Közép-Ázsiában. Eközben Bukhara pedig egy India, Kína, Irán, a Volga vidék török ajkú tatársága és a Közel-Kelet közötti fontos kereskedelmi-vallási megállóhely lett a Selyemút utolsó fénykorában, mely nagyjából 1700-ig tartott.

A Selyemút lehanyatlásával, a világkereskedelem új, főleg tengeri útvonalakra kerülésével a bukharai üzbég kánok gazdasági-politikai hatalma is meggyengült. A 18. század derekára a Dzsánidák hatalma összeomlott, előbb az iráni Nádir sah (1736–1747) vette be Bukharát 1740-ben, 1747 után pedig Nádir sah bukharai katonai parancsnoka, Mohammad Rahím amír került hatalomra Bukharában, akinek utódai, a Mangitok 1785-ben hivatalosan létrehozták a Bukharai Emirátust, Sáh Murád emír (1785–1800) vezetésével.

A Mangitok teremtették meg az utolsó bukharai központú közép-ázsiai államot, és egészen 1920-ig hatalmon maradtak, amikor a szovjet vörös hadsereg űzte el Bukharából az utolsó bukharai emírt, Mohammad cAlím Khánt (1911–1920), aki azután Kabulban, Afganisztánban hunyt el. A Mangit periódus a gyarmati versenyfutás, a Közép-Ázsia megszerzéséért vívott 19. századi brit-orosz „*Great Game*" ideje, amikor mindkét gyarmatosító nagyhatalom szemet vetett Közép-Ázsiára, és ez a katonailag, gazdaságilag e két világhatalomhoz képest gyenge helyi muszlim államok alávetését jelentette. Vámbéry Ármin, a nagy magyar keletkutató éppen a függetlensége végóráit élő Bukharai Emirátusban tett emlékezetes és méltán világhírű utat 1863-ban. A világhatalmi vetélkedésből végül az oroszok kerültek ki győztesen Közép-Ázsiában, akik 1866-ban meghódították és a cári birodalomhoz csatolták a Bukharai Emirátust. Ugyanakkor az orosz cári hatalom vazallusállamként kezelte az emirátust, és költségcsökkentő célzattal meghagyta a bukharai emírek uralmát. Az utolsó bukharai emírek, cAbd al-Ahad Khán (1885–1911) és Mohammad cAlím Khán Bukhara városa és szűkebb-tágabb környéke felett korlátozott uralommal rendelkeztek, befolyásuk leginkább belpolitikai és jogi téren maradt meg, míg területükön orosz cári katonai támaszpontok jöttek létre, és a hamarosan kiépült orosz vasútvonal révén a cári birodalomtól függött a terület.

Bukhara városa és régiségei esetében ez az autonómia szerencsésnek bizonyult, mivel Bukhara államiságának részleges megmaradásával a városba nem költöztek nagy számban oroszok. A cári hatalom vasúti, katonai, adminisztrá-

ciós támaszpontját az emír kérésére Novaja Bukharában (Új Bukharában), a régi várostól számottevő távolságra építette fel. Mindez pedig szerencsés módon megóvta Bukhara óvárosát a pusztítástól és a modernizáció nevében végrehajtott kulturális barbarizmustól.[17]

1917-ben azonban megbukott a cárizmus, és az ezt követő orosz polgárháborúban Közép-Ázsia sem maradt érintetlen. 1920-ig a bukharai emír még tartotta magát, de 1920 augusztus-szeptemberében Mihail Frunze vezetésével a Vörös hadsereg erői (nem kevés magyar származású vörös katonával soraiban) elűzték Mohammad cAlím Khánt, az utolsó bukharai emírt, és kitűzték a vörös lobogót a bukharai nagymecset 12. századi minaretére. Bukhara ezt követően 1925-ig a Bukharai Szovjet Népköztársaság fővárosa lett. Ez a köztársaság rövid fennállása alatt fokozódó szovjet nyomásnak volt kitéve, mígnem 1925-ben a Szovjetúnió bekebelezte. Területének nagyobbik része az üzbég, kisebbik része a tadzsik szovjet tagköztársaságok része lett 1928 után. Bukhara szempontjából ismét szerencsés momentum volt, hogy Üzbegisztánban a főváros előbb Szamarkand, 1928-tól pedig Taskent lett, ismét nagyrészt megkímélve Bukhara óvárosát a nemkívánatos szovjetizáció kellemetlen és alighanem pusztító építészeti rombolásától. A szovjet korszak ettől függetlenül persze nagyfokú modernizációval és ezzel egy időben társadalmi és kulturális rombolással is járt, a régi vallásos (muszlim, keresztény, zsidó) és kereskedő rétegek szinte teljes kiirtását okozta, jóvátehetetlen károkat okozva a régi Bukhara társadalmában. 1991. szeptember 1-jén a Szovjetúnió bukásával megalakult a független Üzbegisztán, melynek egyik legfontosabb városa, kulturális központja mindmáig Bukhara városa.[18]

Bukhara vallások metszéspontjában a Selyemúton

Bukhara azonban nem csupán történelmében mutat nagy változatosságot, hanem vallásilag is. Amennyire sokrétegű történelme, és amennyire a Kína, India, Mediterráneum között mozgó kereskedők kedvelt megállóhelye lett a késő ókor óta, annyira sok vallási mozgalom is rajta hagyta lenyomatát az egykori és a mai Bukhara kultúráján. A Selyemút mentén terjedő térítő vallások közül a buddhizmus, a kereszténység, a manicheizmus, az iszlám mind jelen volt többé vagy

[17] Bukhara történetének legbővebb leírását még mindig Vámbéry Ármin terjedelmes, adatokban bővelkedő, eredetileg 1873-as kiadású munkájában találjuk (a 19. század végéig), az üzbég és a Mangit korszakok leírásához lásd: Vámbéry: *Bokhara története*, 296–485.

[18] Az újkori és modern üzbég identitás és történelem kérdéseihez jó bevezetés az alábbi könyv: Edward Allworth: *The modern Uzbeks: from the fourteenth century to the present : a cultural history*, Stanford, Hoover Institution Press, 1990.

kevésbé a város másfél évezredes históriájában. Ezzel kapcsolatban ismét érdemes idézni Narsakhít, aki a kora iszlám korban még élő, régi vallási hagyományokra többször is utal művében.

Narsakhí egyik híres szemelvénye a régi Bukhara vallásosságáról szól, itt talán a buddhizmusra utal a szerző a „bálványok" emlegetésével, és egyben egyfajta népi buddhizmus talán egészen a 10. századig tartó, koraiszlámkori továbbélését sejteti a szemelvény.

> Bukharában volt egy piac, melyet Mákh piacának neveztek. Évente két alkalommal rendeztek ott egy napig tartó vásárt, és minden alkalommal, amikor ezt a vásárt megtartották, bálványokat árultak ott. Naponta több mint ötvenezer dirham értékben cseréltek gazdát a bálványok. Mohammad b. Dzsacfar említi könyvében, hogy ez a vásár még megvolt az ő idejében, és nagyon meglepődött, hogy ezt a vásárt engedélyezték. Megkérdezte Bukhara öregjeit és sejkhjeit ennek okáról. Ők azt mondták, hogy Bukhara lakói régi időkben bálványimádók voltak. Megengedték hát nekik ezt a vásárt, és azóta árulták a bálványokat a vásárban. S ez a szokás fennmaradt mindmáig. Abú'l-Ḥaszan Najsápúrí írja a *A tudományok kincstára* című művében, hogy Bukharában a régi időkben élt egy Mákh nevű király. Ő adott parancsot e bazár építésére, valamint megparancsolta a fafaragóknak és festőknek, hogy készítsenek bálványokat. Ezek a mesteremberek egy bizonyos napon megjelentek a bazárban, és eladták a bálványokat, az emberek pedig megvették azokat. Ha a bálványuk elveszett, összetört vagy ósdivá vált, az emberek vettek helyette újat, amikor eljött a vásár napja, és ekkor kidobták a régi szobrot. A vásár helye a folyópart menti liget volt, ott áll most Mákh nagymecsete. Arrafelé sok fa volt, és a vásár a fák árnyékában zajlott. A király (Mákh) odament a vásárba, felült a trónjára azon a helyen, ahol most Mákh nagymecsete van, hogy az embereket bálványok vásárlására bíztassa. Így mindenki vett magának egy bálványt és hazavitte. Azután egy tűztemplomot építettek ezen a helyen, s a vásár napján, amikor az emberek összegyűltek, mindannyian a tűztemplomba mentek, és imádták a tüzet. A tűztemplom az iszlám kor kezdetéig állt itt, amikor is a muszlimok megszerezték a hatalmat, és egy mecsetet építettek ezen a helyen. Ma Bukhara egyik legtiszteltebb helye ez a mecset.[19]

A következő idézet bizonyíték az iszlám előtti bukharai szogdság virágzó kínai politikai kapcsolataira, valamint a kínai császár rokonával érkező buddhista papokra, akik szentélyt is építettek Bukharában. Itt jegyzendő meg, hogy a mai

[19] Uo., 29–30. (A tanulmány szerzőjének saját fordítása eredeti nyelvből.)

bukharai óvárosban áll az ún. Maghuk-i ᶜAttárí mecset, mely alapjaiban a 9-10. századra megy vissza, és egészen biztosan egy buddhista szentély romjaira épült.

> Az előkelők között volt egy hatalmas dihqān, akit bukhárkhudátnak hívtak, mivel ő egy régi dihqān családból származott, és több birtoka volt, mint másoknak. E szegény emberek nagy része a bukhárkhudát parasztjai és szolgái voltak. Sír-i Kisvar építette magát Bukhara városát, valamint Mamasztín, Szaqmatín, Szamatín és Farab falvait is. Ezután alapították meg Farakhsa (Varakhsa) városát is. Amikor a kínai császár lányát Bukharába hozták, egy buddhista szentélyt is érkezett a hozományában Kínából. Ez a buddhista szentély Rámitínben (Romitánban) lett elhelyezve.[20]

Bukharában azonban az iszlám előtt több más vallásnak is megtaláljuk a híveit. Az egyik ilyen, igen fontos vallás a zoroasztrianizmus volt, illetve annak közép-ázsiai szogd verziója, mely több ponton eltért a szászánida nyugat-iráni zoroasztrianizmustól. A korabeli bukharai zoroasztrianizmus fontos része volt a Szijávus-kultusz. Az iráni epikus hagyományból jól ismert Szijávus hősiessége, igazmondása, nagylelkűsége és apósa, a turáni király, Afrásziják parancsára elrendelt alattomos és véres kivégzése miatt elterjedt kultusza volt az iszlám előtti szogdságban. Szijávus eredetileg talán egy prezoroasztriánus közép-ázsiai vegetáció isten volt, mártíromságának kultusza párhuzamokat mutat más meghaló és feltámadó istenek, mint például Adonisz kultuszával. Szijávus népszerűsége különösen erős volt Bukharában, ahol sokan úgy hitték, hogy Szijávust Bukharában, a bukharai fejedelmek erődjében temették el, és még a kora iszlámkorban is, az iráni újévi szertatások részeként, véres állatáldozatokkal, sirató ünnepségekkel adóztak Szijávus emlékének vélt sírja helyszínén.

Az alábbi szemelvények egyikében említett tűztemplom a zoroasztriánus vallás jelenlétének bizonyítéka a kora középkori Bukharában. A koraiszlám korban az iszlámmal, vagy esetleg a judaizmussal megjelenő biblikus mítoszok teszik érthetővé, hogy Afrásziját a bibliai Noé fiának gondolta Narsakhí. Az iszlám és más vallások kölcsönhatásának tekinthető, hogy Nadzsm al-Dín Abú Hafsz (1067–1142) jeles bukharai hanafita szunnita jogtudós sírja közelében sejtették Afrásziják míitikus turáni király sírját a jámbor bukharaiak.

> A párszik könyveiben az áll, hogy Afrásziják kétezer évig élt és mágus volt. Afrásziják Noé fia volt. Ő volt az, aki megölte vejét, akit Szijávusnak neveztek. Szijávusnak volt egy fia, Kai Ḫuszrav, aki nagy sereggel jött vissza ebbe az

[20] Uo., 10. (A tanulmány szerzőjének saját fordítása eredeti nyelvből.)

országba megbosszulni apja halálát. Afrásziják erődöt épített Rámitín (Romitán) városában. Kai Ḫuszrav két évig ostromolta ezt az erődöt, és szemben vele emelt egy települést, melyet kies környezete miatt Rámisnak (magyarul örömnek) nevezett el. Ezt a falut máig lakják. Szijávus tűztemplomot is emelt Rámis falvában, és a mágusok azt mondják, hogy ez a tűztemplom régebbi bukharai tűztemplomoknál. Két év után Kai Ḫuszrav elfogta és megölette Afrásziját. Afrásziják sírja Bukhara egyik kapuján belül van, a Maᶜbad kapunál, egy nagy dombon, mely szomszédos a nagy Khvádzsa Imám Abú Ḥafṣz dombjával. A helyi emberek különleges dalokat énekelnek Szijávusról. A zenészek ezeket a dalokat *Kín-i Szijávus*nak (Szijávus megbosszulásának) nevezik.[21]

A következő érdekes idézet Bukhara 711 körüli iszlám meghódítására és az iszlám vallás első megjelenésére utal. Ez az idézet több szempontból is érdekes és izgalmas. Egyfelől ismét látunk utalást a buddhizmusra mint a helyi szogd lakosság köreiben a legnépszerűbb vallásra az iszlám hódítása előtt. Ugyanennyire érdekes és értékes a helyi szogd lakosságnak szogdul adott imádkozási vezényszavak megörökítése, melyek arab betűs átírásban megőrződtek a perzsa nyelvű krónikában is. A szemelvény egyik újabb érdekessége a perzsa nyelvű muszlim istentisztelet – ez a szóhasználat utal az iszlám koraiszlám-kori liturgiai kiforratlanságára, hiszen a klasszikus iszlám szabályai szerint csak arabul lehet istentiszteleten imádkozni. A perzsa nyelvű istentisztelet szó másfelől azonban utal a hódítók nyelvére, a Bukharát 711 körül meghódító „arabok" többsége ugyanis vélhetően inkább már perzsául beszélt mindennapjaiban. A perzsa nyelv innentől fogva terjed, a 10-11. századra pedig már domináns nyelvvé válik a muszlim Bukharában, a szogd rovására.

Qutaiba b. Muszlim felépíttette a nagymecsetet a bukharai fellegváron belül a kilencvennegyedik évben. Azon a helyen korábban egy (buddhista?) szentély (*butḫāna)* volt. Qutaiba megparancsolta Bukhara népének, hogy gyűljön itt össze minden pénteken, mivel kihirdette: bárkinek, aki itt megjelenik a pénteki imádkozásra, két dirhamot ad. Bukhara népe, iszlámra áttérésük kezdetén az imádkozás alatt a Koránt perzsául olvasta, mivel képtelenek voltak azt arabul megérteni. Amikor a *rukú* (az állva meghajlás) ideje volt, egy ember mögülük azt kiáltotta (szogdul), hogy: *bknitá nkint* (hajoljatok előre), és amikor le akartak borulni, ugyanez az ember azt kiáltotta: *nkúniá nkúní* (boruljatok le).[22]

[21] Uo., 23. (A tanulmány szerzőjének saját fordítása eredeti nyelvből.)
[22] Uo., 67. (A tanulmány szerzőjének saját fordítása eredeti nyelvből.)

Utolsó szemelvényünk a már klasszikusiszlám-kori Bukhara egyik legnagyobb alakja, Nadzsm al-Dín Abú Hafsz szunnita hanafita jogtudós kultuszára utal, valamint aláhúzza, hogy Bukhara Nadzsm al-Dín Abú Hafsz alatt nyerte el a *qubbat al-iszlám* (az iszlám kupolája) megtisztelő címet, magas színvonalú, tekintélyes szunnita medreszéi miatt.

> A következő kaput Haqra kapunak hívják, és Khvádzsa Imám Abú Hafsz Kabír Bukhárí – Isten legyen irgalmas hozzá – abban a negyedben élt. Ő Bukharából ment Baghdadba és Imām Mohammad Hoszein Saibání – Isten áldása legyen rajta – tanítványa lett. Ebben a negyedben nem volt senki hozzá fogható. Bukhara egyik legtiszteletreméltóbb személye volt, aszkéta is volt és tudós is, és Bukhara Imám Bukhárí miatt az iszlám kupolájává vált. Ez amiatt volt, mert Bukhara lakosai tanultak voltak, és a tudomány itt elterjedt, és az imámok és a vallástudósok tiszteletben álltak, és ennek oka maga Imám Bukhárí volt. És fiának, Abú ᶜAbd Alláhnak is olyan magas szinten volt a tudása, hogy amikor egy zarándokcsoport visszatért a mekkai zarándoklatáról, a karaván tudósai is odamentek Khvádzsa Imám Abú Hafszhoz, és kérdéseket tettek fel neki: Abú ᶜAbd Alláh így szólt hozzájuk: Ti ᶜIráqból jöttök, miért nem kérdeztétek meg az ᶜiráqi vallástudósokat? A karaván egyik tagja így válaszolt: Ezzel a problémával kapcsolatban disputát folytattam az ᶜiráqi vallástudósokkal, és nem tudtak válaszolni. S nekem azt mondták, hogy mivel Bukharába mégy, ezt a problémát Imám Abú Hafsz Kabír Bukhárítól, vagy annak gyermekeitől kérdezd meg. Akkor Abú ᶜAbd Alláh megfelelő választ adott a kérdésre. Khvádzsa Abú Hafsz minden éjjel és nappal kétszer végigolvasta a Koránt, és még ezzel együtt is tanította az embereket. Amikor idős lett és gyenge, akkor naponta egyszer olvasta végig a Koránt, és amikor meggyengült, a Korán felét felolvasta [naponta] mígnem meg nem halt. Isten legyen megbocsájtó, irgalmas és áldásosztó vele.[23]

Bukhara vallási sokszínűségének az iszlám korban is számos nyomát láthatjuk és itt ismét a Selyemútra kell utalnom, melyen keresztül nem muszlimok is nagy számban érkeztek Bukharában Közéjük tartozik a bukharai zsidóság közössége, amely a 20. század első feléig aktív szerepet játszott a város kereskedelmi és pénzügyi életében. A mélyen vallásos bukharai zsidók gazdag negyede szépen festett, faragott házaival, zsinagógáival, mikvéjével (zsidó rituális fürdő) máig fennmaradt, igaz, a bukharai zsidók többsége a 20. században, a szovjet és posztszovjet periódusban elhagyta Bukharát. A bukharai zsidóság Izraelben és az

[23] Uo., 77–78. (A tanulmány szerzőjének saját fordítása eredeti nyelvből.)

Egyesült Államokban élő leszármazottai azonban mindmáig beszélik a *bukhórít*, ezt az archaikus közép-ázsiai zsidó-perzsa dialektust. A bukharai zsidók egyes ultraortodox csoportjai a 20. század elején a jeruzsálemi Meá Seárim (Száz kapu) ultraortodox negyedben telepedtek le, és Jeruzsálem e negyedében máig van Bukhara utca.[24]

Bukhara vallási sokszínűségének másik érdekes aspektusa az indiai szubkontinenssel fennálló, markáns kulturális, vallási és gazdasági kapcsolatrendszere. A 19. század közepéig hindu fűszerkereskedők, pandzsábi pénzváltók gyakori vendégei voltak a bukharai bazároknak, a tadzsikul Tóq-i hinduvónnak (Hinduk csarnoka) nevezett bazárépület sajnos ma már nem látható, ez a muszlimoktól elkülönített kereskedőpavilon volt a hindu fűszerkereskedők hagyományos tartózkodási helye a szigorúan szabályozott muszlim városi hierarchiában. A pandzsábiak pedig a Tóq-i Szarrófónban (Pénzváltók csarnoka) várták üzleti partnereiket. A zsidók mellett a nem muszlim indiaiak voltak a legfontosabb pénzváltók, hiszen az iszlám a pénzzel való foglalatoskodást nem javasolja muszlimoknak.

Az indiai hatás emellett a bukharai iszlám misztikus ágában is érzékelhető, elsősorban a naqsbandijja dervisrendnél. A Bahá' al-Dín Naqsband által a 14. században alapított dervisrend élénk kapcsolatokat ápolt a Dekkán-félszigeten lakókkal, és meghatározó szerepe volt a szív *dzikr*jét (meditációját) hirdető, visszafogott szertartásairól és egyben emberközelségéről elhíresült szunnita szimpatizáns dervisrend indiai népszerűségének kialakulásában; egészen a cári időszakig indiai zarándokok tömegei látogatták Bukharát és a környéken található szúfi zarándokhelyeket. Manapság – az 1991 után beköszöntött szabadabb idők jegyében – e szúfi zarándokhelyek, Bahá' al-Dín Naqsband sírja vagy a Csór Bakr nekropolisz, az egykori dzsujbárí dervisek, a 16-17. századi üzbég kánok kegyeltjeinek monumentális nekropoliszai Bukhara mellett újra nagyon látogatott helyek lettek. Az indiai vallási-művészeti hatás kitapintható a bukharai óváros peremén álló 19. század elején épült Csór Minór (négy minaret) kicsi, de szép medreszéjében, mely négy minaretes formavilágával az indo-muszlim kultúra karakterjegyeit mutatja.[25]

A sokvallású Bukharában élnek az iszlám tizenkettes síita ágát gyakorló muszlimok is – az ún. „éróník", vagyis az irániak. Ők a 16-18. században a nomád üzbég és türkmén portyázók által fogságba hurcolt, Bukhara rabszolgapiacain

[24] A bukharai zsidóság történetéhez lásd: Michael Zand: Bukhara vii. Bukharan Jews, *Encyclopaedia Iranica Online Edition*, 2000, http://www.iranicaonline.org/articles/bukhara-vii. (Letöltés: 2020. március 4.)

[25] Aleksey Arapov: *Les chefs-d'oeuvre d'Asie Centrale Boukhara, Meisterwerke von Zentral Asien Buchara, Capolavori dell'Asia Centrale Bukhara*, Tashkent, Sana'at, 2006, 92–93.

eladott, de hitüket megtartó iráni síiták leszármazottai, akik mindmáig sajátos etnikai-vallási kisebbséget alkotnak a bukharai társadalmon belül. Érónі származású a mai Bukhara egyik legismertebb művésze, Savkat Boltaev barátom, akinek fotógaléria egy egykori medreszében most is látogatható a Gávkusón ('marhaölők') tér tőszomszádságában.

Újabb időkben érkezett jövevények a bukharai ortodox keresztények, akik 1866, vagy még inkább 1920 után a város falain belül megjelenő orosz vagy más keleti szláv lakosság soraiból kerülnek ki. A kereszténység kapcsán meg kell jegyezni, hogy a késő ókori Közép-Ázsiában jelentős támogatottsága volt a nesztoriánus (más néven keleti szír, káld keresztény) egyháznak is, majd az iszlám periódus elején a nyugati szír egyház is megjelent Közép-Ázsia egyes részein, de e régi keresztény közösségek a mongol támadást követően végleg eltűnnek Bukharából.

Bukhara óvárosa, épített öröksége

Bukhara egyik legnagyobb vonzereje épített örökségének relatív épségében és egységében rejlik. Mivel 1866 után a bukharai emír a városban maradt, és továbbra is megőrizhette hatalmát a város felett, az orosz cári hatalmat kívül tartotta a város falain. Később pedig, 1924 után Bukhara már nem volt főváros, s ez a „félárnyékba kerülés", ismét segítette a város műemlékeinek megmaradását. Bukhara konzervativizmusával, vallásos buzgalmával ideológiai téren erősen eltért a szovjet rendszer kívánalmaitól, és e tény sem segítette Bukhara fővárossá emelését 1924-et követően szovjet Üzbegisztánban.

A város építészete, a klasszikus muszlim városépíteszet, az iszlám világában általánosan alkalmazott középkori szabályokat követi, ennek megfelelően a nagymecset, az uralkodónegyed és az ezeket körbevevő bazárnegyed hármasa a legmeghatározóbb. Mint láttuk, Bukharának tekintélyes preiszlám gyökerei vannak, és bizonyosak lehetünk benne, hogy Bukhara erődje és talán szakrális centruma a szogd bukhárkhudátok korára megy vissza. Ugyanakkor a mai formájában az óváros elsősorban a 14-19. századi periódust tükrözi, tehát a mai Bukhara műemlékei nagyrészt a mongol támadást követő századokban épültek. Az óváros ovális alakú egészet alkot, amelynek szívében az Ark (a királyi erőd), az előtte álló hatalmas, egykor piacként és díszszemlékre használt tér, a Regisztán ('poros tér') és a kissé hátrébb húzódó, a bazár és a medreszék felé átmenetet képező 16. századi nagymecset állnak, a mai Khodzsa Núrábád utca mentén. A bukharai Ark, kánok és emírek egykori palotája ma már csak árnyéka önmagának, bár külső falai állnak, a száz évvel ezelőtti ostrom miatt – melynek során a Vörös Hadsereg repülőgépekről bombázta 1920 augusztus-szeptemberében

Mohammad ᶜAlím Khán, az utolsó bukharai emír palotanegyedét – az itt álló épületek nyolcvan százaléka leégett és összeomlott, rekonstrukciójukra pedig azóta sem került sor. A trónudvar, az uralkodói szobák egy része, egy kisebb mecset és a bejárati részek a legnagyobb látványosságok az Ark megmaradt részében. A Regisztán sem kerülte el a csonkítást a szovjet periódusban, itt több mecset és fürdő került lebontásra 1920 után, s ezzel párhuzamosan az itt egykor virágzó kereskedelmi élet is megszűnt. A bukharai bazárnak is jelentős része odaveszett, a benne egykor nyüzsgő muszlim, zsidó, hindu, török nomád kereskedők világa elmerült a kommunizmus, sztálinizmus totalitárius világában. Mégis, bizonyos részei, mint a kalapárusok, a pénzváltók és az aranyművesek bazárjainak épülete fennmaradt, és manapság ambíciózus tervek születnek az egykori bukharai bazár építészeti feltámasztására, ami azonban jó pár év múlva következhet csak be.

Jobban járt a város szakrális építészete, az 1920 előtt épült mecsetek és medreszék nagy része szerencsésen átvészelte a kommunista periódust, bár a vallási élet javarészt eltűnt belőlük, mégis Ulughbég vagy ᶜAbd al-Azíz kán egymásra nyíló bejárati csarnokokkal rendelkező, iráni stílusú medreszéi boltíves bejárati csarnokaikkal, és belső, többszintes *hudzsrá*ikkal (boltíves szobáikkal) máig állnak.[26]

A városnak tadzsikul Poi-i Kalónnak (’Nagy[mecset] lába’) nevezett vallási centruma a16. századi, sejbánida-kori nagymecset, melynek ékessége a 12. századi, negyvenhat méter hosszú minaretje (Kalón, ’nagy minaret’). Vele szemben áll a 16. századi Mír-i ᶜarab medresze, mely a szovjet időszakban Sztálin által meghagyott néhány bukharai szunnita teológiai kollégium egyike, a volt Szovjetúnió vallási vezetőinek nem csekély része tanult itt. A város fontos alkotóelemei a *hauz*ok, a rituális mosdáshoz használt hatalmas medencék. Nem messze a Poi-i Kalóntól áll a tadzsikul Lab-i hauznak, medencepartnak nevezett épületrész, amely köré három nagyon szép, 16-17. századi medresze, illetve *khánaka* (dervisszállás) is készült. A város kultúrája sajátosan turko-iráni jegyeket mutat, egyben a klasszikus iszlám városépíteszetnek is megfelel.

A szakrális épületegyüttes mellett meg kell említeni a karavánszerájokat is, melyekből valaha sok volt Bukharában, és ma is közel húsz áll még. A kereskedelmi tevékenység során itt megjelenő, megszálló karavánok tagjainak szállásai többnyire etnikai, vallási alapon szerveződtek, ez szintén a városi kereskedők muszlim jogi besorolásától függött, és a város élén a *kádí al-kudda*, a főbíró

[26] Bukhara óvárosának építészetéről lásd: Arapov: *Les chefs-d’oeuvre d’Asie Centrale*; Calum Macleod – Bradley Mayhew: *Uzbekistan, the Golden Road to Samarkand*, Hong Kong, Odyssey, 2004, 230–267.

szigorúan megszabta, hogy a helyi muszlim, a máshonnan érkező volgai tatár muszlim, üzbég, türkmén, kínai, afgán, iráni, zsidó, pandzsábi, hindu kereskedőkolóniák hol szállhatnak meg.

Az Ark bejáratával szemben, a Regisztánnal átellenben emelkedik a 18. század elején emelt szépséges Bóló Hauz ('medence feletti') mecset, a bukharai emírek imáinak rendszeres helyszíne. Az épülettől balra rövid séta vezet el két szép16. századi sejbánida medreszéhez, az ᶜAbd Alláh khán és a Sah anyja medreszék ismét csak párban álló, egymásra néző bejárati csarnokaihoz. A medence feletti mecset mögötti utca végén a középkori Bukhara jelentős zarándokhelye látható, a khvárizmi stílusban épült Jób forrás 1370 tájáról, mely a bibliai Jób próféta vízfakasztó csodájáról emlékezik meg. A Csasma ᶜAjjúb mögött kies park fekszik, melyet a Sáhrúd ('királyi folyó') középkori eredetű csatornája táplál. A csatornától balra áll a muszlim Bukhara legrégebbi ékköve, a 10. századi számánida mauzóleum téglából emelt csahártáq stílusú tömbjével, mely stílusában két világ, az iszlám előtti iráni-közép-ázsiai hagyományok és a korai szlám kultúra határán áll. Ezt a lenyűgöző arányokkal rendelkező épületet csak az 1930-as években fedezték fel szovjet régészek, egy komolyabb sártenger és egy temető között. A Sáhrúd kanálistól jobbra pedig a régi bukharai városfal egy nagyobb része tekinthető meg.[27]

A medreszék és a bazárnegyed körül pedig ovális alakban fekszik a lakónegyedek sora, amelyet arab eredetű szóval *mahallá*nak neveznek. A *mahallá*k rendszere nem számít hivatalos közigazgatási negyednek, sokkal inkább egy-egy család, nemzetség, klán által lakott zónának, melyet a vének tanácsa, az üzbégül *akszakal*nak, fehér szakállúaknak nevezett idős férfiak csoportja irányít. A Lab-i hauz mögött kezdődik a bukharai zsidónegyed *mahallá*ja, negyede, girbe-gurba utcáival és tágas belső udvaraival. A zsidónegyed egyben lehetőséget ad a hagyományos városszerveződés építészeti megoldásainak megcsodálására. A házak kifelé nem díszesek, inkább erődszerűek, kapuikon belül azonban szépen faragott oszlopcsarnokok és udvarok nyílnak meg, belső szobáik nemegyszer gipszstukkóval és perzsa versekkel díszesek. A muszlim házépítészet alapvetően a régi Korán-beli hagyományokra megy vissza, szigorúan szabályozva, hogy mi az, ami látható és mi az, ami nem. E téren az egyik legszebb példa Fajz Alláh Khodzsajev (1896–1938) szovjet üzbég kommunista családjának egykori fényűző rezidenciája, a gazdag üzbég kereskedő Khodzsajev család háza garantáltan több örömet nyújt a régi Bukhara építészete kedvelőinek, mint Khodzsajev életének

[27] Bukhara és Közép-Ázsia premongol művészetével kapcsolatban lásd: Ajni, Lutfija: *Közép-Ázsia művészete Avicenna korában*, Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1983.

tanulmányozása. Mindezek miatt Bukhara óvárosa joggal kerülhetett fel az UNESCO világörökségi listájára is.

Bukhara magyar szemmel: Vámbéry Ármin nyomán

Bukharának sok arcát próbáltam eddig felvázolni, de a kérdésre, hogy miért a világ egyik legérdekesebb helye Bukhara, a válasz még korántsem merült ki. Bukhara ugyan több ezer kilométerre található Magyarországtól, de a város magyar vonatkozású kapcsolatai sem jelentéktelenek.

Bukhara esetében az első jelentősebb magyar vonatkozású kapcsolat a számánida periódus idejére tehető, mert a 10. században itt volt a székhelye Dzsajhání nagyvezírnek, akinek egyik családtagja írta azt az arab nyelvű krónikát, mely a honfoglalás előtti magyarságról igen fontos adatokat őrzött meg. A magyar nyelvű szakirodalomban csak „Dzsajhání hagyományként" emlegetett, számánida-kori forrásról van szó, mely eredetiben nem maradt ránk. A számánida-kori Dzsajhání-szöveg értékes közlése azonban közvetve ismert, mivel mind a 980 körül született, ismeretlen szerzőjű *Hudúd al-ᶜálam* (A világ határai) című klasszikus perzsa földrajzi enciklopédia, mind pedig az 1040 után született Gardízí-féle *Zayn al-akhbár* (A történetek dísze) nagyobbrészt megtartotta a Dzsajhání hagyomány idevonatkozó közléseit.[28]

Bukhara és Közép-Ázsia kapcsán kell megemlíteni a magyar közbeszédben elterjedt Turán elnevezést is, mely klasszikus perzsa nyelven, irodalmi és történelmi vonatkozásban az Amu-darján túli világot jelentette, szemben Iránnal, mely a perzsa irodalmi szövegekben az Amu-darján inneni területeket jelölte. Irán és Turán vetélkedése a központi témája Firdauszí perzsa eposzköltő Szent István király korában írt monumentális művének, a *Királyok Könyve* (*Sáhnáme*) című hőseposznak. A *Királyok Könyvé*ben Bukhara mint a turániak egyik fővárosa jelenik meg, ahol Afrásziják turáni király székel és szövi terveit az irániak ellen. A Turán név azután a 18. században lett ismert Európában, egy franciára fordított közép-ázsiai krónika révén, és a 19. század elejétől sikeresen beépült a magyar nemzettudatba, és a ma is ismert turanizmus szellemi mozgalmának névadójává vált.[29]

[28] A Dzsajhání hagyományról magyarul a legbővebben Zimonyi István írt: Zimonyi István: *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról, a Ğayhānī hagyomány magyar fejezete*, Budapest, Balassi, 2005.

[29] A magyar turanizmus közép-ázsiai hátteréről és a Turán név metamorfózisáról lásd: Ablonczy Balázs: *Keletre, Magyar! A magyar turanizmus története*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2016, 21–47.

Bukhara esetében más magyar vonatkozású kapcsolat nem mutatkozik a középkor folyamán, jóllehet a közép-ázsiai történelem, régészet tanulmányozása fontos adalékokkal szolgálhat a magyarság korai történetének tágabb értelmezéséhez. Narsakhí *Bukhara története* című munkája is számos érdekességet tartalmaz, elsősorban a szogdok és a türkök közép-ázsiai, 8-10. századi politikatörténeti adatait említhetjük ebből a nagyon fontos, 10. századi, közép-ázsiai krónikából. Emellett a szogd- és az iszlámkori fémművesség, kardművesség említhető meg, mely nem minden tanulság nélküli a magyarság eleinek anyagi kultúrájára vonatkozó vizsgálatok során.

Mégis, Bukhara története magyar vonatkozásainak legfontosabb epizódja Vámbéry Ármin (1832–1913) világhírű keletkutató itteni látogatása. Jelen írásomnak nem célja, hogy a „sánta dervis" mások által már több alkalommal megírt kalandjait újra közreadja, hadd említsek itt meg mégis néhány dolgot. Amint az talán tudott, Vámbéry Ármin a Magyar Tudományos Akadémiától 1861-ban jelentős ösztöndíjat nyert el a magyarság korai történetének közép-ázsiai kutatására. Vámbéry magát szunnita dervisnek álcázva és oszmán-török nyelven Resíd efendinek nevezve inkognitóban utazta be a korabeli Perzsiába az orosz cári hódítás előtti utolsó független éveit élő Khívai Kánság és a Bukharai Emírség területét 1863-ban, élményeit pedig számos írásban, könyvben tette utólag közzé. Vámbéry viszontagságos úton egy tatár karaván tagjaként jutott el Bukhara városába, emlékezetes epizód, hogy a karaván közép-ázsiai türkmén nomád rablóktól való félelmébe csaknem belepusztult, mivel letért a hagyományos útvonaltól és eltávolodott az Amu-darja vizétől. Vámbéryt Bukhara közelében perzsa rabszolgák mentették meg a szomjhaláltól.

Vámbéry Bukharában 1863-ban hivatalosan mint az oszmán szultán küldötte időzött, a szultán névleg – mint az iszlám világ kalifája – a bukharai emír felettese volt. Vámbéry bukharai tartózkodása több hétre nyúlt, álljon itt egy részlet *Dervisruhában Közép-Ázsián* át című ízes, Jókais nyelvezetű útleírásából:

> Bokhara bazárjai, távol attól, hogy szépek, fényesek és nagyszerűek volnának, mint a terániak, tebrisziek s iszfahániak, mégis a fajok, ruhák és szokások tarka különféleségénél fogva feltűnő, sajátságos látványt nyújtanak. A tömegnek nagy részén az iráni típus látszik meg, s fehér vagy kék turbánt viselnek; az első úriembert és mollát, az utóbbi igen jól öltözött kereskedőt, kézmívest és szolgát jelent. Emellett észrevehető a tatár fiziognómia, mely itt az özbegtől kezdve a vad kirgizig minden fokozatban feltalálható; különben a turánit, ha arcát nem is látjuk, otrombán szilárd járásáról mindig kiismerhetjük az irániak közül.
>
> A bokharaiak, khívaiak, kokandiak, kirgizek, kipcsakok, turkománok, indusok, zsidók és afgánok tarka káosza minden nagyobb bazárban feltalálható; de

bár mindenki serényen sürög és forog, mégis nyomát sem láttam azon zajos bazári életnek, mely Perzsiában oly jellemzőleg tűnik ki. Szorosan társaimhoz lapulva, futó pillantást vetettem a bódékra, melyekben csak igen kevés, Orenburgon át hozott nyugat-európai, de annál több orosz kéz- és díszműárut láttam; ezek az utazónak e távol városban csak annyiban érdekesek, hogy minden kattun-darabnak vagy a reá ragasztott gyárjegynek láttára úgy érzi magát, mintha egy földije állna előtte. Dobogott a szívem, mikor e szavakat olvastam: „Manchester", „Birmingham", és félnem kellett, hogy valamely szónak puszta elolvasása által el ne áruljam magamat. Nagy bolt, valamint nagykereskedő itt kevés van, s ámbár a 284 bódéból álló reszte-i csit furusin kívül (ahol a csitet, vagyis kattunt árusítják), még sok helyen árulnak kattunt, kalikót és perkált, mégis bátran állíthatom, hogy Hanhart et Comp. barátaim Tebriszben az említett cikkekből maguk többet adnak el, mint egész Bokhara, bár ez – és joggal – Közép-Ázsia fővárosának neveztetik.[30]

Vámbéry Bukharában töltött mindennapjait is megosztja magyar olvasótáborával. Az alábbi idézet kapcsán fontos megemlíteni, hogy Vámbéry több ritka kéziratot is vásárolt a bukharai könybazárban, melyek ma a Magyar Tudományos Akadémia Keleti Gyűjteményének becses értékei:[31]

Meglehetősen zavartalanul éltem Bokharában. Rendszerint először otthon teljesítettem azon terhes kötelességet, melynek dervis voltomnál fogva alá voltam vetve; aztán a 26 bódéból álló könyvbazárba mentem, melyben a nyomtatott könyv még mindig a ritkaságok közé tartozik. Itt, és a könyvárusok házaiban, ahol tulajdonképpen raktáraik vannak, nem egy kincset láttam, mely nagy hasznára lehetne keleti történet- és nyelvtudományunknak; megszerzésük azonban rám nézve lehetetlen volt, részint anyagi körülményeim, részint amiatt, hogy a világi tudomány iránt mutatott érdekeltségem gyanúba keverhetett volna. Ami keveset a bokharai és szamarkandi könyvpiacról magammal hoztam, elég fáradságomba került; és szívem vérzett, midőn oly könyvek megszerzéséről kellett lemondanom, melyek keleti tanulmányinkban te-

[30] Vámbéry Ármin: *Dervisruhában Közép-Ázsián át*, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2010, 238–239.

[31] Ami Vámbéry Ármin közép-ázsiai kéziratgyűjtő tevékenységét illeti, bukharai vagy esetleg szamarkandi perzsa kéziratairа vonatkozólag friss adatokat közöl a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjteményének nemrég megjelent perzsa kéziratkatalógusa. Az alábbi kéziratok egészen biztosan Vámbéry közép-ázsiai utazása alatt kerültek a világhírű dervis tulajdonába: O 017 (106); Qu. 32 (115); Qu. 04 (166); O 047 (292). Péri Benedek – Mohammadi, Mojdeh – Sárközy Miklós: *Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Leiden, Brill, 2018, 106, 115, 166, 292.

temes hézagokat pótolhatnának. A könyvpiacról az attól jó távol eső Rigisztánra szoktam volt menni, mely ugyan nagyobb és zajosabb a fönt leírt Leb-i hauznál, de korántsem oly kellemes. Itt is van egy teásbódékkal körülvett tó, melynek partjairól az emírnek a másik oldalon fekvő várába vagy palotájába (ark) lehet belátni. Az épületnek homlokzata, mely felett egy óra van, komor, visszataszító tekintetű; s titkos borzongás járt át, midőn a zsarnokság e fészke mellett elhaladtam, hol elődeim közül sokat legyilkoltak, s hol most is három európai szenvedett távol hazájától és minden segedelemtől. A kapu mellett 14 rézből öntött ágyú feküdt a földön, hosszú, cifra csővel, melyeket az emír kokandi hadjáratából diadaljelvényekül küldött haza. Jobbra a palotától van a Meszdzsid-i kelán, Bokhara legnagyobb mecsete, melyet Abdullah khán Sejbáni építtetett. Bár a Rigisztán majdnem egészen az emír szeme előtt fekszik, még sincs Bokharában, sőt talán egész Turkesztánban hely, melyen annyi rút bűnt követnének el, mint itt. A keletiek ismeretes ocsmány bűne, mely a Boszporusz partjain kezdődve, befelé keletnek mind észrevehetőbbé válik, itt tetőpontját éri el. Oly dolgok fölött, melyek európai embernek vérét fellázítanák, itt mint a legártatlanabb tréfák fölött kacagnak; még a vallás is, mely a mosdásban vagy más formaszerűségekben elkövetett tévedést halállal büntet, itt szemet huny, és eltűri a legborzasztóbb bűntetteket.[32]

Vámbéry emlékezete máig elevenen él Bukharában. Egyfelől több emléktáblája látható a bukharai emír palotájában, melyet ideérkező magyar vándorok és magyar állami méltóságok állítottak utóbbi időben a nagy magyar keletkutatónak. Másfelől, Vámbéry a helyi bukharai emlékezetben is kiemelkedő helyet vívott ki magának, mint az egyik első európai, aki megismertette Közép-Ázsia kultúrájával a nyugati világot. A mai Üzbegisztán számára Vámbéry tevékenysége emiatt kiemelkedő fontosságú tény, mellyel még az átlagemberek többsége is tisztában van a modern Bukharában. Ha valakit Bukharában járva-kelve megkérdezünk a helyiek közül, hogy mi jut eszébe Magyarországról, akkor vélhetően első helyen fogja Vámbéry Ármint emlegetni.

Bukhara és a magyarság huszadik századi kapcsolata is érdekes, igaz ez – talán nem túlzás azt mondani – még egy megíratlan történet. Mire gondolok itt? Egyfelől, 1920-ban a Bukharát elfoglaló szovjet Vörös Hadsereg kötelékében számos első világháborús magyar ex-hadifogoly harcolt, ezek a magyar vonatkozások még feldolgozatlanok, és csak szórványos adatokkal rendelkezünk róluk. A magyar hadifoglyok közép-ázsiai kálváriája mindmáig nem teljesen tisztázott,

[32] Vámbéry: *Dervisruhában Közép-Ázsián át*, 244–245.

és bár vannak részleges adataink, még számos tisztázandó fehér folt maradt e téren.[33]

Ugyancsak alig ismert a Magyarországon 1944 és 1991 között szovjet katonaként szolgáló, katonai feladatokat teljesítő bukharaiak élete. Mert ilyen személyek is szép számmal voltak, magam is több olyan középkorú vagy idősebb bukharaival beszéltem, akik szép emlékeket őriznek Magyarországról. Így például a Bolo Khauz mecset korábbi imámja, vagy a bukharai óváros egy régi hammamjának (gőzfürdőjének) mostani vezetője, Hodjikurbon Sadikov, aki szintén járt Magyarországon, és többször is beszélt jelen sorok írójának az itteni élményeiről.[34]

A mai Bukhara – friss kapcsolatok hazánkkal

Mindezek után elérkeztünk a mai Bukharához, ehhez a pezsgő, sokszínű városhoz, mely sokoldalú és színes kultúrájával, ősi műemlékeivel, vendégszerető, kedves lakosaival, ízletes, a Selyemút minden ízét felvonultató konyhájával és eleven tradícióival máig rabul ejti az embert. A szogdoktól az iszlám kupoláján át jutunk el Vámbéryig és a modern Üzbegisztán soknemzetiségű, fiatal társadalmáig, amikor Bukhara sikátoraiban sétálunk. A mai Bukharában a köpenyes, csizmás, tyúbetejkás *akszakal* együtt él a mobiltelefonján a legújabb appokat kereső fiatal bukharaival. Itt járva arra is gondolnunk kell, hogy Üzbegisztán mennyire fontos partnere lehet Magyarországnak. A keleti nyitás politikájában Magyarország és Üzbegisztán szorosabbra fűzte kapcsolatait, a két ország javuló kapcsolatának jeleként Magyarország 2015-ben nagykövetséget nyitott Taskentben. 2019. február 1-jétől fogva pedig magyar állampolgárok vízum nélkül léphetnek Üzbegisztánba, ami nagyban megkönnyíti olyan ősi központok, mint Bukhara meglátogatását. Bukharát ma már a 230 kilométeres sebességgel száguldó, történelmi nevű 'Afrásziják' szuperexpresszel is elérhetjük Taskentből, de érkezhetünk országon belüli repülőjárattal is.

[33] Az első világháborús közép-ázsiai magyar hadifoglyok történetét illetően újabban a KRE BTK-n diplomázott történész és levéltáros, Forgács Márton több kiváló tanulmányt publikált. Vö. Forgács Márton: Közép-Ázsia egzotikus világa egy első világháborús magyar hadifogoly képeslapjain, *Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, (15) 2015, 257–296.

[34] Az egykor Magyarországon szolgált Hodjikurbon Sadikov alakjához nemrég érdekes és színes adalékot szolgáltatott a *Hungarikumokkal a világ körül* című népszerű televíziós ismeretterjesztő filmsorozat 2020 elején adásba került, harmadik évadjának harmadik része, melyet a stáb tagjai Bukharában forgattak. Ebben a részben Hodjikurbon Sadikov is megszólal, és beszél magyarországi (szombathelyi) élményeiről, valamint a filmben bemutatják a bukharai Arkban található Vámbéry emlékművet is, a filmhez jelen sorok írója egy interjúval és pár ötlettel járult hozzá. Lásd: https://www.youtube.com/watch?v=JQtPSRkbqxM&t=668s. (Letöltés: 2020. március 4.)

Bukhara neve egy rövid ideig ismert volt Magyarországon, közel tíz-tizenöt évvel ezelőtt Bukhara bár néven működött Magyarország első és egyben eddig utolsó üzbég étterme Budapesten, mely azóta sajnos megszűnt, így aki egy jó bukharai *plov*ot (rizses, fűszeres marhahúst), vagy *lagman*t (tésztás sűrű gulyásleveszerűség) esetleg egy jó bukharai vörösbort szeretne kóstolni, annak sajnos ez itthon mostanában nem adatik meg. Bukharai művészekkel azonban olykor lehet Magyarországon is találkozni, ha időnk engedi látogassunk ki az évente minden augusztus végén megrendezett Mesterségek ünnepére a budai várba, ahol az utóbbi években Üzbegisztán is rendszeresen képviselteti magát, itt jelen sorok írója többször találkozott bukharai textil- és kerámiaművészekkel, akik révén betekintést lehet nyerni a helyi népművészeti hagyományokba is.

Jelen szerény írásommal szerettem volna bemutatni, hogy Bukhara milyen gazdag hagyományokkal rendelkezik, többek között építészeti gazdagsága, gazdag kultúrája, barátságos lakói, és persze magyar kapcsolatai miatt is érdemes ebbe az ősi kultúrájú közép-ázsiai oázisvárosba ellátogatni. Ha sikerült felkeltenem az érdeklődést, akkor nemhiába született meg ez a tanulmány.

1. kép. *A bukharai óváros*

2. kép. *A bukharai bazár (1)*

3. kép. *A bukharai bazár (2)*

4. kép. *A Jób-forrás*

5. kép. *A bukharai erőd*

6. kép. *A bukharai nagymecset*

7. kép. *Bukharai látkép a nagymecsettel és az erőddel*

8. kép. *A régi bukharai zsidónegyed*

9. kép. *A Maghuk-i Attári mecset*

10. kép. *Bahá al-Dín Naqsband sírja*

11. kép. *Csahár (Csór) minór medresze*

12. kép. *A marhaölők tere*

13. kép. *Abd al-Azíz medresze*

14. kép. *A Kalón minaret*

15. kép. *Látkép a Kalón minaretből, az erőddel és a nagymecsettel*

16. kép. *A Lab-i hauz negyed*

17. kép. *Mír-i arab medresze*

18. kép. *A Számánidák mauzóleuma*

19. kép. *A régi bukharai városfal*

20. kép. *A Vámbéry-emlékmű*

Bibliográfia

Abdullaev, Kazim – Rtveladze, Edvard – Shishkina, Galina: *культура и искусство древнего Узбекистана, каталог выставк и /Culture and Art of Ancient Uzbekistan*, Exhibition Catalogue, vol. 1, Moscow, Vneshtorgizdat, 1991.

Ablonczy Balázs: *Keletre, Magyar! A magyar turanizmus története*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2016.

Ajni, Lutfija: *Közép-Ázsia művészete Avicenna korában*, Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1983.

Allworth, Edward: *The modern Uzbeks: from the fourteenth century to the present : a cultural history*, Stanford, Hoover Institution Press, 1990.

Arapov, Aleksey: *Les chefs-d'oeuvre d'Asie Centrale Boukhara, Meisterwerke von Zentral Asien Buchara, Capolavori dell'Asia Centrale Bukhara*, Tashkent, Sana'at, 2006.

Bosworth, Clifford.Edmund: *The new Islamic dynasties: a chronological and genealogical manual, New York*, Columbia University Press, 1996, 288–289.

Bregel, Yuri: Bukhara, iii. After the Mongol Invasion, *Encyclopaedia Iranica Online Edition,* 2000, http://www.iranicaonline.org/articles/bukhara-iii.

De La Vaissière, Étienne: Sogdian Trade, *Encyclopaedia Iranica Online Edition,* 2004, http://www.iranicaonline.org/articles/sogdian-trade.

De La Vaissière, Étienne: *Sogdian Traders, A History*, Leiden, Brill, 2005.

Forgács Márton: Közép-Ázsia egzotikus világa egy első világháborús magyar hadifogoly képeslapjain, *Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, (15) 2015, 257–296.

Frye, Richard Nelson: Bukhara i, In Pre-Islamic Times, *Encyclopaedia Iranica Online Edition*, 2000, http://www.iranicaonline.org/articles/bukhara-i.

Frye, Richard Nelson: *The Heritage of Central Asia, from Antiquity to the Turkish Expansion*, Princeton, Markus Wiener, 1996.

Grousset, René: *The Empire of the Steppes: a history of central Asia*, New Brunswick, Rutgers University Press, 1970, 478–490.

Harmatta János: A szogd „régi levelek" a levélírás kezdetei közép-Ázsiában, *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei*, XXIII, 1–4. Budapest, 1982, 3–19.

Macleod, Calum – Mayhew, Bradley: *Uzbekistan, the Golden Road to Samarkand*, Hong Kong, Odyssey, 2004, 230–267.

Marco Polo utazásai, Budapest, Osiris, 2003, 41–42.

Narsakhí, Abú Bakr Muḥammad b. Dzsacfar: *Tārīḫ-i Buḫārā*, ed. Mudarris Rażawī, Teherán, Ṭūs, 1387/2009, 32.

Péri Benedek – Mohammadi, Mojdeh – Sárközy Miklós: *Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Leiden, Brill, 2018.

Sárközy Miklós: Egy kereskedőnép a selyemúton: a szogdok és a Buhara története, *Határtalan régészet*, V. 1, 2020, 44–47.

Vámbéry Ármin: *Bokhara története, a legrégibb időktől a jelenkorig, ismert és ismeretlen keleti kézirati kútfők alapján*, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2010.
Vámbéry Ármin: *Dervisruhában Közép-Ázsián át*, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2010.
Zand, Michael: Bukhara vii. Bukharan Jews, *Encyclopaedia Iranica Online Edition,* 2000, http://www.iranicaonline.org/articles/bukhara-vii.
Zimonyi István: *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról, a Ğayhānī hagyomány magyar fejezete*, Budapest, Balassi 2005.

NÉMETH ISTVÁN

KÉP-REJTVÉNYEK, AVAGY A MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZ NYOMOZ[1]

A művészettörténeti kutatómunka nemritkán akár a mesterdetektívek felderítő munkájához hasonlítható izgalmas nyomozássá, rejtvényfejtéssé is válhat. Ennek érzékeltetésére néhány kalandos esetet szeretnék ismertetni a közelmúltban folytatott kutatásaim közül. Bár lényegében egymástól független, önálló történetekről lesz szó, mint látni fogjuk, találni azért köztük néhány közös vonást. Vizsgálódásaim kiindulási pontját például mindhárom esetben olyan, az interneten felfedezett, s a 20. század első évtizedeiben készült holland képek (pontosabban reklámplakátok, illetve könyvillusztrációk) jelentették, melyek bizonyos okból felkeltették az érdeklődésemet, nem hagytak nyugodni, s további kutatásra ösztönöztek. Ezek segítségével sikerült végül néhány jelentős, a saját korában igen híresnek számító, de mára már teljesen elfeledett magyar származású személy, egy Hollandiába települt cigányprímás, egy perzsaszőnyeg-kereskedő, illetve egy fiatalon elhunyt csodahegedűs életrajzát rekonstruálnom. De nézzük máris az első esetet!

Néhány évvel ezelőtt figyeltem fel a festőként, grafikusként és karikatúristaként is ismert holland képzőművész, Jan Willem (Willy) Sluiter (1873–1949) munkái között egy igen érdekes plakátra, mely egy 1914 nyarán, a hollandiai Larenben, egész pontosan az ott található Hotel Hamdorffban megrendezésre került kiállítást reklámozott.[2] Már azt is kicsit furcsának találtam, hogy miért éppen egy muzsikus, egy elegáns öltönyt viselő, hegedülő férfi szerepel a képző-

[1] Ez a cikk két, korábban az Artmagazinban publikált írásom jelentősen átdolgozott, s helyenként kiegészített változata. Németh István: Zunki Jóska, Kulcsár Márton. Willy Sluiter magyar vonatkozású plakátjai, *Artmagazin*, 15 (2017), 1. sz., 58–61; Németh István: A szent láng. Holland tündérmese egy elfeledett magyar csodahegedűsről, *Artmagazin*, 15 (2017), 4. sz., 52–57. A szöveg rövidebb formában elhangzott a 2019. szeptember 27-én, a Kutatók éjszakája c. rendezvénysorozat keretében a Károli Gáspár Református Egyetemen tartott előadásomon.

[2] Willy Sluiter 1891 és 1894 között a rotterdami, majd ezt követően a hágai képzőművészeti akadémián tanult, 1901-től mintegy kilenc éven keresztül Katwijkben dolgozott, 1910 és 1916 között a lareni művészkolónia tagja volt, később pedig véglegesen Hágába települt. A művészről újabban: Moniek Peeters – Peter Marijnissen (eds.): *Willy Sluiter 1873–1949*; *Gentleman kunstenaar*, Kiállításkatalógus, Dordrecht, Dordrechts Museum, 1999; *Willy Sluiter aan Zee*, Kiállításkatalógus, Katwijk, Katwijks Museum, 2013.

1. kép. *A hegedülő Zunki Jóska alakja Willy Sluiter 1914-es plakátján*
2. kép. *A lareni Hotel Hamdorff 1915-ös kiállításának plakátja*

művészeti eseményt reklámozó plakáton, ami azonban igazán felkeltette az érdeklődésemet, az a hegedűs jellegzetes alakja, illetve az igencsak magyarosan csengő neve volt, melyet kibetűzve rögtön nyilvánvalónak tűnt számomra, hogy a képen látható zenész, Zunki Jóska (ezen a plakáton még helytelenül, Zumki néven szerepel) egy magyar származású cigányprímás lehetett. De lehet-e tudni valamit erről az 1914-es lareni kiállításról, s ami még ennél is jobban izgatott, hogyan lehetne kideríteni, hogy ki is volt valójában ez a bizonyos Zunki Jóska, s mi köze lehetett a szóban forgó tárlathoz?

Annyi már a Willy Sluiter által tervezett (az interneten is hozzáférhető) plakátokat tanulmányozva is kideríthető volt, hogy a lareni Hotel Hamdorffban már egy évvel korábban, 1913-ban is rendeztek egy hasonló kiállítást, mely sejthetően olyan sikeres lehetett, hogy nem csupán 1914-ben, hanem ezt követően egészen az 1920-as évek elejéig, minden nyáron szerveztek itt hasonló jellegű tárlatokat, melyek plakátjain egyébként Zunki Jóska alakja, vagy neve ugyancsak felbukkan. Ennek a magyarázata nyilván abban keresendő, hogy – mint ahogy ez már a Hotel Hamdorff egykori tulajdonosával, Jan Hamdorff (1860–1931) lareni vállalkozóval foglalkozó egyes publikációkból is kiderül –, ezek a helyi és környékbeli művészek alkotásaiból rendezett időszaki kiállítások mindig egyéb kulturális rendezvényekkel, illetve zenés-táncos estékkel párosultak, melyek

egyik fő attrakciója, illetve sztárja, a plakátok tanúsága szerint, éppen Zunki Jóska (és zenekara) lehetett.[3]

Opera- és operettslágerek mellett, az akkor még ultramodernnek számító one-step-two-step és foxtrot tánczenéket is gyakran játszottak, melyek évről-évre egyre nagyobb számban vonzották ide a táncolni vágyó közönséget. Tudjuk például, hogy még Piet Mondriaan is, aki 1914 és 1919 között szintén a környéken lakott, bár alkotásaival sosem vett részt az említett lareni tárlatokon, ugyancsak gyakran látogatta ezeket a népszerű táncesteket.[4] Néhány éven belül egyébként ezek a rendezvények már olyan híressé, sőt hírhedtté váltak, hogy egyesek egyenesen erkölcsrombolónak titulálták őket.[5]

Mindeddig azonban legfeljebb annyit sikerült kideríteni Zunki Jóskáról, hogy az 1910-es években ő és zenekara szolgáltatták a talpalávalót a lareni Hotel Hamdorff kerthelyiségében összegyűlt közönség számára. De hogyan tovább? Honnan tudnék esetleg további információkat is beszerezni vele kapcsolatban? Ekkor figyeltem fel Maaike Meijer egy eredetileg hollandul publikált, de magyarra is lefordított tanulmányára, melyben a cigányzene hollandiai térhódításáról írva, többek között, – igaz, csak futólag –, Zunki Jóska nevét is megemlítette.[6] Ez az! – gondoltam. Ha valakinek, akkor Maaike Meijernek erről a cigányprímásról is biztosan lesznek adatai! Egykori tanáromtól, az említett cikket magyarra fordító Gera Judittól megszereztem a szerző elérhetőségét, s küldtem is neki rögtön egy e-mail üzenetet. Nem sokkal később már érkezett is a válasz, hogy sajnos nem tud segíteni, mivel éppen költözködik, s a régi jegyzetei el vannak dobozolva valahol, de emlékei szerint egyébként sem volt túl sok adata Zunki Jóskáról. Kezdtem feladni a reményt. Ekkor egy újabb ötlet adott még némi reményt. Vizsgálódásaim során feltűnt, hogy Willy Sluiter említett reklámplakátjai közül jó néhány megtalálható a lareni jegyző és plakátgyűjtő, Martijn F. Le Coultre kollekciójában, melyekből az 1990-es évek derekán még egy kiállítást is rendeztek.[7] Az ő e-mail címét is sikerült kideríteném, s neki is írtam az üggyel kapcsolatban. Levelezésünk akadozva indult. A jegyző úr kezdetben elég bizalmatlannak bizo-

[3] Jan P. Koenraads: *Laren en zijn schilders rond Hamdorff*, Laren, Boekhandel Judi Kluvers, 1985; Margriet van Seumeren-Haerkens: Jan Hamdorff, de ongekroonde koning van Laren, *Tussen Vecht en Eem*, TVE 12 (1994), 2. sz., 59–62.

[4] Lien Heyting: De Larense jaren van Piet Mondriaan, *Tussen Vecht en Eem*, TVE 12 (1994), 2. sz., 118–124.

[5] Jan Prins: *De denker vertelt*, Morisville, Lulu Press, 2012, 176–177.

[6] Maaike Meijer: De intocht van zigeuners en hun muziek, in Rosemarie Buikema – Maaike Meijer (Eds.): *Cultuur en migratie in Nederland – Kunsten in beweging 1900–1980*, Hága, Sdu Uitgevers, 2003, 57–74.

[7] Martijn F. Le Coultre plakátgyűjteményéről: *Een Waardig en Fraai Geheel. Gooise Affiches*, Amszterdam, Uitgeverij Rainy Day, 1995.

nyult, de miután sikerült tisztáznom, hogy művészettörténész vagyok, s csupán azért lenne szükségem néhány személyes adatra Zunki Jóskáról, mert cikket szeretnék írni az őt ábrázoló Willy Sluiter-plakátokról, már lényegesen szivélyesebbé vált. Válaszából kiderült, hogy sajnos ő sem rendelkezik pontos adatokkal a híres cigányprímásról, megírta azonban, hogy Zunki Jóskának volt egy Hollandiában született fia, s bár időközben már ő is elhalálozott, az özvegye viszont még él, s ha szeretném, az ő elérhetőségét meg tudja adni, mivel neki, mint családtagnak, esetleg tényleg lehetnek használható forrásai egykori apósáról.

Így kerültem végül kapcsolatba a Wassenaarban élő, japán származású Nobuko Tani asszonnyal, Rudolf Zunki özvegyével, akitől aztán egy-két hónapon belül – legnagyobb meglepetésemre még postai csomagok formájában is – egész sor fontos információt, családi dokumentumokat, archív fotókat, s korabeli holland újságcikk-kivágások másolatait kaptam, melyek alapján, nagy vonalakban már tényleg rekonstruálni lehetett Zunki Jóska életútját. Kiderült, hogy a híres cigányzenész 1881-ben született Nagyszebenben (ma Sibiu), 1903-tól élt Hollandiában, egy Jopie Engels nevű holland nőt vett feleségül, gyermekük, Rudolf 1924-ben született Hágában. 62 éves korában, 1943. május 4-én hunyt el Amszterdamban. Ed Coenraads egy 1913 október 12-én a *De Groene Amsterdammer* című lapban publikált (s Willy Sluiter krokijaival illusztrált) írásából még azt is megtudtam, hogy Zunki Jóska és zenekara számára az említett lareni táncestek csak nyári kiruccanásnak számítottak, az év többi részében Haarlemben, Hágában és másutt léptek fel nagy sikerrel, igazi törzshelyüknek pedig az amszterdami Leidsestraat 67-71. szám alatt található, De Bordelaire nevű patinás kávéház és étterem számított.[8]

Egyébként nem Zunki Jóska volt az egyetlen magyar, akinek a nevére rábukkanhatunk Willy Sluiter valamelyik reklámplakátján. A művész egy eddig még nem említett, már az 1920-as évek első felében készült plakátja egy hágai perzsaszőnyeg-kereskedést reklámoz, melynek tulajdonosa, a felirat szerint ugyancsak magyar származású lehetett. De kié volt ez a bizonyos Kulcsar's Importhuis? Vajon ezúttal is kinyomozható, illetve azonosítható lesz, hogy ki volt valójában ez a bizonyos Kulcsár nevű vállalkozó, illetve, hogy honnan és mikor került Hollandiába? Mit lehet kideríteni róla, illetve a családjáról? Bár az ügy felgöngyölítése most sem volt túl egyszerű, a nyomozást nem kis mértékben elősegítette, hogy az említett plakáton még a hágai szőnyegkereskedés pontos címe is fel lett tüntetve: Den Haag, Noordeinde 11. Ezúttal egyes holland (főleg genealógiai, illetve textiltörténeti) honlapok, illetve egyéb források alapján sikerült fontos adatokat találnom a rejtélyes vállalkozóval kapcsolatban.

[8] Ed. Coenraeds: Zunki Joska, *De Groene Amsterdammer*, 1913. október 12, 7–8.

3. kép. *Willy Sluiter Kulcsár Márton hágai szőnyegkereskedését reklámozó plakátja az 1920-as évek elejéről*

Mint kiderült, a szóban forgó hágai üzlet tulajdonosa nem volt más, mint Kulcsár Márton (1871–1947), egy Hajdúsámsonban született, zsidó származású üzletember, aki fiatalon több európai országban, sőt még az Egyesült Államokban is szerencsét próbált, 1901-ben a Holland America Line egyik hajójáratával érkezett Hollandiába, ahol hamarosan meg is nyitotta első üzletét Hágában, a Herenstraaton. A kezdeti sikerek után, már 1908-ban átköltözött a plakáton is olvasható Noordeinde 11. szám alatt található elegánsabb épületbe, melynek rendkívül dekoratív, mór stílusú homlokzata már az ő általa kezdeményezett átalakításoknak köszönheti mai formáját. Az üzlet szemmel láthatóan virágzott, s ahogy ezt egyes korabeli újsághirdetések is bizonyítják, a Kulcsár-féle perzsaszőnyeg-kereskedésnek néhány évvel később már Amszterdamban és Rotterdamban is voltak lerakatai.[9] Lényegében Kulcsár Márton volt az, aki a 20. század elején népszerűvé tette a perzsaszőnyegeket, illetve az ezekkel való kereskedést Hollandiában. Levelezéséből kiderül, hogy egyes szőnyegek elbírálása céljából még külföldi szakértők véleményét is kikérte.[10]

Még Kulcsár Márton egyes családtagjairól is sikerült fontos életrajzi adatokat találni. Tudni lehet, hogy a szőnyegkereskedő 1915-ben nősült Hágában. Feleségét Krausz Lenkének (1892–1956) hívták. Két gyermekük született, Boriska 1918-ban, s Theodor 1920-ban. Kulcsár a legjobb iskolákba járatta gyermekeit. Boriska például az 1920-as évek végén, illetve az 1930-as évek elején a patinás hágai Friedrich von Bylantschule növendéke volt, és több idegen nyelvet is magas

[9] www.carpetgallery.eu/zaken_in_nederland/historie.html. (Letöltés: 2020. január 22.)

[10] A Bode Archívum anyagában fennmaradt Kulcsár Márton egy 1911. június 12-én a híres német művészettörténészhez és művészeti szakértőhöz írt levele, melyben két szőnyegről küldött fotóról esik szó. Közli: Tüskés Anna: Magyar műgyűjtők, művészettörténészek és műkereskedők levelei Wilhelm von Bodéhoz, *Lymbus*, Magyarságtudományi Forrásközlemények, 2011, (417–448) 419.

szinten elsajátított ebben az intézményben.[11] Akkor valószínűleg még nem is sejtették, hogy a II. világháború kitörése után, Hollandia náci megszállása idején, Boriska nem kis mértékben éppen tökéletes német nyelvtudásának köszönhetően fogja majd megúszni a deportálást. Férjével, Josef Dunkelgrünnel együtt még 1942-ben Svájcba települt. Szüleit, Kulcsár Mártont és feleségét is sikerült kimenekíteni az országból. Testvére, Theodor sajnos már nem járt ilyen szerencsével. Őt elkapták, deportálták, s 1944-ben Lengyelországban, a blechhammeri haláltáborban kivégezték.

A harmadik történet a viszonylag kevésbé ismert holland grafikusnő, Johanna Maria Hendrika (Jo) Daemen (1891–1944) néhány, szintén az interneten felfedezett könyvillusztrációjához kötődik. Mint kiderült, ezek a rendkívül dekoratív, egyedi stílusú fametszetek mind ugyanahhoz az 1927-ben, Rotterdamban kiadott kötethez készültek, melynek a szövegét is maga a művésznő írta. A dolog akkor kezdett igazán izgalmassá válni számomra, amikor kibetűztem a holland nyelvű kiadvány címét: *De heilige vlam. Het sprookje van Stefan Pártos.* (A szent láng. Stefán Pártos meséje.)[12] Elég nyilvánvalónak tűnt, hogy a címben szereplő személy, neve alapján ítélve, ugyancsak magyar származású lehetett, de ki is volt valójában ez a Pártos István, s minek volt köszönhető, hogy egy holland grafikusnő az 1920-as évek második felében még egy mesét is írt róla?

Mint ahogy különböző korabeli tudósításokból, illetve egyes kortársak visszaemlékezéseiből hamarosan kiderült, Jo Daemen tündérmesének is beillő, megható történetének főszereplője nem volt más, mint a mára már szinte teljesen elfeledett magyar csodahegedűs, a tragikusan fiatalon, mindössze 17 éves korában elhunyt Pártos István (1903–1920), Hubay Jenő egyik különleges tehetséggel megáldott növendéke és felfedezettje.[13] Első nyilvános fellépése 1916. március 17-én volt a Zeneakadémián, a háborúban megrokkant katonák javára rendezett hangverseny keretében, ahol Beethoven D-dúr hegedűversenyét adta elő.[14] Már ekkor felfigyelt rá a hazai sajtó, egyesek egyenesen egy üstököshöz hason-

[11] http://obshistorie.blogspot.com/2009/06/boriska-kulcsar-1918-1983-boriska.html. (Letöltés: 2020. január 22.)

[12] Jo Daemen: *De heilige vlam. Het sprookje van Stefan Pártos*, Rotterdam, W. L. & J. Brusse, 1927.

[13] Pártos István az 1910/11-es tanévtől szerepelt a Zeneakadémia előképzős hallgatóinak a névsorában. Bloch József vezetése mellett kezdte meg zenei tanulmányait, a tehetséges fiút azonban Hubay Jenő hamarosan átvette a saját osztályába. A Zenakadémia évkönyveiből az is kiderül, hogy a család rossz anyagi körülményeire való tekintettel, Pártos tanulmányai egész időszaka alatt teljes tandíjmentességet élvezett, sőt kiváló eredményeinek köszönhetően az 1914/15-ös tanévben Hubay Jenő-jutalomdíjban, majd az ezt követő két tanév során Vecsey Ferenc-jutalomdíjban is részesült.

[14] Moravcsik Géza (szerk.): *Az Országos M. Kir. Zeneakadémia Évkönyve az 1915/1916-iki tanévről*, Budapest, 1916, 118.

lították a kis Pártos fiút, aki mindenkit elhomályosít maga körül.[15]

Az egyik első róla szóló tudósításból még azt is megtudhatjuk, hogy a Szív utca 14. számú házban lakott özvegy édesanyjával, s hogy a koraérett fiatalember gyermekkönyvek helyett, már ekkor Shakespeare, Kant és Schopenhauer műveit olvasta.[16] A következő évben, 1917-ben már önálló koncertekkel járta az országot. Tudjuk például, hogy 1917. február 14-én, a szegedi szegények támogatására szervezett segélykoncerten lépett fel a Tisza szálló nagytermében. A koncertet követő napon a *Délmagyarország* hosszú, kétoldalas méltatást írt a kis Pártos fiúról, aki teljesen elvarázsolta a helyi közönséget.[17] Zenekritikusok, sőt kiváló muzsikusok, köztük saját zeneakadémiai tanárai, így például Schiffer Adolf (1873–1950) gordonkaművész, Siklós Albert (1878–1942), a zeneelmélet oktatója, sőt még a Budapesten is koncertező, ünnepelt lengyel hegedűvirtuóz, Bronislaw Huberman (1882–1947) is az őszinte csodálat, az elragadtatás hangján nyilatkoztak róla.[18] „A jövetele, művészete megfoghatatlan csoda" – írta róla ekkoriban Bálint Aladár a Nyugat hasábjain.[19] Mestere és pártfogója, Hubay Jenő (1858–1937) is tisztában volt vele, hogy az ifjú Pártos egészen kivételes adottságokkal megáldott csodagyerek.[20]

4. kép. *Jo Daemen 1927-ben megjelent* De heilige vlam *című művének a címlapja*

A fiatal csodahegedűsnek hamarosan már nem csupán rajongói, hanem komoly anyagi támogatói is akadtak Magyarországon.[21] Többek között Popperné Lukács Mici visszaemlékezéseiben is olvashatunk arról, hogy gróf Zichy Rafael

[15] Molnár Antal: Pártos István, *Nyugat*, 1916, 7. sz., 434; Pártos István, *Színházi Élet*, 1916, 13. sz., 11–12.

[16] Látogatás egy 13 éves csodahegedűsnél, *Az Est*, 1916. március 26.

[17] Pártos István hangversenye, *Délmagyarország*, 1917. február 15, 7–8; Pártos Istvánt itt is, akárcsak későbbi hazai fellépései során, Dienzl Oszkár (1877–1925) zongoraművész kísérte.

[18] Füst Milán: Egy elfeledett nagy hegedűsről. (Pártos István emlékezete), in Uő.: *Emlékezések és tanulmányok*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1967, 224–232.

[19] Bálint Aladár: Pártos István, *Nyugat*, 1917, 1. sz., 142.

[20] Hubay Jenő: A csodagyermekek, *Zenei Szemle*, 1917, 1. sz., 12–15.

[21] Első pártfogója állítólag a Magyar Általános Hitelbank egykori ügyvezető igazgatójának, Kovács Gézának a felesége, Józsa néni volt, aki rajta kívül más fiatal zenei tehetségeket, így például Bokor Judit gordonkást vagy Nyíregyházi Ervin zongoristát is támogatta akkoriban. Mindez akár igaz is lehetett, meg kell jegyezni azonban, hogy Molnár Antal visszaemlékezései Pártos Istvánnal kapcsolatban több pontatlanságot is tartalmaznak. Molnár Antal: *Magamról, másokról*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1974, 177–181.

és felesége, illetve a dúsgazdag gyártulajdonos, Weiss Manfréd kezdeményezésére gyűjtést szerveztek, s az így befolyt összegből egy zenei körökben fogalomnak számító Guadagnini hegedűt vásároltak számára egy bécsi hangszerkereskedőnél.[22] (Hogy ez milyen hatalmas értéket képviselhetett, azt jól érzékelteti, hogy a közelmúltban, egy hasonló hangszerért több mint 2 millió dollárt fizettek egy londoni árverésen!)[23] Az ifjú Pártos István játéka nem csupán a hazai, hanem rövidesen a külföldi közönséget is rabul ejtette. 1918-19 folyamán szinte állandóan úton volt, s sikerrel hangversenyezett Bécsben, Berlinben, Lipcsében, a skandináv országokban, majd Hollandiában is.[24] Talán egyedül Willem Pijper (1894–1947), a neves holland zenekritikus volt az, aki az *Utrechtsch Dagblad* 1919. január 24-i számában aggodalmát fejezte ki Pártos Istvánnal kapcsolatban. Szerinte ő még túl fiatal az állandó koncertezéshez, még érnie kéne, s ha hagynák, hogy tovább fejlődhessen, akkor 10-15 év múlva valóban ott lehetne a helye a legnagyobbak között.[25] Úgy tűnik azonban, hogy kevesen mérték fel, vagy vették igazán komolyan ennek a túlhajszolt életmódnak a veszélyeit, s a tragédia hamarosan be is következett. A nyúlánk, gyenge fizikumú fiatalember szervezete nem bírta sokáig ezt a folyamatos mentális és fizikai igénybevételt. 1920. február 4-én Amszterdamban, szívelégtelenség következtében váratlanul elhunyt, s édesanyja már csak a hamvait tudta hazaszállítani Magyarországra.

A mindössze 17 évet élt Pártos István halálhíre sokkolóan hatott mindazokra, akik szerették és csodálták ezt a kivételes adottságokkal megáldott fiatalembert. Itthon és külföldön egyaránt szívszorító nekrológokban emlékeztek meg róla.[26] Akik valaha is hallották ennek a csodahegedűsnek a varázslatos játékát, sosem tudták elfelejteni.[27] Hogy elvesztését milyen nehéz lehetett lelkileg feldolgozni, s tragikus halála egyesekben még hosszú évek, sőt évtizedek múltán is milyen

[22] Popperné Lukács Mici: Emlékeim Bartókról, Lukács Györgyről és a régi Budapestről, in Bónis Ferenc (szerk.): *Magyar Zenetörténeti Tanulmányok IV. Kodály Zoltán emlékezete*, Budapest 1977, 379–410 (403–404).

[23] https://theviolinchannel.com/guadagnini-sinzheimer-violin-breaks-records-tarisio-london-auction/. (Letöltés: 2020. január 22.)

[24] Tudjuk, hogy németországi fellépéseit Nikisch Artúr (1855–1922) karnagy felkérésének köszönhette. Barta Dénes (szerk.): *Zenei lexikon*, Budapest, Zeneműkiadó, 1965, 79.

[25] Arthur van Dijk (Ed.): *Willem Pijper: Het papieren gevaar. Verzamelde geschriften (1917–1947)*, Den Haag, De Zwart 2011, 163.

[26] Bálint Aladár: Pártos István halálára, *Nyugat*, 1920, 7–8. sz. 440-441; Constant van Wessen: De Muze en Stefan Partos, in *De Muzikale Reis,* Amszterdam, Van Munster's Uitgevers Maatschappij, 1920, 92–93.

[27] Jellemző, hogy Tóth Aladár még 1921-22 táján is az akkor már több mint egy éve elhunyt Pártos István utolérhetetlenül tökéletes, keresetlen, magától értetődő hegedűjátékát idézte fel egyes tehetséges fiatal hegedűművészekről írt kritikáiban. Tóth Aladár: Telmányi Emilről, *Nyugat*, 1921/1. sz., 80–82; Tóth Aladár: Hangversenykrónika, *Nyugat*, 1922/4. sz., 299–300.

fájó emlékeket tudott ébreszteni, azt Füst Milán 1955. halottak napján papírra vetett sorai is jól érzékeltetik. „Nem jó Pártos István sorsával sokat foglalkozni, mert, ha az ember megteszi, el kell vesztenie a szakállas, jóságos Istenben való hitét. Minek teremt ilyen csodát, ha tizenhét éves korában elveszejti?”[28]

Feltehetően Jo Daemen említett, 1927-ben megjelent kötete is annak köszönhette létrejöttét, hogy a holland grafikusnő, aki nyilván szintén a magyar csodahegedűs csodálói közé tartozott, éveken keresztül hordozhatta magában elvesztésének fájó emlékét, míg végül ezzel a gazdagon illusztrált tündérmesével tudott végül végső búcsút venni tőle. Szándékai megvalósításában szerencsére megértő támogatóra talált munkaadója, a rotterdami Busse kiadó részéről, amely már 1909 óta rendszeresen ellátta őt különféle megrendelésekkel.[29] A kötetre – melynek csupán a címéből derül ki egyértelműen, hogy valójában Pártos Istvánról szól –, már nem sokkal megjelenése után felfigyeltek. Johan Schwencke külön tanulmányban méltatta a publikációt, a tündérmese érzelgős hangvételét, illetve az illusztrációk túldíszítettségét mindenesetre jellegzetesen feminin munkának minősítette.[30]

Jo Daemen meséje egyébként az isteni tehetséget szimbolizáló szent lángról szól, mely egy óvatlan pillanatban kiszökött a mennyei katedrális kapuján, s a földön tomboló viharban végül egy nemrég született csecsemő szívében talált menedékre. Ahogy a gyermek cseperedett, szívét egyre jobban hevítette a benne rejtőzködő láng. Hegedülni kezdett, rendkívüli zenei adottságaira, s rohamos fejlődésére tanárai csakhamar felfigyeltek. Mesterei hamarosan belátták, hogy már nemigen tudnak neki újat tanítani. Bejárta a fél világot, s csodálatos hegedűjátékával harmóniát és boldogságot varázsolt az emberek szívébe. Törékeny testét azonban hamarosan teljesen felemésztette a szent láng, s a halál angyala eljött érte, s magához szólította…

Ha alaposabban szemügyre vesszük a kötetet illusztráló meseszép fametszeteket, még az is kiderül, hogy Jo Daemen szemmel láthatóan elég pontos információkkal rendelkezhetett az ifjú Pártos István életével kapcsolatban. Az egyik lapon például, mely az apró csecsemőt ábrázolja harsonázó angyalok körében, a bölcső oldalán kibetűzhető „1903 maart” felirat, a csodahegedűs születési dátumára utal, míg egy másik látomásszerű, a szeplőtelen fogantatás misztériumát idéző fametszeten, amelyen a szent láng éppen kiszökik az égi templom kapuján,

[28] Füst: *Emlékezések és tanulmányok*, 224.

[29] Jo Daemen és az említett rotterdami kiadó kapcsolatáról: Marjan Groot: *Vrouwen in de vormgeving in Nederland 1880–1940*, Rotterdam, 010 Publishers, 2007, 309–310.

[30] Johan Schwencke: De heilige vlam. Het sprookje van Stefan Pártos door Jo Daemen. Met illustraties van de schrijfster, *Maandblad voor beeldende kunsten*, 4 (1927), 353–354.

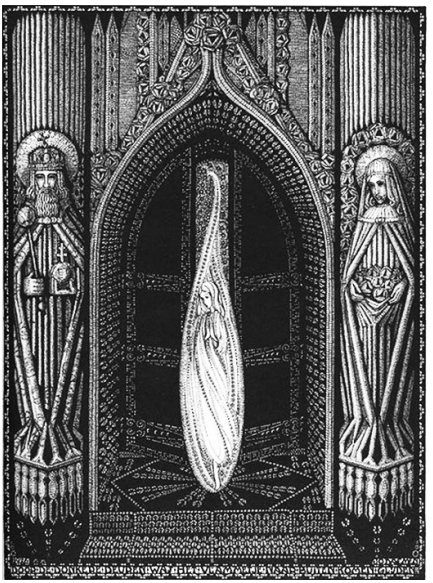

5. kép. *Jo Daemen kötetének a bölcsőben fekvő kis Pártos István ábrázoló fametszete*

6. kép. *Jo Daemen kötetének illusztrációja a mennyei palota kapuját keretező magyar szentek alakjával*

a bejáratot keretező férfi és női szent alakja Szent Istvánra, illetve Árpádházi Szent Erzsébetre emlékeztet.

Nyilvánvaló, hogy ezek a motívumok Pártos István szülőhazájára, Magyarországra hivatottak utalni. Érdemes itt talán megjegyezni, hogy a kötetnek még egy másik magyar vonatkozása is van. Jo Daemen tündérmeséjéhez ugyanis az akkor már szintén évek óta Hollandiában élő magyar zenepszichológus és hangfiziológus, az amszterdami Kísérleti Lélektani Intézet igazgatója, dr. Révész Géza (1878–1955) írt egy rövid bevezetőt, aki talán már Budapestről is ismerhette a nagyreményű, fiatalon elhunyt tehetséget. E három rövid történet is elég talán annak érzékeltetésére, hogy egyes műalkotások milyen izgalmas kutatómunkára ösztönözhetik a művészettörténészeket, s hogy olykor milyen fontos szerepet játszhatnak bizonyos, időközben szinte teljesen feledésbe merült jeles személyek életének, illetve pályafutásának a rekonstruálásában.

BIBLIOGRÁFIA

Barta Dénes (szerk.): *Zenei lexikon*, Budapest, Zeneműkiadó, 1965, 79.

Bálint Aladár: Pártos István, *Nyugat,* 1917, 1. sz., 142.

Bálint Aladár: Pártos István halálára, *Nyugat*, 1920, 7–8. sz., 440–441.

Coenraeds, Ed: Zunki Joska, *De Groene Amsterdammer*, 1913. október 12. 7–8.

Een Waardig en Fraai Geheel. Gooise Affiches, Amszterdam, Uitgeverij Rainy Day, 1995.

Daemen, Jo: *De heilige vlam. Het sprookje van Stefan Pártos*, Rotterdam, W. L. & J. Brusse, 1927.

Dijk, Arthur van (Ed.): *Willem Pijper: Het papieren gevaar. Verzamelde geschriften (1917–1947*), Den Haag, De Zwart, 2011, 163.

Füst Milán: Egy elfeledett nagy hegedűsről (Pártos István emlékezete), in Uő.: *Emlékezések és tanulmányok*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1967, 224–232.

Groot, Marjan: *Vrouwen in de vormgeving in Nederland 1880–1940*, Rotterdam, 010 Publishers, 2007, 309–310.

Heyting, Lien: De Larense jaren van Piet Mondriaan, *Tussen Vecht en Eem*, TVE 12 (1994), 2. sz., 118–124.

Hubay Jenő: A csodagyermekek, *Zenei Szemle*, 1917, 1. sz., 12–15.

Koenraads, Jan P.: *Laren en zijn schilders rond Hamdorff*, Laren, Boekhandel Judi Kluvers, 1985.

Látogatás egy 13 éves csodahegedűsnél, *Az Est*, 1916. március 26.

Meijer, Maaike: De intocht van zigeuners en hun muziek, in Rosemarie Buikema – Maaike Meijer (Eds.): *Cultuur en migratie in Nederland – Kunsten in beweging 1900–1980*, Hága, Sdu Uitgevers, 2003, 57–74.

Molnár Antal: Pártos István, *Nyugat*, 1916, 7. sz., 434.

Molnár Antal: *Magamról, másokról*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1974, 177–181.

Moravcsik Géza (szerk.): *Az Országos M. Kir. Zeneakadémia Évkönyve az 1915/1916-iki tanévről*, Budapest, 1916, 118.

Németh István: Zunki Jóska, Kulcsár Márton. Willy Sluiter magyar vonatkozású plakátjai, *Artmagazin*, 15 (2017), 1. sz., 58–61.

Németh István: A szent láng. Holland tündérmese egy elfeledett magyar csodahegedűsről, *Artmagazin*, 15 (2017), 4. sz., 52–57.

http://obshistorie.blogspot.com/2009/06/boriska-kulcsar-1918-1983-boriska.html.

Pártos István, *Színházi Élet*, 1916, 13. sz., 11–12.

Pártos István hangversenye, *Délmagyarország*, 1917. február 15. 7–8.

Peeters, Moniek – Marijnissen, Peter (eds.): *Willy Sluiter 1873–1949; Gentleman kunstenaar*, Kiállításkatalógus, Dordrecht, Dordrechts Museum, 1999.

Popperné Lukács Mici: Emlékeim Bartókról, Lukács Györgyről és a régi Budapestről, in Bónis Ferenc (szerk.): *Magyar Zenetörténeti Tanulmányok IV. Kodály Zoltán emlékezete*, Budapest, 1977, 379–410 (403–404).

Prins, Jan: *De denker vertelt*, Morisville, Lulu Press, 2012, 176–177.

Schwencke, Johan: De heilige vlam. Het sprookje van Stefan Pártos door Jo Daemen. Met illustraties van de schrijfster, *Maandblad voor beeldende kunsten*, 4 (1927), 353–354.

Seumeren-Haerkens, Margriet van: Jan Hamdorff, de ongekroonde koning van Laren, *Tussen Vecht en Eem*, TVE 12,(1994), 2. sz., 59–62.

Tüskés Anna: Magyar műgyűjtők, művészettörténészek és műkereskedők levelei Wilhelm von Bodéhoz, *Lymbus*, Magyarságtudományi Forrásközlemények, 2011, (417–448) 419. https://theviolinchannel.com/guadagnini-sinzheimer-violin-breaks-records-tarisio-london-auction/.

Tóth Aladár: Telmányi Emilről, *Nyugat*, 1921/1. sz., 80–82

Tóth Aladár: Hangversenykrónika, *Nyugat* 1922/4. sz., 299–300.

Wessen, Constant van: De Muze en Stefan Partos, in *De Muzikale Reis,* Amszterdam, Van Munster's Uitgevers Maatschappij, 1920, 92–93.

Willy Sluiter aan Zee, Kiállításkatalógus, Katwijk, Katwijks Museum, 2013.

SZTÁRAYNÉ KÉZDY ÉVA – DRJENOVSZKY ZSÓFIA – DUPCSIK CSABA

MIÉRT MEGY AZ APA GYES-RE?

Bevezetés

Számos hazai kutatás megerősíti, hogy a magyar társadalom értékrendjében erős a tradicionálisnak tekinthető megközelítés, amely szerint a gyermekgondozás és -nevelés elsősorban a nők, az anyák feladatai közé tartozik. Ugyanakkor elmozdulás is megfigyelhető: a hagyományos, kenyérkereső apa normája mellett megjelenik az új típusú, gondoskodó apakép is.[1] Mégis, nemzetközi adatokkal is összevetve azt látjuk, hogy hazánkban a gyermekével otthon maradó apa még ebbe a képbe is ritkán illeszkedik.[2]

Kutatásunkban éppen ez utóbbi csoporttal foglalkozunk: azon édesapákkal, akik úgy döntöttek, hogy hosszabb-rövidebb időre ők vállalják a gyermek gondozásával kapcsolatos feladatokat. Írásunk célja kettős: egyrészt szeretnénk bemutatni, milyen összetett jelenségről van szó, mennyire nehéz már definiálni is, hogy kik is tartoznak a vizsgált csoportba, másrészt szeretnénk feltárni, hogy milyen motivációk állhatnak egy apa azon döntése mögött, hogy a gyermek megszületését követően ő választja az otthonmaradást, és nem az anya.

Habár a nemzetközi szakirodalom már széles körben vizsgálja a témát[3], és néhány magyar kutatás is érinti,[4] kifejezetten erre a célcsoportra irányuló vizsgálat még nem született.

---

1 Spéder Zsolt: Ellentmondó elvárások között… Családi férfiszerepek, apaszerepek a mai Magyarországon, in Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné (szerk.): *Szerepváltozások*, Budapest, TÁRKI, 2011, 207–228.

2 Makay Zsuzsanna – Spéder Zsolt: Apaság: A férfiak gyermekvállalása és családi szerepei, in Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2018: Jelentés a magyar népesség helyzetéről,* Budapest, KSH Népességtudományi Kutatóintézet, 2018, 65–82.

3 Csak néhány példa: Richard Collier: Fatherhood, gender and the making of professional identity in large law firms: bringing men into the frame, *International Journal of Law in Context*, XV. évf., 2019/1, 68–87; Brid Featherstone: *Contemporary fathering: Theory, policy and practice,* Bristol, Policy Press & University of Bristol, 2009; Thomas Johansson – Jesper Andreasson: *Fatherhood in Transition Masculinity, Identity and Everyday Life,* London, Palgrave Macmillan, 2017.

4 Csak néhány példa: Géring Zsuzsanna – Király Gábor – Nagy Beáta (szerk.): Work-life Balance/ Imbalance: Individual, Organizational and Social Experiences. Intersections, *Special Issue of*

Elmozdulások – honnan hová?

Bár minden európai országban tartós tendencia, hogy (a heteroszexuális házasságok/kapcsolatok esetében) a férfiak mind nagyobb részt vállalnak a nem-fizetett munkából, a házimunkából, illetve a gyereknevelésből, gyakorlatilag egyetlen országban sem beszélhetünk tökéletes paritásról.[5]

Ugyanakkor, ha összeadjuk a fizetett munka és a házimunka átlagos idejét, akkor azt tapasztaljuk, hogy a nők és a férfiak egymáshoz viszonyított teljes munkaidejének aránya 10 a 9-hez (férfiak: 454 perc, nők: 500 perc[6]). *Valamilyen* munkamegosztás tehát létezik a családokban, bár, tudjuk jól, az átlag mögött jelentős eltérések lehetnek. A 3 évnél fiatalabb gyerekek nevelésénél viszont a párok döntő többségénél elbillen az egyensúly: az esetek elsöprő többségében egyedül az anya lép ki ideiglenesen a munkaerőpiacról, és erre az időszakra az apa marad a kenyérkereső. Az, hogy az apa marad otthon huzamosabb időre a kisgyerekkel, terjedő, de még mindig ritka gyakorlat. Elméleti szempontból nézve úgy véltük, hogy ez a csoport önmagában is „érdemes" az alapos vizsgálatra, de rajtuk keresztül korunk magyarországi gyereknevelési gyakorlatára, annak változásaira nézve is fontos információkhoz juthatunk.

A magyar családtámogatási rendszerről

A tanulmány további fejezeteiben bemutatjuk, milyen mikroszintű motivációk állnak azon családi döntés mögött, hogy az édesapa marad otthon egy bizonyos ideig a kisgyermekkel. Előtte azonban le kell szögeznünk, hogy makroszinten az apák aktív részvétele a kisgyermekek ellátásában erősen függ az adott ország családtámogatási rendszerétől. Lényeges, hogy az adott rendszer lehetővé teszi-e, vagy esetleg ösztönzi-e, és ha igen, akkor milyen időtartamban az apák otthonmaradását. Fontos még, hogy az ellátás összege a kiesett munkabérhez képest milyen kompenzációs jelleggel bír, valamint, hogy alanyi jogon, vagy csak biztosítotti jogviszonyhoz kötötten lehet igénybe venni.

East European Journal of Society and Politics, II. évf., 2016/3; Petényi Sára: Apák GYES-en – racionális döntés?, in Bezsenyi Tamás – Demeter Endre – Horzsa Gergely – Meixner Boglárka – Petényi Sára – Szekeres Bertold (szerk.): *Kötetlen.* Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium tanulmánykötete, Budapest, ARTSZ, 2013, 99–112; Takács Judit: Aktívan törődő apák Magyarországon, *Szociológiai Szemle*, XXVII. évf., 2017/3, 104–126.

[5] OECD: *Walking the tightrope: Background brief on parents' work-life balance across the stages of childhood,* Paris, OECD, 2016.

[6] OECD: *The Pursuit of Gender Equality: An Uphill Battle,* Paris, OECD, 2017, 28. http://dx.doi.org/10.1787/9789264281318-en. (Letöltés: 2020. március 5.)

A magyar családtámogatási rendszer széles körben lehetővé teszi az apák otthonmaradását, azonban nem ösztönzi például át nem ruházható, ún. apakvótával vagy bónuszidőszakkal vagy esetleg extra adókedvezménnyel a családokat, ha az apa bizonyos ideig él ezekkel a lehetőségekkel, úgy, ahogyan például egyes észak-európai országokban.[7]

Az 1967-ben bevezetett, a gyermek hároméves koráig járó GYES-t (gyermekgondozást segítő ellátás) 1982 óta az apák is igénybe vehetik egyre szélesebb körben, napjainkban már a gyermek születésétől kezdve.

Az 1985-ben bevezetett GYED-et (gyermekgondozási díj) 1986-tól a gyermek egyéves korától már szintén igénybe vehetik az apák, 2000 óta az anyákkal azonos feltételek mellett, azaz a gyermek féléves korától.

Mind a GYES, mind a GYED mellett 2014 óta a gyermek egyéves, 2016 óta pedig már a gyermek 6 hónapos korától kezdve megengedi a rendszer a teljes munkavállalást is[8] (szemben például Norvégiával, ahol az apa csak akkor élhet az apakvótával, ha ez idő alatt az anya teljes munkaidőben dolgozik, vagy tanul[9]).

A széles körű lehetőségek és az európai összehasonlításban magas kompenzációs jelleggel bíró ellátás ellenére a két keresőre alapozott családok esetében minden esetben jövedelemkieséssel kell számolni, ha valamelyik szülő egy időre otthon marad gyermekével.

A kutatásról

A fentiekből látszik, hogy bár hazánkban régóta megvan ennek a jogi lehetősége, mégis igen alacsony azon apák száma, akik gyerekükkel több-kevesebb időre otthon maradnak. Már a szülést követő 5 nap apaszabadságot is kevesen veszik igénybe, azok köre pedig, akik GYES-re vagy GYED-re mennének, csekély, noha lassan növekvő tendenciát mutat.[10]

[7] OECD Social Policy Division. PF2.1.: *Parental leave systems,* OECD Family Database, Paris, OECD, 2019, 8, 16–20. https://www.oecd.org/els/soc/PF2_1_Parental_leave_systems.pdf. (Letöltés: 2020. március 5.)

[8] Lásd a többször módosított 1998. évi LXXXIV. törvény a családok támogatásáról, 20–22. §; 1997. évi LXXXIII. törvény a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól, 42/A–G §.

[9] Szikra Dorottya: Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberális demokráciában, in Bozóki András – Füzér Katalin (szerk.): *Lépték és irónia*, Budapest, L'Harmattan, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2018, 231.

[10] A GYES-t illetve GYED-et igénybe vevőkre vonatkozó statisztikai adatok nemek szerinti bontásban csak korlátozottan hozzáférhetőek, azonban a szerzőknek sikerült a MÁK-tól az EMMI közvetítésével az elmúlt évekre vonatkozó adatokat megszerezniük.

A kutatás során félig strukturált mélyinterjúkat készítettünk 2018-19-ben. Az interjúk hossza az egy órástól a két és fél órásig terjedt. Írásunkban az interjúkból vett idézeteket a válaszadóinkhoz rendelt számokkal jelöltük az interjúalanyok anonimitásának megőrzése érdekében.

Felmerülő nehézségek

A célcsoport meghatározása

Terveink szerint alapvetően a GYES-en/GYED-en lévő édesapákat szerettük volna bevonni a vizsgálatba. Az interjúalanyok felkutatása során azonban hamar világossá vált, hogy a célcsoportunk körülhatárolása ennél sokkal összetettebb.[11] Munkánk első fázisa során az alábbi kérdéseket jártuk körül annak érdekében, hogy eljussunk egy egységes, kiinduló definícióhoz:

– Ha egy apa GYES-en/GYED-en van, akkor biztos, hogy a célcsoportunkba tartozik?

Nem feltétlenül, hiszen előfordulhat olyan eset, amikor anyagilag, formálisan jobban megéri, ha az apa veszi igénybe a családtámogatást, miközben a valóságban az otthoni feladatokat az édesanya látja el. Kiderült tehát, hogy a GYES-en/GYED-en lévő apák, illetve a gyermekükkel ténylegesen otthon maradó apák csoportja nem fedi egymást.

– Ha az apa otthon van a gyermekkel, mindenképp igénybe veszi-e a családtámogatást?

Nem feltétlenül, ugyanis az édesapák egy része nem veszi igénybe a támogatást, vagy mert vállalkozó, és minimálisan ugyan, de életben tartja vállalkozását, vagy olyan munkát végez, amely mellett – ha kisebb módosításokkal is – kivitelezhető az otthonlét, vagy pedig ideiglenesen külföldre költöztek. Ugyanakkor lehetséges, hogy a dolgozó anya igénybe vesz valamely típusú támogatást.

– Ha az apa mellett az anya is otthon van, bevonjuk-e az apát a vizsgálatba?

Számos olyan esettel találkoztunk, amikor a GYES-en/GYED-en (stb.) otthon lévő anya mellett az édesapa is otthon marad egy ideig, vagy fizetés nélküli szabadságon, vagy munkanélküliként, vagy azért, mert a munkája olyan rugalmas jellegű, hogy az intenzívebb otthonlét megoldható.[12] Az ilyen eseteket nem vontuk be a vizsgálatba, hiszen egészen más élethelyzetet jelentenek, eltérőek lehet-

[11] Hasonló problémáról számol be Takács: Aktívan törődő apák, 113.

[12] Nagy Beáta: Ki áll a sikeres nő mögött?, *Socio.hu – Társadalomtudományi Szemle*, VI. évf., 2016/2, 133, 11–141.

nek a motivációk, más a munkamegosztás jellege, más az apa szerepének megítélése.

– Dolgozhat-e az apa az otthon töltött idő alatt?

Igen, a magyar családtámogatás is megengedi a munkavégzést, és többen dolgoznak is a gyerek gondozása mellett. Számunkra az volt a lényeges, hogy az apa legyen az elsődleges személy, aki otthon van a gyerekkel. Az azonban általánosságban igaz, hogy az apa munkája ebben az időszakban jelentősen csökkentett mértékű.

– Magyar, de külföldön élő családok beletartoznak-e a mintába?

Kiindulópontunk az volt, hogy a szülő magyar kulturális háttérrel rendelkezzen, de a vizsgálatot nem kötöttük szigorúan magyarországi tartózkodáshoz. Találkoztunk néhány olyan esettel, amikor a család az édesanya kedvező munkalehetősége miatt költözött külföldre hosszabb-rövidebb időre, vagy vegyes pár esetében külföldön született a gyermek, és az apa ott töltötte a szülői szabadságot. Ilyen esetekben az édesapa „hivatalosan" otthon van, viszont nem vehet igénybe magyar családtámogatást.

– Milyen hosszú az az időszak, amelyet az édesapa otthon tölt?

Felső határt semmiképpen sem szerettünk volna meghatározni, így mintánkban szerepel olyan édesapa is, aki 11 évet töltött otthon a gyermekeivel. Egy – végül 3 hónapban meghatározott – minimum időintervallumot viszont szükségesnek tartottunk, amely alatt az apa már nem csupán „átmenetinek" érezheti a feladatokat.

A fenti kérdések tisztázását követően a mintánkat így határoztuk meg: olyan magyar édesapák, akik gyermekük születését követően valamely időszakban legalább 3 hónapot otthon maradtak, miközben az édesanya munkát végzett.

A célcsoport elérése

Látható, hogy célcsoportunkról igen kevés adat áll rendelkezésre, elérhetőségükkel kapcsolatos adatbázis pedig egyáltalán nem létezik. Így igyekeztünk a számunkra elérhető csatornák minél szélesebb körét felkutatni. Ez jelentette egyrészt az interneten elérhető apacsoportokat és apafórumokat; felvettük a kapcsolatot több apabloggerrel, felkerestünk apaklubbokat, a védőnői hálózatot, kapcsolódó kiadványok szerkesztőit, nagycsaládos szervezeteket, illetve olyan cégeket, amelyeknek gyermekes férfi munkavállalói a kötelező törvényi juttatásokon kívül valamilyen többletjuttatásban részesülnek, végül saját ismerőseinken keresztül – hólabda módszerrel – kerestünk interjúalanyokat. Az alacsony előfordulás mellett munkánkat tovább nehezítette, hogy lényegében egy elszigetelt jelenség-

ről van szó. Pontosabban maguk az édesapák elszigeteltek abban az értelemben, hogy tipikusan nem ismernek más, hasonló helyzetben lévő apát.

Végül 26 interjúalannyal sikerült felvenni a kapcsolatot. Az interjúk 1,5–2 órásak voltak, a legépelt interjúk anonim módon kerültek feldolgozásra, elemzésünkben az interjúalanyok jelölése számozással történt. A mintánk sok tekintetben fedte a korábban is ismert jellemzőket,[13] így a mi mintánkba végül főleg budapesti (vagy Budapest környéki) édesapák kerültek, többségük felsőfokú végzettségű, azonban tudatosan törekedtünk arra, hogy végzettség tekintetében változatosabb legyen a mintánk, s ez az interjúalanyok egyötödénél teljesült is.

Motivációk

Tanulmányunk második célkitűzése, hogy bemutassuk, mi motiválja a családokat arra, hogy ezt a lehetőséget válasszák? Milyen egyéni stratégiák léteznek, illetve melyek lehetnek mégis közös kapcsolódási pontok – ha vannak ilyenek – a döntési szempontok között?

Az édesapa munkahelyével, munkájával összefüggő okok

Az interjúkból jól kirajzolódik, hogy az apák vagy egy külső tényező, egy kialakult helyzet hatására, vagy pedig erős belső motiváltságból (mely eredhet az apa személyiségéből vagy a korábbi élettapasztalatából) választják ezt a lehetőséget.

Az édesapák többsége arról számolt be, hogy a gyermeke születése idején nem volt elégedett a munkájával. Vagy egyszerűen *csak unta* már azt, amivel foglalkozott, nem igazán szerette, így könnyű szívvel hagyta ott munkahelyét. „Elég volt csak arra gondolni, hogy úristen, most bent ülnék vagy bent masíroznék, vagy bent hallgatnám azt, ami ott bent van, és akkor rögtön energikusabban porszívóztam." (1)

Egyesek amúgy is *váltani* szerettek volna, esetleg éppen *aktív álláskeresésben* voltak, s az otthonmaradás jó alternatívának bizonyult. Volt, aki tudatosan döntött úgy, hogy két munkahely között valami mást csinálna. „Egy kicsit úgy besokalltam attól a munkától, és váltani szerettem volna, és jól jött pont ez a kis szünet nekem." (6)

[13] Gregor Anikó: A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök a 2000-es években Magyarországon, *Socio.hu: Társadalomtudományi Szemle*, VI. évf., 2016/1, 89–111.

Többen számoltak be arról, hogy már nem nyújtott kihívást számukra az aktuális munkájuk. „Nekem is úgymond kapóra jött a *kiégés* elleni orvosság." (13) Volt, aki már hosszabb távon is *egészen másféle* munkát szeretett volna végezni a korábbiaknál. „Lehet, hogy alkalmatlan vagyok ekkora hierarchiában való mozgásra." (7)

A *karrierválság* nem csupán belső, hanem sok esetben külső kényszerből is adódik, ilyen például az *előmeneteli lehetőség hiánya* vagy egy általános *szakági válság*. „Jött 2008, ami, ugye egy visszaesés volt itt a magyar gazdaságunkban, és ez az asztalosipart fokozottan érintette." (4) A munkában való megtorpanást okozhatta egész egyszerűen egy aktuális *projekt vége* is.

Az otthon töltött időszak ugyanakkor *lehetőség* is egyrészt valami új – például *magánvállalkozás* – kipróbálására, gyakorlatilag kockázat nélkül, hisz amennyiben mégsem indul be, megmarad a lehetőség a korábbi munkába való visszatérésre. „És akkor azt gondoltam, hogy milyen jó lesz, elmegyek GYES-re, meglátom, hogy hogy működik, ha csak a maszekot csinálom […], és ha nem, akkor van egy visszaút." (8) Mások lehetőséget láttak továbbtanulásra, új szakmához kapcsolódó *átképzés*re.

Az édesapák belső motivációi

Az apa igénye a gyermeknevelésben való aktív részvételre már nem feltétlenül vezethető vissza konkrét okokra. Az egyik édesapa például csak egész egyszerűen *ki akarta próbálni*, hogy milyen „részt venni ebben a dologban, és megtapasztalni, hogy hogyan működik ez az egész" (13), még annak árán is, ha ez a *munkahely elvesztésével* is jár: „Nem merült fel, hogy én oda visszamehessek. […] Nem, ez megerősített abban, hogy rossz cégnél dolgozom, mind a két esetben." (19). Volt, aki annyira fontosnak tartotta ezt a célját, hogy előre így tervezett: „Úgy kerestem állást, hogy az állásinterjún is mondtam, hogy GYED-re fogok majd menni valószínűleg egy év múlva, egy fél évre" (11).

A megkérdezett édesapák többsége számára természetes, hogy ha gyereket vállal egy pár, akkor az apa is *vegye ki abban aktívan a részét*. Ahogy az egyik interjúalanyunk mondta: „ha az ember már gyereket csinál, akkor így vegye komolyan a dolgot"(19). Az otthon töltött idő ugyanakkor egy szorosabb viszonyt, *intenzívebb kapcsolatot* eredményez a gyermekkel.[14] Többen úgy álltak

[14] Hasonló eredményekre jutott: Murinkó Lívia: Gyermekgondozási munkamegosztás és a nemi szerepek megítélése, in Spéder Zsolt (szerk.): *A család vonzásában – Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére*, Budapest, KSH Népességtudományi Kutatóintézet, 2014, 177–216.

hozzá ehhez a kérdéshez, hogy nekik a gyerek az első, akár a karrierlehetőségekkel összevetve is, számukra a gyerekkel töltött *minőségi idő* pótolhatatlan.[15] „Én nagyon sokat akartam a gyerekeimmel lenni, és meg is kaptam." (7)

Volt, aki – bár nem elsődlegesen, de – azért is választotta az otthonmaradást, mert már nagyon szeretett volna gyereket, s mivel az *későn érkezett*, nem tudta, lesz-e erre később lehetősége. Volt olyan édesapa is, aki kihívást látott az otthoni feladatokban, egy olyan *projekt*et, amelynek sikeres teljesítésével be tudja bizonyítani, hogy nem csupán a nők alkalmasak erre a feladatra: „*challange, challange, challange,* tehát hogy ezt már meg tudom csinálni, viszont például nem tudom elképzelni, hogy az első másfél évben ott lettem volna, amíg szopizott a gyerek." (23)

Az édesanya munkahelyi körülményei, munkához való viszonya

A gyermekkel kapcsolatos döntéseket azonban természetesen nem lehet csupán az egyik szülő szemszögéből vizsgálni. A továbbiakban sorra vesszük az édesanyákhoz kapcsolódó tényezőket.

A vizsgált családok esetében jellemző kiindulási pont volt, hogy az édesanya számára „*jött egy lehetőség*". Ez lehetett már egy tudatos *karrierváltás* következménye, olyan esetben, mikor az anya tudta, hogy korábbi munkahelyére nem tud visszamenni, és a bizonytalan jövő miatt elfogadott egy jónak tűnő, biztos állást. Szintén a *biztonság*ot nyújtotta ez a lehetőség annál a családnál, amelyben gyakorlatilag pályakezdők voltak a szülők, ebben az esetben azonban az egész család anyagi biztonsága volt a döntő érv. Olyan is előfordult, hogy egész egyszerűen *szakmai* szempontból volt visszautasíthatatlan az ajánlat. „Hát ügyvezető igazgató lehetett egy reklámügynökségnél, tehát a saját főnöke." (8)

Egy jól körülhatárolt típust alkotnak azok a családok, amelyekben az apa otthonmaradása a gyermekkel *egy külföldi munka* kapcsán merült fel. Ez a lehetőség több esetben az anya számára *szakmai* szempontból kiemelten fontos volt, például: „én láttam, hogy ő vágyott mindig erre az irodamunkára […] Miért ne?! Itt az alkalom, próbálja ki." (17) Többségében azonban az *anyagi* előny dominált. „Már az is hihetetlen volt, maga a fizetési ajánlat, amivel kecsegtették akkoriban az embert." (24) Az egyik édesapa a család érdekében még úgy is bevállalta az otthonmaradást, hogy neki munka szempontjából ez a hely-

[15] Hasonló eredményekre jutott: Szczuka Borbála – Nagy Beáta – Tóbiás Ilona – Gulya Fruzsina: A szülők munkavállalásának hatása gyermekeik jóllétére, *Socio.hu – Társadalomtudományi Szemle*, VIII. évf., 2018/4, 92.

zet nem volt kielégítő. „Egyszerűen nem dönthettem úgy, hogy ezt a lehetőséget elveszem a családomtól. Hogy ezt a pénzt […] a család meg fogja keresni […], de nem én." (10)

Az anya korábbi munkahelyére való visszatérés kényszere kevésbé jelent meg interjúalanyaink beszámolóiban. (Ez a probléma jellemzően a gyerek 3 éves korában kerül előtérbe, amikor a GYES lejártával visszamennek dolgozni az édesanyák, ekkor azonban már a gyermek számára általában elérhető az óvodai ellátás.) Egy esetben a munkahely közeljövőben történő megszűnése miatt volt célszerű visszamenni, két esetben a külföldi állása szűnt volna meg az anyának, két esetben pedig az a szempont fogalmazódott meg, hogy jobb, ha az anya nem esik ki olyan sokáig a munkavégzésből.

Speciális esetet képeznek azok a családok, amelyekben az anya korábban *vezetői pozíció*t töltött be az adott cégnél. Ezekben az esetekben viszonylag korán visszavárták az édesanyát, ugyanakkor hosszú távon nem tudták volna fenntartani az adott pozíciót a számára. Ez bizonyos szempontból *kényszer*, ugyanakkor egy *racionális* döntés is, a magas kereset miatt. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy ezekben az esetekben az édesanya személyisége is meghatározó: erős *karrierambíciók*kal rendelkező, *„pörgős"* személyiségű nőkről van szó. „Ő mindig is ambiciózusabb volt, mint én." (20) – nyilatkozta például párjáról az egyik interjúalany. Ezek az édesanyák nehezen is bírták volna otthon hosszabb távon: „Fontos […] a szellemi munkavégzés" (4). „Azt szereti, ha sok ember veszi körül." (20) Így a munkába állást valójában nem élték meg kényszerként.

A vezetői pozíciótól függetlenül is találkoztunk olyan esetekkel, amikor az édesanya hamar *vágyott vissza* a munkába: „látszott, hogy nagyon feldobódott" (19). Volt, ahol a házaspár ezt már előre meg is beszélte otthon: „még szülés előtt úgy gondolta, hogy […] ő szeretne majd dolgozni" (25). Máshol a veszélyeztetett terhesség miatt hosszúra nyúlt otthon töltött idő volt a motiváció. Több helyen pedig már a következő gyermeket tervezték, ezért az édesanya „szeretett volna visszamenni kicsit dolgozni, még a következő gyerek előtt" (16).

Végezetül meg kell jegyezni, hogy az anya munkába állása többször *összekapcsolódik* az apa otthonmaradási vágyával, melyet már előre meg is beszéltek. „A célunk meg a szándékunk már akkor is az volt, hogy felezünk." (19) „Egy percig sem úgy mentünk neki ennek a történetnek, hogy majd az lesz a vége, hogy ő háttérbe, én meg a sikeres." (21) Azaz több szempontot mérlegelve jutottak erre a döntésre.

Anyagi megfontolások

A téma tárgyalásakor talán elsőként merülhet fel az, hogy az anyagiak mennyiben játszottak szerepet a döntésben. Nem véletlenül kerül azonban az elemzés későbbi fejezetébe ez a szempont, ugyanis a válaszokból kapott kép igen összetett, és első feltételezésünkkel ellentétben az anyagi kérdés közel sem annyira meghatározó, mint ahogyan azt gondolhatnánk.

Ahol egyértelműen fontos volt az anyagi szempont, az a *külföldi munkalehetőség*. A külföldi élettel járó otthonmaradást az apák egy része szívesen vállalta, mások nehezen élték meg a munka nélküli életet, és egy idő után valamilyen fizetett vagy önkéntes tevékenységet folytattak. Mindettől függetlenül, a gyermekkel otthon töltött időt igen pozitívan élte meg mindegyik édesapa.

Szintén anyagi szempontból racionális döntés, hogy az apa maradjon otthon, amikor az *anya keres* eleve jobban[16], és ezért ő megy vissza dolgozni: „Mondhatjuk, hogy ő tartotta el a családot akkor is, amikor mind a ketten dolgoztunk […] Egy kicsit olyan volt, mintha ez az én hülye hobbim lenne, hogy gyógyítok." (8) „Az én munkám vitte a pénzt, az övé hál' istennek hozta. […] Teljesen ő volt a családfenntartó." (24)[17]

Több esetben találkoztunk olyan párokkal, amelyek esetében az anyagi megfontolásoknak egyáltalán nem, vagy csupán másodlagos szerepe volt. „Annyira nem központi kérdés ez az anyagi dolog. Valószínűleg azért, mert annyira nem állunk fillérrel kiszámolva, és nem is élünk olyan nagyon nagy lábon, meg talán azért is, mert nincsenek olyan hatalmas igényeink." (13) Ez egyrészt feltételez egy olyan *anyagi tartalék*ot, amely mellett megengedhetik az apa kiesését a munkából. „Anyagi megfontolások szerencsére nincsenek nálunk, mert szerencsére a fogyasztásunk elég visszafogott, és a jövedelmünk meg elég megbízhatóan a fogyasztásunk fölött van." (14) Előfordult, hogy annak ellenére, hogy a férj keresett korábban jobban, az *anya kereset*ből is meg tudtak élni az adott időszak alatt. „Bár rosszabbul járunk anyagilag, de megéri…" (16) Ezek a párok szerencsésnek is tartják magukat, hiszen így „tudott ez egy érzelmi döntés lenni, és nem anyagi döntés" (15)[18]. Úgy vélekednek tehát, hogy ha egy apa otthon szeret-

[16] Lásd még erről: Nagy: Ki áll a sikeres nő mögött?, 128; Neményi Mária: Szülői feladatok és családfenntartás – amikor az anya a fő kenyérkereső, *Socio.hu – Társadalomtudományi Szemle*, VI. évf., 2016/2, 243–263.; Takács: Aktívan törődő apák, 113.

[17] Más megállapításokra jutott: Blaskó Zsuzsa: Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos vélemények változásai, 1988, 1994, 2002 című írásában (*Demográfia*, IXVIII. évf., 2005/2–3, 59–186, 170.)

[18] Hasonló eredményre jutott Petényi (Apák GYES-en, 100).

ne maradni, mert számára ez fontos, akkor – akár a kiadások visszafogása árán is – de meg tudja tenni. Elismerve, hogy „sok ember ezt nem teheti meg" (6).

Mások óvatosabban fogalmaztak. Ők azok, akik szintén az anyagiaktól függetlenül döntöttek az otthonmaradás mellett, azonban az, hogy *meddig* engedhetik ezt meg magunknak, a nő keresetétől, illetve a megtakarításoktól függött. „Hát az egy szempont volt, hogy meg fogunk-e tudni élni. […] De az is csak az időt korlátozta volna, tehát akkor amíg a megtakarítások tartanak, addig…" (19) „Én úgy számoltam, hogy ez nem okozhat problémát." (23) Nem mindenki tudta azonban ennyire könnyen megoldani a biztos anyagi hátteret, volt, akinek komolyabb költségkalkulációt kellett végeznie. „Ki kellett számolni, hogy mennyi pénzből jövünk ki egy hónapban. Megnéztük, hogy ahhoz, hogy meglegyen, a feleségem mennyit tud betenni az ő munkájával, és hogy nekem mennyit kell." (7)

A költségkalkuláció tekintetében az egyik fontos szempont volt a bölcsődei elhelyezés kérdése. Az apa otthonmaradását előtérbe helyezte az is, hogy az anya munkába állása esetén mind külföldön, mind pedig Magyarországon (állami hely hiányában) a magánbölcsőde vagy a bébiszitter igen drága megoldás lett volna.

További összefüggések

A *bölcsődei* ellátás elutasítása ugyanakkor nem csupán költségmegtakarításra vezethető vissza. Az állami bölcsőde esetében vagy nem volt hely sehol, vagy eleve *nem bíztak* meg a bölcsődei ellátásban: „Bevállaljuk azt, hogy kicsit kevesebb a pénzünk, ha megtakarításból is költünk, de úgy bölcsődét nem akartunk." (6) „Nem visz rá a lélek." (19)

Többen eleve *nem szerették* volna intézménybe adni gyermeküket. „Egyikünk se akarta, hogy nagyon gyorsan államosítsák a gyerekünket […] hanem azt akartuk ugye, hogy legyen velünk." (25) Mások túl picinek tartották még a gyermeküket, és amúgy is azt szerették volna, ha 3 éves koráig otthon marad. „Ha lehet, akkor maradjunk otthon 3 évig mindig a gyerekkel […] ez is az a teljesen alapgondolat, […] egyébként nyilván kétévesen be lehetett volna hajítani egy bölcsibe." (23) A külföldre költözők, akiknek egyáltalán nem volt családi segítségük, a kinti szokások ellenére (ott már korán más vigyáz a gyerekre) sem bízták volna szívesen más felügyeletére gyermeküket.

Az *anya egészségügyi* helyzete is megalapozhatta az aktív apai részvételt. Többen beszámoltak arról, hogy a feleség veszélyeztetett terhessége miatt kellett az apának – nagyobb gyerek esetén – hamarabb intenzívebben bekapcsolódni az otthoni feladatokba. „Tehát onnantól kaptam én egy új gellert, és az addig bedobott

apukából lett egy 100%-os háztartásbeli." (22) Egy esetben pedig az anya tartós betegsége miatt a kezdetektől egyértelmű volt az apa fokozott szerepvállalása.

Összegzés

Cikkünkben egyrészt azt próbáltuk bemutatni, hogy egy egyszerűnek tűnő feltevésből kiinduló kutatás is milyen összetettnek tud bizonyulni a gyakorlatban, mennyi tényezőt kell számba venni, hogy vizsgálatunk megfelelő irányba induljon. Másrészt kutatásunk arra vonatkozó eredményeit is be kívántuk mutatni, hogy mi és hogyan motiválta a vizsgált édesapákat kisgyermekükkel való otthonmaradásukban. Összességében megállapítható, hogy az egyes esetek mögött egyéni és társadalmi tényezők változatos kombinációja által jellemezhető stratégiákat figyelhetünk meg.

Bibliográfia

Blaskó Zsuzsa: Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos vélemények változásai, 1988, 1994, 2002, *Demográfia*, IXVIII. évf., 2005/2–3, 59–186.

Collier, Richard: Fatherhood, gender and the making of professional identity in large law firms: bringing men into the frame, *International Journal of Law in Context*, XV. évf., 2019/1, 68–87. DOI: https://doi.org/10.1017/S1744552318000162.

Featherstone, Brid: *Contemporary fathering: Theory, policy and practice*, Bristol, Policy Press & University of Bristol, 2009.

Géring Zsuzsanna – Király Gábor – Nagy Beáta (szerk.): Work-life Balance/Imbalance: Individual, Organizational and Social Experiences. Intersections, *Special Issue of East European Journal of Society and Politics*, II. évf., 2016/3.

Gregor Anikó: A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök a 2000-es években Magyarországon, *Socio.hu: Társadalomtudományi Szemle*, VI. évf., 2016/1, 89–111. DOI: https://socio.hu/uploads/files/2016_1/gregor.pdf.

Johansson, Thomas – Andreasson, Jesper: *Fatherhood in Transition Masculinity, Identity and Everyday Life*, London, Palgrave Macmillan, 2017. DOI: https://doi.org/10.1057/978-1-137-58953-8.

Makay Zsuzsanna – Spéder Zsolt: Apaság: A férfiak gyermekvállalása és családi szerepei, in Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2018: Jelentés a magyar népesség helyzetéről*, Budapest, KSH Népességtudományi Kutatóintézet, 2018, 65–82.

Murinkó Lívia: Gyermekgondozási munkamegosztás és a nemi szerepek megítélése, in Spéder Zsolt (szerk.): *A család vonzásában – Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére*, Budapest, KSH Népességtudományi Kutatóintézet, 2014, 177–216.

Nagy Beáta: Ki áll a sikeres nő mögött?, *Socio.hu – Társadalomtudományi Szemle*, VI. évf., 2016/2, 117–141. DOI: 10.18030/socio.hu.2016.2.117 .

Neményi Mária: Szülői feladatok és családfenntartás – amikor az anya a fő kenyérkereső, *Socio.hu – Társadalomtudományi Szemle*, VI. évf., 2016/2, 243–263. DOI: 10.18030/socio.hu.2016.2.224.

OECD: *Walking the tightrope: Background brief on parents' work-life balance across the stages of childhood*, Paris, OECD, 2016.

OECD: *The Pursuit of Gender Equality: An Uphill Battle*, Paris, OECD, 2017. DOI: http://dx.doi.org/10.1787/9789264281318-en.

OECD Social Policy Division: *PF2.1. Parental leave systems. OECD Family Database*, Paris, OECD, 2019, https://www.oecd.org/els/soc/PF2_1_Parental_leave_systems.pdf.

Petényi Sára: Apák GYES-en – racionális döntés?, in Bezsenyi Tamás – Demeter Endre – Horzsa Gergely – Meixner Boglárka – Petényi Sára – Szekeres Bertold (szerk.): *Kötetlen. Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium tanulmánykötete*, Budapest, ARTSZ, 2013, 99–112.

Spéder Zsolt: Ellentmondó elvárások között…. Családi férfi szerepek, apaszerepek a mai Magyarországon, in Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné (szerk.): *Szerepváltozások*, Budapest, TÁRKI, 2011, 207–228.

Szczuka Borbála – Nagy Beáta – Tóbiás Ilona – Gulya Fruzsina: A szülők munkavállalásának hatása gyermekeik jóllétére, *Socio.hu – Társadalomtudományi Szemle*, VIII. évf., 2018/4, 70–96. DOI: 10.18030/socio.hu.2018.4.70.

Szikra Dorottya: Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberális demokráciában, in Bozóki András – Füzér Katalin (szerk.): *Lépték és irónia,* Budapest, L'Harmattan, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2018, 219–240.

Takács Judit: Aktívan törődő apák Magyarországon, *Szociológiai Szemle*, XXVII. évf., 2017/3, 104–126.

FEHÉR BORÓKA – VÁLYI RÉKA

MIRE (IS) JÓ A KUTATÁS?

A szociálismunka-kutatás új eszközei a képzési programban

Bevezetés

A szociálismunka-kutatások szerte Európában intenzív fejlődésnek indultak, fontosságuk mindinkább elismert. Mind a gyakorlati munka megalapozása, mind a beavatkozások eredményeinek monitorozása fókuszba kerül a kutatások során. Az egyes programok számszerűsíthető mutatói, indikátorai mellett kliensek tapasztalatainak, hangjának kihangosítása is nélkülözhetetlen többek között a hatásvizsgálati eljárások esetében. Egyetemek szociálismunkás-képző műhelyei egyre inkább élére állnak ennek a fejlődésnek, vállalják a katalizátorszerepet a folyamatban. Kutatásaikban, illetve a képzések átalakításával is reagálnak a tendenciára. Mindez egy másik innovatív folyamattal – a kutatásmódszertanok megújulásával – jár együtt a szociálismunka-kutatás területén is. Egyrészt a participatív kutatási metódusok,[1] előtérbe kerülése, másrészt a kvalitatív módszertanok[2] virágzása számos új lehetőséget teremt a segítő tevékenységek monitorozására, értékelésére, hatásvizsgálatok és alapkutatások végzésére.

A KRE SZMDI képzési modelljének változása

Egyetemünk szociálismunkás-képzési programjában a hallgatók két féléven keresztül kötelező kurzus keretében ismerkednek a kutatás módszertanával a szociális professziók terén. Korábban a program elsősorban a kvantitatív módszerekre helyezte a hangsúlyt, és a hallgatók nagy elemszámú kérdőíves kutatások adatfelvételébe kapcsolódhattak be. Az évek során azonban a Szociális Munka és Diakónia Intézet (SZMDI) munkatársai átalakították a tananyagot, előtér-

[1] Lásd: P. Reason – H. Bradbury (Eds): *The Sage Handbook of Action Research: Participative Inquiry and Practice*, London, Sage Publications, CA, 2008.

[2] Lásd: Fehér Boróka: A narratív segítő beszélgetés, *Esély*, 2010/3, 66–88; Vályi Réka: A legfontosabb változás – The Most Significant Change. Új hatásmérő módszer a láthatáron, *Párbeszéd*, 2018/4.

be helyezve a kvalitatív metódusok átadását, a hallgatókkal közösen végzett kutatások pedig a terepgyakorlati helyszínek, szociális ellátást nyújtó intézmények szakmai munkájához kapcsolódtak. Diákjainknak ezáltal lehetőségük nyílik az empirikus kutatások teljes megvalósításában részt venni, a kutatási dizájn megtervezésétől a kutatási kérdések megfogalmazásán, a módszertan kialakításán keresztül az adatfelvételeken át a kutatási jelentés kidolgozásáig. A kutatási eredmények disszeminációjára tudományos konferencián is sor került már. Az ily módon elsajátított tudást, módszereket és szkilleket a hallgatók a kurzusokon felül saját szakdolgozatuk kutatási projektjeiben is hatékonyan tudják hasznosítani. A tudományos kutatás ily módon – a nemzetközi trendeknek megfelelően – nálunk is a szociális professzió részévé válhat már a képzés során. Emellett kutatási eredményeink esetenként hozzájárulhattak a szakma, és a szakmapolitika fejlesztéséhez is. Természetesen az átalakítás nem egyik napról a másikra történt, sokkal inkább egy többéves folyamatként tekinthető, amelyben maguk az oktatók is átformálódtak, és a teammunka eredményeként egyre több módon tudták érvényesíteni a tapasztaltakat a képzésekben.

Partnerségek

Nagy hatással voltak a tantárgyfejlesztésekre azok a nemzetközi tapasztalatok, amelyeket az ERIS-szel (*European Research Institute of Social Work*) való együttműködés során szerezhettünk. Az ERIS a KRE csehországi partnerintézménye, az Ostravai Egyetem koordinálásával jött létre, és különböző európai szociálismunkás-képző felsőoktatási intézményeket tömörít. A cél a szociális munka kutatásának fejlesztése, többek között nemzetközi kutatási projekteken keresztül, valamint a szakma elméletének és gyakorlatának alakítása, jó gyakorlatok cseréje[3].

A szervezetben megismert jó gyakorlat implementációjaként hallgatóink számára saját szakdolgozati kutatásukat bemutató workshopot indítottuk, ahol interaktív formában, a közös tanulás módszerét is felhasználva készülhetnek fel.

Az együttműködés további eredménye, hogy intézetünk is részt vesz a 2020 tavaszán induló *„Value Building in Social Work Education”* kutatási projektben,

[3] Az együttműködés keretében 2017 őszén intézetünkben járt az Ostravai Egyetem egyik munkatársa, Eliška Černá, és a részvételi akciókutatásról tartott nagy sikerű előadást, melyre más képzőintézmények hallgatóit és oktatóit is elhívtuk. Ezt követően 2018 tavaszán az SZMDI több oktatója és hallgatója is részt vett a szervezet „Spring School” (tavaszi hallgatói konferencia) rendezvényén, ahol Dr. Černá felkérésére hallgatóink bemutatták saját közösségszervező tevékenységüket.

mely a VisegradFund támogatásával valósul meg, s melybe hallgatóinkat is szeretnénk minél jobban bevonni.

Kutatási projektek

Tanulmányunkban néhány konkrét példán keresztül szeretnénk rávilágítani arra, hogyan valósult meg az előző félévek során a szociálismunka-kutatás a partnerszervezetekkel együttműködésben, miképp vettek részt hallgatóink egyénileg és/vagy csoportosan egy-egy szociális intézmény vagy projekt kutatásában, és hogyan tudtuk, tudták a tudományos eredményeket saját tanulmányaikban, munkájukban hasznosítani.

Lakáséletút-kutató szeminárium

A *Társadalompolitika* és *Társadalomismeret* kurzusok során elsajátított elméleti tudásanyag gyakorlati, egyéni élettörténeteken keresztül történő megismerését célozta a *Lakáséletút-kutató szeminárium*[4]. A kurzust az SZMDI bármely hallgatója felvehette, így voltak első, másod- és harmadévesek, nappali (zömében fiatal, pályakezdő) és levelező tagozatos (akik közül többen már évek, akár évtizedek óta segítőként dolgoznak) hallgatók is. A kutatószeminárium tagjaiként a résztvevők közösen bepillanthattak egy projekt valamennyi megvalósítási szakaszába: kis- és nagy csoportokban közösen dolgoztuk fel a releváns szakirodalmat, melynek alapján kutatási kérdéseket állítottunk össze hét témakörben, ezeket interjúvázlattá alakítottuk, majd minden hallgató készített és le is gépelt egy interjút. A kutatás disszeminációjaként a hallgatók a Magyar Szociológiai Társaság éves konferenciáján a Tér-Település-Társadalom Szakosztály programja keretében előadást tartottak.

A résztvevők összesen 27 életútinterjút készítettek, általuk választott alanyokkal – annyi kikötéssel, hogy olyan emberekkel kellett beszélgetniük, akik életük során már legalább kétszer változtattak lakhelyet. A hallgatók a megismert életutak alapján három csoportban folytatták az interjúk elemzését: a lakástulajdonlás, illetve bérlés előnyeit és hátrányait, problémáit és kockázatait; valamint a lakással kapcsolatos érzelmi viszonyulást, az otthon fogalmát próbálták értelmezni. Az elemzés több eredménye mellett fontos generációs különbségeket is

[4] A szemináriumot Teller Nóra, a Városkutatás Kft., illetve Kőszeghy Lea és Koltai Luca, a Habitat for Humanity Magyarország két munkatársának bevonásával tartottuk.

a felszínre hozott: az idősebb korosztálynak markánsan eltérő véleménye és tapasztalata volt a lakhatással kapcsolatban, mint a fiatalabb generációknak. A következő, a záró kutatási jelentésben szereplő részlet erről a generációs különbségről számol be.

„Én vagyok az úr a háznál" Az 50 év felettiek társadalmi és lakhatási tapasztalatai[5]

50 év feletti lakástulajdonos interjúalanyaink jellemző gondolatait, az általuk 30-40 év alatt szerzett lakáspiaci tapasztalatokat mutatjuk be ebben a fejezetben, illetve azt, hogyan látják ők ingatlanuk jelenlegi értékét, hogyan befolyásolja a tulajdon jövőbeni terveiket? Miért fontos az 50 év felettiek számára a lakástulajdon?
[…]
Interjúinkból is láthatóan magánéletükre kihatott a 8 órás állami munkahelyen eltöltött idő után vállalt pluszmunka, a városokba költözés miatt sokan távol kerültek természetes támaszaiktól, szüleik-nagyszüleik segítségére (pl. lakhatásban, gyermeknevelésben) alig számíthattak. A sok feszültség, a túlmunka a családok szakadásához vezetett. Sokak életére jelentősen hatott a terjedő alkoholizmus is, amely a magyar társadalom tizedét személyesen érintette. A válások számának erőteljes növekedése miatt a társadalom egysége, a család aprózódott, a személyes biztonság csökkent, az egyéni kockázatok nőttek.

„… úgy voltam, hogy inkább a férjem vigyen minden mozgathatót, és a ház maradjon, még ha a földön alszunk is, ha a ruhánk is ott lesz, az se érdekelt volna, csak a ház maradjon meg. … A lakáshitelem, amivel a férjem kifizettem váláskor, az forint alapú… az is úgy volt a válásom után, hogy kifizessem a férjemet, hitelre volt szükségem. Kiszámoltam, hogy 3 millió forintot vettem ki, és ha 27 ezer forintjával végigfizetem, akkor valami 5 millió, 800 ezret fizetek vissza. Akkor nagyon el voltam keseredve, hogy még a saját részemet is kifizetem…" (56 éves nő)

Szintén visszatérő jellegzetesség az interjúkban, hogy sokaknak egész élete munkája fekszik a megszerzett tulajdonban, emellett csekély lehetőségük volt

[5] Részlet az elkészült kutatási összefoglalóból. A szerzők: Kalla Lilla és Krámer Erzsébet (másod-, illetve harmadéves hallgatók).

arra, hogy félretegyenek, saját biztonságukra, kockázataik csökkentésére, vagy életük-egészségük megóvásának biztosítására. Olykor még kevés megtakarításukat is feláldozták az ingatlanok karbantartására.

„Életbiztosításom volt 15 évig, és pont a nyugdíjnál járt le [sic] körülbelül. Már, ugye, 15 évig tartott, és körülbelül egymillió, … amit kaptam. … Ez, ami volt megtakarítás… az elköltődött a szüleim által megörökölt hétvégi kertecskére házikóval, azt kellett javítani, ötvenéves volt, egerek szaladgáltak [benne], *a tető beszakadt, meg a szerelőaknába bele is estem, a konyhafal penészes volt, és fölfagyott a zuhanytálca. És azt mondtam, ezt nem lehet tovább tartani… Hát ez lett felújítva, és nem maradt semmi pénz csak a nyugdíj."* (63 éves nő)

Sokan nem terveztek semmilyen megtakarítást, a legidősebb korosztály nem ismeri/igényli ezeket az eszközöket, egyfajta fatalista hozzáállással elutasítják az egyéb, likvid megtakarítási formákat:

„Megtakarításom sincs. Szoktam mondani a lányoknak, imádkozzatok néha értem, hogy ne haljak meg, mert nektek köll eltemetni. Úgyhogy nincs egy fillérem se." (67 éves nő)

A tulajdon mellett szóló egyik legfontosabb érv számukra, hogy többségük albérlőként maga is megtapasztalta a kiszolgáltatottságot, azt, hogy a lakást kiadók dönthettek arról, kinek adják ki a bérleményt, és abban meddig maradhatnak. Ez tapasztalat/kockázat a bérlésről egyértelműen a tulajdon melletti elkötelezettségüket erősíti.

„2000-ben kénytelen voltam Budapestre költözni a gyermekeimmel, mert a házasságom megromlott, és a faluban nem volt munkalehetőség. Először azért nem találtam albérletet, mert három gyermekem volt. A következő probléma a háromhavi kaució letétele volt, volt olyan eset, amikor én kaptam volna albérletet, ha a gyermekeimet intézetbe adom." (53 éves nő)

Mivel életük legjelentősebb befektetése a tulajdonukban álló ingatlan, családon belül is nagyon fontos értéknek tekintik. Tisztában vannak azzal, hogy évtizedek munkája és megtakarításai révén lettek tulajdonosok, és fontos cél számukra, hogy a megszerzett lakást gyermekeik számára megőrizzék, továbbadják. Ezek az intergenerációs transzferek segítséget adnak gyermekeiknek az életkezdéshez:

„A mai magyar gazdasági viszonyok ismeretében… a fiataloknak nagyon kevés lehetősége van önálló életet kezdeni, szülői segítség nélkül. A lakáshoz jutás szinte lehetetlen, mivel olyan feltételeket szabnak, ami nem mindig teljesíthető. Azt gondolja, hogyha külföldre költözik, és ott vállal munkát, segítségére lehet a fiának." (53 éves nő)

Motívumaikban megjelenik az önfeláldozás, amikor valaki – mint fenti példánkban – idő előtt átengedi lakását gyermekének, ennél is gyakoribb azonban, hogy a lakást, mely jellemzően legértékesebb vagyontárgyuk, családjuk fenntartására is próbálják hasznosítani. A lakás egyeseknél, a piaci lehetőséget felismerve, tartós jövedelemforrás (miközben maguk inkább rosszabb viszonyok közé költöznek). Vannak azonban olyanok is, akik először ismeretségi körön belül, a bevétel kiegészítéseként egy részt adnak ki, de később a teljes lakás kiadásával ez a forma állandósul.

„Egy ismerősömnek a fia nősült, nem tudtak hová menni. Először csak részben adtam ki [a lakást]*, a kisszobát fenntartottam magamnak, bepakoltam eztazt. Aztán mondták, hogy nekik kellene a kisszoba is, és kiadtam az egészet. Jó döntés volt, mert hát nem állt üresen az a rész, meg hát volt ott valaki velünk…."* (56 éves nő)

Vagyis, miközben albérlőként még saját tulajdonra vágynak, szükség esetén, tulajdonossá válva ők is a lakáskiadó szerepébe bújnak, ha abból anyagi hasznuk származik, tehát a szerepek idővel – albérlőből tulajdonos, majd bérbeadó – felcserélődnek.

Hasonlóan fontos szempont e korosztály számára, hogy a lakásra mint cserealapra tekintenek, amelynek átadásával életvégi lakhatásukat, ápolásukat szeretnék ellentételezni – így minden erejükkel törekszenek tulajdonuk megtartására:

„… nem szeretnék öregotthonba menni. Ki tudja, hogy az ember hogy öregszik meg, betegszik meg, s akkor csak jó, ha az embernek van valamije, amiért eltartják." (67 éves nő)

Bármilyen értékes azonban a lakás-/háztulajdon, szót kell ejtenünk a terhekről is, főképp, mivel a többség az ismertetett lakáspolitikai előzmények miatt tulajdonos, de épp ezért saját maga viseli az ingatlannal járó kockázatokat, költségeket is. Az ingatlanok avulása jelentős pénzügyi terhekkel jár, hiszen karbantartásra, állagmegóvásra számítások szerint az értékének évente 2-3%-át

kell rákölteni. Interjúalanyaink többsége saját lakástulajdonában él, kevesen voltak, akik egy-egy nyaraló, vagy esetleg másik ingatlan tulajdonosaként pénzügyi befektetésként kezelik lakásukat. […] A lakásértékesítés/-fenntartás kapcsán felmerülő anyagi problémák gyakoriak, hiszen a lakástulajdonosok mintegy 20-25 százaléka szegénynek minősül. Ugyanakkor az ingatlanpiacon a keresletre nincs ráhatásuk, és ha a család már nem él együtt az ingatlanban, a kihasználatlan, nagyobb méretű tulajdont valószínűleg csak veszteséggel lehet értékesíteni. Ez pedig sok tulajdonost visszatart az eladástól.

„… egy ház áráért tudom eladni ezt a dupla nagyságú, házat, és akkor még a hitel maradékát, ha kifizetem, meg ügyvédi költség… akkor már csak egy kis rossz valamit tudnák [sic] *venni érte, azért meg nem szabad odaadni."* (56 éves nő)

Jelentős problémát okoz az idősebb korosztálynak, hogy sokszor alacsony nyugdíjból, egyszemélyes háztartásban kéne fenntartani a lakást, ezért elmarad a lakás karbantartása, avul és értéktelenebbé válik az ingatlan.

„De én erre már nem költök, mert nincs is miből, de ha tehetném, akkor sem költenék rá, mert egyedül vagyok, és nekem ez így pont elég." (71 éves nő)

A lakás rezsiköltségének/hiteltörlesztésének előteremtése többek számára megterhelő:

„14 fokon vagyok télen, hogy ki tudjam fizetni a rezsit meg a gázszámlát… Ó… hát inkább nem eszek… inkább nem eszek, és akkor föl tudom tartani. Azt ki kell fizetni." (67 éves nő)

Interjúinkból kiderült, hogy bár áldozatok árán, de az 50 év feletti korosztály számára – az állami lakásépítés előnyeit az 1960 és 1985 közötti időszakban kihasználva – szinte mindenkinek lehetősége nyílt saját lakástulajdon szerzésére. Természetesen könnyebb volt ez a városokban, ahol az állam volt a beruházó, és ahol vagy az állam, vagy a nagyvállalatok révén sokan hozzájuthattak tanácsi lakásokhoz. A vidékieknek lényegesen rosszabbak voltak a lehetőségeik, ők szinte kizárólag magánerőből tudtak építkezni (kivéve a vidéki városok állami lakótelepeit!), őket az állam elsősorban kedvező hitelekkel segítette.

Nők hajléktalan élethelyzetben

A szociális munkás szakos hallgatók a képzés ötödik félévében hallgatják a *Szociális munka hajléktalan emberekkel* kurzust, illetve ekkor vesznek részt terepgyakorlaton valamely, általuk választott hajléktalanokat ellátó intézményben. 2017 őszén a kurzus részeként külön blokkban foglalkoztunk a hajléktalan nők problémáival és a számukra létrehozott ellátásokkal, majd 2018 tavaszán angol nyelvű, Erasmus+ hallgatók által is felvehető, saját hallgatóinknak pedig szabadon választható kurzus keretében kimondottan a hajléktalan élethelyzetben élő nőkkel kapcsolatos kérdéseket jártunk körül.[6]

A hallgatók több életútinterjút is megismertek és közösen feldolgoztak, így próbáltuk közösen megérteni, hogy van-e a hajléktalan nők történeteiben a férfiakétól markánsan különböző tapasztalat. Ezek alapján hipotéziseket állítottunk fel, melyeket interjúvázlattá alakítottunk. Minden hallgató önálló interjút készített egy hajléktalan élethelyzetben élő nővel – akit akár a terepgyakorlat során ismert meg, akár más módon választott. A feldolgozó szemináriumon nagy csoportban osztották meg egymással a hallgatók tapasztalataikat, és reflektáltak egymás interjúinak tanulságaira. Annak ellenére, hogy az életútinterjú/mélyinterjú a szociális munka eszköztárának egyik alapja, több hallgató is jelezte, hogy ez az interjú volt az első valódi mélyinterjú, amelyet életében (akár a képzés, akár munkája során) készített – ennek hatására is döntöttünk úgy, hogy az SZMDI szociális munka tanterv felülvizsgálatakor az interjúkészítésre is nagyobb hangsúlyt fektetünk.

Az angol nyelvű kutatószeminárium módszertani alapjaként a résztvevői megfigyelést választottuk, melyet azok a nemzetközi hallgatók is meg tudtak valósítani, akik nem beszélnek magyarul, így nem tudtak beszélgetést kezdeményezni a hajléktalan élethelyzetű nőkkel vagy az őket támogató segítőkkel. A résztvevői megfigyelés módszertanát egy gyakorlatorientált, szociális programokat megvalósító szervezetek számára kidolgozott útmutató[7] alapján állítottuk össze – a hangsúly így a felhasználhatóságon, az eredmények szakmai munkába

[6] A kurzusok programjának kidolgozásában és a beszélgetések vezetésében segítségünkre volt Kovács Ivetta, a Menhely Alapítvány munkatársa (lásd Fehér Boróka – Kovács Ivetta: Különbségek és hasonlóságok. Hajléktalan helyzetű nők és férfiak összehasonlító vizsgálata a 2016. február 3-ai adatfelvétel alapján, *Esély*, 2018/6, 75–106.). A Menhely Alapítvány a főváros egyik legrégibb, hajléktalan embereket támogató civil szervezete, amely évek óta fogadja hallgatóinkat intézménylátogatásra, szakmai gyakorlatra. Az alapítvány koordinálja továbbá 1999 óta a hazai legszélesebb körű éves országos kutatást hajléktalan emberek körében, amely az elméleti oktatás egyik pillérét jelenti.

[7] Lásd M. Skovdal – F. Cornish: *Qualitative Research for Development – A guide for practitioners*, Rugby, UK, Practical Action Publishing, 2015.

építésén volt. A kutatás fő kérdése, hogy mennyire adaptáltak a hagyományosan férfiak számára kialakított szolgáltatások a hajléktalan élethelyzetű nők speciális szükségleteire. A hallgatók egy általuk választott intézményben végeztek több alkalommal résztvevői megfigyelést, amelyről naplót vezettek – a megfigyelés szempontjait közösen állítottuk össze.

Veleszületetten mozgássérült személyek önrendelkező élete

2018 szeptemberében a *Társadalomtudományi kutatás módszerei* kurzus keretében – a fent vázolt képzési program átalakítási folyamat részeként az SZMDI és a MEOSZ[8] együttműködésében kutatási projektbe kezdtünk, melynek célja a szövetség egyik kiemelten fontos policy tevékenységének megalapozásaként megismerni a fiatal mozgássérült személyek önálló életvitellel kapcsolatos hétköznapi megélését. Ehhez az első szemeszter során narratív életútinterjúkat készítettünk a hallgatókkal együtt, amelyek fókusza az önálló élet volt, ezen a szűrőn keresztül mesélték el az élettörténetüket a megkérdezettek. Szintén a hallgatókkal készítettük el a következő félévben egy interjú elemzését a hermeneutikai esetrekonstrukciós módszer felhasználásával.

Összesen 19 interjú készült, ebből 18 interjút veleszületett vagy kora gyerekkorban mozgáskorlátozottá vált személlyel, míg további egy interjút felnőttként balesetben mozgáskorlátozottá vált személlyel vettünk fel.

Az interjúalanyok toborzását a MEOSZ saját tagjai között végezte, ők „közvetítették" az elérhetőségeket a hallgatóknak. Ebből adódóan kutatásunkban – a MEOSZ definíciójához igazodva – mozgáskorlátozottnak tekintettük azt a személyt, aki „olyan fizikai akadályozottsággal él, amely számos egyéb akadállyal együtt korlátozhatja a teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását. Ezen akadályok együttesen gyakran eredményezik a mozgáskorlátozott személyek társadalmi kirekesztettségét – többek között – a köz- és magánszolgáltatásokhoz való egyenlő esélyű hozzáférés, így a közösségi közlekedés, az egészségügy, az oktatás, a család, a kultúra és a sport, a szabadidő, de például a munkavállalás területén is". A következőkben bemutatott esettanulmány tanúskodik az önálló életvitelt segítő és gátló tényezőkről.

[8] Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége – hazánk egyik legnagyobb közhasznú civil szervezete, mely a mozgássérültek érdekeinek képviseletével és védelmével foglalkozik. www.meosz.hu.

Helykeresés
Tamás története[9]

Tamás 1992-ben Sopronban született súlyos mozgásfogyatékossággal, fél évig nem engedték haza a kórházból, édesanyja látogatta. Az édesapja – aki a gyermek születése előtt évekig külföldön dolgozott, a születés után elhagyta a családot, édesanyja ekkor öngyilkosságot kísérelt meg, sikertelenül. Az első néhány év során Tamás számos műtéten és kezelésen esett át. Kiskorában édesanyjával és nevelőapjával egy környékbeli faluban élt, ott járt óvodába, majd egy speciális általános iskolába került Budapestre. Informatikai szakközépiskolában, szegregált osztályban tanult tovább. A kollégiumi szobatársaival koncertre, kocsmába jártak, emellett hamis szoftverek árusításával keresett pénzt. A középiskola befejezése után további szakmákat tanult, majd Pécsre került egyetemre, mérnök-informatikus szakra. Az egyetem mellett folyamatosan diákmunkát vállalt és továbbra is üzletelt. Az egyetemet nem fejezte be, 25 évesen hazaköltözött, rokkantsági ellátást igényelt, emellett szegregált és integrált munkahelyeken dolgozott.

A család

Tamás a rendszerváltást követően született egy északnyugat-magyarországi városban. Szülei a késő Kádár-korszakban a mobil, a nyugati értékek felé nyitott, a stabil anyagi háttér megteremtésére koncentráló társadalmi réteghez tartoztak. A házaspárnak az sem jelentett problémát, ha egymástól távol kellett élniük a külföldi munkavállalás miatt.

Tamás születését feltehetően megfelelő anyagi biztonságban, és már közösen várták. Ezért is érhette sokként a családot a veleszületett rendellenesség, amely miatt az újszülöttnek egy fél évig kórházban kellett maradnia. Be kell rendezkedniük az új életmódra, anyja folyamatosan vele volt a kórházban, apja talán újra külföldi munkát keresett, hogy finanszírozhassák a gyógyíttatást. A kórházban töltött idő folyamatos aggódással telhetett, az orvosok sem voltak biztosak a prognózisban. Az apa nem is tudott benne maradni ebben a helyzetben, kilépett a családból. Talán nem tudta felvállalni a megváltozott élethelyzet okozta kihívásokat, vagy nem volt képes elfogadni a fia fogyatékosságát, lehetséges, hogy új családot alapított inkább.

Tamás számára nem jelenthetett ideális szocializációs környezetet a hosszú kórházi tartózkodás, úgy gondolhatjuk, hogy a korai kötődés az édesanyjával nem tudott megfelelően kialakulni, hisz akkoriban nem volt baba-mama

[9] Részlet a kutatási összefoglalóból.

szoba, feltételezhetjük, hogy az édesanyja nem tudott bent aludni vele a kórházban, csupán napközben látogathatta.

Anyja a szülés után hamarosan egyedül maradt Tamással, a nagyszülőkhöz költözött haza a gyermekével. Az apa nem várta meg, hogy fia hazakerüljön a kórházból, hamarabb kilépett a családból.

Az anya teljesen összeomlott az új helyzetben. Nem tudhatta, hogy fogyatékos fia megéri-e a felnőttkort, ráadásul az otthonát is el kellett hagynia, és a szüleihez költözni. Vélhetően az anyagi helyzete is instabillá vált, hiszen munkát nem tudott vállalni. Talán mindez vezetett oda, hogy öngyilkosságot kísérelt meg. Lehet, hogy ő sem tudta elfogadni fia fogyatékosságát. Labilis állapotba került, ami akár egész életében is fennmaradhatott. Elképzelhető, hogy pszichiátriai kezelést is kapott, emiatt talán a nagyszülők nevelték Tamást egy ideig.

Nem sokkal később az édesanyja új párt talált, ami lehetett annak a jele, hogy felépült, de az is lehet, hogy a párkapcsolat lehetővé tette számára a felelősség megosztását. Nándor – gyermekkori barátja, a város ismert vállalkozója – udvarolt neki, hamarosan összeházasodtak. Új család jött létre, kérdés, hogy Tamás számára volt-e benne hely. Közös gyermeket is vállaltak, megszületett Tamás öccse, Pál.

Az új apa kiállt a nevelt gyermeke mellett, szerepet vállalt a fejlesztésében is. A 90-es évek közepén még vidéki nagyvárosokban sincsenek elérhető korai fejlesztő központok. A szülők tanácstalanságukban mind a hagyományos, mind az alternatív gyógyászat minden lehetőségét kihasználják. Rengeteg pénzt költenek kezelésekre, Tamás élete első éveit szinte folyamatosan kórházban tölti. Számára biztosan rengeteg szenvedéssel, fizikai fájdalommal járt a félszáz műtét. Eközben nem tudni, valójában javul, vagy romlik-e az állapota. Nem tudta az átlagos kisgyerekek életét élni, a kórház sajátos rendjéhez kellett folyamatosan alkalmazkodnia. Sokkal közelebb állt a felnőttek világához, mint a kortársaiéhoz. A szülőknek ez minden bizonnyal nehéz időszak volt, aggódtak miatta, nem tudták biztosan, életben marad-e. Ajándékokkal próbálták kompenzálni a megpróbáltatásokat, olyasmiket kapott (pl. egy számítógépet), ami a kortársainak akkoriban még elérhetetlen volt.

Családjával az iskolás kor kezdetétől hétvégente tartotta a kapcsolatot. A fővárosi iskola nagy önállóságot várt tőle, távol került a szülőktől, ami érzelmi eltávolodást is jelenthetett számára a fizikai mellett. Hétvégékre vitték haza a szülei. Testvérével csak ilyenkor találkozott, így feltehetően nem alakult ki közöttük szoros kapcsolat. Irigy is lehetett rá, hiszen Pál otthon élhet a szülőkkel.

Végül, a Budapesten és Pécsen töltött évek után, 2017-ben hazaköltözött a szüleihez. Rokkantsági ellátást igényelt, és megváltozott munkaképességűként dolgozott a végzettségeinek nem megfelelő munkakörben. A párkapcsolat terén kudarcot vallott, egy hétig volt együtt egy lánnyal, ám valószínűleg anyagi okok miatt, a lány szakított vele. Örömet jelent számára, hogy unokaöccse nevelésében részt tud venni. Rendszeresen vigyáz rá, iskolába hordja.

Iskolai karrier

Tamás először a lakóhelyéhez közeli speciális óvodába járt, ahonnan egyenes út vezetett az ország egyetlen mozgássérült gyermekek számára kialakított iskolájába, Budapestre. Már hatévesen külön kellett élnie családjától. Az intézményi lét ismerős lehetett számára, hisz a kórházban is hasonlóan sok szabály és elvárás között élt, kötött napirend mellett. Középiskolában is speciális osztályban folytatja tanulmányait, emellett kollégista – vagyis továbbra is intézményi struktúrában él. Mégis, először ekkor él integráltan, átlagos fejlődésű gyerekek között – intőket kap, verekszik, bulizik. Érettségi után marad Budapesten, informatikai szakmákat tanul a korábbi középiskolájában, majd egyetemre felvételizik mérnök-informatikus szakra, Pécsre. Ismét kollégista lesz. Itt is barátokat talál, bulizik, diszkóba jár, gyakran cseréli a szexuális partnereit. Az egyetemen több tanulmányi versenyt nyert, de egy tanára kétségbe vonta, hogy az állapota lehetővé teszi-e, hogy később a szakmájában dolgozzon. Talán ez bizonytalanította el, talán maga is kételkedett abban, sikerül-e lediplomáznia, elhelyezkednie. Végül az egyetemről kimaradt, nem szerzett diplomát. Gondolhatjuk, hogy az egyetem nem tudta számára biztosítani azokat a feltételeket, amelyek segítették volna megakadályozni a lemorzsolódását, vagy esetleg nem bízott már önmagában, úgy érezte, elérte azt az „üvegplafont", amit egy mozgássérült ember számára a társadalom lehetővé tesz?

Integrált környezet – akadályokkal

A kollégium, amelyben a középiskolás korában élt, nem volt akadálymentes. Bár a szobát „valamennyire" átalakították, nem tudott mindenhez hozzáférni, például az étkezőhöz lépcső vezetett, a fürdőszobát sem tudta egyedül használni. Korábban szegregált környezetben ugyan, de akadálymentes térben élt – az új helyzet kiszolgáltatottá tehette. Úgy tűnik, be tudott illeszkedni, társakat, barátokat talált. A családjától ennyi év után feltehetően teljesen eltávolodott, egyedül szervezte önálló életét már kamaszként is. Szakképzett, segítő szolgáltatás, pl. támogató szolgálat nem állt rendelkezésére. Magának gyűjtött informális segítőket, a portás segített reggelente zoknit húzni, a szo-

batársai segítettek neki fürdeni. Sem a családja, sem a társadalom nem nyújtott mindehhez támogatást, leszámítva az iskolabuszt, amelyet a szegregált osztály tanulói igénybe vehettek a kollégium és az iskola között. A társadalom még nem készült fel arra, hogy egy „sérült" fiatal önállóan éljen a nem számára kijelölt (szegregált) terekben, az „épek"-hez hasonlóan, közöttük. Az informális baráti közösség tudta megtartani az integrált környezetben.

Helykeresés
Tamás folyamatosan a társadalom dichotóm, „fogyatékosok / nem fogyatékosok" számára fenntartott terei között keresi a helyét. Nem volt igazi gyermekkora, kórházak, intézmények világában élt, ami korán felnőtté tette. Ő maga szervezte saját életét, gondoskodott magáról, pénzt keresett. Nem volt megfelelő, vagy nem volt hozzáférhető számára a szakszerű, szabályos, legális életforma. Sem a fogyatékos emberek számára kijelölt szerepek, sem a kollégisták számára kijelölt terep nem vonzó lehetőség számára. A szegregált intézményi struktúrákban jól boldogult – hisz gyakorlatilag ezekben töltötte az élete nagyobb részét. Ugyanakkor ezekben is lázadt a szabályok ellen, és előbb-utóbb kilépett belőlük. Az integrált, „épek számára" fenntartott világban pedig szintén nem tud bennmaradni, az egyetemet nem fejezi be, és családot sem alapít.

Összegzés

A fentiekben bemutatott példák jól illusztrálják, hogyan próbálja intézetünk a szociális szakemberek képzésébe gyakorlatiasan, a terepintézmények igényeit is figyelembe véve adaptálni a társadalomkutatási módszereket, azok közül is elsősorban a kvalitatív eszközöket részesítve előnyben. A hallgatók egy-egy „minikutatás" teljes folyamatába kapcsolódva nem-csak egy-egy munkafázisba pillanthatnak bele, hanem részt vehetnek a kutatási kérdések megfogalmazásától kezdve az eredmények értékelésén át a szakpolitikai javaslatok megfogalmazásában, vagy egy adott intézmény, projekt átalakításában. Ily módon a képzés elméleti része szorosa(bba)n kapcsolódik a gyakorlati kurzusokhoz, terepgyakorlatokhoz, partnerintézményeink munkájához, valamint valós támpontokat ad a hallgatók számára saját szakdolgozati kutatásuk megtervezéséhez, lebonyolításához. Tovább erősíti képzésünk színvonalát, ha mindezt nemzetközi környezetbe ágyazva tudjuk megvalósítani.

Bibliográfia

Černá, Eliška – Remsová, Lenka: *Empowering Community: Theatre of the Opressed as a Tool of Homelessness People´s Emancipation, Lodz University Press, Jagiellonian University Press, 2019.*

Fehér Boróka: A narratív segítő beszélgetés, *Esély*, 2010/3, 66–88.

Fehér Boróka – Kovács Ivetta: Különbségek és hasonlóságok. Hajléktalan helyzetű nők és férfiak összehasonlító vizsgálata a 2016. február 3-ai adatfelvétel alapján, *Esély*, 2018/6, 75–106.

Horváth D. – Mitev A.: *Alternatív kvalitatív kutatási kézikönyv*, Budapest, Alinea Kiadó, 2015.

Hämäläinen, J. – Littlechild, B. – Špiláčková, M. (Eds.): *Social Work Research Across Europe: Methodological Positions and Research Practice*, Ostrava, Ostrava University, 2014.

Pászka I.: *Narratív történetformák*, Szeged, Belvedere Meridional, 2007.

Reason, P. – Bradbury, H. (Eds): *The Sage Handbook of Action Research: Participative Inquiry and Practice*, London, Sage Publications, CA, 2008.

Skovdal, M. – Cornish, F.: *Qualitative Research for Development – A guide for practitioners*, Rugby, UK, Practical Action Publishing, 2015.

Vajda J.: *Ellenállás a narratív módszerekkel szemben a szociológiában*, Konferenciaelőadás. Kéziratban. Budapest, Magyar Szociológiai Társaság, 2013.

Vályi Réka: *Járatlan út (?)*, socio.hu, 2015/4, 165–168.

Vályi Réka: A legfontosabb változás – The Most Significant Change. Új hatásmérő módszer a láthatáron, *Párbeszéd*, 2018/4.

SZONTAGH PÁL

A PEDAGÓGUSKÉPZÉS MINT ÉRTELMISÉGKÉPZÉS

Műveltségi kurzusok a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karán

„…majdnem mindent tudok, avagy majdnem tudok mindent,
vagyis hogy mindent majdnem tudok…”
(Lázár Ervin: *Vacskamati virágja*)

Meggyőződésünk, hogy a felsőfokú óvó- és tanítóképzésnek a szaktudományos ismeretek, a módszertani tudás és a gyakorlati készségek fejlesztése mellett mindig is fontos feladata volt a hallgatók felkészítése az önálló értelmiségi létre, a szellemi emberek belső igényességének megteremtése. Talán meglepő, de ez az alapvetés nem magától értetődő vagy teljes körűen elfogadott még szakmai körökben sem.

> Az értelmiségi létre való felkészítés tartalmát a középiskolai tananyag (nemzeti és egyetemes kultúra) közvetítésében látja a törvény. Sem mennyiségi, sem minőségi különbséget nem ír elő az érettségi kritériumaihoz képest. Formailag és tartalmilag a tanítóképzés nem is járul hozzá sokkal a hallgatók középiskolában megszerzett általános műveltségéhez, és *erre a tanítói munkakörben nincs is szükség.* Nem is igazán könnyű feladat megtölteni a főiskolai tanítóképzést kimondottan „értelmiségi” pluszfeladatokkal, mivel ezek rengeteg időt rabolnak el a szakmai ismeretektől. […] A képzés ideje alatt a hallgatóknak olyan tárgyakat kell felvenniük, melyek az értelmiségi képzést szolgálják, ami *elveszi az időt a pedagógiai szakmai képzésre irányuló tárgyaktól*.[1]

A fentiekben megfogalmazott állítások nemcsak szakmailag vitathatók, hanem ellentétben állnak a felsőfokú pedagógusképzést meghatározó hatályos jogszabályokkal is. *A felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről*

[1] Benyó Bertalan: *A magyar tanítóképzésről*, 1998, http://users.atw.hu/benyoberci/felsookt.htm. (Letöltés: 2019. december 22.) Kiemelések tőlem (Sz. P.).

és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet módosításáról szóló 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet 1. melléklete alapján alapképzésben alapfokozatot az szerezhet, aki „rendelkezik azzal a tudással, azokkal a képességekkel, attitűdökkel, amelyek szakmáját az állampolgári műveltség meghatározott köréhez kötik".

E cél eléréséhez „a hallgatóknak meg kell szerezniük a képzés elején a felsőfokú tanulmányaikhoz és az értelmiségi létre való felkészüléshez szükséges könyv- és könyvtárhasználati ismereteket – hiszen a főiskolai tanterveknek ezután egyre inkább építeniük kell az önálló tanulási tevékenységre, másrészt a mindezekhez nagyon szorosan kapcsolódó szakirodalmi alkotómunka alapjaival is meg kell ismerkedniük."[2]

Hogy ehhez nem elégséges a – különböző hallgatók esetében nagyon egyenetlen szintű – középiskolai általános műveltségi alapokra támaszkodnunk, az mindennapos tapasztalat. A hallgatóknak nemcsak a középiskolai „előélete", hanem családi háttere, kulturális hagyománya, műveltségképe is nagyon heterogén. Szakirodalmi kutatások igazolják, hogy „a pedagógusképzésben résztvevők társadalmi státusza kedvezőtlenebbnek mutatkozik, ami a pedagógus szakma mobilitási csatorna (első generációs értelmiségképző) funkciójára utal."[3] Ráadásul a tanulmányi teljesítmény és a pedagóguspálya-választás kapcsolatában a szakirodalom alapján negatív szelekció jeleit feltételezhetjük."[4]

Oktatóként fontos küldetésünknek tartjuk a hagyományos, széles látókörénél fogva közösségformálásra alkalmas pedagógusegyéniségek kinevelését az óvó- és tanítóképzésben (legújabban a csecsemő- és kisgyermeknevelő képzésben) egyaránt. Hisszük, hogy a pedagógusképzés már ezen a fokon sem felsőfokú szakképzés, hanem valódi értelmiségi-képzés is egyben. Történelmi távlatban megállapítható, hogy „a felsőoktatással kapcsolatos műveltségkép az indusztriális korszak előtt alapvetően az értelmiségi szerepkörhöz kapcsolódott, amit azután az indusztriális korszak alatt a szűken és mélyen képzett szakemberkép egyre inkább kiszorított, majd a posztindusztriális korszak beköszöntével a felsőoktatási képzésben legalább részben visszatér az értelmiségképzés az alapképzési szakaszban."[5] Képzésünknek és oktatási attitűdünknek ez a kiindulási pontja, annak ellenére, hogy a 2015-ben kiadott *Fokozatváltás a felsőoktatásban.*

[2] Tóth Loránd: Elsőéves tanítóképzős hallgatók könyvtárhasználati kultúrája, *Iskolakultúra*, 1996/1, 45.

[3] Veroszta Zsuzsanna: Pályakép és szelekció a pedagóguspálya választásában, *Educatio*, 24. évf., 2015/1, 48.

[4] Uo., 55.

[5] Polónyi István: Az oktatáspolitika műveltségképe, *Neveléstudomány*, 2017/1, 8.

A teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányvonalai[6] című felsőoktatási stratégia bevezetőjében nem jelenik meg az értelmiségiképzés mint a felsőoktatás feladata. Ahogy azt ugyancsak Polónyi István fogalmazza meg – „a rendszerváltást követően megfogalmazott felsőoktatási törvény a humboldti egyetemnek megfelelő műveltségképet tükrözött. Felsőfokú szakemberképzést, de mellette az értelmiségi létre való felkészítést is célul tűzte ki. Későbbi módosításai inkább a szakemberképzési funkció erősítésének irányába mutattak."[7]

Jelen tanulmány szerzője évek óta tart művelődéstörténeti és társadalomismereti kurzusokat a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karán. A „Fejezetek Magyarország történetéből" tantárgy keretében lehetősége van a tanító, óvodapedagógus valamint csecsemő- és kisgyermeknevelő szakos hallgatók egyidejű megszólítására. Az évek alatt kialakított tematika lehetőséget ad a hallgatók történelmi alapismereteinek felelevenítésére, társadalmi kihívások és problémák iránti érzékenyítésére és a saját élményű történelmi forráskutatásra is.

Az ilyen, és ehhez hasonló általános műveltséget elmélyítő tárgyak kapcsán mindig nagy dilemma, hogy mit tekintsünk kiindulási alapnak és az elsajátítandó műveltségi tartalomnak.

> A műveltség kétségkívül egyfajta tudás, és hozzátehetjük, deklaratív tudás, azaz ismeret. Aki művelt, az tud olyan dolgokat, amiket mások nem: olyasmit, ami műveltségéből következik. De nem minden ismeret műveltség. […] A műveltség először is hagyományos tudás. Olyan tudás, amely a múltra vonatkozik, és amelyet az előző nemzedékektől örököltünk. […] A művelt embertől soha nem azt várjuk el, hogy a tudomány legfrissebb eredményeit ismerje, inkább azt, hogy tudja azokat az alapvető dolgokat, amelyek kiállták az idők próbáját.[8]

Már önmagában a fenti meghatározás is nagy kihívás elé állítja a kurzus tematikáját megtervező oktatót, azonban – éppen a pedagógusképzésben jellemző első generációs értelmiségiképző feladat miatt – további szempontok is felmerülnek.

> Minden csoport feltételez a tagjairól bizonyos közös tudásokat, amelyek jelzik, hogy az illető „közülünk való". Aki szóhasználatával, mondatfűzésével, kiejtésével, az utalások megértésével és az ebből fakadó humorérzékkel, a beszél-

[6] https://www.kormany.hu/download/d/90/30000/fels%C5%91oktat%C3%A1si%20koncepci%C3%B3.pdf. (Letöltés: 2019. december 22.)

[7] Polónyi: Az oktatáspolitika műveltségképe, 13.

[8] *A tanítás mestersége, Kulcsfogalmak az oktatás elméletében*, http://tanmester.tanarkepzo.hu/muveltseg. (Letöltés: 2019. december 22.)

> getésekbe való bekapcsolódással, továbbá bizonyos viselkedési szabályok következetes betartásával nem tudja félreérthetetlenül jelezni, hogy a csoport tagja, az kirekesztődik, és az is lehet, hogy nevetség tárgya lesz. Ahhoz, hogy valaki a társadalmi elit tagjának mondhassa magát, még ma is szükséges az általános műveltség egy minimumának elsajátítása.[9]

Oktatói tevékenységünk során igyekszünk erre a szempontra is figyelemmel lenni.

Tanulmányunkban terjedelmi okokból kizárólag a „Fejezetek Magyarország történetéből" kurzus tematikáján keresztül tekintjük át azokat a csomópontokat, melyeket ebben a szemléletformáló képzésben a legfontosabbnak tartunk, valamint a hallgatók által az elmúlt években készített évfolyamdolgozatok témaválasztásának elemzésén keresztül igyekszünk általános érvényű megállapításokat tenni a pedagógusjelöltek történelem iránti érdeklődésére vonatkozóan.

A kurzus meghirdetett leírása alapján

> a tantárgy oktatásának célja a leendő kisgyermeknevelők megismertetése a hazai történelem alapvető sorsfordító történéseivel, a történelmi események láncolatszerű értelmezésével, a kiemelkedő történelmi személyiségek szerepével. A tantárgy feladata továbbá a magyar társadalom alapvető jellemzőinek, sajátosságainak bemutatása, értelmezése, a meghatározó társadalmi, gazdasági, demográfiai, jogi, szociális stb. trendek áttekintése. A tárgy hozzájárul ahhoz, hogy a hallgatók tájékozottak legyenek a magyar történelem és jelenkor alapvető társadalmi, gazdasági kérdéseiben.[10]

E célkitűzés alapján a heti 90 perces előadások tematikája a következőképpen alakult:

- Az emberi és polgári jogokra vonatkozó elképzelések alakulása Európában és Magyarországon
- Hazánk népességének alakulása, demográfiai sajátosságaink
- Gazdaságunk, társadalmunk, foglalkoztatási és jövedelmi viszonyaink
- Településszerkezetünk néhány sajátossága, hatásuk egészségi állapotunk, várható élettartamunk alakulására
- A magyar társadalom iskolázási/iskolázottsági jellemzőinek, kulturális fogyasztásának trendjei

[9] Uo.

[10] KRE TFK Fejezetek Magyarország történetéből (TK0503) kurzusleírása (kézirat).

– Lakosságunk nemzetiségi, vallási összetételének változása, az állam és az egyházak viszonyának alakulása
– Nemzetiségeink jogi, kulturális, szociális helyzete
– A magyarországi romák jogi, kulturális, szociális és oktatási helyzete
– Nemzeti sajátosságaink megőrzésének esélyei az uniós csatlakozás után
– Magyarország történetének rövid áttekintése, különös tekintettel a történelmi sorsfordítókra. A történelmi események láncolatszerű, ok-okozati bemutatása
– Egyes kiemelkedő személyiségek értékelése, olykor átértékelése, tetteik árnyalása. Az egyes korszakok érdekességeinek módszertani szempontú elemzése, a topográfia használatának fontossága

A kurzuson egyszerre vesznek részt a csecsemő- és kisgyermeknevelő, óvodapedagógus és tanító szakos hallgatók, így a 2019/2020-as tanév I. félévében nappali tagozaton 115, esti tagozaton 137 hallgató vette fel a tárgyat. A nagy létszám ellenére az utolsó két előadásblokkot igyekeztünk interaktívvá formálni, ezek tematikájának alakítását a hallgatók érdeklődése is befolyásolhatja. Így fordult a figyelem a kiemelkedő személyiségek közül elsősorban a magyar történelem meghatározó női alakjaira, mint például Lorántffy Zsuzsanna, Bethlen Kata, Zrínyi Ilona vagy Jane Haining skót missziósnővér.[11]

A hallgatók tájékozódását az előadásokon túl elektronikusan is elérhető, ajánlott irodalomjegyzék is segítette.

A kurzus teljesítésének feltétele az előadásokon való rendszeres részvételen túl egy évfolyamdolgozat elkészítése a magyar történelem valamely vitatott eseményének vagy személyiségének többszempontú elemzésével. A feladat teljesítéséhez a hallgatók tudománymódszertani konzultációt is kapnak az oktatótól. A követelmény célja kettős: egyrészt felkészíti a képzésük utolsó vagy utolsó előtti évében járó hallgatókat a szakdolgozat készítésének formai-szakmai követelményeire (könyvtárhasználat, forráskezelés, tudományetika, hivatkozáskezelés, értekező próza stilisztikája stb.), másrészt saját élményen keresztül készít fel egyes kérdések többszempontú, dialektikus megközelítésére és saját álláspont kialakítására. A dolgozatokban körülbelül azonos arányban szerepeltek történelmi személyiségekről, jelentős sorsfordító eseményekről szóló, valamint a köztörténeti események helytörténeti és/vagy családtörténeti dimenzióit feldolgozó írások. A 2018/2019-es és a 2019/2020-as tanév dolgozatainak tartalmi elemzése alapján az alábbi csomópontok azonosíthatók:

[11] A kurzus előadásainak prezentációja az oktató személyes honlapjáról letölthetők: https://szontaghpal.webnode.hu/eloadasok-tananyagok/. (Letöltés: 2019. december 22.)

1. ábra. *A hallgatói dolgozatok száma tematikus csomópontokban, kronológiai sorrendben*

Témakör	**2018/2019 tanév**			**2019/2020 tanév**				MINDÖSSZESEN
	Óvó	Tanító	Összesen	Óvó	Tanító	Csecsemő	Összesen	
Magyar őstörténet, kettős honfoglalás	20	5	25	3	3	0	6	31
Szent Korona története	1	1	2	2	3	0	5	7
A magyar középkor történelme	12	6	18	11	6	1	18	36
Hunyadi János és Mátyás élete és kora	11	6	17	7	1	3	11	28
Magyar rendek és a Habsburgok konfliktusa	1	2	3	4	3	0	7	10
Reformáció Magyarországon	0	2	2	0	0	1	1	3
1848/49 politika- és hadtörténete	3	3	6	2	1	2	5	11
Széchenyi és Kossuth	5	1	6	1	1	3	5	11
Görgei és Kossuth	3	3	6	14	1	0	15	21
Kiegyezés	2	6	8	2	1	0	3	11
Első világháború politika- és hadtörténete	2	2	4	5	1	1	7	11
Trianoni békediktátum	12	5	17	7	0	0	7	24
Horthy és rendszere	3	6	9	10	5	0	15	24
Második világháború politika- és hadtörténete	7	4	11	15	4	1	20	31
Holokauszt, antiszemitizmus	1	5	6	2	1	0	3	9
50-es évek, koncepciós perek	1	2	3	2	0	0	2	5
1956-os forradalom és helytörténete	8	4	12	12	4	1	17	29
Kádár és rendszere	5	3	8	8	2	1	11	19
Rendszerváltás		1	1	5	1	0	6	7
Jelenkor	0	0	0	2	3	0	5	5
Nők egyenjogúsága, nőtörténelem	5	2	7	1	5	3	9	16
Nemzetiségi kapcsolatok, magyarok a határon túl	0	0	0	4	2	0	6	6
Tudománytörténet és oktatáspolitika	0	3	3	1	1	0	2	5
Egyéb	1	1	2	2	1	0	3	5
ÖSSZESEN	82	67	149	117	44	17	180	329

Mint látható, a hallgatók legnagyobb számban a magyar középkorral foglalkoztak. Születtek dolgozatok Szent István, Szent Imre, Szent László, Könyves Kálmán vitatott történelmi megítéléséről, az Árpád-ház kihalása körüli vitákról, a tatárjárás (4) és a mohácsi csata (12) elemzéséről, a keresztes hadjáratok magyarországi hatásáról, a boszorkányság korabeli megítéléséről, a jobbágykérdésről és a Dózsa-féle parasztfelkelésről is. A korszakot feldolgozó dolgozatok közül mennyiségileg kiemelkedik a magyar őstörténettel (31), azon belül elsősorban a kettős honfoglalás elméletével foglalkozó, illetve a Hunyadiak szerepét taglaló (elsősorban Mátyás igazságos voltát megkérdőjelező) dolgozatok (28).

Szintén nagy számban foglalkoztak a hallgatók a 19. század nagy egyéniségeivel és természetesen az 1848/49-es szabadságharc (11) illetve a kiegyezés (11) megítélésével is. A legmegosztóbb személyiségek Kossuth, Széchenyi (11) és Görgei (16) lettek, utóbbi kettőt többen önállóan is dolgozatuk témájává tették, míg Kossuth elsősorban mint Széchenyi, Görgei és Deák vitapartnere jelenik meg az írásokban.

Érdekesség, hogy a Mohács és a reformkor közötti időszakkal nagyon kevés dolgozat foglalkozik: II, Józsefről két, Bocskairól, Rákócziról és Thökölyről egy-egy dolgozat született. Jól nyomon követhető, hogy ez a korszak műveltségünkben, történelmi identitásunkban mennyire háttérbe szorul. Ez az állítás még akkor is igaz, ha ide soroljuk a magyar reformációról írt összesen három dolgozatot, amely szám – különösen egy református egyetemen – elenyészőnek tűnik.

Nem meglepő módon a 20. század történelme bőségesen kínált kutatnivalót az ellentmondásos személyiségek és többféleképpen megítélt események kapcsán. Ehhez a korszakhoz tartoznak azok a – nemegyszer forrásértékű – dolgozatok is, amelyek helytörténeti vagy családtörténeti vonatkozásokat rögzítenek, személyes interjúk és helytörténeti kutatómunka kapcsán. Harmincegy dolgozat foglalkozik a II. világháború politikai és hadtörténetével. A témák között megjelenik a kassai bombázás kérdése (4), Teleki Pál öngyilkossága (6), a Don-kanyar tragédiája, Bárdossy László, Jány Gusztáv, Bajcsy-Zsilinszky Endre szerepe és megítélése.

Külön témakörként jegyezzük a holokauszttal és az antiszemitizmussal kapcsolatos dolgozatokat (9), mivel ezek csak részben kapcsolódnak a második világháború vészkorszakához, megjelenik bennük a tiszaeszlári vérvád, illetve korunk antiszemitizmusa, valamint az ezzel kapcsolatos politikai viták is.

Közel ilyen nagy számban (29) választották témájukul a hallgatók az 1956-os forradalom politika-, társadalom-, hely- és hadtörténetét. A klasszikus eszme- és eseménytörténet mellett a témák között megjelent a szuezi válság hatása a magyarországi eseményekre, a berni követ filmen is megörökített története, a személyek közül Nagy Imrét (4) és Tóth Ilonát (2) választották dolgozatuk tárgyául

a hallgatók. A megelőző 50-es évekről, koncepciós perekről, Rákosi szerepéről további 5 dolgozat íródott.

A trianoni békéhez vezető úttal és annak következményeivel a két év során összesen 24 hallgató foglalkozott. Közöttük szép számmal vannak az elcsatolt területekről származók. Bizonyos szempontból éppen ezért ide tartozhat még az a 6 dolgozat, amelyek a Trianon után elcsatolt területek magyarságának életével, történetével, valamint a magyar-szlovák, illetve magyar-román kapcsolatokkal foglalkozik.

A békediktátum értékelésénél sokkal többrétű a Horthy-korszak megítélése a dolgozatokban. A 24 írásból volt olyan, amely Horthy és Kádár személyiségének és rendszerének hasonlóságait és különbségeit vizsgálta. A Kádár-rendszer világával 11 dolgozat foglalkozik – elsősorban a családtörténeten keresztül. A rendszerváltást leíró dolgozatokat a Kádár-rendszertől különválasztva vizsgáltuk, ez a hét írás jól világít rá arra, hogy a mai (nappali tagozatos) hallgatók számára a rendszerváltás korszaka éppen úgy a múlt ködébe vész, mint az azt megelőző társadalompolitikai időszakok.

A 20. század sorsfordító eseményei közül kicsit kevesebben választották témául az I. világháborút (11), még úgy is, hogy ide számítjuk a Károlyi Mihály megítélésével foglalkozó három dolgozatot. A világháború kapcsán a szarajevói merényletet és Tisza István személyét, illetve a nagy háború népi emlékezetét választották témául a hallgatók.

A 2019/2020-as év újszerű jelensége, hogy a „vitatott történelmi személyt vagy eseményt" a közelmúltban vagy a jelenben keresik a hallgatók. Így vált témává az Úz-völgyi etnikai konfliktus, a Terror Háza Múzeum történelemszemlélete és az emlékezetpolitika, Sólyom László nevezetes esete a párkányi híd határátkelőjénél (2009-ben) vagy Orbán Viktor 90-es években és napjainkban tett megnyilatkozásainak összehasonlítása.

A felsorolt, eseménytörténeti dolgozatokon kívül több más, érdekes témát is felvetettek a hallgatók, mint például a „nőtörténelem" kérdését (16), amelyben Báthory Erzsébet legendája (10) ugyanúgy megjelenik, mint a feminizmus és a női egyenjogúsági törekvések magyarországi története vagy Sissy császárné életútja.

A Szent Koronáról szóló elméletek és talányok hét hallgatót sarkalltak esszéírásra, az oktatás- és tudománypolitikai vitakérdések összesen öt dolgozatírót ihlettek meg. Utóbbiak között a közoktatást szabályozó törvényeket összehasonlító írást, Klebelsberg kultuszminiszteri munkásságát elemző dolgozatot éppúgy találunk, mint pl. az atombomba feltalálásában részt vevő tudósok életútjának bemutatását, vagy Irinyi és Neumann feltalálói munkásságát árnyaló tudománytörténeti esszét.

Roppant színes tehát az a paletta, amely a – hangsúlyozottan nem történelem szakos – hallgatók dolgozatai alapján a magyar történelem vitatott személyiségeinek és eseményeinek képét rajzolja meg. A hallgatók nagy része érdemi kutatómunkát végzett, igyekezett a többszempontúságnak megfelelni, többen jelezték kísérőlevélben, hogy számukra is érdekes intellektuális kaland volt a dolgozat megírása. Ezen túlmenően – mivel mindenki személyre szóló írásos visszajelzést kapott a munkájáról, és egy alkalommal a dolgozat javítására is lehetőség volt – sokat fejlődtek a kutatásmódszertanban és a tudományos publikációs stílus elsajátításában. Ez utóbbi területeken a hallgatói munkák és visszajelzések hiányt is jeleznek: a hallgatóknak kevés alkalmuk van a szakdolgozatírás előtt kipróbálni magukat a szakirodalmi tájékozódás és a tudományos értekező próza műfajában („Pótoltam a forrásnál a hiányosságokat, linkeltem a netes felületeket és a könyvhöz tartozó kiadási helyet és évet! Köszönöm a segítséget a forrásmegjelölésnél. Nem tudtam, hogy hogyan kell helyesen. Nagy segítség a jövőre!" – írja egy harmadéves tanító szakos hallgató).

A „Fejezetek Magyarország történetéből" tárgy oktatása, és különösen a hallgatói munkák konzultálása az oktató számára nagy munkateher, de ugyanakkor valódi szellemi kaland is. Megerősíti abban a meggyőződésében, hogy a kisgyermekeket nevelő pedagógusok számára is nélkülözhetetlen az az átfogó általános műveltség, széles körű tájékozottság, nyitottság, véleményalkotási és vitaképesség, amely a pedagógust valódi alkotó értelmiségivé, szellemi értelemben (is) példaképpé teszi. Ez a szellemi elvárás nem korlátozódhat csak a középiskolai tanárokra vagy a kutatótanárokra. Ahogy ez utóbbiakkal kapcsolatban Bárdos Jenő megfogalmazza: „Az általános műveltség lehet a tanár SÁMÁNságának forrása […] A tanár műveltségével megvilágíthat összefüggéseket, belátásra késztethet, fogódzót nyújthat a káoszban. Egy ilyen polihisztorság elengedhetetlen a kritikus szellem kialakításában, ugyanakkor be kell fogadnia a diákközeli műveltségterületeket is."[12]

Meggyőződésünk, hogy ez az óvó- és tanítóképzésre is igaz, s ha így van, az általános műveltségi kurzusok segíthetik hallgatóinkat ennek az eszménynek az elérésében.

Ez az éthosz nem feltétlenül mindig ilyen emelkedett. Ahogy azt a hallgatóink által nevelt-oktatott gyermekeknek is sokszor mesélt *Négyszögletű Kerek Erdő*ben mondják, a jó pedagógus műveltsége olyan, mint Mikkamakkáé: „majdnem mindent tud, avagy majdnem tud mindent, vagyis hogy mindent majdnem tud"[13]. Ennél több műveltségre talán nincs is szükség – de ennél kevesebb sem elég.

[12] Bárdos Jenő: A tanári lét dimenziói, különös tekintettel a tudós tanárokra (pedagógiai ars poetica), *Pedagógusképzés*, 2014–2015, összevont szám, 53.

[13] Lázár Ervin: *A Négyszögletű Kerek Erdő*, Osiris, Budapest, 2016, 57.

BIBLIOGRÁFIA

A tanítás mestersége, Kulcsfogalmak az oktatás elméletében http://tanmester.tanarkepzo.hu/muveltseg.

Bárdos Jenő: A tanári lét dimenziói, különös tekintettel a tudós tanárokra (pedagógiai ars poetica), *Pedagógusképzés*, 2014–2015. összevont szám, 47–68.

Benyó Bertalan: *A magyar tanítóképzésről*, 1998, http://users.atw.hu/benyoberci/felsookt.htm.

Dr. Szontagh Pál weboldala: https://szontaghpal.webnode.hu/eloadasok-tananyagok/.

Fokozatváltás a felsőoktatásban. A teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányvonalai. https://www.kormany.hu/download/d/90/30000/fels%C5%91oktat%C3%A1si%20koncepci%C3%B3.pdf.

KRE TFK *Fejezetek Magyarország történetéből* (TK0503) kurzusleírása (kézirat)

Lázár Ervin: *A Négyszögletű Kerek Erdő*, Osiris, Budapest, 2016, 57.

Polónyi István: Az oktatáspolitika műveltségképe, *Neveléstudomány*, 2017/1, 5–14.

Tóth Loránd: Elsőéves tanítóképzős hallgatók könyvtárhasználati kultúrája, *Iskolakultúra*, 1996/1, 45–50.

Veroszta Zsuzsanna: Pályakép és szelekció a pedagóguspálya választásában, *Educatio*, 24. évf., 2015/1, 47–62.

VÁLYI RÉKA – TÖRÖK PÉTER

REFORMÁTUS TANODÁK

Egy kutatószeminárium tanulságai

Bevezetés

A tanodák hazai indulása közvetlenül a rendszerváltás utáni évekre nyúlik vissza. Ebben a korai szakaszban a helyi roma szervezetek kezdeményeztek a teljes roma közösség számára programokat, ezen belül a tanodai tevékenység elválaszthatatlan volt a többi programtól (Autonómia Alapítvány, 2017). Az uniós csatlakozást követően mind több fejlesztési forrás nyílt meg közvetlenül vagy közvetetten, más programokon belül, újabb tanodák létrehozására. Ezzel párhuzamosan a *„korai, civil szervezeti, nem annyira pedagógiai, mint inkább szociális hátránykompenzáló tevékenységről áttevődött a hangsúly az iskolai felzárkóztatás iskolán kívüli megvalósítására”* (Autonómia Alapítvány, 2017:4). 2018-tól a hazai költségvetési forrásból is lehetővé vált tanoda fenntartására pályázni, ezzel együtt pedig megjelent a működést standardizáló jogszabály[1] is. A jelenlegi helyzetről elmondható, hogy a tanodák szinte minden szempontból nagy változatosságot mutatnak (például a fenntartó szervezet jellege, finanszírozás).

A tanodák tehát már hosszú ideje „velünk vannak”, ám sokak számára mégsem egyértelmű, hogy miért vannak velünk. Azért talán, mert az iskolai napközi nem látja el funkcióját? Pontosan mire hívatottak hát a tanodák? Mit jelenthet az, hogy „iskolán kívüli iskolai felzárkóztatás”? Betöltik-e ezt a szerepet, s ha igen, mennyiben? Írásunk ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához próbál – a teljesség igénye nélkül, részlegesen – adalékokat szolgáltatni. Egy rövid, a releváns szakirodalmat áttekintő rész után bemutatjuk azt a kutatói környezetet, amelyben két település tanodájának a vizsgálata folyt. Ezt követi az eredmények ismertetése, majd röviden összegezzük azokat.

[1] 40/2018. (XII. 4.) EMMI rendelet a gyermekek esélynövelő szolgáltatásainak szakmai feladatairól és működésük feltételeiről.

Szakirodalmi áttekintés

Ahogy azt a bevezető jelzi is, a tanodák kezdetben inkább hátránykompenzáló tevékenységet folytattak. Ez a Forray–Kozma-féle[2] kormányzati romapolitikák ún. B modelljéhez állt közelebb, vagyis a cigányokra nem annyira kulturális kisebbségként, hanem társadalmi hátrányt – és ebből fakadóan kirekesztettséget – szenvedő népcsoportként tekint. Tehát a tanodának is a társadalmi-gazdasági egyenlőség előkészítése, megteremtése a feladata. Ugyanakkor a szakirodalom rámutat arra is, hogy a romák nem tartják az iskolai oktatást annyira fontosnak, legalábbis olyan formában nem, ahogy azt a nem-romák megteremtenék számukra.[3]

Számos tanulmány foglalkozik a romák – kontinensünkön gyakorlatilag mindenütt megfigyelhető – hátrányos társadalmi és gazdasági helyzetével, illetve az ezekből fakadó pedagógiai problémákkal.[4] A cigány szülőknek alacsony képzettségükből és jövedelmi szintjükből adódóan sem anyagi lehetőségük, sem kulturális motivációjuk nincs gyermekeik oktatására. A gyakorta szegregált lakókörülményeik a település szélén – vagyis távol az iskolától – ugyancsak megnehezítik a gyermekek iskoláztatását. Mi több, ezek az iskolák nem ritkán olyan „roma diákoknak fenntartott kizárólagos" intézmények,[5] melyekben csak képzetlen(ebb) tanerőkkel folyó, alacsonyabb szintű oktatás kaphatnak.

[2] Forray R. Katalin – Kozma Tamás: Social Equality vs. cultural identity: Government Policies and Roma Education in East-Central Europe, in Forray R. Katalin – Cserti Csapó Tibor (eds.): *Education and Research of Roma in the Countries of Central and Eastern Europe. Gypsy Studies* – Cigány tanulmányok 29, University of Pécs, Faculty of Humanities Department of Gypsy Studies – Education and Society Doctoral School of Education, 2013, 8–30.

[3] Kirilova, Diana – Repare, Virginie: *The innovatory practices in the field of education of Roma children*, Directorate General IV, Directorate of School, Out-of-School and Higher Education European Dimension of Education Division, 2003, 8.

[4] Ezek száma oly sok, hogy itt a már említett Kirilova és Repaire írása mellett csak néhányat említünk meg: Kállai Ernő: Cigányok/romák Magyarországon – Társadalomtörténeti vázlat, in Kállai Ernő – Kovács László (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2009, 156 –174; Kovács László: Cigány gyerekek – óvoda – család, in Kállai Ernő – Kovács László (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2009, 112–118; Lopez, Eric: Romani Education in Hungary: History, Observances and Experiences, in *Fulbright Student Conference Papers AY 2008-2009,* Budapest, Hungarian-American Commission on Educational Exchange, 2010, 169–196; Pavee Point: *Roma and Education*, Roma Seminar Series, Theme Three, Pavee Point, Traveller and Roma Centre, 2014.

[5] A Pavee Point megjegyzése szerint ez a gyakorlat különösen Németországra, Finnországra és Magyarországra jellemző.(Pavee Point: *Roma and Education*, 23). Lásd még Lopez: Romani Education, in Hungary, 192.

A szakirodalom nem képvisel egységes álláspontot az egyházi fenntartású oktatási intézmények roma-felzárkóztató hatására nézve. Egyrészt megjelennek a vallás számos pozitív hatását bemutató tanulmányok,[6] másrészt pedig rámutatnak azokra a sokszor „mellékhatásként" jelentkező, de a szegregálódást tovább erősítő folyamatokra is, amelyek az egyházi iskolává válás következményeiként is értékelhetők.[7]

Ugyanakkor Fejes nagyszerű tanulmánya rámutat arra is, hogy a tanodák eredményessége sem bizonyított, illetve a tanoda „csak korlátozottan képes a tantárgyaktól független területek direkt fejlesztésre", hiszen a tanodai szolgáltatást igénybe vevők, illetve a partnerek – főképp az iskola, de minden bizonnyal a szülők jelentős része is – „általában olyan tantárgyi felzárkóztatást vár, amely viszonylag rövid távon, osztályzatokban is kifejeződik".[8] Javaslatként „nem kognitív személyiségjegyek"[9] vizsgálatát javasolja, de ennek konkrét mibenléte már átvezet bennünket a kutatási környezetünk bemutatására.

A szeminárium

A Magyarországi Református Egyház (MRE) és a HEKS-EPER Svájci Protestáns Segélyszervezet (HEKS) évek óta közös programot működtet, amely a cigányok/romák egyházi és társadalmi integrációját támogatja. Az elsősorban kistelepüléseken megvalósuló projektekben a református gyülekezetek szolgáltatásként fenntartanak tanodákat is, melyek célja a résztvevő, többnyire általánosiskolás-korú gyermekek oktatási hátrányának csökkentése, korai iskolai lemorzsolódásuk megakadályozása. Mindezt úgy kívánják elérni, hogy a gyülekezetek életébe is integrálják a gyermekeket, és velük együtt családjaikat is. A program keretében olyan, gyakran kisebb települések indítanak tanodát, ahol más, uniós vagy hazai finanszírozású hasonló szolgáltatás nem érhető még el. Arra azonban

[6] Forray, R. K. – Marton, M.: Egyházi szakkollégiumok, *Iskolakultúra*, 2012, 22 (7–8), 35 – 44; Gyetvai Gellért – Rajki Zoltán: *Cigánymissziós mozgalmak hatása Magyarországon*, Békés, Cigány Módszertani és Kutató Központ, 2014; Huszti, É. – Dávid, B. – Vajda, K.: Strong Tie, Weak Tie and In-Betweens: A Continuous Measure of Tie Strength Based on Contact Diary Datasets, Procedia – Social and Behavioral Sciences, 2013, 79, 38–61.

[7] Hermann Zoltán – Varga Júlia: Állami, önkormányzati, egyházi és alapítványi iskolák: részarányok, tanulói összetétel és tanulói teljesítmények, in Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2016*, Budapest, TÁRKI, 311–333; Fejes József Balázs – Szűcs József: Hol tart ma az oktatási integráció ügye?, Új Pedagógiai Szemle, 2017/11–12, 100–116.

[8] Fejes: Mire jó a tanoda?, 47.

[9] Uo., 48.

volt példa, hogy az itt induló szolgáltatások később állami finanszírozásba kerültek át.

A Szociális Munka és Diakónia Intézet három éve működik együtt a Református Cigánymisszióval a gyülekezeti tanodai programok monitorozásában. A projektgazda számára fontos annak figyelemmel kísérése, hogyan valósulnak meg az általa támogatott programok, és – a résztvevői csoportok véleménye alapján – milyen eredményeket érnek el helyi szinten ezek a kezdeményezések. A szociálismunkás-hallgatók kutatószeminárium keretében vehetnek részt a hatásvizsgálati kutatásban – minden félévben más-más, a Misszióval egyeztetett helyszínen. A munka során elkészült kutatási jelentések a HEKS-nek benyújtott éves beszámolók részét képezik.

A következő részben két terepmunka eredményeit mutatjuk be. Minden esetben – a HEKS elvárásának megfelelően – a „legfontosabb változás" narratív hatásvizsgálati módszer felhasználásával végezzük a kutatást. Az interjúk összeállításakor, valamint az interjúalanyok kiválasztásakor tehát ennek a hazai gyakorlatban még újnak számító módszertannak a szabályait követtük.

2019. novemberében Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében jártunk egy településen („A" település), ahol a „Cigányok/romák társadalmi és egyházi integrációja"[10] című projekt hatásait vizsgáltuk. A közösségfejlesztést célzó projekt központi eleme egy szombatonként működő „tanoda", amely szabadidős, továbbá készségfejlesztő foglalkozásokat biztosít az általános iskolás gyerekeknek, valamint a szünidőben táborokat szervez. A projekt a HEKS támogatásával, a gyülekezet erőforrásainak jelentős igénybevételével és a gyülekezeti tagok bevonásával működik.

Korábban, még 2019 márciusában Bács-Kiskun megye egyik városában („B" település) a helyi református gyülekezet által, szintén a HEKS finanszírozásával működtetett tanodával kapcsolatban került sor adatfelvételre. Mindkét kutatás módszertana a „legfontosabb változás" technika volt.[11]

[10] A Magyarországi Református Egyház gyülekezetei a HEKS – Svájci Protestáns Egyházak Segélyszervezeténél pályázhattak romamissziós munkára. A pályázat célja olyan oktatási, közösségépítő és szabadidős programok támogatása volt, amelyek a hátrányos helyzetű, elsősorban cigány családok és gyermekek egyházi és társadalmi beilleszkedését, készségfejlesztését és tanulását segítik.

[11] A „legfontosabb változás" részvételi módszertan közvetlenül az érintettek megélését, szubjektív tapasztalatát veszi alapul. Legfőbb sajátossága, hogy nem számszerűsített mutatók mentén végzi a változások detektálását. Ehelyett a történet alapú, narratív megközelítést helyezi előtérbe. Bizonyos, előre kijelölt tématerületeken gyűjt „fontos változástörténeteket". Ezekhez a történeteknek a közléséhez a vizsgált projekt összes érintettje hozzájárul – a résztvevők és a terepen dolgozó munkatársak egyaránt. A technikát részletesen bemutatja: Vályi Réka: A legfontosabb változás – The Most Significant Change. Új hatásmérő módszer a láthatáron, *Párbeszéd*, 2018/4.

Az „A” településen működő tanoda

A tanoda helyszínéül szolgáló „A” település lakossága mintegy két és félezer. A projekt indulásakor összesen több mint 300 fő regisztrált munkanélkülit tartottak nyilván a településen, közülük mintegy 100 fő 180 napnál hosszabb ideje regisztrált munkanélküli. A hátrányos helyzetű gyermekek aránya 30% feletti.

A MRE-HEKS felkérésére végzett vizsgálatban a tanodába járó gyerekekkel és a szülőkkel csoportos interjúkat vettünk fel, összesen 5 gyerekcsoporttal és 6 szülői csoporttal beszéltünk. A szülők jellemzően anyák voltak, illetve egy nagyszülő, aki a gyermek gyámja is. A munkatársakkal (lelkész, tanodai munkatársak) és az önkéntes gyülekezeti tagokkal pedig összesen 8 interjú készült.

Kutatási kérdések

A „legfontosabb változás” narratív hatásvizsgálati módszer segítségével arra kerestük a választ, vajon a projekt elindulása óta, az eltelt majdnem két évben milyen változások következtek be elsősorban a tanodába járó gyerekek és szüleik életében, a munkatársak munkavégzésében, valamint a gyülekezeti tagok és a tanodába járók kapcsolatában. Változástörténeteket gyűjtöttünk arra vonatkozóan, mit tartanak a változási folyamatok közül a legfontosabbnak az interjúalanyok. Az interjúkérdések specifikáltak voltak, egyedül a gyerekekkel kapcsolatos változást kérdeztük meg mindenkitől.

A második kérdésblokkban azt kérdeztük, milyen következményei vannak a változásoknak, illetve hogy látja a válaszadó, mire lenne még szükség ahhoz, hogy ezek a változások még erőteljesebben ki tudják fejteni a hatásukat. Végül az elhangzottakat a munkatársi teammel is megbeszéltük.

Változások

A gyerekekre vonatkozóan megemlített változások a gyerekek magatartására, a tanulmányi eredményeikben, iskolai teljesítményükben megfigyelhető javulásra, valamint a szabadidő hasznos eltöltésére, baráti kapcsolatok kialakulására utaltak. Megfigyelhető, hogy a szülők leginkább a viselkedésbeli változásokat említették, például illedelmesebb, nyugodtabb, nyitottabb lett a gyermekük. Mind a gyerekek, mind a munkatársak között előkerült az a téma, hogy a tanodában valami egészen más történik, mint az iskolában, ugyanakkor, míg a munkatársak a gyerekek eltérő viselkedéséről beszéltek, addig a gyerekek a felnőttek hozzájuk való viszonyában látnak különbséget.

1. táblázat. *Az interjúkban megemlített változások a gyerekek életében*

Az interjúkban megemlített változások a gyerekek életében		
Gyerekek említései	**Szülők említései**	**Munkatársak említései**
aktív szabadidő-eltöltés, nem unatkoznak	szófogadóbbak lettek	a viselkedésük pozitívan változott
szívesebben tanulnak		
jobban figyelnek rájuk, itt jobban megértik a tananyagot	illedelmesebbek	segítőkészebbek
baráti kapcsolatok jöttek létre	tisztelik a barátokat és a tanárokat	jobb a tanulmányi eredményük
	köszönnek egymásnak	jobban összetartanak
	megváltozott a viselkedésük	másként viselkednek a tanodában, mint az iskolában
	megváltozott a szókincsük	
	segítenek a házimunkában	
	felszabadultabbak, nyitottabbak	
	kiegyensúlyozottabbak, nyugodtabbak	
	olyan lehetőségeket kapnak, amilyeneket a szülők nem tudnának megadni	

A szülőkkel készített interjúkban nemcsak a gyerekek, de maguk a szülők életében bekövetkezett változásokra is rákérdeztünk. Itt olyan témák kerültek elő, mint a családi közösség fejlődése, a szülők gyerekek felé fordulása, valamint aktívabb részvételük a gyülekezet életében.

2. táblázat. *Változások a szülők életében*

Változások a szülők életében
megbeszélik otthon a dolgokat
nyugodtan ott tudják hagyni a gyereket a tanodában
jobb családi légkör
kevesebbet kiabálnak
több családi program
aktívabb szülői munkaközösség
ha a tiszteletes úr kéri, a szülők segítenek
nyitottabbak, érdeklődőbbek a saját gyerekeikkel

A szülőket és a munkatársakat is megkérdeztük arról, hogyan látják a gyülekezet és a tanodába járó cigány családok közötti kapcsolat változásait. Mindenki arról számolt be, hogy eddig sem volt rossz a viszony közöttük, inkább közöny volt jellemző, nem foglalkoztak egymással. Volt olyan szülő, aki a tanoda révén kapcsolódott be a gyülekezet életébe.

3. táblázat. *Változások a gyülekezet és a cigány családok kapcsolatában*

Változások a gyülekezet és a cigány családok kapcsolatában	
Szülők említései	**Munkatársak említései**
nyitottabbak lettek a szülők a vallásra, a tanoda által lettek a gyülekezet tagjai	a gyülekezet felvállalta ez a szolgálatot
a gyülekezet befogad mindenkit, jó hatással vannak egymásra	jobb a kapcsolat és a kommunikáció
jobban tisztelik egymást	bár például az iskolában vannak incidensek, a gyülekezetben nincs agresszió
a fiatalabb korosztályban van kapcsolat, az idősebbek nem annyira tartanak össze, de nincs köztük rossz viszony	
a cigány közösségnek jó, hogy van hova fordulniuk	
a szülők elmennek az ünnepekre, ha a gyerekek szerepelnek	
nem idegenkednek egymástól	

A munkatársak a saját életükben bekövetkezett változásról is nyilatkozhattak. Itt azt figyelhettük meg, hogy nehézségek, akadályok is előkerültek, meg tudtak fogalmazni saját magatartásukban is olyan területeket, ahol, úgy látják, kell még fejlődniük.

4. táblázat. *Változások a munkatársak életében*

idealizmusból realizmusba ment át
elfogadta, hogy lassú változást lehet csak elérni
empatikusabb a gyerekekkel
kevesebb benne az előítélet
inkább holisztikus szemlélettel dolgozik
megismerte a két cigány kultúrát, ami a tanodában is megjelenik (magyar és beás cigányok), ezt még nehezen tudja kezelni
jobban figyel mások érzéseire
jobban belelátnak egymás családi életébe, megértőbbek egymással

A változások felsorolása után megkértük a válaszadókat, rangsorolják az általuk említetteket, és emeljék ki a legfontosabb változást. A következő táblázatban azt mutatjuk be, hogy az egyes válaszadói csoportok mit tartottak a legfontosabbnak.

5. táblázat. *Legfontosabb változások*

Legfontosabb változások			
Gyerekek	**Szülők**	**Munkatársak**	**Kapcsolat a gyülekezettel**
összefog a csapat, hasznosan telik a hétvége	otthon kevesebb a stressz	kevesebb előítélet	csökkent a rasszizmus
barátságok ápolás		a tréningek hatására javultak a kommunikációs technikák, a konfliktuskezelés	
kevesebb az agresszió		rugalmasság a programváltoztatásban	
jobban tanulnak, jobbak a jegyeik		mindent a legegyszerűbben kell átadni a tanításban	
motivált, nyitottabb, szófogadóbb lett			
személyiségfejlődés figyelhető meg, elfogadják egymást			
megtanulnak higgadtan kezelni egy konfliktust			
felszabadultabbak			

Legfontosabb változástörténetek

„Az iskola hangosabb, mint a tanoda."

„Bárcsak olyan lenne az iskola is, mint a tanoda!"

„Régebben a fiú beteges volt és zárkózott. A tanoda és a gyülekezet kinyitotta a gyerek szívét, kitárult a világ a számára, elkezdett barátkozni. Kiskorában mindentől meg akarták óvni, mindentől nagyon megijedt. Nagy utat tett meg a tanodában."

„Játék közben a kislány rászólt egy durván játszó gyerekre: te úgy játszol, mintha egyedül játszanál!"

„A tanodások az iskolában is összetartanak."

„A tanodás nem roma gyerekek az új iskolájukban is elfogadják a romákat."

„Pár héttel ezelőtt beszélgettek a jegyekről. Nem nevették ki egymást, megértették, hogy itt nemcsak játék van."

„Délutánonként otthon mesélik, hogy mi történt. Tudják, hogy itt szeretettel és megértéssel foglalkoznak velük."

„Az iskolában sokszor jelzi a tanár, hogy probléma van a gyerekekkel. Itt a tanodában másképp foglalkoznak velük, így kevésbé jelentkeznek ezek a gondok."

„Sok gyerek trágárul beszélt, nem mondták, hogy köszönöm. Sok odafigyeléssel, tanulással már kevésbé beszélnek csúnyán…"

„Különbséget tettek egymás közt a gyerekek, cigányok és magyarok, pár hét elteltével mindenki játszott mindenkivel."

„Nagyon motiváltak, ha versenyjáték van, vagy ha csapatban dolgoznak. Van cél, és a nyereményt megosztják a többiekkel."

„A lelkész sokszor bemegy és közbenjár értünk. A tanárok lemondóbbak, ő látja bennünk, hogyan lehetnénk jobbak. A tanárok sokszor mondják, minek foglalkozik ezekkel a rossz gyerekekkel."

„Itt játszva tanulnak, nem érzik kényszernek. Átjárnak egymás otthonába tanulni, játszani iskola után is."

„Itt van cél, van miért csapatban dolgozni."

„Itt hasznosnak érzi magát, munkát ad számára is a tanoda."

A változások következményei

Táblázatba gyűjtöttük, hogy az interjúkban a változásoknak mely következményeit sorolták fel az egyes célcsoportok életére vonatkozóan. A tanoda működésének köszönhető változások hosszú távú hatásait leginkább a gyerekek életére nézve fogalmazzák meg a válaszadók. A tanodaprogramban a vártnál jobb eredményeket értek el – többen vesznek részt rendszeresen a foglalkozásokon. Sokkal inkább hosszú távú hatást mutat az a vízió, hogy a tanodai gyerekek felnőttkorukra sem fordulnak el egymástól, „köszönnek" majd – ahogy fogalmaztak. Az iskolai életben már most sikeresebben tudnak részt venni, de hosszú távon nagy eredmény lesz, ha a továbbtanulás, a szakmaválasztás is átgondoltan történik majd.

6. táblázat. *Következmények – területek szerint*

Következmények – területek szerint			
Gyerekek	**Szülők**	**Munkatársak**	**Kapcsolat a gyülekezettel**
Az iskolában a többségnek javult a tanulmányi eredménye.	Otthon kevesebb a stressz.	A programok szervezésénél figyelembe veszi a gyerekek vágyait.	A tanodai gyerekek szerepelnek a gyülekezet ünnepi műsoraiban.
Szívesen továbbtanulnának. Bizonyos szakmákat szeretnének elsajátítani.	Hosszú távon segít a szülőknek és a gyerekeknek is.		A hitélet biztonságot ad a gyerekeknek, tartoznak valahova. Itt megismerkednek másokkal is, és kapcsolódnak gyülekezethez.
Kevesebb a konfliktus, az agresszió.			Formálódik a közösség, kevesebben morzsolódnak le.
Jobban átgondolják a tetteiket.			
Otthon kevesebbet veszekszenek.			
A szülők örülnek a jobb jegyeiknek.			
Az iskolában a tanárok kedvesebbek velük.			
Jobban osztozkodnak a gyerekek. Önzetlenebbül megosztják amijük van, mert ezt látják a tanodában is.			
Választékosabban, kedvesebben kommunikálnak.			
Felnőttkorukban is köszönni fognak a romák és a nem romák, nem lesznek irigyek.			
Sokkal több gyerek jár a tanodába, mint amennyi a kitűzött cél volt.			

Mire lenne szükség a még több pozitív irányú változáshoz?

Minden válaszadói csoport említette, hogy szükség volna a tanoda működésének bővítésére, ami további pozitív hatással járna. Szükségesnek tartanák továbbá a megnövekedett nyitvatartást és a munkatársi létszám növelését, ezzel együtt pedig a résztvevő gyerekek számának a bővítését is szívesen fogadnák. Az infrastrukturális feltételek, valamint a szolgáltatás minőségének javítását is fontosnak tartják. A szülők körében megfogalmazódott az igény az aktívabb részvételre, szívesen bevonódnának a programszervezésbe, a tanodai életbe. Egy sajátos, a falura jellemző felekezeti konfliktus is felmerült ennél a kérdésnél. Bár kezdetben minden felekezetből jöttek gyerekek a foglalkozásokra, a helyi katolikus egyházközség jelenleg nem támogatja, hogy a katolikus családok gyermekei részt vegyenek a református egyház által szervezett programokon.

7. táblázat. *Mire lenne szükség?*

Mire lenne szükség?		
Gyerekek	**Szülők**	**Munkatársak**
a katolikus barátaik is ide járhatnának	zenetanulási lehetőség	támogató környezet
azok a gyerekek is beilleszkednének, akik most szétrombolják a csapatot	több kézműves foglalkozás	több önkéntes segítő
kézilabda	szülők bevonása a programok szervezésébe	több foglalkozás, szeretnek a gyerekek tevékenykedni
több kirándulás	több szabadban töltött idő	a gyülekezetbe tagozódjanak be a családok
medence	felújított épület	több munkatárs, gyógypedagógus, fejlesztő pedagógus
hétköznapi nyitvatartás	hétköznapi nyitvatartás	hétköznap is működő tanoda
		kortárs segítők
		több inger érje a gyerekeket
		szebb környezet, felújított épület
		fejlesztő játékok
		több együtt töltött idő
		kollégium
		osztályonként külön foglalkozni a gyerekkel
		több közös program és élmény
		más felekezeteket is meghívni

Legfontosabb változások „B” település tanodában

Szintén az MRE-HEKS felkérésére folytattunk hatásvizsgálati kutatást „B” településen. Arra voltunk kíváncsiak, hogyan látják a projekt munkatársai és felhasználói, melyek voltak a tanodába járó gyermekek életében a legfontosabb változások a szolgáltatás indulása, vagyis a 2018/19-es tanév kezdete óta. Itt a tanodát, az előző példában bemutatotthoz hasonlóan, szintén a helyi gyülekezet működteti, ám a tanodás gyerekek az egyház fenntartásában lévő általános iskola alsó tagozatos tanulói – így szorosabban kapcsolódik a két intézmény egymáshoz, mint „A” település esetében. Ezt mutatja az is, hogy a tanodában dolgozó tanító az általános iskolában is tanítja a gyerekek egy részét, ezzel rálátása van az ottani változásokra is. Az „A” településhez képest eltérést mutat az is, hogy itt csak az alsó tagozatosok számára van lehetőség a foglalkozásokon való részvételre.

Munkánk során két munkatárssal (tanító, pedagógiai asszisztens) és négy szülővel (közülük egy nevelőszülő) készítettünk interjúkat.

A munkatársak nézőpontja

A projekt munkatársai a gyerekek nyitottságában, érdeklődésének növekedésében látnak változást. Korábban sokkal feszélyezettebbek voltak, nehezen nyíltak meg. A tanuláshoz való hozzáállásuk is változott, nőtt a kötelességtudatuk ez alatt az időszak alatt. A megtapasztalt sikerélmények miatt – a tanítók pozitív visszajelzéseinek hatására – nőtt az önbizalmuk, kevésbé mondanak le saját magukról, holott korábban ez jellemző volt. A gyerekek közötti kapcsolat erősödött a tanodán kívül, az iskolában is, összetartóbbak egymással. Közelebb tudnak kerülni a felnőttekhez is, és jobban ki tudják fejezni az érzelmeiket.

A válaszadók a legfontosabb változást abban látják, hogy erősödött a gyerekek roma öntudata, önbizalma és önismerete – fel tudják ismerni, meg tudják fogalmazni az érzéseiket. Fontos, hogy szeretnek a tanodába járni, ami hosszú távon hozzájárulhat ahhoz, hogy „viszik valamire az életben”.

A még több pozitív irányú változás eléréséhez szükségesnek tartják, hogy a tanoda meg tudjon maradni, illetve bővíteni tudja a szolgáltatásait. Jelenleg heti egy délelőtt (szombaton) van lehetőség együtt tanulni, a gyerekek leterheltsége miatt a hétköznap esték nem jöhetnek számításba. A nyári felkészítő tábor sikeréből kiindulva esetleg érdemes volna újabb táborokat szervezni. Szabadidős programok szervezésére is igény van. Szükséges lenne a munkatársak létszámának

bővítésére is, főként önkéntesek bevonását látják lehetőségként. Ehhez azonban szükség volna egy adminisztratív munkatársra, aki a szervezési feladatokat ellátná.

A szülők nézőpontja

A családok számára a tanoda fontos segítség, nagyon meg vannak elégedve a szolgáltatással, biztonságban tudják ott a gyerekeket. Mindannyian arról számoltak be, hogy gyermekeik iskolai teljesítménye, feladattudata, tanulmányi eredménye sokat javult a tanodaprogramba való bekerülésük óta. A gyermekek számára vonzó a program, szívesen járnak a tanodába szombatonként. A szülők válláról is lekerül a teher, hisz nem nekik kell a gyerekekkel együtt tanulni, ami olykor nehéz, hisz nincs módszertani tudásuk arra vonatkozóan, hogyan kellene a gyerekeknek elmagyarázni a tananyagot. A szülők szerint a tanodában a munkatársaknak sokkal jobban szót fogadnak a gyerekek, mint akár az iskolában, akár otthon. Ott el tudják érni, hogy tanuljanak, buzdítják őket a fejlődésre. Sokkol több figyelem jut rájuk, hisz nem harminc gyerekkel kell foglalkozni egy tanítónak. A tanulás így örömteli elfoglaltsággá vált. Nemcsak az intellektuális képességeikre, hanem a lelki fejlődésükre is figyelmet fordítanak. A gyerekek önbizalma javult, bátrabbak a tanítási órákon is.

A szülők számára a legfontosabb változás a bukások elkerülése volt. A tanodában látják annak zálogát, hogy a gyerekek el tudjanak jutni az általános iskola befejezéséig. Úgy látják, a hosszú távú sikerekhez szükség lenne arra, hogy a felső tagozatosok is igénybe vehessék a tanodát bővítésére a felső tagozaton is. A nehezebb tárgyakból (például matematikából) egy-egy korrepetálás hozzá tudna járulni a lemorzsolódás megakadályozásához. Jó lenne továbbá, ha pályaválasztási tanácsadással is segítenék a továbbtanulást. Felmerült a tanoda nyári nyitvatartása is, mint javaslat, illetve az, hogy sajátos nevelési igényű gyermekek számára is hozzáférhetővé kellene tenni ezt a szolgáltatást.

Tanulságok

Mind a munkatársak, mind a szülők alapvetően elégedettek a tanodával – bár a legfontosabb változást nem ugyanott látják. Míg a munkatársak alapvetően a gyermekek érzelmi, személyiségbeli fejlődését, addig a szülők inkább az iskolai teljesítmény javulását emelték ki. Nagy igény van arra – főként a szülők részéről –, hogy a tanoda nyisson a felső tagozat felé is, a most negyedikes gyerekek számára fontos lenne a további támogatás. Ez biztosíthatná számukra az általános

iskola sikeres elvégzését. A kollégák úgy érzékelik, hogy a tanoda elérte kapacitásának csúcsát, teljesen lekötöttek a munkatársak. Az előzetes információk alapján a következő tanévben kilenc új elsős várható, akiknek szükségük lenne a tanodára, azonban kérdéses, hogy őket hogyan tudják fogadni, hisz a kilépők (akik elvégzik a negyediket) kevesebben vannak.

A team lehetőségként számol a gimnazista, esetleg a gyülekezetbe járó fiatalok önkéntesként való bevonásával (ez más projektekben is sikeresen működik), ám plusz erőforrást igényel a szervezés és az adminisztráció. A tanoda szolgáltatásainak bővítése is főként a szülőkben merült fel, például sajátos nevelési igényű gyerekek bevonása gyógypedagógiai végzettségű munkatársak segítségével, nyári nyitvatartás, felkészítő hét szervezése. Ezek az ötletek, javaslatok mind további kapacitáskérdéseket vetnek fel, amelyeket a projekt működtetőinek át kell gondolniuk.

Összegzés

A fentiekben bemutatott mikroszintű elemzés a hazai, igencsak színes tanoda típusú szolgáltatások között is egy egyedi, a svájci protestáns segélyszervezet által finanszírozott formáját vette górcső alá. Igyekeztünk az összes érintett fél szempontjából bemutatni az egyes nézőpontokat, eredményeink pedig jól reflektálnak mindazon elméleti dilemmára, melyeket a szakirodalmi áttekintésben bemutattunk. Úgy gondoljuk, további elemzések szükségesek ahhoz, hogy átfogó képet kapjunk erről a szektorról, illetve helyéről mind a református egyházban, mind a felzárkózáspolitikában.

Bibliográfia

Fejes József Balázs: Mire jó a tanoda?, *Esély*, 2014/4, 29–56.

Fejes József Balázs – Szűcs József: Hol tart ma az oktatási integráció ügye?, Új Pedagógiai Szemle, 2017/11–12, 100–116.

Forray R. Katalin – Kozma Tamás: Social Equality vs. cultural identity: Government Policies and Roma Education in East-Central Europe, in Forray R. Katalin – Cserti Csapó Tibor (eds.): *Education and Research of Roma in the Countries of Central and Eastern Europe. Gypsy Studies* – Cigány tanulmányok 29, University of Pécs, Faculty of Humanities Department of Gypsy Studies – Education and Society Doctoral School of Education, 2013, 8–30.

Forray R. K. – Marton M.: Egyházi szakkollégiumok, *Iskolakultúra,* 2012, 22 (7–8), 35 – 44.

Gyetvai Gellért – Rajki Zoltán: *Cigánymissziós mozgalmak hatása Magyarországon*, Békés, Cigány Módszertani és Kutató Központ, 2014.

Hermann Zoltán – Varga Júlia: Állami, önkormányzati, egyházi és alapítványi iskolák: részarányok, tanulói összetétel és tanulói teljesítmények, in Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2016*, Budapest, TÁRKI, 311–333.

Huszti, É. – Dávid, B. – Vajda, K.: Strong Tie, Weak Tie and In-Betweens: A Continuous Measure of Tie Strength Based on Contact Diary Datasets, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 2013, 79, 38–61.

Kállai Ernő: Cigányok/romák Magyarországon – Társadalomtörténeti vázlat, in Kállai Ernő – Kovács László (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2009, 156 –174.

Kirilova, Diana – Repare, Virginie: *The innovatory practices in the field of education of Roma children*, Directorate General IV, Directorate of School, Out-of-School and Higher Education European Dimension of Education Division, 2003.

Kovács László: Cigány gyerekek – óvoda – család in Kállai Ernő – Kovács László (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2009, 112–118.

Lopez, Eric: Romani Education in Hungary: History, Observances and Experiences, in *Fulbright Student Conference Papers AY 2008-2009*, Budapest, Hungarian-American Commission on Educational Exchange, 2010, 169–196.

Pavee Point: *Roma and Education*, Roma Seminar Series, Theme Three, Pavee Point, Traveller and Roma Centre, 2014.

Vályi Réka: A legfontosabb változás – The Most Significant Change. Új hatásmérő módszer a láthatáron, *Párbeszéd*, 2018/4.

„Van ami jól megyen, van ami nem megy jól" – A tanodák működéséről, Autonómia Alapítvány, 2017. http://autonomia.hu/wp-content/uploads/2017/02/Tanoda-kutat%C3%A1s-%C3%B6sszefoglal%C3%A1s.pdf.

TÓTH J. ZOLTÁN

A HALÁLBÜNTETÉSRŐL MÍTOSZOK NÉLKÜL

Az „elrettentő hatás" kérdése a tények és számok tükrében

I. Bevezetés

Jelen írásnak nem célja, hogy a halálbüntetés általános elméleti, filozófiai vagy kriminológiai kérdéseit taglalja.[1] Egyetlen célja, hogy a halálbüntetéssel kapcsolatos vitatémák egyik legfontosabb problémájához, a halálbüntetés elrettentő hatásának kérdéséhez (e hatás létezése eldöntéséhez) adjon *fogódzó*t, mégpedig nem távoli országok emberölési és kivégzési trendjeinek elemzése, hanem az arra vonatkozó logikus érvek és empirikus szempontok, illetve a magyar helyzet statisztikai vizsgálata alapján. Már most le kell szögeznünk azonban, hogy e fogódzó nem bizonyítékot (különösen nem *döntő* bizonyítékot) jelent, hanem egy *adalék*ot, mely hozzájárulhat más, statisztikai és nem statisztikai módszerekkel megállapított tények, adatok, logikai levezetések, pszichológiai jellemzők, szociológiai indikátorok kiegészítéséhez, ezáltal a halálbüntetés létének vagy nemlétének a bűnözési, ezen belül az emberölési trendekre való hatásának, avagy e hatás hiányának a megértéséhez. Következtetéseink közvetlen használhatósága tehát korlátozott, adalékként azonban – reményeink szerint – jó szolgálatot tehetnek bizonyos kérdések jobb megértésében, már csak azért is, mert – bár halálbüntetés Európában (Fehéroroszországot kivéve) nincs[2] – számos európai

[1] Ezt megtettük más munkánkban: vö.: Tóth J. Zoltán: *A halálbüntetés filozófiája és kortárs jogelméleti kérdései*, Budapest, Rejtjel Kiadó, 2008, illetve Tóth J. Zoltán: *Halálbüntetés pró és kontra*, Budapest, HVG-ORAC, 2012 (első kiadás) és 2019 (második, aktualizált kiadás). Emellett a mélyebb történeti összefüggések tárgyalása sem ejthető meg e keretek között (ez utóbbihoz lásd: Tóth J. Zoltán: *A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete*, Budapest, Századvég Kiadó, 2010).

[2] Zoltán J. Tóth: The Abolition of Capital Punishment in the major Countries of Europe, *Journal on European History of Law*, Vol. 8, 2017, No. 2., 77–86. A 2018. évi helyzetet (nem csak Európát tekintve) lásd: *Death Sentences and Executions 2018, Amnesty International Global Report*, London, Amnesty International, 2019.

politikus veti fel időről időre a halálbüntetés visszaállításának gondolatát,[3] mégpedig épp annak feltételezett elrettentő hatására hivatkozva.

II. Az elrettentő hatás paradigmája

Az elrettentő hatás paradigmája a halálbüntetéssel kapcsolatos szakirodalom (illetve a közvélemény) *retencionista* (azaz halálbüntetés-*párti*) részének egyik legfontosabb, legmeghatározóbb érve. Az elgondolás szerint a büntetéseknek a bűncselekmények megvalósításáról szóló bűnözői döntésekre, ezáltal a bűnelkövetési trendekre ténylegesen *hatásuk* van; és minél szigorúbb egy (potenciális) büntetés, annál nagyobb ez a hatás. Mivel az élet a létező legfontosabb érték, ezért az ennek elvételével való büntetőjogi fenyegetés (vagyis a halálbüntetés léte) képes a legtöbb embert elrettenteni attól, hogy gyilkosságot (szándékos emberölést) kövessen el. Az *abolicionista* (azaz halálbüntetés-*ellenes*) oldal ezzel szemben azon a véleményen van, hogy az emberölésekre a büntetés fajtáján és mértékén kívüli, attól független szempontoknak és motívumoknak sokkal nagyobb hatásuk van, így az elrettentő hatás nem létezik, vagy elhanyagolható mértékű. Mindkét oldal számos logikai, filozófiai és egyéb érvvel igyekszik igazát alátámasztani. Bár az érvek legfontosabbika kétségtelenül az emberölési statisztikák (következő fejezetben bemutatandó) elemzése, a puszta elméleti-racionális argumentáció sem hagyható e körben figyelmen kívül. Jelen tanulmányban mindenekelőtt ezen érvekről, azaz a halálbüntetés pártolóinak és ellenzőinek az elrettentő hatással kapcsolatos teoretikus vitájáról lesz szó, majd az elrettentő hatás vizsgálatára alkalmas statisztikai adatok áttekintésére vállalkozunk.

Ennek során abból a két axiómából indulunk ki, hogy egyrészt jogállami rendszerekben alapvetően csak élet elleni cselekmények elkövetőinek a halállal való büntethetősége vetődhet fel reális vitaalapként, másrészt hogy a halállal való büntetés lehetősége csak a ténylegesen is (most vagy korábban) halállal fenyegetett, a halálbüntetés tárgyát jelentő élettől való megfosztással egyedül arányos cselekmények (tehát az emberölések) elkövetőit tarthatná vissza tettük elkövetésétől – az elrettentő hatás kérdésében való vizsgálódás eredményeitől függően. Érdekességképpen azonban megjegyezzük, hogy vannak olyanok is a szakirodalomban, akik e második axiómát nem fogadják el, és vizsgálatokat tartanak szükségesnek abban a vonatkozásban, hogy az emberölések halálbüntetéssel való

[3] Vö.: Toth J., Zoltan: The Capital Punishment Controversy in Hungary: Fragments on the Issues of Deterrent Effect and Wrongful Convictions, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Volume 21, Issue 1, 2013, 37–58.

szankcionálhatósága képes-e visszatartani a nem főbenjáró bűncselekmények (rablás, nemi erőszak, betörés stb.) elkövetőit tettük megvalósításától. Ennek alapja az a – bizonyítandó vagy cáfolandó – feltételezés, hogy az ilyen bűnözők félnek attól, hogy az elkövetés körülményei folytán magatartásuk esetleg átcsaphat emberölésbe is, és ennek elkerülésére már eleve a kisebb bűncselekményt sem valósítják meg.[4] Mindazonáltal az e kérdésben folytatott kutatás eredménye nem szolgálhat alapjául a halálbüntetés alkalmazhatósága kérdésében történő állásfoglaláshoz, mert ha igaznak is bizonyulna a feltételezés, jogállami rendszerekben akkor sem lehetne csak *azért* kapitális szankciót alkalmazni, hogy nem főbenjáró ügyek potenciális tetteseit elriasszuk e cselekményüktől; a kérdés tehát csak az lehet – és jelen írás ezért csak ezt vizsgálja –, hogy vajon elrettenti-e, illetve elvileg elrettentheti-e a halálbüntetés az életellenes cselekmények potenciális elkövetőit a jövőbeli emberölésektől.

III. Elméleti viták az elrettentő hatás tételéről

A legsúlyosabb jogkövetkezménnyel kapcsolatos diszkusszió témái közül talán a legfontosabb, mindenesetre bizonyosan a legtöbbet tárgyalt problémakör az elrettentő hatás kérdése. A halálbüntetés-pártiak azt mondják, hogy a halálbüntetésnek elrettentő hatása van, hatékonyan képes visszatartani az élet elleni bűncselekmények potenciális elkövetőit szándékuk megvalósításától. Az abolicionisták szerint viszont nincs bizonyíték arra, hogy bárkit is sikerült volna visszatartani a halálbüntetéssel való fenyegetés által olyan bűncselekmény elkövetésétől, amit egyébként halálbüntetés híján az illető megtett volna. A halálbüntetés ellenzőinek az a véleménye, hogy sok esetben *bizonyíthatóan* nincs a legsúlyosabb büntetésnek elrettentő hatása.

Szerintük nyilvánvalóan nem rettenti el az ezzel való fenyegetés azokat az embereket, akik cselekedetüket hirtelen felindulásból, erős izgalmi állapotban, nagyfokú érzelmi-idegi stresszhelyzetben, illetve alkohol hatása alatt követik el. Mindezekben közös, hogy a tettes tudata beszűkült, ezért átmeneti jelleggel nem tudja indulatait megfékezni, nem képes magatartását teljes mértékben kontrollálni. A „hirtelen felindulás" kifejezésben ezenkívül a „hirtelen" szónak külön jelentősége van, ez jelzi ugyanis azt, hogy az illető reakciója valamilyen külső ingerre azonnali, tehát viselkedése valamilyen indulati tettmegnyilvánuláson,

[4] E problémafelvetéshez lásd például: William C. Bailey – Ruth D. Peterson: Capital Punishment and Non-Capital Crimes: A Test of Deterrence, General Prevention, and System-Overload Arguments, *Albany Law Review*, Vol. 54, 1989–1990, 681–707.

nem pedig előzetes mérlegelésen alapul. Mindebből az következik, hogy a „hirtelen felindulás" a spontán, indulati, nem tudatos viselkedés egy fajtája, így az elkövetett tett potenciális következményeinek (mindenekelőtt a büntetés fajtájának és mértékének) az előzetes számbavétele és értékelése a leendő elkövető részéről fel sem merül.

Ráadásul a hirtelen felindulásból (hivatalosan: „erős felindulásban") elkövetett bűncselekmények többségét (Magyarországon mintegy négyötödét) ismerősök követik el egymás sérelmére.[5] A kirobbant családi viták, veszekedések eredményeként bekövetkező bűntettek elkövetői erős érzelmi-izgalmi állapotban valósítják meg a bűncselekményt, nyilvánvalóan nem számolva a halálos eredmény bekövetkezésének lehetőségével. Ha pedig ez a lehetőség eszükbe sem jut, akkor ennek következményeit sem fogják mérlegelni. Továbbá – mivel az ilyen emocionális indíttatású bűncselekményeket a szülők, gyermekek, házastársak, barátok, szomszédok, cimborák, egyéb ismerősök egymással szemben követik el – szándékuk legfeljebb eventuálisan terjed ki a sértett halálára, így a társadalomra veszélyességük hiánya folytán indokolatlan őket halálbüntetéssel fenyegetni.[6]

A halálbüntetés ezenkívül az abolicionisták szerint nem alkalmas azoknak az elrettentésére, akik meg vannak arról győződve, hogy őket úgysem kapják el. Esetükben nem a büntetés szigorúságának, kegyetlenségének, hanem a büntetés elkerülhetetlenségének van jelentősége. Beccaria óta tudjuk – mondják az abolicionisták –, hogy a bűnözőket hatékonyabban képes visszatartani egy kisebb, de elkerülhetetlenül bekövetkező, mint egy súlyosabb, de nagyobb valószínűséggel megúszható büntetés. Ebbe az elkövetői körbe tartoznak azok is, akik a legeltökéltebben hajtják végre az emberöléseket. Ugyanis akikkel szemben a gyakorlatban is alkalmazható lenne a halálbüntetés (bérgyilkosok, rablógyilkosok), épp azokkal szemben – eltökéltségük folytán – a legkevésbé érvényesülne a halálbüntetés elrettentő hatása. Albert Camus szerint például „a megfélemlítő erő csak a félénkekre hat, azokra, akik nem hajlanak a bűncselekményre".[7] Vagyis a halálbüntetéssel csak azokat lehet elrettenteni, akik amúgy sem követnének el emberöléseket, illetve akikre a kisebb büntetés is fékezőleg hat, míg azok, akik a kisebb büntetésektől nem rettennek meg, a nagyobbtól sem fognak.

A halállal való fenyegetés nem tudja továbbá elrettenteni az elmebetegeket, akiknek a tudata sem a bűncselekmény antiszociális voltát, sem a büntetés sú-

[5] Victor H. Evjen: Let's Abolish Capital Punishment, in James A. McCafferty (Ed.): *Capital Punishment*, Chicago and New York, Aldine-Atherton, Inc., 1972, 220.

[6] Megjegyzendő, hogy az ilyen cselekmények tetteseit a halálbüntetést akár ma is, vagy a közelmúltig ismerő jogrendszerek többsége nem is fenyegette halálbüntetéssel.

[7] Albert Camus: Gondolatok a halálbüntetésről, in Sebes Ágnes (szerk.): *A halálbüntetésről*, Medvetánc Füzetek, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1990, 24.

lyosságát, sem a kettő közti okozati összefüggést nem tudja felfogni (igaz, őket általában sem a tradicionális jogrendszerek nem fenyegették, sem a mai modern, a halálbüntetést egyébként ismerő és alkalmazó jogrendszerek nem fenyegetik halál- /vagy bármilyen egyéb/ büntetéssel). Nem tartja vissza továbbá a kapitális szankció az öngyilkos gyilkosokat, vagyis azokat, akik már eleve azzal a szándékkal követik el az emberölést (például szerelemféltésből), hogy utána saját magukat is megöljék;[8] azokat, akik eleve meg akarnak halni, és az öngyilkosság egyfajta közvetett módjaként arra számítanak, hogy vagy az ellenállás tanúsítása során a rendőrök lövik le,[9] vagy a bíróság fogja halálra ítélni őket (tehát akiknek az a célja, hogy „akasztófára jussanak");[10] akiket olyan fokú pszichikai kényszer ural, hogy nem tudják irányítani cselekvéseiket, mivel a bűnelkövetésre késztető (többnyire szexuális) ösztönök felülírnak minden más, a bűncselekménytől való tartózkodásra vezető, racionális motívumot; végül nem rettenti el a halálbüntetés azokat sem, akik pont ennek révén kívánnak mártírrá válni.[11]

---

[8] A közismertebb esetek közül példa erre a 2007. április 20-án Kecskeméten elkövetett „gombabódés" kettős gyilkosság és az azt követő öngyilkosság; az az eset, melynek során egy rendőr 2012. június 4-én előbb lelőtte felesége orvos szeretőjét, majd saját magát is; vagy az, amikor 2016-ban egy pestszentlőrinci rendőr házaspár feleség tagja lelőtte egyik gyermekét, majd saját magát is.

[9] Valószínűleg a 2007. májusi Széna téri bankrablás elkövetője is (részben) ilyen motívumból követte el cselekményét, illetve emiatt tanúsított olyan magatartást (adott le többször is lövéseket a fegyverével), hogy a terrorelhárító szolgálat rendőrei számára nem hagyott más választást, csak azt, hogy harcképtelenné tegyék őt. A kommandósok által leadott hat lövés – még ott a helyszínen – végül tényleg a halálát okozta.

[10] Ilyen konkrét példákat idéz – igaz, a történelmi múltból – Szemere Bertalan és Arthur Koestler is. (Lásd: Szemere Bertalan: *A büntetésről s különösebben a halálbüntetésről*, Halálbüntetést Ellenzők Ligája, 1990, 153–154; Arthur Koestler: Az akasztásról, in Uő.: *Egy mítosz anatómiája*, Budapest, Osiris Kiadó, 1999, 82.) De hogy a közvetett öngyilkosság megkísérlésének ez a módja nem csak a régmúlt jellegzetessége volt, azt jól mutatja, hogy például az USA Kalifornia államában azért ítélték halálra Pamela Watkinst, mert a szuicídium indirekt módjaként kifejezetten saját halálát kívánva gyilkolt. Watkins ugyanis korábban már többször meg kívánta ölni magát, ám egyik öngyilkossági kísérlete sem járt sikerrel. Emiatt végül elhatározta, hogy ha saját keze által meghalni nem tud, akkor megöl másokat, s így majd ki fogják őt végezni; ezért megfojtotta azt a két kisgyermeket, akikre mint bébiszitter vigyázott. (Az esetet idézi: Anthony G. Amsterdam: Capital Punishment, in Hugo Adam Bedau /ed./: *The Death Penalty in America*, New York, Oxford University Press, 1982, 357. Amit Amsterdam írásából nem tudunk meg, az az, hogy a kivégzésre ténylegesen nem került sor, így végül is Watkins cselekménye nem érte el célját; ám mindez szándékaira előzetesen nyilvánvalóan nem lehetett hatással.)

[11] Ezen érvelés alapján tehát az abolicionisták helytelennek tartják a halálbüntetés híveinek azt a megállapítását, mely szerint az emberek a halálbüntetés léte miatt nem követnek el életellenes bűncselekményeket. Valójában szerintük az emberek nagy többsége akkor sem ölne embert, ha azt a törvény egyáltalán nem rendelné büntetni, egyszerűen azért, mert számukra a gyilkolástól való tartózkodás indoka nem a büntetésekben, hanem egészen más motívumokban rejlik. Amikor tehát a retencionisták a halálbüntetés visszatartó hatását feltételezik, tulajdonképpen – vélik az abolicionisták – nem a bűnözőkből, hanem az amúgy is tisztességes „átlagemberekből"

Vannak ugyanis olyan anarchisták, terroristák, akiknek épp az a célja, hogy az „elnyomó állam" halálra ítélje őket, és mint „népük hőse" vonulhassanak be a történelemkönyvekbe. Különösen igaz ez a mai öngyilkos merénylőkre, akik úgy követik el cselekményeiket, hogy abban maguk is meghaljanak, de igaz ez az állítás az olyan gépeltérítőkre, túszszedőkre is, akik ezzel azt kívánják elérni, hogy bebörtönzött „forradalmár" társaikat, vezetőiket engedjék szabadon. Ezek a terroristák mindenre el vannak szánva, és bármikor képesek életüket feláldozni a „szent ügyért" vagy vezérükért.

Említést kell tennünk arról is, hogy vannak olyan abolicionisták, akik nem egyszerűen tagadják a halálbüntetés elrettentő hatását, de azt is állítják, hogy a halálra ítélés lehetősége kifejezetten arra ösztönzi a gyilkosokat, hogy az elkövetett emberölés után még több emberölést kövessenek el. Érveik szerint ugyanis ha valaki már gyilkolt, és ezért cserébe – elfogása esetén – halálbüntetéssel kellene számolnia, nincs semmi olyan plusz visszatartó erő, amely eltántorítaná őt attól, hogy újra gyilkoljon. Így például nyugodt szívvel megölheti azt a szemtanút, aki őt lebuktathatná, azt a rendőrt, aki el akarja őt kapni, azt a börtönőrt, aki meg akarja akadályozni a szökését,[12] hiszen így esélye van a megmenekülésre, de ha ez nem sikerülne neki, akkor sem kerülhet nehezebb helyzetbe, mintha a tanú, rendőr stb. életben hagyásával a szabadságát kockáztatta volna. Ha tehát egyetlen ember megöléséért is kivégzik – gondolhatja a bűnöző –, nem kockáztat semmit, ha másokat is megöl, csak nyerhet vele. A halálbüntetés-pártiak viszont abból indulnak ki, hogy ha a halálbüntetés helyett a legsúlyosabb büntetés a tényleges életfogytiglan, és valakit ez fenyeget, annak ugyanúgy nincs

indulnak ki (akik egyébként halálbüntetés nélkül sem gyilkolnának), ezért elvétik a vizsgálat tárgyát, elgondolásuk tehát már önmagában ennek okán sem lehet helytálló.

[12] Hasonló történt pl. a 2017-ben Virginiában kivégzett William Morvával; igaz, ő nem a börtönből magából szökött meg, hanem abból a montgomery-i állami kórházból, ahová állítólagos betegsége miatt kivizsgálásra kísérte egy őr. Morva 2006-ban rablási kísérlet és más bűncselekmények miatt volt – akkor már egy éve – előzetes letartóztatásban, amikor, pár nappal tárgyalása előtt, sérülést színlelt, hogy a kórházból könnyebben megszökhessen. Bekéredzkedett a kórházi mosdóba, az ott levő fém vécépapírtartót leszerelte, majd az ajtón kilépve arcon csapta az őt kísérő fegyőrt, aki eszméletét vesztette. A korábban általa elkövetett bűncselekmények miatt is több évet kapott volna, ezzel az újabb cselekménnyel viszont feltehetőleg évtizedeket, így úgy érezte, nincs vesztenivalója. Ezért amikor a folyosón a kórház fegyvertelen biztonsági őrével találta szemben magát, arcon lőtte, annak ellenére, hogy az megadó mozdulatot tett (kezét felemelte), és passzív magatartást tanúsított (a biztonsági őr ennek következtében végül meghalt). Körözést rendeltek el vele szemben, közzétették a fényképét, és kérték a lakosság segítségét. Másfél nappal később, egy város környéki kirándulóhelyen valaki felismerni vélte őt, szólt a rendőrségnek, a helyszínre érkező járőrt azonban Morva észrevette, és hátulról kétszer fejbe lőtte, anélkül, hogy az akár a piszolytáskáját kinyitotta volna. Bár felmerült, hogy személyiségzavaros, végül azt állapították meg, hogy az nem olyan fokú, amely kizárta volna a cselekményei mérlegelését.

vesztenivalója, és ugyanúgy többször fog gyilkolni, mint a halálbüntetéssel fenyegetett. Sőt a halálbüntetés kiiktatásával megszűnne az életellenes bűncselekmények alternatív büntetéssel fenyegetése, a halálbüntetés szabályozásával viszont a szabadságvesztés mellett létezne egy további büntetés, amellyel a legsúlyosabb bűncselekmények elkövetőit, például a többszörös gyilkosokat lehetne büntetni. Vagyis az idézett veszélyt (a többszörös gyilkosságot) éppen a halálbüntetés mint addicionális büntetés segítségével lehetne elkerülni. És persze az sem biztos, hogy ha valaki elkövetett egy emberölést, akkor még egyet el fog követni, még akkor sem, ha biztos abban, hogy azért az egy gyilkosságért is ki fogják végezni, ha elkapják. Ugyanis minden egyes elkövetett gyilkosság növeli a lebukás kockázatát, hiszen több a helyszín, több a lehetséges szemtanú, tárgyi bizonyíték, nagyobb az esély, hogy a mozaikkockák egyes darabkáit a hatóságok össze tudják rakni.

A halálbüntetés elrettentő hatását tagadók közé tartozik a büntetőjog-tudomány klasszikusa, Cesare Beccaria, valamint a 20. századi híres író és gondolkodó, Albert Camus is. Camus szerint például az életfogytig tartó szabadságvesztés is megfelelő visszatartó erőt jelent, míg Beccaria az örökös rabszolgasággal (életfogytiglani kényszermunkával) váltotta volna fel a halálbüntetést. Az itáliai tudós azt vallotta, hogy nem az egyszeri, sokkoló, de múló hatású kivégzésnek van visszatartó ereje, hanem a kicsiny, de ismétlődő befolyásoknak. („Nem valamely gonosztevő halálának borzasztó, de múló látványa a legerősebb fékje a bűnözésnek, hanem egy szabadságától megfosztott ember hosszantartó szenvedésének példája, aki igavonó baromként robotolva fizeti vissza a társadalomnak, amit ellene vétett."[13] Továbbá: „A halálbüntetés esetén a bűncselekmény csak egyszer statuál példát, az örökös rabszolgaság esetében azonban egy bűntett igen sok és tartós példát teremt…"[14]) Camus szerint ellenben a halálbüntetésnek is lehet elrettentő hatása, de csak akkor, ha a kivégzés nyilvánosan történne, a nyilvánosságtól elzárt kivégzés ugyanis nem lenne kellően sokkoló. Ernest van den Haag ugyanakkor úgy érvel, hogy nem a kivégzés látványának, hanem magának a kivégzésnek van visszatartó ereje. Például a börtönnel való fenyegetés is kellő visszatartó erőt képvisel, noha a rabok börtönbeli élete (tehát a szabadságvesztés tényleges végrehajtása) sem a nyilvánosság előtt zajlik.[15] Camus másik fő állítására pedig, miszerint nincs bizonyíték arra, hogy a halálbüntetés bárkit is elrettentett volna, de arra van bizonyíték, hogy sokukat (évente több ezer embert) nem rettentett el, a halálbüntetés pártolói azt vála-

[13] Cesare Beccaria: *Bűntett és büntetés*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967, 88–89.

[14] Uo., 90.

[15] Ernest Van den Haag: In Defense of the Death Penalty: A Practical and Moral Analysis, in Helen Prejean: *The Death Penalty in America*, New York, Oxford University Press, 1982, 328.

szolják, hogy azt soha nem lehet tudni, hogy *ténylegesen* hányat tartott vissza (éppen azért, mert a halálbüntetéstől való félelem miatt *nem* követte el a bűncselekményt).

Olaf Hohmann konkrét számokkal is szolgál a visszaesés mértékéről: szerinte a szándékos emberölési bűncselekményeknél a visszaesési arány mindössze 2%-os,[16] és emiatt a 2% miatt nem célszerű a másik 98%-ot is kivégezni. Sajó András pedig a halálbüntetés eltörléséről rendelkező alkotmánybírósági határozathoz írt szakvéleményében amerikai statisztikai adatokat idéz, amelyek szerint 558 emberölésért elítélt személy a börtönben egy tizenöt éves periódusban hat, másik 230, feltételesen szabadlábra helyezett életellenes elkövető pedig egy ötéves időszakban egy emberi életet oltott ki,[17] ami 30 éves intervallumra vetítve[18] 2,2%-os, illetve 2,6%-os visszaesési arányt jelent. Egy kanadai felmérés szerint pedig, amelyben 658 olyan, szándékos emberölésért elítélt személy feltételes szabadságon tanúsított magatartását és esetleges viszaesését követték, akiket 1975 és 1990 között bocsátottak el a börtönből, ugyanezen időszak alatt (tehát a legkorábban megfigyeltek vonatkozásában 15 év, a legkésőbb kiengedettek vonatkozásában néhány hónap, átlagosan hét és fél év alatt) öten követtek el újra szándékos emberölést.[19] Ez 30 éves periódusra vetítve 3%-os visszaesési arányt (újabb szándékos emberölést) jelent, feltételezve, hogy a börtönből való szabadulást követően a társadalomra való veszélyesség mértéke és a visszaesés veszélye az idő múltával nem változik (amely állításról feltételezhető, hogy nincs így, mivel aki a szabadulást közvetlenül követő időszakban nem követ el újabb bűncselekményt, az később már kisebb valószínűséggel fog visszaesni, így a 2% körüli becslés e kanadai felmérés esetében is – és a Sajó András által idézett statisztika esetében is – többé-kevésbé helytállónak tűnik).[20] Felvetődik persze a

[16] Olaf Hohmann: Szabad az államnak ölnie? Gondolatok a halálbüntetés aktuálissá válásának alkalmából, *Magyar Jog*, 2000/12. sz., 765.

[17] Vö.: Sajó András: A halálbüntetés alkotmányossága, Szakvélemény, in Horváth Tibor (szerk.): *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon*, Dokumentumgyűjtemény, Miskolc, Halálbüntetést Ellenzők Ligája, 1991, 101.

[18] A 30 éves periódust egyrészt az adatok összehasonlíthatósága kedvéért vettük alapul, másrészt azért, mert átlagosan körülbelül ennyi lehetett hátra az elítéltek életéből, vagyis abból az időből, amely alatt potenciálisan veszélyt jelentettek a társadalomra vagy fogolytársaikra és őreikre. (Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy feltételeztük: az elkövetők veszélyessége az idő múlásával nem változik, átlagosan se nem nő, se nem csökken.)

[19] Vö.: Greg Erwin: Recidivism among Homicide Offenders, *Forum on Corrections Research*, 1992, Vol. 4, No. 2. http://www.csc-scc.gc.ca/text/pblct/forum/e042/042c_e.pdf. (Letöltés: 2020. március 4.)

[20] Joshua K. Marquis több konkrét esetet is idéz, amikor egy gyilkost feltételesen szabadlábra helyeztek, majd újra ölt; többek között Kenneth McDuffét, akit három fiatal megölése miatt előbb halálra ítéltek, majd büntetését mérsékelték, sőt alig tíz évvel elítélését követően feltételes szabadságra bocsátották, ami alatt legalább hat nőt meggyilkolt. (Vö.: Joshua K. Marquis: Truth

kérdés, mi a fontosabb: olyan gyilkosok életének a megkímélése, akik már öltek embert, és akik közül 98% (de nem tudni, melyik 98%) nem fog többet ölni, 2% viszont igen; vagy a 2%-nyi visszaeső gyilkos potenciális áldozatainak a megvédése, akár azon az áron is, hogy nemcsak a 2%-nyi lehetséges visszaesőt, hanem a 98%-nyi potenciális vissza nem esőt is kivégezzük. Az ezen alternatíva közti választás azonban már nem jogi, hanem lelkiismereti kérdés.

A retencionista oldal képviselői más szempontból közelítik meg ugyanezt a problémát. Van den Haag például evidensnek veszi, hogy a súlyosabb büntetések elrettentőbbek, mint a kevésbé súlyosak.[21] Például a nemi erőszak elkövetésétől az 500 dolláros pénzbüntetés hatékonyabban képes visszatartani, mint az 5 dolláros, de még nagyobb az elrettentő hatása az 5 évnyi szabadságvesztés-büntetéssel fenyegetésnek. Vagy több lenne a lopás, ha nem lehetne érte börtönt kapni, csak pénzbüntetést. Szerinte ezek olyan nyilvánvaló tények, amelyeket minden józanul gondolkodó ember be kell hogy lásson. Márpedig ha igaz az, hogy minél súlyosabb a büntetés, annál nagyobb az elrettentő hatás, akkor a legsúlyosabb büntetésnek (a halálbüntetésnek) kell hogy a legnagyobb visszatartó ereje legyen. Ezen állítás cáfolatára az abolicionisták azt hozzák fel, hogy halálbüntetéssel csak a legsúlyosabb bűncselekményeket sújtják, márpedig ezek elkövetésekor nem játszik szerepet az elrettentés; szerintük a gyilkosságok elkövetése során olyan okok működnek közbe, amelyek nagyobbak és erősebbek, mint a haláltól való félelem (lásd a korábban felsorolt okokat – hirtelen felindulás, alkohol hatása, bérgyilkosság, politikai gyilkosság stb.). További érvük a halálbüntetés ellenzőinek, hogy ha a gyilkosságtól bizonyos esetekben el is lehet rettenteni, akkor ehhez az életfogytig tartó szabadságvesztés is éppen elég, ugyanis a halálbüntetésnek sincs *nagyobb* elrettentő hatása, mint az életfogytiglannak.

Végül, a magyar szerzőkre áttérve, említsük meg Alexander Deakot, aki szerint a halálbüntetés elrettentőbb, mint az életfogytiglan,[22] mégpedig azért, mert az végleges és visszavonhatatlan, azaz nincs esély a megmenekülésre. Ellenben az életfogytiglannál (ha kicsi is, de) van esély a szabadságra, akár szökés árán, akár a köztársasági elnöki kegyelem reményében, még tényleges életfogytiglan esetén is, hát még akkor, ha nem tényleges az életfogytiglan. Deak véleménye az,

and Consequences: The Penalty of Death, in Hugo Adam Bedau – Paul G. Cassell (Eds.): *Debating the Death Penalty*, Oxford – New York, Oxford University Press, 2004, 133–134.)

[21] Van den Haag: In Defense of the Death Penalty, 326.

[22] „Véleményem szerint a halálbüntetést megérdemli az, aki az általa elkövetett szándékos emberöléssel tulajdonképpen saját magát rekesztette ki a társadalomból. […] Minden ellenkező állítás ellenére szilárd meggyőződésem, hogy a halálbüntetésnek elrettentő – tehát preventív – hatása van…" (Lásd: Alexander Deak: A halálbüntetésről, *Belügyi Szemle*, 1995/1. sz., 55–56.)

hogy a visszavonhatatlan halál réme igenis félelmetesebb, mint a nem örökké (húsz vagy harminc évig) tartó életfogytiglan, illetve a (szökés vagy kegyelem miatt) nem biztos, hogy örökké tartó tényleges életfogytiglan.[23] Hasonló véleményen volt Pálinkás György néhai büntetőbíró is, aki személyesen is ítélt halálra embereket az államszocializmus időszaka alatt; szerinte ha még a halálbüntetésnek sem lenne elrettentő hatása, akkor nem lenne semmilyen más büntetésnek sem.[24] Ha valakit a létező legsúlyosabb következmény sem riaszt vissza attól, hogy tettét elkövesse, akkor erre az enyhébb büntetések sem képesek. Ha pedig ez így lenne, akkor az összes büntetést eltörölhetnénk, és ezzel együtt lemondhatnánk a büntetőjogi szankciók speciál- és generálpreventív céljáról is. Pálinkás példákat is idéz az elrettentő hatás létezésének igazolására.[25] Az egyik a 18. századi Franciaországban elterjedt örökösödési bűncselekményeket visszaszorító „tüzes" bíróságok példája, melyek felállításával a francia udvar sikeresen szüntette meg a leendő örökösök által a leendő örökhagyó sérelmére a várt örökség mielőbbi megszerzése érdekében elkövetett szándékos mérgezéses emberöléseket. A másik példa pedig a Hitler előtti Németországból való, mely szerint a gépkocsik kifeszített kötéllel történő feltartóztatásának és az így megállított gépjárművekben utazók kifosztásának és meggyilkolásának egy olyan terrorellenes törvény vetett véget 1932-ben, amely ezt a bűncselekményt (is) halállal rendelte büntetni. Ezek a – kifejezetten rendkívüli helyzetek ilyen módon való kezelésének hatásosságát bizonyító – példák tehát Pálinkás szerint bizonyítják, hogy a halálbüntetésnek igenis van visszatartó hatása.[26] Az abolicionisták ellenben úgy érvelnek, hogy ezek rendkívüli helyzetekre adott rendkívüli válaszokat takarnak, és esetükben nem is mindig életellenes cselekmények halállal való megtorlásáról van szó; így összességében, konszolidált körülmények között, ál-

[23] Az a nézet pedig, hogy egy igazi bűnözőt a halálbüntetés nem rettentene el, szerintem nem helytálló. Ilyen módon akár az egész büntetőtörvényt hatályon kívül lehetne helyezni, mert egy notórius tolvajt vagy csalót nem rettent el a büntetés." Uo., 57.

[24] Lásd: Pálinkás György: Requiem egy jogintézményért, *Belügyi Szemle*, 2001/6. sz., 63–73, 70.

[25] Uo., 68.

[26] Nem vitatja ezt Korinek László sem, aki a halálbüntetés eltörlését kimondó 23/1990. (X. 31.) AB határozat meghozatala előtti, az Alkotmánybíróság felkérésére elkészített szakvéleményében – hangsúlyozva, hogy „ezeknek az eseteknek […] közös jellegzetességük, hogy nem hagyományos értelemben vett és szokásosan halálbüntetéssel fenyegetett bűncselekményektől […] tartják vissza a potenciális elkövetőket, hanem más egyéb deliktumoktól" – több jogtörténeti esetet is felhoz a kapitális szankció visszatartó hatására, így például „a szakirodalom tanúsága szerint az Osztrák-Magyar Monarchiában a századforduló táján (Prágában 1897-ben és Triesztben 1903-ban) a súlyos politikai nyugtalanságokra az addig kilátásba helyezett börtön hatástalannak bizonyult. A kihirdetett rendkívüli állapot, valamint az azonnali akasztás lehetősége azonban gyorsan pacifikálta a közhangulatot." (Korinek László: Szakvélemény /a halálbüntetés statisztikai és néhány kriminológiai vonatkozásáról/, in Horváth Tibor /szerk./: *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon*, Dokumentumgyűjtemény, Miskolc, Halálbüntetést Ellenzők Ligája, 1991, 86.)

talános jelleggel nem alkalmasak az elrettentő hatás bizonyítására, illetve a potenciális gyilkosok által megvalósítandó emberölések halálbüntetéssel való visszatarthatóságának igazolására.

IV. Az elrettentő hatás Magyarországon a konkrét statisztikai adatok tükrében

Magyarországon 1990-ben törölték el a hivatalosan a halálbüntetést, amikor is a 23/1990. (X. 31.) AB határozat kimondta, hogy a halálbüntetésre vonatkozó büntető anyagi és eljárásjogi rendelkezések alkotmányellenesek, mert sértik az élethez és emberi méltósághoz való jogot.[27] Ezért az utolsó „halálbüntetéses" évnek 1990-et,[28] az első „halálbüntetés-mentes" évnek pedig 1991-et tekinthetjük. Megvizsgálva az emberölési statisztikákat 1975-től, a számok a következőket mutatják.

Míg 1975 és 1990 között a szándékos emberölések, valamint az erős felindulásban elkövetett emberölések száma 185 és 237 között volt,[29] addig 1991-ben és

[27] Az Alkotmánybíróság szavaival: „Magyarországon az élethez és az emberi méltósághoz való jog – állampolgárságra tekintet nélkül – minden embernek veleszületett, sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető joga. A magyar államnak az élethez és az emberi méltósághoz való jog tekintetében is elsőrendű kötelessége, hogy ezeket tiszteletben tartsa és védelmezze. […] Az Alkotmánybíróság úgy ítélte meg, hogy a Btk.-nak és a kapcsolódó hivatkozott jogszabályoknak a halálbüntetésre vonatkozó rendelkezései az élethez és az emberi méltósághoz való jog lényeges tartalma korlátozásának tilalmába ütköznek. Az élettől és az emberi méltóságtól halálbüntetéssel való megfosztásra vonatkozó rendelkezések ugyanis az élethez és az emberi méltósághoz való alapvető jog lényeges tartalmát nemcsak korlátozzák, hanem az életnek és az emberi méltóságnak, illetve az ezt biztosító jognak a teljes és helyrehozhatatlan megsemmisítését engedik meg. Ezért megállapította alkotmányellenességüket és megsemmisítette ezeket." (Indokolás IV.) Az elvi alap pedig a következő (azóta is sokat idézett és legalább ennyit kritizált) tétel volt: „Az emberi élet és az emberi méltóság elválaszthatatlan egységet alkot és minden mást megelőző legnagyobb érték. Az emberi élethez és méltósághoz való jog ugyancsak egységet alkotó olyan oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjog, amely számos egyéb alapjognak forrása és feltétele. Az emberi élethez és méltósághoz mint abszolút értékhez való jog korlátot jelent az állam büntetőhatalmával szemben." (Indokolás V.2.)

[28] Bár a halálbüntetés formáljogi megszüntetése 1990 októberében történt, kivégzésre 1988 óta, halálra ítélésre pedig 1989 óta nem került sor. [Az utolsó kivégzett a tiszacsegei rablógyilkos, Vadász Ernő volt, akit előre kitervelten, nyereségvágyból, különös kegyetlenséggel elkövetett, szándékos emberölés miatt ítéltek halálra, és végeztek ki 1988. július 14-én. Kardos Aladár akkori sorkatonát pedig elsőfokon 1988 decemberében, másodfokon 1989. február 21-én ítélték halálra egy kislány meggyilkolása miatt (később az akkor a kegyelemzési jogkört gyakorló kollektív államfői testület, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa fiatal életkorára tekintettel /az elkövetés idején 21, a kegyelem megadásakor 22 éves volt/ 1989 áprilisában megkegyelmezett neki).]

[29] Egészen konkrétan az évek és az emberölési számok: 1975: 206; 1976: 237; 1977: 219; 1978: 185; 1979: 230; 1980: 200; 1981: 214; 1982: 190; 1983: 215;1984: 205; 1985: 191; 1986: 233; 1987: 203; 1988: 206;1989: 191; 1990: 201.

1992-ben ez a szám felugrott 307-re, majd ezután 1993 és 1998 között 271 és 313 között[30] mozgott.[31] (Mivel az erős felindulásban elkövetett emberölésnek minősített esetek száma évente mindössze néhányat tesz ki – 2003 és 2017 között ezek száma mindig 0 és 3 között volt, arányuk tehát elenyésző –,ez az összesített szám jó közelítéssel a szándékos emberölések trendjeit közel pontosan mutatja.)

Valami tehát történt 1990 után a magyar társadalomban; az azonban valójában nem bizonyítható, hogy ez a halálbüntetés eltörlésének tudható be.[32] Elképzelhető például, hogy pusztán a társadalom anómiás állapotának, a rendszerváltást követő felbolydult társadalmi helyzetnek, a nemzetközi bűnözés és a kábítószer-kereskedelem számára megnyílt határoknak, illetve a gyökeres gazdasági átalakulásnak és az ezzel járó megnövekvő munkanélküliségnek, a leszakadó rétegek számára valósággá váló kilátástalanságnak és reményvesztettségnek (és a mindezek miatt megnövekvő, önmagában is kriminogén tényezőnek számító alkoholizmusnak és szegénységnek) volt a következménye az emberölések számának ideiglenes emelkedése, mivel 1998 után az emberölések száma elkezdett visszaállni az 1990 előtti mértékre, sőt az utóbbi évek mindegyikében *kevesebb* emberölés történt Magyarországon, mint azon évtizedekben, amikor még létezett nálunk a halálbüntetés; olyannyira, hogy a 2010-es éveket követően *korábban soha nem tapasztalt szintre csökkent az életellenes bűnözés mértéke*. 1999-ben már csak 253, 2000-ben pedig mindössze 205 emberölést követtek el; 2001-ben ez a szám ugyan ismét felment 250 fölé (pontosan 254 volt), ám ezután újra csökkenni kezdett: 2002-ben 203, 2003-ban 228, 2004-ben 209, 2005-ben 164, 2006-ban 174, 2007-ben pedig 154 ilyen esetet regisztráltak. Végül 2008-tól kezdve az emberölések száma még a 150-et sem érte el: 2008-ban 147, 2009-ben 139, 2010-ben 133, 2011-ben pedig 142 emberölés történt. 2012-ben e szám megdöntötte az addigi magyarországi rekordot, ugyanis ekkor már mindössze 112 emberölést regisztráltak; és bár az ezt követő két évben ehhez az addigi „negatív csúcshoz" képest még valamelyest emelkedett az emberölések száma (igaz, az még így sem érte el az államszocializmus időszakában regisztrált számok a kétharmadát sem, ugyanis az 2013-ban is csak 135, 2014-ben pedig 127 volt), ám ezt követően egy újabb, még az előbbinél is jelentősebb csökkenés következett be, és *az utóbbi években az emberölések száma mindössze 100 körül mozog*

[30] 1993-ban 298, 1994-ben 313, 1995-ben 296, 1996-ban 271, 1997-ben és 1998-ban pedig 289-289 volt.

[31] Ezen, illetve a következőkben bemutatandó számok az emberöléses *esetek* számát, és nem a sértettekét (áldozatokét) mutatják. Ha tehát több áldozata van ugyanannak a tettnek, az a statisztikában csak egyszer szerepel.

[32] Ilyen – elhamarkodott – következtetésre sok példát találhatunk, főként a publicisztikai irodalomból. (Vö. pl.: Babus Endre: Kötéltánc, *Heti Világgazdaság*, 1996. június 22.)

(konkrétan 2015-ben 99, 2016-ban 101, *2017-ben* pedig mindössze *92 emberölés történt*).

Vagyis a halálbüntetés eltörlése után egy évtizeddel a befejezett emberölések száma előbb lassan visszaállt az 1990 előtti szintre; egy újabb évtized múlva már jelentősen és folyamatosan alulmúlta azt; napjainkra pedig – noha a halálbüntetés jó ideje nem létezik – szintén egyértelműen, a korábbinál is jelentősebben alulmúlja az államszocializmus időszakának legalacsonyabb mértékét is, olyannyira, hogy *az utóbbi három év átlagában az emberölések száma mindössze a fele a halálbüntetéses korszakban elkövetett átlagos éves emberölési számnak*.

Az anómiás állapotra utalhat az is, hogy nemcsak az emberölések gyakorisága nőtt meg, hanem az összbűnözés is erőteljes növekvő tendenciát mutatott az 1990-es években, mégpedig sokkal nagyobb mértékűt, mint a korábban halállal (is) fenyegetett bűncselekmények emelkedése.[33] Míg 1975 és 1988 között 120 és 188 ezer között volt az egy évben ismertté vált bűncselekmények száma, addig ugyanez 1989-ben (amikor is a rendszerváltás már nyilvánvalóan megindult, annak minden – pozitív és negatív – hatásával együtt) 225 ezerre, 1990-ben 341 ezerre, 1991-ben pedig 440 ezerre nőtt. Az ezt követő években (1992 és 1999 között) szintén magas, 389 ezer és 600 ezer[34] közötti volt ez a szám, tehát átlagosan három-négyszerese az egy évtizeddel korábbinak; az emberölések számának növekedése – mint láthattuk – ezzel szemben „csupán" másfélszeres volt. Ez az arány pedig érdemben mostanáig sem változott: a 2000 és 2011 közötti 12 év mindegyikében az összes bűncselekmények száma 400–450 ezer körül volt (egészen pontosan 394 és 465 ezer között mozgott),[35] miközben az utóbbi években (részben pusztán statisztikai módszertani-adatfelvételi okok miatt) csökkent.[36]

[33] Ez abból következik, hogy a halálbüntetést korábban is csak az emberöléssel járó különböző bűncselekményekre alkalmazták; ha tehát az összbűnözés (amelyre a halálbüntetés léte vagy eltörlése nincs hatással) nagyobb mértékben nőtt, mint az emberölések száma, akkor valószínűsíthető, hogy alapvetően más, a halálbüntetés lététől független okot kell e mögött a tény mögött keresni.

[34] Az 1998. évben mért 600 ezres számmal kapcsolatban azonban mindenképpen tudni érdemes, hogy ebből mintegy 80 ezer bűncselekményt egyetlen személy követett el, aki egészen pontosan 79 790 rendbeli csalást valósított meg (ennyi áldozat sérelmére), amikor magát parkolóőrnek kiadva becsapta azon autósokat, akik a XIV. kerületben az Állatkert közelében akartak parkolni, elhitetvén velük, hogy az egyébként ingyenes parkolóhelyekért ötven forintot kell fizetniük. Önmagában a statisztikai adatok elemzésével és a nyers adatokból történő következtetések levonásával ezért (is) kell nagyon óvatosan bánni.

[35] Fontos módszertani megjegyzés, hogy a fenti adatok valójában nem az adott évben *elkövetett* bűncselekményi számokat mutatják, hanem azon bűncselekményekét, amelyekben a nyomozást az adott évben *fejezték be*. A tendenciák érzékeltetésére azonban a számok így is alkalmasak.

[36] Az összes bűncselekmények száma 2012 és 2017 között hivatalosan 472, 377, 329, 280, 290, illetve 226 ezer volt. Az erőteljes statisztikai csökkenés egyik oka kétségtelenül az, hogy az új Btk. (2012. évi C. törvény), illetve már valamivel előtte, 2012. április 15. óta a régi Btk. (1978. évi IV.

Első pillantásra egy másik lehetséges magyarázatot is kaphatunk az emberölések számának 1990 utáni másfélszeres növekedésére, ha megnézzük az emberölési *kísérletek* alakulását is. Ezek száma 1975-ben ugyanis még 306 volt, 1976-tól 1988-ig pedig évente 167 és 331 között mozgott; 1990-ben viszont már csak 119, 1991 és 2001 között pedig évente 116–167, 2002 és 2011 között 133–156, 2012 és 2017 között pedig már csak évi 72–108 emberölési kísérlet történt (a legkevesebb, 72 éppen a legutolsó – adatokkal bíró – évben, 2017-ben). Ha a befejezett emberölések és az emberölési kísérletek együttes alakulását tekintjük, akkor látható, hogy a rendszerváltást közvetlenül megelőző, illetve követő időszakban a kettő együtt már közel hasonló arányokat fog adni, önmagában ezek alapján a számok alapján tehát lehetséges lenne, hogy a '90-es években a gyilkosok egyszerűen elszántabbak voltak, hiszen a nagyjából hasonló gyakorisággal megkísérelt emberölésekből több lett „sikeresen" végrehajtva. Pusztán ugyanebből a tényből azonban ennek az ellenkezője, vagyis az a következtetés is levonható lenne, hogy éppen a halálbüntetés eltörlése növelte az életellenes bűnözők elszántságát; ennek kiderítéséhez viszont a puszta statisztikán kívül az egyéb okok számbavétele is szükséges volna. Mindazonáltal az első pillantás megtévesztő lehet, mivel a fenti tételnek ellentmondani látszik, hogy az utóbbi évek csökkenő számú befejezett emberölései nem jártak együtt a kísérletek korábban jellemző mértékre történő emelkedésével: azok száma továbbra is viszonylag alacsonynak tekinthető (ahogy említettük, az a 2002 és 2011 közötti évek mindegyikében mindössze 150 körül volt, 2012-t követően pedig 100 körül tendált). Egészen pontosan 2002-ben 156, 2003-ban 150, 2004-ben 153, 2005-ben 149, 2006-ban 133, 2007-ben 142, 2008-ban 145, 2009-ben 136, 2010-ben 143, 2011-ben pedig 133 emberölési kísérlet, illetve erős felindulásban elkövetett emberölés kísérlete történt (utóbbiból azonban évente mindössze 1-3, de olyan évek is voltak, amikor utóbbi egyáltalán nem fordult elő – a számok tehát a szándékos emberölés kísérleteinek a számát lényegében pontosan mutatják).

törvény) a korábbi húszezer forintos szabálysértési értékhatárt ötvenezer forintra emelte, vagyis az a rengeteg vagyon ellenű bűncselekmény (lopás, csalás, sikkasztás, hűtlen kezelés stb.), amelynél a kár, vagyoni hátrány 20 001 Ft és 50 000 Ft közé esik, immáron nem bűncselekmény, csak szabálysértés, így azok a bűncselekményi statisztikában nem jelennek meg, noha az áldozatoknak azok épp olyan kellemetlenek, mint akkor voltak, amikor e tettek hivatalosan is vétségnek minősültek. Az is igaz azonban, hogy emellett egyéb hatások (pl. a bűnfelderítési hatékonyság növekedése) *is* közrejátszanak, illetve közrejátszhatnak – enélkül (önmagában a statisztikai módszertan változása miatt) pl. a 2017-es év szokatlanul alacsony mértéke nem magyarázható. (Ez minden valószínűség szerint szerepet játszhat abban is, hogy pl. a szándékos testi sértések száma 1998 és 2017 között harmadá*val*, a rablások száma pedig kevesebb mint harmadá*ra* csökkent. Vö.: *Tájékoztató a 2017. évi bűnözésről*, Budapest, Legfőbb Ügyészség, 2018, 19. http://ugyeszseg.hu/pdf/statisztika/Tajekoztat%C3%B3_a_2017_evi_bunozesrol.pdf. /Letöltés: 2020. március 4./)

2012-ben a sikertelenül megkísérelt emberölések száma 108, 2013-ban 105, 2014-ben 106, 2015-ben 86, 2016-ban 98, 2017-ben pedig minösszesen 72 volt. Ez viszont egyúttal azt is jelenti, hogy az utóbbi évtizedekben a befejezett és a kísérleti szakban megrekedt szándékos emberölések és az erős felindulásban elkövetett emberölések együttes száma 2009 és 2017 között, tehát a legutóbbi években volt a legalacsonyabb, és tendenciájában jelenleg is folyamatosan csökken.[37],[38] Összességében az látható, hogy az életellenes bűnözés mértéke Magyarország utóbbi fél évszázados történetében soha nem volt olyan alacsony, mint az elmúlt években.

Végül a visszaesési arányok sem mutatják, hogy az emberölésekre a halálbüntetés léte vagy hiánya hatna ki lényeges mértékben. Az utóbbi két évtizedben (1997 és 2017 között) az emberölésért elítélt visszaesők[39] száma ugyanis 1

[37] A nyers, aktuális évben közölt adatok összeadásával: 2009: 275; 2010: 276; 2011: 275; 2012: 220; 2013: 240; 2014: 233; 2015: 185; 2016: 199; 2017: 164. A későbbiekben átminősített cselekményekkel megnövelten, 2019. évi adatok alapján is 2009 és 2017 között sorrendben 304, 313, 328, 243, 264, 257, 205, 226, 180 volt a befejezett és a kísérleti szakban maradt szándékos emberölések és erős felindulásban elkövetett emberölések együttes száma (2018-ban pedig már csak 162 volt). (Vö.: Bűnözés és igazságszolgáltatás, Budapest, Legfőbb Ügyészség, 2019, 1. táblázat http://ugyeszseg.hu/pdf/statisztika/bunozes_es_igazsagszolgaltatas_2009_2018.pdf. /Letöltés: 2020. március 4./)

[38] A két statisztikai adatsort viszonylag gyakran keverik egymással, amiben részben az is közrejátszik, hogy gyakran az EUROSTAT adatait veszik figyelembe, az azonban – a KSH adataival ellentétben – tartalmazza az emberölési *kísérletek* számát is (vagyis előbbi az *összes* elkövetett-megkísérelt szándékos emberölést, az utóbbi pedig kizárólag a *befejezett* emberölések számát mutatja). Emiatt megtévesztő pl. egy korábbi év KSH-adatának (mely tehát csak a ténylegesen az áldozat halálával végződő eseteket mutatja, és egy ettől külön rubrikában tünteti fel a kísérleti szakban maradt kázusokat) összehasonlítása egy későbbi év EUROSTAT-adatával (mely az emberölési kísérletek számát is magában foglalja). Ha tehát a kettő közel azonos, az nem azt jelenti, hogy nem történt érdemi változás, hanem éppen azt, hogy az emberölések száma csökkent (hiszen a kísérletekkel együtt is csak annyi eset történt, amennyi korábban a kísérletek számát figyelmen kívül hagyva előfordult).

[39] A régi Btk. (1978. évi IV. törvény) szerint visszaeső a szándékos bűncselekmény elkövetője, ha korábban szándékos bűncselekmény miatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, vagy annak végrehajtását részben felfüggesztették, és a büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb bűncselekmény elkövetéséig három év még nem telt el. (régi Btk. 137. § 14. pont) Ez a szöveg 2010. május 1-je óta volt hatályban, egészen a régi Btk. egészének 2013. július 1-jei hatályvesztéséig; a korábbi szöveget a 2009. évi LXXX. törvény 42. § (3) bekezdése módosította, amely a „vagy annak végrehajtását részben felfüggesztették" kitételt toldotta be a korábbi szövegbe. 2013. július 1-jén hatályba lépett az új Btk. (2012. évi C. törvény), melynek 459. § (1) bekezdés 31. pontja a 2010. május 1-je előtt hatályos szabályozáshoz tért vissza; eszerint (vagyis a ma hatályos szabályozás szerint) „visszaeső a szándékos bűncselekmény elkövetője, ha korábban szándékos bűncselekmény miatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, és a büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb bűncselekmény elkövetéséig három év még nem telt el".

és 14,[40] a kérdés szempontjából legfontosabbnak számító különös visszaesőké[41]

[40] Az utóbbi néhány évben ez a szám már alacsony volt: 2013-ban 5, 2014-ben 1, 2015-ben 4, 2016-ban 3, 2017-ben pedig 4 „sima" visszaeső, a visszaeséskor szándékos emberölést elkövető terheltet tart számon a statisztika.

[41] A régi Btk. szerint különös visszaesőnek minősült az a visszaeső, aki mindkét alkalommal ugyanolyan vagy hasonló jellegű bűncselekményt követett el. (Btk. 137. § 15. pont) A szándékos emberölés vonatkozásában a különös visszaesés szempontjából hasonló jellegű bűncselekmény volt az erős felindulásban elkövetett emberölés, a népirtás; az emberrablás és az elöljáró vagy szolgálati közeg elleni erőszak súlyosabban minősülő esetei; a terrorcselekmény, a légi jármű, vasúti, vízi, közúti tömegközlekedési vagy tömeges áruszállításra alkalmas jármű hatalomba kerítése és a zendülés súlyosabban minősülő esetei, ha a halált szándékosan okozva követik el. [Btk. 166. § (5) bek.] A 2013. július 1-jétől hatályos új Btk. a régivel megegyezően szabályoz: „különös visszaeső az a visszaeső, aki mindkét alkalommal ugyanolyan vagy hasonló jellegű bűncselekményt követ el" [459. § (1) bekezdés 31. pont *a)* alpont]; és a különös visszaesés szempontjából hasonló jellegű bűncselekmények köre [160. § (6) bekezdés] is változatlan (azzal, hogy az új Btk.-ban az egyik bűncselekmény elnevezése rövidült, és már csak „jármű hatalomba kerítésének" nevezik). Példaként lehet felhozni Magyarországról a különös visszaesésre, azon belül is arra az esetkörre, amikor egy korábban emberölésért elítélt, majd a büntetés-végrehajtási intézetből kiszabadult elítélt újra ölt, Budai Józsefet, aki 1993-ben megölte a feleségét, amiért tízéves fegyházbüntetést kapott, majd a jó magaviseletéért engedélyezett egyik hétvégi eltávozás alatt 2000 decemberében újra gyilkolt; Tóth Gyula nyírbogáti férfit, aki 1996-ban a testvérét gyilkolta meg, majd az ezért kapott hét év hat hónapos fegyházbüntetéséből 2000-ben feltételes szabadságra bocsátva megölte azt a férfit, aki őt szívességből a tanyájára befogadta, továbbá annak egyik, a férfi segítségére siető rokonát életveszélyesen megsebesítette; a „battonyai rémként" is elhíresült Tóth Istvánt, aki 1995-ben megölt és megerőszakolt egy lányt, majd közvetlenül az ezért kiszabott 15 éves fegyházbüntetésből való feltételes szabadságra bocsátása utáni ötéves próbaidő leteltét követően, 2010-ben ismét megölt egy nőt, egy másikat pedig 2011-ben megkísérelt megerőszakolni és megfojtani. Bár nem ölt, „csak" rabolt, de érdemes megemlíteni az ún. „porschés gyilkost", azaz Rieschl Gábort is, aki 1990 májusában egy budai parkerdőben lőtte agyon áldozatát, aki főnöke tűzpiros Porschéjét árulta. Rieschlt akkor végül Franciaországban kapták el, és csak azzal a feltétellel adták ki Magyarországnak, ha a köztársasági elnök garanciát ad arra, hogy nem végzik ki (formálisan ekkor Magyarországon még nem törölték el a halálbüntetést). 2010-ben került feltételesen szabadlábra, 2018-ban pedig kirabolt egy autókereskedést: az alkalmazottat megkötözte, pénzét elvette, az áldozat időközben megérkező rokonait pedig pisztollyal földre kényszerítette, majd elmenekült. De az utolsó magyar halálra ítélt is (akit az akkori kollektív államfői testület, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa által adott kegyelem miatt végül nem végeztek ki) hasonló pályát járt be. Kardos Aladár, egy akkoriban Lenti laktanyájában szolgáló sorkatona 1988 májusában Lenti közelében egy 11 éves kislányt ölt meg, aki osztálykirándulását követően tartott hazafelé. Motorral megközelítette, szóba elegyedett vele, ezt követően szexuálisan közeledni próbált felé, majd az elutasítást követően fojtogatta a kislányt, utána pedig a már eszméletlen áldozatára testével ránehézkedett, aminek következtében a kislánynak belső vérzése alakult ki, valamint tüdeje, mája és több más belső szerve is súlyosan károsodott. A kislányt végül a közeli Kerka patakba dobta, később pedig autóval visszatért a helyszínre, hogy eltüntesse a holttestet. A Somogy Megyei Bíróság katonai tanácsa végül halálra ítélte, ám annak végrehajtása az említett okok miatt már nem történt meg, a büntetést pedig életfogytig tartó szabadságvesztésre változtatták át, ami akkoriban minimálisan 20 évet jelentett. 2008-ban ennek megfelelően – jó magaviselete miatt – feltételes szabadságra bocsátották, 2018-ban azonban a rendőrség elfogta, mivel a gyanú szerint újabb súlyos

1 és 13,[42] a többszörös visszaesőké[43] pedig 4 és 23 között[44] mozgott.

IV. Konklúzió

Abból, hogy a korábban halálbüntetéssel fenyegetett, de annak eltörlése után e szankcióval már nem büntethető bűncselekmények (vagyis lényegileg az emberölések) száma soha korábban nem látott alacsony szinten áll, illetve a megkísérelt és befejezett emberölések együttes számának alakulása szintén az utóbbi 50 év legalacsonyabb értékeit mutatja, valószínűsíthető, hogy a szándékos emberölést elkövetők motivációja között viszonylag kis szerepet foglal el a büntetés várható mértéke (ha a tett maga olyan, hogy annak mérlegelésére *egyáltalán* sor kerül). Ezért a statisztika nem támasztja alá, hogy a halálbüntetésnek kimutatható, érdemleges szerepe lenne az emberölések számának alakulásában, illetve hogy a halálbüntetés önmagában visszatartó erőt jelentene az életellenes bűncselekményt elkövetők döntő többsége számára. Természetesen nem zárható ki, hogy mindennek ellenére mégis van/lehet a halálbüntetésnek elrettentő hatása, hiszen

(bár ezúttal nem életellenes) bűncselekményt követett el: Szombathelyen kirabolt egy trafikot, melynek során az ott levő eladónőt gázpisztollyal fejbe lőtte.

[42] Mivel a halálbüntetés esetleges elrettentő hatása szempontjából a különös visszaesések mértékének változása kiemelt jelentőséggel bír, ezért ezt célszerűnek tűnik részletesen is ismertetni: 1997-ben 3, 1998-ban 1, 1999-ben 4, 2000-ben 3, 2001-ben 4, 2002-ben 2, 2003-ban 5, 2004-ben 5, 2005-ben 3, 2006-ban 5, 2007-ben 8, 2008-ban 4, 2009-ben 7, 2010-ben 4, 2011-ben és 2012-ben 13, 2013-ban, 2014-ben és 2015-ben 3-3, 2016-ban 4, 2017-ben pedig szintén 3 különös visszaesőként elkövetett emberölés történt.

[43] A régi Btk. szerint többszörös visszaeső az, akit a szándékos bűncselekmény elkövetését megelőzően visszaesőként végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltek, vagy annak végrehajtását részben felfüggesztették, és az utolsó büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatóságának megszűnésétől a szabadságvesztéssel fenyegetett újabb bűncselekmény elkövetéséig három év még nem telt el. (Btk. 137. § 16. pont) A „sima" visszaesés szabályozásához hasonlóan ez a szöveg is 2010. május 1-je óta hatályos; a korábbi szöveget (a „vagy annak végrehajtását részben felfüggesztették" kitétel szövegbe iktatásával) ez esetben is a 2009. évi LXXX. törvény, egészen pontosan annak 42. § (4) bekezdése módosította. A 2013. július 1-jén hatályba lépett új Btk. a 2010 előttihez hasonló rendelkezést tartalmaz; eszerint „többszörös visszaeső az, akit a szándékos bűncselekmény elkövetését megelőzően visszaesőként végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltek, és az utolsó büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatósága megszűnésétől a szabadságvesztéssel fenyegetett újabb bűncselekmény elkövetéséig három év még nem telt el" [459. § (1) bekezdés 31. pont *a)* alpont].

[44] Ugyanakkor az utóbbi években a többszörös visszaesők száma is érezhetően csökkent: az utóbbi évtizedben a 23-as rekordot már meg sem közelítette a statisztika, és a 2009 és 2013 közötti évek (kerekítve) 7-es átlaga is a 2014 és 2017 közötti legutolsó négy évben (szintén kerekítve) 2-es átlagra csökkent. (Konkrétan a többszörös visszaesők száma az egyes években a következő volt: 2009: 9; 2010: 9; 2011: 5; 2012: 7; 2013: 6; 2014: 1; 2015: 4; 2016: 3; 2017: 1. (A 2017-es év tehát e tekintetben is negatív rekordot hozott, illetve állított be.)

ennek tényszerű kizárásához az kellene, hogy „lefuttassunk" egy olyan alternatív időszakot, amelyben minden tényező ugyanaz, csak éppen a halálbüntetést nem törölték el – ez pedig lehetetlen. Ezért elvileg nem zárható ki, hogy például 2017-ben, ha lett volna halálbüntetés, nem 92 befejezett szándékos emberölés történt volna, hanem még ennél is valamivel kevesebb;[45] ezt mérni vagy megállapítani azonban lehetetlen.

Ami a fenti adatok alapján biztosan állítható, az az, hogy *az emberölési trendeknek nem elsődleges vagy meghatározó tényezője a halálbüntetés*; hogy pedig tényezője-e egyáltalán bármilyen mértékben, az statisztikai módszerekkel már (éppen a marginális hatás miatt) nem mérhető.[46]

[45] Az biztosan nem állítható, hogy soha a történelemben nem volt még olyan ember, akinek a motívumrendszerében éppen a halálbüntetéssel való fenyegetettség tudata mozdította volna az el nem követés irányába a tervezett gyilkosságról való döntést; de az a fentiek alapján valószínűsíthető, hogy ez *sokkal* kisebb nagyságrendet jelenthet, mint amiről a közvélemény meg van győződve.

[46] A jelen írásban is alkalmazott, az emberölési statisztikák lineáris elemzésén alapuló, egyszerű módszernél sokkal alaposabb, precízebb, módszertanilag megfelelőbb metódusok alapján lefolytatott egyesült államokbeli vizsgálatok is azt támasztják alá, hogy a statisztika nem tud perdöntő bizonyítékokkal szolgálni, és különböző módszerek és adatfelvételi technikák alkalmazása különböző „eredményekre" vezet. Lásd ehhez: Zoltan, Toth J.: The Deterrent Effect of the Death Penalty – from an Econometric Point of View, *De iurisprudentia et iure publico*, 2012/1–2., 151–186. http://dieip.hu/wp-content/uploads/2012-1-10.pdf. (Letöltés: 2020. március 4.) Ugyanez magyarul: Tóth J. Zoltán: Halálbüntetés és elrettentő hatás: avagy mit mutatnak az empirikus felmérések?, *Valóság*, 2008/6. sz., 50–81.)

MISKOLCZI-BODNÁR PÉTER

TANÚSÍTÓ VÉDJEGYEK A KÖRNYEZETVÉDELEM SZOLGÁLATÁBAN

Tanulmányunk bemutatja a vásárlókat informáló árujelzőket, azok szerepét a vásárlói döntési folyamatban. Rámutatunk arra, hogy a logók és márkák könnyen felismerhetővé teszik az árukat, szolgáltatásokat és azokat összekapcsolják a gyártóikkal. Az árujelzők ugyan nem jelentenek garanciát a minőségre, mégis alkalmasak lehetnek a fogyasztói bizalom kialakítására. A jog a védjegy intézményével segíti a vásárlók eligazodását. A védjegyoltalom megadását megelőző hivatalos ellenőrzés megakadályozza azt, hogy a bejegyzett védjegyeket össze lehessen téveszteni más védjegyekkel. A tanúsító védjegyek garantálják, hogy az ilyen védjegyekkel megjelölt áruk folyamatosan megfelelnek az elvárt követelményeknek. A tanulmány rámutat, hogy a termékek kiválasztásának folyamatában egyre nagyobb szerepet játszik azok környezeti hatása. A tanúsító védjegyek között egyre több olyan van, amely azt igazolja, hogy az adott termék csak csekély fokban károsítja a környezetet. Környezetvédelmi szempontból tehát nemcsak szemléletmódunk változása kívánatos, hanem az is, hogy jobban megismerjük a környezetvédelmi tanúsító védjegyeket és az ezek által tanúsított tulajdonságokat, melyek révén a szükséges információ birtokában tudunk választani termékek között.

1. Árujelzők

1.1. Logó

A logó egy cég (szervezet), áru vagy szolgáltatás egyedi, jól felismerhető, azonosításra szolgáló jele. Könnyű felismerni a Vöröskereszt logóját, amely még fegyveres konfliktusok esetén is védelmet jelent. Az egybefonódó öt színes karika a négyévente megrendezésre kerülő sporteseményt jelképezi. A *logó* jelentősége főként a gazdaságban mutatkozik meg. Logókat látunk az áru csomagolásán, sokszor magán a terméken is. A logó megjelenik a reklámokban. A logó hirdeti

a céget a székház tetején, a levélpapírokon és a névjegykártyákon. Közismertek a személygépkocsik hűtőrácsain látható jelzések.

A logó elsődleges célja a konkurenciától való elhatárolás, a versenyben lévő termékektől való megkülönböztetés. Az egyértelmű jelölés megkönnyíti a piaci szereplők tájékozódását. Egy idő után a vállalkozás által használt *logóval azonosítják a céget*. A logó és arculati elemek beivódnak az emberek tudatába. *Egy jól ismert logó bizalmat ébreszt* a cég, a termék, a szolgáltatás iránt. *A logó a cég „arca”.* A vállalatok gyakran csak logójukat tüntetik fel nevük helyett, a könyvek élein logó szerepel a kiadó helyett. A vásárló nagyobb valószínűséggel választja az ismert logóval ellátott céget az ismeretlen vállalkozással szemben.

A logó lehet egy név, egy betűsor. A logó kifejezés eredete a görög időkig nyúlik vissza. Maga a „logo” szó eredetileg azt jelentette, hogy „szó” vagy „beszéd”. A ma használatos logók másik fajtája ábrát, rajzot tartalmaz. A legősibb civilizációk is használtak képeket, jeleket, piktogramokat, megkönnyítendő az üzenet megértését. Az „ikon” szó szintén a görögből nyelvből származik, jelentése: „kép”. *Egy mai logó is ebből a két elemből épül fel: szóból és képből, gyakran mindkét elemet együtt tartalmazva, időnként jellegzetes színekkel* összekapcsolódva (például magenta szín a telekommunikációban, fehér alapon piros pöttyök az élelmiszeriparban).

A mai logók közvetlen elődeit a középkori aranyművesek és a papírmerítők alkalmazták. Az aranyművesek kezdtek el jeleket ütni az általuk készített ékszerekbe, és a papírmerítők is logóval védték munkájukat, vízjellel megjelölve termékeiket.

1.2. Márka

A márka valamilyen egyedi vonással, megjelenéssel rendelkező termék, szolgáltatás megjelölése. A márka alapvető része az egyedi név, a *márkanév*. A fogyasztók a márkanevet a termékkel, szolgáltatással azonosítják. A márkanév összekapcsolódhat valamilyen speciális kalligráfiával – például a Coca-Cola nevet sajátos betűtípussal írják –, a márka azonban döntően szöveges megjelenítésű.

1.3. A logó és márkavédelem hiányosságai

Sem a logó, sem a márka jogi értelemben nem jelöl minőséget. A vásárlónak ugyan lehetnek kedvező tapasztalatai egy-egy árujelzővel kapcsolatban, de tudnia kell, hogy a vállalkozást a jog nem kötelezi arra, hogy az azonos logóval ellátott, azo-

nos márkanévvel forgalomba hozott termékek minőségét folyamatosan azonos szintet tartsa. Más kérdés, hogy a vállalkozások nem azért költenek sok pénzt a logó, a márka reklámozására, hogy a befektetés kidobott pénznek minősüljön, azért, mert egy-egy rossz minőségű új széria kapcsán a fogyasztók a logó és márka alapján könnyebben elkerülik a cég könnyen beazonosítható termékeit. A közismertté vált logót, márkanevet használó vállalkozás tehát – saját jól felfogott gazdasági érdekében – törekszik az állandóságra, a *megbízhatóság*ra, annak érdekében, hogy így biztosítsa a fogyasztók hűségét.

A logó és a márka másik hiányossága, hogy annak kizárólagos használatát a jog nem garantálja.

A logókat és a márkaneveket könnyű másolni. A gazdaságban rengeteg *hamisított áru* kerül forgalomba, melyeken a márkanevet engedély nélkül tüntetik fel, és önkényesen alkalmaznak valódinak tűnő logókat. A versenyjog ugyan tiltja a tisztességtelen versenyt, azon belül is a jellegbitorlást, de ennek a tilalomnak a megszegése miatt az érintettek ritkán indítanak pert.

2. Az árujelző szerepe a vásárlási döntés meghozatalában

A mindennapi életben körülvesznek bennünket a különböző jelzések, amelyek általában szoros kapcsolatban állnak az adott termék marketingjével. A gyártók igyekeznek megkülönböztetni saját termékeiket a hasonló funkciójú versenytársi termékektől. A megkülönböztetés leggyakrabban figyelemkeltő elnevezések alkalmazása, a termék sajátos külső megjelenítése, más termékektől különböző csomagolása révén történik. Az árujelzők olyan eszközök, amelyek a potenciális vásárlók szemében bizonyos termékeket egy bizonyos gyártóhoz kötnek. Napjainkban megfigyelhető egy tendencia, a fogyasztói preferenciák kialakulása és megerősödése. Ha a fogyasztói megkedvelt egy márkát, következő vásárlása során sokszor már csak az adott gyártó termékei közül választ, a megismert cég gyártmányait preferálja. Sokszor elegendő ránézni a termékekre, mert az azokon elhelyezett jelzések már eleve orientálják a vevőt.

3. A védjegy

Mind a logót, mind a márkanevet védjegyként lehet levédetni. A védjegy olyan grafikai megjelölés, amely arra szolgál, hogy hogy valamely árut vagy szolgáltatást megkülönböztessen mások áruitól vagy szolgáltatásaitól. A védjegy különböző grafikai elemekből vagy ezek összetételéből állhat, a védjegy tartal-

mazhat például szót vagy szóösszetételt, betűt, számot, képet, fényjelet vagy hologramot.

Mindenféle megjelölés nem részesülhet védjegyoltalomban. A védjegy alapvetően a megkülönböztetést szolgálja, ezért nem kaphat védjegyoltalmat olyan megjelölés, amely összetéveszthető egy korábbi védjeggyel. Szintén nem részesülhet védjegyoltalomban a megjelölés, ha például a fogyasztók megtévesztésére alkalmas, vagy a közrendbe, közerkölcsbe ütközik.

Magyarországon védjegyoltalom a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalához való védjegybejelentéssel szerezhető. Az oltalom ideje a bejelentéstől számított 10 évig tart, amely további 10-10 éves időtartamra megújítható.

4. A termék környezetvédelmi pozitívumainak a szerepe a vásárlási döntésben

A vásárlói döntést befolyásoló (a kiválasztást elősegítő, vagy éppen attól visszatartó) tényező lehet a termék környezetvédelmi tulajdonsága. A fogyasztói bizalom egyes termékcsoportok esetében nemcsak egy megkedvelt áru és a gyártó más készítményei tekintetében érvényesül, hanem az olyan termékek iránt is kifejlődik, amelyek a hasonló funkciójú termékekhez képest kedvezőbb hatást gyakorolnak a környezetre. A környezettudatos vásárlók a kiválasztás során előnyben részesítik az olyan terméket, amelyek kevésbé károsítják a környezetet, mint mások.

A környezetbarát termékek vásárlásával befolyásolhatjuk a gyártókat, hogy termékeik:

– kevesebb energiát fogyasszanak,
– tartósabbak legyenek,
– könnyebb legyen újrafeldolgozni azokat,
– takarékosabban használják a természeti erőforrásokat.

A környezet védelmével a saját egészségüket is védjük. A környezetbarát termékek viszonylag alacsony levegő-, víz- és talajszennyezést okoznak; csökkentik a globális felmelegedést és fenntartják a biodiverzitást. Emellett hozzájárulnak a hulladékcsökkentéshez, az energiatakarékossághoz, az ózonréteg védelméhez, a környezet biztonságához és a zajvédelemhez is. Egészségesebb környezetben kevesebb lesz a megbetegedés.

A környezetvédelmi szempont ma még többnyire csak olyan termékek választása során döntő tényező, amelyek egyforma minőségűek, és áruk is azonos.

Az igazán környezettudatos vásárló hajlandó magasabb árat fizetni a környezeti szempontból kedvezőbb termékért. Fontos, hogy a vásárló tisztában legyen azzal, hogy milyen kedvező környezeti tulajdonsággal rendelkezik az a termék, amelynek megszerzéséért mélyebben kell a zsebébe nyúlnia. A vásárló akkor képes jól dönteni, ha megfelelő ismeretekkel rendelkezik a választható termékek számára fontos – jelen esetben környezetvédelmi – jellemzőiről. A védjegyek segíthetik a fogyasztót abban, hogy felismerje a környezetvédelmi szempontból kedvezőbb terméket, és vásárlói döntésének meghozatala során az ilyen terméket részesítse előnyben.

5. A termék környezetvédő jellegéről informáló védjegyek fajtái

A védjegyek pozitív és negatív szerepet is betölthetnek a vásárlók tájékoztatásában. Jelen tanulmány kétféle védjegyet ismertet: a hagyományos védjegyen túl a tanúsító védjegyekről is szó lesz. Mind a klasszikus, mind a tanúsító védjegyek kapcsán a környezetvédő hatásra vonatkozó információ valós, vagy hamis voltát vesszük górcső alá.

5.1. A védjegyjogosult gyártó által alkalmazott védjegy

A gyártónak érdekében áll közölni a potenciális vásárlókkal azt a tényt, hogy a terméke védi a környezetet, vagy legalább kevésbé károsítja azt a versenytársak termékeinél. A vállalkozás annak érdekében, hogy az általa használt logót, márkanevet mások ne használhassák, védjegyoltalmat szerez, és ezzel a jog által biztosított kizárólagosságra tesz szert. A védjegyet mások nem – vagy csak a jogosult engedélyével – használhatják. Ez a kizárólagosság nem csupán a védjegyjogosultnak előnyös. A fogyasztók számára is biztonságot nyújt, hogy nem kell tartaniuk attól, hogy a védjegyeket összetévesztik.

Nem kizárt, hogy a gyártó olyan védjegyet használ, amely utal a környezetvédelmi előnyökre. A ma használatos védjegyek döntő többségét azonban még a környezetvédelem fontosságának a felismerése előtt alkották meg, így a gyártók által önkéntesen alkalmazott védjegyek zöme nem tartalmaz környezetvédelmi információt. További negatívum, hogy a védjeggyel ellátott termék környezetvédelmi szempontból nem mindig felel meg a védjegy által jelzett körülménynek. A gyártók önkéntes elhatározásán alapuló védjegyhasználat esetén előzetesen nem ellenőrzi arra hivatott szerv azt a körülményt, hogy védjegy által továbbított

környezetvédelmi információnak megfelel-e az a termék, amelyen a védjegyet feltüntetik. Legfeljebb a védjegybejelentési eljárás során nyílik arra lehetőség, hogy a konkurensek fellépjenek a megtévesztő védjegyekkel szemben. A védjegyeket azonban sokszor azt megelőzően jegyeztetik be, hogy a terméket piacra vinnék.

5.2. A tanúsító védjegy

A tanúsító védjegy előnye, hogy csak a termék tulajdonságainak előzetes vizsgálatát követően tüntethető fel az árun. Az ilyen tanúsító védjegyek használati jogát a tanúsító védjegyet működtető szervezettől lehet kérvényezni és az elvárt feltételek teljesülése esetén elnyerni. A tanúsító védjegyek egyik csoportja a termék környezeti hatásáról ad információt.

6. Védjegyjogi követelmények a vásárlók szolgálatában

A védjegyjog kettős szolgálatot tesz a vásárlóknak, egyrészt védi őket a megtévesztéstől, másrészt információval szolgál.

A megtévesztés esélye szempontjából három fokozatot különböztethetünk meg:

– A vásárlók megtévesztése sokszor a reklámok és a csomagoláson olvasható információ által történik. Legkevésbé a védjegyoltalomban nem részesülő logók és márkák nyújtanak védelmet a megtévesztéssel szemben.
– A védjegyként oltalomban részesített logók és márkanevek már ritkán megtévesztők, mivel védjegyoltalom esetén a jogszabályok alapján kizárt a megtévesztő megjelölés.[1] A magyar jog a Magyarországon bejegyezni kért védjegyek esetében részletesen rögzíti a bejegyzés feltételeit, és ezzel kiszűri annak lehetőségét, hogy a védjegyek megtévesszék a vásárlókat. A magyar védjegyjog megfelelő hátteret biztosít az áruk környezetvédelmi szerepét illető megtévesztések kiküszöbölésére is.
– A tanulmányunk központi témáját képező tanúsító védjegyek sokkal részletesebb információt[2] közvetítenek, és azt is szavatolják, hogy a védjegy

[1] A védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény (a továbbiakban: Védjegytörvény) 3. § (1) bekezdése szerint „a megjelölés nem részesülhet védjegyoltalomban, ha […] b) az áru, illetve a szolgáltatás fajtája, minősége, földrajzi származása vagy egyéb tulajdonsága tekintetében alkalmas a fogyasztók megtévesztésére, […]".

[2] Valamennyi védjegy hordoz információt. A védjegyek információs tartalma megfelel a logók és márkanevek tájékoztató funkciójának, összekapcsolják a védjeggyel jelölt terméket annak gyártójával és a gyártó más termékeivel.

által hordozott tulajdonságokkal a termék mindaddig rendelkezik, amíg a védjegyet hordozza.

7. Tanúsító védjegyek

A tanúsító védjegy olyan speciális védjegyfajta, amely alkalmas arra, hogy azokat az árukat vagy szolgáltatásokat, amelyeken feltüntetésre kerül, megkülönböztesse az ilyen tanúsítással nem rendelkező más áruktól vagy szolgáltatásoktól. A tanúsító védjegy olyan védjegy, amely meghatározott minőségű vagy egyéb jellemzőjű árukat vagy szolgáltatásokat azzal különböztet meg más áruktól vagy szolgáltatásoktól, hogy e minőségüket vagy jellemzőjüket tanúsítja.[3] A védjegyoltalom – a többi védjegyhez hasonlóan – tíz évre szól, és korlátlan alkalommal megújítható.

7.1. Milyen körülményeket igazol a tanúsító védjegy?

A tanúsító védjegy alkalmas lehet az áru speciális anyagösszetételének, az áru gyártási módjának, vagy a szolgáltatásnyújtás módjának az igazolására, illetve jelezheti a termék vagy szolgáltatás speciális minőségét, pontosságát vagy egyéb tulajdonságát.

7.2. Ki szerezhet védjegyjogosultságot tanúsító védjegyre?

Nem szerezhet jogosultságot tanúsító védjegy használatának engedélyezésére az a vállalkozás, amely nem független a tanúsító védjegy lehetséges használóitól, illetve maga is előállítja vagy forgalmazza a tanúsító védjegy árujegyzékében szereplő árukat, vagy maga is nyújtja az árujegyzékben szereplő szolgáltatásokat. Védjegyjogosultként gyakran egy egyesület, érdekképviseleti szerv szerepel.

[3] Védjegytörvény 101. § (1) bekezdés.

7.3. Kinek az áruján, szolgáltatásán tüntethető fel a tanúsító védjegy?

A védjegy jogosultja a tanúsító védjegyet nem használhatja a saját áruja, szolgáltatása[4] minőségének a tanúsítására. A védjegy jogosultja meghatározott ellenérték fejében engedélyezi a tanúsító védjegy használatát a kapcsolódó szabályzatban előírt követelményeknek megfelelő árukkal vagy szolgáltatásokkal kapcsolatban más – tőle független – piaci szereplők számára. A tanúsító védjegy tehát nem alkalmazható önreklámra, a saját tevékenység minőségének tanúsítására. A tanúsító védjegy – szemben a klasszikus védjegyekkel – nem egy árut kapcsol össze egy gyártóval, hanem többféle termék bizonyos közös tulajdonságát igazolja.

Tanúsító védjegy esetén elválik egymástól a védjegy jogosultja és az, aki a jogosult engedélye alapján a védjegyet használja. A védjegy jogosultja nem azért szerez oltalmat a tanúsító védjegyre, mert azzal saját termékét, szolgáltatását kívánná megjelölni (jogszabályi tilalom folytán ezt nem is teheti), hanem azért, hogy a tanúsító védjegy használatát mások számára engedélyezze.

A tanúsító védjegy jogosultja a tanúsító védjegy használatát másoknak engedélyezheti. Ahhoz, hogy valaki elnyerhesse a tanúsító védjegy felhasználásának jogát, pályáznia kell a védjegy jogosultjánál. A pályázott árunak meg kell felelnie a védjegy jogosultja által támasztott feltétel- és követelményrendszernek. A tanúsító védjegy jogosultjára *semlegességi kötelezettség* vonatkozik az általa tanúsított áruk gyártói, illetve szolgáltatások nyújtói tekintetében. A szabályzatban rögzített követelményeket mindenkin számon kell kérni, nem adható engedmény. Másfelől nem tagadható meg a tanúsító védjegy használata attól, aki mindenben megfelel a követelményeknek.

7.4. Milyen követelmények teljesülése esetén engedélyezhető a tanúsító védjegy használata?

A tanúsító védjegy használata akkor engedélyezhető, ha a termék, szolgáltatás megfelel az előírt minőségi követelményeknek vagy egyéb jellemzőknek.[5] A tanúsító védjegyhez minden esetben szabályzat tartozik. A tanúsító védjegyhez

[4] Tanúsító védjegyre nem is szerezhet oltalmat az a vállalkozás, amely a védjegy árujegyzékében szereplő árut előállítja, forgalomba hozza, az országba behozza vagy az árujegyzékben szereplő szolgáltatást nyújtja. Szintén nem kaphat tanúsító védjegy oltalmat az a vállalkozás, amely nem független az előbb említett vállalkozástól, vagy azzal tartós jogviszonyban áll az érintett áruk/szolgáltatások tekintetében.

[5] Védjegytörvény 101. § (3) bekezdés.

kötelezően elkészítendő szabályzat tartalmazza – többek között – azokat a minőségi követelményeket, melyek a védjegy árujegyzékében feltüntetett árukra és szolgáltatásokra vonatkoznak. A szabályzatban kell meghatározni a minőség tanúsításának szabályait és a védjegyhasználat feltételeit.

7.5. Ellenérték a tanúsító védjegy használatáért

A tanúsító védjegy jogosultja számára költséget jelent a hozzá benyújtott kérelemben foglaltak elbírálása, majd a későbbiekben a feltételek fennállásának folyamatos ellenőrzése. E költségek megtérülése és némi haszon elérése érdekében a tanúsító védjegy használati jogának megszerzéséért egyszeri díjat, a szabályzatban foglalt követelmények teljesülésének időszakonkénti ellenőrzéséért pedig fenntartási díjat kell fizetni.

A tanúsító védjegy megkönnyíti a vállalatok és szolgáltatók piaci működését. A védjegynek ez a típusa hatékony eszköze lehet marketingtevékenységeknek, segítségével kialakítható a piaci elismertség. A tanúsító védjegy fokozza az adott cég, termék népszerűségét. Használata, rendszeres feltüntetése kedvez a termék iránti keresletnek, így a védjegyjogosult számára fizetendő összeg az esetek döntő többségében megtérülő befektetés.

7.6. Kapcsolat a tanúsító védjegy jogosultja és használója között

A tanúsító védjegyhez tartozó szabályzatban rögzíteni kell a védjegy használatának ellenőrzését, annak módját, idejét. A szabályzatnak ki kell térnie arra az esetre is, ha az időszakos ellenőrzés jogtalan védjegyhasználatra derítene fényt, és rögzítenie kell az ilyen esetre irányadó normákat.

7.7. A tanúsító védjegy fogyasztóvédelmi szerepe

A tanúsító védjegy minőségi garanciát ad a vásárlók számára, így kizárható azok megtévesztése. Tekintettel arra, hogy a tanúsító védjegy gyakorlatilag garantálja a termék, szolgáltatás meghatározott minőségét vagy egyéb jellemzőjét, növeli a vásárlók termék iránti bizalmát.

7.8. Példák tanúsító védjegyre

Tanúsító védjegy például a „Hungarikum" vagy a „Családbarát fürdőhely" megnevezés. A „Kiváló Magyar Élelmiszer" tanúsító védjegy jó minőségű, hazai, ellenőrzött élelmiszereket jelöl. Speciális élelmiszerek és élelmiszer-alapanyagok is megjelölhetők tanúsító védjeggyel, ha megfelelnek az előzetesen rögzített elvárásoknak. Ilyen például a „Minőségi Magyar Sertéshús" tanúsító védjegy.

1. ábra. *„Minőségi Magyar Sertéshús" tanúsító védjegy*

8. Környezetvédelmi tanúsító védjegyek

Ma már számos környezetvédelmi tanúsító védjegy létezik, ezeket ökocímkéknek is nevezik. Az ökocímkék szabványosított módon közölnek információt egy termék vagy szolgáltatás környezeti szempontból előnyös tulajdonságairól.

8.1. Az ökocímkék kettős funkciója

A környezetvédelmi tanúsító védjegyek célja egyrészt az, hogy a termelőket ösztönözzék a környezetbarát termékek gyártására, másrészt az, hogy a fogyasztók környezet iránti felelősségtudatát erősítsék. Az ökocímke alkalmas arra, hogy a vállalat környezetvédelmi törekvéseiről tájékoztassa a vásárlókat, ezáltal a vásárlók számára megkönnyíti a tudatos vásárlói döntéseket. Az ökocímkék közrehatnak a vállalkozások zöldebbé tételében, és segítik a fogyasztók tudatos vásárlását.

8.2. A környezetbarát tanúsító védjegyek a vállalkozás szemszögéből

A vállalatok környezeti teljesítményének javulása mellett a környezetvédelmi tanúsító védjegy használata gazdasági előnnyel is járhat az ökocímkével megkülönböztetett termékek előállítói számára. A környezetvédelmi tanúsító védjegyek megszerzése önkéntes, használati joguk pályázat útján nyerhető el. A használa-

ti jogot nemzeti vagy regionális szervezetek által irányított minősítési eljárás során ítélik oda az előre felállított, szigorú minősítési feltételrendszernek megfelelő termékek vagy szolgáltatások számára. Amennyiben egy termék elnyeri a használati jogot, a védjegy olyan jelölés formájában jelenik meg a terméken, mely a termék kedvező környezeti tulajdonságait jelöli.

8.3. A környezetbarát tanúsító védjegyek a fogyasztók szemszögéből

A terméken található ökocímke garancia arra, hogy megalapozott, részletes vizsgálaton esett át a termék, ami sokkal megnyugtatóbb, mintha csak a gyártó nyilatkozott volna a termék környezetbarát voltáról. A címke hiteles tájékoztatást nyújt arról, hogy a termék kisebb környezetterhelést okoz, mint egyéb, azonos funkciójú termékek. Némelyik ökocímke olyan vizsgálat eredményeként tüntethető csak fel, amely a termék teljes életciklusát elemzi.

Az ökocímke könnyen felismerhető, egyértelmű információt szolgáltat a vevő számára, aki így könnyen megtalálhatja a legkisebb környezeti terhet jelentő terméket, szolgáltatást. A védjeggyel ellátott termékek vásárlásával a fogyasztók hozzájárulnak a környezet megóvásához. A védjeggyel ellátott termékek vásárlásával a fogyasztók piaci nyomást tudnak gyakorolni a vállalatok környezeti teljesítményére.

9. Környezetvédelmi tanúsító védjegyek csoportosítása

A környezetvédelmi tanúsító védjegyeket több szempontból is csoportosítjuk.

9.1. Eredet szerinti csoportosítás

Külföldi és hazai ökocímkék között tehetünk különbséget.
A külföldi környezetvédelmi tanúsító védjegyek közül kiemelkedő szerepet játszanak az Európai Unió ökocímkéi, egyrészt azért, mert leggyakrabban ezekkel találkozhatunk az importtermékeken, másrészt azért, mert mintaként szolgáltak a hazai ökocímkék megalkotásához.

*9.1.1.Európai ökocímke (*European Ecolabel*)*
A környezetbarát termékek és szolgáltatások európai védjegyét 1992-ben alapították. A virágot formázó jel valamennyi textíliára, anyagra, fonalra és szálra

alkalmazható, ha megfelelnek az EU által támasztott követelményeknek, és felhasználásuk a környezeti behatásokat a minimális szinten tartja. Az *European Ecolabel* csak kiváló teljesítményű, környezetkímélő termékekre kerülhet fel, egy független testület elbírálása alapján. Az uniós ökocímke a termék teljes életciklusára (a gyártástól az ártalmatlanításig) vonatkozóan igazolja az alacsony környezetterhelést.

9.1.2. Európai Uniós ökológiai logó („eurolevél")
A levelet formázó jel 2010 óta minden olyan előrecsomagolt bioterméken feltüntethető, amely teljes egészében megfelel az EU ökológiai gazdálkodásról szóló rendeletének, és az uniós tagállamokból származik.

9.1.3. Kék angyal címke
A tagállami ökocímkék közül a német, kék színű, kör alakú mezőben kiterjesztett karokkal álló stilizált figura, a *Blauer engel* jelzés lehet leginkább ismert a magyar fogyasztók számára.

9.2. Tisztán környezetvédelmi, valamint más szempontok mellett környezetvédelmi előnyt is igazoló tanúsító védjegyek

Láttuk, hogy a tanúsító védjegyek a termék sokféle jellemzőjét igazolhatják. Lehetséges, hogy a védjegyjogosult egyetlen sajátosság igazolására vállalkozik (például Környezetbarát Termék), de az is gyakran előfordul, hogy a tanúsító védjegy a termék több jellemzőjét, köztük valamilyen környezeti előnyt tartalmaz. Utóbbira jelent példát a Magyar Termék Nagydíj, a Biokontroll Hungária és a Hungária ÖKO Garancia tanúsító védjegy, amelyek a termék kiváló minőségén túl azt is tanúsítják, hogy az áru fenntartható gazdálkodásból származik.

9.2.1. Környezetbarát Termék

2. ábra. *A nemzeti ökocímke*

A magyar cédrusként is emlegetett – valójában egy kocsányos tölgyet stilizáltan ábrázoló – jelzést Magyarországon 1994 óta használják a termékek környezetbarát vagy környezetkímélő jellegének tanúsítására. A nemzeti Környezetbarát Termék minősítő rendszer az EU ökocímke mintájára jött létre. A rendszer célja egyrészt a vállalatok ösztönzése tisztább technológiák alkalmazására és környezetbarát termékek fejlesztésére, valamint az ezek iránti kereslet elősegítése.

Számos termékkategóriában van lehetőség arra, hogy a gyártó Környezetbarát Termék tanúsító védjegyet szerezzen. Az egyes termékkategóriákra vonatkozóan külön-külön rögzítik azokat a környezetvédelmi feltételeket, amelyekkel a terméknek rendelkeznie kell ahhoz, hogy viselhesse a nemzeti ökocímkét.

9.2.2. Magyar Termék Nagydíj

Az európai regionális tanúsító védjegyek sorába tartozik. A fogyasztói alapjogoknak, fogyasztóvédelmi és környezetvédelmi előírásoknak megfelelő, magas minőségű termékeket, szolgáltatásokat és előállítóikat ismeri el.

3. ábra. *Magyar Termék Nagydíj tanúsító védjegy*

9.2.3. Biokontroll Hungária (HU-ÖKO-01)

A Biokontroll Hungária tanúsító védjegy olyan élelmiszereken és mezőgazdasági termékeken látható, melyek előállítása során a vonatkozó közösségi és hazai jogszabályokat betartották, valamint az állam hatósági kontrollja alatt működő ellenőrzési rendszerben állították elő.

9.2.4. Hungária ÖKO Garancia (HU-ÖKO-02)

A Hungária ÖKO Garancia tanúsító védjegyjogosultja Ausztria vezető ellenőrző szervezetének magyarországi leánycége. Az ilyen tanúsító védjeggyel ellátott termékek vásárlója biztos lehet abban, hogy az élelmiszer egészséges, és annak megvételével a fenntartható gazdálkodást támogatja.

10. A tanúsító védjegyek alkalmazásának problémái

Minden pozitívumuk ellenére a tanúsító védjegyek jelenleg Magyarországon nem látják el kifogástalanul tájékoztató és keresletformáló szerepüket.

– Sokféle tanúsító védjegy létezik, és a magyar vásárlók ezek többségét nem ismerik.

– A fogyasztók nem észlelik azt, hogy a gyártótól és a kereskedőtől független harmadik személy által ellenőrzött információhoz jutnak a tanúsító védjegy által. Sok esetben egy kevéssé ismert tanúsító védjegy nem tűnik többnek a fogyasztó szemében, mint a gyártó által a termék csomagolásán elhelyezett, a környezetvédelemre utaló felirat.

– A magyar vásárlók nincsenek tisztában azzal, hogy egy-egy tanúsító védjegy elnyeréséhez a terméknek milyen kritériumoknak kell megfelelnie, így inkább a tanúsító védjegyek iránti bizalom, mint az általuk tanúsított tulajdonságok tényleges ismerete vezetheti a fogyasztót arra, hogy a tanúsító védjeggyel ellátott terméket válassza.

11. Összegzés

A vásárlást orientáló egyes tényezők

A védjegyek a potenciális vásárlók szemében bizonyos termékeket egy bizonyos gyártóhoz kötnek. Napjainkban megfigyelhető a fogyasztói preferenciák kialakulása és megerősödése. A védjegyek már eleve orientálják a vevőt, és a védjegybejegyzési eljárás alkalmas arra, hogy kiszűrje a potenciális visszaélések zömét. A tanúsító védjegyek független gazdasági szereplő által végzett és rendszeresen megismételt ellenőrzés alapján fokozottan alkalmasak az ilyen tanúsító védjeggyel ellátott áruk, szolgáltatások kiválasztásának elősegítésére, a vásárlói döntés befolyásolására.

A védjegyjog szerepe a tájékoztatás valóságát illetően

A magyar jog a Magyarországon bejegyezni kért védjegyek esetén részletesen rögzíti a bejegyzés feltételeit, és ezzel gyakorlatilag útját állja annak, hogy a védjegy alapján a környezetre káros terméket környezetvédőnek véljenek. A védjegyjog azonban nem nyújt automatikus védelmet azzal szemben, hogy egy bejegyzett védjegyet olyan terméken tüntessenek fel, amelynek a minősége, tu-

lajdonságai már nem felelnek meg annak az eredeti helyzetnek, amelyben a védjegyhasználó megszerezte a védjegyjogosultságot.

A tanúsító védjegyek szerepe

A tanúsító védjegyek révén a potenciális vásárló egy pillantással tudomást szerezhet az áru, szolgáltatás egy számára fontos tulajdonságáról, amelyet nem maga az érintett gyártó vagy kereskedő, hanem egy tőlük független cég garantál.

A környezetvédelmi tanúsító védjegyek fontossága

Sokszor nem könnyű felismerni a környezetvédő termékeket. A tanúsító védjegyekre így Magyarországon különösen fontos szerep hárul annak érdekében, hogy a vásárlók helyesen ismerjék fel egy termék jellemzőit, ideértve azt is, hogy a termék – más árukhoz képest – kevésbé káros a környezetre.

A környezetvédelmi tanúsító védjegyek szerepének növelése

A tanúsító védjegyek tájékoztató és keresletformáló szerepüket akkor láthatnák el hatékonyabban, ha a magyar vásárlók

– felismernék legalább a gyakran alkalmazott tanúsító védjegyeket,

– tudatában lennének a tanúsító védjegy azon pozitívumának, hogy a gyártótól és a kereskedőtől független harmadik személy által ellenőrzött információhoz jutnak a tanúsító védjegy által,

– tisztában lennének azzal, hogy egy-egy tanúsító védjegy elnyeréséhez a terméknek pontosan milyen kritériumoknak kell megfelelnie.

A vázolt célok a fogyasztók célzott tájékoztatása révén elérhetők.

– A gyakran alkalmazott tanúsító védjegyeket rendszeresen be kell mutatni annak érdekében, hogy azokat a magyar fogyasztó felismerje, sőt vásárlása során kifejezetten keresse. Ehhez célzott reklámkampányokra van szükség. Legtöbbet a védjegyjogosult tehet az adott tanúsító védjegy megismertetéséért. Ez az ő érdeke is, hiszen szolgáltatását akkor fogja több vállalkozás igénybe venni, ha egyre több vásárló ismeri fel a tanúsító védjegyet. Álláspontom szerint állami költségvetési forrásokból is támogatni kellene a hazánkban gyakran elérhető tanúsító védjegyek ismertségét növelő kampányokat. A közmédiában olyan mű-

sorokat kellene leadni, amelyek célzottan foglalkoznak a tanúsító védjegyekkel, bemutatják azokat. A környezetvédő műsorokban is nagyobb teret kellene szentelni a fogyasztói tudatosságot növelő jogintézményeknek.

– A jelzett tájékoztatásoknak nyomatékosan tartalmazniuk kellene a tanúsító védjegyek azon előnyét, hogy csak célzott vizsgálatot követően kerülhet sor ilyen védjegy feltüntetésére. A szakszerű ellenőrzés ténye olyan pozitívum, amelyről ma még kevesen tudnak, noha ez az információ jelentősen növelné a tanúsító védjegy fontosságát, vásárlást orientáló szerepét a fogyasztók szemében. Álláspontunk szerint elegendő, ha a vásárló annyit tud, hogy az adott tanúsító védjegy milyen – környezetvédelmi szempontból fontos – körülmények vizsgálatát és folyamatos ellenőrzését követően kerülhetett feltüntetésre az adott terméken, szolgáltatáson. Egy átlagos fogyasztó számára ugyanis elegendő a tanúsító védjegy által igazolt tulajdonságok körének az ismerete. A fokozottan környezettudatos vásárlók számára azonban lehetővé kellene tenni, hogy részleteiben is megismerhessék a tanúsító védjeggyel ellátott termék igazolt tulajdonságait, mielőtt arról döntenének, hogy az azonos funkciójú termékek közül melyiket választják. Véleményünk szerint nem elegendő az a jelenlegi gyakorlat, mely csak a követelményeket teszi megismerhetővé, de azt már nem, hogy a tanúsító védjeggyel ellátott termék pontosan miként felel meg a követelményeknek. Tanúsító védjeggyel ellátott termékek között is lehetnek környezetvédelmi különbségek.

– Még az azonos termékkört azonos szempontból összevető tanúsító védjegyek között is lehetnek különbségek. Lényeges eltérés például, hogy vajon a termék teljes életciklusát vizsgálat tárgyává tették-e környezetvédelmi szempontból, vagy sem. Ahhoz azonban, hogy két hasonló tanúsító védjegy közötti különbség is érdekelje a leendő vásárlót, a jelenleginél sokkal mélyebb környezettudatosságra lesz szükség. Bízzunk abban, hogy szemléletünk gyorsan változik majd. Nincs más lehetőségünk!

JÁNOS TARI

CREATIVE VISUALISATION OF EDUTAINMENT AND DIGITAL LEARNING IN THE SOCIALLY CONNECTED MUSEUMS AND HIGHER EDUCATION

The title of this article leads us into the social context of popular science promotion of knowledge leads institutions like universities and museums the structural and educational consequences of the transformation of the socially connected museum and higher education. Methodological ways in which it has been achieved through digital development and social media in museums and high schools has made science communication popular. The recent rapid uptake of various forms of social and interactive digital media in many parts of the world, however, calls for a reformulation of familiar opportunities and obstacles in museum and higher education debates and practices.

Our scientific research and results increasingly figure visitors and students who are themselves adopters of digital forms of communication as a key target group for many museums and education forms.

Most of the discussion focuses on the sociability of teaching and transmission of tutor or curator knowledge and e-learning communication and interpretation and the ways in which they are brought about through digital formats.

This topic follows a trend in recent education studies to use digital technology to enhance communication, interaction and exchange to museum visitors and university students have to forge new social connections that speak to social media users, and discusses how these shape the manner and modes of popular education communication strategies inherit popular and scientific knowledge.

Social media is of particular relevance, as it catalyses transformation in the digital learning and in heritage domains, the effect of which is to advance museum presence and education for potential new generation. Going online and sharing the work and learning with the connected knowledge changes the studying position.

Individuals respond to higher digital education online and the impact of the study position stimulates cross-organizational change within the edutainment.

This leads to meaningful two way interactions with their students and audiences using tools offered by social media and mobile technologies.

Appreciating the digital technology and creating strong synergies between the physical, online and mobile, we need to observe the behaviour of learner audiences across these three spheres and solve the educator staff problems in order to be ready to respond to the increasingly connected production of digital online content.

Universities with museums create active communicative networks, sharing important aspects with other web-based contents of a digital nature, thus integrating themselves into the wide community of the actual society.

Show and describe diverse examples from the traditional material objects, through interactive design, immigrant heritage, art and history, interactive exhibit settings, teaching, curatoring and creating, weaving narrative and location, to education of universities and museums with a goal of serving social understanding and responding to change.[1]

Higher education faces a number of challenges because of Y and Z generations. These challenges have forced universities to rethink and renew their traditional approaches. Beside the traditional educational forms, digital learning devices are being used. The development of curriculum and that of the e-learning facilities was very popular the past decade. The aim of the *ART AS VISUAL COMMUNICATION* project was to create interactive and innovative digital curricula. The project was made by the Faculty of Humanities, Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary and the University of Pecs in 2012–2013

Figure 1. http://www.kre.hu/ebook/, *Art as Visual Communication opening slide*

[1] *Museum Communication and Social Media: The Connected Museum*, Routledge, 2013.

The story of holocaust victims and survivors, its human and ethical aspects cannot be adequately presented by traditional research and knowledge sharing methods to the younger generation and posterity. the usual textbook style and the impersonal conveying of knowledge is inefficient, while subjective storytelling, deep interviews, written and digitised documentation turned into visual narratives convey the history and memory of our society more vividly through individual cases of public and local history. The documentaries produced in the past thirty years and today, some of them based on stories only preserved orally, are personal historical documents aimed at helping students understand this problematic historical period, through interactive educational programmes at Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary in 2014.

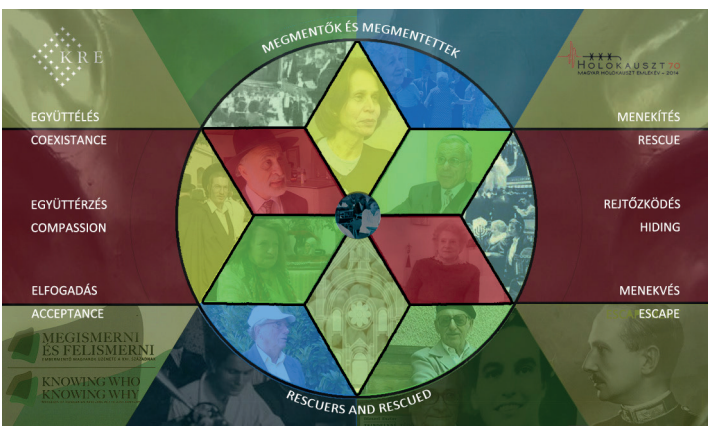

Figure 2. *The Rescuers and the Rescued – e-learning material front webpage*

Rescuers and rescued

Unique material are based on hitherto unexplored cases of Jewish rescue operations in Hungary, Jewish traditions, the loss of the local communities from the perspective of their Christian cohabitants and the rescuing operations with the help of related films, educational packages research papers, academic documents archive films, recent oral history video interwiew. The interactive multimediaprogram wishes to enchance the digital education of younger generations. (http://www.kre.hu/megmentettek/ Access password: abcd12)

"I have been giving the course »Responses to the Holocaust in Literature« at Károli Gáspár University every year since 2005. This course is popular among international students. Beside our Erasmus guest students, the exchange stu-

dents from Calvin University, Grand Rapids, Michigan, who regularly spend a semester in Budapest every autumn, frequently take it as well. I have also taught this subject at the University of California, Santa Cruz and I am currently teaching it at the Institute of European Studies in Vienna. In the fall of 2014, my colleague, János Tari offered to visit one of my classes as a guest lecturer and he introduced the interactive, Hungarian and English e-learning material about the Jewish population of the town of Makó, entitled »The Rescuers and the Rescued«. His guest lecture was a great success, especially among the international students. At the end of the semester, during the course-evaluations, many of them emphasized the importance of the interactive electronic material and the fact that through the personal stories, the documents became more „alive", more deelpy touching. In my judgemen, this material is extremely valuable and it can be used for many pedagogical purposes in different classes.I hope there will soon be an opportunity for the whole digital material to be published in English translation with subtitles. It was a great experience for our international students to gain access to the translated parts. In the future, I wish we could establish a research group with my colleagues at Károli University, the shared pedagogical program of which could be shaped together."[2]

In 2017 at Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary MEDIA INHERITE CULTURE online interactive multimedia site: http://www.kre.hu/btk/konf/mediainheritculture/ developed for e-learning paralell published : "In the media of cultural heritage, one can find the writings of eminent internationally acknowledged scholars of art history, cultural history, multimedia, film, music, cultural anthropology, dance anthropology, semiotics and literary science.

In addition to the staff living abroad of Hungarian universities, research institutes, and museums, as well as authors who publish in English, in the compilation one can also read articles written by English native speakers – in their original language.

The volume illustrates how the fundamental, sacred folk culture and the latest audio and video recording technologies live, interfere, and reinforce each other. The fundamentally changed reception, and culture consumption habits force museologists and curriculum makers to change the way in which values are presented, without losing the values themselves.

The volume contains many network-like aspects. Fruitful collaboration among scientists, filmmakers, and sometimes »science filmmakers« working together

[2] János Tari's e-learning material, "The Rescuers and the Rescued" Budapest, March 8, 2020. Dr. Katalin G. Kállay, Associate Professor KRE Institute of English and American Studies.

on collaborative projects, has been reinforced for decades through the creation of a sophisticated exhibition, a successful anthropological documentary, and a unique festival in Washington. Each authors also approaches the subject in an interdisciplinary, often multidisciplinary manner, thus the aspects of the various units of content are recotextualized within the chapters."[3]

Figure 3. *Spannraft Marcellina – Tari János (Eds.):* A kultúraátörökítés médiumai, *Budapest, L'Harmattan, 2018, cover*

[3] Spannraft Marcellina – Tari János (Eds.): *A kultúraátörökítés médiumai,* Budapest, L'Harmattan, 2018, back-cover text.

Several media and popular scientific artical gathered related different media for example: Ilona H. Bagó: *Attila József: Consciousness*. Radical use of multimedia in a literary exhibition[4] In 2005 using multimedia for literary exhibitions and interactive DVD is particularly challenging because we must make visitors aware that a literary work exists primarily in the form of language (in Attila József's words: "Poetry belongs to language, language is its form.") One such aspect was the powerful imagery and dialogue-like structure of Attila József's poems. Another typical feature is his very deeply personal voice that engages the reader and visitor in conversation of studying. These characteristics meant not only challenges but also a great opportunity to engage visitors in this dialogue through digital interactive visual tools.

On the 125th anniversary of Zoltán Kodály's birth; game and revelations of self expression, with Peacock Song media creators salute the integrity of traditional Hungarian culture with its mythical thinking, astro-mythological Christian world view, proximity to nature, spiritual sensitivity, mentality and attitudes. With Peacock Song DVD demonstrates relationship folk music to the traditional Hungarian character. The film – which runs continuously during the stage performance – adds another dimension to Peacock Song. Its role is to round out the other-worldly character of the music with down-to-earth adventure. Connecting to the presumed and real messages of the movements via visual means, the film sheds light on the cultural-historical relationships like a ring around the moon.[5]

Bring the world of our traditional culture, spiritual and material heritage closer to everyday people, to preserve and transmit values. The students of the Department of Communication and Media Studies Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary participated in our events in the gallery and during the summer practice, the students gained new knowledge, created independent works and short films. Our cooperation has given new impressions and useful experiences to future media workers and communication professionals. We have all been part of a special culture mediating process based on an old friendship and shared values.[6]

[4] Spannraft Marcellina – Tari János (Eds.): *A kultúraátörökítés médiumai,* Budapest, L'Harmattan, 2018, 328.

[5] Kiss Ferenc: Peacock Song, in Spannraft Marcellina – Tari János (Eds.): *A kultúraátörökítés médiumai,* Budapest, L'Harmattan, 2018, 331.

[6] Kovács István László: Cooperation between Faculty of Humanities and Hereditas Association, in Spannraft Marcellina – Tari János (Eds.): *A kultúraátörökítés médiumai,* Budapest, L'Harmattan, 2018, 332.

Cultural visual products' consumers are looking for an enjoyable, high-quality and fun-filled entertainment. Universities and museums meet the demands of modern technology creatively and innovatively. The innovative technology greatly helps to understand the narrative of the exhibition and the mediation of culture both in the real and in the virtual enviroment. The main aspects popularization of the museums' knowledge edutaining digital developments are quality content, interactivity, creativity, innovative thinking, spectacular visual appearance, user-friendliness, and widespread access. Technological changes in the international museum world can be presented the award-winning works of the AVICOM F@IMP international multimedia works between 2000–2015.[7]

Figure 4. *AVICOM previous official website opening page*

[7] Sz. Fejes Ildikó: New technologies in the international museum world, in Spannraft Marcellina – Tari János (Eds.): *A kultúraátörökítés médiumai,* Budapest, L'Harmattan, 2018, 334.

AVICOM was founded in 1991. Its purpose is to draw the attention of the museum community to new and innovative technologies for use in exhibitions, educational content, internet and social media. AVICOM is the International Committee for Audiovisual and New Image and Sound Technologies. It is one of ICOM's (International Council of Museums) international committees. The committee, founded in 1991, includes curators, scientists, and technical personnel who are responsible for audio-visual and new technologies in museums, cultural institutions, and exhibits.

AVICOM's Festival of Audiovisual International Multimedia Patrimony, known as f@imp, draws institutions and companies which use new video and/or audio technologies in innovative ways to enhance the museum experience. The purpose of f@imp is to recognize and award the very best among institutions which employ these audiovisual and multimedia technologies in their museum exhibitions. Another goal of f@imp is to promote the creation and distribution of audiovisual (film, video) and multimedia products (websites and mobile apps).[8]

AVICOM's F@imp Festival has a history of more than 25 years. The competition has followed the organizational and evaluation processes and methods as originally conceived by the first organizers, but over time these processes have been renewed. In our digital age, no event can succeed if it is run entirely on traditional lines. Thus, F@imp 2.0 was conceived as the online, modern version. The Hungarian National Museum, one of the partner organizations, provides the infrastructure for this event. The international application and evaluation process is supported by a complex IT infrastructure. In time, it is hoped that this infrastructure will be further developed, making available the digital cultural patrimony created by the festival over the years (faimpavicom.org).

The city of Budapest, Hungary, has hosted the AVICOM conference and media festival on several occasions: at the Museum of Folk Art in the mid 990s and in 2000, and at the Hungarian National Museum in 2015 and in 2016. In the following, I examine and compare 32 of the most outstanding award-winning creations from the 2000 and 2015 f@imp festivals held in Budapest. I introduce the developments and trends that characterize the content, form and technologies used, which have since developed into standalone products and companies, targeted specifically at museums.

[8] Sz. Fejes Ildikó: Új technológiák a nemzetközi múzeumi világban, in Spannraft Marcellina (szerk.): *A kultúraátörökítés médiumai*, Budapest, L'Harmattan, 2018.

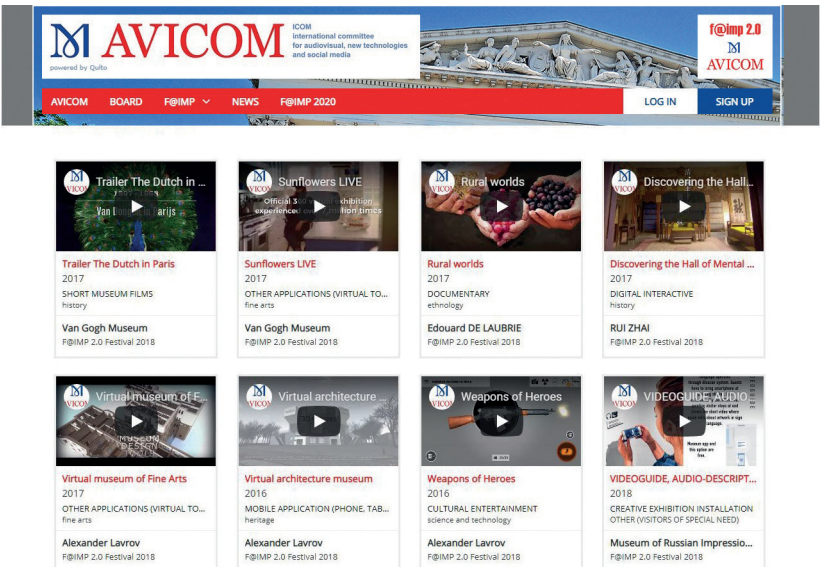

Figure 5. *A f@imp AVICOM Festival webpage applied films selection (http://faimpavicom.org/#/home)*

Figure 6. *A Ginevra's Story (National Galerry of Art, USA) and Formosa Odyssey (National Palace Museum, Taiwan)*

The first picture in Figure 6 shows the grand prize winner for 2000. This film, *Ginevra's Story*, was created for the National Gallery of Art[9] in Washington, D.C. Here, we compare it to the gold award-winning submission from the Taiwanese Palace Museum: *Formosa Odyssey*,[10] a 3D animated film. Both are narrative films. The first, created in 2000, uses remarkable film techniques to tell the story of a painting, including its restoration and preparations for exhibiting it to the public. The film tells the full story of how the painting came into being, and highlights the work's new, prominent display in a dedicated space of the National Gallery.

The Taiwanese submission from 2015, *Formosa Odyssey*, while also a film, is a 3D animation. This notable production brings three Taiwanese historical figures to life as they travel to different parts of the world. Especially remarkable are the well-constructed dialogues which provide information on museums and history to its audience, primarily children and youth. For them, the film provides a total source of information through the three characters' travels and adventures with museum exhibits, whose artifacts come alive and emerge from behind the glass cases.

Though produced 15 years apart, both creations provide a similar narrative; only the technology and format have changed. While *Ginevra's Story* is a portrait which tells the story and background to a painting at the U.S. National Gallery of Art, the Taiwanese production is an adventurous 3D animated film that appeals to children and youth. It became tremendously popular, and now has several sequels, in a series produced by a U.S./Taiwanese company. As for *Ginevra's Story*, it is available on YouTube and enjoys high viewership. Thus, the two productions represent a very interesting, filmographic format for presenting information and museum treasures – one through a documentary, the other through 3D animation.

In 2000, a special prize was awarded to a film that introduces the technical background to various museum technologies and tools.[11] This documentary shows shadow theater (both black and white and color), documents, museum artifacts and drawings. In 2015, the prize in this category went to an animated adaptation of a Bosch painting, which served as the Paris Museum Association's promotional film.

[9] "Grand Prix de l Audiovisuel": Ginevra's Story / Pour la National Gallery of Art, Washington D. C., États-Unis (film).

[10] 5Medium Film Gond: Adventure in the NPM: Formosa odyssey National Palace Museum – Taiwan (3D animation film).

[11] "Prix Spécial" (coup de coeur): Faux et usages de faux / Pour le Musées des Techniques et Cultures Comtoises, Salins-les-Bains, France (film).

Figure 7. *Museum of Technique, France and National Museums, France film's extracts stills*

In comparing the two films, we see that they are distinctive for using specialized film techniques to introduce and popularize the world of museums – their unique tools and methods, in addition to the paintings they preserve. One is a documentary, while the other is a promotional, animated film that seeks to attract audiences to the museums. One of them demonstrates the everyday use of various tools and archeological objects (such as a scythe) for the audience. The other film, which is also French, uses extraordinary animation and effects to bring the works of Hieronymus Bosch to life.[12]

A comparison of the two award-winning films, created 15 years apart, demonstrates the amazing developments of technique and form. The first still uses black and white pictures, documents, and photos. The second film uses every available digitalization method and digital post-production to popularize the Hieronymus Bosch exhibit. In the year 2015, a great many similar, short museum marketing films were made in France. These films advertise the museums and their exhibits as if they were products, and just like TV and movie commercials, they serve to attract an audience. Though both productions are films, the difference shows how film – an evergreen art form – has developed from documentary into an animated marketing film.

[12] Short Film Gold: Bosch teaser d'exposition des GNGP, Réunion des Musées Nationaux, Grand Palais, Paris, France (animation promotion film).

Figure 8. *Biblical subjects of Hermitage, Russia and mobile applications of Fondation Luis Vuitton, France*

In 2000, the Golden Prize was awarded to a multimedia application, created with the interactive Macromedia Director software[13], which introduces exhibits from the Hermitage Museum - specifically the works of art with a biblical theme. We can compare it to a French application from 2015: the Multi-Media Art "Archi moi" iPad application for the Louis Vuitton Foundation[14]. This is an unusual, interactive and entertaining mobile application for phones and tablets that is appealing to both children and adults on a museum visit. This app demonstrates a huge leap forward compared to the application from 15 years earlier. The earlier app is a linear, thematically structured presentation based on a museum visit. The newer, Archi Moi mobile application uses an entirely different educational method to create a standalone experience for children and other museum visitors: using the iPad, they can freely and creatively draw and compose using the tools provided, which are also displayed in the exhibits of the Louis Vuitton Foundation.

The project of Utrecht University in Holland, entitled *Egyptian Treasures in Europe*,[15] is an interactive application based on Macromedia Director. It introduces the user to all of the Egyptian artifacts to be found in Europe, in the form of a video catalogue, including pictures, photos, descriptions and metadata. The Russian project from 2015, which won the silver award, was created by the Tsarskoe

[13] Prix "Multimédi'Art d'Or": Biblical subjects in art works from the Hermitage collection./ Pour le Russian National Multimedia Center, Russie (Macromedia Director interactive application).
[14] Multi-Media Art InteractiveGold: Archi moi (mobile –ipad) Fondation Louis Vuitton, France.
[15] Prix „Multimédi'Art d'Argent": Egyptian Treasures in Europe, 1000 Highlights / Pour le CCER Utrecht University Production, Pays-Bas (Macromedia Director interactive application).

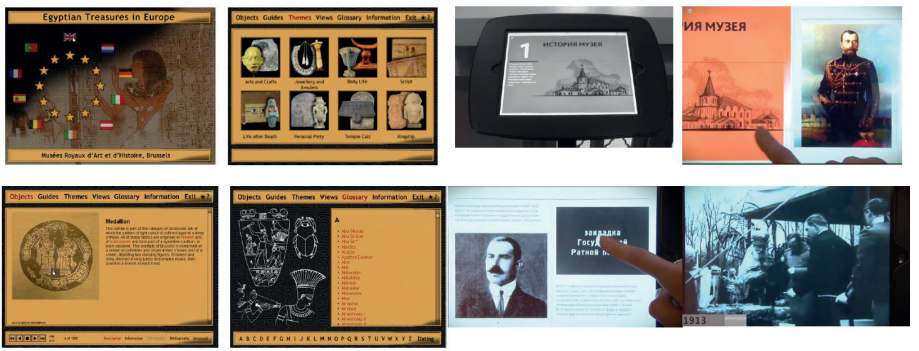

Figure 9. *Egyptian Treasures slides Uthrect University, Holland and Great War screenshots of Tsarskoye Selo Mueum, Russia*

Selo State Museum.[16] It is a Multi-Media interactive program for mobile iPad, focusing on the First World War.

In terms of format, the Utrecht project and the Russian museum's interactive collection and presentation of wartime material (see Figure 9) are very similar. While the Utrecht project was recognized as an interactive application for screen and touch-pad, the Russian mobile app was named the best in the e-book category, for its appealing and comprehensive contribution to preserving and popularizing our historical and cultural heritage.

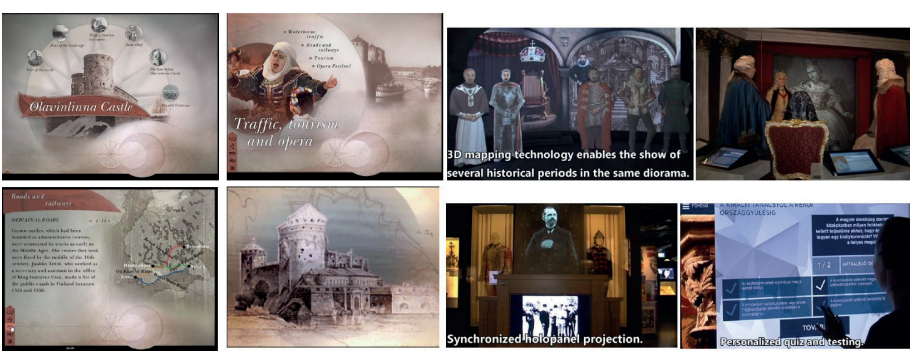

Figure 10. *Olavvinlinna Historical events,Finland and Parliament Museum interactive parts, Hungary*

[16] Multi-Media Art Interactive Silver: Russia in the great war – mobile (iPad) Tsarskoye Selo State Museum preserve, Russia.

In Figure 10, we see multimedia pictures from a Finnish project created in 2000, which tells the story of Olavinlinna Castle.[17] It was created with Macromedia Director Interactive - at the time, a cutting-edge technology widely used by museums.

The 2015 project here is the bronze award winner: a multi-media interactive exhibit created by the Museum of the Hungarian Parliament in Budapest.[18] This exhibit uses 3D mapping and a holopanel as well as traditional installation elements. Both examples – the Finnish film and the Hungarian exhibit – present historical material by making use of traditional documents, interiors, exhibits and historical archives. As we can see, the subject matter has changed little – but the form of the narrative has changed due to technological advances, resulting in a far greater diversity of presentation formats.

Figure 11. *Second World War applications War Museum, France and DanserJoe interactiv exhibition of Museum of Civilisation, Canada*

Figure 11 shows a 2000 project from the French Museum of Military History, which presents the great battles of the Second World War, the liberation of France, and the role of General de Gaulle. This project uses the Telimage Paris

[17] Prix "Multimédi'Art de Bronze": Olavinlinna Castle, the Stream of Historical Events of Olavinlinna / Pour le National Board of Antiquities, Helsinki, Finlande (Macromedia Director interactive application).

[18] Multi-Media Art Interactive Bronze: Museum of Parliament: One thousand years of history / Intelligent –Hungary (Interactive exhibition, 3D mapping, holopanel projection).

(Custom PC) application[19] to create a wide range of activities, thematic windows, pictures that can be opened, documents to view, audio material to listen to.

At the 2015 f@imp Festival in Budapest, the gold-level award for interactive innovation went to *Danser Joe*[20]: an immersive museum creation by the Museum of Civilization in Quebec. In essence, it is an interactive film installation in which the audience and visitors can dance together with the performers in the film. This represents a remarkable innovation in the museum sphere: interactive technology meets the interactive visitor, creating a relationship in which the museum visitor can enjoy ever-expanding possibilities of scenery and drama.

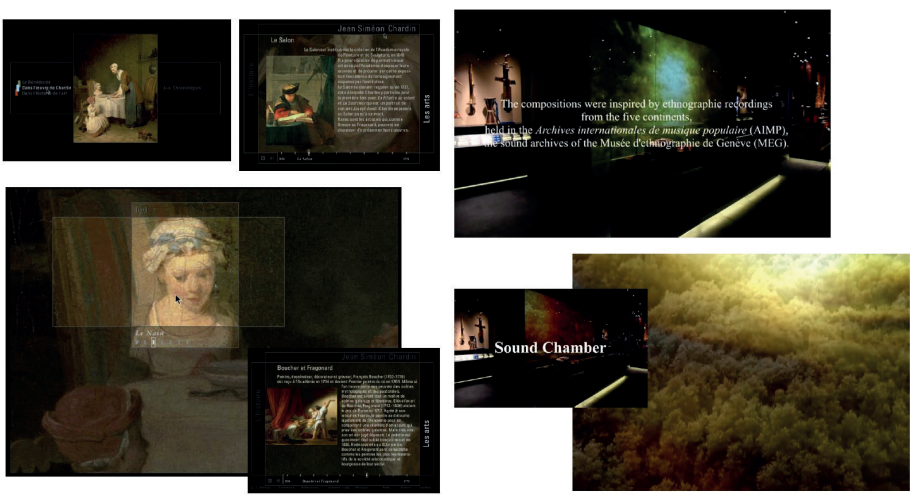

Figure 12. *Chardin's art Hytique images,France and sound installation of Ethnographic Museum, Switzerland*

Figure 12 represents the gold-level winner in the Special Multimedia category for 2000: a macromedia presentation of the paintings and works of Jean Siméon Chardin.[21] The project was created by Hyptique France using the interactive Macromedia application, which at the time dominated the museum sector. The presentation introduces the painter's life and the full catalog of his works, richly

[19] Prix "Spécial Multimédi'Art d'Or": 1939–1945 la Seconde Guerre mondiale, la France libre, la France combattante et leur chef le Général de Gaulle au musée de l'Armée / Pour Telimage, Paris, France (Custom PC application).

[20] Prix "Multimedi'Art Interactif Innovant Gold": Danser Joe – muséographie visuelle et sonore immersive Musée de la Civilisation, Quebec Canada (Interactive film).

[21] Prix "Spécial Multimédi'Art d'Argent": Fenêtre sur l'Art : Jean Siméon Chardin, le Bénédicité et autres chefsd'oeuvre / Pour Hyptique, France (Macromedia Director interactive application).

enhanced with metadata and information. Unusual use of imagery makes this educational material especially interesting and exciting.

In 2015, the sound chamber created by the Ethnographical Museum of Geneva[22] won the silver prize for interactive innovation. This unusual project integrates a variety of sound effects, collected from different ethnographical regions, with unique regional objects, video installations and lighting effects. Here, the world of science meets the world of art. Sound effects, when used to enhance an exhibit, are now welcome in the traditionally silent halls of museums. The visitor is greeted by thematically appropriate sound effects for a memorable audio-visual experience.

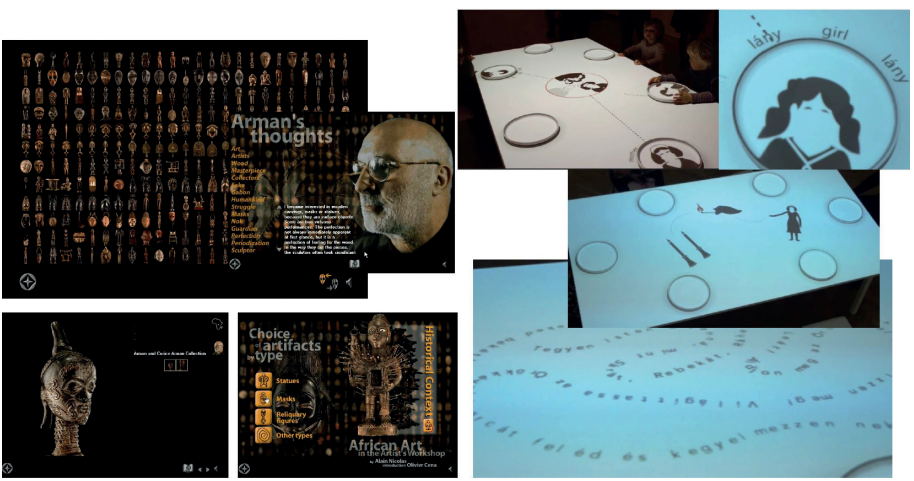

Figure 13. *Louvre premiere art collections PC application, France and Sabbath Table interactive display of Museum of Ethnography, Hungary*

At the f@imp 2000 Festival in Budapest, the Multimedia Special bronze prize was awarded to a project that introduces the Louvre's art treasures from Africa, Asia, Oceania and America. The application was created by Pour Carré Multimedia Paris.[23] It is a straightforward compendium that provides a full description and 3D images of several thousand artifacts. The 3D presentation was a revolutionary departure at the time.

[22] Prix "Multimedi'Art Interactif Innovant Silver": Chambre sonore MEG Musée ethnographique de Genève, Suisse (Interactive sound and video installation).

[23] Prix "Spécial Multimédi'Art de Bronze": Chefs-d'oeuvre et civilisations – Afrique, Asie, Océanie, Amériques, les arts premiers au Louvre / Pour Carré Multimédia, Paris, France (Custom PC application).

In 2015, the Budapest Museum of Ethnography's "Sabbath Table"[24] display received special recognition. It is an interactive presentation of etiquette, based on a Jewish family's Sabbath meal. Visitors can interact with the exhibit by taking a seat at the table (it works if at least 3 people participate). This installation was lauded for its uniqueness and emotional appeal. Moreover, the creators included a group of young design students from the Moholy-Nagy University of Art and Design, who worked together with staff from the Museum of Ethnography. In comparing these two approaches, 15 years apart, we can see a straightforward presentation of artifacts, on the one hand, and a multimedia table within a museum installation space, on the other, which requires the visitors' active participation.

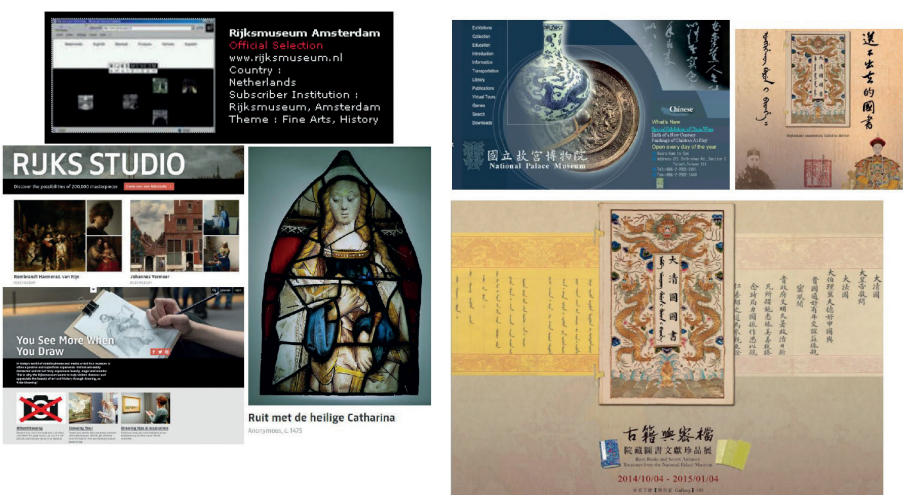

Figure 14. *Webart Rijksmuseum, Holland and diplomatic documents of National Palace Museum, Taiwan*

Museums first began to use interactive web pages around the year 2000. One such web page, created by the Rijksmuseum of Amsterdam,[25] won a gold prize at Budapest in 2000. On this HTML website that ran (and perhaps still runs) with an application by Prix studio, users can put together various museum elements and patterns in creative ways. Participants were delighted – especially young people, who picked up a lot of knowledge along the way.

[24] Prix "Multi-Media Art Special mention": Sabbath Table: Museum of Ethnography – Hungary (Projected interactive display).

[25] Prix "Web'Art d'Or": Rijksmuseum Amsterdam, Adresse URL: www.rijksmuseum.nl – Pour le Rijksmuseum, Pays-Bas (HTML Web site).

In 2015, the gold prize in the internet category went to the National Palace Museum of Taiwan[26] for its comprehensive presentation of an antique scroll of historical and diplomatic significance. The scroll's story is told through multimedia formats and displayed via an on-screen digital scroll. In this way, a museum artifact reaches the public in the form of a virtual exhibit that rivets the audience and sheds light onto a special era of Chinese history. This is an innovative format: through a website in HTML5, users can digitally examine unique historical documents that would otherwise be inaccessible. In contrast, the Rijksmuseum project in 2000, cited above, presents data on each artifact separately, via studios or workrooms.

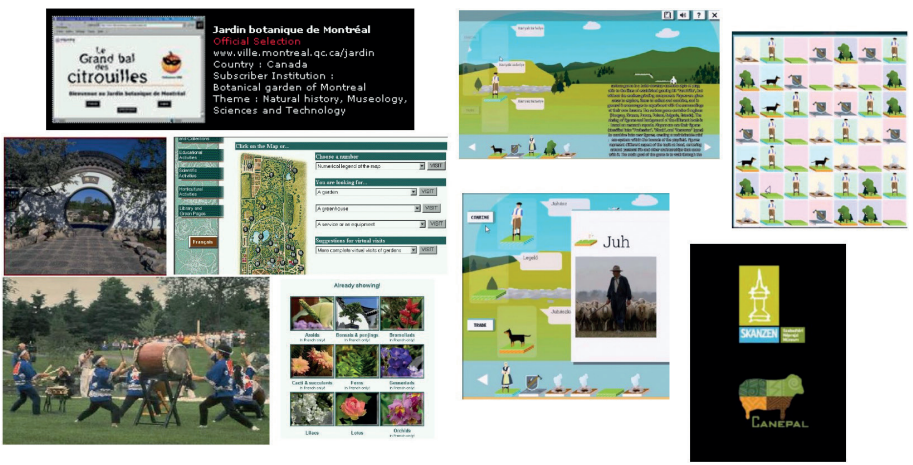

Figure 15. *Botanical Garden of Montreal website, Canada and Serious Game of Open Air Museum Szentendre, Hungary*

At the Budapest festival in 2000, the silver award went to a project by the Botanical Garden of Montreal,[27] for its presentation of panoramic photos in QuickTime VR. The photos can be zoomed and are richly enhanced with metadata to attract audiences to the botanical exhibits. Thus, it provides a virtual taste of the gardens as a way to capture visitor attention.

[26] Prix "Special Web Art Gold": Diplomatic Credentials failed to deliver National Palace Museum, China – Taiwan (HTML5 website.

[27] Prix –Web'Art d'Argent": Jardin botanique de Montréal, Pour le Jardin botanique de Montréal, Canada, HTML Website, QuickTime VR panorama photos.

In 2015, the Hungarian Open Air Museum of Szentendre won a silver for its two-dimensional educational video game entitled *The non-silence of the lambs.*[28] Inspired by old-fashioned picture-card games, this appealing video game, enhanced by many attractive drawings, introduces students to the objects, tools, and lifestyle of a sheep-keeping economy. The game can be played on the museum's website, and is also available for download.

Figure 16. *Megalites of Morbihan website, France and Tower of David virtual audiotour application, Israel*

The bronze-level winner at the 2000 festival was a creation entitled *The Megaliths of Morbihan* by the French Ministry of Culture and Communication.[29] This multimedia HTML website presents the megalith stone outcroppings and related museum documentation, paintings and drawings.

In contrast, the bronze winner from 2015 came from the Tower of David – Museum of History of Jerusalem,[30] which invites the visitor to a 360-degree panoramic and audio-virtual tour. Available on a website, this is a unique, immersive 3D environment that provides a comprehensive virtual tour of the Tower of David, in all its detail. As we can see, the internet can be utilized in many

[28] Prix "Special Web Art Silver": Serious game: "The non-silence of the lambs", Hungarian Open Air Museum, Hungary (Downloadable 2D educational video game).

[29] Prix "Web'Art de Bronze: Mégalithes du Morbihan" Pour le Ministère français de la Culture et de la Communication, France (HTML Website).

[30] Prix "Special Web Art Bronze": Audio-virtual tour of the Tower of David – Museum of History of Jerusalem, Israel (360° Audio-Virtual Tour).

ways: websites are increasingly taking over the role of installations, by enabling the visitor to view them on a tablet or their own phone.

Figure 17. *Grasse Museum web images, France and Royal Castle in Warsaw, Poland*

In Figure 17, we see an HTML webpage which presents the entire collection of the Grasse Museum of France[31] using Flash animation, documents and text. In 2000, this monographic approach was a revolutionary new departure in digital museum technology.

In 2015, the bronze-level prize for the internet category went to the interactive website of the Warsaw Royal Palace.[32] This site presents the full collection of the royal palace, including exhibited artifacts and other material. Here, an expanded visitor experience is combined with a traditional approach, by way of a website that comprises a comprehensive and straightforward collection. In 15 years, the technologies and the interactivity have improved, and the traditional comprehensive museum approach has been expanded through metadata.

[31] Prix "Web'Art de Bronze": Musées de Grasse, Pour la Direction des musées de Grasse, France (HTML website with Flash animations).

[32] Prix "Web ArtBronze": Royal castle in Warsaw Royal Castle museum in Warsaw – Poland (HTML5 web site).

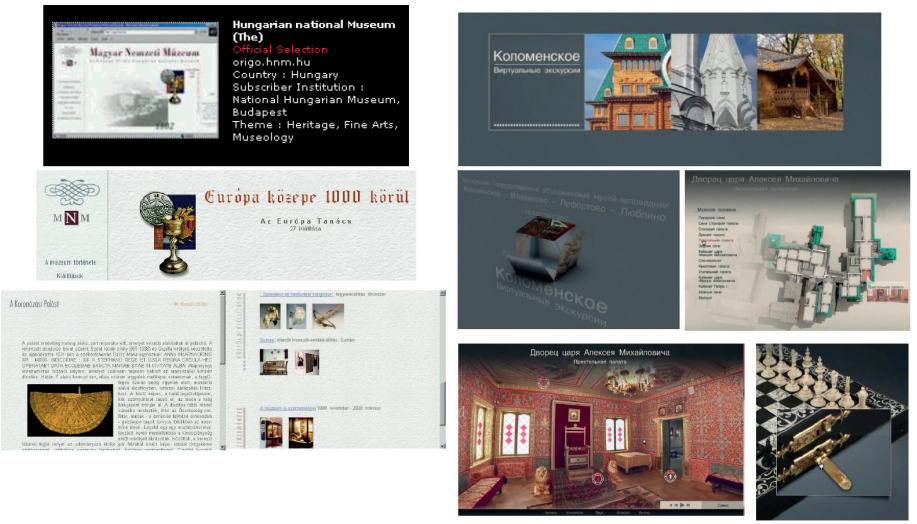

Figure 18. *Europe around 1000 virtual visit site of Hungarian National Museum and Kolomenskoye Museum inteactive virtual tour, Russia*

In 2000, an HTML site was devoted to a very interesting exhibit entitled *The Middle of Europe in the Year 1000,*[33] from the Hungarian National Museum. This internet site used a then-novel approach of a virtual tour of the exhibit's artifacts and images.

In 2015, the Russian Kolomenskoye Museum[34] received an award of distinction for its virtual multimedia tour that is both information-rich and user-friendly. The Museum's collections, including the premises, spaces, drawings and documents, can be visited virtually in 3D format. This easily accessible production, by the LLC Infostudio Econ Kolomenskoye company, represents a tremendously rich and popular resource for the museum audience, including young people.

[33] "Mention à la Visite virtuelle": Hungarian National Museum Pour le Hungarian National Museum, Hongrie (HTML website).

[34] Prix "Multi-Media ArtSpecial mention": Kolomenskoe-Virtual tour LLC InfostudioEcon – museum reserve Kolomenskoye – Russie (Interactive tour).

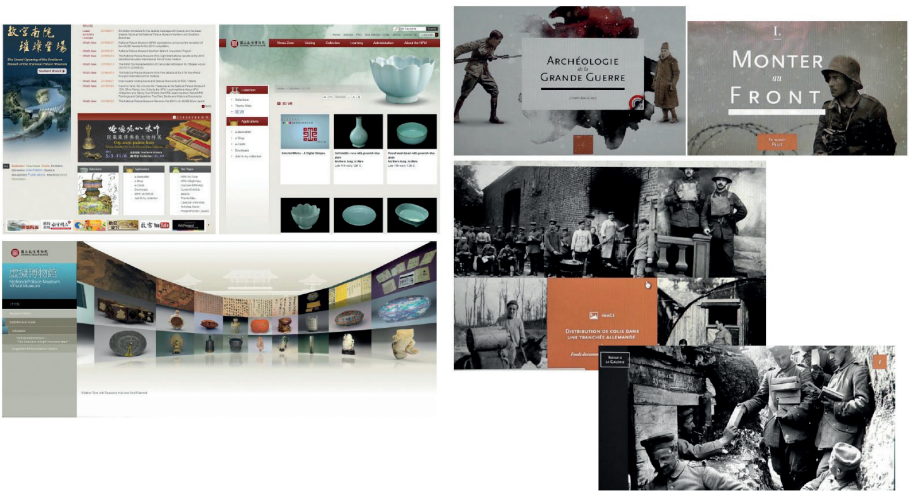

Figure 19. *Aesthetic beauty of the collections Palace Museum of Taipei and Archeology of the Great War Ministery of Culture, France*

In 2000, AVICOM bestowed a special award to recognize a website for its aesthetic beauty, in addition to technological sophistication. The website of the Palace Museum of Taiwan[35], using HTML, flash animation and QuickTime VR, provided virtual tours that included the full museum space. At the time, this revolutionary approach and the site's sheer beauty made an enormous impression on the audience. The flash animations were a new tool that introduced the museum's spectacular collections via virtual reality.

In contrast, the silver-level winner in 2015 went to a website entitled *The Archeology of the Great War,*[36] which presents the French battles and battlefields of the First World War. It was created by SCPCI France, using HTML5. In this context, emotional effect is combined with historical depth, using archive photographs, films and pictures to provide a comprehensive viewer experience. It is notable, however, that museum websites continue to emphasize simplicity, and are not necessarily dominated by spectacular 3D and special effects.

[35] "Mention à l'esthétique": National Palace Museum, Pour le National Palace Museum Taiwan, R.O.C. (HTML website with Flash animations, and QuickTimeVR tours).

[36] Prix "Web Art Silver": Archéologie de la Grande Guerre Ministère de la Culture – SCPCI – France (HTML5 Web site).

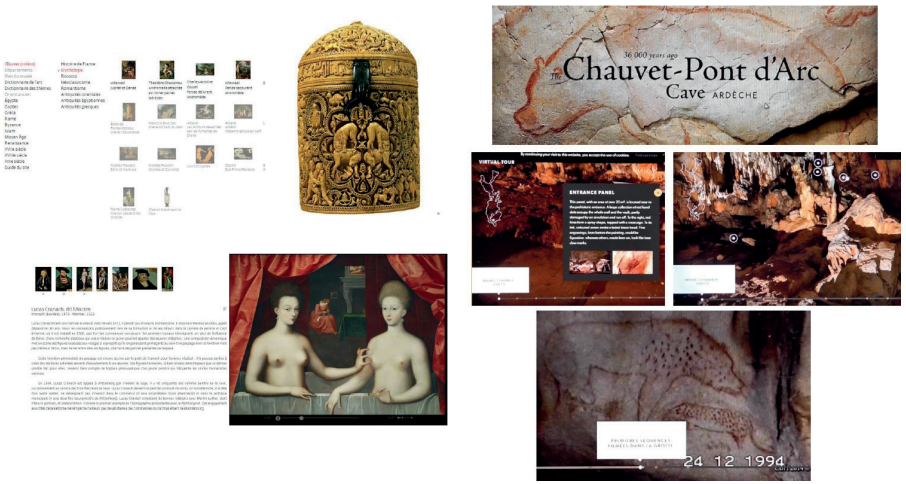

Figure 20. *Louvre's educational division site, France and Cave Chauvet-Pont guide, France*

The Louvre's Educational division received a special award in 2000 for its achievement in the category of education[37]. The museum's application, which combines a website with QuickTime animation, seeks to include the museum's full collections. As we can see, 18 years ago, many institutions strove to present their collections in such a comprehensive manner.

In contrast, a gold-award winner, also from France, uses the same technology to present a single cave in a unique way. The application, by the French Ministry of Culture, is entitled *La grotte Chauvet Pont d'Arcs.*[38] A digital tour includes a wealth of photographs, windows that open, and additional metadata about the cave, providing a virtual visit for those who cannot get there in person. The internet is a marvelous way to introduce visitors to places which are hard to reach physically, but which are now accessible through digitalization and a plethora of information.

[37] "Mention à l'éducatif": Louvre.edu, Pour le Musée du Louvre, France (HTML website, QuickTime animations.

[38] Prix "Web Art Gold": La grotte ChauvetPont d'ArcMinistère de la Culture – France (HTML5 Web site).

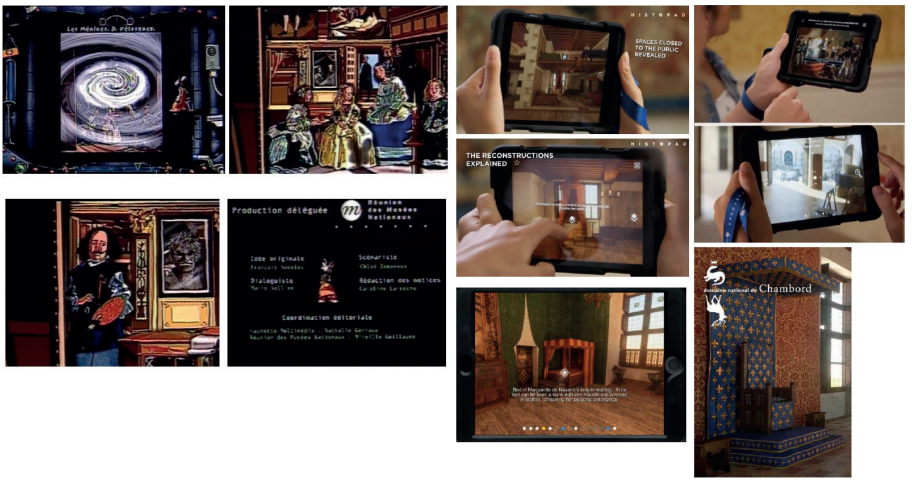

Figure 21. *Artus (mouse) against the museum demon, France and Chambron Castle android-tablet application images, France*

In 2000, the AVICOM grand prize was awarded to *Artus Against the Museum Demon*[39], created by Pour Hachette Multimedia of France. It recalls the animated film mentioned at the start of this presentation, which won the grand prize in 2015, and whose format and methodology are similar. The Artus production from 2000 uses collage-like animation, rather than 3D effects, to introduce the museum: the visitor accompanies a mouse as he interacts, for better or for worse, with the collections.

2015 the Claude Nicole Hocqard Grand Prize and was produced by Histo Pad Chambord[40]. It presents the Castle of Chambord using interactive, virtual methods on an Android tablet. The AVICOM f@imp Festival recognized this production for its use of technology, thought-provoking potential, and emphasis on education combined with edutainment – in addition to its scientific, artistic, and museum-specific value. It is the first exhibit at which up to 200 visitors can simultaneously view the collection on tablets distributed at the entrance. The tour uses multiple applications and programs to open the doors of the castle during various seasons, eras, and time periods, presenting life in the castle over the past centuries.

Relevance of Jonathan Edwards in our digitally connected world by Robert Boss 2019.[41]

[39] "Grand Prix AVICOM": Artus contre le démon du musée / Pour Hachette Multimédia, France (animation film).

[40] "Grand Prix Claude Nicole Hocqard": HistoPad Chambord Château de Chambord – France (Interactive virtual guide, Android tablet application).

[41] https://btk.kre.hu/index.php/the-relevance-of-jonathan-edwards-today, accessed 30 Marche 2015.

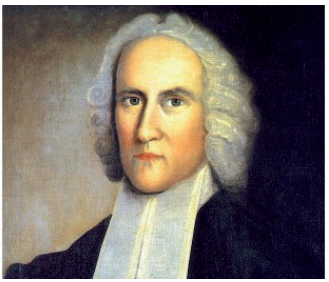

Figure 22 *Jonathan Edwards Christian Preacher and Philosopher https://loa.org/*

The Relevance of Jonathan Edwards Professor Tibor Fabiny and the Jonathan Edwards Center Hungary for hosting "The Relevance of Jonathan Edwards Today." We had a fantastic workshop with great presentations and lively round table discussions.I would like to qoute some idea of one presenter about visualisation from Robert Boss handout paper: "The strategies and goals of Edwards, especially in his world view and creational theology, align with the strategies and goals of Digital Humanities: the discovery of context, connection, harmony, symmetry, communication, and networks of meaning. In »Images« nos. 8 and 59, Edwards is clearly describing a network of correspondences in the system of the created order.

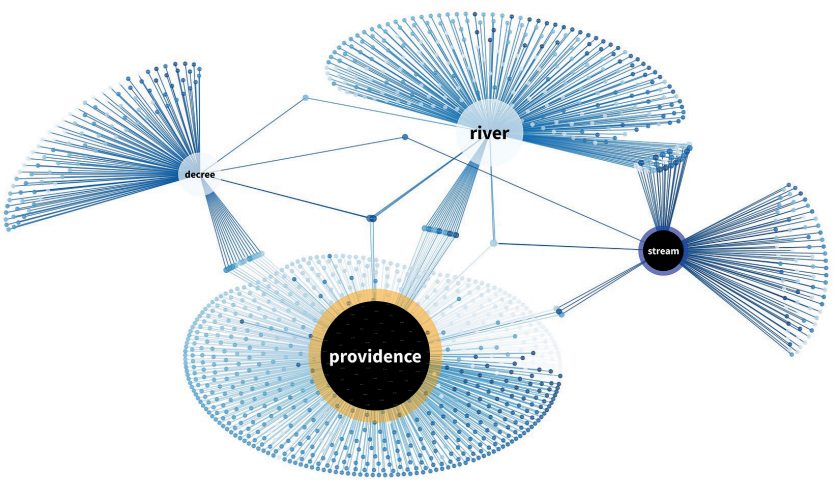

Figure 23. *Jonathan Edwards illustration of PROVIDENCE AND STREAM by Robert Boss*

The complex and aesthetically profound nature of Edwards' writings beg for a visual exegesis that is exhaustive, vibrant, and tactile. The interrelated character of Edwards' thought births a desire to visualize the beautiful complexity within his writings.

Conclude with a video/demonstration of Visual Edwards."

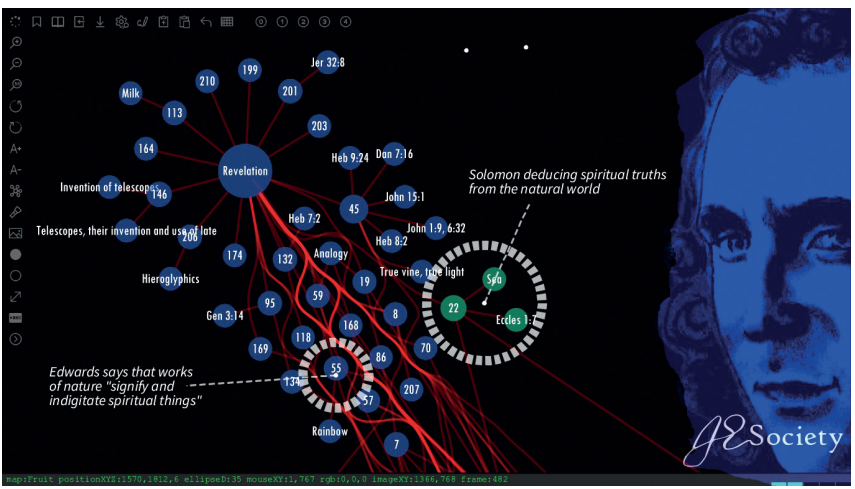

Figure 24. *Jonathan Edwards illustration of Spiritual truths of nature by Robert Boss*

Bright Shadows: Interactive Video Series By Robert L Boss, PhD *Director* | *JE-Society* www.jesociety.org rob@jesociety.org[42]

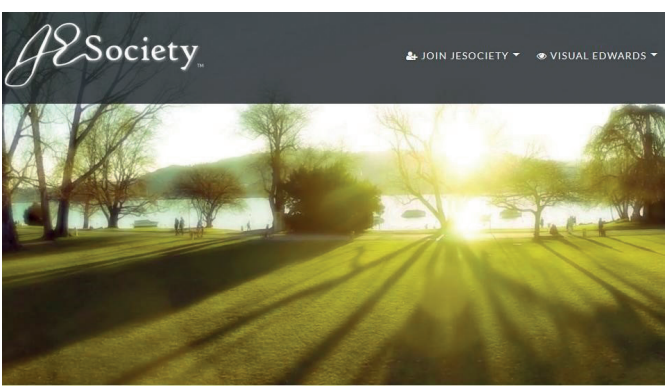

Figure 25. *Bright Shadows: Interactive Video Series By Robert L Boss Director JESociety www.jesociety.org*

[42] Posted by Rob Boss on february 24, 2020.

Part of the Visual Edwards project. The interactive video series builds upon the book *Bright Shadows of Divine Things: The Devotional World of Jonathan Edwards.* Of the book, Douglas Sweeney, Dean of Beeson Divinity School, described *Bright Shadows*:

> *"It uses Edwards' famous notebook, »Images of Divine Things,« as a deep well of insight into the "nature" of reality, a nature that was made by God, Boss contends with Edwards, to reflect God's glory and point sensitive souls to Scripture, which interprets its worldly sights and sounds in comprehensible ways."*[43]

In the nearly 20 years since the turn of the millennium, we have seen marvelous evelopments in content and technology. The scientific knowledge are now in the public eye, recognized as the treasures they truly are with the help of new media, the hidden gems of our cultural scientific heritage can shine, ready to be discovered by the hearts and minds.

"Suddenly the cloak of clouds erupts in flames
And purple burn the sun's waning rays.
Then land and sky bask in soft pink light,
Like a kind of grand, belated glory,
Like the glimmer of dawn from another world…"
Gyula Juhász: Clouds lifting at sunset (excerpt)

[43] https://www.jesociety.org/2020/02/24/bright-shadows-interactive-video-series/, accessed 30 Marche 2015.

SZABÓ JÚLIA ANNA

A TUDOMÁNYOS ISMERETTERJESZTÉSTŐL A TUDOMÁNYKOMMUNIKÁCIÓIG INTERJÚ BUDA BÉLA PROFESSZORRAL

Buda Bélával 2002-ben beszélgettem, amikor a Magyar Rádió Tudományos szerkesztőségében felkértem, hogy az Aranyemberek című sorozatban mutathassuk be őt. A következőkben a beszélgetés szerkesztett változatát adom közre, tehát a szöveg nem azonos a műsorban elhangzottakkal, hiszen az időkeret miatt ott másfajta szerkesztési elvek szerint dolgozhattunk. Most, amikor lehetőségem nyílt rá, hogy a Károli Gáspár Református Egyetem Művészettudományi és Művészetpedagógiai Tanszékén Tudománykommunikáció kurzust is tarthassak, érdemes felidézni, milyen utat tett meg a tudományos ismeretterjesztés, és az, aki ennek egyik elkötelezett személyisége volt.

Amikor Nyugaton már mindennaposak voltak az újságokban a tanácsadó lelki segélyrovatok, nálunk úttörőnek számított, hogy egy igazi szakember megszólítja a nagyközönséget és magyarázatot, tanácsot ad az akkoriban tabunak számító szexuális kérdésekben is. Nálunk Buda Béla neve hosszú évtizedekig szinte azonos volt a lélektani felvilágosítással. Sokan fordultak hozzá levélben is, keresték, mert bizalmat ébresztett. Ma ez már furcsának tűnik, hiszen számos helyen folyik lelki tanácsadás, akár az online világban is. Tudománytörténeti szempontból azonban igen tanulságosak a kezdetek, amikor különböző tabutémák kapcsán indult el az ismeretterjesztés. Sokszor a tudós kollégák is megszólták azt, aki rendszeresen a mikrofon elé állt, vagy megjelentek válaszai a nyomtatott sajtóban. Ma már a kutatók, az orvosok között is sokan vannak, akik maguk is megjelennek a nyilvánosságban médiatartalmakkal, bloggolnak vagy vloggolnak, és örömmel állnak a média rendelkezésére Már csak azért is, mert a különböző pályázatokon az úgynevezett disszeminációt, a nyilvánosság elé tárt kutatási beszámolókat elvárják, értékelik, sőt, feltételnek tekintik. Buda Béla orvos, pszichiáter, pszichoterapeuta és addiktológus olyan témákkal jelentkezett, mint a szexualitás vagy a drogkérdés. Az interjú óta nagyon sokféle társadalmi folyamat váltott irányt, nyilván más jelenségeket detektálhatnak a mai kutatók, de a beszélgetésből, amely a korszak pillanatfelvétele is – remé-

nyeim szerint – kirajzolódik Buda Béla személyisége, tudományos ismeretterjesztő attitűdje.

A stigmatizált orvos

Ön hogyan jutott el a szexológiai kérdésektől a szélesebb értelemben vett kommunikációs kutatásokig?

Szerettem volna egy tudományos szexológiai könyvet írni a 60-as évek végén, a 70-es évek elején, amely meg is jelent, és azóta közel 500 000 példányban nyomtatták ki, több kiadásban, és töméntelen reflexió érkezett rá.[1] Egyszerű emberektől is értő, érzékeny gondolatok érkeztek, és rengetegen fogalmazták meg a szexualitás kapcsán különféle problémáikat. Ez valóban lelkesítő volt, vérszemet kaptam, hogy érdemes kommunikálni az emberekkel. Ugyanakkor megéltem azt, amit sok más jeles szakembernél is láttam, hogy természetesen a tudományos teljesítmény szempontjából ez rontotta a helyzetemet. Orvosi egyetemi végzettséggel, orvosként kezdtem el dolgozni, pszichiáter lettem, és ebből az irányból jutottam el a pszichológiai és társadalomtudományi témákhoz. De az volt a szakmai megítélés, hogy egy szakembernek, egy tudósnak nem illik népszerűsítő könyveket írni, és aki ráadásul még népszerű is lesz, azt még meg is szólják. Sőt, ez a fajta nyilvános ismeretterjesztés a tudományos pályán bizonyos hátrányt is jelent. Úgyhogy hiába van 55 könyvem, és ezek között számos idegen nyelven, külföldi kiadásban. Volt, amelyet szerkesztettem, volt, amelynek szerzője voltam. És hát nagyon sok szakcikkem van, idegen nyelven is. Még akkor is, amikor ilyen legöregebb csodagyerekként PhD-t szereztem, az egyik opponens nem mulasztotta el megjegyezni, hogy főleg a népszerűsítésben jeleskedtem. Amikor én elkezdtem ezt a pályát, akkor egzisztenciális fenyegetettségben kezdtem, mert egészen 1962-ig az egyetemeken úgynevezett elosztásos rendszer volt, tehát központilag határozták meg, hogy ki hova mehet állásba. Én 1963-ban végeztem el az orvosi egyetemet, és az én *Beschreibung*ommal, hátteremmel – szegény apám kisiparos volt –, én nem voltam mozgalmi ember, sőt, ellenzékinek káderezték. Nyilvánvaló volt, és meg is mondták, hogy majd vidékre mehetek, és nem lehetek pszichiáter sem, mert oda szilárd ideológiai alapok kellenek. Akkor én azt gondoltam, hogy semmiképpen nem hagyom el Pestet, s és arra jutottam, hogy akkor elkezdek valami mást. Úgyhogy 1962-től nekem már jelentek meg cikkeim, elsősorban a *Valóság*ban, amelynek egy jó ideig, tíz éven át szerzője voltam. Publikáltam a *Magyar Pszichológiai Szemlé*ben és még medikusként az

[1] Dr. Buda Béla: *A szexualitás modern elmélete*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1972.

*Orvosi Hetilap*ba is írtam. Az akkori szerkesztő behívatott, felfigyelt rám, és segített, hogy hozzá kerüljek, a Honvédkórház úgynevezett Főbelgyógyászati Osztályára, kötelező katonaidőmmel, és el is vezényelt szerkesztőségi munkatársnak. 25 éven át voltam ott szerkesztősegéd, ami nemcsak az orvosi műveltségemet alapozta meg szélesebb körben, hanem mintát és kedvet adott a szerkesztői munkákhoz is, mert ettől kezdve különböző lapoknál dolgoztam segédszerkesztőként, majd 1986-ban én alapítottam meg a Pszichiátriai Társaság lapját, a *Psychiatria Hungaricá*t, és azután új és új lapokat alapítottam, vagy szerkesztőtárs voltam. Tehát így köteleződtem el a szerkesztés és végső soron a nyilvánosság iránt. De a nyilvánossághoz fordulás egyik fő motivációja az volt, hogy megmutassam magam, hogy valahol állást találjak. Egyáltalán nem aggasztott volna, ha nem lehetek orvos, mert nem igazán az orvosi pályára készültem, ilyen filoszféle akartam lenni, és 56 után ez úgy nézett ki, hogy nem lehet.

Platóntól a lelkisegélyhívó telefonig

Úgy vélem, hogy a pszichiátria az a szakterülete az orvostudománynak, amely a legközelebb áll valamiképpen a filosz léthez.

Így van. Én már harmadikos-negyedikes gimnazista koromban jól tudtam görögül, és Platónt olvastam. Platónban is a lélektan fogott meg. Akkor elolvastam Cicerót is. Cicero óriási alak, ezt ma már alig tudja valaki, hogy micsoda hihetetlen érvényes lélektan, vagy ma inkább úgy mondanánk, hogy lélektani antropológia van benne. Azután 1963-ra megváltoztak a dolgok. Akkor az ENSZ főtitkára, U-Thant is itt volt Magyarországon, akkor engedték ki a börtönökből az embereket, az ország egy kicsit nyitott Nyugat felé, megváltozott az egyetemi elosztás légköre is. Úgy tudom, hogy az akkor született egyezmény egyik része volt a tanulmányi eredmény szerint készülő lista. Nem törekedtem extra tanuló szerepre, de simán megkaptam egy budapesti pszichiátriai állást.

Amikor először elkezdett dolgozni gyakorló pszichiáterként, az akkori tapasztalatai miatt alakult később úgy a pályája, hogy ezen a nagyon átfogó területen belül a szexológia vagy a szenvedélybetegségek felé fordul? Mi az oka, hogy az Ön szakmai életében ezek a témák kulcsterületek lettek?

Valóban az volt a helyzet, hogy engem általában érdekelt az ember, a személyiség, de bekerültem egy nyílt pszichiátriai osztályra, úgynevezett neurózis osztályra, azóta ilyen már nincs. Szándékosan azért mentem oda, hogy pszichoterápiával foglalkozzam. Akkor valóban az döbbentett meg, hogy minden második betegnek, akivel elkezdtem beszélgetni, komoly szexuális problémái voltak.

Hihetetlen tömegben jelentkeztek zavarok, és hát ennek itthon semmiféle irodalma nem volt. A szexualitás ideológiai okokból sem volt kedves, mert ugye, Freud volt az egyik fő ellenség, meg a pszichoanalízis, miközben itt volt még egy pár rejtőzködő idős analitikus, akinek megvolt a szakmai kultúrája. De hát, ugye, Freud volt az, aki mindent, úgymond, szexualizálni akart, pánszexualista volt. Szexszel nem illett foglalkozni. Számomra tehát valóban ebből a szakmai szembesülésből jött az ötlet. Pillanatok alatt összegyűlt például száz impotens beteg, vagyis ma úgy mondjuk, hogy erektilis diszfunkcióban szenvedő eset. Töméntelen homoszexuális jelentkezett. Nos, azután ott volt a másik terület, az alkohol. Az első betegem is alkoholista volt. Az alkoholizmussal pedig összefüggött az öngyilkosság. Például akkor indítottuk az első telefonszolgálatot, abban is részt vettem, a munkatársak képzésében.

Másik fontos területe az empátia kutatása lett. Ez vajon honnan eredt?

Minden összefügg mindennel. Időközben kitágult a horizontom, ugye, akkor még pszichoterapeutaként csak az izgatott, hogy mit lehet tenni az esettel, a pácienssel vagy a családdal. Később, a 90-es évektől országos szintű fantáziákat kergettem: hogyan lehetne megelőzni, hogyan lehetne tömegméretekben biztosítani az ellátást, a korai kezeléshez való hozzájutást. És ma is ezek foglalkoztatnak, ilyen értelemben vagyok most ebben a pozícióban, hiszen a Nemzeti Drogmegelőzési Intézet igazgatói szobájában beszélgetünk. Tehát nagyon érdekelt a feladat és az empátia mint a pszichoterápiában a beteggel való pszichés foglalkozás közös nevezője.[2] A pszichoterápia iránti érdeklődésem vezetett el a kommunikációhoz is. Nekem a legnagyobb hatású könyvem 1974-ben jelent meg először.[3] Ez máig is tankönyv, és nagyon sok ilyenfajta társadalmi munkát csináltunk, ezt máig is csinálom a lekülönbözőbb civil szervezetek számára, úgy mondjuk szlengben, hogy „elmebajtársi alapon" dolgozunk közösen, és itt bizony sok száz emberrel működöm együtt, telefonok, e-mailek jönnek-mennek, így tudom szerkeszteni a lapokat. Bármit kérek, mindig találok rá kollégát, aki ingyen és szívesen megteszi.

[2] Buda Béla: *Az empátia – a beleélés lélektana*, Budapest, Gondolat, 1978.

[3] Dr. Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*, Budapest, MRT Tömegkommunikációs Központ, 1974.

Az orvos–beteg kommunikáció – egy hiánypótló képzés indulása

Aztán a Semmelweis Egyetemen működő-alakuló és Kopp Mária nevével fémjelzett Magatartástudományi Intézetben dolgozott, merthogy az ott található a komplex szemlélet teljesen lefedi az Ön összes szakmai érdeklődési körét.

Kopp Máriával nagyon régóta együttműködtünk, részt vettünk a TBZ rövidítésű kutatásban, vagyis a társadalmi beilleszkedési zavarok kutatásában, amely egy kicsit ennek az előbb említett civil szervezeti mozgalmi munkának a következménye volt. Amikor Kopp Mária megkapta ezt a lehetőséget, akkor rögtön odahívott, és voltaképpen a kommunikációs könyvem nagy hatása nyomán – már legalább 25 éve markánsan ez volt a témám – minden, amit csinálok, az egészségpromócióig meg mindenféle antropológiai és egyéb stúdiumokig, az mind erre a kommunikációs bázisra helyezhető vissza. Minden, amit egész életemben folytattam, az alkalmazott kommunikáció volt, a pszichoterápiának a sajtóban való megjelenése, a különböző szakfórumokon tartott előadások, az oktatás, a médiamunka, úgyhogy valóban a kommunikáció az, amelyben mindezek összekapcsolhatók.

Az empátia a kommunikáció egy sajátos szelete. Innen jött, hogy Kopp Mária már eleve azzal indította az intézetet, hogy az orvosokat érzékenyíteni kell a kommunikációra, hiszen az orvos – bármilyen paradoxonnak hangzik is – elsősorban kommunikál. Akkor tud operálni, ha előbb meggyőzi a betegét, hogy vesse alá magát a műtétnek, azt a gyógyszert tudja beadni, amelyiket a beteg elfogad, és úgy szed, ahogy neki előírják. Az orvos–beteg találkozásoknak ezen a síkon legalább a fele elégtelen. Nem tudja az orvos motiválni a beteget, nem tudja megfelelően kommunikálni, hogy együtt kell működniük. Akkor kezdtük létrehozni a kommunikációs képzést orvosok számára, és ez azóta is folyik. Azért jöttem el onnan – klinikai és tudományos igazgatóhelyettes voltam, egy nagy ambulanciát működtettünk –, mert már nem bírtam a terhelést. Hatalmas hallgatói létszám van, angol-, németnyelvű évfolyamok, és már hat vagy hét intézetben is kellett tanítanom, különböző részágakat közegészségügytanban, gyógyszertanban, drogok kérdésében, úgyhogy egyszerűen már túl nehéz volt, és különben is elindítottam a Károli Gáspár Református Egyetemen egy kommunikációs szakot, egy akkreditált képzési szakot.

Így hát fájó szívvel eljöttem, és azt hiszem, hogy sajnáltak is a kollégák. De megy a dolog tovább, és szerintem ennek így is kell lennie… Szeretnék visszahúzódni, nem azért, mert annyira öregnek érzem magam – ugye, igazában nyugdíjjogosult vagyok –, hanem szeretnék még alkotni ezen a téren. Úgy érzem, még sokféle gondolat van bennem, és talán még eléggé fiatalos vagyok, A gondolkodásmódra értve. Sokat foglalkozom a mai felnőttkori személyiségfejlődéssel,

idősek pszichológiai problémájával, ezt megint a pacientúra inspirálja, hiszen a társadalom fele idősödik, és hát szoktam mondani, hogy a mai ember hosszan, lassan érik, egészen addig, amikor már elkezd érelmeszesedni, és egyben öregszik is. Én is úgy érzem, hogy most szinte a feladataim tetőfokán lennék, ha a biológia, a Jóisten alkalmassá tenne, tehát most kezdem szintetizálva érteni a dolgokat, és most lehetne sok mindent megírni, elmondani.

YOUTH CULTURE és szenvedélybetegségek

Miközben a felnőttkori problémák foglalkoztatják, itt, ennek az intézetnek az élén olyan üggyel foglalkozik, amely zömében a fiatalokat érinti, ez a drogkérdés.

Ez nem jelenti azt, hogy a fiatalok nem érdekelnének, hiszen az egész fejlődéslélektan, társadalompszichológia nagyon erősen az ifjúsági nemzedékekre irányul. Az időskor problémájára azért utaltam, mert most kezd tudományosan is – a társadalom elöregedésének következtében – előtérbe kerülni. Egy későbbi személyiségfejlődési, kulturális váltás az úgynevezett fiatalkori kultúra – *youth culture* –, amely a modern társadalmak sajátja, vagyis, hogy az emberek nem akarnak felnőtté válni. Késleltetik, 40-50 éves korukig igyekeznek úgy viselkedni, mintha fiatalok lennének. Fenn akarják tartani ezt a szabadságot maguknak. Ennek a legkülönbözőbb kihatásai vannak, és ez nagyon fontos az antropológiai megértés szempontjából. A fiatalokkal a társadalom teljes összefüggésében lehet foglalkozni.

Az én dolgaimban ez a paradigmaváltás akkor következett be, amikor ezt a sokféle szakmai és civil szervezeti munkát már szabadabban lehetett csinálni. Akkor felsejlett, megnyugtató lett, hogy nem kerülök bele az akadémikus keretekbe, nem lesz soha olyan munkatársi gárdám, olyan felszerelésem. Amikor elhagytam az osztályt – hosszú ideig voltam osztályvezető főorvos –, akkor került oda az első számítógép, 94-95-ben. Szóval régen egy rendes írógép sem volt, nagyon rossz feltételek között dolgoztunk. Azt tapasztaltam, hogy meg lehet mozgatni a társadalmat, csoportterapeutaként nagyon korán kapcsolatba kerültem a nyugat-európai önsegítő csoportmozgalommal, ez hihetetlen erőteljes politikai kihatású mozgalom, amely itt a 80-as évek végén kezdett érlelődni. Tehát úgy nézett ki, hogy a társadalom bajain lehet segíteni, kialakult a közösségi mentálhigiéné. Innen adódott, hogy a szenvedélyproblémák megelőzése, illetve úgynevezett egészségpromóciós befolyásolása lett a fő szakterületem. Ezért indítottam lapot is *Szenvedélybetegségek* címmel, amely tíz éven át működött, nagyon nehézkesen. És ez mind azért fontos, mert a mai szemmel nézve a megelőzés nem a célcsoport dolga, hanem az egész társadalomé. A fiatalokra irányu-

ló drogmegelőzésnek nagyon lényeges része az idősek, a társadalom felvilágosítása, befolyásolása. A drogkérdés megértéséhez – és most ezen dolgozunk – új típusú médiamunka kell, azért, hogy a társadalom ne sematikusan gondolkodjon, ne utasítsa el ezeket. A társadalom most nagyon sablonosan, morális pánikkal reagál, elutasítja a drogproblémákat, miközben mindenki kicsit drogos is, hiszen vagy dohányzik, vagy iszik, vagy viselkedési addikcióban szenved. Hihetetlenül bonyolult ez a kérdés, az öregek hozzátartoznak a fiatalokhoz, a korszerű megelőzésben az egész közösségeknek, úgynevezett életszíntereknek kell megmozdulniuk, ebben a felnőtteknek is részt kell venniük, és nekik is változniuk kell, mert ezek összefüggő folyamatok. Kétségtelenül itt az óriási kihívás, hogy mi lesz a magyar társadalommal a drogok szempontjából.

A szerek itt vannak

Tény, hogy nemcsak a drogok, hanem igen sokféle addikció köt gúzsba minket…

A szerek itt vannak, nem is lehet őket kizárni, hiszen – és ezt kommunikálja a *Szenvedélybetegségek* című lap is – minden összefügg, a lakosság 5-10 százaléka étkezési zavarokban szenved, túlevésben, bulimiában, vagy anorexia nervosában, tehát kóros soványságban. Ez nagyon mélyen beleépül a kultúrába, részben a soványsági ideálok, melyek különösen a fiatal nőkre hatnak, aztán az, hogy az evés az egyik feszültséglevezető, stresszfeldolgozó mód, amelyet a kultúra eleve kínál, és amelyet a fogyasztói társadalom felerősít. Az ételt, italt nem lehet kivonni a forgalomból, a puha drogokat talán még lehet korlátozni, de a különböző fogadójátékokat és a különböző szórakoztató eszközöket nem… Ma már a társadalom ismeri az internetaddikció fogalmát, nagy szakmai szervezetek a kóros televíziófüggőséget – különösen a gyerekkorosztályokban – szenvedélyproblémaként értelmezik. Az ember megtalálja a szenvedélyeit, a szenvedély része az egész emberi egzisztenciának. Minden ilyen probléma nemcsak az egyénben, hanem az egyént körülvevő társadalmi társas alakzatokban is rejlik, és ebben az én különböző stúdiumaim nagyon is összeérnek.

Borzasztóan érdekes, hogy a különböző pszichés jelenségek előtérbe kerülése mennyire sokat mond a társadalomról, és arról, hogy ezek hogyan függenek össze kulturálisan és szociológiailag.

A 60-as években a szexuális forradalom megjelenésével a szexuális problémák, az alkoholizmus, aztán később a depresszió, aztán a pánikbetegségek, most a szenvedélybetegségek körében a szerencsejáték-függőség és egyebek.

Hogyan látja, milyen dinamika jellemzi ezeket a jelenségeket, és manapság mit tart a legnagyobb problémának?

Én azt hiszem, hogy változatlanul az alkohol és általában ezek a függőségi állapotok jelentik a legnagyobb problémát, tehát vezet a kémiaianyag-abúzus és a különböző viselkedési függőségek, amelyekben benne vannak a társadalom mögöttes bajai. Ugyanúgy pszichés következményei vannak ennek a meghosszabbodott egyéni személyiségfejlődésnek, önazonosság-keresésének…

Ez a felelősségtől való félelem is lehet?

Nagyon sok lehetőség közül választhatunk, rendkívül plurális a világ. Régen a felnőtté válás sémái és közegei egyszerűbbek voltak, léteztek modellek. Ugyanis ezek elsődlegesen nem tudatos, hanem azonosulásos modellkövetéses jelenségek voltak. Most rengeteg a választási lehetőség, a különböző hatások néhány év múlva a személyiséget is megváltoztatják, mássá teszik. Ugyanakkor minden ilyen bonyolult életút szenvedelmesebb is. Ma nagyon nehéz serdülőnek lenni, miközben bizonyos szempontból persze sokkal könnyebb, de a pszichológiai gondok megnőttek, és nem könnyű a sok stresszélmény, feszültségélmény elaborációja. Ezzel együtt úgy érzem, hogy a társadalomban a pozitív folyamatok is haladnak előre, tehát ha nem általános társadalmi destrukciók kerülnek előtérbe – végül is a világot még mindig fenyegetik különböző háborúk, katasztrófák –, és ha az európai világ polgárilag konszolidálódik, valamelyest rendeződnek a dolgok. Miközben fenyegetnek a kóros szenvedélyek, jelentkezik az integráció is, felelősebbek a közösségek, több a civil szervezet, a segítő erő, nagyobb a társadalmi felelősség. Tulajdonképpen én ebben próbálok tevékenykedni, nem elsődlegesen a politikai síkján. Sokan közíróként vagy közéleti szereplőként a társadalmi felelősséget emelik ki, én inkább a lehetséges öntevékeny megoldások síkján dolgozom tudományosan. Most például egy Széchenyi program keretében – Pláza program címen – nyertünk el egy lehetőséget, a plázák fiatalságát próbáljuk megközelíteni, ugyanis az elővizsgálataink azt mutatják, hogy a tapasztalat szerint ide egyrészt a jobban integrált fiatal réteg jár – azok, akik többet tanulnak, és akik közül többen vannak állásban, mint a kontrollcsoportban –, és náluk nagyobb a droghasználat, drogtapasztalat. Tehát félő, hogy ők veszélyeztetettebbek, stressztelibb az életük, és közelebb van hozzájuk a „szer”. Most azt kutatjuk, miként segíthetnénk elő, hogy a plázavilág mint társaséletszíntér ezeknek a fiataloknak az erőit ne a drog felé irányítsa, hanem az elterelődésben segítsen. Különféle segítségformák lehetségesek, a tanácsadási lehetőségek, alternatív programok, a pozitív értékközvetítések kreatív kombinációi. Ilyen és ehhez hasonló programokra nyertünk külföldi Phare támogatást, és nagyon bíztató számomra, hogy úgy látom, most például az utolsó négy-öt évben minden

területen, ahol én dolgozom vagy dolgoztam, a szociológiától, az antropológiától a pszichoanalízisig vagy a klinikai lélektanig mindenütt számos kitűnő fiatalt találunk. Most már nem gond külföldre jutni, a nyelvtanulás is elérhető, én például autodidakta módon tanultam különböző nyelveket…

De legalább nyolcat tud, ha jól tudom…

Nyolc nyelven adtam már elő, de sajnos egyetlen nyelven sem tudok olyan igazán, ahogy azok a fiatalok, akik hosszan éltek a nyelvterületen. Én két hétnél többet nem töltöttem egy időben egy helyen, egy nyelvi közegben, viszont nagyon érdekel a nyelvek világa, a kultúrák világa, úgyhogy boldogan tanulnék még, ha véletlen gazdag nyugdíjas lehetnék, akkor ma is azt pótolnám be, amit nem tehettem meg.

Csak ideákon keresztül

Engem foglalkoztat, hogy miközben Ön abszolút sikeres, elismert szakember, akit tényleg mindenki ismer, nagyon hasznos dolgokat csinál, valahogy mégis azt érzem, minthogyha valamiért nem érezné magát sikeresnek Lehet, hogy többször érték Önt az életben sérelmek, de én nem így vonnám meg a mérleget. Ennek vajon mi az oka?

Igen, azt hiszem jól érzékeli, én ennek akartam is bizonyos hangsúlyt adni, hogy valóban van bennem elégedetlenség. Egyáltalán én egy olyan karakter vagyok – lehet, hogy ez nem is jó, úgyhogy a pácienseimet és tanítványaimat nem errefelé terelem –, hogy engem mindig a feladatok érdekelnek, a befejezetlen dolgok, nem tudok örülni semmi olyan sikernek, amikor azt látom, amit még tenni kellett volna, vagy kellene. Tehát én úgy érzem, hogy sokkal többet tehettem volna, ha ehhez segítséget kaptam volna. Nem vagyok elégedetlen, hanem úgy érzem, hogy minden cselekvési feltételt túlmunkával kellett elérnem. Ezért tértem ki rá, hogy én nem mehettem ki hosszabb külföldi tanulmányútra, és ennél fogva csak nagyon nehezen szereztem meg azt a kompetenciát vagy szakmaiságot különféle nyelveken, amely másoknak megadatott. Rendben van, megszereztem, de azon az áron szereztem meg, hogy mindenféle másról le kellet mondanom, több időt vett el. Sok mindent elértem a szakmában is, de még többet el tudtam volna érni valóban megfelelő feltételekkel, olyan vezetői helyeken, ahol tényleg befolyásolni lehet a dolgokat Én csak ideákon keresztül, meg ezen a furcsa, csalóka, lidérces tömegtájékoztatási reflexión keresztül tudtam jobbítani, alakítani. Meg a könyvek világán keresztül, amelyben sokszor csak évek múlva csodálkozom rá, hogy valami egyáltalán hatott, eljutott valahová.

Szerintem ne nevezzük lidércesnek, ez egy nagyon komoly feladat.

Lehet, igen, az is lehet, hogy tényleg eredményes bizonyos dolog, de hát ez egyrészt nem csatolódik vissza, állandó bizonytalanságot is fenntart, hogy jó volt-e ezt csinálni, hiszen azért ebben az előző pár mondatban is benne van, hogy nagyon sokféle döntést kellett nekem is meg hoznom. Ezek a túlmunkák nagyon belenyúltak a szabadidőmbe, az életmódomba, a családomba, ugye, néha a gyerekeimmel szemben ilyen bűntudatom van, hogy nagyon sok időt elvettem tőlük, úgyhogy nem volt ezt könnyű végigcsinálni, és ma is úgy érzem, hogy sokkal többet tudnék tenni, megfelelő helyeken. De mondom, az életutammal, életfeltételeimmel, mindazzal, amibe belekezdtem és csinálom, azzal nagyon elégedett vagyok, és az sem rossz, hogy a „córeszhez" hozzászoktam. Legalább tizenöt helyről kitettek, a vezetők minden politikai kurzusban az ellenzékhez soroltak, úgyhogy rendkívüli gyakorlatom van az ilyen helyzetek kudarcos kimenetelében, amelyeken egyszerűen csak mosolygok. Tehát engem már semmiféle kellemetlenség szakmai vagy tudományos téren nem érhet, amihez ne lennék már hozzászokva, és semmi sem olyan fontos, mint az, hogy mindent valamilyen szinten szabaddá tudtam tenni. Nagyon sok jó oldala van ennek, de mondom, innen van ez a bizonyos elégedetlenség, ez azért nem kóros, hanem bizonyos mértékig reális, meg hát, aki ilyen útra téved, annak azért tudnia kell, hogy itt nagyon erősen meg kell dolgozni miden eredményért. Mindenről utólag derül ki, hogy ért-e valamit, eredmény volt-e, és nagyon bizonytalan, hogy minek mi a hatása. Tehát ez egy szolgáló egzisztenciaforma, amelyet nem mindenki szeret és akar.

A KÖTET SZERZŐI

Balog Ilona Ida
a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán a Gazdaság- és Vezetéstudományi Intézet gyakorlati tanára

Birher Nándor Máté
a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán a Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék vezetője, egyetemi docens

Csáki-Hatalovics Gyula
a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán a Közigazgatási Jogi Tanszék egyetemi docense

Csontos Nóra
a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán a Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet Magyar Nyelvtudományi Tanszékének oktatója, egyetemi adjunktus

Drjenovszky Zsófia
a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán a Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézet Szociológia Tanszékének egyetemi adjunktusa

Dupcsik Csaba
a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán a Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézet Szociológia Tanszékének egyetemi docense és a Társadalomtudományi Kutatóközpont – MTA Kiváló Kutatóhely tudományos főmunkatársa

Fehér Boróka
a Károli Gáspár Református Egyetem Szociális és Egészségtudományi Karán a Szociális Munka és Diakónia Intézet docense, szociális munkás, szociálpolitikus, kutatási területei a hajléktalanság, azon belül is a hajléktalan élethelyzetben élő nők, illetve a szociális munka narratív megközelítése

Ferenczi Andrea
a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán a Pszichológiai Intézet Személyiség- és Egészségpszichológiai Tanszékének oktatója, egyetemi adjunktus

Furkó Péter
a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karának tudományos dékánhelyettese, az Anglisztika Intézet és az Angol Nyelvészeti Tanszék vezetője, habilitált egyetemi docens

Gulyás Adrienn
a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán a Művészettudományi és Szabadbölcsészeti Intézet Művészettudományi és Művészetpedagógiai Tanszékének oktatója, egyetemi docens, műfordító

Horváth Lajos
a Debreceni Egyetem Filozófiai Intézetének adjunktusa, a *Nagyerdei Almanach* főszerkesztője, kutatási területe: a fenomenológiai tudattalan

Kovács-Veréb Lilla
Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karán a Gyakorlati és Továbbképzési Intézet gyakorlati tanára

Mirnics Zsuzsanna
a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán a Pszichológiai Intézetben a Személyiség- és Egészségpszichológiai Tanszék vezetője, egyetemi docens

Miskolczi-Bodnár Péter
a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja, a Kereskedelmi Jogi és Pénzügyi Jogi Tanszék vezetője, egyetemi tanár

MOGYORÓSI ANDRÁS
a Károli Gáspár Református Egyetem Szociális és Egészségtudományi Karának dékánja, ezen belül az Egészségtudományi Intézet vezetője, egyetemi docens

M. PINTÉR TIBOR
a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán a Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet Magyar Nyelvtudományi Tanszékének egyetemi adjunktusa

NÉMETH ISTVÁN
a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán a Német és Holland Kultúrák Intézet Néderlandisztika Tanszékének oktatója, egyetemi docens

P. MÁRKUS KATALIN
a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán az Anglisztika Intézet Angol Nyelvészeti Tanszékének egyetemi adjunktusa

REPPONI FELÍCIA LAURA
a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán a Doktori Iskola doktorandája

RIXER ÁDÁM
a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán a Közigazgatási Jogi Tanszék vezetője, egyetemi tanár

SÁRKÖZY MIKLÓS
a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán a Történettudományi Intézet Ókortörténeti és Történeti Segédtudományok Tanszékének oktatója, egyetemi docens

SZABÓ JÚLIA ANNA
a Budapesti Corvinus Egyetem kulturális munkatársa, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán a Művészettudományi és Művészetpedagógiai Tanszék adjunktusa, Sipos Júlia néven publikáló tudományos újságíró

Szontagh Pál Iván
A Református Pedagógiai Intézet igazgatója, a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karának főiskolai docense, pedagógiai szakértő, mesterpedagógus

Sztárayné Kézdy Éva
a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán a Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézet Szociológia Tanszékének oktatója, egyetemi docens

Szummer Csaba
a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán a Pszichológia Intézet Szociálpszichológiai és Interkulturális Pszichológiai Tanszékének vezetője, egyetemi docens, a *Journal of Psychedelic Studies* ügyvezető szerkesztője, a *Psychologia Hungarica Caroliensis* főszerkesztője, kutatási területe: fenomenológia, pszichoanalízis, módosult tudatállapotok

Tari János
a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán a Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézet Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékének oktatója, a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Média Műhelyének stúdióvezetője

Terék Zoltán
a Pszichológiai Intézet Továbbképző Központjának vendégoktatója, mentálhigiénés szakember

Tóth J. Zoltán
a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán a Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék oktatója, egyetemi docens

Török Péter
a Károli Gáspár Református Egyetem Szociális és Egészségtudományi Karán a Szociális Munka és Diakónia Intézet megbízott vezetője, habilitált egyetemi docens, szociológus, érdeklődési területe: az új vallási mozgalmak, az egyház és az állam kapcsolatának kérdései, a Pál Ferenc katolikus pap körül kialakult mozgalom, valamint a cigányság felzárkóztatási lehetőségei, beleértve a tanodák vizsgálatát

Vályi Réka
a Károli Gáspár Református Egyetem Szociális és Egészségtudományi Karán a Szociális Munka és Diakónia Intézet oktatója, főiskolai docens, szociológus, szociálpolitikus, kutatási területei a fogyatékosságtudomány, valamint fogyatékos személyek narratív élettörténetei

A KÁROLI KÖNYVEK SOROZAT 2011 ÓTA MEGJELENT KÖTETEI

MONOGRÁFIA

Lovász Irén: ***Szakrális kommunikáció***
A kötet témája és módszere a kommunikációelmélet, a nyelvtudomány, a néprajztudomány, a kulturális antropológia és a vallástudomány határain mozog. Arról az általános, emberi, de kultúránként és vallásonként különböző formában megmutatkozó jelenségről szól, ahogy az ember kapcsolatot teremt a természetfölötti hatalommal vagy hatalmakkal, erőkkel. Ezt a jelenséget nevezi a szerző *szakrális kommunikáció*nak.

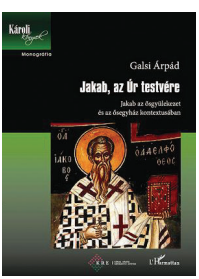

Galsi Árpád: ***Jakab, az Úr testvére***
Galsi Árpád könyve hézagpótló a hazai tudományos életben, ugyanakkor a nemzetközi kutatás viszonylatában is újat hoz azáltal, hogy újszövetségi teológiai szempontból kívánja újragondolni Jakab szerepét. Emellett a szerző nem titkolt szándéka, hogy előmozdítsa a Szentírás jobb megértését és megélését.

Pap Ferenc: ***Templom mint teológia.*** *Kulcsok az Ezékiel 40-48. értelmezéséhez*
A kötet nem az ezékieli templomvízió klasszikus értelemben vett kommentárja, hanem a szöveg koncepciójának, rendezőelvének és alapmotívumainak bemutatása. Az értekezés a bibliai teológia, a vallástörténet, a vallástudomány, a liturgiatörténet határmezsgyéin mozogva kulcsokat kínál a régi látomás értelmezéséhez és hátterének megfejtéséhez.

Tóth Sára: ***A képzelet másik oldala.*** *Irodalom és vallás Northrop Frye életművében*

A könyv azt a lehetőséget kívánja felmutatni, hogy Frye metaforikus paradoxonokkal átjárt, a lehető legszélesebb körű „mintavételen" alapuló irodalomlátomása nemhogy kirekesztő és zárt tudósi attitűdökhöz vezet, hanem hozzájárulhat a magyar kulturális életben az egymással gyakran ellenséges irányzatok közötti párbeszéd létrejöttéhez, a régi és az új közötti sikeresebb egyensúly megteremtéséhez.

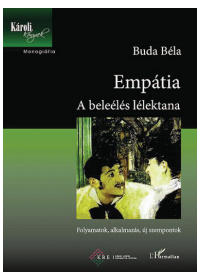

Buda Béla: ***Empátia.*** *A beleélés lélektana*

Az empátia megismerésének tudománytörténete, a beleélés lélektani és kommunikációs összetevői, a korszerű tudományos eredmények a beleélés folyamatairól, és mindenekelőtt a fejlesztés lehetőségei, valamint a sokféle alkalmazási terület, ahol az empátia segít, hatékonyabbá tesz minket, humanizál, egymáshoz közelebb hoz, egymáshoz köt és pozitív érzelmeket vált ki egymás iránt. A könyvnek ez a hatodik, átdolgozott és bővített kiadása. A szöveg igyekszik lépést tartani a tudományos fejlődéssel, ugyanakkor próbálja megőrizni az érthetőséget a művelt átlagolvasó számára.

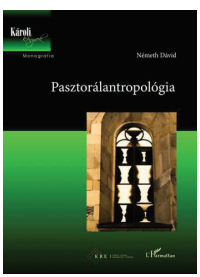

Németh Dávid: ***Pasztorálantropológia***

A pasztorálantropológia kifejezés nem egy új gyakorlati teológiai résztudomány megnevezése, nem teológiai antropológia. A címet mindössze találónak találta a szerző gondolatainak összefoglalására. A kötet célja, hogy segítséget nyújtson a pasztorációs munkát végzőknek ahhoz, hogy segíthessenek másoknak a személyük, az élethelyzeteik és a problémamegoldási lehetőségeik megismerésében az Isten Igéjéből nyerhető és a lélektan által feltárt igazságok alkalmazásával.

Szenczi Árpád: ***Az ember természete – természetes(en) nevelés.*** *A reformpedagógia egy lehetséges reformja*

A kötet célja, hogy utat mutasson az erős gyökerekkel rendelkező mai magyar pedagógia megkapaszkodására, így a szerző elemző munkája során elsősorban magyar viszonylatrendszerben gondolkodik. A nevelés mai problematikáját kívánja körüljárni a nevelés sokoldalú fókuszpontjainak feltárásával, a mai magyar pedagógia egy teljes igényű művének létrehozásával.

Váradi Ferenc: ***Vázlatok az óvodai anyanyelvi-irodalmi nevelésről***
A kötet arra keres választ, hogy a keresztyén oktatásügy milyen módon tudja építő módon alakítani az oktatási intézmények életét, hogyan jeleníthető meg e speciálisan keresztyén tartalom, szemlélet az óvodák mindennapi életében. Általánosságban nem tudjuk nyelvi képességeinket fejleszteni. A nyelvet leíró általános, absztrakt, tudományos rendszerek és módszerek ismerete a közműveltség részei, de a valódi nyelvi tudatosság és az általa kialakuló nevelői kompetencia a valóságos, tartalmas nyelvhasználaton alapszik.

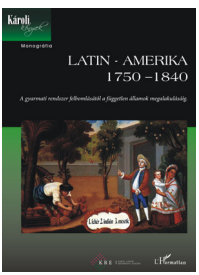

Semsey Viktória (szerk.): ***Latin-Amerika 1750–1840.*** *A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig*
Latin-Amerika sokarcú, bonyolult etnikai összetételével sajátos múltat hordozó kontinens. A 18–19. század fordulójára a szubkontinens történetének döntő jelentőségű szakaszához érkezik a gyarmati rendszer felszámolásával. Hogyan kezelhető még egységként a meglévő és kibontakozó sokféleség? Milyen hatásokra, mely társadalmi rétegek irányításával és részvételével, hogyan zajlott a változás, amely elvezetett a gyarmati rendszertől a független államok megalakulásáig? Ilyen és ehhez hasonló fontos kérdések, amelyekre e korszerű és objektivitásra törekvő tematikus jellegű mű válaszokat ad.

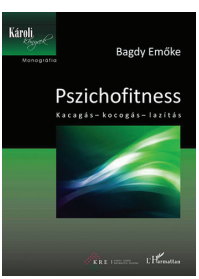

Bagdy Emőke: ***Pszichofitness.*** *Kacagás – kocogás – lazítás*
Mi történik velünk életünk stresszeiben? Mi zajlik ilyenkor testi-lelki működéseinkben? Milyen hasznos megküzdési lehetőségeink vannak, és melyek a veszélyes kiútkeresések? Mi tesz bennünket erőssé, szívóssá, küzdőképessé? Mi tart egészségben? A válaszokat praktikus gyakorlati útmutatóval együtt kaphatjuk meg ebben a könyvben. Aki szereti jól érezni magát a bőrében, szeret örülni az életnek, az tartson velünk: kacagjunk, kocogjunk, lazítsunk!

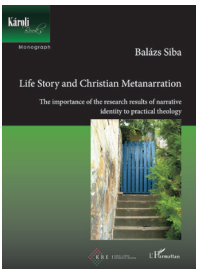

Balázs Siba: ***Life Story and Christian Metanarration.*** *The importance of the research results of narrative identity to practical theology*

This book focuses on the connection between two stories: our personal life story and God's story in the world from a Christian perspective. These stories are interrelated. The book gives an inside view in this identity creating process in order to help the reader understanding her/his personal and collective "draft" for life. Through this book the reader gains inside a scientific research on narratives from a theological point of view and also goes through a kind of spiritual journey. Reading the book of creating of our own identity through our own story, challenges the reader in what kind of scripts he/she uses, what makes an event special and other occasions less important, and how God is able to rewrite his/her story.

Kocziszky Éva: ***Antifilozófusok*** *– huszonöt időszerű kérdése a kereszténységhez*

A könyv olyan radikális keresztény, vagy a kereszténységen töprengő gondolkodók, alkotók egy-egy kérdését mutatja be, akik az európai bölcseleti hagyománynak a görög hagyományoktól eltérő, más fókuszát teremtették meg. Ez részben az akadémiai filozofálással való szembehelyezkedésből, részben pedig e gondolkodók többségére jellemző keresztény hitükből ered. Közös bennük az, hogy a kereszténységhez intézett kérdésük magában rejt egy antifilozófiai hozzáállást, éspedig azáltal, hogy elfogadják azt a kihívást, amelyet Pál apostol a Korinthusiakhoz írt I. levelében a kereszténység gondolkodási formájáról adott: a keresztről való tanítás őrültség a filozófus elme számára, illetve Pascallal szólva: Ábrahám, Izsák és Jákob Istene nem a filozófusok istene. Az „antifilozófus" kifejezés Alain Badiou terminusára utal, aki Pál apostolt nevezte így.

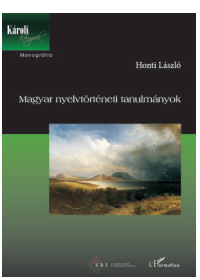

Honti László: ***Magyar nyelvtörténeti tanulmányok***

A *Magyar nyelvtörténeti tanulmányok* címmel készült kötet Honti László magyar és uráli nyelvtörténeti írásai köréből válogatott tanulmányait tartalmazza. A könyv három fejezete: „A magyar nyelv őstörténetéről", „A magyar nyelv történetéről" és „A magyar nyelv nem rokoni kapcsolatairól". A kötetben szereplő írások eredetileg is mind magyar nyelvűek, ezek megjelentetésével az is célunk, hogy az egyetemi oktatásban tankönyvként is használható kötetet adjunk közre.

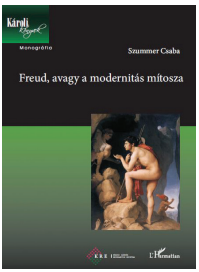

Szummer Csaba: ***Freud, avagy a modernitás mítosza***
A felvilágosodás víziója szerint a világ megnyugtató és uralható módon egyszerű, mechanikus eljárásokkal leírható, s minden, ami a természettudományos megközelítéseken túl van, az mese és mítosz csupán. A pszichoanalízis egyik legizgalmasabb kérdése, hogy Freud jogosan állítja-e a pszichoanalízisről, hogy természettudomány, vagy pedig azokat a mintázatokat, amelyekről beszél, Freud nem annyira megtalálta, felfedezte, mint inkább megalkotta. A szerző feltárja előttünk Freud varázslatos mitopoétikus képzelőerejét, a mítosz egzisztenciális-kulturális jelentőségét, valamint azt a pozitív szerepet, amelyet a mitikus képzelet és mitikus beszédmód homálya játszik mind a vallásban, mind pedig a huszadik század „mítoszában", a pszichoanalízisben.

Kun Attila: ***A munkajogi megfelelés ösztönzésének újszerű jogi eszközei***
A munkavállalói jogok kikényszerítése, a munkajogi szabályoknak való megfelelés biztosítása és a vállalatok szociálisan felelős működésre való ösztönzése napjainkban szinte sziszifuszi törekvésnek tűnik. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a munkajogtudomány az utóbbi évtizedekben világszerte mintegy „alkotói válságba" jutott. Nem könnyű megtalálni azokat a megfelelően hangolt, régi-új szabályozási ideákat és módszereket, amelyek a globalizáció és a radikálisan megváltozott gazdasági-társadalmi viszonyok közepette is képesek biztosítani, hogy az emberi munkaerő ne csupán egy alárendelt eszköze legyen a versenyorientált gazdaságnak. Jelen tanulmány arra törekszik, hogy egy egységes elméleti keretben mutasson be példaként egyes olyan nemzetközileg kialakulóban lévő, innovatív szabályozási megközelítéseket, amelyek a munkajogi értékeknek való érvényszerzést a hagyományos munkajogi szabályozási eszközöktől eltérő, modern szemlélet útján kísérlik meg biztosítani.

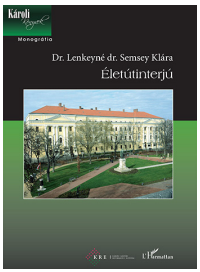

Dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára: ***Életútinterjú***

Vendégkönyvünk tanúsága szerint… Baráti estéket az 1980-as évektől havonta tartottunk, egyrészt barátoknak, másrészt a teológus ifjúság egy-egy csoportjának „Lenkeyék csütörtöki teája" címmel. Vendégelőadóink voltak pl. a nyugalmazott teológiai tanáraink közül Török István és Varga Zsigmond J., a Kossuth Lajos Tudományegyetem tanárai közül Bajkó Mátyás, Bitskey István, Görömbei András, Ujváry Zoltán professzorok, a Mozgáskorlátozottak Egyesületének PIREMON Kisvállalata igazgatója, Gere Kálmán, és sokan mások. A mindenkori elsőéves teológiai hallgatókat két vagy három csoportban hívtuk meg az otthonunkba. A köszönetet sokféle szép beírás örökítette meg, köztük Zán Sándoré: „Boldogok a tiszta szívűek, mert ők az Istent meglátják" (Mt 5,8). Győri Márta beírása évfolyamának tagjai nevében és aláírásával együtt ez: „Hálásan köszönjük a meghívást Klárika néninek, aki nem csak jó görögtanár, hanem nagyszerű konyhatündér is! Nagyon finom volt a húsos palacsinta." A tanári kar tagjai 1999. október 19-én látogattak meg bennünket. A bejegyzésük a következő: „Köszönet Klárika néninek a szeretetteljes hívásért és a tanári kari agapéért, áldást kívánva és igaz tisztelettel: Fekete Károly, Gaál Sándor, Takács Előd, Kustár Zoltán, Papp Attiláné, Pethő Lajosné, Baráth Béla, Kustárné Almási Zsuzsanna, Balog Margit, Marjovszky Tibor, Bodó Sára, Fazekas Sándor."

Görözdi Zsolt: ***Protestáns egyházértelmezés a reformáció századában a jelentősebb egyházi rendtartásokban***

Görözdi Zsolt monográfiája a reformáció századának legjelentősebb protestáns egyházi rendtartásait vizsgálja gyakorlati teológiai szempontból, válaszokat keresve arra a kérdésre, hogy a tanrendszer milyen formában jelent meg az egyes egyházak szervezetében, hivatalaiban, szolgálati területein, egyházfegyelmi tevékenységében. A szerző hazai és nemzetközi szinten is hiánypótló munkájában Kálvinnak a Genfi Egyház egyházi rendtartását, a református zsinat presbiteri rendszert keretbe foglaló Emdeni Zsinat aktáit, Melanchthon *A vizitátorok tanítása a szász választófejedelemség lelkészei számára* című művét és a lutheránus Brandenburg–Nürnbergi Egyház rendtartását, valamint a cseh Jednota bratrská rendtartását tanulmányozza. A kötet segítséget nyújthat ahhoz, hogy saját egyházunk jelenlegi gyakorlatát – összevetve azt a reformáció gyakran feledésbe merülő örökségével – mélyebben megérthessük, kritikusabban szemlélhessük. Görözdi Zsolt a Komáromi Selye János Egyetem Református Teológiai Karának tanszékvezető oktatója, dunaszerdahelyi református lelkész. Kutatásai elsősorban a homiletika, katechetika, ekkléziológia-ekkléziasztika területeire terjednek ki.

Békési Sándor: ***Sisi személyének teológiai portréja***

Ez a tanulmány az emberi személy lényegének felkutatását tűzte ki céljául. Erzsébet királyné, népszerű nevén Sisi személyét minden felszínen és felszínességen áthatolva esztétikai, irodalmi, pszichológiai és teológiai vizsgálatokkal igyekszik feltárni. A teológiai szép e rendkívüli asszony személyisége kapcsán abban a viszonylatban mutatható föl, ahogy az az ő életművéről, történetiségéről, testiségéről, akaratáról, lelkesültségéről és cselekedeteiről Isten szépségének visszfényeként ad képet a kárhozat és üdvösség, a hiábavaló és maradandó, a testi-érzéki és a szellemi-lelki, a mélység és magasság szédítő keretei között. Sisi képe úgy jelenik meg a teológiai látásban, mint a Holdba öltözött asszony, mert nem Krisztus Napjában élt, míg élt, hanem annak változó tükröződésében, ha tetszik: a Megváltó holdudvarában. Nem elveszett volt, ahogy a Hold sem szakíttatik el a Naptól, hanem homályos, titokzatos tükör, vállalva minden fogyatkozását és kiteljesedését a Krisztus színe előtti bukott és felemelő tetteknek, magasan keringő szellemeknek, mint az éjszakai csillagos égbolt Titániája.

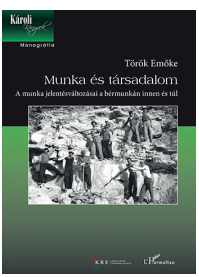

Török Emőke: ***Munka és társadalom.*** *A munka jelentésváltozásai a bérmunkán innen és túl*

A munka, amely ma olyan magától értetődően része az életünknek, mint az evés vagy az alvás, izgalmas és változatos utat járt be az elmúlt századok során. A nyugati kultúra forrásvidékeként számon tartott ókori görög-római kultúrkörben a munka végzése lényegében kizárt a teljes és szabad, valóban „emberi" életet élők társadalmából. Napjainkban, éppen ellenkezőleg, a munka hiánya, a munkanélküliség az, ami lehetetlenné teszi, hogy a társadalom teljes jogú tagjaiként, valóban úgy éljünk, ahogy szeretnénk. Míg korábban a munkátlanság, ma a jó minőségű munka a privilégium. Mi történt a két időpont között? Hogyan és mikor következett be ez az óriási változás? És mi történik a munkával napjainkban? Miért nem „becsület dolga" többé már a munka, és van-e benne „dicsőség"? Igaz-e, hogy ahogy társadalmaink – mint azt néhányan feltételezik – kifogynak a munkából, az igazi élet egyre inkább „más területeken zajlik"? Vagy a fizetett munka továbbra is életünk középpontja, a fontos, hasznos, értelmes emberi tevékenység szinonimája? Mi a magyarázata annak, hogy a munkanélküliség hullámhegyei és völgyei közepette folyamatosan nő a nyugati országokban a munkaerőpiacra belépni kívánó nők aránya? Csak a pénz motiválja a döntésüket, vagy a dolog ennél bonyolultabb? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekkel foglalkozik ez a könyv, körüljárva azt is, hogy a szociológiában használatos munkafogalom mennyire alkalmas ezek megválaszolására.

Szummer Csaba: ***Pszichedelikumok és spiritualitás***

Szummer Csaba *Pszichedelikumok és spiritualitás* című könyve minden bizonnyal jelentős szerepet játszik majd a pszichedelikus kutatások hazai, elsősorban társadalomtudományi recepciójában, valamint a szélesebb közvélemény tájékoztatásában. Pléh Csaba egy évvel ezelőtt, az Élet és Irodalom hasábjain „a hazai alternatív pszichológiai közbeszéd" egyik meghatározó alakjaként méltatta a szerzőt az elmúlt negyed század pszichológiatörténetében. A *Pszichedelikumok és spiritualitás*ban Szummer a hallucinogén szerek jelentőségére igyekszik felhívni a pszichológusok és a társadalomtudósok figyelmét. A könyv a pszichedelikumokat egyfelől mint a pszichológia és a filozófia egyik legérdekesebb kutatási eszközét, másfelől pedig mint eszmetörténeti jelenséget mutatja be. Az író imponáló nagyságú filozófiai, pszichológiai és eszmetörténeti anyagot dolgoz fel, és ami még fontosabb, ezt a nagyközönség számára is élvezetes stílusban teszi. Először történeti környezetbe állítja a pszichedelikumokat, amikor a hatvanas évek nevezetes amerikai ellenkultúrájához, elsősorban a hippi mozgalomhoz fűződő kapcsolataikat helyezi a fókuszba. Ezt követi kétféle módosult tudatállapot, a kvázi-misztikus pszichedelikus élmény és a vallási élmények összehasonlítása, valamint a pszichedelikus élmény fenomenológiájának a tárgyalása. Befejezésként a szerző a hallucinogén szerekkel vagy szerek nélkül kibontakozó spirituális-mitikus képzelőerő kulturális jelentőségét tárgyalja.

Papp Sándor*: Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*

Bocskai István rövid uralma, az akkor lefektetett intézkedések, melyek jelentős részét II. Mátyás királysága elején törvényerőre is emeltek, az utódok számára fontosabb üzenettel bírtak, mint a törökkel végrehajtott támadások, illetve a hajdúk garázdálkodása. A kompromisszumra alapított megbékélés a magyar rendek és a Habsburg-házból származó király között az első kiegyezést jelentette, s jelenti ma is. Ebben nagy szerepet játszott az, hogy nemcsak azok voltak elégedetlenek Rudolf császár és király intézkedéseivel, intézményeinek működésével és a kilátástalannak tűnő háborújával, akik felkeltek ellene, hanem azok is, akik végig kitartottak az iránta mutatott hűségükben. II. Mátyás koronázásának, az akkor kialakított imágónak, a Szent Korona kultikus tiszteletének, a Prágából történő hazahozatalának az volt az üzenete, hogy a Magyar Királyságban az uralkodó és a rendek közötti jó viszony ismét helyreállt. A felkelés történetében négyszer mutatható ki, hogy Bocskai István a törökökkel való együttműködése közben megtorpant, és kereste a tárgyalás folytatását a királypárti urakkal.

Bolyki János: ***Teológia a szószéken és a katedrán***
Igazi teológiát vehet most kezébe az olvasó, mert ahogyan Bolyki János könyvének alcíme is jelzi, ez valóban Istenről való beszéd (*theo-logia*) a szószéken és a katedrán. Bolyki János beszédei Istenről olyan tanúságtételek voltak, melyek révén betöltötte a Jézusi parancsot: „tegyetek tanítványokká…" Ahogyan a Sárbogárdtól Etyeken át Szentendréig, számos szószéken elhangzott igehirdetések sokakat indítottak Isten felé, úgy a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karától, Bölcsész karán, az Apor Vilmos és Zsigmond Király Főiskolákon át egészen a Magyar Tudományos Akadémiáig, számos katedrán elhangzott előadásai sokakat indítottak Istenről való mélyebb gondolkodásra. Bolyki János életének e két küzdőterén, szolgálati helyén elhangzott, illetve oktatása és kutatása során megfogalmazott gondolataiból gyűjtöttünk egy csokorba néhányat.

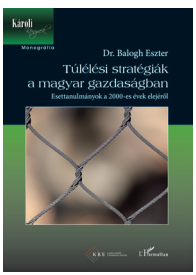

Balogh Eszter: ***Túlélési stratégiák a magyar gazdaságban*** *– Esettanulmányok a 2000-es évek elejéről*
Ez a könyv a lehető legjobb történelmi pillanatban jelenik meg, ugyanis közismert, hogy a magyar vállalatok évtizedek óta különböző túlélési stratégiákat alkalmaznak. Miért nem tudnak fejlődni a kicsik, és miért növekszenek a különbségek a kisebb és a nagyobb vállalatok között? A könyvből kiderül, hogy a piaci lehetőségek és az érvényesülés tekintetében esélyegyenlőtlenség van a vállalkozások között. A szerző „váratlan" felfedezése, hogy a hazai ipar szerény teljesítményének oka nemcsak gazdasági, hanem társadalmi természetű, amit ő a „bizalom hiányának" nevez. A rendkívül izgalmas interjúkból az is kiderül, hogy míg az építőipart inkább az ún. „keleti piac" jellemzői határozzák meg, addig az autóipar már a „nyugati", kapitalista piac szabályai szerint fejlődik és működik. A könyvet ajánlom a gazdasági szakemberek mellett minden olyan olvasónak, akinek szívügye a magyar nemzetgazdaság fejlődése.

Falussy Lilla: ***Trendek a kortárs olasz drámában***

A trendek a kortárs olasz drámában műfajok szerint veszi sorra az olasz színházi élet legizgalmasabb és legtehetségesebb képviselőit. Ír a narratív színházról, melyet Pierpaolo Palladino képvisel, a politikai színházról, s említést tesz olyan európai viszonylatban ismert rendezőkről, mint Emma Dante. Mélyebb elemzésekkel és a darabokról írott rövid szinopszisokkal könnyíti a színházi emberek munkáját, akik darabválasztáshoz kiválóan használhatják majd a kötetet. Komoly tanulmányt szentel Pier Paolo Pasolininek, mivel színházi munkásságát alig ismerik Magyarországon, bár kortársai szerint mindenki az ő köpönyegéből bújt elő. A drámaírók portréjából kirajzolódik a mai Olaszország, alapvető problémáival, árnyoldalával és derűjével.

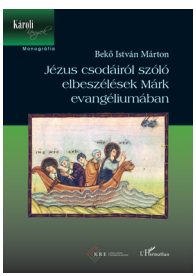

Bekő István Márton: ***Jézus csodáiról szóló elbeszélések Márk evangéliumában***

Miképpen segít hozzá a recepciókritika a Jézus csodáiról szóló elbeszélések megértéséhez? Miképpen nézhetett ki az első befogadók olvasata? Melyek azok a tényezők és folyamatok, amelyek befolyásolják Jézus csodáinak közösségi megértését? Milyen szerepe van az olvasónak? Hát a szövegnek? Milyen mechanizmusokkal képes a szöveg az értelmezést befolyásolni vagy irányítani? Hogyan jelentkeznek a csodaelbeszélések értelmezésének klasszikus szempontjai az új hermeneutikai szempontok figyelembevétele által? E kérdésekre keresi a választ Márk evangéliumának öt csodaelbeszélése által a szerző. A könyvnek két súlypontja van. Az elsőben a csodaelbeszélések történeti és recepciókritikai olvasatát kapjuk. A második a csodaelbeszélésekkel kapcsolatos hermeneutikai kérdésekkel foglalkozik oly módon, hogy valós olvasatokból von le következtetéseket a hermeneutika számára. Módszerét illetően a szerző bevezeti a bibliai csodaelbeszélések értelmezésébe korunknak az olvasóval és a befogadással kapcsolatos új felismeréseit. A könyv izgalmas olvasmány mindazoknak, akiket foglalkoztatnak az újtestamentumi csodaelbeszélések, ugyanakkor hasznos elméleti adattár a hermeneutika iránt érdeklődők nagy táborának.

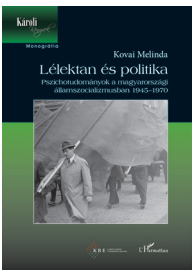

Kovai Melinda: ***Lélektan és politika.*** *Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*
A könyv az ember belső világára irányuló tudományos szakértelem, a pszichotudományok (pszichiátria, pszichoterápia, pedagógia, munkalélektan stb.) magyarországi történetét dolgozza fel az államszocializmus első két évtizedére koncentrálva. Magyarországon az alkalmazott pszichológia legtöbb szakterületét a sztálini időkben szinte teljesen felszámolták; az 1956 utáni újraintézményesülési folyamatokat, a pszichológusok szakmai identitásától, értelmiségi szerepeitől a tudományos-terápiás közegek szerkezetéig, szintén alapjaiban határozta meg a korszak politikai klímája. A 20. századi magyar pszichológia történetéről eddig nem készült átfogó tudományos elemzés, a téma társadalomtörténeti-szociológiai feldolgozása pedig teljes mértékben hiányzik. A kötet erre tesz kísérletet: elsősorban a pszichotudományok és a szakpolitikák kapcsolatára fókuszálva mutatja be, hogy milyen tényezők befolyásolták az államszocialista Magyarországon az egyének belső világára vonatkozó pszichológiai szakértelem alkalmazását vagy negligálását; adott korszakban mi határozta meg a pszichológiai tudás és az ezen alapuló technikák tartalmát, célközönségét, morális igazoló elveit.

Németh István: ***Műtárgyak a boncteremben.*** *Tanulmányok az orvoslás és a képzőművészet tárgyköréből*
Németh István immár több mint húsz éve publikál rendszeresen a Lege Artis Medicinae (LAM) orvostudományi folyóirat kulturális rovatában különböző képzőművészeti és kultúrtörténeti témákat érintő tanulmányokat, amelyeket lényegében egyetlen dolog köt össze: közvetve vagy közvetlenül mindegyiknek van valamilyen orvostörténeti vonatkozása. A most megjelenő kötetben ezek közül 22 tanulmány kapott helyet.

A tudományos ismeretterjesztő kategóriába sorolható írásművek alapvető célja nem korábban még sehol nem publikált, új kutatási eredmények közzététele, hanem hasznos és érdekes ismeretek, összefüggések, tények megosztása egy szélesebb olvasóközönséggel, tudományos igénnyel, de közérthető, élvezetes formában. Ezekre az adott tudományterület eredményeit összefoglaló s népszerűsítő munkákra ideális esetben valóban ráillik, hogy nem csupán tanítanak, de egyúttal szórakoztatnak is.

Spannraft Marcellina: ***Költészet és szakralitás***

„Spannraft Marcellina úttörő jellegű monográfiája nagy nyereség a mai irodalom- és általában egész kultúratudományunk számára. Jelentős hozzájárulás annak a költészet- és művészi szövegértelmezői szemléletmódnak a kibontakoztatásához, amely a magyar népi kulturális és magasművészeti vershagyomány szerves összefüggéseit és teljes értékvilágát termékenyen és gazdagon, komplex szempontrendszerek alkalmazásával, mozgósításával igyekszik megközelíteni, bizonyos vonatkozásokat – főként újabb, modern líránk meghatározó áramlatainak szakrális dimenzióit, spirituális jelentéstartományait – pedig alaposan és összetetten részletezve feltárni. Hatalmas líratörténeti ismeretanyag birtokában, elsősorban klasszikus és huszadik századi költőink életművében való ihletett elmélyedés eredményeként világít rá olyan – sokszor meglepő újszerűséggel, sőt revelációszerűen felmutatott – gondolati, hangulati, metafizikai sajátosságokra, amelyek valóban csak az ilyenfajta tudományközi, interdiszciplináris vizsgálódás számára nyílnak meg és válnak beszédessé." (Dr. Bertha Zoltán)

„Az imponálóan gazdag, sokrétű szakirodalmat feldolgozó, kitűnő tanulmánygyűjtemény a költői nyelv elemzésével foglalkozik – elsősorban a kognitív szemantika elméleti keretében. A szerző azt a – minden természetes nyelvre sajátosan jellemző – nyelvi világképet, világmodellt kutatja a magyar és a japán költészet kiválasztott példáiban, amely felfejthető, kibontható a nyelvek, illetve a költői nyelvek jelentésszerkezeteiből, s amely a mitopoétikus világmodellel is rokonítható. Vallja, hogy – az álmokhoz, mítoszokhoz, népmesékhez, archaikus imákhoz hasonlóan – a szépirodalmi nyelv is őrzője lehet azoknak az ősi léttapasztalatoknak, sajátos kognitív mintázatoknak, melyek átszövik a különböző kultúrákat, s lenyomataik tetten érhetők a nyelvi struktúrákban, a szavak jelentésszerkezeteiben." (Dr. Horváth Katalin)

Homicskó Árpád: ***A magyar társadalombiztosítási és szociális ellátások rendszere***

„A szakkönyv elsősorban a tág értelemben vett szociális ellátások és igazgatás alapvető szabályainak megismerésére törekvő olvasók – elsősorban a jogászképzésben, az igazgatási szakok alap- és mesterképzéseiben, valamint a szociális felsőoktatási képzésekben résztvevő hallgatók – számára nyújt óriási segítséget. Mindezeken túl fontos segítséget nyújthat az ellátások igénybevevőinek is a különféle juttatások útvesztőiben való eligazodáshoz, valamint a jogalkalmazók számára is, akik pontosan szeretnék nyomon követni ezt a dinamikusan változó joganyagot." (Dr. Hoffman István; habilitált egyetemi docens, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási Jogi Tanszék)

A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem Állam és Jogtudományi Karán, a Munkajogi és Szociális Jogi Tanszéken egyetemi docens, valamint 2010 óta a Kar Nemzetközi és Tudományos dékánhelyettese. Az egyetemen szociális-társadalombiztosítási jogot, egészségügyi jogot és munkajogot oktat. Az egyetemen közszolgálati dolgozók részére továbbképzést tart egészségpolitika, nyugdíjpolitika, foglalkoztatáspolitika, szociálpolitika és családpolitika témakörben. A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán végzett, majd ezt követoen a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán szerzett PhD-fokozatot. 2006-ban Marie Curie ösztöndíjjal kutatómunkát végzett a Bordeaux-i Montesquieu Egyetemen, Franciaországban. 2007-ben EMSS-Master A. Diplomat szerzett a Leuveni Katolikus Egyetemen European Masters Programme in Social Security szakon. 2009-ben Jogi Szakvizsgát tett, ügyvédi praxisát munkajogi és társadalombiztosítási jogi területen folytatja. 2011-ben posztdoktori ösztöndíjjal a Max Planck Institute for Social Law and Social Policy (München, Németország) keretében végzett kutatómunkát. Rendszeresen publikál munkajogi és társadalombiztosítási jogi szakcikkeket, tanulmányokat hazai és nemzetközi folyóiratokban.

Fabiny Tibor: ***Az eljövendő árnyékai (ford. Tóth Sára)***
„A figurális értelmezés oly módon teremt összefüggést két szövegbeli történés vagy személy között, hogy az egyik nemcsak önmagát jelenti, hanem a másikat is, a másik viszont magába zárja vagy kitölti az egyiket, mindkettő része az időnek; összefüggésük megértése spirituális, szellemi aktus." Erich Auerbach nyomán a szerző így definiálja a figuralizmust, más néven a bibliai tipológiát. A figura (görögül: typos; magyarul: „előkép") ugyanúgy retorikai forma, mint a metafora, ám attól eltérően időben mozgó alakzat, s egyúttal a Biblia nyelviségében gyökerező gondolkodásmód is. Például a „Jó pásztor" képe metafora, ám a „Bárány" szimbóluma már tipológia, amely a jelenben a múltat idézi fel; az új eseményt, személyt, dolgot a régiek segítségével érti meg, amelyek az „eljövendő árnyékai" is egyben.

Az eredetileg 1992-ben, majd 2016-ban angol nyelven kiadott könyv (The Lion and the Lamb; Figura and Fulfillment) most jelenik meg először magyar fordításban, négy újabb fejezettel kibővítve. Az eljövendő árnyékai az első magyar nyelvű hermeneutikai megközelítése a figuralizmus (tipológia) kérdésének, amely interdiszciplináris (bibliai, ikonográfiai és irodalmi) módon – bibliai képek és történetek, középkori vizuális ábrázolások, régi és modern irodalmi szövegek elemzésével – igyekszik bemutatni a mai ember számára jórészt elfelejtett bibliai értelmezési módszert és olvasási gyakorlatot. Bár az irodalomtörténész szerző a témát nem kritikátlanul tárgyalja, mégis az a célja, hogy a mai olvasót is nyitottá tegye az iránt, ami első látásra távolinak vagy szokatlannak tűnik.

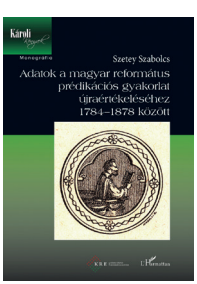

Szetey Szabolcs: ***Adatok a magyar református prédikációs gyakorlatok újraértékeléséhez 1784–1878 között***
Szetey Szabolcs munkája körültekintően, adatgazdagon és érzékenyen tárja fel az 1784–1878 közötti homiletikaoktatás nemzetközi és hazai tankönyvirodalmát, valamint az igehirdetői gyakorlat összefüggéseit. Magyar nyelven még nem jelent meg ilyen átfogó bemutatás és értékelés erről az időszakról, ill. a korszak homiletika- és igehirdetés-történetéről. A könyv számos ponton további kutatások lehetőségét készíti elő és adataival kijavítja, árnyaltabbá teszi a korábbi, alapkutatások nélküli, berögzült, sematikus megállapításokat és vélekedéseket. A monográfiában összegyűjtött és közreadott adatok, bemutatott összefüggések egyértelműen bizonyítják, hogy újra kell értékelnie a teológiatörténetnek a hosszú XIX. század elvihomiletikai teljesítményét és igehirdetési gyakorlatának eredményeit.

Beke Albert: ***Gyulai Pál személyisége és esztétikája***
A dualizmus korának egyik legjellegzetesebb „iránytűje" Gyulai Pál, akinek nemcsak az irodalmi életben volt nagy hatalma, hanem a politikai arénában is jelentős küzdőfélnek számított. Gyulai működését és működésének fogadtatását – hogy annyi dühöt, szenvedélyes felháborodást, neheztelést, sot gyűlöletet, de ugyanakkor annyi elfogult szeretetet és rajongást is ki tudott váltani – nem lehet csak politikai és esztétikai elveiből megmagyarázni, hanem ugyanilyen mértékben figyelembe kell venni rendkívül jellegzetes, sajátságos egyéniségét is. Emberi egyéniségéről a kortársak csak végletes jellemzéseket hagytak ránk, ám ő maga zárkózott ember volt: sem versei, novellái, sem kritikái nem tárják fel előttünk azt az egységes személyiséget, amely műveiben és egész életműve mögött munkált. A szerző átfogó munkájában, amely több évtizedes kutatómunkán alapul, azt tűzte célul maga elé, hogy Gyulai egyéniségének dinamizmusát, életvitelének és élete alakításának mozgatórugóit a munkássága tükrében mutatja be.

Gyulai munkássága nemcsak a múlt századra, hanem a mi századunkra is mélyrehatóan rányomta bélyegét. Emiatt fontos tehát, hogy Gyulaival mint iskolateremtővel, alaposan szembenézzünk, és tanításainak eredendő gyökereit kimutassuk. Személyiségének és politikai magatartásának, esztétikai elveinek és regényelméletének a vizsgálatával szeretné megmutatni a szerző Gyulai igazi, emberi arcát, amellyel régóta tartozunk nemcsak a nagy kritikus emlékének, hanem – és foképpen – a magunk irodalomtörténeti és eszmei tájékozódásának is.

Dr. Beke Albert irodalomtörténész, kritikus, tanár és nyugalmazott egyetemi docens, a Magyar Írószövetség rendes tagja, az elso Orbán-kormány idején a Környezetvédelmi Minisztérium főosztályvezetojeként dolgozott. Hatvan éve alkot, bár a diktatúra idején egy időre elhallgattatták, ám a rendszerváltás óta zavartalanul jelenhetnek meg irodalomtörténeti munkái és kritikái. Jelen könyvével együtt eddig 25 önálló kötete látott napvilágot.

1993-tól 1998-ig a Károli Gáspár Református Egyetemen tanított, a Bölcsészettudományi Kar alapító tanárai közé tartozik. A Kar tudományos közleményeinek, a Studia Nova címu folyóirat első négy számának felelős szerkesztője volt.

Nyolcvanadik születésnapja alkalmából, 2014-ben Magyarország Köztársasági Elnöke dr. Beke Albertnek „klasszikus értékeken alapuló, a hazai, rendszerváltás utáni irodalomtörténet-írásnak új szemléletet adó munkássága elismeréseként" a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjét adományozta.

Balogh Tamás: ***Huizinga Noster***

„Balogh Tamás írásai többnyire párba állított „holland-magyar" szellemi portrék soraként jelennek meg a könyvben – az olvasó nem csak Huizingával kapcsolatban szerezhet ismereteket; a tanulmányok fontos részei a Szerb Antalra, Halász Gáborra, Kerényi Károlyra, Passuth Lászlóra, Cs. Szabó Lászlóra vonatkozó szakirodalomnak is. Balogh nem csupán a holland történész fogadtatását vizsgálja, hanem a fogadtatás kontextusainak gyakran mikroszkópikus részletességű elemzésével rávilágít a vizsgált korszakok (nagyrészt a húszas, harmincas, negyvenes évek, kisebb részt a Kádár-korszak) történetének politikai, irodalmi, történettudományi összefüggéseire is. A kötet fontos hozzájárulás a két világháború közötti időszak meglehetősen zavaros, a totalitárius ideológiák megjelenésével terhelt szellemi folyamatainak megismeréséhez, valamint számos, a köztudatban és a tudományos közvéleményben rögzült történelmi, illetve tudománytörténeti „mítosz", illetve félreértés tisztázásához is.

A kötet példaszerű alapossággal vizsgálja a Huizinga-recepción keresztül a húszas-harmincas évek egyik legfontosabb irodalmi, kulturális, világnézeti mozgalmát, az újhumanizmus magyarországi változatait, melynek – többek közt – olyan jeles képviselői említhetők, mint Kerényi Károly, Thomas Mann, Szerb Antal vagy maga Johan Huizinga. Minthogy az újhumanizmus törekvései sokszoros átértelmezésen és torzításokon estek keresztül mind a szélsőjobboldali, mind a szélsőbaloldali ideológiák térnyerésének köszönhetően (lényegében egykor és most is), Balogh Tamás könyve az újhumanizmus törekvéseinek jobb megismerését, a hozzá kapcsolódó ideológiai konstrukciók lebontását is lehetővé teszi." (Havasréti József)

Pap Ferenc: ***Az egyházi év***

Pap Ferenc könyve az egyházi év fogalmának értelmezéséből kiindulva páratlan részletességgel, hitelesen és körültekintően tárja fel az egyházi év ünnepeinek, ünnepi ciklusainak eredőit, gyökereit, összefüggéseit, valamint különös hangsúllyal annak protestáns–református adaptációját európai és magyar kontextusban. A kezünkben tartott kiadvány egyszerre kézikönyv, adatbázis és tankönyv, megannyi képzési szinten, formában alapműként használható. Jelen van benne az ismeretek összefoglaló–szintetizáló–tanító szándékú összefoglalása, de a tényeken és történeti összefüggéseken túl adottságainkat és a történeti utat előremutatóan elemzi. Célkitűzése, hogy az olvasókkal közösen az együttgondolkozáson keresztül eljusson a közös cselekvésig, az előrelépésig, a paradigmaváltásig és az önkritikus reflexió megszületéséig.

Papp Ágnes Klára: ***A tér poétikája***

Papp Ágnes Klára kötete a nemzetközi humán tudományban „térbeli fordulat"-ként ismert szemléletváltás és az abból következő vagy azzal összhangban álló irodalom- illetve kultúraelméleti elgondolások tükrében vizsgálja a modern és posztmodern magyar regény városábrázolásainak tér-idő viszonyait. Az első rész a századforduló magyar modernizmusának a témafelvetés szempontjából figyelemre méltó regényeinek (Kaffka Margit, Móricz, Kosztolányi, Krúdy, Karácsony Beno válogatott műveinek) kisváros-poétikáját elemzi, elsosorban a kisváros-metropolisz dichotómiát körüljárva. A második rész a modern és posztmodern városábrázolás összehasonlítása mentén vizsgálja Ottlik Géza és Lengyel Péter két-két regényét, majd pedig a magyar mágikus realista próza tér-idő ábrázolásának jellegzetességeit (Grendel Lajos, Gion Nándor, Kolozsvári Papp László és Fehér Béla prózája alapján). A kötet harmadik részében a posztkoloniális irodalomtudomány és kultúraelmélet felismeréseinek tükrében, a magyar irodalomtudományos diskurzus paradigmaváltó párbeszédébe bekapcsolódva gondolja újra a kisebbségi irodalom és a hozzá kapcsolódó fogalmak (anyaország, kánon stb.) definícióit, hogy aztán ennek az elméleti diskurzusnak a kontextusában elemezze Láng Zsolt „áltörténelmi" regényeit, mágikus realizmus által áthatott tér-idő viszonyait.

Kovács Dávid: ***Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon***

A könyvben szereplő eszmetörténeti tanulmányok a 20. századi magyar történelemben jelentős szerepet játszó politikai-szellemi irányzatok, illetve azok meghatározó képviselőinek, tollforgatóinak a nemzet mibenlétére vonatkozó gondolatait, vagyis nemzetfelfogását, valamint ettől elválaszthatatlanul a nemzeti múltat érintő értelmezéseit vizsgálja. Az írások többek között Szabó Ervin, Jászi Oszkár, Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Hóman Bálint, Klebelsberg Kunó, Révai József a témához kapcsolódó elgondolásait rekonstruálják és mutatják be. A kötetben helyet foglaló írások az elmúlt években születtek, többségük már korábban napvilágot látott különböző folyóiratokban, többszerzős tanulmánykötetekben. Ami egy külön könyvben való megjelentetésüket indokolttá tette, hogy mindegyik írás központi kérdése nemzeti identitás, nemzeti eszme valamint a múltról kialakított kép, vagyis a történelemszemlélet kapcsolata. Reményeim szerint a külön kötetbe szervezett tanulmányok – túl az önmagukban hordozott gondolatokon - a többi írás számára is újabb értelmezési horizontot nyitnak meg, így segítve egy átfogóbb kép kialakulását az olvasóban a témáról.

Lányi Gábor János: ***A Kálvinizmus nyitánya***

Családi vitákról nem szokás beszélni. Lehet-e a reformáció emlékévében a protestantizmus családján belül lezajlott vitáról szólni? Talán csak az adhat erre felhatalmazást, ha ezáltal közelebb kerülünk felekezeti identitásunk mélyebb megismeréséhez.

A mű középpontjában álló, 1536 és 1560 között lezajlott konfliktus fő kérdése az volt, hogy ki gyakorolhatja az úrvacsorától való eltiltás és a gyülekezetből való kiközösítés jogát. A berni tanács ezt a jogot Zwingli teológiai örökségére alapján magának tartotta fenn. A berni hatalom alatt élő Lausanne környéki, francia nyelvű lelkipásztorok viszont Kálvin tanításait követve ezt a jogot az egyházi és világi tisztségviselőkből közösen alkotott konzisztóriumnak, modern presbitériumaink előképének, tulajdonították. A vita nem csak teológiai eszközökkel folyt. Megfélemlítés, bebörtönzés és száműzés egyaránt szerepelt az előjogát féltő államhatalom eszköztárában. A velük szembenállók között pedig a történelemben először forrt ki olyan identitás, amelynek alapja a Kálvin Szentírás-magyarázatához való ragaszkodás volt. Ezt az új identitást, amely a francia nyelvű lelkészeket összekötötte és arra is késszé tette, hogy felvállalásáért hátratételt szenvedjenek, méltán nevezhetjük kálvinizmusnak, őket pedig, bár biztosan tiltakoztak volna ez ellen a megnevezés ellen, az első kálvinistáknak. Ezáltal pedig ezt az új, közös identitást előhívó konfliktust a kálvinizmus nyitányának.

Farkas Ildikó: ***A japán modernizáció ideológiája***
Éppen 150 éve annak, hogy Japán több évszázados elszigeteltsége után 1868-ban meghirdette a „Felvilágosult kormányzás" (Meidzsi) korszakot, melynek során sikeresen modernizálódott, és már a 19. század végére a nyugati nagyhatalmakkal egyenrangú helyet vívott ki magának. Japán második világháború utáni fejlődése igazolta, hogy mindez nem puszta véletlenek egybeesésének volt köszönhető. Az ország 19–20. századi modernizációjának értelmezése, sikerességének magyarázata évtizedek óta foglalkoztatja a Japánnal foglalkozó kutatókat. Jelen kötet is ehhez a kérdéskörhöz kíván adalékokat nyújtani, de nem „klasszikus" történelemkönyv, elsősorban nem a politikai vagy gazdasági történésekkel foglalkozik, hanem a japán történeti fejlődés értelmezésének lehetőségeivel. Ebben elsősorban az egyedi jelleget, a japán történeti kontextus és tapasztalat, valamint a kultúra társadalmi és politikai struktúrákat meghatározó specifikumait vizsgálja, de mindezt a globális folyamatok és viszonyok rendszerébe helyezve, a fejlődési és modernizációs modellek tekintetbevételével próbálja elemezni. A kötet központi témája a kulturális hagyomány kérdése, amely kulcsszerepet játszott abban, hogy Japán a modernitást az akkori nyugati nagyhatalmaktól eltérő módon valósította meg, és ezzel elsőként mutatta fel a lehetőségét egy, a „nyugatitól" különböző modernizációs fejlődési modell létének.

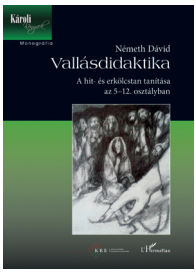

Németh Dávid: ***Vallásdidaktika***

Németh Dávid Vallásdidaktika c. munkája összefoglaló mű, ami azzal az igénnyel íródott, hogy teljes körűen az olvasó elé tárja azokat a legfontosabb didaktikai és szakmódszertani ismereteket, amelyek a református hit- és erkölcstan tantárgy – felső tagozatos és középiskolai szinten történő – szakszerű és a mai kornak megfelelő tanításához elengedhetetlenek. Ilyen mű hazánkban a második világháború óta nem jelent meg. Beépíti és kritikailag értékeli mindazokat az elméleti és módszertani eredményeket, amelyek a dinamikusan fejlődő nyugati valláspedagógiában az elmúlt fél évszázadban kristályosodtak ki. Szemléletmódja annyiban sajátos, hogy a hit- és erkölcstani ismeretanyag közvetítésénél messzemenően figyelembe veszi a tanulók életkorának megfelelő kérdésfelvetéseket, életfeladatokat és érdeklődési irányokat, ezért különösen nagy teret biztosít a vallászlélektani megfontolásoknak.

Ez a könyv – a vallásdidaktika egész területét átfogó volta miatt – fontos kézikönyvvé válhat az MA szintű vallástanárképzésben éppúgy, mint a hittanoktatással és vallástanítással foglalkozó szakemberek és lelkipásztorok körében. Ökumenikus nyitottsága miatt segítségül lehet valamennyi keresztyén/keresztény felekezet szakembereinek az eredményes vallástanári/hittanári munkához.

Dr. Németh Dávid a Valláspedagógiai és Pasztorálpszichológiai Tanszék professzora a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán.

Sepsi Enikő: ***Kép, jelenlét, kenózis a kortárs francia költészetben és Valère Novarina színházában***

A kötet a képi fordulat különféle művészeti ágakban és a tudományban is megfigyelhető jelenségével, valamint a fogalmi metafora elméleti keretével kívánja bevezetni és összefogni két nagy témáját: a francia költészet és a színház reprezentációhoz fűződő, szerteágazó kérdésfeltevéseit. A könyv első fejezeteiben két olyan kortárs francia költészeti irányzatot taglalunk, melynek viszonya a képhez különböző módon, de meghatározó (Yves Bonnefoy és Lorand Gaspar, valamint Jean-Michel Maulpoix). A kötet második felében néhány olyan színházi gyakorlatot választottunk ki, amelyek az emberi képmás, az emberi „bálvány" lerombolására és újbóli összerakására tesznek kísérletet (Grotowski, Kantor, Barba, Novarina), s ebben a folyamatban a költészet eszközeit is használják. Ezeknek a színházi gyakorlatoknak, melyek közül Valere Novarina életművét emeljük ki, közös nevezője, hogy nemcsak a dramaturgiájukban ismétlik az önmegüresítés folyamatát, hanem a színészvezetésben is alapvető helyet adnak neki. A második rész tehát, nem tagadva a színházi gyakorlatok egyéb inspirációs forrásait, a Novarina életműve szempontjából központi jelentőségűnek tekinthető teológiai kenózis-fogalom színházi, színháztudományi alkalmazására tesz kísérletet, s ebben különösen támaszkodik H. U. von Balthasar teológiai esztétikájára, Xavier Tilliette munkáira, Simone Weil színház- és kenózis-koncepciójára, továbbá Kálvin, Karl Barth, Paul Tillich és Kazoh Kitamori műveire. A tárgyalt alkotók vonatkozásában elsőnek tekinthető magyar nyelvű monográfia mellékletében közölt, Túl a szakrálison című Valere Novarina-esszé magyar fordításban most jelenik meg először.

„Képnek fogom nevezni a végül teljesen megtestesült valóság benyomását, amelyet paradox módon a megtestesüléstől elfordult szavakból nyerünk. (…) A kép az a csillogás, amely hiányzik a mindennapok szürkeségéből, s amit a nyelv megenged, amikor az álomszomj önmagára hajtja, s úgy dögönyözi, mint a szülői keblet." *(*Yves Bonnefoy)

„A valódi jelenlét sehova nem tartozó, a jelen egy ajándék, egy eltérés. Az előttünk lévő jelen jövőben van: egy átadott, felmutatott és nyitottnak mutatott dolog (…) mint persona vagyunk átadva. Persona. Ezt jön cselekedni a Krisztus (Masiah, a Messiás): kiüríti az emberi képet, üresen hozza el azt. A kenotikus színház a színpad nemlétezését ismétli a színpadon." (Valere Novarina)

Sepsi Enikő 2003-ban szerzett doktorátust a Sorbonne-on, és 2010 óta a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karát vezeti. Yves Bonnefoy, Valere Novarina és Jean-Michel Maulpoix műveinek fordítója, kutatási területe a modern és kortárs francia költészet és színház, valamint a kortárs misztika.

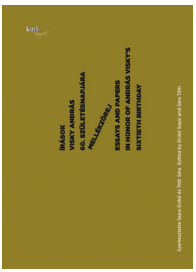

Sepsi Enikő, Tóth Sára (szerk.): ***Mellékzörej. Írások Visky András 60. születésnapjára***

Visky András (1957–) drámaíró, költő, dramaturg, a Kolozsvári Magyar Színház művészeti igazgatója, a Károli Gáspár Református Egyetem és a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetem oktatója, tíz verseskötet és nemzetközi sikert aratott színdarabok szerzője. Drámáival és színházelméleti írásaival, a kortárs román színház, valamint kiemelkedő európai alkotók megismertetésével jelentős hatást gyakorolt a magyar színházi életre. Leginkább azonban beszélgetőtárs. Szerteágazó életműve, színházról, művészetről, hitről vallott gondolatai művészek, keresztény és nem keresztény értelmiségiek sokaságát termékenyítették meg vagy késztették dialógusra. Kötetünkben magyar, amerikai és román kollégái, barátai, tanítványai köszöntik verssel, szépprózával, tanulmánnyal és esszével.

András Visky (1957–) is a Hungarian poet and playwright, the author of several internationally acclaimed theatrical plays. He is the associate artistic director of the Hungarian Theatre of Cluj-Napoca, and a professor at Károli Gáspár University of the Reformed Church in Budapest and Babeș–Bolyai University in Cluj. His plays, as well as his theoretical writings concerning theatre, have been highly innovative and influential. More importantly, however, he is a conversation partner. His thoughts about art, literature, theatre, and faith have inspired or provoked generations of intellectuals, both Christian and non-Christian. This volume contains poems, fiction, papers and essays written by his Hungarian, Romanian, and American colleagues, friends and disciples as a tribute on his sixtieth birthday.

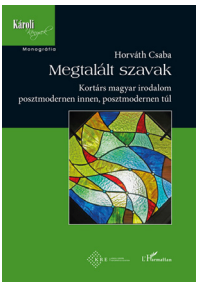

Horváth Csaba: ***Megtalált szavak.*** *Kortárs magyar irodalom posztmodernen innen, posztmodernen túl*

„Nem találunk szavakat” – ezzel kezdődött 1977-ben Esterházy Péter Termelési regénye.

A Megtalált szavak azt a magyar irodalmi kontinuitást igyekszik felvázolni, amelynek a hagyományokat felforgató posztmodern maga is részévé, sőt bizonyos perspektívából origójává vált.

A kötet első írása Petri György szerelmi költészetét mint a szabadsághiány lenyomatát, a második Esterházy Péter szövegeinek valóságra vonatkoztatottságát tárgyalja. A következő rész a posztmodern után induló nemzedék jellemzőit igyekeznek definiálni. Bartis Attila, Egressy Zoltán, Háy János, Grecsó Krisztián, Péterfy Gergely, Térey János, Tóth Krisztina számára a nyelv iránti kétely már nem zárja ki a történetmesélés hitelét.

A modern és posztmodern szintézisét megteremtve lehetségesnek tűnik, hogy a valóságra vonatkoztatott szavak és a szövegszerűség szabályai ne kizárják, hanem feltételezzék, sőt felerősítsék egymást.

Az utolsó rész pedig a szegénységet és a nyelvi képességek hiányát összekötve a Sátántangó és az Üvegtigris között von párhuzamokat.

Siba Balázs: ***Pasztorálteológia.*** *A református lelkészi hivatás vizsgálata interjúk tükrében*

A lelkészi hivatás abban különbözik más hivatásoktól, hogy a lelkésznek hivatásos hívőként az élete a hivatása, a többiek elé éli és tanítja is, hogy mit jelent Krisztust követni a világban. Változó korunkban a protestáns egyházakon belül is a lelkészkép újabb változásokon megy át. Vajon, hogyan döntse el a lelkész, hogy az elvárások közül melyiket tekinti sajátjának és melyikkel nem tud, vagy nem akar azonosulni? A lelkésznek inkább sok mindenhez valamelyest értő generalistának vagy egy-egy terület specialistájának kell-e lennie? Mivel minden kontextus más, illetve minden lelkipásztor személyisége és kegyelmi ajándéka is más és más, így a hivatásvégzéshez minden lelkésznek szüksége van egy bibliailag megalapozott, református, ugyanakkor személyes lelkészkép kialakítására. Ebben segít a pasztorálteológia, mint a lelkészi identitás és szerep teológiai reflexiója.

A könyvben 33 lelkész életének elbeszélését követve tartalomelemzés módszerével összesen kilenc téma mentén vizsgáljuk a lelkészi identitás kulcskérdéseit. Az elemzések első fele az emberi életciklus mentén halad (szülői ház, ifjúkor, egyetemi évek). Majd két olyan fejezet kövekezik, melyek kifejezetten a hitbeli (megtérés), illetve a lelkészi (elhívás) életút kulcskérdéseihez tartoznak. A lelkészi szolgálat éveihez tartozó elemzések során pedig a munka-magánélet, a személyes spiritualitás, a hatalom és az anyagi világhoz való viszony témáit tesszük a vizsgálat tárgyává.

Siba Balázs, református lelkész, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának habilitált egyetemi docense.

Csízy Katalin: ***Az ideális vezető politikus alakja a görög-római hagyományban***

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Csízy Katalin kötete nemcsak érdekes és fontos tanulmányokat tartalmaz, hanem azt is, hogy hiánypótló munka. A hatalom eredetének és természetének kérdései ugyanis a mai napig alapvető problémát jelentenek, és a fogalomtörténeti fejlődés megértése hasznos kulcsa annak, hogy világosabban lássunk abban a kérdésben, hogy egyes, az antikvitás filozófiai iskolái által (pythagoreizmus, platonizmus) kidolgozott és szisztematikusan vizsgált, sőt a praxisban megvalósított erényfogalmak hogyan élnek tovább az európai uralkodói képben, illetve a királytükröket nyújtó művekben. Nagyon hasznos, hogy a kötet nemcsak a főbb uralkodói erényeket mutatja be, hanem azok fejlődését is három külön fejezetben, így az olvasó már a könyv szerkezete révén is betekintést kap e fejlődés természetébe. Hazai szempontból kiemelkedő jelentőségű, hogy a szerző a Havas László által megkezdett úton haladva folytatja az Intelmek irodalomtörténeti helyének, lehetséges előképeinek vizsgálatát, miközben természetesen azt is bemutatja, hogy a mű szerint milyen az ideális keresztény uralkodó. Összegzésül elmondhatjuk, hogy a kötet meggyőz arról, amiről manapság talán hajlamosak vagyunk elfeledkezni, nevezetesen, hogy a helyes kormányzás alapfeltétele a humanitas, amellyel kapcsolatban a philanthrópia jelenti a kardinális erényt.

Hamvas Endre

Csízy Katalin a Károli Gáspár Református Egyetem (BTK) Ókortörténeti és Történeti Segédtudományi Tanszék docense. Kutatási területe a kései antikvitás eszmetörténete, elsősorban a történeti, vallási és filozófiai kérdéseket is felvető speculum regium műfaja, az uralkodói tükrök vizsgálata.

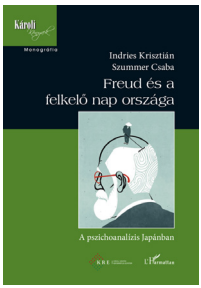

Indries Krisztián, Szummer Csaba: ***Freud és a felkelő nap országa.*** *A pszichoanalízis Japánban*

A Freud és a felkelő nap országa az első magyar nyelvű könyv a pszichoanalízis és a japán kultúra rendkívüli találkozásáról. Multikulturalista nézőpontja segítségével […] lehetővé teszi, hogy saját kultúránk megkérdőjelezhetetlennek vélt axiómáit megfelelően kezeljük, és reflektálhassunk rájuk. Ahogyan a szerzők írják, „A Kelet éles fénybe állíthatja az individuális Nyugat megtévesztően magától értetődőnek tűnő alapfeltevéseit az egyén szabadságával kapcsolatban, és vice versa: a Nyugat rámutathat azokra a lehetőségekre, amelyeket a keleti társadalmak biztonságot adó, ám olykor fojtogató mátrixai zárnak el az individuumok elől."

A könyv a Nyugat emblematikus termékét, a pszichonalízist állítja középpontba. A modern nyugati gondolkodást megalapozó freudi életművet, a lélekelemzést mutatja be a bölcsőből, a közép-európai kulturális közegből kiszakítva. Freud tudománya Észak-Amerikában sikerre vitte; kérdés azonban, hogy mi történik, ha még távolabb, a táptalaját adó nyugati, individualista világot hátrahagyva, egy kollektivista keleti társadalomban kerül alkalmazásra. Kétségtelen tény, hogy a pszichoanalízis eljutott egészen Japánig, de a tudományág vajon milyen változásokon ment keresztül ahhoz, hogy ott is alkalmazható és értelmezhető lehessen?

A Freud és a felkelő nap országa nagy szakértelemmel mutatja be, hogy a pszichonalízis és az azt átvevő japán társadalomtudósok milyen hatással voltak a japán különlegességtudat kultuszára, a nihonjinron-ra. A könyvben a két szerző, Szummer Csaba és Indries Krisztián az eszmetörténeti hátteret, valamint a terepen folytatott kutatási eredményeket remekül ötvözve ábrázolja, hogy Nyugat és Kelet „egymás szemében tükröződve érthetik meg valójában önmagukat, míg ha saját értékrendjükhöz mérik a másik kultúráját, csupán görbetükröt tartanak egymásnak." Dr. Palanovics Norbert Nagykövet, Magyarország Nagykövetsége, Tokió

Bognárné Kocsis Judit: ***A vallás mint forrás Karácsony Sándor nevelési koncepciójában***

A szerző a vallás és a nevelés értékkoherenciáját vizsgálja alapvetően keresztyén szakirodalom alapján. A kötetben a vallás az egyén értékeszméjeként, a társakhoz való lelki viszonyulás szándéka szerint kerül elemzésre. A szerző a vallás és a nevelés általános kapcsolódási pontjainak vizsgálata mellett fontosnak tartja, hogy egy konkrét életművön keresztül mutassa be a vallásosság és a nevelés/önnevelés, illetve a másik emberre gyakorolt hatás megnyilvánulási formáit, ezzel is segítve a témakör megértését. A szerző korábbi kutatásai alapján esett a választás Karácsony Sándor munkásságára. Ő a hazai neveléstudomány rendkívüli műveltségű alakja, aki a mai napig hatást gyakorol a pedagógiai gondolkodásra, a református pedagógiára. Vallása jelentette számára azt a szilárd, tiszta alapot, amely életének rendjét meghatározta. Hite abban erősítette meg, hogy az önző, énközpontú világ helyett csak a Krisztusközpontú világ lehet az emberek számára az egyedüli megoldás, így annak megvalósítását gyakorolta életében. Kálvin követőjeként kötelességének érezte a folyamatos Igeolvasást, feladatainak magas színvonalú teljesítését, a szorgalmas munkát. Koncepciója napjainkban is érvényes, minden nevelőhöz szól, eszméi, az általa közvetített értékek maradandóak.

A kötet megmutatja, hogy a vallás nevelési forrásként hogyan jelenhet meg egy ember életében, különösképpen Karácsony Sándor munkásságában, pedagógiai nézetrendszerében.

Brandt Györgyi: ***A hungarológia intézményrendszerének létrehozása.*** *Gragger Róbert a berlini egyetemen*

A nagyon sok korábban nem ismert, illetve fel nem dolgozott forrás alapján készült kötet a magyar–német kulturális kapcsolattörténetnek és főleg Gragger Róbertnek, a kiváló kultúrdiplomatának és kultúrpolitikusnak állít emléket.

1916 az első (máig működő) külföldi magyar tanszék megalapításának éve, ami köré Gragger egy egész hungarológiai intézményrendszert épített ki. A külföldön létesített első hungarológiai műhely létrejötte a magyar tudományosság németországi és egyben nyugat-európai megismertetése szempontjából igen nagy jelentőséggel bírt. A Berlini Magyar Tudományos Intézet, az intézeti könyvtár, a Berlini Magyar Intézet Barátainak Egyesülete, az első hungarológiai periodika, az Ungarische Jahrbücher és a Collegium Hungaricum – megannyi mérföldkő az intézményrendszer kialakításának történetében. Mindez az alatt a tíz esztendő alatt jött létre, amíg Gragger Róbert – haláláig – a berlini egyetemen dolgozott.

A kötet egyúttal szép emléket állít az egykori porosz kultúrpolitikusoknak, Beckernek, Schmidt-Ottnak és társaiknak is. Ők nagyvonalúsággal és rokonszenvvel karolták fel a magyarság törekvéseit, mint „jóféle angol" poroszok. Csak sajnálhatjuk, hogy a magyar köztudatból a minőségelvű régi magyar–német kapcsolatok emléke szinte eltűnt.

A könyv megjelenésének aktualitást ad, hogy nemrégiben, 2016-ban ünnepeltük a berlini magyar tanszék alapításának és egyben a hungarológiai kutatások intézményesülésének 100. évfordulóját.

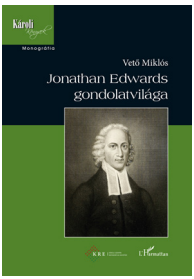

Vető Miklós: *Jonathan Edwards gondolatvilága*

Vető Miklós 1936-ban született Budapesten, a Sorbonne-on és az Oxfordon filozófiát hallgatott. A világ számos egyetemén tanított, többek között a Yale és az Université de Rennes tanára volt. Párizsban él. Fő kutatási területe a vallásfilozófia és a német idealizmus filozófiája, elsősorban Schelling. Magyarul eddig *A teremtő Isten: vallásfilozófiai tanulmányok,* illetve a *Simone Weil vallásos metafizikája* című könyvei voltak olvashatók. Mostani könyve Jonathan Edwardsról (1703–1758), a leghíresebb 18. századi amerikai puritán gondolkodóról nyújt átfogó képet. Azt mutatja meg, hogy a hírhedten szigorú kálvinista lelkész, a „pokol prédikátora" milyen kifinomult filozófus és teológus is volt valójában. A kálvini ortodoxiához végig hű maradt, de gondolkodása olyan metafizikai igénnyel lépett fel, amely több ponton is előremutató eredményeket hozott. A kegyelemről és a megigazult ember morális állapotáról gondolkozva arra jutott, hogy a szívnek is van egyfajta sajátos „értelme", amely a racionalitáshoz és a törvény betűjéhez való ragaszkodáshoz képest új minőséget képvisel, és a felvilágosodás ízlésfogalmával mutat rokonságot. A Szentháromságról megfogalmazott ontológiai észrevételei pedig Vető Miklós teológiai gondolkodásának szempontjából is értékesek: Edwards-nak sikerült túllépnie a skolasztika mozdulatlan, abszolút Istenén, és ki tudta békíteni a végtelen öröklét fogalmát a változásra, az újra való nyitottsággal, amely végül is a teremtés és a megváltás fő mozgatójának bizonyult a történelem során.

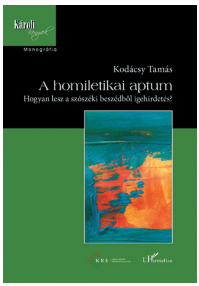

Kodácsy Tamás: ***A homiletikai aptum.*** *Hogyan lesz a szószéki beszédből igehirdetés?*
Jézus érintése azért történhetett meg a gyógyítások során, mert Isten Fia emberré lett, az érinthetetlen érinthetővé vált. Ez az előfeltétele annak, hogy a béna, a sánta, a vak, a megszállott, a bűnös megérinthesse Jézust. Ugyanez az oka minden Jézussal kapcsolatos illetésnek, érintésnek, minden isteni aptumnak, s végső soron ez a gyökere az igehirdetés érintésének is. Maga az igehirdetés akkor és csak akkor igehirdetés, ha az igehirdetésben Isten szavának és az ember szavának, a mennyeinek és a földinek a találkozása megtörténik. Ezt az illeszkedést egy új fogalommal homiletikai aptumnak nevezzük. A homiletikai aptum az igehirdetés inkarnációs pontja.

A könyvben a következő kérdésekre keressük a választ: Miért nem maradunk inkább csöndben? Milyen kapcsolatban van a klasszikus retorikai aptum a homiletikai aptummal? Mi a kapcsolat az inkarnáció, az igehirdetés és a beszéd között? Mit jelent az a reformátori tanítás, hogy Isten Igéjének hirdetése Isten Igéje? A kalcedóni dogma tükrében hogyan elválaszthatatlan, oszthatatlan, elkülöníthetetlen az igehirdetésben az isteni és emberi? Miért lehet és kell őszinte, akár megválaszolatlan kérdéseket feltenni az igehirdetésben?

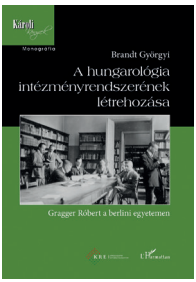

Brandt Györgyi: ***A hungarológia intézményrendszerének létrehozása.*** *Gragger Róbert a berlini egyetemen*

A nagyon sok korábban nem ismert, illetve fel nem dolgozott forrás alapján készült kötet a magyar–német kulturális kapcsolattörténetnek és főleg Gragger Róbertnek, a kiváló kultúrdiplomatának és kultúrpolitikusnak állít emléket.

1916 az első (máig működő) külföldi magyar tanszék megalapításának éve, ami köré Gragger egy egész hungarológiai intézményrendszert épített ki. A külföldön létesített első hungarológiai műhely létrejötte a magyar tudományosság németországi és egyben nyugat-európai megismertetése szempontjából igen nagy jelentőséggel bírt. A Berlini Magyar Tudományos Intézet, az intézeti könyvtár, a Berlini Magyar Intézet Barátainak Egyesülete, az első hungarológiai periodika, az Ungarische Jahrbücher és a Collegium Hungaricum – megannyi mérföldkő az intézményrendszer kialakításának történetében. Mindez az alatt a tíz esztendő alatt jött létre, amíg Gragger Róbert – haláláig – a berlini egyetemen dolgozott.

A kötet egyúttal szép emléket állít az egykori porosz kultúrpolitikusoknak, Beckernek, Schmidt-Ottnak és társaiknak is. Ők nagyvonalúsággal és rokonszenvvel karolták fel a magyarság törekvéseit, mint „jóféle angol" poroszok. Csak sajnálhatjuk, hogy a magyar köztudatból a minőségelvű régi magyar–német kapcsolatok emléke szinte eltűnt.

A könyv megjelenésének aktualitást ad, hogy nemrégiben, 2016-ban ünnepeltük a berlini magyar tanszék alapításának és egyben a hungarológiai kutatások intézményesülésének 100. évfordulóját.

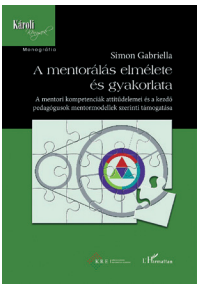

Simon Gabriella: ***A mentorálás elmélete és gyakorlata.*** *A mentori kompetenciák attitűdelemei és a kezdő pedagógusok mentormodellek szerinti támogatása*

A múlt század közepétől meg-megújuló tudományos érdeklődés, az európai uniós oktatáspolitika és az ehhez kötődő szakértői tanulmányok mellett OECD-elemzések, tematikus vizsgálatok egyaránt jelzik a kezdő pedagógusok támogatásának aktualitását. Jelen kötet egy európai uniós projekt keretében, 2013–14-ben zajlott mentor-gyakornoki fejlesztőprogram reflektív naplóinak önálló kutatási koncepció kidolgozásával készült másodelemzése.

A kutatás fogalmi kerete egyrészt az európai uniós oktatáspolitika, amely kezdő pedagógusok mentori támogatását három (szakmai, személyi és intézményi) területen javasolja megvalósítani. Másrészt az a kutatói hipotézis, amely – a hallgatói létből a pedagógussá válás időszakát tranzícióként felfogva – a gyakornoki identitás módosulásában szakmai és normatív krízist észlelt. Így a mentori támogatásban a személyes kapcsolati elem, a mentori attitűdök szükségszerű hangsúlyát érzékelte – ez teremtheti meg ugyanis a krízis megoldásához szükséges koherenciaérzést, az identitás alakulását támogató biztonságos közeget.

A vizsgálat szerint a mentori támogatás minden területéhez egy vagy több, a szakirodalomból is ismert mentormodell kapcsolható. A kutatás során megalkotott mentorálás definíció és az új, komplex mentorálási modell segítségével a gyakorlatban differenciáltan, a támogatási területeknek megfelelően rajzolódik ki a mentorok szerepe és feladatai a gyakornokok vagy más, a mentori segítségre igényt tartó szakemberek támogatásában. Az egyes mentormodellekhez illeszkedően leírhatóvá válnak a mentori kompetenciák is, bennük a kapcsolatot fenntartó mentori attitűdökkel. Emellett – a gyakorlati alkalmazhatósághoz kapcsolódóan – a mentorálás definíciója és a komplex mentorálási modell új lehetőségeket nyitnak a mentorképzésben is.

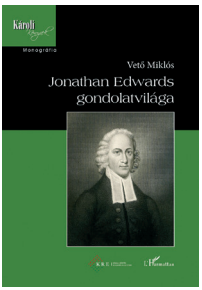

Vető Miklós: *Jonathan Edwards gondolatvilága*

Vető Miklós 1936-ban született Budapesten, a Sorbonne-on és az Oxfordon filozófiát hallgatott. A világ számos egyetemén tanított, többek között a Yale és az Université de Rennes tanára volt. Párizsban él. Fő kutatási területe a vallásfilozófia és a német idealizmus filozófiája, elsősorban Schelling. Magyarul eddig A teremtő Isten: vallásfilozófiai tanulmányok, illetve a Simone Weil vallásos metafizikája című könyvei voltak olvashatók. Mostani könyve Jonathan Edwardsról (1703–1758), a leghíresebb 18. századi amerikai puritán gondolkodóról nyújt átfogó képet. Azt mutatja meg, hogy a hírhedten szigorú kálvinista lelkész, a „pokol prédikátora" milyen kifinomult filozófus és teológus is volt valójában. A kálvini ortodoxiához végig hű maradt, de gondolkodása olyan metafizikai igénnyel lépett fel, amely több ponton is előremutató eredményeket hozott. A kegyelemről és a megigazult ember morális állapotáról gondolkozva arra jutott, hogy a szívnek is van egyfajta sajátos „értelme", amely a racionalitáshoz és a törvény betűjéhez való ragaszkodáshoz képest új minőséget képvisel, és a felvilágosodás ízlésfogalmával mutat rokonságot. A Szentháromságról megfogalmazott ontológiai észrevételei pedig Vető Miklós teológiai gondolkodásának szempontjából is értékesek: Edwards-nak sikerült túllépnie a skolasztika mozdulatlan, abszolút Istenén, és ki tudta békíteni a végtelen öröklét fogalmát a változásra, az újra való nyitottsággal, amely végül is a teremtés és a megváltás fő mozgatójának bizonyult a történelem során.

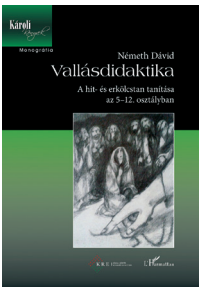

Németh Dávid: ***Vallásdidaktika.*** *A hit- és erkölcstan tanítása az 5–12. osztályban*

Németh Dávid Vallásdidaktika c. munkája összefoglaló mű, ami azzal az igénnyel íródott, hogy teljes körűen az olvasó elé tárja azokat a legfontosabb didaktikai és szakmódszertani ismereteket, amelyek a református hit- és erkölcstan tantárgy – felső tagozatos és középiskolai szinten történő – szakszerű és a mai kornak megfelelő tanításához elengedhetetlenek. Ilyen mű hazánkban a második világháború óta nem jelent meg. Beépíti és kritikailag értékeli mindazokat az elméleti és módszertani eredményeket, amelyek a dinamikusan fejlődő nyugati valláspedagógiában az elmúlt fél évszázadban kristályosodtak ki. Szemléletmódja annyiban sajátos, hogy a hit- és erkölcstani ismeretanyag közvetítésénél messzemenően figyelembe veszi a tanulók életkorának megfelelő kérdésfelvetéseket, életfeladatokat és érdeklődési irányokat, ezért különösen nagy teret biztosít a vallászélektani megfontolásoknak.

Ez a könyv – a vallásdidaktika egész területét átfogó volta miatt – fontos kézikönyvvé válhat az MA szintű vallástanárképzésben éppúgy, mint a hittanoktatással és vallástanítással foglalkozó szakemberek és lelkipásztorok körében. Ökumenikus nyitottsága miatt segítségül lehet valamennyi keresztyén/keresztény felekezet szakembereinek az eredményes vallástanári/hittanári munkához.

Dr. Németh Dávid a Valláspedagógiai és Pasztorálpszichológiai Tanszék professzora a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán.

TANULMÁNYKÖTET

Szávay László (szerk.): ***Vidimus enim stellam eius***
A kötet címe a három napkeleti bölcs magatartására utal: meglátták az élet világosságát, és útnak indultak. A Fiatal Kutatók és Doktoranduszok II. Nemzetközi Teológuskonferenciáján hetvenegy előadó mutatott rá annak igényére, hogy legyen folyamatosan épülő, bővülő közössége a magyar nyelven, egyházi és világi egyetemeken doktoráló fiatal hívő kutatóknak. E közösség rendkívül sokszínű, tagjai a római katolikus, görög katolikus, református, evangélikus, baptista, metodista, unitárius és zsidó doktoranduszok. A konferenciára készült előadásaikból szerkesztett tanulmányokat tartalmazza a kötet.

Petrőczy Éva, Szabó András (szerk.): ***A Zsoltár a régi magyar irodalomban***
2007-ben volt a 400. évfordulója annak, hogy Németországban megjelent Szenci Molnár Albert magyar Zsoltárkönyve. A Csurgói Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnáziumban az évforduló tiszteletére megrendezett régi magyar irodalmi konferencia témája a zsoltár műfaja volt. A résztvevők – irodalomtörténészek és egyházzenészek – alaposan körbejárták a műfaj 16–18. századi megjelenési formáit. A könyv az elhangzott előadások túlnyomó részének hosszabb, tanulmányváltozatát tartalmazza, s kikerülhetetlen lesz mindazok számára, akik a műfaj iránt érdeklődnek, illetve egyetemi tanulmányaik során szembekerülnek a problémával.

Horváth Erzsébet és Literáty Zoltán (szerk.): ***Történelmet írunk.*** *Tanulmánykötet Ladányi Sándor tiszteletére 75. születésnapja alkalmából*
A történész a rendelkezésre álló vagy saját maga által felkutatott források alapján próbálja meg elemezni, értékelni, rekonstruálni a múltat. Dr. Ladányi Sándor a KRE HTK emeritus egyháztörténész professzora életének javarésze ezzel telt. Közel ötven éve, 1964-ben jelent meg első írása, s azóta töretlen lelkesedéssel írja a történelmet. A kötetben kollégái és diákjai köszöntik „történetírásaikkal". Az egyes tanulmányok témái a professzor fő kutatási korszakaihoz, a reformáció és a legújabb kor magyar egyháztörténetéhez kapcsolódnak.

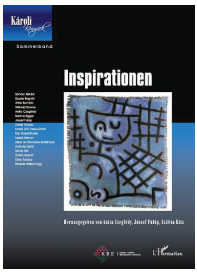

Czeglédy Anita, Fülöp József, Ritz Szilvia (szerk.): ***Inspirationen***
A tanulmánykötet a Károli Gáspár Református Egyetem Német Nyelv és Irodalom Tanszéke által 2011. június 16–18 között megrendezett *Inspirationen* című szimpóziumon elhangzott 21 előadás tanulmányokká átdolgozott anyagát tartalmazza. A német nyelvű tanulmányok különböző tudományágakba sorolhatók és interdiszciplináris jellegűek. A résztvevők zöme irodalomtudós, akik szűken vett szakterületüket, művészettörténeti, kultúratudományi, zenetudományi vagy teológiai kérdésfeltevésekkel tágították ki.

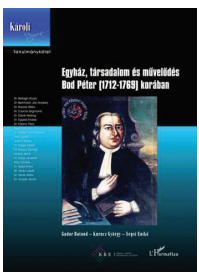

Gudor Botond, Kurucz György, Sepsi Enikő (szerk.): ***Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter korában***
A kötet azokat az előadásokat tartalmazza szerkesztett tanulmányok formájában, melyek a 18. századi tudós erdélyi református lelkész, Bod Péter születésének háromszázadik évfordulójára rendezett nemzetközi konferencián hangzottak el 2012. május 2-án és 3-án a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium dísztermében, illetve a magyarigeni református templomban.

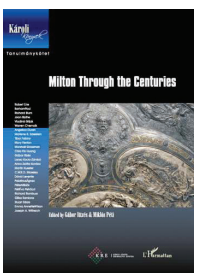

Péti Miklós, Ittzés Gábor (szerk.): ***Milton Through the Centuries***
A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán 2008 szeptemberében került sor a *Milton Through the Centuries* című nemzetközi konferenciára. A tanácskozás a legnagyobb angol protestáns költő születésének 400. évfordulóját ünnepelte. A kötetbe olyan írások kerültek a konferencia előadásai közül, amelyek a miltoni életmű egy-egy darabját értelmezik, de helyet kaptak a történeti recepciót vizsgáló darabok, valamint a Milton műveit a társtudományok és társművészetek (pl. teológia, képzőművészetek stb.) kontextusában tárgyaló munkák is.

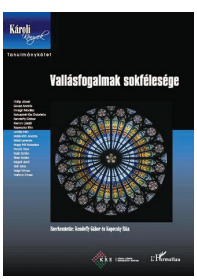

Kendeffy Gábor, Kopeczky Rita (szerk.): ***Vallásfogalmak sokfélesége***
A kötet a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán A vallásfogalmak sokfélesége címmel rendezett konferencián elhangzott előadások válogatott anyagát tartalmazza. Az eseményt a Szabadbölcsészet Tanszék a Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszékével közösen szervezte 2011. november 11–13 **között**. A téma kiválasztását elsősorban az a szándék motiválta, hogy a magyar nyelvű vallástudomány képviselői a vallás fogalmának megközelítésére koncentrálva képet adjanak e tudomány minél több irányzatáról, árnyalatáról és önértelmezési módjáról.

Zsengellér József, Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): ***„A Szentnek a megismerése ad értelmet". Conferentia Rerum Divinarum 1–2.***
A Károli Gáspár Református Egyetem Doktori Iskolájának keretei között évente szervezett doktorandusz konferencia elnevezése Conferentia Rerum Divinarum. A 2009-ben és 2010-ben megrendezett első két konferencián elhangzott közel harminc elő adásból készült ez a válogatás. A kötet három egységben tematizálja a doktorandusz hallgatók első szárnypróbálgatásait.

Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): ***Tan és módszertan. Conferentia Rerum Divinarum 3.***
A hittudomány doktoranduszai szakterületükön és kutatási témájukban való elmélyülés során találkoznak és küzdenek meg a különböző tudományos módszerek használhatóságával. A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán 2012. január 6-án megrendezett harmadik Conferentia Rerum Divinarum doktorandusz konferencia előadásaiból összeállt kötet a módszerek és témák találkozását láttatják a teológia igen szerteágazó tudományterületén belül.

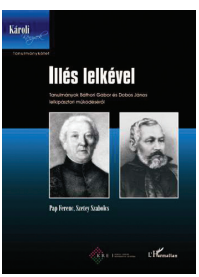

Pap Ferenc, Szetey Szabolcs (szerk.): ***Illés lelkével.*** *Tanulmányok Báthori Gábor és Dobos János lelkipásztori működéséről*
Közös kötetünkben Báthori Gábor (1755–1842) és Dobos János (1804–1887) két magyar református egyháztörténeti személyiség életművének egy-egy jelentős szeletét mutatjuk be, akik ugyan teoretikus műveket nem hagytak maguk mögött, de Illés lelkével szolgáltak saját idejükben. A két tanulmány a gyakorlati teológia két összefonódó tanulmányágának kutatásához: a liturgia és a homiletika tudományához, valamint az istentisztelet és prédikálás műveléséhez szeretne új impulzusokkal hozzájárulni.

Somodi Ildikó (szerk.): ***A mindennapos művészeti nevelés megvalósulásának lehetőségei. Értékközvetítés a művészeti nevelésben***
A kötetben egyes hallgatók alkotási terveit adja közre a szerkesztő, miközben bemutatja a vizuális kultúra azon elemeit, lehetőségeit, amelyekkel a mindennapos művészeti nevelés megújítható. Bevezetése új lehetőségeket teremt, amelyek sokoldalú alkotási tevékenységekben és folyamatokban valósulhatnak meg, valamint komplex tanítói képességeket, tantárgyi integrációs szándékot követelnek meg.

Dávid István (szerk.): ***Merre tovább kántorképzés?*** *Gondolatok egy konferencián – Nagykőrös, 2012. október 5.*
Hova tovább – merre tovább? Egyre gyakrabban vetődik fel a kérdés tágabb értelemben: „Quo vadis" egyházzene? Talán elbizonytalanodtunk? Ellenkezőleg: a helyzet kötelez állásfoglalásra! A helyes válasz megfogalmazása és a vonatkozó stratégia kialakítása, egyrészt nem választható el a mai kor egyházi és világi történéseinek vizsgálatától, ugyanakkor viszont évszázados alapértékek felelős megőrzésének – vagy felelőtlen elvetésének, netán megtagadásának – döntéseit kell meghoznia a ma emberének. E kiadvány időszerűségét – elődeink példáján okulva – tehát fölösleges emlegetnünk, hosszú távú és jobbító szándékú küldetését hangsúlyozni viszont, Orbán Balázs szavaival élve: „szent kötelességünk".

Hansági Ágnes, Hermann Zoltán (szerk.): ***Jókai & Jókai***
A kötetben a 2012. május 4–5-én Balatonfüreden, a Jókai Napok rendezvényeként megtartott tanácskozás előadásai olvashatók. A Jókai & Jókai kétarcú vállalkozás. Egyszerre kínál ugyanis áttekintést vagy még inkább keresztmetszetet arról a változásról, amely a Jókai-életmű értelmezésében és Jókai Mórnak a magyar és az európai irodalom történetében betöltött szerepével összefüggésben eddig végbement. De egyfajta irányt is mutat: merre haladhat tovább az átértelmezésnek és átértékelésnek ez az immáron feltartóztathatatlan folyamata. Olyan, tankönyvivé lett igazságokkal kell tehát a tanulmányok olvasójának leszámolnia, amelyek száz éven át megkérdőjelezhetetlennek tűntek: legyen az Jókai lélektani „képtelenségének" a tézise, az a közhely, hogy figurái valójában dimenzió nélküli papírmasé alakok, vagy hogy a kezdeményező, innovatív Kemény Zsigmonddal szemben Jókai csupán a nagy nemzeti, de ugyanakkor gyermekded mesék szerzője, akinek a helye nem a világirodalom panteonjában, hanem a szórakoztató irodalom feledhető szerzői között van.

Dringó-Horváth Ida, N. Császi Ildikó (szerk.): ***Digitális tananyagok – oktatásinformatikai kompetencia a tanárképzésben***
Az oktatási rendszerek relatíve zárt világa talán túlságosan is sokáig tartotta magát távol a digitális világ mindennapjainkat átalakító hatásától. Az osztálytermek falai képletesen és fizikailag is zárttá tették a formális tanítástanulás folyamatát. Napjaink oktatásfejlesztési stratégiái azonban tudatosan építenek az információs és kommunikációs technológiák (IKT) új alkalmazási lehetőségeire. A formális oktatás kereteiből kilépve, egy tágabb kontextusban és életkori populációban megállapíthatjuk, hogy a digitális technológia kiszélesíti a tanulási lehetőségeket és megváltoztatja a tanítási módszereket. A konferencia célkitűzésével összhangban a jelen tanulmánykötet több oldalról, átfogóan és szakterületi szempontok kapcsán is kívánja tárgyalni az IKT kompetencia fejlesztését, valamint az eLearning/eTanulás módszertani kultúrájának, digitális taneszközeinek fejlesztését és elterjesztését a tanárképzésben. Mint ahogyan maga a szakmai nap, úgy ez a kiadvány is szeretné erősíteni és ösztönözni, hogy más tanárképző intézményekkel összhangban, együttműködve léphessünk előre ezen a fontos területen.

Erdélyi Ágnes, Yannick François (szerk.): ***Pszichoanalitikus a társadalomban***
Françoise Dolto pszichoanalitikusnak és polgárnak vallotta magát, és neve Franciaországban egybefonódik a pszichoanalitikus gondolkodás társadalmi üggyé formálásával. Életműve a pedagógia, a lélektan, a gyermekvédelem és a gyermekegészségügy valamennyi területén dolgozó szakember érdeklődésére számot tart. Dolto (1908–1988) francia gyermekorvos, pszichoanalitikus munkásságának rég várt bemutatására került sor 2013 áprilisában a Magyarországi Francia Intézet nemzetközi konferenciáján. E kötet a kollokviumon elhangzott előadások írásos anyagát tartalmazza, melyek három nagy téma köré szerveződtek: Dolto személyes találkozása a pszichoanalízissel, elméleti és klinikai munkássága, valamint a pszichoanalitikus gondolkodás társadalmi hasznossága.

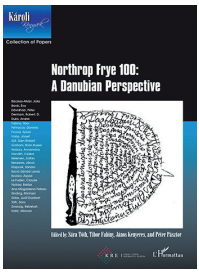

Tóth Sára, Fabiny Tibor, Kenyeres János, Pásztor Péter (szerk.)*: Northrop Frye 100: A Danubian Perspective*

"The personality of the poet may enfold us as disciples, or it may cause the revolts and deliberate misreadings chronicled in Bloom's Anxiety of Influence, but in any case it is inescapable. In the linguistic context, the boundary disappears between creation and criticism, because every act of reading is a recreating of the text. The text is a focus for a community, and there can be no definitive criticism, even as a goal, because no one critic is all the others. In the aesthetic (or whatever) context, we are dominated by the double meaning in the word 'invention', which is both something we make up ourselves, subjectively, and something we find in the external. All we can say is that an invention that works must have some roots in the world external to the inventor. So we invent our text, in a mood of Leibnitzian optimism that the words being used in it are the best of all possible words," writes Northrop Frye (1912–1991), who remains one of the most quoted scholarly authors of the twentieth century, who addressed a wide range of cultural, social and religious issues far beyond what is traditionally called literature. Prompted by the 2012 Budapest conference "Frye 100: A Danubian Perspective", the studies in this volume by disciples and admirers, critics and detached readers provide a faithful picture of the state of international Frygian criticism, including a "Danubian perspective" and of how Hungarian criticism has come to methodically apply Frye's concepts to Hungarian literature.

Spannraft Marcellina, Sepsi Enikő, Bagdy Emőke, Komlósi Piroska, Grezsa Ferenc (szerk.): *Ki látott engem? Buda Béla 75*

Buda Béla tanár úr 2014 tavaszán töltené be 75. életévét. A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara ezzel az emlékkötettel tiszteleg Kommunikáció Tanszékének alapítója előtt. Ki látott engem? Ez a kérdően is súlyos Ady-verscím lett emlékkötetünk címe. Buda Béla *Életút* c. írásában – a rá jellemző iróniával – így ír hatalmas életművéről: „Rögös út volt, nem voltak megfelelő munkakörülményeim, magamban és magányosan dolgoztam. Nem tudtam megmaradni egyetlen szakterületen sem." A kötet öt témakör köré szerveződik: *Kommunikáció és kapcsolat, Kommunikáció és társadalom, Kommunikáció és spiritualitás, Kommunikáció és művészet, Kommunikáció és gyógyítás.*

Komlósi Piroska (szerk.)*: Családi életre és kapcsolati kultúrára felkészítés*

Sokan vették örömmel a hírt, amelyből kiderült: a 2013-ban induló új nemzeti alaptantervben helyet kap a családi életre és kapcsolati készségre nevelés témaköre. Prof. Dr. Kopp Mária a Népesedési Kerekasztal néven működő szakmaközi csoporton belül elindított egy Családi Életre Nevelés (CSÉN) munkacsoportot. Az lett a céljuk, hogy a kerettantervek számára kidolgozzák a legfontosabb témaköröket és kompetenciákat, amelyek a családi életre való felkészítéshez szükségesek. E kötet szerzői a CSÉN munkacsoport tagjai. Olyan szakemberek, akik évtizedes tapasztalattal rendelkeznek az érintett területeken (Fiatalok az Élet Küszöbén, „Boldogabb családokért" iskolai program, családterapeuta képzés, családi kommunikáció fejlesztése stb.). Ők alakították ki közösen azokat az oktatási és képzési modulokat, amelyeket azután sikerült beépíteni a nemzeti alaptantervbe és a kerettantervekbe, ahol megjelenhetnek egyrészt az egyes tantárgyba integrálható szemléletként, másrészt a Technika, életvitel és gyakorlat, az Erkölcstan, valamint az Etika tantárgyak keretében, illetve önálló, választható tantárgyként is.

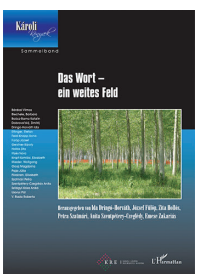

Dringó-Horváth Ida, Fülöp József, Hollós Zita, Szatmári Petra, Szentpétery-Czeglédy Anita, Zakariás Emese (szerk.): *Das Wort – ein weites Feld*

„Wenn du bei all deinem Tun immer der gesunden Vernunft folgst, dasjenige, was dir im Augenblicke zu tun obliegt, mit Eifer, Kraft, Freundlichkeit betreibst und, ohne auf eine Nebensache zu sehen, den Genius in dir rein zu erhalten suchst, als ob du ihn sogleich zurückgeben müßtest, wenn du so ohne Furcht und ohne Hoffnung handelst, dir an der jedesmaligen naturgemäßen Tätigkeit und heldenmütigen Wahrheitsliebe in deinen Reden und Äußerungen genügen lassest, so wirst du ein glückliches Leben führen, und es gibt niemanden, der dich hindern könnte so zu handeln." (Marc Aurel)

Fülöp József (szerk.): ***A zenei hallás***
E gyűjtemény olyan szerzők írásaiból válogat, akik elméleteikkel és problémaérzékenységükkel a zenei hallás tárgykörét gazdagították. Egyre árnyaltabbá váló kérdéseik és válaszaik meggyőzően mutatják a téma fontosságát és bőségét. Történeti vizsgálódás, gondolatkísérlet, zenei elemzés és kultúrszociológiai eszmefuttatás egyaránt található a kötetben. A téma megközelítésének változatossága azonban nem csak a műfaji eltérésekből fakad: zenetörténészek és zenetudósok mellett a 20. század néhány meghatározó zeneszerzője is kifejti nézeteit, hol határozott kiállást tanúsítva, hol higgadt értékelést nyújtva.

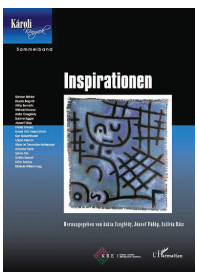

József Fülöp, Szilvia Ritz (Hg.): ***Inspirationen II.***
Inspirationen sind von je her der Ausgangspunkt aller Künste und Wissenschaften gewesen. Sie geben den kreativen Anstoß, aus dem nach künstlerischer oder wissenschaftlicher Bearbeitung herausragende Leistungen entstehen. Besonders interessant sind in diesem Zusammenhang jene Transformationsprozesse, die aus einer Eingebung, aus einem schöpferischen Einfall, aus einer erhellenden Idee eine besondere geistige Tätigkeit entstehen lassen, der wir künstlerische, dichterische, musikalische Höchstleistungen verdanken. Im Anschluss an den 2012 erschienenen ersten Band setzten sich ForscherInnen mit diesem komplexen und anregenden Thema erneut auseinander.

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): ***A hit erejével. Pedagógiai tanulmányok***

25 év tiszteletreméltó pedagógiai erőfeszítéseiről vall ez a tanulmánykötet. 1990-ben óriási lehetőség nyílt egy kis létszámú, de annál lelkesebb és erősen bízó közösség előtt. A megváltozott politikai viszonyok reményt adtak arra, hogy feléleszthető a patinás tanítóképzés Nagykőrösön. Az egykori pártház falai között ismét életre kelhetett a református intézmény, amely 1839-től 1957-ig oly sok szakmailag jól felkészült, hitben megerősödött tanítót adott az országnak. A negyedszázad elegendőnek bizonyult, hogy beigazolódjék: nem volt eredménytelen az erőfeszítés. Állandó társadalmi változások közepette, az egymásnak feszülő értékrendek között egyensúlyozva az állandóságot a HIT ereje biztosította. A tanulmányírók tudatosan vállalják a konzervatív jelzőt. Nem a maradiság jelentésében, hanem a megőrzés, a hagyományos értékrendhez való ragaszkodás értelmében. Együtt szolgálni – megmenteni mindazt, ami pedagógiai hagyományainkban kikristályosodott alapérték, ami emberségünket szolgálja. Ugyanakkor haladni, megújulni, technikailag előbbre lépni – ez is kötelességünk, ha arra érzünk elhivatottságot, hogy a jövő generáció felnevelőit képezzük. A református hagyományokhoz ragaszkodás olyan – időben állandó – erőteret biztosít ehhez, amelynek potenciálja van, a teljesítőképesség kibontását teszi lehetővé. Magvetés ez – minden időben. A legtöbb tanulmány nem is titkolja: nehéz küzdelem ez a munka. Egymást váltják a derűlátó és csüggedő szakaszok, a lelkileg fogékony, de időnként elfásult diákok szívébe mégis befészkel a mag, csírát ereszt, és lehet, hogy csak évek múltán, sok-sok egyéni harc megvívásával, de mégis kihajt, virágot növeszt.

Makkai Béla: ***A felvidék krónikása.*** *Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére*

Popély Gyula történészi világképét nagymértékben meghatározza a Beneš-dekrétumokkal fémjelzett kisebbségi sors. Mint ismeretes, a rendszerváltás időszakában a kétnyelvű bizonyítványokért folytatott küzdelmek főszereplőjeként kényszerpályára szorították. A Károli Gáspár Református Egyetemen tudott újat kezdeni, ahol a professzori talár mellett egy ideig a rektor-helyettesi láncot is viselte. Ugyanakkor szülőföldjén segítette a Selye János Egyetem akkreditációját. Ekkoriban születtek fajsúlyos Felvidék-monográfiai. Ám minthogy – a rá jellemző következetes szókimondással – jogsértőnek mutatta ki az addig szinte megfellebbezhetetlenül „demokratikusnak" tartott Csehszlovákia kisebbségpolitikáját, ezzel a szocialista korszak igazodó, a nemzeti sorskérdésekkel és érdekekkel szemben szinte immunis történészi magatartásra is rávilágított. A politikai túlpartról érkező bírálatokat jórészt ez az erkölcsi szembesítés váltotta ki. A kisebbségi történész azonban kénytelen a *sine ira et studio* elvét megfogalmazó Tacitusnak egy másik tételéhez is tartania magát: „Azokat gyűlölik, akiknek ártottak." Azaz önvédelmi – és nem sérelmi – aspektusból tovább írni a felvidéki magyarság 20. századi történetét. Ez előtt az életre szóló, megkerülhetetlen vállalkozás előtt tisztelegnek a kötet szerzői – a szakmai palettának szinte minden árnyalatát reprezentálva. Ami azt példázza, hogy – megalapozott érvek bázisán – a múlt birtoklásáért zajló küzdelemben is van mód hiteles és méltányos múltértelmezések kiérlelésére. Akár világnézeti és etnikai határoktól függetlenül.

Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): ***Kortárs japanológia I.***
2014 őszén ünnepeltük, hogy a Károli Gáspár Református Egyetemen húsz éve indult a japán szakos képzés. Ez alkalomból jubileumi konferenciát szerveztünk 2014. október 15-én, amelyen jelenlegi és volt oktatóink, valamint már a „szakmában" tevékenykedő (oktató, kutató, doktorandusz) volt hallgatóink tartottak előadást japán szakos kutatásaikról. Jelen kötetünk, a *Kortárs japanológia* az évforduló kapcsán kíván képet adni a Károli Gáspár Református Egyetem japán szakának tudományos munkájáról. Külön szekciókat rendeztünk japán történelem, művészettörténet, társadalom, irodalom, színház, műfordítás, nyelvészet, média és kommunikáció témákban. Az ott elhangzott előadások tanulmányváltozatai adják a jelenlegi *Kortárs japanológia* kötet tartalmát, amely összességében a mai magyar japanológia sokszínű képét mutatja, a hagyományos tudományágak mellett az interdiszciplináris kutatások, valamint az újabb diszciplínák témáit, módszereit és eredményeit is a közönség elé tárva. A tanulmányok a japanológiai témák széles spektrumát képviselik, ezzel is bizonyítva, hogy a KRE japán szak a kutatások milyen széles körében tevékenykedő szakembereket tömörített és indított útnak fennállásának 20 éve alatt, és hogy milyen sokszínű területtel és témával foglalkoznak oktatóink és (jelenlegi és volt) hallgatóink.

Gér András, Jenei Péter, Zila Gábor (szerk.): ***Hiszek, hogy megértsem***
A Doktoranduszok Országos Szövetségének Hittudományi Osztálya által szervezett őszi teológuskonferenciák az évek során a teológiai tudományok iránt elkötelezett, Kárpát-medencében élő fiatal magyar kutatók és doktoranduszok legrangosabb nemzetközi eseményeivé és fórumaivá váltak. 2013. november 30-án immár negyedik alkalommal került megrendezésre a Fiatal Kutatók és Doktoranduszok Nemzetközi Teológuskonferenciája. A tudományos tanácskozásra hat országból érkeztek előadók – a százon felüli előadás hét párhuzamos szekcióban, egyetemi oktatók szakmai irányítása mellett hangzott el. A teológiatudományokkal foglalkozó fiatal magyar kutatók és doktoranduszok egybegyűjtésének érdekében megrendezett, színvonalas, felekezeti- és országhatárokon átívelő konferenciák legfőbb célkitűzése az előadás keretében való megszólalás, valamint a szakmai kapcsolatok megkötésére és ápolására alkalmas fórum biztosítása.

Simon-Székely Attila (szerk.): ***Lélekenciklopédia.*** *A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében*

A *Lélekenciklopédia* betekintést nyújt a világ nagy mítoszaiban, vallásaiban, a filozófiában és a tudományos gondolkodásban meglévő lélekfelfogások világába. Sajátos tartalma folytán egyedülállónak tekinthető a magyar és a nemzetközi tudományos és kultúrtörténetben, valamint az enciklopédikus szakirodalomban is. Az enciklopédia szócikkei az adott terület lélekábrázolásait, -értelmezéseit bemutató, több oldalt kitevő, érdekes, olvasmányos, a laikus olvasó számára is érthető tanulmányok. Ez a mű nem vallási vagy mitológiai lexikon – erre mutat rá az alcíme is: A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében –, hanem olyan tudástár, amely a lélekre vonatkozó összes képzetet ismerteti, illetve ezekkel kapcsolatban a szellem, lehelet, pszichikum, tudat, öntudat, eszmélet, éberség, tudattalan, tudatalatti, test, szív, élet, halál, újjászületés, halhatatlanság, szellemek, démonok, ördögök, túlvilág, égi világ, alvilág fogalmait is, interdiszciplináris, sőt, multidiszciplináris (azaz néprajzi, filozófiai, pszichológiai, pszichiátriai, teológiai, antropológiai, természettudományos stb.) szemszögből. A *Lélekenciklopédia* egyszerre tudományos monográfia, tanulmány, referenciaanyag, tankönyv és ismeretterjesztő munka is. A kiváló szerzők, lektorok és szerkesztők munkájának tulajdoníthatóan páratlan, egyedi alkotás, de azért is, mert a témában nem állnak rendelkezésre hasonló szakkönyvek, tankönyvek, oktatási segédanyagok, jegyzetek vagy elektronikus források. Ennek megfelelően az általános műveltséget formáló és pedagógiai hatékonysága kiemelkedő, mivel érdekes, olvasmányos, leíró jellege folytán az olvasó figyelmét leköti, ugyanakkor megragadó stílusban oktat, közvetít új ismereteket, információt mind a szakember, mind pedig a nem szakértő számára is. A *Lélekenciklopédiá*t emiatt az egyetemeken, kutatóintézeteken, vallási felekezeteken kívül még az emberiség csodálatos kultúrája iránt érdeklődő Olvasó figyelmébe is ajánlom. (Simon-Székely Attila)

Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Zsávolya Zoltán (szerk.): ***Nemzet – sors – idenitás***

Bertha Zoltán József Attila-díjas irodalomtörténész, tanár, kritikus, szerkesztő, a Károli Gáspár Református Egyetem docense az 1980-as évek óta folyamatosan publikál a határon túli magyar irodalom köréből. *A hetvenes évek romániai magyar irodalma* és *A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája* után monográfiát jelentet meg „az ízig-vérig kolozsvári" Bálint Tiborról, a sajátos magyar élet-halál harcot vívó Sütő Andrásról; önálló tanulmánykötetet szentel a „fekete-piros versek" költőjének, Kányádi Sándornak; az erdélyi irodalmat mindig éles szemmel figyelő Németh Lászlónak; a „székely Homérosz" Tamási Áronnak. Erdélyiség és modernség élményvilágának kiváló ismerőjeként figyel fel a romániai magyar irodalom kulturális-morális-spirituális értékeire, Erdélyt az anyaországgal összekapcsoló nemzeti hagyományokra, a magyar sorskérdésekre. A kötet a hatvanéves Bertha Zoltán tiszteletére többnyire olyan irodalomtudományi tanulmányokból, történelmi-nyelvészeti-világirodalmi írásokból és lírai darabokból válogat, amelyek határon innen és túl, a régi magyar kultúrától a kortárs magyar irodalomig széles körben felölelik a kiváló irodalomtörténész érdeklődési körének sokféleségét. (Sebők Melinda)

Vassányi Miklós, Sepsi Enikő, Voigt Vilmos (szerk.): ***A spirituális közvetítő***

„Spirituális közvetítőn" itt mindenekelőtt olyan közvetítőket értünk, akik egyfelől az emberi közösség, a hívők, az egyház, másfelől Isten, illetve a természetfeletti, transzcendens szféra között közvetítenek vagy járnak közben vallási vagy lelkiségi céllal. A „spirituális közvetítő" ebben az értelemben tehát igen tág vallástudományi fogalom. Kötetünk célja e fogalmat értékítéletek nélkül, valláselméleti, vallásfenomenológiai céllal vizsgálni, gyakorlati megjelenéseit, alkalmazásait a vallásantropológia (vallásetnológia) és a valláslélektan tág, interdiszciplináris teréből meríteni, s az értelmezői attitűdök sokféleségén keresztül láttatni. A tanulmányok tartalmilag három nagy kérdéskört fednek le, amelyek könyvünket fejezetekre tagolják: 1. vallástörténet; 2. vallásetnológia; 3. vallásantropológia és valláslélektan. Reméljük, hogy minden vallástudomány iránt érdeklődő olvasónk haszonnal forgatja majd e kötet lapjait!

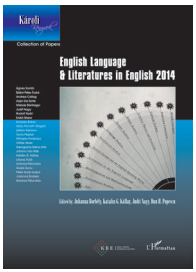

Julianna Borbély, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Dan H. Popescu (eds.): ***English Language & Literatures in English 2014***

The volume *English Language & Literatures in English 2014* contains nineteen studies by European scholars from the Netherlands, Roumania and Hungary in English Studies. It is the Editors' hope that, with its colourful palette of studies in the fields of Language Studies, Literary Studies and Cultural Studies, the volume will make an enjoyable yet professionally enriching reading experience for fellow-academics and students alike.

Sepsi Enikő, Lovász Irén, Kiss Gabriella, Faludy Judit (szerk.): ***Vallás és művészet***

A kötet a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar Művészettudományi és Szabadbölcsészeti Intézetének, valamint együttműködő partnereinek művészettudományi területen létrejött szakmai eredményeit mutatja be. A kötetben szereplő tanulmányok a szakralitás mindennapi megjelenéseivel és művészetekbe ágyazódásával, illetve a szent, a szakrális és a szekuláris, a rítus és a performansz, a liturgia és a színház viszonyával, a vallás művészeti megjelenésével, a szakrális kommunikáció különféle művészeti ágakban való megnyilatkozásával, az ikonográfia, a képaktus, a beszédaktus és a szakralitás kapcsolatával foglalkoznak. A kötet szerzői, akik a színház-, az irodalom- és a zenetudomány, a művészettörténet, a filmtörténet, valamint a vallástudomány, a kulturális antropológia, a teológia, a folklorisztika, az esztétika, a nyelv-, a kommunikáció- és médiatudomány, a kortárs művészeti kutatások képviselői, vállaltan határátlépők e sokféle tudományterület, művészeti ág, vallás és kultúra megközelítésében. A kötet a tanulmányok témáját tekintve az alábbi hat nagy fejezetre tagolódik: Képaktusok, Rítus és performansz, Hang és zene, Szent és profán tér, Szöveg és szakralitás, Gondolat és esztétikum.

Czeglédy Anita, Sepsi Enikő, Szummer Csaba (szerk.): ***Tükör által.*** *Tanulmányok a nyelv, kultúra, identitás témaköréből*

A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán az elmúlt években olyan kutatások indultak el a nyelv, a kultúra és az identitás területein, amelyek rövid idő alatt áttörték a tudományági határokat. A kötetben szereplő írások az identitással kapcsolatos filozófiai, teológiai, irodalom-, kultúra- és nyelvtudományi, valamint történelemtudományi témákat tárgyalnak. A tanulmányok az egyéni és a kollektív identitást befolyásoló tényezőket és hatásokat, köztük az identitás és a két- vagy többnyelvűség bonyolult kapcsolatát, a globalizáció és az identitás összefüggéseit, a kulturális identitás különböző formáit, az egymással versengő identitás- és emlékezetdiskurzusokat, a narratív identitás elemeit, egyedi identitás-konstrukciókat, továbbá az identitás más, teológiai, pszichológiai, szociológiai, kulturális antropológiai aspektusait vizsgálják.

Bubnó Hedvig, Horváth Emőke, Szeljak György (szerk.): ***Mítosz, vallás és egyház.*** *Latin-Amerikában. A Boglár Lajos emlékkonferencia tanulmánykötete*

2014. október 3-án a Károli Gáspár Református Egyetem és a Néprajzi Múzeum szervezésében került sor a Mítosz, vallás és egyház Latin-Amerikában című, Boglár Lajos emlékére rendezett tudományos konferenciára. A szervezők arra törekedtek, hogy bemutassák a magyarországi Latin-Amerika kutatások sokszínűségét, és lehetőséget biztosítsanak arra, hogy minél több magyarországi intézmény képviseltesse magát. Ezért az előadások témáját sem korlátozták a néprajz és kulturális antropológia témakörére.

A kötet, melyet az olvasó a kezében tart, a konferencián elhangzott előadások szerkesztett, bővített változatát tartalmazza. A két bevezető tanulmányt tematikus bontásban követik az antropológiai, történeti és irodalmi témájú tanulmányok. A szerkesztők bíznak abban, hogy a konferencia után az elkészült kötet is hatékonyan járul hozzá a magyarországi latinamerikanisták szakmai párbeszédéhez, miközben méltó emléket állít a feledhetetlen kutatónak, tanárnak és embernek, Boglár Lajosnak.

Méhes Balázs (szerk.): ***Lelki arcunk***

Karácsony Sándor (1891–1952) 1937-ben jelentette meg A mai ifjúság lelki arca című írását, mert hitte és vallotta, hogy kora ifjúságának van lelki arca is. A jövőnk attól függ, hogy a mindenkori ifjúság lelki arcának formálásáért mit teszünk. A jelen kötettel Szenczi Árpád dékánt, főiskolai tanárt, pedagógust és a pedagógiai tudományok doktorát köszöntjük, aki önmagát Karácsony Sándor tanítványaként értelmezi. Szenczi Árpád az 1980-as években egzisztenciálisan megtapasztalta a református pedagógiai örökség sorsfordító erejét, hiszen több évtizednyi kényszerszünet után újból életre kelt a nagykőrösi református tanítóképző. Ekkor megannyi harc és küzdelem között kellett a semmiből felsőoktatási intézményt, majd református egyetemet alapítani és működtetni. Szenczi Árpád a most is közöttünk lévő alapítók egyike. A lelki arc felvállalása nélkül ez a vakmerő vállalkozás nem sikerült volna. Az 1839-es, 1855-ös alapítási esztendők közeli évfordulói, a nagykőrösi képző 1990-es újraindulásának és a Károli Gáspár Református Egyetem 1993-as létrejöttének közelmúltbeli ünnepségei is ebben erősítettek meg. A szerkesztői felkérésre született tanulmányokat Egyetemünk jelenlegi vezetői, Szenczi Árpád munkatársai és tanítványai írták, és keresztyén–református lelki arcunk megannyi szép vonását mutatják fel a legszélesebb tudományos palettán mozogva. A tanulmánykötettel és annak címével tisztelgünk a százhuszonöt esztendővel ezelőtt született Karácsony Sándor és a hatvan esztendős Szenczi Árpád előtt.

Spannraft Marcellina, Korpics Márta, Németh László (szerk.): ***A család és a közösség szolgálatában.*** *Tanulmányok Komlósi Piroska tiszteletére*

E tanulmánykötettel Dr. Komlósi Piroska klinikai szakpszichológust, pszichoterapeutát, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának címzetes egyetemi docensét köszöntjük hetvenedik születésnapja alkalmából. A könyv tizenhat tanulmányt foglal magában, huszonhárom szerző tollából. Valamennyi írás azt járja körül, hogyan képes az egyén adaptív megküzdési stratégiával mások és a maga örömére élni: párkapcsolatban, családban, egyházi és világi közösségekben. A tanulmányok több tudományterület megközelítésmódját, kutatási eredményeit integrálva jöttek létre. A kötet egészét Karácsony Sándor szellemisége járja át, sajátos mélyáramlatokkal kötve össze az egyes tanulmányokat. A tudományterületek közül képviselteti magát a pszichológia, a pszichiátria, a teológia, a kommunikációtudomány, a szociológia, a kulturális antropológia és a nyelvtudomány is.

A szerzők a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának, Hittudományi Karának és Tanítóképző Főiskolai Karának, a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetének, valamint a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetemnek és a marosvásárhelyi Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemnek az oktatói és kutatói.

A kötet valamennyi tanulmánya az egyén, a család és a közösségek összefüggésrendszerét közelíti meg, ezzel kapcsolatban fogalmaz meg szempontokat, nyújt fogódzókat, támpontokat – Komlósi Piroska munkásságához kapcsolódva, életműve előtt tisztelegve.

Zsengellér József, Kodácsy Tamás, Ablonczy Tamás (szerk.): ***Felelet a mondolatra.*** *Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére*

Bogárdi Szabó István 60 éves lett, ezért kollégák és barátok egy tanulmánycsokorral köszöntik. A csokor sokszínűségét adja, hogy a szerzők a tudományos élet különböző szakterületeiről származnak, egybetartozását pedig az biztosítja, hogy az Ünnepelt magántanári dolgozatának (Mondolat) három nagy témaköréhez kapcsolódva egyfajta ráfeleléskén (Felelet a Mondolatra) fogalmaznak meg újabb továbbgondolásokat. Kifejezve ezzel mások jókívánságát is: Isten éltesse ad multos annos!

Horváth Csaba, Papp Ágnes Klára, Török Lajos (szerk: ***Párhuzamok, történetek.*** *Tanulmányok a kortárs közép-európai regényről*

„Valamennyi nagy egzisztenciális témát, amit Heidegger a Lét és idoben elemez, s amelyekrol azt mondja, hogy a korábbi európai filozófia elhanyagolta oket, a regény négy évszázada (a regény európai reinkarnációjának négy százada) feltárta, felmutatta, megvilágította." (Kundera)

A regény kialakulásakor a különleges helyszínek és izgalmas kalandok mufaja volt, mára a modern európai kultúra tükrévé vált. A felbolydult, gyakran érthetetlennek tűnő elmúlt évtizedekben, évszázadokban leginkább a regény lett képessé az irodalom nyelvén elbeszélni azt a nehezen elmagyarázható világot, amiben olvasói élnek.

S mivel egyre érthetetlenebb a világ, a magyarázat is egyre bonyolultabbá válik. A regények is nehezen találnak szavakat.

A közép-európai regény kutatócsoport 2012 őszén a Károli Gáspár Református Egyetemen oktatóiból alakult meg, hogy külső tagokkal kiegészülve a műfaj mai helyzetét és lehetoségeit vizsgálja. Mit mondhat a regény le nem zárt, ki nem beszélt történelmi-politikai korszakokról? Hogyan jeleníti meg a posztmodern nyelvszemléletének és stílusjegyeinek perspektívájából a tipikus közép-európai tematikákat, a diktatúrák, a levert forradalmak utáni mindennapok szomorúságát és tragédiáját és a folyamatos újrakezdések reményét és iróniáját?

Ebben a kötetben a kutatócsoport első konferenciájának előadásait olvashatja a tisztelt olvasó: az orosz, német, osztrák, lengyel, szlovén, cseh, román, magyar regényekről írt értelmezések a művek tágabb európai beágyazottságát is igyekeznek felmutatni.

Makkai Béla, Anka László, Kovács Kálmán Árpád, Ligeti Dávid, Makkai Béla; Schwarczwölder Ádám (szerk.): ***Natio Est Semper*** *(Gergely András ünnepi kötet)*

Gergely András professzor, az MTA doktora a 19. századi magyar és egyetemes történelem kiemelkedo kutatója 2016-ban lett 70 éves. Gazdag életpálya áll mögötte, amelyben az egyetemi oktatás (ELTE, Andrássy Gyula Német Nyelvű Egyetem, Károli Gáspár Református Egyetem) jól megfér a politikai (MDF) és diplomáciai szerepvállalással (nagykövet a Dél-afrikai Köztársaságban, majd Hollandiában), s egyéb szakmai megbizatásokkal (OTKA, a KRE történettudományi doktori iskolájának volt vezetője, kutatócsoport vezető a Veritas Történetkutató Intézetben).

Széchenyi-kutatóként vált ismertté, de tanítványai leginkább a magyar reformkor időszakának és az 1848-as „világforradalomnak" szentelt műveit forgatják, s nemcsak intellektusát, de elegáns humorát is nagyra értékelik.

Az ünnepelt munkássága az említetteken túl felöleli a 19. századi hazai és közép-európai politika- és eszmetörténet, a történetfilozófia, historiográfia és a történeti kutatás módszertanának kérdésköreit, de sokágú érdeklődésének megfeleloen személyét a magyar irodalomtörténet-írás is számon tartja.

Az évforduló alkalmából pályatársai, kollégái és tanítványai félszáz tanulmánnyal köszöntik, amelyek kijelölik hazánk 18–20. századi történelmének főbb vonulatait. Emellett a kötetben egy életútinterjú is olvasható.

Nemzet és reform – talán e két fogalom összegzi leginkább Gergely András kutatói és közéleti krédóját, amelyre kötetünk címe is reflektálni kíván: a nemzetet mindig meg kell újítani.

Fülöp József, Mészáros Márton, Tóth Dóra (szerk.): ***A szél fúj ahová akar.*** *NTP hallgatói kiválóság kötet*

A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara az Emberi Eroforrások Minisztériumának Nemzeti Tehetség Programja támogatásával 2016 májusában rendezte meg „A szél fúj, ahová akar" elnevezésű tehetségnapot és a hozzá kapcsolódó programot. Karunk sokadik éve tart különféle szakmai rendezvényeket a Nemzeti Tehetség Program pályázatainak jóvoltából: 2012 augusztusában „Lélektöredékek" címmel balatonfüredi szakmai nyári tábort, 2013 szeptemberében a fehérvárcsurgói Károlyi-kastélyban „Hagyományok átértelmezése és aktualizálása: Wagner Ringje" címen interdiszciplináris szimpóziumot rendeztünk, 2014 tavaszán pedig kari szintű demonstrátori pályázatot bonyolítottunk le. A műhelytalálkozókat és vendégoktatói előadásokat is felölelő, 2016-os budapesti rendezvénysorozat öt alprogramból állt, és keretében nyolc tanszék, illetve intézet közel ötven tehetséges hallgatója mutatta be mentoroktatói támogatással készített kutatását. Az így készült dolgozatokból válogattuk ezt a tanulmánykötetet.

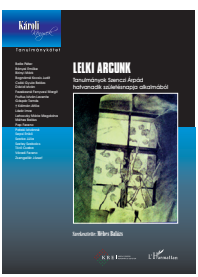

Méhes Balázs (szerk.): ***Lelki arcunk*** *(Szenczi ünnepi kötet)*

Karácsony Sándor (1891–1952) 1937-ben jelentette meg A mai ifjúság lelki arca című írását, mert hitte és vallotta, hogy kora ifjúságának van lelki arca is. A jövőnk attól függ, hogy a mindenkori ifjúság lelki arcának formálásáért mit teszünk. A jelen kötettel Szenczi Árpád dékánt, főiskolai tanárt, pedagógust és a pedagógiai tudományok doktorát köszöntjük, aki önmagát Karácsony Sándor tanítványaként értelmezi. Szenczi Árpád az 1980-as években egzisztenciálisan megtapasztalta a református pedagógiai örökség sorsfordító erejét, hiszen több évtizednyi kényszerszünet után újból életre kelt a nagykorösi református tanítóképző. Ekkor megannyi harc és küzdelem között kellett a semmiből felsooktatási intézményt, majd református egyetemet alapítani és működtetni. Szenczi Árpád a most is közöttünk lévő alapítók egyike. A lelki arc felvállalása nélkül ez a vakmerő vállalkozás nem sikerült volna. Az 1839-es, 1855-ös alapítási esztendők közeli évfordulói, a nagykőrösi képző 1990-es újraindulásának és a Károli Gáspár Református Egyetem 1993-as létrejöttének közelmúltbeli ünnepségei is ebben erősítettek meg. A szerkesztői felkérésre született tanulmányokat Egyetemünk jelenlegi vezetői, Szenczi Árpád munkatársai és tanítványai írták, és keresztyén-református lelki arcunk megannyi szép vonását mutatják fel a legszélesebb tudományos palettán mozogva. A tanulmánykötettel és annak címével tisztelgünk a százhuszonöt esztendővel ezelőtt született Karácsony Sándor és a hatvan esztendős Szenczi Árpád előtt.

Wakai Seiji, Sági Attila (szerk.): ***Kortárs Japanológia II.***
A Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó Kortárs Japanológia című sorozatának második kötetét tartja kezében az olvasó. A japán nyelv és kultúra iránti érdeklődés nem új keletű Magyarországon, változó tartalommal és irányultsággal, immár több mint száz éves múltra tekint vissza. A kötet tanúsítja, hogy a kezdetben kis létszámú, mára örvendetesen egyre inkább bővülő szakmai közösségnek köszönhetően, milyen nagy fejlődésen ment keresztül a kezdetektől napjainkig a japán nyelv és kultúra oktatása hazánkban, egyfelől a japán nyelvet tanulók számának növekedése tekintetében, másrészt az oktatás szakmai hátterét tekintve, az oktatás minden szintjén. A Japán Alapítvány SacuraCore Projectje keretében, a Károli Gáspár Református Egyetem Japanológia Tanszékének szerkesztésében készült kötet az első olyan összeállítás, amely széles körképet nyújt a hazai japánnyelv-oktatás történetéről, a japán nyelvkönyvek egyre gazdagabb és színvonalasabb kínálatáról, a Japán Alapítvány Budapesti Irodájának és a Magyarországi Japánnyelv-Oktatók Társaságának a japánnyelv-oktatás területén végzett tevékenységéről, a japánnyelv oktatásával kapcsolatos kutatási eredményekről.

Borgulya Ágnes, Konczosné Szombathelyi Márta (szerk.): ***Vállalati kommunikációmenedzsment***

A tanulmánykötetet lapozgatva, az Olvasó a szervezeti kommunikáció számos izgalmas aspektusába kap betekintést, illetve számos kommunikációs területen bővítheti, mélyítheti már meglévő ismereteit. A tanulmánykötet olyan univerzálisan értelmezhető, aktuális témakörök révén szemlélteti az akadémiai és a gyakorlati tevékenység szoros összhangját, egymásra utaltságát, mint a szervezeti válságok, változtatások, a tanulás, tudás, tehetség menedzselésével együtt járó kommunikációs feladatok, a kis- és középvállalatok kommunikációja, a globális és a lokális szempontok megjelenése és szerepe a szervezeti kommunikációban. Az általános mellett megismerkedhetünk az egyes iparágak, tevékenységi területek speciális kommunikációs kihívásaival is. Aktualitásuk miatt a duális képzés indukálta kommunikációmenedzsment kérdések is helyt kapnak a kötetben. A könyv – a témakörök sokrétűségének és a megközelítési módok sokféleségének köszönhetően – több célcsoport igényeinek kielégítésére alkalmas. A gyakorló szakemberek olyan területeken kaphatnak segítséget, a leendő diplomások tanulmányaik során olyan menedzsment területeken készülhetnek fel a gyakorlati életben rájuk váró kommunikációs feladatokra, amelyek a 21. századi szervezetek mindennapjait jellemzik. Meleg szívvel ajánlom a tanulmánykötet írásait mind a felsooktatási intézmények hallgatóinak, illetve oktatóinak, mind a gyakorlati szakembereknek. A tanulmánykötet Szerkesztőinek és számos szerzőjének eddigi munkásságát ismerve, hasznos olvasmányt vehetnek a kezükbe az Érdeklődők. (Dobrai Katalin)

Zila Gábor: ***Hitetek mellé tudományt***

Az alábbi kötet a Fiatal Kutatók és Doktoranduszok V. Nemzetközi Teológus Konferenciáján résztvevő előadások publikálásra érdemesnek talált felszólalásainak írott anyagait tartalmazza. Az angol és magyar nyelven megjelent művek a teológia szinte minden területét érintik, de nem csupán a szűken vett hittudomány kérdéseit vizsgálják. A konferencia szervezőinek célja az volt, hogy lehetőséget biztosítsanak azoknak a tehetséges fiatal tudósoknak, akik vállalták a megméretést, hogy munkáikat írásban is megjelentethetik. A két napos tanácskozás után a szekciók vezetői az olvasó által kézben tartott szerzők előadásait tartották megfelelő színvonalúnak a publikálásra. A hittudomány és a kapcsolódó területek aktuális kutatásait felvonultató csaknem harminc tanulmány hét nagyobb fejezetbe sorolva különül el. A tanácskozás szervezői remélik, hogy az elkészült kötet nem csak a teológia tudományhoz, hanem egyházaink és a tudományos közélet más területei számára is hasznosnak bizonyulnak majd.

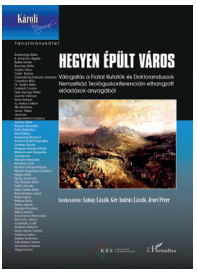

Szávay László, Gér András László, Jenei Péter (szerk.): ***Hegyen épült város***

A Doktoranduszok Országos Szövetségének Hittudományi Osztálya által szervezett őszi teológuskonferenciák az évek során a teológiai tudományok iránt elkötelezett, Kárpát-medencében élő fiatal magyar kutatók és doktoranduszok legrangosabb nemzetközi eseményeivé és fórumaivá váltak. A Hittudományi Osztály lelkes közösségének sikerült olyan tudományos-ökumenikus rendezvény-sorozatot útjára indítani és évről-évre megszervezni, amelyre a római katolikus, görög katolikus, református, evangélikus, baptista, metodista felekezetek, valamint az unitárius és zsidó közösség képviseletében is érkeztek, s reménység szerint a jövőben is érkezni fognak résztvevők. Jelen kötet válogatást kínál a harmadik, negyedik és ötödik konferencián elhangzott előadásokból; a kötet gerincét a harmadik konferencia előadásainak szerkesztett anyaga képezi. A 2012. november 2-4-én harmadik alkalommal megrendezésre került Fiatal Kutatók és Doktoranduszok Nemzetközi Teológuskonferenciájára öt országból 74 előadó érkezett, előadásaik hat párhuzamos szekcióban, egyetemi oktatók szakmai irányítása mellett hangzott el. A hat szekcióból egy külön szekció kifejezetten a mesterszakos hallgatóknak biztosított eloadási lehetoséget. Nagy örömünkre szolgál, hogy a DOSz-HiTO az intézményes, és személyi változásoktól függetlenül hosszabb távlatú tradíciót tudott teremteni a teológiatudományok közös, minoségi muvelésére, valamint konferenciakötetben való publikálására. Hisszük, hogy jelen kötetben közzétett tanulmányok értékes keresztmetszetét adják a fiatal magyar kutatók teológiai érdeklodésének és jártasságának a 21. század elején.

Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): ***Magyarok Romániában 1990–2015***

Ez a kötet az erdélyi magyarság utóbbi negyedszázadának demográfiai, társadalmi, nyelvhasználati, oktatási, jogi, politikai, vallási, médiaviszonyait elemzi egy 1918-1989 közti történeti áttekintéssel kiegészítve. A helyzetképen túl a tanulmánykötet központi kérdése a magyarok Romániában belüli integrációjának kerete és a kisebbségi közösség ehhez való viszonya. Könyvünk nem szenvedés- vagy hanyatlástörténet, hanem a meghatározó adottságokat és folyamatokat akarjuk a kor tudományosságának szintjén értelmezni. Egy olyan közösséget szeretnénk bemutatni, amelyik az elmúlt évszázad, különösen az utóbbi 25 év változó romániai, magyar-román és tágabb regionális, nemzetközi viszonyai között adottságaival és forrásaival keresi a helyét. Ebben pedig meghatározó az elitek és az intézményes keretek szerepe. A kötet szerzői jórészt a kolozsvári és a budapesti kisebbségkutató intézetek munkatársai.

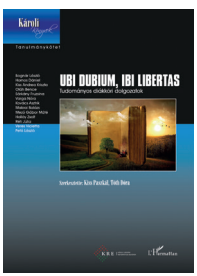

Dr. Kiss Paszkál – Tóth Dóra (szerk.): ***Ubi dubium, ibi libertas***

Kötetünk a XXXIII. Országos Tudományos Diákköri konferencián díjazott kutatásokat gyűjti egybe, melyek a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán születtek. Négy szekcióban szerepeltek sikerrel a hallgatóink: a bölcsészettudományok szélesebb körét átfogó *Humán Tudományi Szekcióban,* az elsősorban a pszichológus hallgatóinknak bemutatkozást nyújtó *Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekcióban,* a tanárképzési kutatási témákat gyűjtő, a mi hallgatóink számára új terepként jelentkező *Tanulás- és Tanításmódszertani – Tudástechnológiai Szekcióban,* és a szociológiától, a kommunikáción át a vallástudományig, szintén több hallgatóink által is művelt szakterületet ötvöző *Társadalomtudományi Szekcióban.* Az Emberi Erőforrások Minisztériumának Nemzeti Tehetség Programja támogatásával a díjazott pályamunkákból fókuszáltabb, a versenyzési tapasztalatokra is építő publikációk születtek, ezeket mutatjuk most be.

Ebben az évben karunkról 16 pályamunka kapott díjat az országos versenyben, 14 készült el rövidített, újraszerkesztett formában a kötetünk lapzártájáig. A pályamunkák és az ezekből formált tanulmányok elkészítésében szerzőinket témavezetőjük is segítette, ebben az értelemben tudományos műhelymunka eredményei is. A kötetünk így nem csak arra nyújtott jó lehetőséget, hogy hallgatóink bemutatkozhassanak, de áttekintést ad a karunkon különböző műhelyekben folyó tehetséggondozó munka aktuális eredményeiről is.

Erdélyi Erzsébet és Szabó Attila (szerk.): ***Az üzenetjét azt kell megbecsülni***

„A jó népiskolai tanító megbecsülhetetlen áldás, a rossz ellenben a legkárhozatosabb átok” – mondta Szigeti Warga János a Tanítóképző 1855. október 1-jén tartott tanévnyitó beszédében. Élő hithű tudós eleink lelkiismeretes munkájának köszönhetően a kálvinista nevelés szilárd meggyőződésű, erős akaratú, az élő Isten szuverén tekintélye előtt meghajló, tiszta jellemű, igaz embereket adott ennek a világnak. Olyan szakembereket, akik tudásuk legjavát adták a gondjaikra bízottaknak, lépést tartva a szakmai fejlődéssel. A Tanítóképezde újraindítása önmagában is különleges ajándéka volt Istennek. Az, hogy lehetőséget kaptunk a testvéri Marosvásárhelyi Kántor-Tanítóképző Főiskola mint külhoni tagozat mentorálására, s ezzel Erdélyország számos kis közösségében (is) újra megjelenhetnek a hagyományos értékeket képviselő kántortanítók, ez még csodálatosabbá tette küldetésünket. Gazdag, építő volt valamennyiünk számára az indítás megannyi buktatója, amelyek – az isteni gondviselés révén – egymás után megoldódtak. Ebben a hosszú folyamatban meghatározó szerepe volt Barabás László marosvásárhelyi tagozat-igazgató testvérünknek. Ma is emlékszem tartalmas beszélgetéseinkre – melyek legtöbbször nem a pszichológia tanításával kapcsolatban folytak – hiszen ezeket rövid szakmai egyeztetést követően lezártuk –, hanem az erdélyi valóság (történelmi gyökereitől napjainkig ívelő) problémáinak megértéséhez vittek bennünket közelebb. Végtelenül sokat tanultam ezekből. Köszönet érte! (Fruttus István Levente)

Kendeffy Gábor – Vassányi Miklós (szerk.) ***Istenfogalmak és istenérvek a világ filozófiai hagyományaiban***

Mi az istenség? A legfőbb létező? Minden tökéletességek foglalata, akinek fogalmához úgy jutunk el, ha mindentől elvonatkoztatunk, ami fogyatékos vagy esetleges? Vagy inkább személy, akit nem annyira ismerni kell, mint inkább szeretni őt és félni tőle? Vagy éppen szeretettel lehet megismerni? Egyáltalán, egy isten van-e vagy több? Van-e az istenségnek története? Vannak-e gondolatai? Kommunikál-e velünk? Ha igen, mit és miféle közvetítő(kö)n keresztül? Beszélhetünk-e teremtő istenségről, ha a világról azt állítjuk, hogy örökkévaló? Miképpen válhatunk az istenséghez hasonlóvá? Ha minden fölött áll, hogyan viselheti gondját a világnak? Miben fejeződik ki emberszeretete? Miért engedi meg a rosszat? Lehetünk-e etikus lények, ha nem hiszünk Istenben? Ha nem rendelkezünk bizonyossággal a létezéséről? Ha nem ismerjük? Ha nem vesszük fel az ő nézőpontját? Vajon nem az önismereten keresztül vezet-e az út az istenség megismeréséhez? Nem csak ezek a kérdések vetődnek fel, de ezek mind felvetődnek a jelen kötet tanulmányaiban, amelyek részben különböző korok filozófiai tanításait, részben Európa és más földrészek nagy vallási rendszereit vizsgálják.

Spannraft Marcellina, Tari János (szerk.): ***A kultúraátörökítés médiumai***

Gazdag, multidiszciplináris tanulmánykötetet tarthat kezében az olvasó. A kultúraátörökítés médiumai kötetben a művészettörténet, a művelődéstörténet, a multimedialitás területe, a filmtudomány, a zenetudomány, a kulturális antropológia, a táncantropológia, a szemiotika, az irodalomtudomány nemzetközileg is elismert, jeles képviselőinek írásaival találkozhatunk. Magyar egyetemek, kutatóintézetek, múzeumok munkatársai mellett külföldön élő, és angolul publikáló szerzők, valamint angol anyanyelvű szakemberek írásait is olvashatjuk az összeállításban – eredeti nyelven.

A tanulmánykötet azt példázza, hogyan él együtt, egymásba hajolva, egymást erősítve a szerves, szakrális népi kultúra és a legfrissebb hang- és képrögzítő technológiák. Az alapvetően megváltozott befogadási, kultúrafogyasztási szokások arra késztetik a muzeológusokat, tananyagkészítőket, hogy változtassanak az értékek bemutatásának módján, anélkül, hogy eközben maguk az értékek elsikkadnának.

A kötetben sok a hálózatszerű szál. Közös projekteken dolgozó, különféle szaktudású tudósok, filmesek, nem ritkán „tudós filmesek" gyümölcsöző együttműködésének szálai, melyek hol egy igényesen megrendezett kiállítás, hol egy sikeres antropológiai dokumentumfilm, hol egy egyedülálló washingtoni fesztivál létrehozása során erősödtek évtizedeken át.

A kötet valamennyi szerzője útitársa volt Tari Jánosnak sokszínű, gazdag életpályája során. Ahogyan Tari János, úgy a szerzők mindegyike is interdiszciplinárisan, nem ritkán multidiszciplinárisan közelíti meg tárgyát, így aztán a különböző tartalmi egységek szempontrendszere is át-átindázik a fejezethatárokon.

A tanulmánykötet alapjául szolgáló konferencia teljes anyaga elérhető a http://btk.kre.hu/konf/mediainheritculture/ címen.

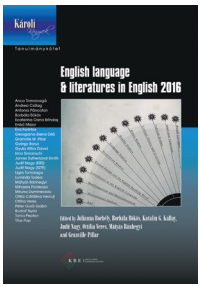

English language & literatures in English 2016
Edited by Julianna Borbély, Borbála Bökös, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Ottilia Veres, Mátyás Bánhegyi and Granville Pillar

The volume English Language and Literatures in English 2016 contains twenty-five studies written by Central-European scholars in the field of literature, culture and linguistics. Within these fields, EL&LE 2016 offers a colourful kaleidoscope of subject areas for any young or older scholar interested in English Studies, from the Victorian novel to literary multiculturalism, from cinematic mediation to cultural aspects of religion, from conceptual metaphors to ELT.

László Emőke (szerk.): ***A szolgálat ékessége.*** *Tanulmányok Fruttus István Levente hetvenedik születésnapja alkalmából*

A görög eredetű diakónia (szolgálat) szó jelenkori használata elválaszthatatlan a keresztyén kontextustól. A diakónia az Isten szeretetét megtapasztalt ember engedelmes és cselekvő válasza, amely által tanúságtételével, erejével, tehetségével és javaival maga is az isteni szeretet közvetítőjévé válik. Ahogyan Fruttus István Levente egyik tanulmányában írja: „Számomra a diakóniai szolgálat a nagy parancsolat két meghatározó dialektikáját jelenti: Istenre (Jézusra) tekintve, a Szentlelket segítségül hívva, sőt a Szentlelket befogadva cselekedjük az Igéből következő parancsolatot: enyhíteni testvérem testi/lelki szükségein, szenvedésén." Ez a hitből fakadó belső indíttatás a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Kara lelkiségének, identitásának is az alapja.

Jelen kötettel Fruttus István Levente pszichológust, főiskolai docenst, a nagykőrösi képző 1990-es újraindítása óta az intézmény meghatározó és megbecsült oktatóját, a Szociális munka és Diakónia Intézet egyik alapítóját köszöntik kollégái, volt tanítványai. Az írások között találunk teológiai, egyházművészeti, vallásszociológiai, pedagógiai, a szociális munka és diakónia tárgykörébe tartozó tanulmányt, amely jól jelzi, hogy ez a sajátos értelmű szolgálat olyan küldetés és feladat, amely felöleli a keresztyén hivatás egészét, s amelynek ékessége megbízójának és Urának dicsőségéből fakad.

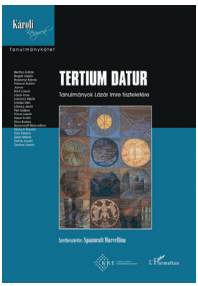

Spannraft Marcellina (szerk.): ***Tertium datur.*** *Tanulmányok Lázár Imre tiszteletére*

Dr. habil. Lázár Imre, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának egyetemi tanára 2017 áprilisában töltötte be 60. életévét. Ebből az alkalomból a Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézet Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszéke bensőséges légkörű szakmai köszöntőkonferenciát rendezett, melyen számos tudományterület jeles képviselője vett részt színvonalas előadással.

A Tertium datur című tanulmánykötet valamennyi szerzője – hazai és külföldi egyetemek oktatói és kutatói – az ünnepelt kollégája és barátja, akikkel különböző intézményekben, különféle szakterületeken folytatott, illetve többekkel folytat ma is szoros együttműködést.

A könyv gazdag anyaga sokféle tudományterületbe enged betekintést. Helyet kap az orvostudomány, a kulturális antropológia, a szociológia, a humánökológia, a filozófia, a gazdaságtudomány, a teológia, a pedagógia, a pszichológia, a művészettudomány több ága, az irodalomtudomány és a nyelvtudomány – többnyire egy-egy szövegen belül is interdiszciplináris, nem ritkán multidiszciplináris megközelítéssel.

Az ünnepelt által választott kötetcímmel – Tertium datur – kapcsolatban olvashatjuk Lázár Imre önéletrajzszőttesében: „A három a szintézis igénye, az állítások és ellenállítások terében kimunkálódó szintézis személyessége. A harmadik út valójában mindig saját út.”

Bárdi Árpád, Gombos Norbert, Tóth Etelka (szerk.): ***Kisgyermeknevelés a 21. században***

Új alapszakkal gyarapodott a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karának képzési palettája. A 2018 őszén újonnan induló csecsemő- és kisgyermeknevelő alapszak fontos állomás a kar életében, hiszen ezzel a kar képzési kínálata teljes vertikumában, a csecsemőkortól a kisgyermekkoron át a kisiskoláskor végéig fogja át a szakemberek felkészítését leendő bölcsődei, óvodai, iskolai hivatásuk gyakorlására.

Az új alapszak indítása azért is örvendetes tény, mert jelzi azt is, hogy komoly és jó értelemben vett változás van a bölcsődei nevelés fontosságának, szükségességének társadalmi elfogadottságában. Ahhoz, hogy a szülők, az édesanyák bizalommal térhessenek vissza a munka világába, biztonságban, szakmailag magasan képzett szakemberek körében szeretnék tudni gyermekeiket, olyan környezetben, amely biztosítja a kisgyermekek testi, lelki, értelmi fejlődését.

E kötet tanulmányai a kisgyermeket állítják középpontba. Korszerű szemléletet közvetítve elméleti és gyakorlati megközelítésben adnak számot a fejlesztés különböző területeinek lehetőségeiről, a csecsemő- és kisgyermeknevelő alapszak pedagógusképzésben elfoglalt helyéről, továbbá olyan világi és egyházi jó gyakorlatokról, amelyek a bölcsődei nevelés alapelveinek magas szintű megvalósulásáról tanúskodnak.

Lányi Gábor János (szerk.): ***A reformáció örökségében élve.*** *A reformáció hatása a teológiai oktatásra*

„Ha valamit meg kell tanulnunk a reformációból, akkor az éppen az, hogy egy tapodtat sem tudunk előrébb lépni ha a múltat rózsaszín szemüvegen át nézzük. Az 500. évfordulón eléggé megkísért bennünket az, hogy minden, ami 500 meg 450 éve volt, az szép volt, az nagyszerű volt, hősies volt, bátor volt. Pedig sokkal inkább abban a közvetlenségben kellene szemlélnünk a 16. századot is, amilyen közvetlenségben az evangélium szembesít bennünket az igazság kérdésével. Ha valami a 16. század megértését segíti a számunkra az az, hogy egyként, ellenfelek, vitázók, reformerek és ellenreformerek, forradalmárok és ellenforradalmárok, haladók és maradiak, bátrak és gyávák egyként, ki-ki az igazságot kereste. Nem a maga igazát, hanem az igazságot.” Részlet dr. Bogárdi Szabó István püspök előszavából

A tanulmánykötet a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának oktatói által a Reformáció 500. évfordulója alkalmából írt tanulmányok gyűjteménye.

Dróth Júlia (szerk.): ***Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordítósoktatásban***

A Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordítósoktatásban című kiadvány neves szerzőit arra kértük, válaszoljanak a fordítósoktatás és a fordítói szakma aktuális kérdéseire: A számítógépes programok és az ipari fordítás világában mennyire igényli a fordítói szakma és a piac a kreatív készségeket a fordítóktól? Melyek azok a fordítási megbízások, melyek végrehajtásához magasan képzett fordítóra van szükség? A fordítósoktatás mely szintjén és melyik formájában fejleszthető a kreatív fordítási készség, illetve a számítógépes eszközök használata? Milyen módszerekkel fejleszthető az együttműködési készség a szakfordításban és a műfordításban? Hogyan fogalmazhatjuk meg a BA-szintű fordítási specializáció célját, tartalmát, hogyan viszonyul ez a képzés a fordítási mesterképzések és a fordítási szakirányú továbbképzések tartalmához, módszereihez? Hogyan fogadja a piac a különböző végzettségű hallgatókat? Milyen készségeket vár el tőlük? Milyen műfajok fordításában legyenek otthon az egyes szakterületeken belül – és milyen feladatokkal készíthetjük fel a hallgatókat ezek színvonalas elvégzésére? Hogyan terjeszthető ki a fordítóképzés az audiovizuális fordítások területére? Mi a lektorok tapasztalata a kreatív készségekről a gépi fordítás világában? Hogyan tudja támogatni a fordítók szakmai közössége a frissdiplomás kezdő fordítókat? Milyen tudományos munkával segítik az egyetemek a professzionális fordítók munkáját?

Célunk az, hogy a kérdésekre kapott válaszok és újabb kérdések nyomán friss lendületet kapjon az egyetem- és szakmaközi párbeszéd a fordítóképzés tartalmáról, módszereiről, felépítéséről, valamint a fordítószakma igényeiről.

Literáty Zoltán (szerk.): ***Quoniam tecum est fons vitae in lumine tuo videbimus lumen.*** *Teológiai témák a 65 éves Kocsev Miklós tiszteletére*

„…nálad van az élet forrása, a te világosságod által látunk világosságot." Két olyan költői metafora, amelyek az élet alapjait képezik. Érdekes egybeesés, hogy Kocsev Miklós két alma mater-jének, – ha lehet valakinek kettő, akkor neki igen – azaz mind a budapesti, mind a kampeni teológia címerében szerepel a világosság, ami az isteni értelem és bölcsesség metaforája. Lehet-e egy keresztyén embernek és egy teológiai tanárnak nagyobb vágya annál, hogy megtapasztalja az Isten világosságát az életében? Az Istentől jövő világosságnak célja van. Vezetni akarja az emberek életét az Isten és az egymás felé való nyitottságra, elfogadásra és szeretetre.

Az élet forrása pedig arra mutat rá, hogy Isten nemcsak külső vezetést ad a maga világossága által, hanem a legbelső és a legalapvetőbb szükségeink kielégítését is. Ahogy a forrás vize biztosítja az élet alapfeltételeit, úgy adja Isten önmagát minden szomjazónak, aki Rá vágyik. A – gyakorlati – teológiának nem lehet más célja, mint megmutatni az utat ehhez a forráshoz, az élet forrásához, az örök élet forrásához, magához Istenhez. A kötet tanulmányaival – ha töredékes módon is, de – a szerzők is ebben az útmutatásban kívánnak részt venni.

Kocsev Miklós ünnepeltet pedig szívből köszöntjük áldást kérve életére, családjára és az előtte álló feladatok elvégzésére.

Lator László Iván (szerk.): ***Sorsok és missziók a politikai változások tükrében***

„Az íráshoz éppen olyan hajlandóság kell, mint a takácssághoz vagy hímzéshez. (…) Az ujjakban, a kézben rejtőzhetik valamely kis szellem, amely felébred a hívásra, és kezdi a maga tennivalóit; viszi a tollat az ismeretlenségbe, a papiros fehér tengerén."

Krúdy Gyula gondolatait a Hét Bagoly című regényében olvashatjuk, amelynek cselekménye idősebb és fiatalabb írójelöltek történeteit öleli fel. Jelen tanulmánykötet szerzői szintén időt és energiát fektettek abba, hogy doktorandusz hallgatóként a konferenciaanyagukra építve egy-egy kiváló, és témájukban a legváltozatosabb tanulmányokat írják meg Az egyes korszakok gazdaság-, társadalom-, és hadtörténeti eseményeinek keretén belül a Ráday-család birtokigazgatásáról vagy Egressy Béni 1848–1849-es forradalomban és szabadságharcban vállalt szerepéről és a nemzetiségi kérdésről is olvashatunk 1848 nyarához kapcsolódóan. De választ kapunk arra is, hogy az Ivakura-misszó miképpen térképezte fel az európai kontiens politikai rendszerét, közigazgatását és gazdaságát.

Már a 20. századi eseményeket érinti a kassai születésű Salkaházi Sára életútja, akinek társadalmi szerepvállalása mindenki számára példa lehet. Akárcsak azoknak a nőknek a tevékenysége, akik a szociális és politikai küzdelmekre, valamint a megváltozott életkörülményekre reagálva kezdtek jótékonysági munkába. A zászlóanyák kevésbé ismert szerepének kiemelése elsősorban a hadi eseményekhez kötődik. De a Magyar Néphadsereg sereglovasságának története és a magyarországi sztálinista diktatúra részletei is kibontakoznak előttünk, ha elolvassuk a tanulmánykötetet.

Czentnár Simon, Nagy József, Nagy Levente (szerk.): ***Beszéljétek el dicsőségét.*** *Conferentia Rerum Divinarum 6.*

A Conferentia Rerum Divinarum 6. kötete a KRE Hittudományi Karán 2017-ben megtartott doktorandusz konferenciasorozat anyagát adja közre. A kötet tizenegy írást tartalmaz, melyek a teológia szerteágazó tudományterületének igen érdekes részleteit villantják fel a misztikus egyesüléstől a tanítványi vitán át, a Hádész újszövetségi értelmezésén keresztül egészen a firenzei zsinat egyházpolitikai, teológiai és kulturális értékeléséig. A kiváló fiatal kutatók lendületes írásai magával ragadják az olvasó fantáziáját, és ott találjuk magunkat Eckhart mester vagy Jézus lábánál, esetleg Genfben egy úrvacsorán, vagy akár a Mediciek firenzei palotájában.

Fehér Pálma Virág, Kövesdi Andrea, Szemerey Márton (szerk.): ***Testképek a gyógyításban.*** *A test mint eszköz és referenciapont*
A testkép napjainkra önálló kutatási területet képvisel, amely a fiziológiai vonatkozásoktól a fejlődéslélektani aspektusokon át a társadalmi kontextus és a testkép közt fennálló, rendkívül összetett viszonyrendszerig számos kérdéskörrel foglalkozik. A most közreadott kötet tanulmányai három tematikus csoportra oszthatók. Az első ezek közül az egészséges fejlődés és a testkép viszonyával foglalkozó írásokat tartalmazza. A második csoportba kerültek a különféle patológiás állapotok és a testkép összefüggéseit taglaló dolgozatok, a harmadik csoportban pedig a gyógyító szakember testképének sajátosságait integratív szemléletben vizsgáló tanulmányok találhatók. Jó olvasást kívánunk!

Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): ***A szabványosítás fordítási és terminológiai vonatkozásai***
A nemzetközi egységesítési folyamatok egyik fajtája a szabványosítás. A szabványosítás nem csak műszaki egységesítést jelent: fogalmak, terminusok, folyamatok szabványosítása is történik a műszaki egységesítéssel egyidejűleg.

A kötet első részében megjelenő írások a szabványosítás fordítási és terminológiai vonatkozásainak alapkérdéseit tárgyalják: a szabványosítás történetét és a műszaki szabványosítást; a szabványosítás és a terminológia kapcsolatát; a terminológiai szabványosítás, a terminológiai harmonizáció alapjait és a fordítási szabványokat; Eugen Wüster fő műveinek elemzését; a terminológiai munkafolyamatokra vonatkozó ISO szabványokat. Az online tájékozódás lehetőségei közül a szabványosítás angol nyelvű webhelyeit, valamint kárpát-medencei online forrásait mutatja be a kötet. Néhány esettanulmány konkrét terminológiai szabványosítási kérdéseket vizsgál: két nemzetközi névtani terminológiai szójegyzék magyar változatának elkészítését; a terminológiai munka szabványosításban betöltött szerepét egy kozmetikai szabvány példáján keresztül; a minőségügy magyar terminológiájával kapcsolatos munkálatokat; és a terminológia rendszerező elvének változását az INCOTERMS tükrében.

Kovács Tibor Attila (szerk.): ***Tehetségek hite.*** *Hallgatói tanulmánykötet*

A tehetségsegítés mindig aktuális témája a hazai és a nemzetközi oktatáspolitikának, pedagógiának, hiszen folyamatosan új tehetség-ígéretek kerülnek a pedagógus szakma képviselőinek látókörébe. Ezen tehetséges fiatalok érdemesek a szakmai segítségnyújtásra. A felsőoktatásban működő tudományos diákkörök a nemzeti felsőoktatási törvényben, és a nemzeti felsőoktatási kiválóságról szóló kormányrendeletben is nevesített állami tehetséggondozási formák. Ezen önképzőköri forma célja, hogy a felsőoktatásban részt vevő hallgatók megismerjék a tudományos kutatómunka alapjait és módszereit, hogy bekapcsolódjanak egy-egy szakterület kutatásaiba, valamint a tudományos életbe.

Jelen tanulmánykötet arról tesz tanúbizonyságot, hogy a pedagógusképzésben résztvevő hallgatók érdeklődési köre szerteágazó, sokszínű munkájuk több szakterületet érint. A kötetben olvashatunk az ember és természet kapcsolata, a hitélet és pedagógia, a neveléselmélet- és pszichológia tudományterületeiről is dolgozatokat. Ezeket előbb intézményi keretek között zajló konferencián hallgathattuk meg, majd többük a zsűri döntése alapján az országos fordulón is bemutatásra került.

A kötet szerzőinek közös ismérve a szorgalom és a kitartó munka; a tudományos munka iránti hit és alázat.

Zonda Tamás, Bozsonyi Károly, Moksony Ferenc (szerk.): ***Az öngyilkosság szociológiája***

Az öngyilkosság hazánkban évszázada komoly gondot jelent. A 20. század közepétől folyamatosan az elsők között szerepelt a magyarság a szomorú világranglistán. 1988-tól csökkenés jelentkezett, mely folyamatosnak bizonyult, s mára az öngyilkossági ráta a régi értékek több mint felére csökkent. Heves vita alakult ki a szakmában a csökkenés lehetséges okáról. Az öngyilkosság mögött csaknem minden esetben pszichiátriai problémát feltételező pszichiáterek meggyőződése szerint a csökkenés mögött a jócskán megemelkedett depresszió elleni szerek növekvő mértékű fogyasztása áll, ami ellen számos ellenérv hozható fel. A szakemberek jelentős része komplexebben látja a kérdést, hangsúlyozva, hogy számos öngyilkossági krízis oka nem gyógyítható pusztán pasztillákkal. A kultúrtörténeti, szociológiai vizsgálatok nagy száma bizonyítja ugyanis, hogy az önpusztítás hátterében számos társadalmi, pszichoszociális ok, rögzült tradíció, alig ismert külső hatások sora áll. Ismeretük nélkül a prevenció aligha lehet hatékony és komplex. A kötet szerzői – többek között – a gyógyszeres prevenció hatékonyságának problémáit; a társadalompolitikai beavatkozások módszertani kérdéseit, a jeles napok, valamint a vallás és az öngyilkosság-gyakoriság összefüggéseit vizsgálják. Szó kerül az önsértő magatartások és a kisebbségek kapcsolatára, az öngyilkosság etnográfiai vonatkozásaira, és egyedi témaként szerepel az öngyilkosságok és a meteorológiai jelenségek lehetséges összefüggése is.

Furkó Péter (szerk.): ***Az önképtől és tudásreprezentációtól a hatalommegosztásig.*** *Tanulmányok a bölcsészettudomány, a hittudomány és a jogtudomány területeiről*

A Károli Gáspár Református Egyetem a 2018/19-es tanév során először csatlakozott az Új Nemzeti Kiválósági Programhoz, melynek célja az elhivatott hallgatók kutatási tevékenységének és szakmai fejlődésének támogatása. A program az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával valósulhatott meg. A Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karon a tehetséggondozásnak évekre visszamenő hagyománya van, korábban többek között a Nemzeti Tehetség Program biztosította a lehetőséget a kiemelkedő hallgatók támogatására. A karon az Új Nemzeti Kiválósági Program keretében irodalomtudomány, pszichológia, történelemtudomány területén folytattak kutatást hallgatóink, melyhez az egyetem további két kara, az Állam- és Jogtudományi Kar, illetve a Hittudományi Kar csatlakozott. Kötetünk tanulmányai így változatos témákat dolgoznak fel Bourdieu mező-elméletétől a Kodály-koncepción át az erdélyi református házassági jogig. Ösztöndíjas hallgatóink kutatómunkájuk fejleményeit az egyetem által megrendezett tehetségnapon prezentálták 2019 tavaszán a Benda Kálmán Szakkollégiumban. Jelen kötet a 22 ösztöndíjat nyert hallgató munkájából a 17 legkiválóbb kutatás eredményeit foglalja össze tudományterületenként.

Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): ***Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás***

Nyelv és társadalom, nyelv és környezete kapcsolatának, egymásra hatásának elemzése, közöttük a szaknyelvekkel kapcsolatos kérdések megvitatása fontos vizsgálati tárgyát képezi az alkalmazott nyelvészeti kutatásoknak. A szakszövegek írásának és felhasználásának folyamata számos változáson ment keresztül az utóbbi években: például a műszaki dokumentációt azokban az országokban is többnyire angol nyelven készítik, amelyeknek nem az angol a hivatalos nyelve, és olyan szakemberek írják a szövegeket, akiknek nem az angol az anyanyelve; a felhasználóknak szóló információkat ugyanakkor az adott ország hivatalos nyelvén is kötelesek a gyártók vagy a forgalmazók elkészíttetni, ez pedig nagy mennyiségű fordítást tesz szükségessé. A megfelelő folyamatszabályozás része a termékek és szolgáltatások internacionalizációja és lokalizációja, és e nemzetközi folyamatok számos fázisában jelenik meg és játszik fontos szerepet a terminológia.

Ez a megváltozott helyzet arra indított bennünket, hogy megvizsgáljuk a dokumentáció, a fordítás és a terminológia összefüggéseit, és közzétegyük eredményeinket; leírjuk a dokumentáció fajtáit és a dokumentációs folyamatot; tisztázzuk a megfelelő magyar nyelvű terminusok jelentését; továbbá az eddig többnyire köznyelvi szövegekre vonatkozó nyelvészeti kutatási módszereket kiterjesszük a szakszövegekre. E munka első közös eredménye ez a kötet, amelyet – reményeink szerint – a terminológia és a fordítás oktatásában is fel lehet majd használni segédanyagként.

Olay Csaba, Schmal Dániel (szerk.): ***Értelem és érzelem az európai gondolkodásban.*** *Tanulmányok a 60 éves Boros Gábor tiszteletére*

Boros Gábor Széchenyi-díjas filozófiatörténész, az MTA doktora, egyetemi tanár, az ELTE Bölcsészettudományi Karának volt dékánhelyettese, jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetem Szabadbölcsészet Tanszékének vezetője, számos magyar és idegen nyelvű monográfia és tanulmány szerzője hatvanéves. Hazai és nemzetközi kutatások hosszú sorában vett részt, egyetemek közötti együttműködéseket szervezett, évekig vezette az ELTE Filozófiatudományi Doktori Iskoláját; munkásságával megteremtette a kora újkori filozófia művelésének hazai műhelyeit, kutatási és fordítási tevékenysége széles területeket fog át a kora újkori filozófia történetétől a kortárs érzelemelméletekig. Jelen kötettel kollégái, pályatársai, barátai, tanítványai tisztelegnek teljesítménye előtt.

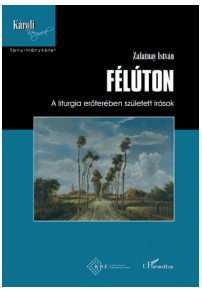

Zalatnay István: ***Félúton.*** *A liturgia erőterében született írások*
E kötet első írása 1996-ben született. Az összes többi a 2009-et követő évtizedben. Kapcsolatuk lényege, hogy a Don Quijote tanulmány olyan kérdésnek tekinthető, melyre a többi egyfajta választ ad.

A közölt írások műfajukban sokfélék: van közöttük tanulmány, előadás, esszé, szerkesztett bizottsági munkaanyag, sőt még levél is. Hangsúlyozandó azonban, hogy mindegyik objektív ismeretet kíván megragadni, vagyis tudományos igénnyel lép föl; egyik írás sem igehirdetés vagy művészi alkotás. Az „objektív" nem azt jelenti, hogy egyedül érvényes, hanem azt, hogy az adott tárgyról egy bizonyos szemszögből nézve helyes, minél pontosabb. Úgy, ahogyan egy tárgy különböző irányokból fényképezhető le, a fotó pedig lehet homályos vagy tiszta, jól vagy rosszul beállított, lényegre fókuszáló vagy azt éppen elvétő. Arra a kérdésre, hogy hol van az a bizonyos hely, ahonnan ezek a felvételek készültek, az a válasz, hogy az magukból az írásokból válik – remélhetőleg – világossá…

A jelzett objektivitás-igény miatt az olvasás során fölvetődhet az a kérdés, hogy az írások stílusa miért tér el sokszor a száraz értekezéstől, és válik emelkedetté vagy éppen emocionális töltetűvé. Nem gyöngül-e ettől az objektivitás? Nem, mert a stílus magából a tartalomból fakad. A legkiválóbb zeneműveket hallgatva néha elektromos hullámok szaladgálnak az ember gerincében; ha mégsem, az nem azt jelzi, hogy az illető tárgyilagos, hanem azt, hogy botfülű.

Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia III.*
Az elmúlt közel 25 évben a KRE Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézete a hazai Japán- és Kelet-Ázsia-kutatás és oktatás egyik meghatározó műhelyévé vált. 2019-ben ünnepeljük a KRE japán szakának 25 éves fennállását, ez alkalomból egy újabb önálló kiadvánnyal, a Kortárs Japanológia sorozat III. kötetével jelentkezünk a Károli könyvek keretében. Ebben oktatóink munkásságából nyújtunk válogatást: a kiadvány valamennyi szerzője a KRE Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézetének tudományos fokozattal rendelkező vagy közvetlenül annak megszerzése előtt álló oktatója. A kötet tanulmányai doktori disszertációkból származó fejezetek (12 tanulmány, 7 megvédett és 5 készülő disszertáció), amelyek felölelik a japanológia szinte valamennyi diszciplináját – kultúrát és művészetet, irodalmat és nyelvészetet, fordítástudományt, történelmet és művelődéstörténetet, szociológiát, valamint színház- és filmtudományt.

2019 őszén Japán és Ausztria-Magyarország diplomáciai kapcsolatfelvételének 150. évfordulójáról is megemlékezünk, így kötetünk ezen évforduló előtt is tisztelegni kíván.

Kövi Zsuzsanna, Mirnics Zsuzsanna, Reinhardt Melinda (szerk.): *Lélek(sz)árnyak*
A Károli Gáspár Református Egyetem Pszichológiai Intézet tehetséges hallgatói saját élettapasztalatukból és a szakma területén szerzett első benyomásaikból merítenek kutatási inspirációt, még őszinte, tiszta érdeklődéssel fordulva a lelki egészség és lelki betegségek tanulmányozása felé. A kutatás olyan lehetőség számukra, ahol megélhetik a tudománnyal való találkozás „szárnyalását", ezzel együtt azonban azt is tanulják, hogy nehéz sorsú emberekkel együttérezve, empátiával osztozzanak a mindennapok árnyékosabb oldalában. Ahogyan a módszeres, rendezett, szakszerű kutatás, úgy az emberi kapcsolatok finom ráhangolódást igénylő gondozása is gazdag, fejlődési terület számukra, melyen most teszik meg első fontosabb lépéseiket.

Tanulmánykötetünk az NTP-TDK-14 pályázat keretében a Károli Gáspár Református Egyetem Pszichológiai Intézet tehetséges hallgatói és szakmai mentoraik munkáiból született. Teret adtunk a XXXII. OTDK versenyen eredményesen szerepelt fiatalok kutatási beszámolóinak, továbbá olyan fiatalok munkáinak, akik a XXXIII. OTDK versenyre készültek. Az első részben komplex egészséglélektani szemléletű, a testi-lelki egészség összefüggéseit bemutató vizsgálatok szerepelnek. A második rész témája a másság, betegség, hátrányos helyzet pszichológiai kérdései köré összpontosul. A tanulmánykötet harmadik tartalmi egysége újszerű módszertani kezdeményezéseket foglal magába.

Bölcskei Andrea (szerk.): ***Protestantizmus, identitás és hagyomány a nyelvben***

A protestantizmusnak a magyar nyelv megtartásában, funkcióinak kiterjesztésében, tekintélyének emelésében, a művelt köznyelvi változat kialakulásában játszott szerepe vitathatatlan. A vallási és a nemzeti identitás anyanyelvhasználatban való összefonódása hagyománnyá vált az évszázadok során, így joggal merül fel az igény, hogy a protestantizmus, az identitás és a hagyomány összefüggéseit, valamint ezeknek a magyar (és néhány egyéb) nyelvre gyakorolt hatását vizsgáljuk. A kötetben közreadott nyolc tanulmány a fordítói műveletek, a szakrális metaforák, a fogalmi konceptualizáció, a társalgási maximák, a köznevesülés, a helynévköltöztetés, a nyelvi egységesülés és a szuperdiverzitás felől közelítve egy-egy olyan témát dolgoz ki, amelyben ez a kapcsolatrendszer a maga összetettségében jól megragadható, és a legújabb nyelvelméleti keretekben, modern vizsgálati módszerek alkalmazásával új szempontokra kiterjedően is leírható. A megfelelő optika alkalmazása nemcsak a képzőművészetben hívhat elő új, akár meglepő tartalmat: a sajátos nézőpontból való vizsgálódás a nyelvtudományban is eredményhez vezet. A tanulmánykötet igazolja, hogy a protestantizmus, az identitás és a hagyomány nyelvvel való kapcsolata olyan témakör, amely művelődéstörténeti vonatkozásban, továbbá az egykori és a mai magyar nyelvhasználatra nézve egyaránt megválaszolandó kérdéseket, izgalmas vizsgálati lehetőségeket kínál a kutatók számára.

MŰFORDÍTÁS, FORRÁS

Giovanni Pico della Mirandola: ***Benivieni neoplatonista versének kommentárja***
(Fordította: Imregh Monika)
Giovanni Pico della Mirandola (1463–94) kommentárja barátja, Girolamo Benivieni neoplatonista ihletésű Dal a szerelemről című költeményéhez egy egymásra épülő sorozat egyik láncszeme, egy értelmezési spirál egyik állomása. A mű nem jelent meg Pico életében üldöztetése és a kiátkozással való fenyegetettsége miatt, Biago Bonaccorsi beszéli rá Benivienit, hogy járuljon hozzá halott barátja nevében is a kiadáshoz, 1519-ben, huszonöt évvel Pico halála után.

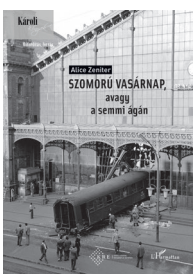

Alice Zeniter: ***Szomorú vasárnap, avagy a semmi ágán***
Alice Zeniter fiatal francia regényíró, drámaíró és dramaturg első magyarul megjelent regényét tartja kezében az olvasó. Alice Zeniter magyar témájú, Magyarországon, 2010–2011-ben írott *Sombre Dimanche* (Szomorú vasárnap) c. regénye elnyerte a tehetséges fiatal írónőknek járó Closerie des Lilas-díj, a Nevers város díja és a Prix du livre Inter – a francia közszolgálati rádió díja – után az *Express* című folyóirat olvasóinak díját.

Szent Ágoston: ***Írások a kegyelemről és az eleve elrendelésről***
(Fordította, válogatta és a bevezetőt írta: Hamvas Endre)
Szent Ágoston kegyelem-, illetve predestinációtanának megértéséhez alapvető fontosságúak a jelen kötetben található késői tanulmányok. A *De correptione et gratia,* a *De natura et gratia* és a *De praedestinatione sanctorum* címen ismert szövegek azonban nem pusztán önmagukban érdekesek, hiszen nemcsak a hippói püspök kegyelemtanába engednek bepillantást, hanem feltárják antropológiai álláspontjának alapvető vonásait is, és segítségükkel nemcsak Ágoston, hanem késői ellenfele, Pelagius, illetve egyes korabeli szerzetesi közösségek gondolkodását is megismerhetjük. A szövegek így páratlanul értékes forrásul szolgálnak az Ágoston-korabeli nyugati egyház teológiai vitáit illetően. Mindezek mellett az értekezésekben tárgyalt problémák és kérdések ágostoni feltárása és rájuk adott válaszai több évszádon át hatottak és hatnak ma.

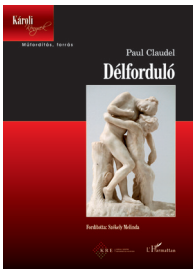

Paul Claudel: Délforduló
(Fordította: Székely Melinda)
„A színházi szöveget csak akkor tekintjük értékesnek, ha váratlan és – szó szerint – játszhatatlan. A színmű rejtély, amelyet a színháznak meg kell fejtenie. Ebbe néha sok időt fektet. Az elején senki sem tudta, hogyan játssza Claudelt vagy Csehovot, de a színházat, a színészi játékot éppen az változtatja meg, ha a lehetetlent kell eljátszania; a színművészet határozott változásai tehát a drámaköltővel kezdődnek; magányossága, tapasztalatlansága, még a felelőtlensége is fölöttébb becses nekünk. Mi dolgunk az avatott szerzővel, aki előírja a fényeffekteket és a színpad lejtését? A költő viszont nem tud semmit, nem ír elő semmit, az eljátszás a művészek dolga. Így lesz a homályosnak hitt Claudel idővel érthető, a lagymatagnak tartott Csehov eleven és tömör. A színművészet fordítás kérdése: a modell nehézsége, homályossága a fordítótól nyelvi, a színésztől testi és hangi leleményességet követel." (Antoine Vitez: *L'Art du théâtre,* 1985)

Landauer Attila: ***A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)***
A Kárpát-medencei cigány népesség korai történetét kutatva a szerzők legtöbbjének figyelmét hagyományosan elkerülni látszik a különböző egykori cigány csoportok, kisközösségek és a térség történelmi egyházai közötti érintkezések problémaköre. A témát övező kutatói érdektelenség annak fényében különösen figyelemreméltó, hogy számos, elsődlegesen is az utóbbi száz-százötven évben nyomtatásban megjelent forrásközlések és tanulmányok sora tartalmaz a Kárpát-medence területén élt cigányok és a keresztyén egyházak, vallási közösségek közös történetére, kapcsolataik jellegére vonatkozó adatokat, már a tizenhatodik századtól kezdődően. Olyan adatokat, amelyek szakszerű értelmezéssel nem egyszerűen társadalom- vagy kultúrtörténeti érdekességeket jelentenének, hanem értékes ismeretekkel gazdagíthatnák mind az egyházaink, mind a cigány népesség történetére és egykori helyzetére vonatkozó ismereteinket. Az eredetileg oktatási háttéranyagnak szánt szöveggyűjtemény elsődleges célja a hazai cigány népesség és a történelmi egyházak közös történetére irányuló további kutatások ösztönzése.

Hadewijch (ford. Daróczi Anikó, Rakovszky Zsuzsa): *Dalok*

Hadewijch a 13. században élt, valószínűleg Antwerpen környékén. Egy misztikus női kör – begina-közösség – mestere volt. A beginák egy 12. századi, Németalföldön indult női vallásos mozgalom tagjai voltak, közösségekben éltek, de nem köteleződtek el örök fogadalommal az apostoli életre. Hadewijch tanítványai, követői számára jegyezte le látomásait, leveleit és verseit. Nemesi származású nő lehetett, anyanyelvén írt, jól tudott latinul és franciául, és behatóan ismerte kora irodalmát és zenéjét. Ő a holland/flamand nyelvű irodalom első név szerint ismert szerzője.

Szerelemmisztikus költészetével új műfajt teremtett. Verseit a kor népszerű dallamaira írta, ezért daloknak nevezhetjük őket, bár arról nincs adatunk, hogy vajon elhangzottak-e, s ha igen, milyen formában. Magyar fordításban már minden prózai műve megjelent A lélek nyelvén címmel, most összes dalát adjuk közre, nyersfordításban és formahű fordításban is. A kötetben az eredeti középholland szöveget és az eddig felkutatott dallamokat is közzétesszük. A formahű fordításoknak köszönhetően a dalok magyarul is énekelhetők.

Dávid Gyula: *Angol fogalmi idióma szótár*

A Fogalmi Idióma Szótár teljesen szakít ez összes eddigi idióma szótár gyakorlatával. Nem A-Z rendezési elv alapján tárgyalja a mintegy 4,500 angol idiómát, hanem fogalmak szerint csoportosítja azokat. Ráadásul a fogalmi elrendezés további lehetoséget kínál arra, hogy metafora-metonímia csoportokba sorolja az idiómákat. Mindez jóval túlmutat a gépies osztályozáson, hiszen minden egyes metafora, metonímia feltárja a nyelv szerteágazó, ám logikusan felépülő gondolati rendszerét. Megvilágítja azt, hogyan bővíthetjük a fizikai környezetünk által nyújtott forrástartományt elvont fogalmak kifejezésére. Mindez azt jelenti, hogy a szótár által kínált fogalmi rendszer egy másik alappillérét a metaforák és metonímiák adják, amelyek egyrészt tisztább áttekinthetőséget kínálnak a pusztán fogalmi-alapú rendszerhez képest, és egyidejűleg átfedéseket mutatnak a fogalmak felépítettségét illetően, hiszen más-más fogalmak egyaránt kifejezhetok például irányultság-alapú (pl. FEL-LE) metaforákkal (a 'siker' és 'boldogság' egyaránt FEL) vagy például BODY PART STANDS FOR CONTROL metonímiákkal.

A fentiekből kitűnik, hogy maguk az idiómák jelentik a harmadik szintet, amely a legfelső fogalmi és az annak alapjául szolgáló metafora-metonímia szint alá rendezi az idiómákat.

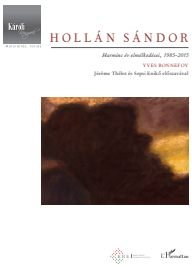

Yves Bonnefoy: *Hollán Sándor: Harminc év elmélkedései, 1985–2015*

Hollán Sándor 1933-tól, a születésétől fogva nagyjából a háború végéig szép vidéki kúriákon élt Magyarországon: a neopalladiánus épületfront előtt a félig elhanyagolt park, a nagy, csendbe burkolózó termek, a padlás, a csűr, a fákon túl a kút, esténként a békák véget nem érő kuruttyolása és a távolban, a nádason túl a nagy tó. Szerette ezt a dimenziót, a változatlanul telő, egyforma napokat, a megállni látszó időt, a „csodálatos" unalmat, ahogy ő maga fogalmaz később, amikor visszatekint a gyermekkori emlékeire. Rengeteget sétált az erdőben, ahol érezte a fák, a vadak álmát őrző bokrok, a lombok között előtűnő ég rokonságát. Egyszerű, ám felemelő, boldog pillanatok, amelyeket néha beárnyékolt a létezés szorongása: jól példázza ezt a kettősséget gyermekkorának sokszor idézett, talán legmaradandóbb emléke. Három-négy éves lehetett, írja a műveinek kiadását kísérő jegyzetek egyikében, amikor egy késő délután a park egyik platánfájának ágára akasztott hintán hintázott. De olyan erősen lökték a hintát, mindig magasabbra, hogy rémülten kiabálni kezdett, és csak akkor csitult le, amikor elvitték megnézni, „hogy megy le a nap". És ahogy a naplementét nézte, hatalmas béke szállta meg. (…)

Hollán a maga módján ikonfestő. Azt keresi, milyen úton újulhat meg a képben a transzcendenciához – ha úgy tetszik: az immanenciához – való viszonyunk a képtelenül tehetetlen szavakon túl. A formáknak azt a csendjét keresi, amelyben egy napon ismét vállunkra teheti meditáló kezét az átlényegült látszat. (Yves Bonnefoy)

Rauni Magga Lukkari – Inger-Mari Aikio-Arianaick (ford. Domokos Johanna, Németh Petra): *Örökanyák – Világlányok*

Rauni Magga Lukkari és Inger-Mari Aikio számi nyelvű költőnők bensőségesen térképezik fel női és férfi szerelmi viszonyok világait. Ez, a felmenő és követő generációkra is érzékeny kettős lírai kötet háborús emlékek, válások, kultúrsokk és családi viszályok alól feloldóan olyan középpontból szólal meg, melyben sor kerülhet egymás szeretetteli elengedésének és befogadásának rituáléjára. A kihalás által veszélyeztetett északi számi nyelven írt kötetek jelen fordításai az eleddig többségében férfi szerzőknek hangot adó magyar fordításirodalmat a kortárs női számi líra nagyjaival gazdagítja.

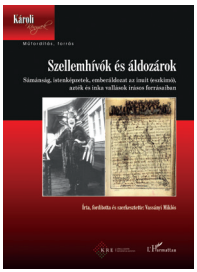

Vassányi Miklós: ***Szellemhívók, áldozárok***

A Szellemhívók és áldozárok kötetcím az amerikai őslakos vallások két fontos jelenségét nevezi meg. A szellemhívó szó az inuit (eszkimó) angekok, dán andemaner kifejezés pontos fordítása, régi magyar áldozár („áldozópap") szavunk pedig itt az azték és inka vallási specialistára utal. A kötet ennek megfelelően tagolódik három – egy inuit, egy azték és egy inka – vallástörténeti részre. Az egyes részeket forrástani tanulmányok vezetik be, melyek történeti-filológiai módszerrel ismertetik meg az olvasót a legfontosabb vallástörténeti forrásszövegekkel. A forrástani bevezetést minden részben számos rövidebb-hosszabb szemelvény követi a leírt forrásokból. Az inuit rész kitüntetett témája a sámánság, de nem egy, részben igen korai szöveg szól a segítő szellem (tornak), a taburendszer vagy a Tengeri Állatok Úrnője vallási képzetéről. Az azték rész témája különösen az emberáldozat, de helyet kap ezenkívül az azték panteon, az ünnepi naptár és a népi kozmogónia is. Az inka rész főtémája a capac hocha nevű gyermekáldozat, de szinte ugyanekkora hangsúllyal szerepel a guaca („istenszobor vagy természetfeletti hatóerővel rendelkező természeti tárgy") képzete is. A források látni engedik a keresztény misszionáriusok küzdelmét is az őslakos vallási hiedelemvilággal. Miután kevés kivétellel minden fordítás az eredeti nyelvből készült, és a kötetet történeti-filológiai jegyzetapparátus, valamint részletes bibliográfia kíséri, ezért a Szellemhívók és áldozárok alkalmas segédeszköz lehet vallástudományi – kisebb mértékben amerikai egyháztörténeti és arktikus felfedezéstörténeti – témakörök főiskolai, egyetemi oktatásához is.

A szerző filológus, filozófus, történész, a Károli Gáspár Református Egyetem Szabadbölcsészet Tanszékének oktatója.

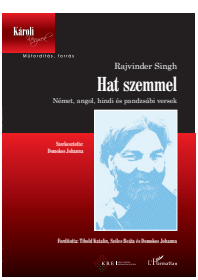

Domokos Johanna (szerk.): ***Rajvinder Singh: Hat szemmel***

Rajvinder Singh Berlinben élő, többnyire németül, de angol, pandzsábi, urdu és hindi nyelven is író költő, kulturális közvetítő, szinkrontolmács. Az utóbbi évtizedekben jelentős szerepet töltött be a német és nemzetközi kulturális és irodalmi élet horizontjának alakításában. Eleddig tizenhárom kötete, több mint félszáz kulturális dialógusról szóló írása jelent meg, számos német és indiai irodalmi díjjal tüntették ki. A magyar fordításkötet címe Frank-Walter Steinmeier német államfő által is gyakran idézett metaforájára utal, melynek Rajvinder Singh költészete valódi megtestesítője.

Michael Galuske: ***A szociális munka módszerei***

Michael Galuske könyve a szociális munka 20. századi történetét mutatja be a módszerek felől közelítve; a legtöbb német szociális-munkás-képzésben alaptankönyvként használják. Hiánypótló, hiszen a szociális munka szakirodalmában kevés olyan mű van, amely rendszerezve mutatja be a módszereket, azok elméleti beágyazottságát, így adva teljes képet a szociális munka – főleg a 20. század második felében történt – fejlődéséről. Különösen nagy űrt tölt be Magyarországon, mert a szakma újjáéledése és fejlődése során külföldről importálta elméleteit (elsősorban angolszász nyelvterületről) és gyakorlatát (elsősorban német nyelvterületről). Sajátos volt ez az importfolyamat, mert mintha vámként – főleg a gyakorlat oldalán – Hegyeshalomnál sok minden lemaradt volna, így felemás módon történt az adaptáció. Hol az elmélet nem illeszkedett a magyarországi társadalmi környezetbe, hol a gyakorlat – elmélet híján – esetlegesen valósult meg. Mindennek lenyomata és eredménye látható: tükröződik a szakma jelen helyzetében. Reményeim szerint e könyv hozzá fog járulni a magyar szociális munka önmeghatározáshoz, szakmai presztízsének felépítéséhez és ezen keresztül társadalmi elfogadásához.

Augusto Monterroso: ***A fekete Bárány és más mesék***

„Ezt a könyvet feltett kezekkel kell olvasni: veszélyessége rejtett bölcsességéből és a komolyság hiányának halálos szépségéből fakad.” Gabriel García Márquez

„Ha óvatlanul közelítjük meg őket, ezek a látszólag ártalmatlan kis történetek megharapnak.” Isaac Asimov

A latin-amerikai irodalom kiválósága, Augusto Monterroso (1921–2003) a kispróza nagymestere: fabulák, elbeszélések, prózaversek, esszék, tárcák és karcolatok ünnepelt szerzője. Tucatnyi kötete közül A fekete Bárány és más mesék (1969) talán a legnépszerűbb. Monterroso életében tizennyolcszor jelent meg, és több mint négymillió példányban kelt el. Angol, német, finn, francia, görög, olasz és japán fordítása után most magyarul is olvasható.

Günter Eich: ***Katharina és más elbeszélések***

„Az élmények, amelyekből létrejövünk, alapjában véve mindig ugyanazok, mindegy, milyen köntösben érkeznek, emberek, erdők vagy gondolatok formájában; gyakran, amikor belőlük egy a lélek szilárd talaját fellazítja, és a múltat jelenné változtatja, csak halljuk a dallamot, de nem tudjuk, hogy mindig is kivehető volt-e számunkra, vagy csak a visszhangját véljük hallani."

Günter Eich (1907–1972) az 1945 utáni német irodalom egyik legeredetibb és legjelentősebb lírikusa, a „szakadékokban rangrejtve lakó" boldogság eredeti hangú, zárkózott, ám kísérletezgető kedvű költője, aki népszerű hangjátékokat, drámai és prózai műveket is írt. Nem ritkán lírába hajló prózaszövegei tagadhatatlanul alkati vonásokat mutatnak: dacos kimértség, elégia és irónia jellemzik őket. Esendő hősei mégis szerethető alakok, a háború utáni útkereső évtizedek hiteles mementói.

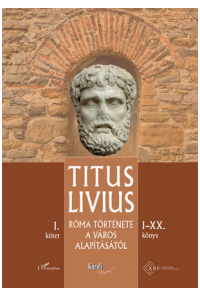

Titus Livius: ***Róma története a Város alapításától.*** *I. kötet, I–XX. könyv*

Titus Livius 142 könyvből álló történeti művében Róma alapításától egészen saját koráig, a császárkor elejéig írta meg a Római Birodalom történetét. Akár a többi ókori történeti mű, ez is a szépirodalom körébe tartozik, és jóllehet fontos hagyományokat dolgoz fel a maga szempontjai szerint, valójában többet mond el saját koráról, az Augustus-korról, mint a régmúlt időkről. A monumentális műből már az ókorban kivonatok, összegzések készültek. Részben ez az oka annak, hogy mi már csak az I-X. és XXI-XLV. könyveket olvashatjuk teljes formájukban. Ezeket, az elveszett könyvek kivonataival és töredékeivel kiegészítve, Kis Ferencné és Muraközy Gyula fordításának átdolgozott, nyelvileg és stilisztikailag felfrissített változatában veheti most kézbe az érdeklődő olvasó, kibővített és modernizált jegyzetapparátussal.

Bangha Imre: ***Költők és koldusok között.*** *Indiai napló 2001–2017*
Az utóbbi két évtized szinte minden évéből egy-egy hónapot Indiában töltöttem az óhindi irodalmat kutatva, és ez a könyv a 2001 és 2017 közötti, különféle formákban írott útinaplóim szerkesztett változata. Egyformán mozogtam költők, kutatók, miniszterek és diplomaták, valamint koldusok, utcagyerekek vagy velük dolgozó misszionáriusok társaságában. Nyelvismeretem lehetővé tette, hogy ugyanúgy barátomnak mondhassak törzsi származású háztartásvezetőt, autóriksa-sofőrt, egykori árvagyereket, mint helyi írókat és tudósokat. Jártam az évszázadokkal ezelőtti Indiát idéző vallási közösségekben, és adtam elő Nobel-díjas gondolkodó mellett.

Igyekeztem mind jobban felfedezni az országot, és segíteni értékei megőrzésében. Nem kívülállóként vizsgáltam az indiaiakat, hanem törekedtem tanulni tőlük, és tudásukhoz hozzáadni felfedezéseimet, saját hozzáértésemet. Az értékek megőrzése egyszerre volt visszatekintés a múlt irodalmába, és jelenlét a ma Indiájában. Mindvégig szem előtt tartottam, hogy a valósághoz hűen jegyezzem le az eseményeket, illetve, hogy pontos tudásanyagot adjak át. A kötet mégsem elsősorban kutatásaim leírása, hanem Indiával való ismételt találkozásaimé, és szinte minden esemény egy-egy rácsodálkozás a világra.

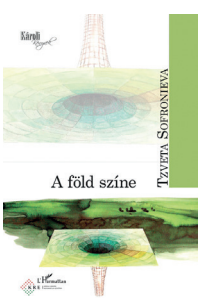

Tzveta Sofronieva: ***A föld színe***
Lucifer intenzív képeit mutatja fel korunk kiemelkedő költőnőjének, Tzveta Sofronievának többnyelvű, több műfajú, az irodalmi, tudományos és hétköznapi nyelvi regiszterekkel zsonglőrködő posztdramatikus poézise. A Berlinben élő költőnő humánus értékvilágát, darabjai polifón üzenetét számos nyelv, diskurzus, műfaj és médium által szabdalt formába önti. A poézis hipermedialitásának sajátos tanúbizonyságaként értelmezhető írásművészetét úgy is tekinthetjük, mint Madách Imre Az ember tragédiája című drámájának további színe, melyet különösen Sofronieva antropocénnel, antroposzcénával kapcsolatos művészi tevékenysége fejt ki. Hite viszont töretlen, mint írja: „A költészet hullámai puhák, lágyak, megmentenek.”

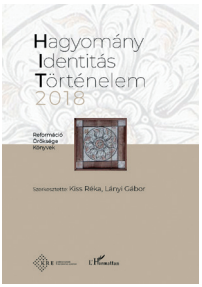

Kiss Réka, Lányi Gábor (szerk.): ***Hagyomány Identitás Történelem 2018***

Kötetünk a 2018. október 25-26-án „Hagyomány, Identitás, Történelem (HIT2018) Református Egyháztörténeti konferenciák I." címmel, a KRE HTK Egyháztörténeti Tanszéke, a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Kara és a Református Közéleti és Kulturális Központ által közösen szervezett tudományos konferencia előadásainak szerkesztett szövegeit tartalmazza.

A konferencia iránti nagy érdeklődés visszaigazolta a szervezők eredeti szándékát, hogy a magyar reformátusság közel fél évezredes történetéről, a reformáció örökségéről, a református felekezeti hagyomány, történeti identitás, kulturális emlékezet formálódásának eredendően interdiszciplináris megközelítést igénylő, komplex témaköreiről a Reformáció 501. évében is folytatódjon a 2017. esztendő nagyszabású évfordulós megemlékezéseinek tapasztalataira épülő, minél szélesebb körű, a társtudományok képviselőit is megszólító tudományos eszmecseréje.

Bízunk abban, hogy a most útjára indított kötetsorozat segíteni tudja a különböző tudományágak közötti termékenyítő párbeszédet és hozzájárul ahhoz, hogy jobban megismerjük és megértsük a magyar református közösségek történetének kevésbé ismert szeleteit, az egyház társadalmi-kulturális szerepének alakulását, református hagyományaink, történeti identitásunk múltbeli gyökereit, formálódásának, inspirációinak forrásait.

COLLECTION KÁROLI, L'HARMATTAN HONGRIE

Anikó Ádám, Enikő Sepsi, Stéphane Kalla (szerk.): ***Contempler l'infini***

Le recueil d'études Contempler l'infini invite le lecteur à étudier la fonction de l'acte contemplatif dans son rapport à l'espace et au temps, en s'interrogeant notamment sur la valeur et la portée épistémiques de cet acte (d'un point de vue mathématique, philosophique, phénoménologique, esthétique, artistique, linguistique et poétique) lorsqu'il se détermine en relation à une réalité représentée comme « infinie » (Dieu, âme, cosmos, etc.). Ce livre est conçu dans un contexte éminemment interdisciplinaire, l'objectif étant de comprendre comment cette articulation subtile des deux concepts peut être abordée selon des méthodologies et des lexiques très différents mais bien souvent complémentaires sur le plan épistémologique. Le recueil regroupe les études et les réflexions des chercheurs français et hongrois de différentes spécialités (mathématiques, philosophie, esthétique, phénoménologie, théologie, linguistique et littérature).

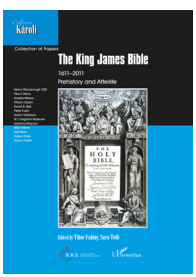

Fabiny Tibor, Tóth Sára (ed.): ***King James Bible***

The King James Bible, sometimes called the King James Version or the Authorized Version, has been a sacred and cultural icon of the English-speaking world since it was first published in 1611. In September 2011, together with The Hungarian Bible Society, the Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary hosted an international conference entitled The King James Bible (1611–2011) – Prehistory and Afterlife to mark the 400th anniversary of the publication of this monumental work, one of the most influential books ever published in English. Our university was named after the Calvinist pastor Gáspár Károli (ca 1529–1591), who is considered the author of the first complete translation of the Bible into Hungarian (1590). The Károli Bible has played a similarly iconic role for Hungarians as the King James Bible has for the British. The organizers of the conference called for papers concerning both the "prehistory" and the "afterlife" of the King James Bible. The selection of the papers offered here represents a treasure trove for biblical scholars, theologians, linguists, and students of English literature and cultural studies.

Kállay Katalin et al (eds.): ***This is just to Say***

The seemingly modest title of this volume is borrowed from William Carlos Williams' famous poem. Students majoring in English at Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary usually get acquainted with Williams' text in the course "Introduction to Literary Studies".

Some frequently asked questions are: "What makes it a poem?" "Isn't it just something like a post-it note on a fridge?" "Wouldn't anybody be able to write such a text?" And a frequently given answer is: "Give it a try! Get personally involved! Discover the flavors of Williams' text, the personal pronouns, the rhythm, the word order and the vocabulary! It might make a decisive difference that the last word of the text is 'cold', not 'sweet', reminding the reader of the 'ice-box', offering a chilly touch to the relationship between the 'I' and the 'you'. And the word 'forgive' is an odd one out, much more emphatic than a simple 'sorry', indicating a major offense or sin…But isn't this an exaggeration? Can we talk about sin concerning the consumption of a fruit? – Well, if we think about Adam and Eve…"

And there are some students who indeed get personally involved and give it a try. They respond to literature, either in verse, or in prose, sometimes through rewriting texts and sometimes in the traditional way, through literary analysis and research. This book testifies to the fact that they indeed have something to say.

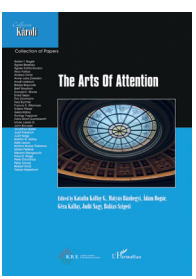

Katalin G. Kállay, Mátyás Bánhegyi, Ádám Bogár, Géza Kállay, Judit Nagy, Balázs Szigeti (eds.): ***Arts of Attention***

The volume is the final accomplishment of the international conference "The Arts of Attention," held at Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary between 11-14 September, 2013. Out of the several presentations, thirty-three have been re-written into essays. Clustering around five major themes, and written by academics, researchers and artists from Algeria, Austria, Belgium, Canada, Germany, Hungary, Poland, Slovenia, Sweden, Taiwan and the United States, these essays explore how literary texts encode the faculty of attention, and how theories of reading recognize, or underestimate the arts and techniques of attention.

Kurucz György (szerk.): ***Protestantism, Knowledge and the World of Science***

This volume contains a collection of papers aimed at revealing and investigating the various aspects of Protestantism throughout the centuries. Although several generations of theologians, historians, linguists, or even literary historians have sought to elucidate the complexity of Protestant ethos and its influence on social, spiritual, intellectual and economic processes in Europe, it still seems to be an intriguing task to deal with issues such as the role and development of different disciplines, the circulation of knowledge, including the changing practices of early modern and modern governance. Accordingly, Professor Balkenende of Erasmus University, the former Prime Minister of Holland, expresses his conviction in the foreword that 'Protestantism can be a source of inspiration even in the twenty-first century.'

Brigitte Geißler-Piltz, Éva Nemes, Sijtze de Roos (eds.): ***Inspire and be inspired***

Without any doubt research is the driving force behind development and professionalization, and a major reason why supervisors and coaches are striving to strengthen the evidence base of their practice, enhancing its credibility, reliability and legitimacy. Not surprisingly, this reflects what they professionally pursue with their clientele: to serve the development of individuals, teams and organisations, inspire clients to optimise their potential, raise the level of their professional skills and enhance their professional and personal growth.

ANSE (Association of National Organizations for Supervision in Europe), national branch organisations and training institutes consistently seek to improve the quality of these services in close contact with scholars and researchers. Research invites and facilitates critical (self-) reflection, initiates innovation, deepens the professional knowledge base and generates better theories.

This book may serve as an example of this effort. Edited and produced in close cooperation with the Faculty of Humanities of Károli Gáspár University, Budapest, and the Hungarian and German National Associations for Supervision and Coaching (MSZCT, DGSv), it offers relevant research reports by 22 scholars from all over Europe. Its aim is to inspire practitioners as much as researchers have been - and are - inspired by them.

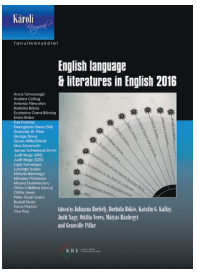

Judit Nagy (szerk.): ***English Language and Literatures in English 2016***

The volume English Language and Literatures in English 2016 contains twenty-five studies written by Central-European scholars in the field of literature, culture and linguistics. Within these fields, EL&LE 2016 offers a colourful kaleidoscope of subject areas for any young or older scholar interested in English Studies, from the Victorian novel to literary multiculturalism, from cinematic mediation to cultural aspects of religion, from conceptual metaphors to ELT.

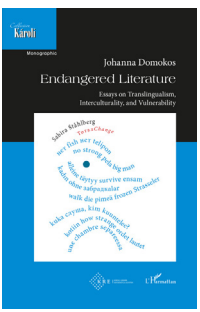

Johanna Domokos: ***Endangered Literature.*** *Essays on Translingualism, Interculturality, and Vulnerability*

The present publication focuses on the examination of literary diversity. On the one hand it deals with the literature of various endangered languages (especially that of the Sámi), and develops first considerations in constructing a comparative paradigm for mapping the vulnerability of literary processes. On the other, this book pays attention to thematic, formal and stylistic aspects of contemporary translingual literary productions. Special attention is here given to the latest developments in the Finnish literary field. The foci of endangerment and translingualism require addressing several other related literary phenomena such as literary ecology, écriture multiculturelle, code-switching or intercultural dialogism in present day world literature.

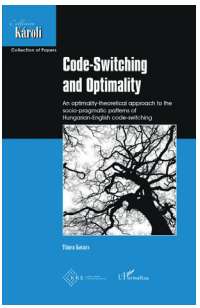

Timea Kovács: ***Code-Switching and Optimality.*** *An optimality-theoretical approach to the socio-pragmatic patterns of Hungarian-English code-switching*

Extensive academic research has been devoted to the analysis of living in a world exposed to the constant interplay of two languages and cultures. In the quest for understanding the underlying mental, emotional, and cognitive mechanisms of bilingualism, investigating the speech patterns of bilinguals has taken on increasing importance. Over recent years, code-switching as a linguistic phenomenon particularly characterizing bilinguals' speech patterns has been examined from the perspective of providing a lucid explanation of the interplay of linguistic-pragmatic and socio-cultural factors activated in bilingual speech mode. This book will attempt to provide a complex analysis of code-switching patterns in a Hungarian-American bilingual community in the Triangle area of North Carolina, USA. The main premise of the book is that the complex linguistic-pragmatic nature of code-switching patterns activated by various socio-cultural factors can be systematically interpreted in the framework of the theory of Optimality. The uniqueness of this book lies in the fact that the proposed conclusions rely on the analysis of a large-scale corpus of personal interviews conducted in the course of extensive on-site research.

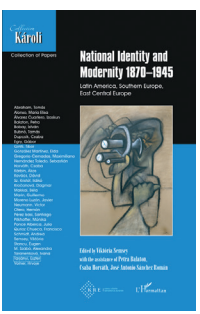

Viktória Semsey with the assistance of Petra Balaton, Csaba Horváth, José Antonio Sánchez Román (eds.): ***National Identity and Modernity 1870–1945.*** *Latin America, Southern Europe, East Central Europe*

In 2017 the Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary organized an international conference entitled National Identity and Modernity 1870–1945 (Latin America – Southern Europe – East Central Europe).

The theme of the conference encompassed certain countries (Argentina, Cuba, Peru, Brazil, Chile, Spain, Portugal, Slovakia, Poland, Croatia, Romania, Hungary) of the fringe zones of history during the late modern period in the mentioned three regions. It gave a partial analysis of this complex era and a comparison of the experiences shared within 33 papers.

The present book divides the 33 studies (some of them synthetic and others analytical) into two parts: History and Social Studies (I.) and Literature and Culture (II.). In these, the authors coming from various countries give their answers to the question about how they see the specific fields of national identity and modernity between 1870 and 1945. The editor intended to show some similarities, differences and tendencies which can lead to instructive conclusions.

Herausgegeben von Anita Czeglédy und Géza Horváth, unter Mitarbeit von József Fülöp und Edit Kovács: *Inspirationen III.* *Wege*

Die vom Lehrstuhl für Deutsche Sprache und Literatur der Károli Gáspár Universität Budapest initiierte Tagungsreihe Inspirationen versteht sich als Anregung für Geistesschaffende unterschiedlicher Fachrichtungen, die über ihr engeres Fachgebiet hinausführend nach neuen ‚Denk-Wegen' für Forschung und Lehre suchen. Zur Tagung Inspirationen III. gab den kreativen Anstoß das Leitwort ‚Wege'. Wege verbinden Orte, Menschen, das Universum, Wege vernetzen sich in unserem Körper, Wege führen nach Innen – und auch nach Außen, Wege kreuzen und scheiden sich. Wege symbolisieren das menschliche Leben selbst, die Wege der Seele und des Gemüts. Der Weg als Symbol hat eine universale, allgemein menschliche, von den jeweiligen historisch-kulturellen Kontexten unabhängige Bedeutungsebene und gehört in diesem Sinne zu den archetypischen Grundmustern der Menschheit. Die zweite, kulturell geprägte Bedeutungsebene kann jedoch nur in Diskursen eingebettet, kontextgebunden analysiert werden. Diese Schichten werden dann mit individuell-persönlichen Interpretationen bereichert, neu konstruiert. Die Beiträge des vorliegenden Bandes fokussieren aus verschiedenen theoretischen Perspektiven eine von diesen Bedeutungsschichten und bieten Einblick in den Reichtum der poetischen Gestaltungsmöglichkeiten verschiedener Bedeutungskonstituenten vom Begriff ‚Weg' als Symbol und Metapher.

Renáta Raáb: ***Austria's Schleswig Policy 1848–1852***

The Schleswig question – to depart from the traditional view of Austrian and Hungarian historians – may be seen as the crux of the German question, involving every one of the European great powers. The events surrounding the three-year Danish-German war that broke out in 1848 over possession of the Duchy of Schleswig therefore have a European significance demands our attention.

This is the first monograph devoted to the diplomatic history of Austria's Schleswig policy in the 1848–52 period. The Hungarian historian has used mainly unpublished sources, written in Danish, German, French and Hungarian to trace Austrian and Hungarian connections to the First Schleswig War and the intricacies of Austro-Danish diplomatic relations throughout the period.

The book first sets out the basic problem of the Schleswig conflict within the Danish monarchy and the Prusso-Austrian contention for hegemony in Germany, and then examines how the Hungarian Revolution and War of Independence of 1848/49 was connected to the First Schleswig War. Finally, it explores Austria's efforts at consolidation after gaining the upper hand in Germany.

The main protagonist of the book, however, is not Austria, Denmark, Germany or Hungary, but the common past of Europe. What makes the writing unique is the way it connects European diplomatic history with the history of Central and Eastern Europe, Scandinavia and the province of Schleswig-Holstein.

Anita Czeglédy und Anikó Szilágyi-Kósa, unter Mitarbeit von József Fülöp (Hrsg.): ***Geopoetische Reisen in Mitteleuropa Studien zur Sprache und Kultur***

Der Band schließt sich dem kultur- und literaturwissenschaftlichen Diskurs über das Thema Raum an, indem erzählte Räume und erzählte Reisen sich als roter Faden durch seine Thematik ziehen. Die Autoren vertreten mit ihren literaturwissenschaftlichen und sprachdidaktischen Aufsätzen den mitteleuropäischen Raum (Österreich, Slowenien, Polen, Rumänien, die Ukraine und Ungarn). Die Entdeckungsreise führt vom Riesengebirge zum Mittelmeer, von den Reiseberichten des 18. Jahrhunderts zu zeitgenössischen Konzepten und theoretischen Modellen von Raumanalyse in der Literatur. Einen thematischen Schwerpunkt bilden dabei Beiträge zur österreichischen Literatur, zu Christoph Ransmayr, Joseph Roth und Robert Musil, in denen das Verhältnis vom Eigenen und Fremden und geopoetische Entwürfe vor dem Hintergrund der modernen Neudefinierungen von Raum behandelt werden. Dem Zeitraum der Romantik wird auch eine besondere Beachtung geschenkt, indem die Rolle von Unterwegssein bei August Wilhelm und Friedrich Schlegel sowie Novalis, beziehungsweise die verzweigten Beziehungen von Raum und Doppelgängerfiguren bei E. T. A. Hoffmann untersucht werden. Die thematische Vielfalt des Bandes umfasst Studien zu den Raumbezügen der ungarndeutschen Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Nachwendezeit, beziehungsweise Werke von ‚ausländischen', das heißt, nicht Deutsch schreibenden Autoren, wie dem jüdischen Schriftsteller Julian Stryjkowski und dem polnischen Gegenwartsautor Andrzej Stasiuk. Den Blick weiten einige kontrastiv-linguistische und sprachdidaktische Beiträge aus, in denen Grenzgänge als zentrale Steuerungskraft der Sprach- und Kulturvermittlung vor Augen geführt werden.

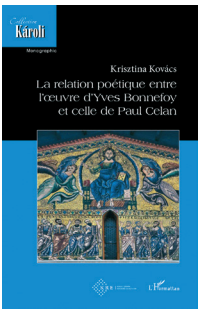

Krisztina Kovács: ***La relation poétique entre l'œuvre d'Yves Bonnefoy et celle de Paul Celan***

Le livre de Krisztina Kovács présente la version remaniée d'une thèse de doctorat ayant le même titre et soutenue le 7 décembre 2018. L'objectif de ses recherches consistait à éclairer les relations multiples entre la vie et l'œuvre de Paul Celan, poète de langue allemande (1920-1970) et celle d'Yves Bonnefoy (1923-2016), poète, traducteur et critique d'art français. Le présent ouvrage montre que Bonnefoy tourne son attention plus intensément vers Celan que Celan vers lui, ce qui résulte surtout de son rôle de médiateur dans la diffusion des œuvres de son ami. Les preuves textuelles du déséquilibre perçu dans leurs interactions se manifestent non seulement dans leur correspondance, mais également dans les deux essais de Bonnefoy rédigés en souvenir de Celan tout comme dans sa traduction du poème Mandorla de Celan. Pourtant, nous trouvons une certaine réciprocité dans la relation des deux poètes assurée entre autres par les projets de traduction de plusieurs poèmes de Bonnefoy par Celan.

Krisztina Kovács est actuellement maître-assistante au Département de Communication et Média de la Faculté des Lettres à l'Université Károli Gáspár de l'Église Réformée en Hongrie. Ses domaines de recherches concernent l'histoire des littératures française et allemande, la poésie moderne et contemporaine, la traduction littéraire, les études interculturelles, l'histoire de la diplomatie, les relations et les institutions internationales.

STUDIA CAROLIENSIA – A KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM ÉVKÖNYVE

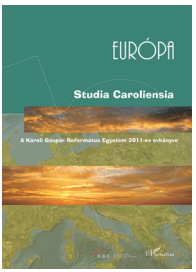

Sepsi Enikő (szerk.): ***Európa***

A Károli Gáspár Református Egyetem *Studia Caroliensia* folyóiratából évkönyvvé alakult első, bemutatkozó kötete. A 2011-es tematikus szám az európaiság köré épül. Az Egyetem oktatói a jog, a bölcsészettudományok, a teológia, valamint a pedagógiatörténet Európához kötődő vonatkozásait tárgyalják. A 2011. évi *Studia Caroliensia* évkönyv tudományos munkái olyan aktuális témákat érintenek, amelyek széles társadalmi érdeklődést váltanak ki. Ilyen például a magyar uniós elnökség gazdaságpolitikai tevékenysége, a halálbüntetés kérdésköre, a jogérvényesítés európai helyzete és a politikai manipuláció mint fordítástudományi jelenség. A jelen kötet ízelítőt nyújt továbbá napjaink liturgiai kutatásairól, valamint a magyar és európai matematikatanítás összefüggéseiről. A bölcsészettudományi írások többsége az interkulturalitás és identitáskeresés fogalomköréhez kapcsolódik, de kitérnek a modern és mai magyar irodalom európai vonatkozásaira is.

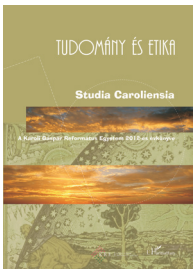

Sepsi Enikő (szerk.): ***Tudomány és etika***

A 2012-es, második kötetben is változatlan az alapfilozófia, az Egyetem oktatóinak tudományos igényességű írásait évről évre egy-egy szélesebb társadalmi érdeklődésre számot tartó téma köré csoportosítva foglaljuk kötetbe. Mindemellett nem titkolt cél, hogy az évkönyvvel olyan hagyományt teremtsünk, amely szervesen illeszkedik a református kultúra évszázadokra visszavezethető értékteremtő attitűdjéhez. Az idei esztendő témájaként a tudomány és az etika kapcsolatát választottuk. Ezt részben az indokolta, hogy Egyetemünk olyan kiváló tudással rendelkező szakembereket kíván képezni, akik felelősséget éreznek tudományuk fejlődési irányaiért, és alkalmazási területeiért. A témaválasztás másik oka, hogy a jövő nemzedékek oktatóiként, kutatókként bennünket is élénken foglalkoztat a 21. század fő kérdése: hogyan fejlődhet tovább úgy a tudomány, hogy közben az alapvető morális és életet támogató értékek határozzák meg? A *Studia Caroliensia* jelen kötetének szerzői az Egyetem valamennyi oktatási területének, azaz a jog-, a bölcsészet-, a hit- és a pedagógiatudományok aspektusából nézve keresik a lehetséges válaszokat. A jog és a morál összhangjáról, a kutatói etika problematikájáról, a globalizáció morális kihívásairól, a válásról szóló bibliai tanítások és a mai keresztény etika összefüggéseiről, az intézményes professzionális nevelés fő funkcióiról szóló írásokat olyan hívószavaknak tartjuk, amelyek a laikus érdeklődő számára is hasznos fogódzót nyújtanak.

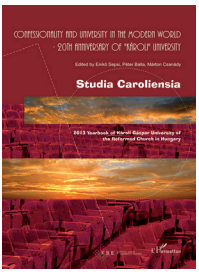

Enikő Sepsi, Péter Balla, Márton Csanády (eds.): ***Confessionality and University in the Modern World – 20th Anniversary of Károli University***

The purpose of the conference organised at and by Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary between the 15th and the 17th of October 2013 was to discuss the basic theological principles that led to the foundation of Christian Universities in Hungary twenty years ago, after the collapse of Communism. The conference also intended to celebrate the founding of out university. The work has been organized in three panels: Christian Universities; Confessionality and Nation; Religiosity and Protestantism Today. Presenters of the first panel were asked to discuss the challenges and opportunities for Christian universities and to redefine a vision for their work and presence in the current postmodern, secular world. Representatives of both the Catholic and the Protestant Universities were requested to reflect upon their missions within the traditions of their respective European and North American Catholic and Protestant higher educational contexts. Professor Gottfried Adam, speaker of the second panel connected the topic of the first panel (education) to that of the second panel (Confession and Nation). The panel session on the third day entitled 'Religiosity and Protestantism Today' was opened by the former Prime Minister of the Netherlands, professor Jan-Peter Balkenende. This panel examined the change in the role of religion in international and Hungarian context. We hope this anniversary volume will launch other fruitful discussions and reflections on our respective specific institutional missions, engaged in a world where religious decline and unchurching is a tangible phenomenon.

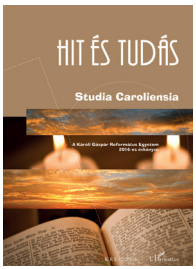

Sepsi Enikő, Deres Kornélia (szerk.): ***Hit és tudás***
A negyedik, 2014-es évkönyv központi témájául a szerkesztőbizottság a „Hit és tudás" mottót választotta. A címválasztás indoka, hogy a Károli Gáspár Református Egyetemen oktatott valamennyi diszciplína oldaláról megfogalmazhatók problémák és megoldási javaslatok azzal kapcsolatban, hogyan egyeztethető össze a keresztény hit a tudományos módszertannal, a tudományos gondolkozás által megkívánt szabadsággal és előfeltétel-mentességgel, hogyan alakul az egyes tudományágak képviselőinek felelőssége a spiritualitás és a doktrína etikai relációjában, illetve milyen mozgósító erőt jelenthet a hit a „tiszta" tudományosság számára. A kérdés egyébiránt történetileg is megközelíthető: hogyan került tudatosan vagy tudattalanul ellentétbe vagy éppen összhangba hit és tudás a legkülönbözőbb tudományágak képviselőinél? Intézményünk oktatóinak jelen kötetben megjelenő írásai változatos irányokból vizsgálják a fenti kérdésköröket, s gondolkodtatnak el így a hit és a tudás árnyalt, reménnyel és ellentmondással teli, sokszínű kapcsolatáról.

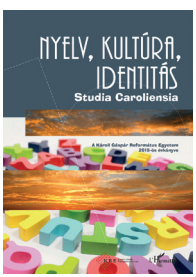

Sepsi Enikő, Deres Kornélia, Czeglédy Anita, Szummer Csaba (szerk.): ***Nyelv, kultúra, identitás***
A Károli Gáspár Református Egyetem 2015. évi évkönyvének címét a Nyelv, kultúra, identitás hívószavak adják, amelyek külön-külön és együttesen is értelmezhetőek. A témaválasztás indoka, hogy az egyetemünkön oktatott valamennyi diszciplína oldaláról megfogalmazódtak rendkívül időszerű kérdések azzal kapcsolatban, hogy e három terület miképpen működik közre az egyén és a közösség önmeghatározásában és önértelmezésében. A nyelv, a kultúra és az identitás dinamikus kapcsolatrendszerét több szempontból is tanulmányoztuk, hiszen a filozófiai, lélektani, társadalmi vagy kulturális folyamatokban betöltött szerepük értelmezésében és értékelésében a társadalom- vagy hittudományi megközelítések mellett a bölcsészettudományi kutatások is figyelemre méltó eredményekre vezettek.

Az évkönyv a címben jelzett fogalomhármas kortárs megközelítéseit kínálja az irodalomtudomány és a művelődéstörténet, a nyelvtudomány, a teológia, a pszichológia és a pedagógia, valamint a jogtudomány területein. A kötet egy idegen nyelvű tanulmányokat összegyűjtő fejezettel zárul, amely a nemzetközi kutatásokhoz közvetlenebbül kapcsolódik. Intézményünk oktatóinak jelen kötetben megjelenő írásai tehát változatos nézőpontok, tudományterületek és nyelvek hálózataként mutatják fel a kultúra, a nyelv és az identitás inspiráló találkozásait.

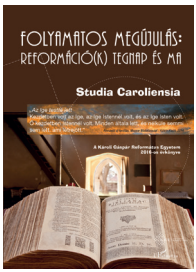

Studia Caroliensia. ***A KRE 2016-os évkönyve***

A Károli Gáspár Református Egyetem évkönyve 2017-ben jelenik meg hatodik alkalommal. A tudományos igénnyel bíró, egy-egy szélesebb társadalmi érdeklődésre számot tartó téma köré csoportosított mondanivaló évente nemcsak a szakma, de a laikus érdeklődő számára is értékes mondanivalót tartalmaz. A 2016. évi Studia Caroliensia témáját a reformáció 500. évfordulója adja. A címben jelzett mindenkori és folyamatos megújulás gondolata határozza meg a kötet célkitűzését, amennyiben az egyetemen oktatott valamennyi diszciplína oldaláról megfogalmazhatók problémák, kérdések és megoldási javaslatok azzal kapcsolatban, hogy a protestantizmus és annak hagyománytörténete miképpen lép párbeszédbe a jelennel, vagyis hogyan működik közre az egyén, a közösség, vagy szűkebb értelemben véve akár a saját szakág mai önértelmezésében és önmeghatározásában. A kötet írásai között találhatunk a megújulás jelenségét a teológia, a vallástudomány, a tudománytörténet és a művelődéstörténet felől megvilágító értekezéseket, de több dolgozat vizsgálja a reformációnak a társadalmi felelősségvállalásban, illetve szervezeti kommunikáció területén betöltött szerepét, a reformátori hagyományok megjelenését a protestáns hivatásfelfogás és az etikus gazdaság- és vezetéselméletekben. Ennek megfelelően az idei Studiában a megújulás és a reformáció kérdésköre a bölcsészettudomány, az állam- és jogtudomány, a hittudomány és a pedagógia kutatási horizontjain keresztül kerülhet közelebb az olvasóhoz.

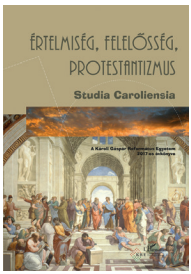

Studia Caroliensia. ***A KRE 2017-es évkönyve***

A Károli Gáspár Református Egyetem tudományos igénnyel íródott, ám szélesebb társadalmi érdeklődésre is méltán számot tartó évkönyve, a Studia Caroliensia ezúttal hetedik alkalommal jelenik meg. Az eddigi hagyományokat folytatva az idei tanulmánygyűjtemény is olyan kérdéskört jár körül, amely az egyetem misszióját közelről érinti, és a 2017-es őszi közösségi napok összoktatói workshopjának fő témáját adta. A címben jelzett Értelmiség, felelősség, protestantizmus fogalomhármas mindegyike hangsúlyt kap az írásokban.

A kötet elején egy örvendetes eseményen, az értelmiségképzés céljából alapított Benda Kálmán Bölcsészet- és Társadalomtudományi Szakkollégium megnyitóján elhangzott ünnepi beszédeket olvashatjuk.

Értelmiséginek lenni nem csupán magánügy, hiszen – ahogyan Bakacsi Gyula az évkönyv gondolatébresztő nyitótanulmányában fogalmaz – „az értelmiségi közösségének lelkiismerete". Értelmiséginek lenni nem csupán egy szerep, hanem felelősség, küldetés és szolgálat is egyben. A kötet egyrészt az értelmiségiek képzéséhez kapcsolódó – így például a pedagógusképzés, nemzetnevelés kérdéseit érintő vagy hitvalló református pedagógusegyéniségek példáját felmutató – tanulmányokat tartalmaz, másrészt olyan értelmiségi egyéniségeknek, olyan szellemi embereknek állít emléket, akik ellenszélben vagy nehéz történelmi pillanatokban, olykor komoly veszélyben is vállalták, hogy emberi méltóságukat megőrizve tisztességgel kiállnak igazukért, kollégájukért, igaztalanul megvádolt embertársukért, kivételes emberségről és belső erőről téve tanúságot. Ők példázzák azt az igazságot, amely szerint csak az igaz erő képes a szolgálatra – a gyenge elnyomó, vagy szolga.

Károli 25. Studia Caroliensia. ***A Károli Gáspár Református Egyetem 2018-as évkönyve***

A Károli Gáspár Református Egyetem évkönyve, a Studia Caroliensia immáron nyolcadik alkalommal jelenik meg. Ez a 2018-as szám az egyetem fennállásának 25 éves és egyben Állam- és Jogtudományi Karának a 20 éves jubileumát ünnepli.

A Magyarországi Református Egyház Zsinata 1993. február 24-én hozott döntést a Károli Gáspár Református Egyetem alapításáról, amelyet Dr. Hegedűs Loránt püspök kezdeményezett. Az ünnepélyes évnyitón Czine Mihály így fogalmazott: „Apáczai Csere János – az első magyar filozófus – álma majd három és félszáz esztendő után – végre megvalósult." Az új alma mater képzései folyamatosan bővültek, mára a teológia, a bölcsészet- és társadalomtudományok, az állam- és jogtudomány oktatása, valamint a tanító és tanárképzés egyaránt helyet kapnak bennük.

Egykori alapítók, mostani vezetők, volt hallgatók, volt hallgatókból lett tanárok, korábbi és jelenlegi oktatók emlékeznek az indulás azóta már legendássá vált nehézségeire és megindító pillanataira, majd a növekedés örömeire és a folytonos kihívásokra. Elmondják, hogy mit kaptak a Károlitól és beszámolnak az elvitathatatlan sikerekről: a hallgatói létszám folyamatos növekedéséről, az intézményi bővülésről, a szellemi gyarapodásról, a tehetséggondozásról, az oktatói utánpótlás kinevelésről, a hazai és a külföldi szakmai kapcsolatok bővüléséről, az állami és nemzetközi ösztöndíjak hozadékáról, a Károli Könyvek sorozat sikertörténetéről, az értelmiségképzés szolgálatában életre hívott Benda Kámán Bölcsészet- és Társadalomtudományi Szakkollégium elindításáról, a végzett hallgatók szakmai és emberi elismeréséről. És persze arról, ami egy oktatási intézményben a legfontosabb, s amit az egyik oktató így fogalmazott meg: „Nincs annál nagyobb öröm, mint ha az ember tanúja és segítője lehet a fiatal lelkek kibontakozásának."